Stads- en Dorpskroniek van Friesland [1]

over de jaren 1752—Juli—1759,

door Dr. G. A. WUMKES.

1752.

Juli 29 Het eerste nummer der Saturdagse Leeuw. courant verschijnt bij Abr. Ferwerda, boekdrukker in de Peperstraat. Hij verzoekt vooral bericht te doen van eenige nieuwe ontdekking in kunst of wetenschap. Hij geeft een schets van Europa's politieken staat. Verschenen: Zakelijke inhoud van alle lijkredenen op den Prince van Oranje. De opperstalmeester der princes-gouvernante D. S. van Grovestins gaat eenige dagen verblijf houden op zijn landgoed Sirtemastate.

Aug. 12 Verschenen bij F. v. d. Plaats te Harlingen: Clarisse of de historie van een Jongejuffer, uit het Engelsch door J. Stinstra. Gedrukt wordt: S. Clarke, Verhandelingen over de waarheid van den natuurlijk en geopenbaarden godsdienst.

Aug. 19 Verschenen bij D. Balk te Workum: Getrouw verhaal van de opkomst enz. der z.g.n. Methodisten in Engeland. En: Nauwkeurige aanteekeningen van eenige honderd personen, die over de 100 jaren geleeft hebben.

Sept. 11 Verschenen: De ware Chr. religie onderzocht in verscheidene predikaatsiën over Matth. V door Prof. H. Venema te Franeker. En: Vernieuwde cijffering, met toegift van H. Haanstra en een rekenkunst voor de eerstbeginnenden door Sterk Nieuwenhuis, landmeter te Leeuwarden.

Oct. 7 Verkoop in de Nieuwe Hopzak te L. 2 pondematen los land in de mienschar van de Keeg en 1½ pondemaat in de Huizumer mienschar.

„ 25 Verschenen: De nuttige en leerzame brieven van P. Sopher. En: De wijsheid Salomo's, vertoond tot Neerlands kerk en borgerstaat.

Nov. 4 Op de Sneeker weekmarkt aangevoerd 580 „fearn" boter à f 22.—. Verschenen: Liefderijke raad voor de bekommerden door Jan Beets, doopsgez. leeraar te Hoorn. Meuwes Brugman, voorzanger der Groote Kerk te L. presenteert zijn dienst om te onderwijzen in de zangkonst, zo in de psalmen, Kamphuysen's liederen, als Duitze balletten enz.

Dec. 3 Verschenen bij R. J. Noordbeek te L.: De beknopte huishoudelijke hovenier.

„ 31 In 1752 te L. gestorven 554 personen, kerkelijk geproclameert 102 paren, gedoopt 336.

---

[1]) Deze Kroniek is samengesteld uit de Leeuw. Courant. Zie vorige jaargangen der Vrije Fries. Bij niet-vermelding van den uitgever der geschriften, die in deze Kroniek voorkomen, zijn deze gedrukt en gepubliceerd door Abr. Ferwerda te Leeuwarden.

Wumkes.nl

1753.

Jan. 3 Verschenen bij D. Balk te Workum: Chronyk van Friesland door O. Scharlensis.

„ 31 Verschenen: Israëls verdrukking in Egypten door J. Buma. En: Verdediging der deductie van ds. Statius Muller en de ouderlingen J. Puls en J. Leer tegen de contradeductie voor W. Busing en G. A. Mulder.

Febr. 5 Verschenen: Het belang der souvereinen ende des volks, door P. L. Statius Muller, Luth. predikant te L.

„ 9 De verjaardag van stadhouder Willem V gevierd met kanongebulder. De 7-jarige Severinus Menetree, zoon van den sous-luitenant Joh. L. Menetree uit het regiment van generaal Burmania lost het eerste kanon.

„ 2 Wijbe Joosten, bijsitter van Achtkarspelen verkoopt ten zijnen huize 40 hoornbeesten, alle van de besmettelijke ziekte gebetert.

Maart 20 Verkoop der bibliotheek en landkaarten van wijlen Mr. Johannes Balck, oudste advocaat ten Hove. De erven van generaal Johan v. Idzinga verhuren de zathe Botniastate te Marrum, groot 92 pondematen.

„ 28 Te L. overleden Johannes du Boys, oud 92 jaar. Stadhouder Hendrik Casimir begunstigde hem in 1690 met een hellebaardiersplaats. Hij diende het huis v. Oranje 62 jaar.

April 2 Collecte in de Waalsche Kerk te L. voor de Fransche emigranten bedraagt f 1144.—.

„ 4 Verschenen: Missive der Luth. Kerkeraad van L. aan de Luth. gemeenten in Nederland inzake de ketterij van ds. Statius Muller. En: Over de leere en procedure van ds. St. Muller door Joh. Datz, passementwerker, Fredericus Lentz, keurslijfmaker, Joh. Karssen, wieldraaier en Hendrik Meijer. Verkoop van ziek geweeste koeien ten huize van Dr. Bavius van Greven, old burgemr. te Stiens.

„ 10 Verkoop van schilderijen van beroemde meesters bij Hendrik Strick, boekverkooper te L. Verkoop op afbraak van het huis te Berlikum van wijlen De graaf d'Aumale en nu bewoond door majoor baron Du Tour. Verschenen: Johann Herman Knoop, Beschouwende en werkdadige hovenierskonst. Ds. St. Muller verklaart in de L. C., dat J. Datz een eerlijk man is, en waarschuwt geen malitieuse interpretatie van zijn woorden te maken.

Mei 1 Verschenen: Konst der notariën volgens de practycq in Friesland.

Juni 21 Verschenen: J. Buma, Reis door de Elizeesche velden.

Juli 13 Het collegium medicum publiceert dat de Staten van Vriesland Mr. Jan de Vries, chirurgijn te L. aanstellen tot s'landschaps operateur en leeraar in de anatomie, chirurgie en vroedkunde en geven hem volmacht om alle arme, behoeftige met steen of breuk geplaagden binnen de provincie onder Gods zegen gratis te helpen. Hij moet daartoe jaarlijks een reis door de provincie op eigen kosten doen. Verder houdt hij gratis wekelijks 4 lessen, 2 in de chirurgie, 1 in de anatomie en 1 in de vroedkunde.

Wumkes.nl

1753.

Aug. 1. Verschenen: Grondige beweegredenen waarom zig ds. St. Muller niet met de Cl. vergadering op 1 Sept. gedenkt in te laten.

Sept. 3 Verschenen: Gulden Spiegel, Thamars ontschaking en andere gedichten door Jacob Coenraads Mayvogel, met konstplaten. En: Tweede missive der Luth. Kerkeraad in zake de ketterij van ds. St. Muller,

„ 10 Verschenen bij D. Balk te Workum: Leerrede over Marc. 3 : 24—26 genomen uit een volledige verklaring over gemeld Evangelium en bijna 400 tafelen geschetst door dr. Festus Hommius, scriba der Dortse synode met voorrede van ds. N. Balk te Hempens.

„ 14 Verschenen bij F. v. d. Plaats te Harlingen: Een verhandeling over Gods bestaan enz. ter wederlegging van Hobbes en Spinoza door S. Clarke, naar den 9en Engelschen druk vert. door Jan Boelaard.

Nov. 20 Verkoop van 130 iepen en vruchtboomen op het hornleger van Abbingastate te Huizum.

Dec. 1 Verschenen: Deductie van 146 Luth. gemeenteleden, die hun ongenoegen tonen over de handelwijze van het Amsterdamsche consistorium en betuigen nooit iets onregtzinnigs uit den mond van ds. St. Muller gehoort te hebben.

„ 8 Verschenen: Aanmerkelijke brief van den vermaarden Witfield aan graaf v. Zinzendorf, uit het Engelsch. En: Aanbieding en uitnoodiginge van ds. St. Muller aan diegene, dewelcke iets tegens zijne leere hebben.

„ 22 Verschenen bij P. Koumans te L.: Kerksinwijings leerreden gedaan in de nieugeboude kerk tot Oldeboorn over 1 Kon. 8 : 63*b* door ds. Joh. Ratelband te L. met geschiedk. nareden. Verschenen: Eenzame en vrije meditatiën over den eenigen, ouden, heiligen en veiligen weg der zaligheid, voorgedragen in Henochs wandel met God door Gerben Fenema, boekverkooper te L. En: De zuivere en veilige geloofsweg, met 4 oeffeningen over het regte gebruik van het H. Avondmaal door ds. H. Siccama te L. in 't ligt gebragt door Ds. D. Folperda te Hempens met een voorrede over Openb. 14 : 6, 7.

1754.

Jan. 19. Verschenen: De theologie van ds. St. Muller en van den voerman Hendrik Meijer, tegen elkander gesteld, gebleken in een onderhandeling ten aanhore van eene ontelbare menigte toehoorders op 3 Jan. 1754 in de Luth. Kerk te L. opgesteld door een lid der gemeente.

„ 26 Te koop Melkamastate met groote plantagie te Rinsumageest begerechtigt met een dubbele bank in de kerk aldaar. Verschenen bij E. v. d. Plaats te Harlingen: Verhandeling over het leerstuk der verzoeninge door John. Taylor, uit het Engelsch.

Febr. 21 Verkoop van het adellijk huis Tjessens te Holwert. Verschenen: Proceduren tusschen Aletta Schotanus en Petrus Latane over de nalatenschap van Anna Latane, echtgenoote van wijlen Prof. Dominicus Balck te Franeker.

Maart 27 Concert te Harlingen, s'middags 4 uur in het Hof van Friesland door H. W. Haubach, 't loodje f 1.—.

Wumkes.nl

1754.

April 23 Verkoop der boekerij van wijlen ds. T. Offringa te Bozum en 3 gouden horloges gemaakt door J. Nauta. Verschenen bij P. Koumans: Zinnebeeldige beschrijvinge van 't land der Cannibalen door Steph. Theod. Loonsma, organist te IJlst.

Mei 9 Gerzony geeft een publicq concert in de Stadsdoelen te L.

„ 22 Melkamastate te Rinsumageest op afbraak verkocht.

Juni 15 Gedrukt bij P. Koumans te L.: Taylor ontdekt of Sociniaansche stellingen in 't boek van J. Taylor, door een voorstander der zuivere genadenleer.

„ 17 De princes-gouvernante dineert bij Jr. O. Z. v. Haren te Wolvega. De eersten van Friesland complimenteeren dagelijks de vorstelijke familie te Oranjewoud. Verschenen: De Zedemeester der Kerkelijken, onderzoekende waarom onder zooveele leeraren hedendaagsch zo weinig de waare godsdienstigheid bloeit.

Aug. 5 Aarnt Hanses, hospes in de Jonge Prins te Grouw, laat een curieuze zilveren bal verkaatsen, en verzeilen een vleugel met baltje, mits dat de jagten boven de 22 voet lang zijn.

„ 17 Verschenen: De wiskunstige *arithmetica toegepast op de* hedendaagsche negotie door L. F. Wiersma. Alsmede: Een zedig onderzoek wie volgens de instelling van den Heere Jesus mogen en moeten ten Avondmaal gaan, 3e dr. door ds. M. Swarte te Engelum.

„ 19 Verkoop der helling Altena aan de Mackumer Zijlroede.

Sept. 28 Verschenen bij Wigeri te L. De geanatomiseerde doctor binnen s'huis, nevens een antwoord op den brief van A. Blora door Val. v. Thuynen, briefswijse opgesteld door A. Blom, apotheker te Nijkerk. En: Frisia Nobilis of lijk-, graf-, sampt mengeldigten op diverse Friesche edelen.

Oct. 5 Verschenen: Een zamenspreuk over de kunst van prediken door David Fordyce, gewezen professor in de philosophie te Aberdeen. Gedrukt bij Koumans te L. Het algemeen en bijzonder besluit in desselfs uitvoering in desselfs natuur en aart enz. door ds. J. Ph. de Schiffart te Wanswert.

„ 26 Verschenen: Advys over de verhandeling van Taylor van het leerstuk der verzoening, beweerende dat dit werkje niet Sociniaansch is, door ds. P. St. Muller.

Nov. 9 Ds. G. Schortinghuis te Rottevalle heeft aanprijzende verzen in het werk van ds. M. Antonides te Onderwierum over het borgtogtig lijden van Christus.

Nov. 30 Verschenen bij Koumans: Eenige keurstoffen uit het O. en N. T. door ds. J. Hillenius te Dragten, 2e dr. met kerkinwijdingsrede over 1 Kon. 8 : 30.

Dec. 9 Verkoop van 240 abely- en vruchtboomen op Groot Juckema te Stiens.

„ 14 In putten bij Makkum worden oesters en groenbaartjes uit Colchester gevoed, gespeend en gezuiverd.

„ 28 Vermist een gouden horloge gemaakt door A. en L. Haakma, horlogemakers te L. met 2 gouden kasten en sagreine buitenkast, in de 1e is gedreven Salomo's eerste recht en heeft een gouden wijsplaat met doorgebroken middeltje, waaronder een blauw plaatje en vergulde datumwijzer.

Wumkes.nl

1755.

Jan. 7 Secretaris Dr. Henricus Duivenstein verkoopt op Hinnema hornleger onder Jellum 500 iepen en vruchtboomen.

Febr. 1 Johannes Joseph Massias, mr. in de Fransche taal, bij de Paardepijp te L. houdt s'avonds publyke school van 5—7 uur.

„ 17 Aanbesteed het afbreken der oude en het opbouwen eener nieuwe kerk te Oudega (W.)

„ 18 R. J. Noordbeek te L. verkoopt de boeken, curieuze glazen, fraaije insecten en schilderijen, nagelaten door Jr. W. A. van Unia, old-grietman van Kollumerland.

Febr. 22 Verschenen: Praalzuil opgerigt ter gedachtenis van wijlen ds. H. Wesselius te Leeuwarden. Harmen Jacobs, timmerman te Kollum vermeent uitgevonden te hebben om de allerzwaarste klok stilhangende met behulp van één mensch te doen luiden, waar anders wel 12 menschen tot zware klokken nodig zijn.

Maart 1 De erven Jan Gortinga verkoopen hun geerntweenderij te Dokkum.

„ 4 Verkoop der boekerijen van wijlen Thomes Wopkens, doopsgezind leeraar te Harlingen en van wijlen de schrijver J. Lolcema.

„ 8 Verschenen de 2e druk van Nauwkeurige en duidelijke verklaringe over de Statuten enz. in Friesland, opgesteld door Dominicus Hamerster, raad in den hove van Friesland.

„ 22 Oud Oenema onder Wirdum staat ten verkoop.

April 5 Verschenen bij P. Koumans te L.: Eliza's doodt en begrafenisse ter nagedachtenis van ds. H. Wesselius, voorgestelt uit 2 Kon. 13 : 20 door ds. J. Ratelband.

„ 16 Aanbesteed de herbouw van het afgebrande Landschaps tucht- en werkhuis te L.

„ 19 Verschenen bij P. Koumans. Kort en beknopt chronykjen van Vriesland door C. G. Jacobi, en bij W. Wigeri: Aanwijzing der schepen, dewelke so als Saturdags als in de week van Leeuwarden afvaren, door Henricus Winsemius, werkmeester aldaar.

Mei 5 Verkoop der huizinge aan de Vischmarkt te Franeker bewoond door Prof. Cannegieter aldaar, en een fraai gestoelte in de Martinikerk ten W. van de Botniabank, bezwaard met 3 goudguldens jaarl. grondpagt.

Juni 12 Verschenen bij R. J. Noordbeek te L.: Kalendarium Romanorum in usum scholarum.

„ 21 Verkoop in de Stadsdoelen te L. een groote partij schilderijen van beroemde meesters.

Juli 14 De inboedel van wijlen Jr. Frans Binnert Aebinga Glins van Humalda ten zijnen sterfhuize te Dronrijp op Habbemastate verkocht.

„ 26 De compagnie der meekrapplanterie in Friesland vraagt hen die in 1756 willen meeplanten zich te willen opgeven aan koopman U. W. de Vries te L.

Sept. 20 Verschenen bij W. Wigeri te L.: Friesche Rymlery yn twaa dielen trog Jan Althuysen, pastoor op dy lytze Jouwer.

Nov. 8 Verschenen: No. 21 van de Wijsheit Salomons, handelende

Wumkes.nl

1755.

van de Goddel. Wijsheid, die in de Scheppinge doorstraalt en in het bijzonder van aard- en waterbevingen, ter gelegenheid der wonderbare waterschuddinge op 1 Nov. 1755, uit Spreuken 3 : 19, 20. En: Hist. en natuurk. aanmerkingen over de aard- en waterschuddinge op 1 Nov., met een opgave van een andere waarschijnlijker oorzaak, vervat in een brief van J. G. M. door B. J. M. D.

Dec. 6 Verschenen bij F. v. d. Plaats te Harlingen: Historie van den ridder baronent Karel Grandison, uit het Engelsch. Verschenen: Vervolg op de hist. en nat. aanmerkingen over de Schudding van 1 Nov. door ds. J. G. Muller te L.

„ 20 Verschenen: Voortekenen van de nabijheid van het vergaan der wereld door ds. J. G. Muller te L.

„ 27. Verschenen 2e druk van de Ned. Spectator door Mr. J. v. Effen, waarin de Spectator van R. Steele e. a. werken met biografie van J. v. Effen.

1756.

Jan. 3 Verschenen: Volledig hist. berigt over de aarbeving van 1 Nov. 1755. Elke Zaterdag verschijnt: De Verstandige Snapsters, kost ½ st.

„ 24 Verschenen: De polityke Verrekijker op het observatorium van natuur- en staatszaken.

„ 31 Wegens de Kometenvrees geeft W. Foppes, tekenmr. te L. in de L. C. een astronomische verklaring. Verschenen bij A. Posthumus te Heerenveen: Zwarigheden tegen de predicaatsie van ds. J. G. Muller over Luc. 21 : 25—37 aangaande de voortekenen van het vergaan der wereld, door een weetgierig christen, 1 st.

Febr. 18 's Morgens 8 uur wordt een nieuwe aardschudding te L. gevoeld. W. Foppes verklaart dat het geen gevolg is van de naderende comeet.

Maart 13 Verschenen: Naukeurig voorberigt van de schrikkelijke comeet met een onderzoek of dezelve de aarde hevig schokken of in brand steken zal, met kopergravure. De 5e druk verschijnt 3 maanden later. Verkoop op Jepma-state te W.-Nijkerk, van 41 mispelboomen.

„ 15 Boelgoed op Klein Lankum bij Franeker bewoond door Mevr. Wed. Vosma.

„ 18 Aanbesteed het afbreken der oude en het opbouwen eener nieuwe kerk te Rijperkerk.

Apr. 3 Verkoop der buitenplaats Woelwijk te Tietjerk.

„ 10 Verschenen: Afbeeldingen en levensbeschrijvingen van eenige voorname personen, met 23 portretten van den plaatsnijder A. v. d. Laan.

„ 24 Verschenen: Het bevend Nederland door aardschuddingen tot een heilig beven voor God geroepen, leerreden over Matth. 24 : 7 en Job 9 : 4—6 door ds. C. Blom te L.

Mei 7 Oud Oenema-state onder Wirdum is afgebroken.

„ 15 Verschenen: Entwurf van den göttlichen Absichten bey Enschaffung und Regierung dieser Welt nach Anleitung der natürlichen, Mosaïschen und Chr. Religion, durch ds. Statius Muller. En: Wiskundige en zedige aanmerkingen op het

Wumkes.nl

1755.

nieuw uitgekomen naukeurig voorbericht van den schrikkelijken comeet enz.

Juni 5 Groot Juckema onder Stiens is afgebroken.

Juli 3 Vroedsman Rienk Keijert te L. schildert kamerbehangsels, schoorsteenstukken, basreliefs en portretten.

„ 24 Foeke Sjoerds, schoolm. te Nijkerk (O.D.) opent ten zijnen huize een kostschool voor lezen, schrijven, rekenen, beginselen van Latijn, gronden der Nederl. tale-, godgeleerdheid, kerkel. en wereldlijke geschiedenis, land- en kaartkunde, boekhouden en psalmzingen en voorts in alles wat tot een burgerlijke en godsd. wellevendheid noodig is.

Aug. 20 De diakenen der Ned. Herv. gemeente te L. verkoopen in de tuin van wijlen schrijver J. Buma aan de Spanjaardslaan een partij aurikels, tulp- en hyacinthbollen, aloës, geraniums enz. door hem nagelaten.

Sept. 11 Mej. Sara le Fort in de Peperstraat te L., lidmaat der Fransche gemeente geeft Fransche les, breionderwijs en onderricht in alles wat tot de opvoeding van een jongejuffer behoort.

„ 18 Verkoop van een groote partij iepen, staande op de stadswal te Staveren.

„ 20 De Raden ter admiraliteit in Friesland te Harlingen verkoopen een oorlogscheepshol lang 145 voet, wijd 42 voet, hol op 't onderste dek 16¼ voet.

„ 25 Verschenen: Wonderwerken der natuur ter openinge van eenige proeven wegens de zeldzame werking der electriciteit op de hemelsche lichamen en ter beschouwing van de Comeet, die mogelijk staat te verschijnen, door Wytze Foppes.

Oct. 1 Verkoop van boekerij en schilderijen, nagelaten door de oldschrijver Joh. Buma. W. Foppes, rekenmr. en instrumentmaker vervaardigt machines, die de hoek van de magnetische stroom uit de aarde aantonen, maar ook de momentelijke aanneming dier stroom van kragteloos ijzer, dienende om de nette order van de natuurwetten in dezen te ontdekken.

„ 15 In de hortus der Franeker academie bloeit de plant Musa, z.g.n. Pisang, hoog 28 voet. Verschenen bij P. Koumans: Schrift. voorbeelden van bekeering door ds. J. Hillenius te Drachten.

Nov. 6 Verschenen no. 1—4 van de Philantrope à 1 st.

„ 10 R. Jelgerhuis, konstschilder bij de Vischmarkt te L. recommandeert zich tot het schilderen van kamerbehangsels, schoorsteenstukken en basrelief, en geeft s'avonds 6—8 les in de tekenkonst.

„ 13 Verschenen: Jongmansonderwijzer, inhoudende de arithmetica enz. door J. H. Knoop.

Dec. 11 Verschenen bij B. Schiere te Harlingen: Korte en geloofwaardige beschrijving der 28-jarige slavernij van Jan Dekker.

1757.

Jan. 29 De volmachten van Kollum besteden de kerkrestauratie aan, het dekken van 14 roeden leien en het maken van 2 nieuwe pilaren.

Wumkes.nl

1757.

Febr. 24 De Staten van Friesland verbieden den uitvoer van rogge en boekweit. Bij Botnia van Burmania op Mammingastate te Jellum zijn 60 esschen te koop.

Maart 4 Sirtemastate te Engelum op afbraak verkocht.

„ 5 Verkoop van de Froskepolle, groot pl.m. 20 pondemaat. Verschenen bij Wigeri te L.: Verhandeling over de pligten der Avondmaalhoudende Christenen door ds. J. R. Ostervald te Bazel, uit het Fransch.

„ 14 Tegen de besmettelijke veeziekte gebruikt men een middel uit Lijfland, uitgevonden door dr. Fischer, lijfarts van wijlen Anna, keizerin van Rusland.

April 16 Wie onbereide ganzepielken of flerken heeft voor schrijfpennen adresseere zich bij schoolmr. Gerrit Peuterman tegenover het St. Anthonygasthuis.

Mei 5 Boelgoed ten sterfhuize van R. Lycklama à Nijeholt te Oldeboorn.

„ 9 Kerkvoogden van Berlikum verhuren 26 scharren grazen, zo oldt als nieuw gras in de burevenne aldaar. Bij B. Schiere te Harlingen verschenen: De continueerende geschillen onder de protestanten in Zwitserland. Bericht ontvangen, dat het schip De stad Hindeloopen, waarop 8 Hindeloopers, met man en muis bij het eiland Lis is vergaan.

Mei 14 Te koop een steen- en beeldhouwerij nagelaten door G. Nauta te Sneek.

„ 21 Verschenen: Historis relaas van al het gepasseerde sedert den 6 dezer tusschen de troupen van de Oostenrijkers en Pruissen bij Praag.

Juni 11 Verschenen bij Schiere te Harlingen: Dichtkundige laurieren gevlogten op de zegenrijke wapenen van Z.M. Frederik III, met een rouwklagt op den dood van den Pruisischen veldmaarschalk graaf v. Schwerin, alsook een zamenspraak tusschen een krijgsgevangen Oostenrijksche en een Pruisische officier.

Juli 9 Jan van Nijs neemt de beeldhouwerij van Gerben Nauta te Sneek over.

„ 16 Opgericht een Leeuwarder Weduwenfonds.

„ 21 Gedeputeerden van Friesl. met de overheid der stad Groningen besteden het verplaatsen der beide kapen op Schiermonnikoog aan.

„ 23 Verschenen bij T. Roorda te Heerenveen: Wonderspiegel of Staatsvoorzegger.

„ 30 Verschenen bij Wigeri te L.: Nuttige tijdkortinge of stichtel. gezangen door Goitze Lenzes, doopsgez. leeraar te Drachten. De Leeuwarder astronomen verwachten eerstdaags den comeet bij de rechtervoet van den Wagenman.

Aug. 13 Verkoop van pl.m. 400 last oude friezen, zijnde afbraak van Groot Jockama te Stiens.

„ 17 Te koop een bakkerij te Wijnaldum, te bevragen bij Mr. Jan Swart, schooldienaar en dorpsrechter aldaar.

„ 29 Boelgoed ten sterfhuize van Hans Hendrik v. Haersma te Metslawier.

Wumkes.nl

1757.

Sept. 3 E. S. van Burmania te Kornjum biedt te huur aan de plaats gehuurd door bijzitter Claas Meines Gerroltsma te Wier.

„ 10 Verschenen bij Noordbeek te L. Historisch natuurkundige onderwijzingen over het rijk der groeiende lichamen of planten door J. G. Ludwig. En: Merkwaardige gevallen van den grave van Mircourt om te dienen tot de geschiedenis dezer eeuw.

„ 14 Verschenen: De te water en te lande reizende Robinson van den berg Libanon, uit het Duitsch.

„ 16 De secretarisklerk D. Klinkenberg te Leiden ontdekt in het gesternte van de Tweelingen de verwachte komeet, die een staart kreeg van 10 à 12 minuten.

„ 20 Douwe Lautenbach op 't huis ter Heyde laat een curieuze zilveren pauweveeren zweep verrijden.

„ 24 Verschenen bij Roorda te Heerenveen: Kiederen der geregtigheid voor naakte en ontblote zielen, in dichtmaat door N. N. bedienaar des H. Evangeliums in O.-Friesland.

Oct. 4. Verkoop der boekerij en manuschripten van wijlen advocaat Corn. Viglius.

„ 18 Verkoop der boekerij van wijlen ds. C. Ludinga te Welsrijp.

Nov. 6 Overl. te Rinsumageest Johan Hicco baron thoe Schwartzenberg, generaal der infanterie, gouverneur van Namen.

„ 25 Verkoop van 180 iepen op den singel van Kingma-State te Sweins, bewoond door Mevr. Wed. Beyma. Wie boeken heeft geleend van wijlen B. v. Aylva, grietman van Wonseradeel wordt om terugzending verzocht met het oog op de auctie.

„ 30 Verkoop van zware boomen op het hornleger van Burmania-state te Stiens.

Dec. 17 Gedrukt te Amsterdam: Compendium der kerkelijke wetten door ds. G. Nauta te Oudkerk.

1758.

Jan. 3 Verkoop der boekerij van wijlen ds. G. Noordbeek te Minnertsga.

„ 24 Jr. H. W. v. Camstra te Menaldum verkoopt 27 iepen aldaar.

„ 28 Verkoop van de nieuwe buitenplaats Vieverenberg te Buitenpost, gebouwd 1740, en een heerlijk blaupande huizinge te Franeker aan de Stadsplaats, bewoond door Prof. de Lille voor 175 car.gl.

Febr. 11 Verkoop van het buiten van Mevr. Wed. van ontfanger Bouritius te Buitenpost. Verschenen bij v. d. Plaats te Harlingen: Schuite- en jagtpraatjes, rakende de oude en hedendaagsche gesteldheid der Ned. republiek.

„ 21 Verkoop der boekerij en rariteiten van wijlen bibliothecaris en bursae inspector F. Chamois te Franeker.

Maart 1 Verschenen: Eerste pijlaar der algemeene mathesis door J. H. Knoop. Gedrukt bij T. Roorda te Heerenveen: Kostelijke honingdroppels uit den Steenrotze Christus door H. T. Wilcocks, uit het Engelsch.

Maart 4 Verschenen: Het vermakelijk z.g.n. dominusspelletie.

Wumkes.nl

1758.

„ 8 Verschenen bij Roorda te Heerenveen: Gods oordeelen beschouwd als veeler tuchtroeden, in dichtmaat door Marten Jans te Lippenhuizen.

„ 18 Verschenen 2e druk van: Deductie voor Jr. Tj. D. v. Sixma, Jr. M, van Beyma, Jr. M. J. v. Sixma, praetendenten tot het vacante grietmansampt van Franekeradeel, overgegeven aan de princes-gouvernante in zake de questieuse stemmen.

„ 22 De princes-gouvernante legt door haar eersten edelman baron v. Hambroek den eersten steen van het diaconiearmhuis te L.

„ 25 Verkocht ten huize van Simon Wink, wijnhandelaar in 't Zwart Kruis bij de Waag te L. 17 geboetseerde borstbeelden, n.l. Democritus, Heraclitus, Diana, Galathea, Jupiter, Ceres, Neptunus, Bellona, Bacchvs, Sirene, Cibele, Pompejus, Faustina major, Scipio, Silenus, Polyphemus en de koning v. Pruisen.

April 6 De Staten v. Friesland verbieden den uitvoer van mest en statueeren, dat wie klijnlanden wil vergraven f 25.— per pondemaat moet betalen.

„ 12 De bouw aanbesteed van een nieuw oranjehuis, een koepel in den hortus te Franeker.

„ 25 Aanbesteed het afbreken van de oude en den opbouw eener nieuwe pastorie te Garijp, alsmede het vernieuwen van het binnenwerk der Welsrijper kerk.

„ 26 W. van IJtsma in plaats van wijlen Hubbeling benoemd tot historiograaf van Friesland.

„ 27 Verkoop der medailles en munten van wijlen baron F. v. Aylva.

Mei 3 De kerkvoogden van Aegum publiceeren dat in hun kerk onder twee groote steenen 2 Holl. heeren liggen begraven: Paulus Jans Kley, gest. 5 Sept. 1655 en Wilhem Kley, gest. 1662, die de Wargaster meer hebben drooggemaakt. Te Oudega verkocht twee poolsche sleden, nagelaten door wijlen Henricus Duyff, secretaris v. Smallingerland.

„ 13 Verkoop der buitenplaats van wijlen H. H. v. Haarsma te Oenkerk.

„ 27 Te koop: Camminga-State te Oudkerk, bewoond door kapitein van Harinxma. Verschenen bij Schiere te Harlingen: Brief wegens den oorsprongk en de gevoelens der z.g.n. ernstigen.

Juni 1 Verkoop der huizinge bewoond door Cath. van Lucia v. Burmania te Britsum.

„ 3 Te koop de buitenplaats van H. v. Burmania te Huizum. Goudsmid Andeles in de St- Jacobsstraat snijdt signetten in zilver en staal.

„ 10 Verkoop van 2 pondem. lands op de Kolken onder Rinsumageest in het klein stuk meenschar.

„ 14 Te koop het huis te Rinsumageest, bewoond door Mevr. Schwartzenberg, douairière Van Aylva.

„ 17 Gedrukt bij A. v. Linge te L.: Sleutel der Lat. konstwoorden, die in de botanye, pharmacy en medicijnen 't meest gebruikt

Wumkes.nl

1758.

worden, door J. H. Knoop. En: Brief aan Damon door Mr. J. Moorman.

Juni 27 Verkoop van 65 morgen te veld staand koolzaad aan de laatst ingedijkte Bildtpolder. Aanbesteed het voegen en repareeren van den kerktoren te Driesum.

Juli 4 Verkoop der boekerij van wijlen ds. M. Remkes te Ternaard.

„ 22 Provisioneele palmslag van Toutenburg aan de Zwarte Weg te L.

„ 27-28 De Nederduitsche schouwburg staande op Decamahof in de Schrans speelt den 1en middag te 4 uur het treurspel Sophonisba en het kluchtspel Visioen met het schaapshooft of de gewillige horendrager, tusschen de beide stukken in dansen Mons. en Mad. Bouhon het korendorschersballet. Den 2en avond gespeeld het blijspel Krispijn medicijn, en De Wiskonstenaars van P. Langendijk; tusschenbeiden ballet.

„ 29 Thomas Gongrijp mr. schilder te Sneek en zijn broeder berichten dat de bijna uitgestorven glasschilder- en brandkunde door hen niet alleen in de vorige graad hersteld is, maar dat ze zelfs volmaakter kleur hebben verkregen dan wel voortijds in Friesland is bekend geweest, gelijk zulks gezien kan worden bij de konstschilders R. Keijert en R. Jelgerhuis te L. en bij F. v. der Elst te Dokkum.

Aug. 2-5 Kerkvoogden van Edens doen oproep van hen die gerechtigd zijn aan zeker klein, oud, zeer vervallen zitgestoelte in de Kerk, en 2 grafkelders, waarvan één geheel is ingestort. De Nederd. schouwburg speelt het blijspel: De malle wedding of Gierige Geeraard, en het Kluchtspel Broershart of De belachelijke duellist. Mr. et mad. Bouhon geven een pandourpantomine. Ook nog gespeeld het treurspel: Schilla of de ondergang van Alkathoë. en het Kluchtspel Duifje en Snaphaan; verder: Krelis Louwen van Langendijk en het Kluchtspel Likkepot of loon naar werk; het Treurspel Andromache en het Kluchtspel Ligtmis of Mal moertje, mal kindje. Mr. et Mad. Bouhon dansen de Tamboer de bas.

Aug. 7 Dezelfde schouwburg speelt: De dood van Willem I, treurspel van Claas Bruin en het kluchtspel Vermakelijke rouw.

„ 14 Gespeeld: het treurspel De dodelijke minnenijd en het kluchtspel Het Laantje.

„ 15 Papegaaischieten te Dronrijp.

„ 16 Verschenen bij Roorda te Heerenveen: Geestel. Spijze aangaande het laatste oordeel. En: Rouwklagt aan de zalige schim van den groten godgeleerde J. v. d. Honert over den afval van ds. v. d. Os. IJpe Staak, mr. schilder te Sneek verwittigt, ten einde niemand door de bekendmaking van Thomas Gongrijp mocht worden misleid, dat de aloude glas-, schilder- en brandkunst bij zijn voorouders verre over de 100 en bij hem over de 20 jaar is geëxerceert. Zijn werk kan bezien worden aan de kerkeglazen te Stavoren. Engwierum, Oldeschoot, Dragten, Oldeboorn, Heeg. Oudega, Egten en meer andere kerken en huizen.

Aug. 18 De Nederd. schouwburg speelt het treurspel: Ada van Holland, en het kluchtspel De gauwheit betrapt.

„ 19 Verschenen: Pomologia, d. i. beschrijving en afbeeldingen

Wumkes.nl

1758

van de beste zoorten appels en peeren door Johann Hermann Knoop, prijs f 20.—.

Aug. 20 Een Fransche kaper van 4 stukken kanon, sterk 50 man, 18 Aug. uit Duinkerken gevaren, is s'avonds laat door een Engelsch kaperschip van 16 stukken bij Ameland aan de grond gejaagd. Het schip was verloren, de bemanning is door een visscher te Wierum aan land gebracht.

„ 23 Verschenen bij Roorda te Heerenveen: Echo op de rouwklagt aan de zalige schimme van J. v. Honert door Roze G. Z.

Sept. 6 Daar wordt vermist een snoekgrauwe windhont, wat vosagtig van coleur, de beenen van onderen wit, gelijk mede voor het borst en op het eind van de staart; die dezelve te recht brengt bij Rinze Halma, castelein in de Valk te Franeker, zal een ducaat tot een vereering genieten.

„ 13 Alzo het kerkhof van Jacobi-Parochie geheel in het verval is gekomen, zo hebben de kerk- en armvoogden met overeenstemming van de stemdragende gemeente, geresolveert om het kerkhof op te laten hogen en met nieuwe steen geheel over te vloeren en te bezanden.

„ 16 De Nederd. Schouwburg speelt Hester of de Verlossing der Joden, en het treurspel Elektra. Verschenen: het staatsrecht der Vereenigde Nederlanden, door S. H. v. Idsinga.

Oct. 3. Verkoop der boekerij van wijlen ds. Joh. S. Stockmans te Marsum.

„ 5 Aanbesteed het afbreken der oude en het opbouwen eener nieuwe kerk te Pingjum. De leien der oude kerk verkocht.

„ 7 Verschenen bij Schiere te Harlingen: Het gewaande huwelijk of de bedriegster ontmomd, kluchtspel. Wordt bekend gemaakt aan de liefhebbers van de musyk- en zangkonst, dat bij G v. d. Wal, boekverkoper te L. in 't Nauw, verkogt worden allerhande zoorten van gedrukt en geschreven muziek om te zingen, of te spelen op de fluit, waldhoorens en andere instrumenten, ook worden bij hem verkocht alle soorten van concertlijnen, en gemaakte muzykboeken.

Oct. 9 Verhuring van het Tolhuis te Joure met gerechtigheid van de tap en annexe tollen, op de rechtkamer aldaar.

„ 10 Verkocht ten huize van Hendrik Saurlandt, hospes in De Drie rozenobles een nieuwe huizinge op Popmaburen met 2 houtstekken bewoond door Corn. Aebes Backer.

„ 17 Verkoop ten huize van Sible Bandert, herbergier te Bergum aan den Dam, een camp greidland groot derdehalf lopenstal.

„ 18 Verschenen: Aanspraak van Justus Benevolens aan den heer N. N. die onlangs eenen brief van zeker doopsgez. leeraar wegens de zaak van den heer v. d. Os op eene zeer aanmerkelijke wijze onder de fraaie zinspreuk „Hierna beter" beantwoord heeft.

„ 24 Verkoop der boekerij van wijlen ds. P. Horreus te Kubaard en Waaxens.

„ 26 Men heeft tijding ontvangen, dat de heer capitein Harinxma, voerende een Hollandsch oorlogschip en eenige koopvaardijschepen onder zijn convooy hebbende, op de hoogte van Toulon 2 Engelsche oorlogschepen had ontmoet, van dewelke na gedane begroeting uit het geschut, eenige officieren aan

Wumkes.nl

1758.

boord kwamen, dewelke hem zeiden, dat zij geïnformeerd waren, dat onder de ladingen der koopvaarders veele contrabande goederen schuilden, weshalven zij ordre hadden dezelve te visiteeren. Toen de capitein daartegen protesteerde, zeggende dat nooit een Hollandsch oorlogschip gebruikt was om het transport van contrabande te favoriseeren, en dat hij geen inspectie zou toelaten, werden de Engelschen zoo verstoord, dat zij dreigden hem zulks betaald te zetten. Hierop hernam de kapitein, dat zij hem, als 2 tegen 1 wel in den grond zouden konnen booren, maar dat hij hun ook beloofde, dat een van hen hetzelfde lot zou moeten ondergaan. Hierop gaf hij ordre om het geschut in gereedheid te brengen en zond de Engelsche officieren van boord. Deze belegden daarover een krijgsraad, waarin besloten is niet met den Holl. kapitein aan den gang te gaan, zoodat zij afbrasten.

Nov. 4 Verschenen bij H. A. de Chalmot: De Jezuiet op de throon of de gevallen van Nicolaus I, koning van Paraguai. En: Almanak militaire et galant.

„ 8 Rimmer Jacobs is voornemens a.s. winter met de ijsschuit te varen van Laaksum op Enkhuizen voor 25 Car. gl.

„ 15 De oude kerk te Akkrum op afbraak verkocht. Te huur de buitenplaats van grietman L. v. Haarsma te Jelsum. Verschenen: Verzameling van opschriften, bestaande in 14 verssen, gemaakt door verscheide liefhebbers, op het nieuw gebouwde diaconiehuis te L.

Nov. 25 Te koop het huis van wijlen ds. J. Edema, emer. pred. te Joure, te bevragen bij ds. R. Edema te Terkaple.

Dec. 6 Verschenen: Uitdaging van de schrijver van de Vaderl. historie als onpartijdig historieschrijver, eerlijk man en goed patriot, wegens het gezegde in het XIX deel van zijn werk, rakende het huis van Orangen.

„ 7 Verkocht een buitenplaats, bewoond door Sara Hollander, vrouw van Dirk Foswert te Workum.

„ 9 Verschenen bij Roorda te Heerenveen: Reyzende Kramer, verhalende een zeldzame historie van een jongejuffer.

„ 16 In het logement van wed. Treuens op het Schavernek in de Duinkerken te L. logeert een konstenarin, dewelke kundig is in allerhande extra-ordinaire wetenschappen, die dezelve ook aan de hooge en lage stadsperzonen en aan verscheide hoven vertoont heeft.

„ 18 Verkoop der boekerij van wijlen Joachim van Arum, Med. dr. te L.

„ 20 R. Jelgerhuis, konstschilder bij de veemarkt te L. presenteert uit de hand te verkopen verscheide nieuwgemaakte kamerschermen.

1759.

Jan, 10 Verschenen: Brief aan S. H. v. Idzinga over zijn uitgegeven werk en over de weerdigheid van het volmagtschap ten landsdage in Friesland. Verkoop van tufsteen der afgebroken kerk te Pingjum.

„ 17 De L. C. verschijnt in rouwrand wegens den dood van princes Anna.

Wumkes.nl

1759.

Jan. 20 Verschenen: Cypressen gevlogten om de lijkbus van princes A. En bij J. Brouwer te Franeker: Rouwklagt ter ontijdige dood van H. K. H. Anna.

Febr. 3 Een Friesche deputatie, bestaande uit de H.H. Bergsma, O. Z. v. Haren, de Kempenaer, Coehoorn en Sandijk leggen het condoleantiebezoek af in den Haag. Bergsma houdt een rede, die de Hertog v. Brunswijk beantwoordt.

„ 10 Verschenen bij Chalmot te L.: Treurtoon op het smertelijk overlijden van Kroonprinces Anna. Jan Klinckhamer, brandspuitmaker te L. vindt een klein, gezwint brandspuitje uit.

„ 13 De Friesche Staten geven consent tot het huwelijk van princes Carolina met den prins van Nassau-Weilburg.

„ 23 E. Andeles maakt een medaille op het nieuwe diaconiehuis te L. Verschenen: De gestalte van een gelovige Jood voor, in en na zijn bekeering door A. L. Tagister Meijer.

„ 28 Verschenen: Kort onderwijs om met het meeste voordeel couranten te lezen, door J. H. Knoop.

Maart 1 Verkoop van Oenemastate te Brongerga. Marcus Lentz, zilversmid te L. biedt een rouwmedaille der overleden princes aan.

„ 10 Verschenen: Antwoord van D. G. A. op zijn brief ter defensie van 't gevoelen van U. Huber, rakende de weerdigheid van het volmagtschap.

„ 17 Verschenen bij T. Roorda te Heerenveen: Klederen der gerechtigheid voor naakte en ontblote zielen door ds. B.Venekamp te Oudega, 3e dr.

„ 19 M. Accama, konstschilder op de Grachtswal verkoopt vele portretten der Oranje-Nassau en historiestukken geschilderd door wijlen B. Accama.

„ 29 De tufsteentoren te Tjerkgaast op afbraak verkocht.

April 21 Verkoop van houten beelden, scheepskoppen en teekeningen van Jarig Georg v. Burmania, leerling van den boetzeerder en teekenaar Gerbrandus van der Haven. Verschenen bij de Chalmot: Gilde articulen van het nieuw opgerigt koopmansgilde te L.

„ 25 Verschenen: 2e brief aan S. H. v. Idzinga over zijn werk door door B. van Greven, J. H. Dr.

„ 27 Eysingastate te Oenkerk op afbraak verkocht.

Mei 7 Ds. C. Blom wijdt het nieuwe diaconiehuis te L. in met een rede, die in druk verschijnt. Verschenen: Twaalf Gebeden voor dit huis.

„ 12 De rekenmr. W. Foppes geeft een rapport in de L. C. over de verschenen comeet.

„ 19 De vuurtoren te Harlingen bij de Westerkerk is onder de restauratie ingestort.

„ 26 Verschenen bij T. Roorda te Heerenveen: Boereavondprater, zijnde een wellevende onderwijzer der jonge dogters, Verkoop van 8 pondemaat greide in het Huizumer meenschar, doch thans daarvan afgeslat tot vrij land.

„ 30 Verschenen te Harlingen bij B. Schiere: De wonderlijke reisgevallen van Maria Kinkons, door A. G. L. M.

Wumkes.nl

1759.

Mei 31 De Staten van Friesland verhoogen den impost op de koffie met één stuiver en de thee met 2 stuivers per pond voor de uitrusting van buitengewone equipage van 25 linie- en fregatschepen om te dienen tot bescherming van den koophandel en zeevaart der ingezetenen tegen de kapers, die in groote menigte de zee doorkruisen, en dit te doen in bondgenootschap met de andere provinciën.

Juni 2 De kerkvoogden van Beetgum hebben het kerkhof laten vloeren.

„ 5 Dr. Georgius Hiddema Jr. presenteert te verkoopen een heerlijke huizinge en hovinge, staande en gelegen bij de Hoeksterpoort te Leeuwarden, door wijlen den oud-Burgemeester Dr. Abraham Fenema bewoond, met een groot behangen zaal. Sieds Johannis, hospes te Stiens laat (Pinksterdinsdag) een mooie zilveren zweep verrijden; alle vierjarige peerden zullen mogen draven, mids van sessen klaar. Dina Dorothea Wallinga te Marssum naast de herberg verkoopt schrijfpijlken voor een dubbeltje het bos.

„ 6 Jan Harmens te Deinum presenteert uit de hand te verkoopen nieuwe piepegalen. Inteekening opengesteld op Ferwerda's Adelijk Wapenboek, waarin o.a. voorkomen de genealogie van de familie Albada, Aylva, Burmania, Camminga, Camstra, Sixma en anderen.

„ 9 Verschenen bij Pieter Koumans te L.: Kort Vertoog van den Staat en de Geschiedenissen der Kerke des N. Testaments, zo in opzigte van hare grondlegging, uitbreiding en verdere opbou, als in derzelver voornaamste bijzonderheden in een eeuwtijdige aaneenschakeling met de voornaamste geschiedenissen van alle de Roomsche en Oostersche Keizeren en andere Rijken en Staten en met die van 't Joodsche volk van Christus' geboorte tot de helft der 18e eeuw, door Foeke Sjoerds, schooldienaar te Nijkerk in Oostdongeradeel, met een voorrede van ds. T. Brandsma te Oostrum en Jouswier, in 4°. f 4.—. Bij A. van Linge wordt met succes gecontinueerd de publieke leesbiblotheek, waarvan de complete catalogus is te bekomen voor 21 st.

„ 12 Het Christelijk synodus te Leeuwarden wordt met een geleerde en gepaste redevoering geopend door ds. Joh. Henricus Schrader, oudsten predikant der stad.

„ 13 Gedrukt bij W. Wigeri te L.: Brieven over Denemarken betreffende de regeeringswijze, wetten, regtspleging, belastingen, koophandel, handwerken en krijgsmacht van dat Koninkrijk, uit het Fransch vertaald. Verschenen: Vermakelijk wapenkundig, geographisch- en historisch spel, betreffende de voornaamste heerschende staten in Europa en dienende om de jongelieden, inzonderheid die van een meer als gemene geboorte of educatie zijn, de wapenkunde enz. al spelenderwijze te leeren, voorzien van fraaie, afgezette wapenkundige titelplaat door Johann Hermann Knoop, prijs 22 stuivers.

„ 19 Aanbesteed het metselen van een nieuwen muur voor de kerk te Tjerkgaast en het maken van een nieuwe spits.

„ 21 Aulus van Haarsma, grietman van Achtkarspelen, Gedeputeerde

Wumkes.nl

1759.

van Friesland, besteedt aan het maken van vier vloeddeuren en één ebdeur in s'Lands nieuwe zijlen te Engwierum.

Juni 23 Gedrukt bij Folkert van der Plaats en Junior te Harlingen: Klinkdigt op het afsterven van Wijbrand van Itsma, burgemeester van Harlingen. En bij H. A. de Chalmot en Co. te Leeuwarden: Eerste brief van een Hollands koopman aan een van zijn goede vrinden over de gegrondheid van 't credit van Frankrijk en Engeland, alsmede over de publicque fondsen van die twee koninkrijken en over 't belang dat de onderdanen van den Staat er in hebben.

„ 27 De Princesse Douairière van Oranje Nassau vertrekt van IJsselstein naar Oranjewoud, om van daar te gaan naar Leeuwarden. Verschenen: Een tafel, waardoor men niet alleen kan leeren zonder meester het divideeren en multipliceeren, dat anders voor die het rekenen leeren wil het zwaarste is, maar waardoor men het direct kan doen, of heeft iemand nooit iets rekenen geleert, kost $1^1/_2$ st.

Wumkes.nl

Iets over het Muziekleven te Leeuwarden in het begin der 17e eeuw

door R. VISSCHER.

De Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden bezit een merkwaardig boekje, getiteld: Isagoge Musicae, een der oudste leerboeken over de grondbeginselen der muziek in ons land.[1]) De schrijver van dit werk, dat in 1618 bij Abraham van den Rade, te Leeuwarden verscheen, is Jaques Vredeman, zeer waarschijnlijk een zoon van den schilder en bouwmeester Jan Vredeman de Vries, die hier in 1527 werd geboren en later in Antwerpen ging wonen.[2])

Jaques Vredeman „komende van Antwerpen" verkreeg in 1589 het burgerrecht van Leeuwarden, zoodat hij zich hier in, of vóór, 1588 gevestigd moet hebben. In 1608 benoemde de Raad hem tot voorzanger in de Jacobijnerkerk en stelde hem tevens aan tot muziekleeraar in de Groote- of Latijnsche school. Tweemaal in de week, des Woensdags- en des Zaterdagsmiddags van 1—2 uur, moest hij zijne leerlingen daar „in de conste van musijk-singhen" onderwijzen. Zijn onderricht legde hij vast in zijn „Isagoge Musicae", dat tot ondertitel draagt: „dit is een „corte perfecte ende grondighe instructie van de principale „musycke, soo die in allen collegien derselver const ghebruyct „werden, en in de vertreffelijke groote Schole der stadt Leeu-

[1]) Eene uitvoerige beschrijving van dit boekje vindt men in „De Navorscher", van 1862, blz. 275, door W. Eekhoff en in „Amsterdam in de Zeventiende Eeuw", „Het Muziekleven", door D. F. Scheurleer, blz. 46.

[2]) Volgens Dr. G. van Doorslaer: „De toonkunstenaars der familie Vredeman", zou Jaques Vredeman een kleinzoon zijn van Jan, en een zoon van Sebastiaen, die in 1586 te Leiden was gevestigd en daar het torenuurwerk regelde, en een broer van Michiel, die in 1583 het burgerschap van Utrecht verkreeg en daar als viool- en cythermaker werkte. Daar Jaques echter, volgens eene verklaring in het Certificaatboek van Leeuwarden, op 28 Februari 1616, 57 jaar oud was, moet hij in 1558, of in 1559 geboren zijn; het is dus niet mogelijk, dat hij een kleinzoon zou zijn van Jan, die in 1527 het levenslicht zag.

Wumkes.nl

„warden gheleert wert". Hij noemt de muziek daarin dan ook: „een const, die wel leert singhen". In de opdracht van dit werk aan Burgemeesteren, Schepenen en Raden der Stede Leeuwarden en aan den curator van het gymnasium, Dr. Johannes de Veno, herinnert Jaques Vredeman niet alleen aan zijne benoeming tot muziekleeraar aan de Latijnsche school, doch zegt ook: „seer „lange jaren heb ik het collegium musicorum hier onderhou- „den, onder veel treffelijcke Edele personen, Doctoren en Bor- „geren, die haar hebben van mij laten institueeren ende noch „dagelijck worden gheerudieert". Uit deze woorden blijkt, dat hier reeds aan het einde der 16e eeuw eene particuliere muziek-vereeniging van volwassenen personen bestond, die in de kunst werden onderwezen. Zij kwamen voorts bijeen ter beoefening van instrumentaal of vocaal samenspel, waarschijnlijk in een eigen locaal.

Een ander document komt het bestaan van dit Collegium Musicorum bevestigen, en wel, een inventaris van zijne bezittingen in 1640. Die inventaris van: „Enige musicael instrumenten ende boecken, sampt andere goederen ofte huisraedt het college der musicanten toebehorende", behelst, behalve enkele stukken huisraad, als: een tafel, een zitbank, kasten, twee koperen kandelaars met een ijzeren snuiter, en niet te vergeten! een „glas fleuitswise met een silveren sphaera", de volgende muziekinstrumenten: een octaaf orgelpijpen, twee baspijpen, vijf dwarspijpen, een accoord violen, „bestaende in vier discant fioelen, twee tenoren en een basfioel", en een clavecimbel, en voorts verscheidene zoowel gedrukte, als geschreven liederen-boeken en losse zangmuziek. Voor het meerendeel treft men hierbij de namen aan van Italiaansche en van Fransche componisten, doch daarnevens komen ook Noord- en Zuid-Nederlandsche meesters voor, o.m. Jan Sweelinck, [1]) Cornelis Schuyt, [2]) Jaques Vredeman zelf, van wien hier bruiloftsliederen, Miscella en eene Vilotte alla Napolitana genoemd worden, Orlandus Lassus, [3])

[1]) Jan Pietersz. Sweelinck, de beroemde organist der Oude Kerk te Amsterdam, leefde van 1562—1621.

[2]) Cornelis Schuyt, 1557—1616, organist te Leiden.

[3]) Orlandus Lassus, geb. in 1532 te Bergen in Henegouwen, gest. in 1594 te München, waar hij sinds 1562 de hofkapel dirigeerde, was een der grootste Zuid-Nederlandsche toonkunstenaars, die met zijn tijdgenoot Palestrina op ééne lijn wordt gesteld.

Wumkes.nl

André Pévernage [1]) e. a. Vele van deze liederen, met name die, welke uit de 16e eeuw dateeren, werden a cappella gezongen, daar de begeleide zangmuziek eerst na 1600 in zwang komt. Toch blijkt uit dezen inventaris, welke in eene bijlage hierbij is gevoegd, dat men te Leeuwarden op de hoogte van zijn tijd bleef en dat er, naast de oude, veelstemmige, contrapuntische toondichten ook nieuwe aria's gezongen werden.

Aan velen schonk de muziek binnenshuis genot en afleiding. Was het zingen van geestelijke liederen algemeen [2]), het bestaan van het Collegium Musicorum, „waarvan edelen, doctoren en burgers" lid waren, wijst er op, dat in de beschaafde kringen van Leeuwarden zoowel de instrumentale, als de vocale muziek hare beoefenaars vond. Een paar inventarissen van boedels leggen daarvan mede getuigenis af. Zoo laat dr. Johannes Wilhelmi Velsius, medisch doctor en mathematicus alhier, in 1600 eenige gedrukte en geschreven muziekboeken na: werken van Orlandus Lassus, Jean de Castro, [3]) Piedro Vinci Siciliano, Jacob Regnart [4]) en andere, ongenoemde, meesters, benevens twee oude, gebroken luiten, een koker met zes blokpijpen en een koker met vijf dwarspijpen.

In 1625 wordt de nalatenschap beschreven van Meinert Gerrits, waarschijnlijk den tweeden zoon van den beurtschipper op Dockum, Gerrit Rinnerts en diens vrouw Bauck Meinerts. Hij was lid van het Collegium Musicorum en vermaakte aan dit genootschap verscheidene geschreven muziekboeken. Blijkens den inventaris zijner nagelaten goederen bezat hij: „een luyt, „twee phiolen, een clein baudoorke (d. i. een soort mandoline) „acht so grote als cleine piepen, een clavesimmel, een clave-

[1]) André Pévernage, geb. in 1543 te Kortrijk, werd koordirigent te Antwerpen en stierf daar in 1571.

[2]) De horlogemaker Wijbe Wijbrandi bezat in 1596 bijv.: „Een „partie musycqboecken inholdende d' psalmen Davidts G. Goudimels. 4. „vocum. Met zeeckere Bicinia", (Inventarisatieboek van Leeuwarden, 1596, blz. 297. — Claude Goudimel, geb. in 1505 te Besançon, gest. bij de vervolging van de Hugenoten te Lyon in 1572, zette o.m. de psalmen van Clément Marot op muziek.)

[3]) Jean de Castro, geb. te Évreux, was van 1582—1584 vice-hofkapelmeester in Weenen. Later treft men hem in Keulen en in Kleef aan.

[4]) J. Regnart was een Nederlandsch componist. Hij stierf omstreeks 1600 als vice-kapelmeester aan het Keizerlijk Hof te Praag.

Wumkes.nl

„cordium en twee dwerspipen", benevens meerdere gedrukte en geschreven liederenboeken.

De mooiste particuliere muziekbibliotheek, welke in dit tijdperk in de inventarisatieboeken van Leeuwarden wordt vermeld, behoorde aan Pibo Gualtheri, eersten klerk ten comptoire van Friesland, die in 1603 met Trijntje Harmens was getrouwd. Zij stierf den 17en Augustus 1618, en, ten behoeve van hun kind, werd er een inventaris van hunne goederen opgemaakt. De muziekinstrumenten, in den boedel aanwezig, werden geschat door Jaques Vredeman en door den organist der Galileërkerk, Mr. Apco Gijsberts, en wel:

„een clavecimbel, synde een startstuk op eecken voet, op 60 gld.;
„een luyt, met thienen (d.w.z. met tien snaren), op 14 gld.;
„een luyt, met achten, op 8 gld.;
„een swart ebben met wit yvoir ingelegde luyth, met seven, op 6 gld.;
„twee chiters, met sessen, van Michiel Vredeman, op 13 gld.;
„twee chiters, met vijven, op 10 gld.;[1])
„een chiter, met vieren, op 3 gld.;
„een clein vioeltie ofte clopschen, op 18 stuivers;
„een baudoir (mandoline) met silveren pennen, van sevenen, op 24 gld.;
„een accoord duitsche piepen met silver beslagen, in een custodie, op 13 gld., en
„een clavecordium, utmuntende in resonantie, holdende dit spreekwoord:
„Disse artes: Remanĕt quando Fortuna recedit", op 5 gld."

Zijne muziekbibliotheek, geplaatst „int studoir", werd door de Leeuwarder boekhandelaren Isaac Cnoop en Jan Jansz. Starter op 1 October 1618 beschreven en getaxeerd. Zij bevat vnl. werken van Italiaansche, Fransche en Nederlandsche meesters, doch tevens komen er enkele van Duitsche musici en één van een Engelschen componist in voor. Ook boeken over muziekleer en handleidingen tot het bespelen van instrumenten treft men er in aan, als:

[1]) Van dezen inboedel is zoowel een inventaris, als een taxatie opgemaakt, welke op dit punt niet geheel kloppen. De inventaris vermeldt: „Drie chiters met sessen van Michiel Vredeman; Een chiter „met vijven"; de taxatie: „twee chiters met zessen, 't samen tot 13 gld.; „twee chiters met vijven 't samen tot 10 gld."

Wumkes.nl

„Een grondige instructie van de principale musijc", door Jaques Vredeman en een „Music-fundamentboek", door denzelfden.
„Dialago sopra il vero modo di sonar organi, del R. P. Girolamo Diruta, [1])
„Musica rudimenta latine et germanice, gebruyct inde schole van Harderwijck.
„De arte canendi, auctore Sebalde Heyden. [2])
„De proportionibus, een cort onderricht. (ms.)
„Facile instruction de musique, par Jean Pasquier.
„De douze tons, par Adam Barbat.
„Een schone instructie vande luyte, clavecordia en fluyte.
„De canzoni à quatro voci de Antonio Mortaro. [3])
„Questiones musicae Johannes Spang
„Musica practica Euchari Hoffmann. [3])
„Praeludia testudinis duarum vocum, per Joachinum van den „Hove, waervan 't darde bestaet uit tablatur op de luyte",
benevens verscheidene gedrukte en geschreven tablatuurboeken, en het werk van Michiel Vredeman, getiteld:

„Der Violen Cyther met vijf snaren, een nieue sorte melo-„dieuse inventie, twe naturen hebbende, vier parthijen spelende, „licht te leeren, half violons, half cyther", dat in 1612 te Arnhem verscheen. Van dezen componist was nog in de verzameling aanwezig: „Der Cyteren Lusthoff", met de vertaling daarvan: „Le Jardinet de Cythère".

Over 't algemeen hebben de beschrijvers van deze muziekbibliotheek het zich gemakkelijk gemaakt. Reeksen van gedrukte en geschreven banden worden aangeduid met: „Een parthie „musicboecken, gebonden in zes boecken, van verscheidene „aucthoren en diverse parthien van duones tot 8 parthien toe". Ter onderscheiding wordt soms het eerste stuk uit die bundels met name genoemd. Het meest treft men meerstemmige, zoowel

---

[2]) G. Diruta, geb. in 1560 te Venetië, was in 1593 organist aldaar.

[1]) Sebaldus Heyden, geb. te Nürnberg in 1498, was rector aan de Sebaldus-school aldaar en stierf in 1561.

[2]) Antonius Mortaro, Franciskaner monnik, leefde te Brescia, in het laatst der 16e en in het begin der 17e eeuw. Hij componeerde geestelijke en wereldlijke liederen.

[3]) Eucharius Hoffmann, geb. te Heldburg in Frankenland, was eerst cantor en daarna conrector te Stralsund. Zijn eerste werk: „Doctrina de tonis, seu modis musicis" verscheen in 1582.

Wumkes.nl

geestelijke als profane liederen aan, waaronder dansmuziek, als: paduanen, gaillarden en intraden. In den inventaris komen voor: „de Psalmen Davids," door Claudin le Jeune [1]) en door Jan Sweelinck, de Modulum trium vocum, door Joannes Tollius, [2]) de Motecta Testorum quaternis vocibus, door Jo. Petri Aloisius, de Cantiones Sacrae quinis vocibus, van Petro Philippi Anglo, [3]) madrigalen van Agostino Agazzari, [4]) Philippi di Monte, [5]) Horatio Vecchio, [6]) van wien ook „Canzonette" aanwezig waren; voorts de „Rimes Françoises et Italiennes" van Jan Sweelinck, en bundels liederen, als: „Le bouquet des plus beaux airs de ce temps", „Le rossignol musical de chansons de diverses autheurs", „Le paragon des chansons" etc. terwijl als componisten van paduanen en gaillarden genoemd worden: Zacharias Fullsack [7]) en Christiaen Hildebrand, [8]) Joannis Mollerus en Matthias Mercker, welke laatste tevens vermeld staat als auteur van „Musicalische Fugen" en van „Fantasiae".

De waarde van de geheele verzameling muziekboeken werd op een kleine honderd gulden geschat. Daarbij moet men echter niet uit het oog verliezen, dat het geld destijds veel meer waarde bezat dan thans.

Dr. Joh. Velsius, Meinert Gerrits, Pibo Gualtheri waren tijdgenooten, de beide laatsten waarschijnlijk leerlingen van Jaques Vredeman, die, dat lijdt geen twijfel, de ziel is geweest van het muziekleven in Leeuwarden in de eerste jaren der 17e eeuw. In 1603 had hij zich reeds als componist doen kennen door

[1]) Claudin le Jeune, Fransch contrapuntist, geb. 1530 te Valenciennes, stierf in 1564 te Parijs.

[2]) Jan Tollius, geb. te Amersfoort omstreeks 1550. Achtereenvolgens was hij kerkkapelmr. te Assisi, Rome en Padua. In 1601 dirigeerde hij de hofkapel in Kopenhagen, waar hij waarschijnlijk in 1603 stierf.

[3]) Peter Philips, geb. omstreeks 1560 in Engeland, vestigde zich als organist in Antwerpen, en werd later kanunnik te Soignies.

[4]) Agostino Agazzari, geb. te Siena in 1578 en aldaar in 1640 overleden, was in 1608 kapelmeester van het Duitsche Collegé te Rome.

[5]) Philippus di Monte, geb. in 1521 te Mechelen en gest. in 1603 te Weenen, was kapelmeester van Keizer Maximiliaan II en later van keizer Rudolf II.

[6]) Horatio Vecchio, geb. omstreeks 1550 te Modena en gest. in 1605 aldaar, werd hofkapelmeester van den hertog van Modena.

[7]) en [8]) Zacharias Fullsack gaf met Christiaen Hildebrand te Hamburg eene verzameling vijfstemmige dansstukken uit.

Wumkes.nl

Titelprent van Starter's „Friesche Lusthof", 1621.

Wunderyn.nl

zijne: Musica miscella, sive mescolanza di madrigali, canzoni „et vilanelli, in lingua Frisica, à quarto et cinque voci", welk werk te Amsterdam bij Cornelis Claessen verscheen.

Voorts komen er vijf liederen van hem voor in het: „Livre septième des chansons vulgaires de diverses autheurs", Amsterdam, Corn. Claessen, 1608. Doch het meest bekend zijn de liederen, welke hij voor Starters „Friesche Lusthof" maakte. De eerste druk van dit werk, in het jaar van zijn dood, 1621, verschenen, vermeldt, dat „bij alle onbekende wijsen die Noten ofte musycke ghevoecht is door Mr. Jaques Vredeman, musyck-meester der stadt Leeuwarden". Van 1621–1634 kwamen er niet minder dan zeven drukken van den „Friesche Lusthof" uit; wel een bewijs, dat deze liederen zeer in den smaak vielen.

In 1608 verleende de Raad Mr. Vredeman octrooi tot het geven van muzieklessen, met uitsluiting van alle anderen. Wel is waar werd dit octrooi twee jaar later ingetrokken, doch als muziek-leeraar aan de Latijnsche school en als directeur van het Collegium Musicorum behield hij toch grooten invloed. Terzelfder tijd woonden hier o.m. twee violisten: Mr. Cornelis Isbrants en Mr. Josephus Thylman, en een harpspeler: Mr. Sibrant Eilerts, zoodat het Vredeman niet aan concurrentie ontbrak.

In den zomer van 1621 is Jaques Vredeman op ruim 62-jarigen leeftijd overleden, zijne vrouw Maycke Gerrits in kommervolle omstandigheden achterlatende, zoodat de Raad bij de benoeming van Mr. Claes Jacobs tot zijn opvolger als voorzanger in de Jacobijnerkerk, op 29 Sept. van dat jaar, bepaalt, dat het tractement (groot 100 gld. 's jaars) „tot Lichtmis naekomende „genoten moet worden door de weduwe van Mr. Vredeman". Zij stierf zes jaar later als keukenmoer in het St. Anthony-Gasthuis.

Als muziekleeraar aan de Latijnsche school werd Vredeman opgevolgd door den organist der Galileërkerk, Mr. Apcke Gijsberts Benning,[1]) die, op zijne beurt, in 1633 in beide betrekkingen werd vervangen door zijn zoon, Mr. Jan Apckes. Doch wie, na Vredeman, de directie van het Collegium Musicorum op zich nam, is onbekend. Het schijnt, dat het is gaan kwijnen, en, als het in 1640 wenschelijk wordt geacht een inventaris op te maken van zijne goederen, welke bewaard worden ten huize van den organist der Jacobijnerkerk, Mr. Gijsbert Harmens

[1]) Deze familienaam wordt elders geschreven: Benting.

Wumkes.nl

Havinck, blijkt het, dat „het cleinste ende hoogste discant piepke" verdwenen is en dat het clavecimbel bij een der leden staat. Zoo doet zich te Leeuwarden hetzelfde verschijnsel voor, dat Dr. D. F. Scheurleer ook te Amsterdam opmerkt: n.l. dat het muziekleven daar ter stede tegen het midden der 17e eeuw verflauwde, zóó zelfs, dat er daar in 1634 reeds klachten werden vernomen over het verval van de muziek. Als oorzaken daarvoor geeft hij aan: eenerzijds den overheerschenden smaak voor Fransche en Italiaansche operamuziek, welke, een geheel ander karakter dragend dan de frissche, kerngezonde, eenvoudige, Hollandsche liederen, deze bijna geheel verdrong, en anderzijds, de tegenwerking, welke de ontwikkeling der muziek ondervond van het streng Calvinisme.[1]) Ook deze invloed is te Leeuwarden voelbaar geweest.

Ofschoon daarvan slechts weinig sporen in het archief zijn overgebleven, ligt het voor de hand, dat ook in openbare gelegenheden te Leeuwarden muziek werd gemaakt. Zoo hebben hier in het begin der 17e eeuw dansscholen bestaan. De dans werd steeds door muziek begeleid, in dezen tijd zelfs dikwijls door zang, zooals men èn op oude schilderijen, èn uit den inventaris der hierboven beschreven muziekbibliotheek van Pibo Gualtheri, waarin paduanen, gaillarden en intraden van 2, 3, 4, 5 en 6 stemmen voorkomen, kan zien. De dansscholen werden waarschijnlijk in herbergen gehouden, waarin ook getapt werd. Op 23 Maart 1604 verbood de Raad ten minste „de dansscholen en het tappen vóór de predicatie", terwijl hij op 3 September 1619, stellig onder den invloed van den predikant ds. Johannes Bogerman en zijne ambtgenooten, het bevel uitvaardigde, dat de dansscholen en alle andere scholen, waarin kunsten werden onderwezen, gesloten moesten worden.

Hetzelfde vonnis had ook reeds de rederijkerskamer: „Och, mogt het rijsen" getroffen. Op 8 Januari 1619 besloot de Raad, dat „den Rhetorisijns het ageren voortaen opgesecht ende verboden sall worden", terwijl de Gedeputeerde Staten hen den volgenden dag gelastten hun speellocaal in het voormalige tuchthuis, waarin de oude kapel van het St. Anna-klooster in de Bagijnestraat herschapen was, ten spoedigste te ontruimen. Die rederijkerskamer was door Jan Starter en zijn kring in 1617 opgericht. Daar waren zijne „blijeijndiche" treurspelen

[1]) Zie: Amsterdam in de zeventiende eeuw. Deel III. D. F. Scheurleer, Het Muziekleven, blz. 10 en 11.

Wumkes.nl

opgevoerd: eerst „Timbre de Cardone", met de „Sotte-klucht van een Advocaet en een Boer", en daarna, op 21 September 1618, zijne „Daraide" met het tusschenspel van „Jan Soetekauw", welk treurspel tusschen 1630 en 1640 driemaal herdrukt werd. Waarschijnlijk zal hij daar ook wel eens zijn klein zangspel van „Knelis en Lysjen" en de andere „Boertigheden", welke later in den Frieschen Lusthof verschenen, ten beste hebben gegeven. Daar het de gewoonte was de kamerspelen der rederijkers tusschen de bedrijven af te wisselen met muziek, zoo mag men veilig aannemen, dat in de oude kapel van St. Anna in deze jaren dikwijls zang en snarenspel hebben weerklonken.

Doch, trad de Raad streng op tegen dansscholen en rederijkers, zoo zorgde hij er aan den anderen kant voor, dat de bevolking van Leeuwarden niet van muziekuitvoeringen verstoken bleef. Tot zijne competentie behoorde het toezicht op het onderhoud en het bespelen van de kerkorgels in de Jacobijner- en Galileërkerken en van het carillon in den Nieuwetoren, het luiden der klokken, het blazen van den toren, het voorzingen in de kerken en het muziekonderwijs in de Groote school. Hij behartigde zijne musicale functiën met ijver. In 1617 droeg hij de verbetering van het orgel in de Jacobijnerkerk op aan Mr. Anthonis Verbeecke, die daarvoor o.m. met het burgerrecht der stad werd begiftigd, terwijl hij hem in 1621 met het onderhoud der beide orgels belastte tegen eene vergoeding van 25 gld. 's jaars. Wat het ambt van organist betreft, dit was niet onvereenigbaar met andere stadsbetrekkingen: zoo kwam het voor, dat de organist tevens torenblazer werd (1598), zoo stelde de Raad in 1599 den eersten klerk ter secretarie, Egbert de Gruyter, tot organist in de Jacobijnerkerk aan, met behoud van zijn klerk-ambt; zoo volgde de organist van de Galileërkerk, Mr. Apcke Benning, in 1621 Jaques Vredeman op als muziekleeraar aan de Groote school en werd Mr. Gijsbert Harmens Havinck, organist in de Jacobijnerkerk, in 1639 tevens benoemd tot stadsorgelmaker.

Voor hunne diensten werden zij op de volgende wijze beloond. Matthijs Matthijszn. Mercker, die op 6 September 1597 tot organist in de Jacobijnerkerk alhier werd aangesteld, ontving als jaarwedde 200 gld., welke som op 20 November 1598 met 20 gld. werd verhoogd voor den tijd, dat hij tevens mede-torenblazer zou zijn. Lang is hij hier niet gebleven, want op 12 Juli 1599 sloeg de Raad, blijkbaar ontstemd, een verzoek van de huis-

Wumkes.nl

vrouw van Mathijs Mercker af, om het orgel van wege haar man, of van haar zelve, door een ander te doen bespelen, terwijl hij voorloopig Egbert de Gruyter aanwees „om tot naerder dispositie „het orgel te bedienen". Mercker was naar Straatsburg vertrokken, waar men hem in 1600 aantreft als organist van de domkerk. Aan zijn voorloopigen opvolger, die op 17 Augustus 1599 definitief werd benoemd, legde de Raad jaarlijks honderd daalders en een schuit turf toe. Het tractement van Mr. Gijsbert Harmens Havinck, die reeds in 1618 voorkomt als organist in de Jacobijnerkerk, werd in 1639 verhoogd tot 350 gld., mits daaronder zijn huishuur en het onderhoud der beide orgels begrepen werd, terwijl zijn ambtgenoot, Mr. Apcke Gijsberts Benning, organist der Galileërkerk, in 1617 een salaris van 150 gld. ontving, dat in 1620 tot 175 gld. klom en in 1639, toen Mr. Jan Apckes Benning dit orgel bespeelde, gebracht werd op 235 gld. Als leeraar aan de Groote school verdiende deze jaarlijks 25 gld. voor zijne twee lesuren per week.

Oorspronkelijk was de organist gehouden iederen avond het orgel te bespelen, evenals vóór en na de predikatie. Niet ieder die 's avonds naar het orgelspel kwam luisteren, deed dit uit zuivere liefde voor de muziek. In 1602 moest de Raad althans maatregelen nemen om de ongeregeldheden, welke 's avonds onder het orgelspel in de Jacobijnerkerk gepleegd werden, tegen te gaan. Aan den anderen kant werden soms ook de organisten baloorig en stonden tegen het gezag van den Raad op. Toen deze den organisten in 1637 gelast had, terstond na het klokluiden met het orgelspel te beginnen, staakten zij en lieten het spelen onder het psalmzingen na. De Raad schorste hen en beval hen de sleutels van de orgels in te leveren. Tien dagen daarna hief de Raad de schorsing op, daar de organisten aan zijn eisch hadden toegegeven.

Wat het carillon betreft, dit bestond in den aanvang der 17e eeuw uit 13 klokken. Eerst in 1687 werd het vervangen door een nieuw klokkenspel van 32 klokken, gegoten door Claude Frémy te Amsterdam, waarbij in 1691 nog één klok, te Leeuwarden gegoten door Petrus Overney, gevoegd werd. Het oude klokkenspel hing, evenals het nieuwe, in den Nieuwetoren en werd dagelijks bespeeld. De Raad zorgde er voor, dat de klokkenist leerlingen kweekte: den 22 December 1596 besloot hij althans Willem Tyaerdts voor vier jaar bij Mr. Hendrick, klok-

Wumkes.nl

kenspeler, in de leer te doen, die daarvoor jaarlijks 15 gld. zou genieten.

Niet alleen het carillon, ook klokgelui en trompetgeschal weerklonken van de torens, terwijl de beide kerkklokken op de Jacobijner- en de Galileërkerken zich eveneens dikwijls lieten hooren.[1]) Behalve voor kerkelijke plechtigheden werd de klok op de Galileërkerk ook gebruikt voor het luiden van de poortklok, waarvoor de Raad op 12 September 1617 aan Mr. H. Jarichs jaarlijks tien gulden toelegde. Daar dit gelui blijkbaar te zwak was, werd in 1619 den koster van den Oldehove opgedragen 's avonds eveneens de poortklok van dezen toren te luiden. Den 13en Juli 1638 besloot de Raad, dat de poortklok enkel geluid zou worden door de kerkklokken der Jacobijner-, Galileër- en Westerkerken, terwijl de klok in den Nieuwetoren het middag-luiden van half drie zou doen hooren. De Raad bepaalde het salaris van den klokluider van den Nieuwetoren in 1638 op honderd gulden.

De Nieuwetoren, in het midden van de stad gelegen, diende mede voor de nachtwacht, welke door den torenblazer werd waargenomen. Veel werd er van 's mans longen gevergd! Er is eene instructie van den torenwachter van den Nieuwetoren uit 1560 bewaard gebleven, waaruit blijkt dat de wacht des zomers (1 April—30 September) duurde van 10 uur 's avonds tot 4 uur 's morgens, en 's winters van 9 uur 's avonds tot 5 uur 's morgens. In zijn diensttijd was hij verplicht alle uren een vers van een lied met een schalmei of hoorn op alle vier hoeken van den toren te blazen, terwijl hij tusschen de uren weer op de tinne moest klimmen, om na te gaan, of er ergens in de stad ook brand of onraad was, in welk geval hij de groote klok moest kleppen. Bovendien was hij gehouden op alle dagen in de vrije jaarmarkten,[2]) op zondagen, heilige dagen en des zaterdags, den dag van de weekmarkt, te 11 uur op alle vier hoeken van den toren een vers van een lied te spelen, of te doen spelen. Voorts moest hij op alle plechtige feestdagen en ommegangsdagen zoolang van den toren blazen, of laten blazen, als de processie duurde. Het schijnt, dat de torenwachter het voorschrift om tusschen de nachtelijke uren den toren te beklimmen

[1]) De klok op de Westerkerk is eerst in 1638 in gebruik genomen.

[2]) Deze werden gehouden op 23 en 24 April, gedurende 14 dagen in Juli en gedurende 14 dagen in September.

Wumkes.nl

nog al eens verwaarloosde; in 1643 wordt zijn instructie n.l. herzien en nog met een artikel vermeerderd, inhoudende dat hij niet alleen elk uur een vers van een psalm of lied op alle hoeken van den toren moet blazen, maar ook, dat hij elk half uur de trompet moet steken, ten einde zijne „naarstigheid in het waken" te bewijzen, terwijl hem daarenboven wordt opgelegd, iederen dag van half twaalf tot twaalf uur 's middags op den toren de trompet te blazen. 't Is niet te verwonderen, dat er voor dezen zwaren dienst niet velen te vinden waren. In 1643 nam de Raad Claes Claessen van Enckhuizen, tot stadstorenblazer en trompetter aan. Na drie jaar was de betrekking weer vacant, zoodat men op nieuw naar een torenblazer moest zoeken. Op 29 Mei 1646 werd nu Hans Willems, trompetter te Alkmaar, benoemd, op een tractement van 400 gld., waarbij hem tevens f 20 werd toegestaan voor den aankoop van een trompet, welke echter het eigendom der stad zou blijven. Het hooge salaris schijnt hem echter niet te hebben kunnen verlokken, en op 1 Augustus van dit jaar stelde de Raad eindelijk Michiel Caspers Scuenemar van Amsterdam aan, op eene jaarwedde van 450 gld., mits deze zich geheel uit Groningen vrij maakte. Ook deze keuze bleek niet fortuinlijk, want in 1647 was de Raad genoodzaakt op nieuw een torenwachter te benoemen, en wel Willem Willemsz., uit Amsterdam, op een tractement van 400 gld. „sonder widers".

Behalve de schalmei van den torenwachter, weerklonk ook andere hoornmuziek van den Nieuwetoren. Den 12en Juli 1598 had de Raad n l. met algemeene stemmen besloten vijf „torenspeelluyden" aan te nemen, elk op een salaris van 25 gld. Zooals boven is meegedeeld, behoorde daartoe de organist van de Jacobijnerkerk, Matthias Mercker, die daarvoor jaarlijks 20 gld. ontving. De toren schijnt echter een minder geschikte plaats voor deze muziekuitvoeringen geweest te zijn, zoodat de Raad op 29 October 1604 de stadswaag daarvoor aanwees. Er is geene instructie voor deze stads-muzikanten bewaard gebleven, doch men mag aannemen, dat hun vroolijk geschal op feestdagen en hoogtijden de lucht heeft vervuld. Lang heeft deze instelling echter niet bestaan, want op 15 Januari 1617 besloot de Raad dat „de „Stadts speelluijden, noch in levene sijnde, hun diensten sall „worden ontseit na Lichtmis naestcomende". Wellicht in verband hiermede gaf hij op 10 April 1618 de verklaring af „dat

Wumkes.nl

„Ditmer Thielen van Ceurbach, Adam Erphert van Arnheim aande „Elwe, ende Adam Reudel mede van Arnheim elx vijff vaendel „'s jaers, ende Henrick Brauhoff van Tzelle in Saksen drie jaren „deses stads musicus zijn geweest ende daerinne wel gequeten „hebben, oock dat men niet anders weet ofte sij hebben hen „vroom ende eerlycken geholden en gedragen gelijck goede mees„ters betaemt". Het is opmerkelijk, dat de vier hier genoemde muzikanten Duitschers waren; wellicht mag dit worden toegeschreven aan den invloed van het te Leeuwarden resideerende hof van Willem Lodewijk, graaf van Nassau.

Doch, ontsloeg de Raad de stads-speelluiden, de trompettertorenwachter [1]) en de stads-tambourijn of -omroeper bleven in dienst. Aan particuliere speellieden zal het wel niet hebben ontbroken. Evenals in de ordonnantie van 1 Augustus 1564 op de schutterij wordt bepaald dat „op den dach van den ommeganck het loon der speelluyden uit des stadts buydel betaelt sall worden", zoo zullen zich ook later bij schutters- en andere openbare feesten of kermissen en bij bruiloften muzikanten hebben doen hooren.

Voegt men daarbij, dat dikwijls de trompet gestoken en de trom geroffeld zal zijn, wanneer de burgerij „in het geweer trad", of wanneer de garde van Zijne Genade den Stadhouder of het hier liggend garnizoen de stad binnen- of uittrok, dan behoeft het geen verder betoog, dat „Vrou Musica" in den aanvang der 17e eeuw te Leeuwarden niet werd veronachtzaamd.

BIJLAGE.

Inventarisatie ende beschrivinge gedaen door mij Kenium Gerhardi Samplonium clercq op de secretarie der stadt Leeuwarden van enige musicael instrumenten ende boecken sampt andere goederen ofte huisraedt ten huise van Mr. Gijsbert Harmens organist dezer stede berustende, het college der musicanten toebehorende; ende dat ten versoecke van de voors. Mr. Gijsbert gesterckt met de voorn. ordinarie colleganten, op 't aengeven vande selve Mr. Gijsbert, die sulx getrouwelyck te

[1]) In 1861, bij de in werking treding van de nieuwe verordening op de brandweer, werd de betrekking van torenwachter te Leeuwarden opgeheven en de laatste titularis, de heer P. Vincken, op pensioen gesteld.

Wumkes.nl

doen belooft heeft, ende des nood ofte versocht, aenneemt dienaengaende den behoorlycken eedt aen den Gerechte ofte Magistraet der voors. stede te doen.

Den 26 Novembris, 1640 nae noen.

Eerstelijcken instrumenten.

Vijff dwarspipen soo groot als clein.

een grote custodie daerinne besloten elff piepen missende uyt deselve custodie het ene cleinste ende hoogste discant piepke.

Noch een custodie met twe grote baspiepen bestaende in vier stucken, sluitende ende accorderende onder de voorgaende piepen.

een accoord fioelen, bestaende in 4 discant fioelen, 2 tenoren ende een basfioel.

twee mesken essen [1]) bestaende in 4 stucken ende behorende tot de laeste baspiepen.

Boecken bestaende in verscheiden corpora als volgt.

in een bandt

Bicinia.
Sonets par M. Jean de Castro (Prenier et secund) a 2 parties.
J. de Castro a 3 voci.
Fiori musicali a 3 voci.
Lievre septieme a 4 voci.
Il vago Alboreto a 4 voci.
De Floridi virtuosi a 5 voci.
Giovianni Feretti a 5 voci.
Girolami Frescobaldi [2]) a 5 voci.
Cornelis Terdoncq a 5 voci.

Madrigali par Orlando Lasso a 4, 5 et 6 parties.
Musica Divina a 4, 5, 6 et 7 voci.
Harmonia Celeste a 4, 5, 6, 7 et 8 voci.
Symphonia Angelica a 4, 5 et 6 voci.
Melodia Olimpica a 4, 5, 6 et 8 voci.
Madrigali di Bernardino Mosta a 5 voci.
Di Rinaldo de Melle a 6 voci.

---

[1]) Waarschijnlijk: geelkoperen verbindingsstukken in den vorm van de letter S.

[2]) Girolami Frescobaldi, geb. 1583 in Ferrara, gest. te Rome, in 1644. In 1607 was hij organist te Mechelen, later organist in de St. Pieterkerk te Rome.

Wumkes.nl

Vilotte alla Napolitana di J. Vredeman a 4 voci geschreven.
Noe Faignient [1]) Madrigali a 4 voci zijnde geschreven.
Chansons de M. Jean Piene.
Swelingh a 5 parties.
Madrigali di Govian Desquesnes a 5 voci.
Madrigali Orlando Lasso a 5 voci.
Madrigali di Luca Marenzio [2]) a 5 voci.
Canzone di Theodoro Riccio [3]) a 5 voci.
Il Lauro Verde Madrigali a 6 voci
Di Luca Marenzio Madrigali à 6 voci.
Il Trionfo di Dori a 6 voci.

Livre de Melanges de C. le Jeune.
Chansons de Andre Pevernage a 5 parties, livre premier,, secund: et troisieme.
Madrigali di Govian Turnhout a 6 voci.

Dodecacorde par Claud: le Jeune a 2. 3. 4. 5. 6 et 7 voci.
Davidt-Jans psalmen gesangh a 4. 5. 6. 7 et 8 gesangh.
Di Petro Philippi Madrigali a 6 voci.
Di Luca Marenzio de Madrigali a 5 voci, il 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8 et 9 libro: il suo testament.

Di Geviani de Castro a 3 voci.
Di Luca Marenzio Madrigali a 4 voci
Orlando de Lassus Cantionum sacra: a 5. 6. 7 et 8 boecken.
Cinquante Pseaumes de Davidt.
Jan Sweling a 4 5. 6 et 7 parties.
Madrigali di Luca Marenzio a 4 voci.
Madrigali de diversi autori a 8 voci.
Jean Cupre met 5 voci.
Luca Marenzio Madrigali a 5 voci.
Hollandsche Madrigalen van Cornelis Schuit met 5. 6 en 8 stemmen.
Deselve met 5 stemmen.
Luca Marenzio Vilanelle et Chansonnette il 1. 2. 3. 4. et 5 a 3 voci.

---

[1]) Noé Faignient woonde in 1570 te Antwerpen.

[2]) Luca Marenzio, geb. omstreeks 1555 te Brescia, was in 1595 organist van de Pauselijke kapel te Rome. Hij stierf in 1599.

[3]) Theodoro Riccio, geb. in 1540 te Brescia, werd kapelmeester van Georg Friedrich van Ansbach. Hij leefde nog in 1594.

Wumkes.nl

J. de Castro a 3 voci.
Madrigali Chanzonette Napolitane di Geviani de Macque [1]) a 6 voci.
Adam Bardet a 4 voci.
Matthias Mercer [2]) met 4en.
Henricus Stromberg [3]) met 6en.
Jan Swelingh Psalmen a 4. 5. 6. 7 et 8 parties, livre primier et secund: in een bonte bandt.
La Fleur de Orlando met 4. 5. 6 en 8 partijen.
J. Vredeman Miscella met 4 en 5 partijen.
Di Andrea Gabrieli [4]) Madrigali a 5 voci.
Fredeman brulofs lieden in bont papier met 4en.
Douse Pseaume de Davidt par Didier Poncet a 3. 4. 5. 6 et 7 voci.
Concenti Musicali di Gio Giacomo Gastoldi [5]) a 8 voci.
Flori Musicali de diversi autori a 3 voci.
Di Horatio Vecchi Chanzonette a 4 voci.
Novi Frutti a 5 voci.
Di Pietro Philippi Madrigali a 8 voci.
Il Helicone Madrigali a 5 voci.
B. Pallavicino [6]) il 6^{o} lib: a 5 voci.
Le 14e lievre de Orlando di Lasso a 4 parties waer achter verscheiden geschreven.
D' Orlando di Lasso a 3 voci.
Horatio Vecchi met 3en.
Jean de Castro chansons etc.: a 3 parties.
Een bruiloftsgedicht met 5en per Swelingh.
Di Orlando de Lassus Selecte 6 vocum in clein formaet.
Di Pampilio Venturi Vilotte a 3 voci.
Een clein partie met 3en sonder titel.

[1]) G. Macque dirigeerde van omstreeks 1592 tot 1613 de hofkapel te Napels.

[2]) Matthias Mercker, zie blz. 25 en 26.

[3]) Henricus Stromberg, was in 1606 rector te Oldenzaal, en later conrector te Kampen.

[4]) Andreas Gabrieli, 1510—1586, beroemd organist te Venetië: Jan Pietersz. Sweelinck is daar zijn leerling geweest.

[5]) Gio Giacomo Gastoldi, geb. in 1556 te Caravaggio, was van 1582—1619 kerkkapelmeester te Mantua.

[6]) Benedetto Pallavicino, geb. te Cremona, werd kapelmeester aan het hof van den hertog van Mantua. Hij leefde nog in 1616.

Wumkes.nl

Een partie geschreven boecken met 4en door Meinert Gerrijts bij testament aen 't collegie vereert.
Een partie geschreven boecken per H. Strombergh met 5en.
Een partie geschreven in clein formaet met 4en bij Meinert Gerrijts als voren het collegio besproken.
Van gelijcken een geschreven Passamegie [1]) in folio met 4en.
Il sexto libro di Luca Marenzio met 6en zijnde niet compleet.
Noch enig weinich geschreven groot door malcander.

Noch enige huisraden.

Een kaske waerinne de geinventariseerde boeken leggen.
Een boeck casse met marmeld papier becleed.
Twe vuiren voeten daeronder staende.
Een uyttreckende eeken taeffel.
Een slechte eken setbanck.
Een glas fleuitswise met een silveren sphaera.
Twe mesken candelaren met een iseren snuiter.
Een holten schrijfflaed.
Een sandloper.
Een claversingel die onder Pytter Gerrijts is berustende.

---

[1]) Passamegie (passamezzo) is een Italiaansche dans, gelijkend op de pavane.

Wumkes.nl

De zoogenaamde vier-jaarlijksche verdeeling van de hemrik,

door dr. O. POSTMA.

Tot de gedeelten uit de oude Friesche wetten, die het meest de aandacht hebben getrokken, behooren zeker de artikelen uit het Westerlauwersche „Schoutenrecht", welke betrekking hebben op de verdeeling van de hemrik. Dit Schoutenrecht, welke minder juiste naam (in plaats van: Landrecht) sedert Von Richthofen burgerrecht verkreeg, komt gedrukt voor in den ouden (zeldzamen) druk van het laatst der 15e eeuw en verder, hiernaar bewerkt, bij Schotanus, Wierdsma en Brantsma en Von Richthofen.

In de tweede plaats vindt men het uitgegeven in de Oude Friesche Wetten, tweede deel, 1e stuk, van de Haan Hettema, bewerkt naar een handschrift van 1464: „Jus municipale Frisonum". [1])

Naast den incunabel bovengenoemd en dit handschrift bestaat

[1]) Uitgegeven door het Friesch Genootschap, Leeuwarden, 1847.

Wumkes.nl

er echter nog een derde bron, n.l. het handschrift van Junius in de bibl. Bodleiana te Oxford. [1])

Men heeft dus drie verschillende lezingen van het zoogenaamde Schoutenrecht in den ouden druk en de beide handschriften, welke drie bronnen hier en daar nog al iets uiteenloopen. De artikelen hieruit, die betrekking hebben op de verdeeling van de hemrik zijn naast elkaar afgedrukt bij Swart [2]) en wel genomen: 1. uit de Fr. Rechtquellen van Von Richthofen; 2. uit de uitgave van de Friesche wetten van de Haan Hettema; 3. naar een afschrift door Siebs gemaakt van het handschrift van Junius. Bij vergelijking van deze afdrukken met den incunabel en het handschrift „Jus municipale" (beide te Leeuwarden aanwezig) en het facsimile van het handschrift van Junius te Groningen, bleek mij echter dat zij nog wel eens iets van het oorspronkelijke afweken. Ik plaats ze hier nog eens naar eigen lezing naast elkaar, met de vertaling, waarbij ik grootendeels Telting gevolgd ben. [3]) De vertaling sluit zich aan bij den eersten text; wanneer de andere belangrijke afwijkingen vertoonen, zijn deze afwijkingen in de vertaling door [ ] aan gegeven.

Met de leesteekens is het een eenigszins lastig geval; terwijl er in den ouden druk een al te onregelmatig gebruik van is gemaakt, ontbreken ze in het handschrift „Jus municipale" bijna geheel. Ter wille van de leesbaarheid heb ik mij dan ook afwijkingen veroorloofd, al hoewel in mindere mate dan Von Richthofen en de Haan Hettema. De, waarschijnlijk vergeten, beginhoofdletters, zijn in den eersten text ingevoegd.

In den ouden druk begint n.l. ieder der vier artikelen of paragrafen met de woorden: „It is riucht"; daarvan is gemaakt: „Dit is riucht". [4]) De nummering dezer artikelen, die men bij bovengenoemde uitgevers aantreft, heb ik weggelaten, daar zij in het handschrift ontbreekt en in het exemplaar van den ouden druk, dat ik zag, later is bijgeschreven. [5])

[1]) Ms. Jun. No. 49. Zie hierover Th. Siebs, Westfriesische Studiën, Abh. d. Kön. Ak. v. Wiss. z. Berlin, 1895.

[2]) F. Swart, Zur friesischen Agrargeschichte. Lpzg. 1910. p. 145 v.v.

[3]) I. Telting. Schets van het oud-Friesche privaatregt, Themis. XXXV. 1874. p. 189, v. v.

[4]) Een enkele maal staat er ook „At is riucht" in plaats van „Dat is riucht".

[5]) Bij Von Richthofen zijn het de § § 31—34.

Wumkes.nl

I.

Oude druk.

Van helghene en hofguede to delane.

Dit is riucht dat oen da himrick, deer dis santis ende dis koninges, ende des huismannes land oenlenth ende leyt, dat hyt dis fiarda ieris dela moet, alsoe fyr dat di clagere deer se, deer dat oppe dae helgem bringe, dat dyo ieertale om commen se ende hiit mit mara riucht dela schil, dan hit langera aldus oendeeld staen schil. Soe schil hi to da tinge efter toelfta dey tinghes biginna, ende syn land meta mit riuchta wirde, mit sine thiuchmanne. Iefse sine eed nellet ontfaen, dat hi da tinge alle fiower tingia schil; to da fyfta tinge soe is hy nyer dine eed to suarane, ende syn deel to nimane, en to winane, soe hiit bilia schil; iof hit soe comt, dat hi da fiif tinge eer dae festa naet tingia moge, so moet hi in der festa aefta ban leda om een hemrick deel, al ont hit fol bitinget is.

Van helgena en hofguede to delane.

Dit is riucht om eenre hemrick deel deerma bigint itta fiifta dinge, efter tolefta dei, dat di schelta moet omme saun nacht aefte ban leda al tida fiifta tinge, al ont dy mensingeed swerren is. Soe ist riucht dat di aesgha

II.

Jus municipale Frisonum.

Fan des koninges erwe.

Dit is riocht andere hemmerke deer des sandes ende des koninges eerue ende des huusmans oen leith dat hyz des fiarda ieris dela moet, is dat dy claghere aldeer se, deer dat op dae helghum brenge dat dio ieertele omcommen se, ende hy mey mara riochte dela schelle, dan hit lengra aldus oendeeld staen schel dat dy clagere habba ayn iefta afte onderhewa ende truch strinze de ritherne, soe schel hy eta thinge efter tolifta dey des thinges bigonna ende syn land naten mey riochta gretwerde mei synen thyngmanne greta. Ief ze nellat sine eed oenfaen, dat hi dae fiouwer thing alle thingia scel; etta fyfta thynge, so is hy nyaer den eed toe swerrane ende syn deel to winnane, dan hys deer oenberra schel. Ief hit soe comt dat hi dae fyff thingh eerder festa naet thyngia ney mey, so moet hy in der festa afte ban leda omme hemmerke deel al ont hit ful thinget is.

Fan da hemmerke dele.

Dit is riocht omme ener hemmerke deel deer ma bigont etta afte thinghe efter toelifta dey, dat di schelta moet al omme sauwen nacht afte ban leda, al ti dae fyfte thynge, ont dy mensengeed swerren is. Soe ist riocht,

Wumkes.nl

III.

Handschrift van Junius.

Thit is riucht an there hemmerke ther thes santes land and thes koninges and thes huskerles onlent and leith, thet[1]) hi thes fiarda jeris under dele kuma scel, thet thi clagere ther se and hit uppa helegum brenge up thet thiu jer tele umbe kumen se und hi mith riochte undela scelle than hit langera aldus wesa scelle thet thi clagere habbe ain ieftha unde hewa and so schil hi etta thinge efter tuolefta dei thinges biginna and sin land meta mit riochta grethwerde mit sine thingmanne. Ief hia sinne eth ni wollat unfan, thet hi tha fiower thing thingia scel etta fifta thinge, so is hi niar thenne eth ti swerane sinne del ti winnane ther is therwia scelle. Of hit so kume thet hi tha fif thing thingia ni mughe er there festa, so moet hi an there festa efte ban leda umbe tha hemmerke al unt hit ful bithingat ist.

Thit is riucht umbe en hemmerke del therma bigent etta efta thinge efter tolefta dei thet thi sculta moth al umbe sowen nacht efta ban leda ti tha fifta thinge unt thi eth sworen is. Thit is riucht thet di asega dela

[1]) „thz" is telkens als „thet" gelezen.

Overzetting.

Dit is recht dat aan de hemrik, waar des heiligen en des konings en des huismans land aan grenst en ligt, dat hij het des vierden jaars deelen moet alzoo ver als de klager daar zij, die het op de heiligen zwere, dat het jaartal omgekomen zij en hij 't met meer recht deelen zal dan het langer aldus ongedeeld blijven zal[dat de klager hebbe eigendom of echt leen en truchstrinzede(?) runderen.]. Zoo zal hij tot het ding na den twaalfden dag het *ding beginnen en zijn* land meten met rechte waarde met zijn dingmannen. *of:* [zijn buren met rechte klaagwoorden met zijn dingmannen aanspreken.] Indien zij zijn eed niet willen ontvangen, dat hij de dingen alle vier dingen zal; tot het vijfde ding zoo is hij nader den eed te zweren en zijn deel te nemen en te winnen, dan dat hij het missen zal; indien het zoo komt, dat hij de vijf dingen voor de vasten nietdingen moge, zoo moet hij in de vasten echten ban leiden om een hemrikdeel, totdat het vol bedingd is.

Dit is recht om een hemrikdeel daar men begint bij het vijfde ding na den twaalfden dag, dat de schout moet om de zeven nachten echten ban leiden al tot het vijfde ding, totdat de vermengingseed gezworen is. Zoo is 't recht dat de asega heeft te oordeelen, dat zij van

Wumkes.nl

I.

aegh toe delane, dat hya schillet itta haud bighinna bi evennacht, bi sinte benedictus; buppa der clesie schellet hya alle deeld habba truch dat dyo kw oen den field schil dat aegh di schelta toe bannen dat set alsoe laste. Soe ist riucht dat di schelta dat fregia schil, her hya so deen habbe als him di aesga deeld; iefse also naet deen habbe, so aegh hi aller husekem tweer schillingen wr to delen. So aegh di schelta dae biwysda bota toe monien, fyouwer thing om saun nachta, ende dat fyfte thingh to hiara fordele, ende deer to tingiane da ban. Soe ist riucht ief ma da acht schillingen naet wt achtia moet, dat di aesgha schel twa pond dae grewa toe dela ende dae schelta X schellingen. Soe ist riucht dat hi da boete it aller manlikum mit sonderinga eed winna schil.

Dit is riucht iof di hemrick oen deeld is ont sumeris nacht, so is dera allerlyck, deer des weygeret da grewa twa pond schieldich.

Van tinge om eerwe toe delane.

Dit is riucht, ief dae lyoed enich on willich se, dat hi dela nelle, so schil di schelta dis onwilliga deel waria, ende mitta williga an field fara, ende da hemrick deer mede dela.

II.

dat di aesga toe delane aegh, dat hia schellet et ta handa bigonna by ewennachte buppa the cliszie alle delet habbe, omdat dio ku an field schel. Truch dat aegh di scelta toe bannane, dat hia also laetste. Soe ist riocht, dat di scelta des monia scel et ewennachte, her hia soe deen habbe soe naet, als hem dy aesga deelde. Habbet hia naet alsoe deen soe aegh hem di aesga et aller huusna likum tweer scillingen ti delane; soe aegh di scelta dere bewiseda boete toe moniane fiouwer thing, al omme sauwen nacht, ende dat fyfte ti da fordeele ende deer dae ban betioga. Soe ist riucht, iefta ma dae achte scillingen wt achte ne moet dat di aesga scel twa pond dela di greuwa, dae scelta tiaen scillingen. Soe ist riocht, dat hi dae boete et aller manna likim winna scel mey sondriga eede.

Dit is riocht, ief hio hemmerke oendeeld is et someres nacht, dat dae eelkerlijk, deer dat werde, is dae grewa twa pond scioldich.

Soe ist riocht, ief der liodena emma onwillich is dat hi naet dela nelle, dat di schelta schol dis onwilliga deel nyma ende mey dae williga oen fiulda fara, ende dae hemmerke dela.

Wumkes.nl

scel thet hia scelle etta hande bigenna bi ewen nachte buppa thet lidse alle delet habbe, thur thet thet thiu ku an thine feld scel, thet ach thi sculta ti bannane thet hia also leste. So is thet riucht, thet ti scelta thes monia scel eth ewennachte hwoderso hia so den habbe so him thi asega delde.

Ief hia so den ni habbet, so ach hi hem thi asega et aller tuene scillingar ti delane and thet fifte thing ti hiare fordele and thet ti tiugane thet[1]) ban. So ist riocht, iefma tha achte scillingar ut etta ni wolle, thet thi asega scel tua pund dela tha grewa tha sculta tian scillinger. So ist riocht, thet hi tha bote et allar mannalikum mith sunderga tiuge winna scel.

boven af zullen beginnen bij evennacht, bij Sint Benedictus; boven de afsluiting zullen zij allen gedeeld hebben omdat de koe in het veld moet, dat heeft de schout te bannen dat zij het alzoo volbrengen. Zoo is 't recht dat de schout dat vragen zal [bij evennacht], of zij zoo gedaan hebben als hun de asega gewezen heeft; als zij niet zoo gedaan hebben, zoo heeft hij ieder huis twee schellingen boete op te leggen. Zoo heeft de schout de toegewezen boete te manen, vier dingen, telkens na zeven nachten, en het vijfde ding tot hun huis en daar te dingen den ban. Zoo is 't recht indien men de acht schellingen niet invorderen kan, dat de asega zal twee pond den graaf toewijzen en den schout 10 schellingen. Zoo is 't recht, dat hij de boete van ieder met afzonderlijken eed winnen zal.

Thit is riucht jef thiu hemmerke unedeled is et sumeris, so thera allarlik ther thes wernde tha grewa tua pund sceldich.

Dit is recht, indien de hemrik ongedeeld is tot zomersnacht, zoo is ieder hunner die dit weigert den graaf twee pond schuldig.

Thit is riocht jef thera enech unwillich is thet hi ni dela ni wolle, thet thi scelta thes unwilla gaden waria scel and mith tha williga and fled fara ande tha hemmerke mit tham dela.[2])

Dit is recht, indien iemand der lieden onwillig zij, dat hij niet deelen wil, zoo zal de schout des onwilligen deel bewaren, en met de willigen in het veld varen, en de hemrik daarmede deelen.

[1]) Er staat: „thz".

[2]) In het laatste gedeelte komen blijkbaar nog al eenige schrijffouten over.

Wumkes.nl

Wat de overzetting aangaat, hierbij hebben twee uitdrukkingen steeds bijzondere moeilijkheid gegeven, n.l. de woorden „buppa der clesie", die in alle drie lezingen voorkomt (al is het dan in III misvormd) en het woord „truchstrinzede" (want dit zal wel één woord moeten zijn) in II.

Het woord „clesie" is, nadat verschillende weinig bevredigende oplossingen waren gegeven, verklaard door Van Blom als beteekenende „hek tot afsluiting". Men vindt deze uitdrukking gebruikt voor de hekken op de dijken staande, waarmee het buitendijksland bevredigd werd. [1]) „Buppa der clesie" wordt dus nu door Van Blom, en op zijn voorbeeld door Swart, overgezet als „buiten de afsluiting", hetwelk dan zou beteekenen: buiten de afsluitingshekken, die het bouwland in of nabij den kom van het dorp scheidden van het omringende weiland. Het land gelegen „buppa der clesie" zou dus eenvoudig beteekenen: het grasland. Met deze verklaring van het woord „buppa" kan ik mij echter niet vereenigen. „Buppa" of „boven" beteekent m.i. hier niet „buiten", maar eerder „binnen", eigenlijk: „aan den dorpskant van". Het is waar dat „boven" *bij een plaatsnaam gebruikt* ook wel kan beteekenen „verder weg dan", maar dan zijn het steeds plaatsen op eenigen afstand gelegen en het woord wordt niet gebruikt voor aanduidingen binnen de grenzen van een dorpsgebied. Binnen het beperkte dorpsgebied beteekent het steeds: „dichter bij de kom", in verband met het feit dat het dorp zelf in den regel op een hoogte stond (in de kleistreken op een terp). Zoo moet men ook verklaren dat een dorp „haud" (hoofd) van een hemrik genoemd wordt. [2]); zoo ook wordt duidelijk de uitdrukking in text I: „dat hya schillet itta haud bighinna". De verdeeling van het land moet dus

---

[1]) Zie: Mr. Ph. Van Blom „De dorpgemeenten in Friesland"; De Vrije Fries XIV, p. 358. De heer S. v. d. Burg te Makkum was zoo vriendelijk mij mede te deelen dat „clesie" of „clesiehek" ook de naam is, waarmede in Leeuwarderadeel de hekken op den Swettedijk van de voorm. Middelzee werden of worden aangeduid. Waarschijnlijk werd in vrij wel denzelfden zin het woord „clesinge" gebruikt. In het Dijkage-boek (R. A. Leeuwarden) vindt men (fol. 167 en 230) gesproken van „moncke (of monicke) clesinge" als scheiding van twee dijkgraafschappen.

[2]) Zie: Von Richthofen „Friesische Rechtsquellen", p. 415.

Wumkes.nl

beginnen *van het dorp uit.*[1]) De lezing „et ta hande" in II en III moet dus volgens deze opvatting als foutief beschouwd worden; trouwens, wat zou het moeten beteekenen?

Voorbeelden van het gebruik van het woord „boven" in bedoelden zin zijn er vele. Al in de 10e eeuw vindt men tegenover elkaar gesteld: „in exteriori Thribergi" en „in superiori vero Thribergi".[2]) Geheel overeenkomstig met de aanwijzing „buppa der clesie" zijn de uitdrukkingen in de Groninger Clauwregisters van de 16e, 17e en 18e eeuw: „op dat Zant boven de korle (korenweg?)" en „op dat Zandt buiten de korle"; „In de Rijp boven de wech" en „In de Rijp buten de wech". Nog duidelijker: „Item op 't Zandt beneden offte buten de Corlie" en „Boven de Corltt op 't Sandt". Dit zijn telkens twee „cluften" van hetzelfde dorp.

Zoo ook in de Beneficiaalboeken: „2 pondemaeten, die daer wandelen, dat eenen jaer boven ende dat ander buyten"[3]). In de prov. Groningen, te Siddeburen: „zoowel buiten als boven in ackertal liggende"[4]); in deze provincie heeft men ook de plaatsnamen: Upwierde en Uitwierde. Vergelijk nog hiermee de friesche uitdrukking: „boppen-bûthús" = het bovenste deel van den veestal d.i. het deel dichtst bij de woonkamers gelegen.[5])

Maar als nu „buppa" beteekent „aan den dorpskant van", wat zijn dan die hekken, welke de „clesie" voorstellen? De hekken om de kom van het dorp heen, zooals Van Blom zich die dacht, kunnen het niet zijn; dan zouden de woorden „truch dat dyo kw oen den field schil" geen zin hebben. Mijn onderstelling is, dat het de hekken zijn, die de fennen van de mieden scheidden, het weiland van het hooiland. Meer dan tegenwoordig vormden dit vroeger twee scherp onderscheiden gedeelten van het dorps-grasland.

---

[1]) Zulk een voorschrift betreffende de volgorde kwam meer voor; bij verdeeling van een boedel moest juist het verste land eerst verdeeld worden. (Fr. Rechtsq., p. 399).

[2]) R. Kötzschke „Die Urbare der Abtei Werden" .Bonn. 1906, p. 48 en 54.

[3]) B., p. 89*b*.

[4]) Mr. H. O. Feith „Het Groninger Beklemrecht".

[5]) Zie over dit onderwerp nog: J. J. Hof „Meiënoar op en útgean". Swanneblommen „Tiidskr. f. fryske tael- en skiedk.", 1e Jierg. 2e Jefte, p. 67.

Wumkes.nl

Het hoogere meer nabij gelegen land werd in den regel als weiland, het lagere verder weg gelegen als hooiland gebruikt. Nog in veel lateren tijd waren er grootere velden bijeengelegen hooilanden, waarvan de perceelen aan verschillende eigenaars behoorende, voor een deel slechts door doelen (greppels) onderling gescheiden waren. Maar het weiland moet natuurlijk van deze hooilanden wèl goed gescheiden zijn geweest, in hoofdzaak waarschijnlijk door slooten, maar toch ook gedeeltelijk door hekken. Enkele malen is er van zulk een hek sprake. Zoo vindt men te Makkum: $2^1/_2$ pondemaat „bij de Hemmens Hekke" en 16 einse „bij 't Hek van de Hemmen."[1]) Deze „Hemmen" nu vormden zulk een aaneengesloten veld hooilanden.

Waarschijnlijk wordt ook op zulk een hek gedoeld als er in de Beneficiaalboeken sprake is van „Heckmeede" of „Heckmeeden" bij Wirdum of van „Heeklandt" bij Oosterend[2]). Dat het land naar een hek genoemd wordt, komt meer voor. In een zijlregister betrekking hebbende op de omgeving van Oltersum (prov. Groningen) vond ik: „Item Tiarks venne naest bij de hecke IX furlingen" en later „Tiarckes heeck 9 furlingen". Verder: „Werum 3 hecken 17 fur": en: „die hecke, die hebben wij gereeckent binnen de drie stige grase . . . want de vennen en hecken lange Jaaren totten convente hebben gehoort". Later weer: „Item die hecken venne".[3])

De tweede moeilijkheid bij de overzetting, betreffende het woord „truchstrinzede", heb ook ik niet kunnen oplossen. Wel waag ik het als mijn opinie uit te spreken dat Van Helten[4]) het geheel mis heeft, als hij bij „truchstrinzede ritherne" denkt aan een meetinstrument, waarbij „aan strengen gesneden runderleer" zou te pas komen. Ongetwijfeld wordt hier gedoeld op runderen, niet op runderleer; en misschien is de bedoeling, dat de klager runderen moet hebben, die hij „door den winter heeft

---

[1]) Zie: „Billetten van Verkoping der Vastigheden van de Pastorien, enz." van 1761 en volg. jaren; ook „Floreenregister van Wonseradeel."

[2]) Zie B. p. 79*a*, 79*b*, 80*a*, 81*a*, 81*b*, 82*a*, 83*a*, 400*b*.

[3]) H. 321. Bibl. Rijks Un. te Groningen.

[4]) Zie: W. L. van Helten „Zur lexicologie des alt westfriesischen". Verk. Kon. Ac. v. Wet, Afd. Lett. N. Reeks I.

[5]) Het woord „truchstrinzede" zal samenhangen met het Duitsche „durchgestrenget", waarvan wel bij landerijen sprake is; maar dit woord is evenmin geheel helder.

Wumkes.nl

gehaald" of zelf heeft opgefokt, zoodat uitgesloten is, dat hij runderen van een ander, of voor deze gelegenheid aangekochte, in het weiland, dat hij wenscht te verwerven, zal drijven. [1])

II.

Nu de verklaring van de zaak als geheel, zooals die in de bovenstaande artikelen van de oude friesche wet tot uitdrukking komt. Afgezien van de beide bovenstaande moeilijkheden, schijnt de zin vrij duidelijk.

De hemrik, grasland zooals blijkt, moet om de vier jaar verdeeld worden, als een der dorpsgenooten het verlangt. Deze verdeeling wordt door den asega uitgevoerd in opdracht van den schout.

Men moet dus haast wel aannemen, dat de hemrik hier voorstelt, zooals de bekende uitgevers der oude friesche wetten, Wierdsma en Brantsma, het uitdrukten: „een groote streek weidland, hetwelk een geheel dorp te samen heeft".

Meer in het bijzonder heeft zich Acker Stratingh met deze zaak bezig gehouden. [2]) De hemrik stelt volgens hem dat deel van den dorpsgrond voor, dat gemeenschappelijk eigendom was, maar niet gemeenschappelijk gebruikt werd; in tegenstelling met het bouwland, dat particulier eigendom was en in particulier gebruik, en de meenscharren, die gemeenschappelijk eigendom waren en ook gemeenschappelijk werden gebruikt.

Zoo ongeveer is ook de opvatting van Telting, Van Blom en Swart. De eerste zegt: „Behoudens enkele duisterheden [3]) is de zin dezer plaats over 't algemeen zeer duidelijk. Zooals uit de woorden „truch dat dyo kw oen den field schil" blijkt, hebben wij hier te doen met weilanden, die aan de dorpsingezetenen gemeenschappelijk toebehoorden, doch waarvan ieder een afzonderlijk deel in gebruik had. Om de vier jaren moeten die landerijen opnieuw verdeeld worden. Ieder der medegeregtigden kon die verdeeling in regten vorderen; men moest met de verdeeling aan het boveneinde der hemrik, welke naast aan

[1]) In streken, waar marken zijn, komt het meermalen voor, dat men zooveel koeien op het gemeene veld mag drijven, als men des winters heeft kunnen voeden.

[2]) Dr. G. Acker Stratingh, „Marken in Friesland", Versl. Kon. Ak. v. Wet. Afd. Lett. IX, p. 49.

[3]) Boven gedeeltelijk besproken.

Wumkes.nl

het dorp gelegen was, beginnen en wel met dag- en nachtevening of St. Benedictus, d.i. 21 Maart [1]). Wanneer aan het bevel tot verdeeling niet voldaan werd, verviel ieder huis in een boete van twee schellingen, welke bij wanbetaling na viermaal herhaalde aanmaning tot acht schellingen klom. Had de verdeeling met den langsten dag nog geen plaats gehad, dan moesten de weigerachtigen den graaf twee pond betalen. Waren er sommigen onwillig, anderen bereid, dan nam de schout het deel van den weigerachtige in zijn bezit, en ging met de overigen tot de verdeeling over".

Nu is echter vooral door Van Apeldoorn [2]) de aandacht er op gevestigd, dat „hemrik" in den regel niet een bepaald deel van den dorpsgrond, maar het geheele gebied daarvan beteekende. Inderdaad zijn daar tallooze voorbeelden van te vinden, zoowel voor streken, waar nog in lateren tijd gemeene gronden waren, als voor streken, waar dit niet het geval was; echter, voor zoover mij bekend is, alleen in friesche gewesten of daaraan grenzende, als Goregt en Westerwolde.

Daarnaast kan het woord „hemrik" echter ook de beteekenis hebben van gemeenschappelijken grond; deze beteekenis moet het, volgens Van Apeldoorn, ook in boven aangehaalde artikelen der oude friesche wetten hebben; andere bewijsplaatsen daarvoor haalt hij niet aan.

Intusschen zijn deze wel te vinden: in Westerwolde, het op de grens van Friesch en Saksisch gebied gelegen zuid-oostelijk deel van Groningen, wordt het woord „hammark" of „hammerick",, in afwisseling met het Saksische „mark", „marke" of „markte" in de beide beteekenissen gebruikt, die ook dit laatste woord geregeld heeft; n.l. het kan zoowel beteekenen: de gemeenschappelijke weide, heide enz., als ook het geheele tot een buurschap behoorende gebied.

---

[1]) l. c. p. 191. In verband met text II lijkt het mij waarschijnlijk dat de bedoeling is, dat het op dien datum *geschied moet zijn*. Als de opvatting, die straks verdedigd zal worden, juist is, kan het trouwens zeer goed in één dag afloopen.

[2]) Prof. Mr. L. J. van Apeldoorn „De historische ontwikkeling van het grondbezit in Friesland". De Vrije Fries XXVII, Afl. III, p. 206 v.v. Zie nog van den zelfden schrijver: „Ontbindende en samenbindende krachten in het Friesche rechtsleven der Middeleeuwen". Leeuwarden, 1921; p. 12.

Wumkes.nl

Eindelijk kan hemrik, vooral in lateren tijd de beteekenis hebben van de tot een waterschap behoorende landerijen of zelfs een gedeelte dijk, dat door een bepaald complex van eigenaren moet onderhouden worden.

In het Westerlauwersche Schoutenrecht zou het echter volgens de algemeene opvatting „de gemeene mark" voorstellen, die echter in dien tijd niet meer collectief gebruikt werd.

Maar is deze opvatting juist? Aan deze uitlegging, schijnbaar de eenig mogelijke, zijn zulke groote bezwaren verbonden, dat het onmogelijk schijnt er in te blijven berusten.

Laten wij trachten ons de zaak eens goed voor te stellen. Het weiland (en misschien ook het hooiland, want als er staat, dat het land „boven de afsluiting", dus het fenland, op 21 Maart verdeeld moet zijn, blijkt daar niet uit dat de meden *niet* verdeeld worden) zou dus om de 4 jaar verdeeld moeten worden. De asega trekt dan met de gerechtigden het veld in en gaat de perceelen, waarschijnlijk door slooten gescheiden [1]), uitdeelen. Als deze perceelen alle even groot waren en de ieder toekomende aandeelen waren onderling gelijk, de zaak zou niet zoo moeilijk zijn. Maar dit was volstrekt niet het geval; het grondbezit der verschillende eigenaars liep zeer uiteen. [2])

Dit blijkt uit de voorschriften betreffende de verplichte wapening, afhankelijk van het bezit, en de verschillende te betalen „huuslaga". Er zou dus om de vier jaar telkens een geheel nieuwe verdeeling met nieuwe slooten gemaakt moeten worden, iets wat praktisch zoo goed als onmogelijk zou zijn.

De eenige wijze om aan het bezwaar te ontkomen, schijnt voorloopig het „verdeelen" eenigszins anders op te vatten, namelijk zoo dat het land niet onder de boeren wordt verdeeld, maar de boeren over het land. Wij zouden ons dan kunnen denken, dat er om het dorp heen eenige groote fennen liggen, b.v. een ooster-, zuider-, wester- en noorder-fenne. Verder zijn er een aantal boeren: A, B, C enz.; nu worden A, B en C verwezen naar de oosterfenne, D, E, F, en G naar de zuiderfenne enz. Vier jaar later echter krijgen b.v. D, G, H en I de oosterfenne, A, B, F de zuider enz. Intusschen zou tegen deze op-

[1]) Deze waren er ten minste al. Zie Schoutenrecht § 63.

[2]) Zie Schoutenrecht § 21 en „Vom Wergelde" § 5. Het laatste wetboek sluit zich nauw aan bij het eerste en is dus waarschijnlijk uit ongeveer denzelfden tijd.

Wumkes.nl

vatting vooreerst weer het bezwaar bestaan dat men „van boven af" moet beginnen. En ook overigens zou dit werk voor den asega zeker geen kleinigheid zijn. In veel later tijd nam het verdeelen van een gemeene mark dikwijls jaren in beslag. Verder moeten wij vreezen dat zulk een machtig ingrijpen in iemands bestaan en bedrijf, als deze verdeeling van het weiland zou beteekenen, voortdurend aanleiding tot de grootste ontevredenheid zou geven.

Maar er zijn meer bezwaren.

Vooreerst zijn er in de verschillende artikelen van het Westerlauwersche Schoutenrecht en andere oude Friesche wetten bepalingen, die schijnen te strijden tegen de vierjaarlijksche verdeeling van de hemrik. Zoo in § 5[1]) *Van helgene guede naet toe litickiane:* „Dit is riucht, dat dy fria Fresa dat wyta moet oen da hemmerick, deer hy oen eerwed is ende ayn oen synre wer haet, hweer se dis santes ende dis koninges eerwe, dat hy dat wise ende naet ne litikie". De plaats, waar des heiligen en des konings land ligt, moet dus gewezen worden; maar als die plaats nu telkens verandert?

Verder § 20: „Dit is riucht, dat to der sylroda by da syle dat meenwirk schel wessa wr tria ende sexstich fota." Dus 63 voet van de zijlroede wordt gemeenschappelijk onderhouden; het overige blijkbaar door de naastlegers. Maar hoe dan weer, als deze om de vier jaar veranderen? Dan over betwist erf, § 35.[2]) De klager moet het erf aanwijzen „mit steue en mit tiuge". Verder § 51: „Dit is riucht, iefta een ouirlandich man sterft, so aech di frana dat gued to ontfaen, ieer ende dey to haldene, iof deer enich synre efter comt fan syn eeruen binna ieer ende binne dey dae eerfnamen toe iaen; ief deer nimmen comt, di frana nym een deel, ende di ora deel to godes tyenst". Maar *hetzelfde* land zullen de erfgenamen misschien niet kunnen krijgen. Eindelijk § 70, over boedeldeeling: „So agen hia in den field to farane ende dat eerwe to delen, dat fyrste aller aerst ende dat neste allerlest."

Men ziet: nergens blijkt iets van gemeenschappelijk eigendom; integendeel, alles wijst op individueel, vast bezit; de verschillende perceelen van het erfgoed, in § 70, worden achtereen-

[1]) Wij volgen hier telkens de uitgave van Von Richthofen. Zie p. 388.

[2]) Met verkeerd opschrift. Fr. Rechtq., p. 392.

Wumkes.nl

volgens verdeeld, alsof men met niemand anders iets te maken heeft. Verder in het wetboek, dat Von Richthofen „Von Wergelde" betitelt: § 37 „Hweerso een hemmerick maer is al deer da hemmerika gaer commet, so aegh hine to slatane deer, der mit sine lande to comt. Di maer schil acht fotem wyd vessa, dyne aegh nimmen to sellen ner to capien." Ook dit wijst op individueel eigendom *van het land*, in tegenstelling met de maar of grenssloot [1]) Ook in de beide wetboeken, die als ouder beschouwd worden dan het Schoutenrecht [2]) n.l. de XVII kesten en XXIV landrechten vindt men voorschriften, die in dezelfde richting wijzen. Zoo in kest XIV, waarin gezegd wordt, dat iemand die in krijgsgevangenschap geweest is en weer terug komt en „fynt hy syn ayn land, ende hy bikanna moge syn edel ende syn eckeren ende syn faders staten", dan moet hij, al hebben zijn familieleden dat land ook verkocht of verruild, zijn eigendom terug hebben. Als de hemrik inderdaad om de 4 jaar verdeeld werd, zou het zeker moeilijk geweest zijn, zijn eigendom terug te vinden. In landrecht III vindt men vrijwel dezelfde bepaling. In landrecht II wordt een dergelijk voorschrift gemaakt betreffende het land van een minderjarig kind, dat door de moeder verkocht of verruild wordt. In landrecht V en XXII eindelijk is ook weer sprake van zekere bepaalde landerijen, waarover men het niet eens is: „Dit land, deer du mi aef aeschest onriucht" enz.

In de tweede plaats komt, voor zoover mij bekend is, *nergens elders het geregeld verwisselen van weilanden voor;* als men ergens melding vindt gemaakt van periodieke verloting of geregelde wisseling [3]) van perceelen land, is het steeds hooiland of bouwland, meestal het eerste. De eenige maal, dat ik in de literatuur in dat geval „wildland" vond genoemd, bleek dit toch afwisselend als bouwland gebruikt te worden.

---

[1]) Zie ook § 29 en § 30.

[2]) Prof. dr. J. H. Gosses was zoo vriendelijk mij mede te deelen, dat hij den tijd van ontstaan van het Schoutenrecht zou willen stellen tusschen 1134 en 1165; uit § 1 en § 22 is hieromtrent iets af te leiden. Volgens F. Buitenrust Hettema zouden waarschijnlijk de „XVII kesten" dateeren van 1024—1039 en de „XXIV Landrechten" van vóór het einde van de 11e eeuw. [Rechtsgeleerd Magazijn 11.1892, p. 341.]

[3]) Zooals nog wel b.v. in Rusland, Siberië, Indië plaats vindt.

Wumkes.nl

Als wij verder met Van Apeldoorn [1]) aannemen dat het „wandelend" land, in Friesland vroeger zoo veelvuldig voorkomend, eene reminiscentie is aan het vroegere collectieve eigendoms-, en gebruiksrecht, dan is het wel opmerkelijk, dat ook dit land bijna zonder uitzondering madeland (hooiland) is, voor zoover namelijk de aard er van blijkt. Van de vele malen, dat in de Beneficiaal-boeken van zulk land sprake is, vond ik slechts een of tweemaal, in Zevenwolden, dat het fenland was.

Het schijnt dus wel dat steeds het weiland, zonder den tusschenvorm der periodieke wisseling, direct uit den toestand van collectief eigendom en gebruik in dien van individueel (vast) eigendom en gebruik is overgegaan. [2]) Steeds, behalve in het Westerlauwersche Friesland uit den tijd van het Schoutenrecht; — tenzij misschien een andere verklaring van de besproken artikelen gevonden kan worden.

III.

Zulk een verklaring vinden wij, als we ons eenvoudig houden aan de opschriften der artikelen. Deze opschriften, titels, komen vóór zoowel in den ouden druk als in het handschrift „Jus municipale"; in het handschrift van Junius ontbreken ze. Boven zijn ze in text I en II weergegeven; in de Oude Friesche wetten van Wierdsma en Brantsma zijn ze weggelaten, de latere uitgevers hebben ze weer opgenomen.

Tot nog toe heeft niemand, voor zoover mij bekend is, op die opschriften gelet; waarschijnlijk, omdat men meende dat de artikelen zelf duidelijk genoeg de bedoeling uitdrukten, terwijl de opschriften, die vermoedelijk van een lateren tijd zijn dan de wetten, kans hebben onjuist te zijn. Inderdaad zijn er onjuiste bij, maar, naar mij voorkomt, slechts enkele en ik heb geen geval gevonden, waarin *al* de opschriften, behoorende bij een zelfde artikel, blijkbaar tegelijk onjuist waren. (Men vindt n.l. behalve de titels

[1]) „De historische ontwikkeling van het grondbezit in Friesland", p. 216. v.v.

[2]) Een aardig voorbeeld van de drie toestanden, in klein bestek, naast elkaar vond ik te Garijp in 1679, waar een „saete lants" was, waarvan „wesende de bouwlanden gesepareert doch de fenlanden mandelich met d'saete daer naest gelegen . . . . en wervende de mieden van beide plaetsen jaerlijcx met elcanderen". (Proclamatieboek I van Tietjerksteradeel).

Wumkes.nl

onmiddellijk boven de artikelen geplaatst, in text I en II ook nog een voorin geplaatst register.) En mogen dan de opschriften niet zoo oud zijn als de wetten zelf, uit later tijd dan het einde der 15e eeuw kunnen zij niet zijn, zoodat de samensteller in elk geval heel wat dichter bij den tijd van ontstaan en den tijd van toepassing der wetten was dan wij.

Reden genoeg om aan deze opschriften de noodige aandacht te wijden, nu we met de gewone opvatting vast loopen. Wij vinden nu de volgende opschriften:

I.	II.
Van helghene en hofguede to delane.	*Fan des koninges erwe.*
Van helghena en hofguede to delane.	*Fan da hemmerke dele.*
Van tinge om eerwe toe delan.	en in de inhoudsopgave (tyola):
(die in de inhoudsopgave zijn hiermee identiek.)	*Helgen ende koningx gued to delene.*
	Dae hemricks landt to delene.
	Dae pena deer nath dela wil.

Zooals men ziet, is er telkens sprake van heiligen en hof- of koningsgoed. Naar aanleiding dezer opschriften stellen wij dus de hypothese op: *het is het land van de kerk en van den koning, dat door den asega om de 4 jaar verdeeld wordt; NIET al het grasland of een deel daarvan, dat dan speciaal „de hemrik". zou heeten.*

De naam hemrik is dus in deze artikelen onjuist; het zou slechts een betrekkelijk gering deel van die hemrik zijn dat bedoeld wordt: het kerkeland en domeingoed. De vierjaarlijksche verdeeling was dus een operatie het best te vergelijken met de tegenwoordige jaarlijksche verhuring van het kerkeland. Wanneer men over het bezwaar heen stapt, dat in deze artikelen met zoo groote gewichtigheid over het verdeelen van den „hemrik" gesproken wordt, heeft deze hypothese inderdaad veel voor zich. Alle besproken moeilijkheden zijn als met één slag weggevaagd.

Wumkes.nl

Maar er zijn ook positieve gronden aan te voeren, dat het gebruik van het kerkeland en domeingoed waarschijnlijk wel op een manier geregeld geweest moet zijn, die veel overeenkomst gehad heeft met de handelwijze in het Schoutenrecht voorgeschreven. Hoe heeft men in de 12e eeuw met dat land kunnen doen? Veel kans dat men het, zooals thans, aan den meestbiedende verhuurde, is er zeker niet. Gewone pacht was toen in deze streken nog weinig bekend. Lamprecht stelt de opkomst der vrije landgebruiksvormen (erfpacht, pacht voor het leven en tijdpacht) in de Rijnstreken in de 12e en 13e eeuw. Eerst in het begin van de 13e eeuw wordt daar in oorkonden van tijdpacht gesproken; daar deze meestal wel mondeling zal zijn overgekomen, moet de aanvang echter iets eerder gesteld worden.

In België zijn ook eerst contracten betreffende tijdpacht uit de 13e eeuw aanwezig. Wat ons land aangaat, Fockema Andreae zegt hieromtrent: „Al kwam in de latere middeleeuwen, bedrieg ik mij niet, vooral sinds de 13e eeuw, ook hier te lande de huur wel voor, het duurde toch geruimen tijd voordat zich over dit contract en het daaruit spruitende gebruiksrecht eigen regelen ontwikkelden". [1]) Vóór dien tijd had men in den regel den grond van den heer in gebruik tegen een vasten cijns, al of niet met verplichte diensten; en ook na dien tijd bleef de huur veelal voor een langen tijd standvastig; veranderde bijna niet.

Nu zijn er wel in de oude Friesche wetten een paar artikelen, die op het eerste gezicht den indruk maken, alsof tijdpacht een niet ongewoon instituut was. In § 49 van het Schoutenrecht staat: „Dit is riucht, ief di landsata queth dat hi dat land toe a heer ontfensen habbe, dat di hera nyer is toe witane op da hellighem, hoe langhe dae forwerda se, so di landsata". De landheer, niet de boer, heeft dan uit te maken „hoe lang de voorwaarde zij"; beteekent dit den duur van het contract? Nu lezen wij echter in hetzelfde artikel (dáar § 48) bij de Haan Hettema: „hwanneer dat deithing omkommen se". Ik geloof dus dat wij moeten vertalen: „wanneer de betalingstermijn om is", [2]) en dan zegt het artikel niets van toen bestaande

[1]) Mr. S. J. Fockema Andreæ: „Het Oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht", Haarlem 1906. Deel I, p. 332.

[2]) In aansluiting hiermee nog in de „acht doemen": III „Di tredde doem is, dat di landsata aegh toe witane mit een ede, hwaneer hi da

Wumkes.nl

tijdpacht. We kunnen dus, dunkt me, wel zeggen, dat het kerkeland in dien tijd wel niet publiek verhuurd zal zijn geworden. Zelfs in den tijd van de Beneficiaalboeken (1543) schijnt dit nog een zeldzaamheid geweest te zijn. Wij moeten dit haast wel opmaken uit mededeelingen als te Morra: „Daer nae soe es die Patroon notrufftich geweest, aengaende die thoorn, welcker niet langer en mochte lyden sunder hulp, ende geen gelt voor handes was, dat die selue landen noch mosten verhuyert wesen toe vier jaeren toe, ende syn opgeboeden over die gemeene Inwoonders, soe wye daer meest wolde voor gheuen te huyer, tot prouffyt des Patroons."

Te Anjum moet zekere 8 p. zaadland meer huur doen of de huurder „sal geholden wesen die landen te verlaeten, ende als dan die voorsz. landen vuyt te laeten roepen over den kercke". In Zevenwolden vinden we enkele malen de mededeeling dat de huur blijft zooals ze van ouds geweest is; zoo te Sigerswoude: „Dese voorss. roeden gelden to huyr oestwerts int voorss. dorp een fleems elcx roede ende middel int dorp twee fleems ende int westereynd oock de roede een fleems, *ende heeft also van olts geweest* ende nw noch alsoo houden wordt." [2]) Zoo ongeveer ook moeten we ons, dunkt mij, den toestand voorstellen in den tijd van het Schoutenrecht. De huurprijs stond vast; waren er meerdere liefhebbers voor een zeker perceel van het beschikbare land dan zal het waarschijnlijk verloot zijn geworden; dit was dan de bedoelde „verdeeling". De vraag onder welke personen het verloot werd, wordt beantwoord door text II en III boven geplaatst. Volgens deze beide lezingen moet de klager hebben *eigendom of leen* (natuurlijk is de be-

heer wr gulden habba da forma twa ieer, dat tredde ieer is di landhera nier to witane, ho lange hiara eentale se; als hi him dera heer iecht, soe aegh hi dine ker hor hine wrdriuwe, dan hine sitta leeth". Dit is de lezing van Von Richthofen; die van de Haan Hettema verschilt hier weinig van. In verband met het eerste gedeelte kunnen de woorden „ho lange hiara eentale se", nu toch moeilijk op den duur van het contract slaan. Wij nemen dus weer aan dat het de betalingstermijn is, waarop gedoeld wordt. Hierop wijst ook de overeenkomstige plaats in de „Rechten en Vrijheeden" gegeven door Albrecht van Beyeren: „Item so is die Landheere nare to weten van synre huren, dan die Landsate dat to ontughen, ten si dat die Landsate dat mit tughe moghe bewisen, dat hi die hure betaelt hebbe". (Fr. Charterboek I, p. 287).

[1]) Zie: Beneficiaalboeken, pag. 93*a*, 95*a*, 95*b*, 96*a*.

Wumkes.nl

doeling in dezelfde hemrik). Het mag dus geen bezitlooze zijn De rechthebbenden zijn dus vrijwel dezelfde personen, die naderhand als schotschietende stemrecht in kerkelijke zaken hadden.

En nu is het wel interessant te zien, dat nog in 1543 ten minste in één dorp een gebruik bestond, vrijwel overeenkomende met de oude „verdeeling van de hemrik", zooals die volgens de hier ontwikkelde hypothese moet worden opgevat. Wij lezen n.l. van het kerkeland te Jeslum [1]): „De andere [2]) voorsz. parchelen van landen, den Patroon toecoemende, worden by die acht schotschietende huysen te Jeslum bij lotinge omgelecht ende gebruict, doende jaerlycx ter huyre (die twie rierimen [3]) siaers op een halue golden gulden gerekent) een ende twintich golden guldens drie stuuers." We mogen dit dunkt me wel als een bevestiging van onze theorie beschouwen.

Wat ten slotte de termijn van 4 jaar aangaat, in het Schoutenrecht genoemd, het is ook om de vier jaar, dat de graaf „bodthing" houdt, en dat de bisschop komt om geestelijk recht te spreken. Eigenaardig is nog wel dat de vierjaarlijksche verdeeling buiten de kerkvoogden om gaat; de vraagt rijst dus of deze er al waren. In het Schoutenrecht en de andere oudere wetboeken worden ze, naar ik meen, niet genoemd; eerst in de eedsformulieren van Wijmbritseradeel treden zij op. Volgens het Schoutenrecht moet de schout ook zorgen voor de goede breedte van den weg om het kerkhof. Het zou dus niet vreemd zijn, dat hij ook voor een behoorlijke verdeeling van het kerkeland zorg droeg; nog in 1543 kwam soms de grietman over om dit land te verhuren. [4]) Daar de schout de plaatsvervanger was van den graaf en als zoodanig voogd van het domeingoed, spreekt het van zelf, dat op hem de zorg rustte voor een goede verdeeling van „des koninges eerue".

---

[1]) B., p. 148*b*.

[2]) n.l. een paar perceelen te Ferwerd gelegen uitgezonderd.

[3]) ?

[4]) B., p. 141*a*.

Wumkes.nl

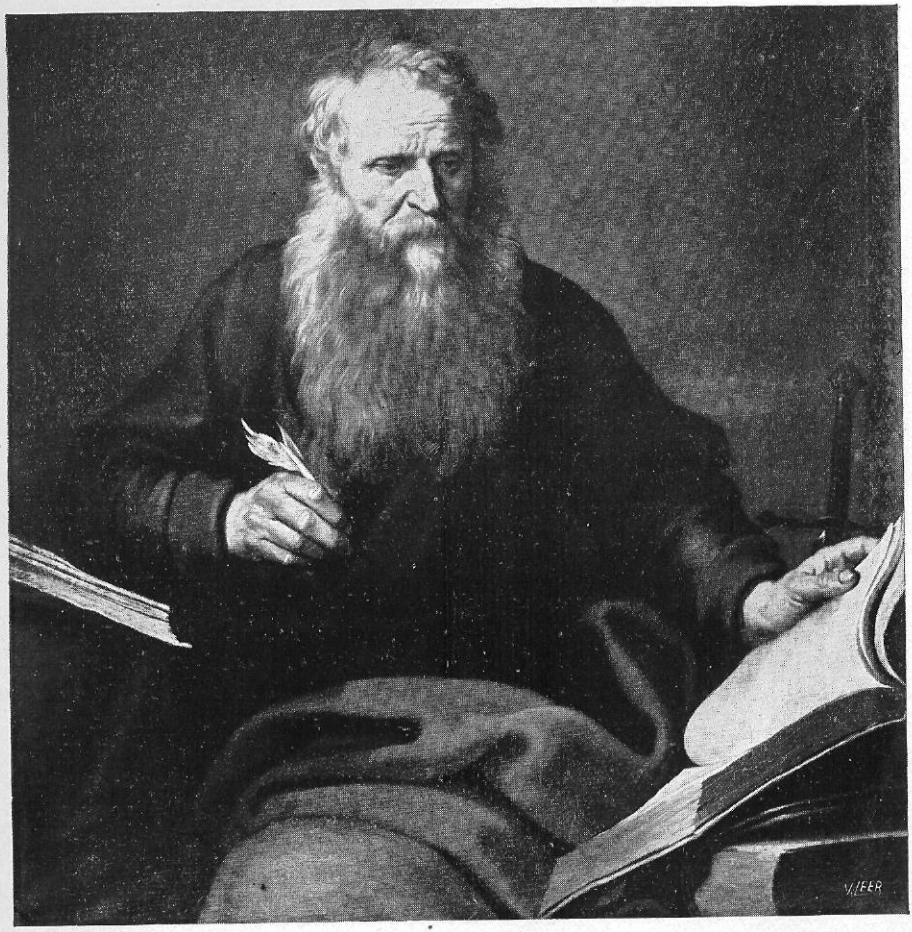

APOSTEL PAULUS.
(Friesch Museum.)

Wumkes.nl

Lambert Jacobsz, Schilder,

door H. L. STRAAT.

Tot voor kort was van den schilder Lambert Jacobsz, die te Leeuwarden werkte van 1620—1637, zoo goed als niets bekend. Wel gaf Houbraken enkele bijzonderheden over zijn leven, alsmede Eekhoff in zijn „De vrouw van Rembrand" doch dit was nagenoeg alles wat van dezen, zooals de laatste jaren gebleken is, zeer verdienstelijken schilder bekend was. Ook zijn schilderijen waren totaal onbekend. Eerst enkele jaren geleden zijn werken van zijn hand te voorschijn gekomen. Bij mijn onderzoek op het Gemeente-Archief te Leeuwarden, vond ik toevallig zijn geheelen inventaris, zooals deze na zijn dood was opgemaakt en het scheen mij belangrijk genoeg dezen te publiceeren en eens nader te onderzoeken of nog meer gegevens omtrent hem verzameld konden worden. Na lang zoeken mocht het mij gelukken de volgende bijzonderheden te vinden.

Een aanteekening in den inventaris, deed mij een onderzoek instellen op het gemeente-archief van Amsterdam, waarbij bleek dat de vader van Lambert Jacobsz, lakenkooper was en Jacob Thonisz[1]) (ook wel Jacob Theunissen) heette, die den 4den Juli 1617 van Cornelis Cornelisz. de Jonge het huis de Rotgans op den Nieuwendijk „tusschen beijde de sluijsen" d.i. tusschen de Oude en Nieuwe Haarlemmersluizen kocht.[2]) Jacob Thonisz was langen tijd oudste of diaken bij de Waterlandsche gemeente (in 1613 wordt hij als zoodanig reeds genoemd);

[1]) In het poorterboek van Amsterdam wordt een Jacob Thonisz, van Lier, snijder genoemd, die den 9 April 1592 het poorterrecht koopt. Een „snijder" kan zich later lakenkooper noemen.

[2]) In den inventaris beschreven als het huis „daer de rotgans in de gevel ende de rode Leeu in het bord uijtsteckt". Het huis was toen belend ten N. door het huis de Roode Hoorn en ten Z. door Geertgen Nomes [kwijtschelding reg. no. 38 fol. 306 v°].

Wumkes.nl

terzelfder tijd was Joost van den Vondel ook dienaar [1]), zoodat Lambert Jacobsz hem wel dikwijls zal hebben gezien en gesproken. Jacob Thonisz, die een zwager was van Lubbert Gerrits, voorganger bij de Waterlanders [2]), moet vóór 1627 overleden zijn.[3]) Zijne vrouw is me onbekend gebleven.

Jacob Thonisz heeft met zekerheid de volgende kinderen gehad:

1. *Lambert Jacobsz*: in het Lidmatenboek wordt hij helaas niet genoemd. Aangezien de inschrijvingen met het jaar 1612 beginnen, zal Lambert Jacobsz wel vóór dit jaar gedoopt zijn en kan misschien omtrent 1592 geboren zijn. Zekerheid heb ik echter in 't geheel niet; ik vond nergens zijn leeftijd aangeteekend.

2. *Isaac Jacobsz*, „den 18en Octob. a° 1621 metten doope opgenomen op syn cranckbedde, de sone van Jacob Theunissen onsen dienaer". Hij trouwde in 1624 met *Ytien Reyniersdochter* [4]); samen hadden ze de volgende kinderen:

   a. *Jacob Isaksz roode Leeu,* gedoopt 1646.
   b. *Reijnier Isaksz roode Leeu,* gedoopt 1646.
   c. *Anthoni Isaacsz,* gedoopt 1653.
   d. *Elsge Isaacsz,* gedoopt 1653.
   e. *Abram Isaaksz rooleeu,* gedoopt 1663. [5])

3. *Elsie Jacobsz,* gedoopt 12 Febr. 1625; zij was toen reeds

---

[1]) Lidmatenboek der Waterlandsche gemeente van 1612. Inv. 2e stuk 1e afd. no. 1. Archief Doopsgez. gemeente te Amsterdam. Boek B: a° 1620: den 29en dito (Oct.) hebben de oude dienaers geloot wie blijven of wie afgaan zal en zullen blijven bij loote en verwillige Claes Cleassen Anslo, Jacob Theunissen, Arent Dircksenbosch en sullen affgaen Jacques Martsen goudtsmit, Jan Gerritsen hooft, Joost van der Vondelen. Joost van den Vondelen soude bij lote gebleven en Jacob Theunissen affgegaen hebben. Maer also Joost van der Vondelen claechde van groote ongelegentheid syner melancoleusheijts halven, langer te dienen, heeft men Jacob Theunissen gebeden in syn plaetse te treden, t'welcke hy wt lyeffden bewillicht heeft."

[2]) Lidm.boek Waterl. gem. Inv. 2e stuk, 1e afd. no. 1, fol. 1.

[3]) Doop-, Trouw- en Begraafreg. no. 670, fol. 114 v°. Gem. Archief Amsterdam.

[4]) Lidm.boek Waterl. Gem. Boek A fol. 49. 31 Mrt. 1624 ondertrouwd, 14 April '24 getrouwd; waarschijnlijk een dochter van Reynier Wijbrants.

[5]) Al deze kinderen worden in 't lidmatenboek vermeld.

Wumkes.nl

gehuwd met *Lubbert van Diephout;* ze hadden o.a. de 2 volgende kinderen:

a. *Annetge van Diephout,* gedoopt 1649.
b. *Reijnier van Diephout,* „ 1663.[1])

4. *Hendrik Jacobsz,* „den 12 Februarij 1625 metten dope opgenomen", gaat den 23 Maart 1627 in ondertrouw met *Grietje Pieters.* Uit hun huwelijk werden de volgende kinderen geboren:[2])

a. *Pietertje* in 1637, 9 jaar.
b. *Jan,* „ „ 6 jaar.
c. *Neeltien,* „ „ 4 jaar.
d. *Abraham,* „ „ 3 jaar.
e. *Jacob,* „ „ 2 jaar.

Hoogstwaarschijnlijk waren ook de volgende 3 personen broeders van Lambert Jacobsz, hoewel dit niet onomstootelijk vastgesteld kan worden:

5. *Anthonis Jacobs,* 27 Februarij 1614 gedoopt „de soone van Jacob Theunissen" en den 28en Juni in ondertrouw gegaan met *Jannetie Jansdochter* van Hoorn; den 19 July werd het huwelijk te Hoorn voltrokken door Reynier Wybrantsz.

6. *Abraham Jacobs,* „de sone van Jacob Theunis", den 6 Dec. 1622 „op syn cranckbedde gedoopt".

7. *Lenert Jacobs* in de Rode Leeuw, den 11 Augustus 1635 gedoopt.

Van de genoemde kinderen valt verder niets te vertellen; het is mogelijk dat Hendrik Jacobsz dezelfde is, die in het

---

[1]) Lidm.boek Waterl. Gem. De ondertrouw van Elsie Jacobsz staat vermeld in het Puiregister den 15den Augustus 1624 op 21-jarigen leeftijd, met den 25-jarigen Lubbert van Diephout, apotheker; Elsie Jacobs werd geassisteeed door haren vader Jacob Thonisz (Doop-, Trouw- en Begraafregister 669, fol. 1340 v°). Arch. gem. Amsterdam.

[2]) Ondertrouw-inteekening van Hendrik Jacobsz, op 21-jarigen leeftijd met Grietje Pieters, 23 Maart 1627 (Doop-, Trouw- en Begraafreg. no. 670, fol. 114 v°). Gem. Arch. Amsterdam. Hierbij is vermeld dat de ouders van den bruidegom overleden waren. In eene ter Weeskamer gedeponeerde acte, den 19 Mei 1637 voor notaris Westfrisius verleden, wordt dit echtpaar nader aangeduid als Hendrick Jacobsz Rooleeuw, karmozijnwerker en Geertien Pieters Voordewint. De vrouw was toen overleden. Van de kinderen hebben alleen Jan en Abraham den volwassen leeftijd bereikt. (Inbrengreg. d. Weeskamer 23 fol. 200 en 27, fol. 207). Gem. Arch. Amsterdam.

Wumkes.nl

Lidmatenboek in 1645 als leeraar genoemd wordt.[1]) Wel valt het ons op, dat Lambert Jacobsz geparenteerd geweest is aan bekende voorgangers van de Waterlandsche gemeente, als Lubbert Gerritsz en Reynier Wijbrantsz (zie blz. 54 en noot 1 blz. 56).

Van Lambert Jacobsz' jeugd en leertijd heb ik niets kunnen vinden. Wel is hij volgens de gewoonte van dien tijd, naar Italië geweest om zich verder in de schilderkunst te bekwamen, zooals blijkt uit het gedicht dat Joost van den Vondel op zijn huwelijk heeft gemaakt.

Waarschijnlijk is hij kort na zijn terugkomst in het vaderland, te Leeuwarden gaan wonen en ging hij den 20 Juni 1620 in ondertrouw met Aechtje Thonis dr., wonende te Leeuwarden; den 8 Juli 1620 werd het huwelijk te Leeuwarden voltrokken, waarvan in de trouwboeken staat aangeteekend:

Lambert Jacobs, schilderer Jongman geboren ende wonachtich binnen Amstelredamme ende Aechtien Thonisdhr. geboren ende wonachtich binnen deser stede".[2])

In 1621 verwierf hij het burgerrecht; in de burgerboeken staat hij vermeld als: „Lambert Jacobs schildenâr van Amsterdam."

Op dit huwelijk maakte Joost van den Vondel het volgende sonnet[3]):

Aen den Bruidegom
Lambrecht Jacobsz
met sijn Bruidt,
Aechtjen Anthonis.
Vereenigt Anno 1620, den 28 van Hoymaent.

De Schilder-kunst, die praelt met duysend oude stucken,
Die aen den Tyber als Goddin word aengebeen
Van aller Geesten Puyck, dat vuyrig derwaerts heen
Zich spoed om met doô stof het leven uyt te drucken.

---

[1]) Lidm.boek fol. 1, a° 1645, „den 1 November overleden Reynier Wybrantsz (van Hoorn afkomstig en a° 1605 te Amsterdam komen wonen) in tegenw.heid van Lubbert van Diephout sijnen swager, Hendrick Jacobsz, Jacob Cornelisz ende Jacob van loosdrecht leraren derselver gemeente".

[2]) Trouwboeken 1618—1623; 1620 fol. 85; zie ook Procl.boek d.d. 5: 1e procl. 16 Juni 1620, 2e procl. 23 Juni 1620, 3e procl. 30 Juni 1620. Gem. Arch. Leeuwarden.

[3]) Vondel's Poëzij. Fran. 1682, 4°, I bl. 306.

Wumkes.nl

Dees, hoe aenlockend, kost de sinnen niet verrucken
Van onze Schilder-Geest, die in 't gemoed bestreên
Geen doode verw vernoegde, albast noch marmorsteen,
Om een ontloken bloem in 't Nederland te plucken.

Na veel raedslagens bij 't Geheymenis dus vraegt:
Waer mach mijn Eega zijn? hoe noemt me dese Maegt?
Aecht galmde 't Heyligdom; dies om nu uyt te kiesen

Van duysent Aechten een, keerde onse Bruygom thuys,
En socht syn troost, syn helft, syn Bruyt met cruck en kruys,
En in midsomer vond syn Aecht in 't Hof der Vriesen.

Lambert Jacobs' vrouw was eene dochter van *Thonis Christiaens*, die in 1594 in de burgerboeken van Leeuwarden werd ingeschreven en afkomstig was „van Coelen". Hij woonde aan de vroegere Vischmarkt [1]) en was „cleenrieder" van beroep; [2]) uit latere gegevens blijkt dat hij waarschijnlijk diaken of oudste was bij de Doopsgezinde gemeente. Hij had nog een dochter, *Maritien*, gehuwd met *Dr. Willem Reiners* (Regneri) en na diens dood met *Dr. Johannes Sivilda Flietius*, geboren te Embden, [3]) beide med. doctoren te Leeuwarden.

Twee jaren na hun huwelijk koopen ze van hun zuster, de weduwe van Dr. Willem Reiners „seeckere Thuyn ende howinge met alle bomen ende plantagie, samt d'somerhuysinge, staende ende gelegen in Jacobiner Hoff". [4]) Hij woonde dus aan het einde van de Nieuwe Buren.

Lambert Jacobsz is vrij zeker een ijverig leeraar en voorganger geweest, wat wel blijkt uit de vervolgingen waaraan hij bloot stond en de straffen welke hem van stadswege werden

---

[1]) Groot consentboek, 5 Julij 1661—18 Maart 1664, Ee. 22, fol. 45; „Maria Anthonis wedue van Dr. Johannes Swilda, medicus binnen Leeuwarden, voor mij selfs ende schrijftelijcke last hebbende van Abraham ende Jacob van den Tempel gebroeders binnen Amsterdam woonachtich, bekenne . . . vercoft te hebben . . . seeckere Huijsinge cum annexis staende aende Vischmerck sijnde een Hoeckhuys met een Pothuijs ter sijden, hebbende Jan Jacobs Popta met een mande muijre ende Loden gote ten Zuijdwesten, ende de wedue en erffgenaemen van Claes Post ten Noorden . . . actum den 10e Januarij 1662."

[2]) Hypoth.boek 36, fol. 200.

[3]) Zie proclamatieboek no. 5, 16 Jan. 1628,

[4]) Klein Consentboek fol. 144—1622; zie ook Procl.boek 5.

Wumkes.nl

opgelegd. In 1631 werd hem reeds een boete opgelegd en werd den Doopsgezinden verboden „'t bouwen van een schuyre tot hun godtsdienst bij de Wirdumerpoort." [1]) Desondanks ging men toch over tot de stichting van een nieuw vermaanhuis, dat den 7 Aug. 1631 door Lambert Jacobsz werd ingewijd met een predicatie over de 10 maagden. [2])

Hierover werden den 9 Sept. 1631 „Lambert Jacobs, Tonis Cristiaens, Jacob Hendrix en focco Jacobs" op het Raadhuis ter verantwoording geroepen. [3])

Hoewel de godsdienstoefeningen meestal oogluikend werden toegestaan, kwam toch in 1632 een raadsresolutie af, waarbij den executeur bevolen werd „om d' twemaal 25 gls. van breuken Lambert Jacobs menniste vermaner aff t' vorderen" en aan te zeggen dat de stoelen en banken uit hun vermaanhuis moesten verwijderd worden, en indien dit niet gedaan werd „d'selve daaruyt gehaald ende in 't stads turffhuus sullen worden gebracht, dat d' deur van selve huus voorts de saterdach wederom toegemaeckt ende wacht daar by gesteld sall worden". Dit optreden was wel een gevolg van een te voren reeds gedane waarschuwing, waarin hun was bevolen „Jacob Hendrix schuer op d' dyk bij wirdumerpoort" te sluiten. [4])

Toch behoorde Lambert Jacobs tot de zeer gematigde Doopsgezinden, wat ook blijkt uit de omstandigheid dat hij blijkbaar partijgenoot van Rippert Eenkes en Hans Alenson was.

Ongeveer in dezen tijd zal zijn vrouw, Aechtje Tonis, overleden zijn, bij wie hij 2 kinderen had: Abraham Lambertsz en Jacob Lambertsz, die zich later van den Tempel noemden. [5])

Voor de tweede maal trouwt Lambert Jacobs in 1634 (26

---

[1]) Extract resol. magistr. d. stad Leeuw. 1602—1638 fol. 78.

[2]) Doopsgez. bijdr. 1918 blz. 107. Lief en leed van een menn. fam. te L. in de eerste helft der 17e eeuw, door Dr. A. Hulshoff.

[3]) Minuten raadsresol. 9 Sept. 1631.

Jacob Hendrix is dezelfde persoon, waarvan sprake is in bovengen. Doopsgez. bijdrage.

[4]) Minuten raadsresol. 5 July 1632 en 19 July 1632.

[5]) In Lidm.boek Doopsgez. archief wordt in 't register fol. 11, 1662 van hen vermeld:

„Ontfangen mondelinge attestatie van Leyden wegen Abram van den Tempel en syn vrou Catrijntge van Hogemade en syn broeder Jacob van den Tempel jongman wonen in de Nieustraat."

Wumkes.nl

Maart) met Hillegont Dircx Veelyus van Hoorn, wonend op het Oude Noort in het Vergulde Block.[1])

Enkele jaren later koopen zij „de gerechte helfte van sekere huysinge camers thuin ende hovinge, pan ende estrick werck staende en gelegen op de noordsijde vant Fliet", waarbij zij tevens in eigendom overnemen „alle kleij potloot ende alle vordere gemaecte ende ongemaecte materialen samt gereedschappen", en „de uytstaende schulden".[2]) Toch heeft hij zelf niet het beroep van pannenbakker uitgeoefend, doch heeft dit opgedragen aan Gerrit Geerts,[3]) dezelfde persoon die in den koopbrief genoemd wordt.

Lambert Jacobs overleed in 1637, vóór 3 October.[4])

Van zijn werkzaamheid als schilder was tot voor korten tijd zeer weinig bekend; evenmin kende men schilderijen van zijn hand. Hetzelfde is het geval met de kennis omtrent zijne opleiding; slechts bij Hoet staat vermeld dat hij „een discipel van Rubbens" was; zooals reeds vermeld is, moet hij naar Italië geweest zijn om te studeeren.

Volgens Dr. Bredius moet hij tot de schildersgroep, waartoe ook Lastman, Pynas en Moyaart behoorden, gerekend worden[5]) (in den inventaris worden ook schilderijen van Pynas en Moyaert genoemd). Nu worden in den inventaris tevens een aantal schilderijen genoemd, welke alle gecopieerd zijn naar die van Rembrandt; bovendien wordt één schilderstuk van Rembrandt zelf genoemd. De mogelijkheid bestaat dus (door Dr. Bredius ook geopperd) dat Lambert Jacobs deze gecopieerd heeft, wanneer hij te Amsterdam kwam. Hij stond toch waarschijnlijk in betrekking tot Hendrik Uylenburch, als schilderijenhandelaar, bij wien in 1632 Rembrandt zijn intrek had genomen. Boven-

---

[1]) Trouwboek der Noorder- en Oosterkerk te Hoorn over 1633—1643; 30 October 1633 zijn de huwelijksgeboden gedaan en is daarvan 27 Januari 1634 attestatie gegeven. In de doopboeken wordt alleen aangetroffen op 27 Maart 1615 Hilletgen, dochter van Dirck Hermenss van Houthuijsen. Het is twijfelachtig of met haar, de latere vrouw van L. J. bedoeld wordt.

[2]) Groot Consentboek 1633 fol. 189. De koopacte wordt mede onderteekend door Hillegont Dircks Velyus. 4 Marty 1636.

[3]) Zie inventaris blz. 69.

[4]) Datum genoemd boven den inventaris.

[5]) Bredius-Künstler-Inventare VII, 1921, blz. 231.

Wumkes.nl

dien beweert Eekhoff in zijn boven aangehaald werkje, dat Lambert Jacobs in gezelschap van Wijbrand de Geest, te Amsterdam kennis maakte met Rembrandt. Er was dus mogelijk wel tijd en gelegenheid voor Lambert Jacobs om copieën te maken naar Rembrandt's schilderijen. Had Rembrandt misschien eenigen invloed op Lambert Jacobsz uitgeoefend, omgekeerd zou onze schilder ook op Rembrandt's kunst hebben ingewerkt. Dr. Bredius zegt daarvan in zijn Künstler Inventare, naar aanleiding van het schilderij, de Apostel Paulus voorstellende: „diesen Paulus muss Rembrandt in Leeuwarden gesehen haben, als er um 1632 seine Saskia dort besuchte; seine Apostelbilder aus den ersten dreissiger Jahren verraten diesen Einfluss deutlich. Auch Lievens hat dieses oder ähnliche Werke des Lambert Jacobsz vielleicht gekannt, als er seinen Paulus malte".[1]) Indien mijne veronderstelling, dat Lambert Jacobsz zelf de copieën naar Rembrandt maakte en dus een bewondering koesterde voor onzen grootsten schilder juist mocht zijn, dan wordt daardoor misschien tevens het vermoeden van Prof. Dr. Six bevestigd, die meende dat Govert Flink's navolging en bewondering van Rembrandt reeds aan zijn leertijd bij Rembrandt voorafgingen.[2])

Volgens Houbraken heeft Lambert Jacobsz, toen hij te Kleef predikte, Govert Flink meegenomen naar Leeuwarden, waar deze zijn leerling werd[3]), toen ook Jacob Adriaensz Backer, uit Harlingen afkomstig, reeds bij hem in de leer was. In den inventaris wordt nog een anderen leerling genoemd, n.l. Heere Junes, van wien ik in een Leeuwarder boedel een paar schilderijen aantrof,[4]) doch nadere bijzonderheden niet te weten ben gekomen.

Van Lambert Jacobsz' werken worden in Würzbach „Niederl. Künstlerlexicon" vermeld:

Gemälde: v. Eynden (I, 51) erwähnt einen Christus, Halbfigur, lebensgrosz, bez. in der Art des Th. van Thulden; — bei Hoet sind erwähnt: Das kananäische Weib in einer Landschaft und Boas und Ruth (I, 223); Anbetung der Könige „door Lambertus Jacobs een discipel van Rubbens" (Hoet, I, 441).

---

[1]) Bredius-Künstler - Inventare VII blz. 231 e. v.
[2]) Oud-Holland 1919 blz. 81.
[3]) Houbraken, dl. II, blz. 20.
[4]) Zie blz.

Wumkes.nl

Wunken.nl

Afscheid van den ongehoorzamen profeet (I Kon. 13 : 11—14).
(Rijks Museum.)

Zeichnungen: Amsterdam, Verst. Seybrand Feitama, 1758, Die Heilung der Blinden von Jericho, Feder und Rotstift; — Heilige Familie in einer Landschaft-Tusche.

Nach ihm gestochen: 1 Jeme Jacobs de Ringh, geb. 't Harlingen den 17 Nov. 1574 en gest. 10 April 1627 Lamb. Jac. pinx, W. Delff sculp; — 2. Derselbe. J. Folkema sc. (In Geschiedenis der Mennoniten enz. door Herm. Schijn en Gebr. Maatschoen, Amsterdam 1743). [1])

Dr. Bredius noemt ook nog: „de boetvaardige Magdalena" en een Petrus, beide 1628 gedateerd (linnen 58 : 47), als n⁰. 44 en 45, op de veiling van M. Stategaart in Alkmaar, 27 Juli 1802. [2])

In de laatste jaren zijn er 4, voluit geteekende schilderijen van Lambert Jacobsz te voorschijn gekomen, waarvan er nu twee door het Friesch museum aangekocht zijn; het derde berust in het Rijks Museum te Amsterdam en het vierde is eigendom van den Heer Kiewit de Jonge te Groningen.

Het grootste stuk, den Apostel Paulus, brieven schrijvend in den kerker, voorstellende, bevond zich destijds in het bezit van baron von Hardt te Lucino bij Lugano, die het gekocht had van een antiquair in het Kanton Tessino. Met steun van de vereeniging Rembrandt is het in 1922 aangekocht door het Friesch Museum; het stuk is voluit geteekend; „Lambert Jacobsz f 1629", en is hetzelfde, waarvan Dr. Bredius schreef, dat Rembrandt dit te Leeuwarden moet gezien hebben [3]). Vrij zeker zal met dit schilderij bedoeld zijn het stuk, dat in den inventaris aangeduid is met „S. Paulus met syn sweert groot L. Jacobs selffs".

Het tweede schilderij, in het Friesch Museum, is van jonger datum en wel van 1634, en was vroeger in 't bezit van den kunsthandelaar D. Komter te Amsterdam. De voorstelling is aan het Oude Testament ontleend en stelt voor Abraham, die, „out en rijck sijnde", „door sijnen outsten knecht voor sijnen soone Isaac uit Mesopotamieën een vrouwe" laat halen; deze vindt daar Rebecca. [4])

---

[1]) Zie ook Verz. v. d. Afb. v. veele voorn. mannen en leeraren. Amsterdam, Kornelis de Witt 1743.

[2]) Dl. I, 744².

[3]) Künstler Inv. VII blz. 231 e. v.

[4]) Gen. 24 : 61—65.

Wumkes.nl

Het derde stuk, geveild bij Frederik Muller, is thans in het Rijks-Museum en stelt het afscheid van den ongehoorzamen profeet voor, eveneens voluit geteekend en gedateerd 1629.[1])

Het vierde stuk in bezit van den Heer Kiewit de Jonge, te Groningen stelt een bergachttg landschap voor, dat, evenals de beide andere gestoffeerd is met gebouwen in Italiaanschen trant. Verscheidene figuren, op ezels en paarden gezeten, verlevendigen het landschap.

Het tweede schilderstuk is aldus gesigneerd:

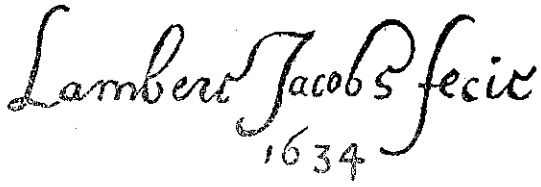

Eindelijk is bij A. Mak, te Amsterdam in Mei van dit jaar een schilderij geveild, dat toegeschreven werd aan Lambert Jacobsz en voorstelt de engel die aan Jephta en zijn dochter verschijnt.[2])

Naast de voorliefde voor het Italiaansche landschap, waarin verlichte en schaduwrijke partijen elkaar afwisselen, zien wij o.a. dat het schildersoog van Lambert Jacobsz aangenaam werd getroffen door carmijnroode en paarse tinten, die hij in de kleeding zijner personen aanbrengt, waardoor deze levendig tegen het omgevende landschap afsteken.

Ik laat hier nu den nauwkeurig gecopieerden inventaris volgen, welks inhoud als een belangrijke aanvulling kan beschouwd worden voor de kennis van Lambert Jacobsz niet alleen, doch tevens voor de geschiedenis van Leeuwarden in de 17e eeuw, toen zoo vele kunstenaars hier woonden en werkten.

Inventarisatie van goederen gedaen opt aengeven van Dr. Joannes Sivilda, als oom van naegelatene kinderen van w: Lambert Jacobs bij w: ..... Thonisdhr. in echte gepro-

[1]) I Kon. 13 : 11—14.

[2]) Catal. Veiling Mak. Amsterdam Mei 1924, nº. 45.

Wumkes.nl

creert, ten overstaen van Thonis Christiaen der selver kinder bestevader den 3en October 1637. [1])

10½ ducatons van Brabant C 33 sts.	f	33 - 1 - 8
68½ Rijxdaler à 50 st.	f	171 - 5 - 0
4 silveren goutgl. van 28 st.		
een seusche dal. à 30 strs.		
een farckens daelder a 24 st.	f	8 - 6 - 0
schellingen 22 guldens	f	22 - 0 - 0
Aan pajement 20 st. 4 penningen	f	1 - 0 - 4
27 Rosenobels [2]) an 10 gl. een		
hendricus nobel [3]) ende enz.	f	278 - 0 - 0
7 gouden goutgls [4]) a 3 gl.	f	21 - 0 - 0
1 provencie rijder à 6 ℔ noch		
¼ Rijxdaelder ende een flabbe [5]) bij het goutgl.	f	6 -16 - 8
De 27en November vinden wij in de casse		
bij het linnen twe dooskes een ront daer in		
in presentie van Gerrit Geerts bevonden is	f	7 - 3 - 0
Noch een ovaels dooske daerin drie		
Rijxdaelders ende 2 kooperen oorties	f	7 -10 - 8
Is alsoo in huijs bevonden aen gerede		
gangbare penningen soma	f	556 - 2 -12

Den 11 decembris hebbe ick overgesien de troupenningen ende pot penningen onder het vercopen der boelgoederen daer uijt des huijse gehaelt sijn in specie een grote gouden penninck met met het beelt van de koninck van Sweeden aen de eene sijde ende een Christe-

---

[1]) Inv. boek 1638.

[2]) Volgens mededeeling van den heer A. O. van Kerkwijk kan dit zijn een Engelsche rozenobel, of ook een Hollandsche, in 1579 voor 't eerst in Gelderland, Utrecht en Overijssel geslagen op hetzelfde gehalte en gewicht als de Engelsche.

[3]) Hendricus Nobel, gouden munt in Engeland geslagen.

[4]) Goudgulden, een in verschillende landen geslagen gouden munt, vooral in Duitschland; bestaan ook o. a. van Zwolle, Deventer en Kampen.

[5]) Munt tusschen 1620 en 1630 in Groningen gemunt van zilver van laag gehalte.

Wumkes.nl

lijcke Ridder sijn vianden vertredenden waerdich ontrent [1])	f	80 - 0 - 0
Een gouden penninck met het beelt van de koninck van polen aende eene sijde ende het wapen van Dantzwick aen de ander waerdich ontrent [2])	f	50 - 0 - 0
Een gouden penninck met het beelt van leonora Eduardi regis Angliae filia, en keiserinne van Romen, aende ander zijde een engelsche roose kost hem [3])	f	27 - 0 - 0
1 1/2 elisabet koninginne van engellandt a 10 ff [4])	f	10 - 0 - 0
Een vierdubbele ducaet a 18 ff	f	18 - 0 - 0
Een dubbele Italiaense pistolet mettet beelt Pauli Quinti Papa [5])	f	16 - 0 - 0
1 1/2 Jacobi op de halve zijn beelt noch een kind sijnde	f	18 -15 - 0
Een Rosenobel à 10 ff [6])	f	10 - 0 - 0
Een grote silveren penninck met het Beelt van Arius Hendrick aen de eene ende desselffs wapen aende ander sijde seer net ende aerdich [7])		
Een cleine silveren penninck daer op die Rommerijn ijrsen — Vatter liebt durch ihre brust — Sie ihm narung gibt; op de ander de storch ons lehrt wir Sollen eeren onse alteren, ontrent 1/2 Rijxdaler swaerte [8])	f	1 -10 - 0

---

[1]) Gouden penning ter eere van Gustaaf Adolf, koning van Zweden. Komt veel voor in inv. 17e en 18e eeuw.

[2]) Eerepenning door de stad Dantzig uitgereikt (zoogenaamde „donativ").

[3]) Gouden penning ter eere van Leonora van Portugal, afgebeeld bij van Mieris I blz. 651.

[4]) De angel (pl. m. 10 shilling waard) en angelet (1/2 angel, pl. m. 5 sh.) van Elisabeth.

[5]) Gouden munt van Paus Paulus V (1605—1621).

[6]) Heele en halve Sovereign van Jacobus I.

[7]) Onbekende penning.

[8]) Die Römerin ihren Vater liebt, durch ihre Brust sie Ihm Nahrung giebt.
Die Storch uns lehrt wie wir solln ehrn unsre Eltern werth.
Duitsche penning: voorzijde de geschiedenis van de Romeinsche

Wumkes.nl

Isaäc en Rebecca (Gen. 24 : 61—65).
(Friesch Museum.)

Wumkes.nl

Spaergelt ofte potgelt in een verlackt kistien		
Een silveren madalie met de beelden Ferdinandi gonzaga et Isabelle Capuae Uxoris [1]		
Een Rijxdaelder groot met ferdinant Hungar-Boem-rex te peer ende de Roomsche Aernt [2]		
Een kinder madalie daer op die slach voor gibraltar ende den spaenschen raet [3]		
Vijff Rijxdaelders een silveren keisers gulden met karoli quinti beelt 2 ff	f	14 -10 - 0
Een clein stuckien gout synde $^1/_2$ Philipi gulden	f	0 -15 - 0
Een quart de erstu [4] $^1/_4$ Rijx dal $^1/_2$ brabansche schelling van een oude keisers gulden ende drie stuckies elx anderhalfste stuyver waerdich	f	1 -14 - 8

Silverwerck en juwelen noch bevonden.

Een gouden rinck met een perel, noch een met een root steentie — daerin 2 vergulden wapens ende noch een gouden suff [5] van 3 strengen gevlochten te samen ontrent	f	20 - 0 - 0
Een grote silveren beecker weget $23^1/_2$ loot Amsterdammer keur à 26 strs	f	30 -11 - 0
Een silveren schale $14^1/_2$ loot noch een dito schelpschale weegt 9 loot ff $23^1/_2$ beijde van embder ceur à 23 strs het loot	f	26 - 9 - 0

---

vrouw, die haar vader in de gevangenis de borst geeft; keerzijde boven de stad Dresden vliegende ooievaars, waarvan een der jongere een ouden op zijn rug draagt. Penning in 1620 door S. Dadler gesneden en zinspelende op de liefde der kinderen tot hunne ouders; afgebeeld bij W. E. Tentzel. Saxonia Numismatica pl. 42, V blz. 462.

[1]) Penning bij Van Loon. Ned. Historiepenningen I, blz. 16, afgebeeld.

[2]) Dit is geen munt, maar een penning bij v. Mieris III, blz. 40, afgebeeld.

[3]) Met „kindermadalie" zal bedoeld zijn, een penning, waarvan men door aanhangen van belletjes een rammelaar gemaakt heeft; komt vooral in Friesland veel voor. Misschien is bedoeld de penning onoverwinnelijke vloot bij van Loon, I, blz. 390 no. 1 afgebeeld, met afbeelding van zeegevecht en de „Raad".

[4]) Volgens mej. R. Visscher wordt hiermede waarschijnlijk graaf Ernst (Casimir?) bedoeld. [5]) Ketting.

Wumkes.nl

Twe silveren lepels a 7 loot 2 eijerlepelties een silveren pitzier [1] I P L	f 12 - 0 - 0
Twe silver slechte messen die de kinderen gebruijcken	f 8 - 0 - 0

Obligatien ten sterfhuyse bevonden.

Op Isack Jacobs Lambert Jacobs broeder uijtgestelt Anno 1633 den 7e Julij ses en twintich hondert car.glns daer op de 10 April 1626 betaelt syn zes hondert guldens capitael ende de Interesten blijeft noch	f 2000 - 0 - 0
Een obligatie door Hillegont Dirx gestelt op het noorderquartier van Hollant, de kinderen bij scheijdinge getranspoteert int kracht van shoulixe voorwaerden ingestelt A° 1632 den 10e Julij an 1/4 de Interesten voldaen A° den 10 July 1636	f 1000 - 0 - 0
In een Obligatie van vader Anthoni Christiaens op dese Landschappe ingestelt den 9e Maij 1634 de Interesten voldaen anno 1636 à 7 pcent de somma	f 1400 - 0 - 0
Joannes Sivilda gepasseert 1635 de 8 9bris à 6 pcent	f 900 - 0 - 0
Gijbert Sierxsma uitgeteld den 21e Decembr 1633 voldaen de 2 Janiry 1635 à 7 pcent	f 600 - 0 - 0
Gerrit Geerts koperslager uijtgestelt den 7e Junij 1633 voldaen 1636 à 6 pcent	f 500 - 0 - 0
Mr. Jacob van Campen de 10e July 1635 de Interen noijt betaelt tegens 7 pc.	f 400 - 0 - 0
Lammert Jansz koeckebacker uitgeteldt de 1e Novembris 1625 betaelt 1633 à 6 pc. [2]	f 300 - 0 - 0
Antie Haijes wed. van Hette Piers uijtgetelt de 24e Octobr 1635 de somma van 150 daer op heeft sij den 5e 7bris de Interesten en vijftich ff van het capitael afgedaen rest	f 100 - 0 - 0
Hendrick Jacobs de broeder van L. J. sonder Obligatie te vinden à 6 pc	f 200 - 0 - 0

[1] Zegelstempel.

[2] Hypoth.boek 36 fol. 200.

Wumkes.nl

Folckert Tietes uijtgesteld 1 Maij 1630 de renten voldaen 17 Martij 1636 à 6 pc	f 500 - 0 - 0
Hendrick Beernts wever off vader Thonis Christiaens in sijn stede door mij uitgestelt in November 1635 à 7 pc	f 35 - 0 - 0

Quade schulden.

Een Obligatie van Siegfridus Satius 1629 de 12e Octobris lang verloopen	f 100 - 0 - 0
Frerick Nitterts ende Trijntie Eisses in twe obligatien 75 gll. [1])	f 75 - 0 - 0

Coopbrieven.

Van de tuin achter Jacopiner kerck	f 322 - 0 - 0
Coopbrieff van het pannen estrick werck met de consent brieff	f 1457 -14 - 0

Schulden.

Claes Vinck tot Hoorn blijckt bij een clein sedeltien van hem verteickent	f 10 - 0 - 0
Wijbe Pijtters van gecofte schilderien vermogens het boeck	f 66 - 0 - 0
Hendrich Ullenburgh schilderijhandeler tot Amsterdam oock te boeck	f 22 - 0 - 0
Taecke Alberts Schots coopman tot Harlingen sonder aenteickinge het capitael, verstae ick 250 guldens en winninge van het verleden Jaer 35 gls naeder bij de rekeninge te bevinden die hij mij belooft heeft als hij hier comen sal	f 285 - 0 - 0
Vervallene interesten uijt de voorsc. obligatien Dr. Campen	f 28 - 0 - 0
Gijsbert Sierxma heeft belooft te betalen	f 42 - 0 - 0
Lambert koeckebacker uijt de obligatie 2 jaren segge 2 jaren daer in sijn voor acht ofte 9 koecken gelevert soo sal resteeren ontrent den 14 Janrij heb ick ontfangen 27 ℔ 8 strs	f 27 - 8 - 0
Johannes Sivilda selven een jaer	f 54 - 0 - 0

[1]) Hypoth.boek 32 fol. 182 v°.

Wumkes.nl

Gerrit Geerts hebbe ick noch getelt tot reddinge van het panne werck	f	138 - 0 - 0
Hiske Ritzkes eertijts L. Jacobs nu onse meijt van goederen uijt der hant gecoft	f	23 -14 - 0
Ick hebbe buijten het boelgoet bij warderinge van de uijtdragster een vleisvath ontvangen	f	3 - 0 - 0
Zes silveren leepels verveilt die aen silver swaerder waren dan de mijne $3^1/_4$ à	f	4 - 3 - 0
Noch thien pond tin aen ons gehouden daer van de reste aen de tinnegieter vercoft is à $8^1/_4$ strs	f	4 - 7 - 8
Jan Berents tot Taminge is schuldich Capitael 70 gl. ende Interesten daer in heeft ten onderpant gestaen een uijrwerck int boelgoed vercoft à	f	27 - 0 - 0
$3^1/_8$ ellen laecken in het boelgoet vercoft à 21 ﬀ ende noch vercledet oock ontrent soo veel	f	42 - 0 - 0
De boelgoederen den 5e December vercoft hebben gegolden 1953 ﬀ daer onder van het mijne van bestevaders ende andere luiden vercoft is voor ontrent 100 gl. blieff	f	1853 - 0 - 0

Vaste goederen.

Het vierde part van der kinderen bestevaders huijs van vaders sijde tot Amsterdam tusschen bij de Haerlemmer sluijs staende [1]) daer de rotgans inde gevel ende de rode Leeu in het bord uijtsteckt van Lambert Jacobs in sijn staet gerekend op 2000 guldens doch nu van de broeders overgesch. op	f	1800 - 0 - 0
Doet jaerlix int geheel te huyr soo ik meen ontrent 400 gl. het vierde part van dit huijs bij mij bewoont, tot moeders sijde heeft tot dusverre te huyr gedaen		
het pannewerck cum annexis daer af een deel des coopschat in de coopbrieff is uijtgedruyckt de reste begrepen onder de schulden daer op staende ende van Lambert Jacobs tot sijnen		

[1]) Blz.

Wumkes.nl

laste genomen, voor waren ende uitstaende schulden ten profijte des selffs daeraf die rekeninge bij Gerrit Geerts te vernemen is, die desselfs bedieninge van Lambert Jacobs bij de coop is opgedragen ende toevertrout doen gereet op f 1165 - 0 - 0

De Tuine op de Nieuwe buijren achter Jacobpiner, is onder de coopbrieven gestelt gelyck sij gecoft is

Noch sijnder aen schilderien doecken gedoutvertse pannelen lysthen bij specie gestelt ende nae de naeste gissinge gerekent op f 870 - 0 - 0

Noch sijnder voor de kinderen behouden 7 van de vaeders beste hembden ende eenige lappen linnen om tot hembden besten noesdoecken voor haer luijden te gebruijcken alsoo sij weinich versien waren Mede sijnde noch beholden dese navolgende boecken: De Cronike of nederlandsche histori Emanuelis de meteren laeste druk [1]) S. Augustinus vande Stads godts verduitscht door Fenalolium ende met de uijtleggingen L vivis ende synes selffs vermeerdert tot deft bij Arrien Gerrits [2]) Noch een grot nederlandsche bibel van des kinderen bestevader Jacob Toenis afgecomen met een tijtreeckeninge tot het 72 Jaer Christi bij Dirck Pytters. [3]) Noch een nederlansche biebel in quarto, in swart leer met A. T. de moeders het reisboeck der H. Schrift Hendrici Buttingh. Het HemelRijck of loffsanck van het Rijke der Hemelen in quarto beschrievinge der stad Leijden in haere geschiedenisse J. J. Orliers Pegasy des plein off lusthoff der maeghden J. Baptista Houwaert 2.

Toetsteen van de wech des levens, om te gaen nae de Stadt des Vredens in 12, een Testament ende Psalmboeck tegen den anderen gebonden, en schoon vergult,

Noch een clein Psalm boeckien in root leer over verguldet, een Psalmboeck in wit hoorn met rode wollen banden.

De Psalmen in Rijn gestelt door Mr. Anthonium de Hubert

---

[1]) Bekende Nederl. oorlogskroniek.

[2]) Vertaling van De Civitate Dei (bekend dogmatisch geschrift van dezen kerkvader).

[3]) Waarschijnlijk te Amsterdam, 1613; herdruk van de in 1581 door Dr. Petrus Hackius (Leiden) verbeterde vertaling?

Wumkes.nl

rechtsgeleerde [1]) en naevolginge Christi in vier boecken gedeelt ende tot Antwerpen gedruckt Anno 1610 bij Jan van Kerckbergen in francijn gepickeert [2]) Trantsoen Christi Pijtter Jansz visch tot Hoorn 1624 in 8v° [3]) de lappen linnen boven geroert sijn in specie 19 ellen hemdelinnen à 17 str. ontrent 4½ ell sijnder à 24 st. 1¾ dito à 23 st. de ellen 1½ ellen à 20 st. 1¼ ellen fyn linnen van 40 st. d'elle

ellen groff linnen à 13 strs, 2¼ ellen camerix à 50 strs 1¼ dito à 26 strs. noch een lapke proefkarsaij een ellen lanck om de clederen te verstellen.

Schulden tot laste der kinderen.

Aen de weduwe van Andries Jaspers tot Groningen onse vader ende allen ons wel bekent, hoe wel L. Jacobs geen notule daer aff heeft gehouden, die behoort het gelt van de 500 ff aen Folckert Tietes staende	f 500 - 0 - 0
Op het Reversael van het pannewerck bij Geert Pijtters die noch open is	f 300 - 0 - 0
Carst Pijtters eerste Pijters vercoper des pannewercks comt in het gehele werck 600 goutglns. onder de ductie van 170 caroli guldens rest de helfte van de kinderen	f 335 - 0 - 0
Aen de weduwe van Jurrien Ates Sycke genaemt int geheel 200 goutgln. is	f 140 - 0 - 0
Hendrick Geverts vleishouwer comt uijt het pannewerck 200 glns	f 100 - 0 - 0
De weduwe van Harcke Epes houtcooper comt daer uijt 300 glns	f 150 - 0 - 0
Isbrandus Franck moet hebben uijt het werck 200 ggl	f 140 - 0 - 0
Lambert Jacobs broeder moet hebben	f 80 - 0 - 0
Dr. Abelius Isbrandi moet hebben een Jaer huijs huijr à 120 ggls	f 168 - 0 - 0
Ick J. Sivilda moet hebben van gedane diensten	

[1]) Uitg. 1624.

[2]) Van Thomas à Kempis.

[3]) Door Pieter Johannes Twisck, doopsg. leeraar te Hoorn: uitg. J. J. van Rijn, Hoorn.

Wumkes.nl

volgens specificatie 182 guldens sonder d'ductie van 26 gl 8 strs rest mij	f	155 -12 - 0
Ende noch bij slot van Reeckeninge tot effinge van mijn obligatie quaem mij 50 ℔ daer swager mij voor ende nae 11 Rijxdaeler in betaelt heeft soo resteert mij gelijck hij des nachts voor sijn doot mij noch belaste op sijn rekeninge te stellen volgens mijn notitie uijt sijn mont gedaen	f	22 - 1 - 0
Noch een halff jaer cost penningen voor Abraham L. [1]) aen Jan Pouvels ende voor lysten Panelen etc aen Heere Jansz kistermaker tot Amsterdam	f	20 - 0 - 0
Mr. Isbrandus Franck moet hebben van een setateum [2]) te stellen	f	

Schilderien alsnoch onvercoft in het sterffhuijs.

1. De vertoninge van tzinspenninck daer in 7 tronien van *Mr. Jacob Ariens.* [3])

2. Noch 4 Apostolen sonder lijsten conterfeitsels grot op doecken van *Mr. Jacob Ariens.*

3. Een petrus bewenende sijne sonden in een vergulten liste *Mr. J. A.* [4])

4. Een diogenes Cijnicus in sijn wijn fat sijttende halff naeckt met een gebroken nappe op sijn handt *M. J. A.*

5. S. Paulus met sijn sweert groot *L. Jacobs selffs off J. A.* [5])

---

[1]) Abraham Lambertsz, de zoon van Lambert Jacobsz, zich later noemende Abraham van den Tempel.

[2]) Een middel, dat in dien tijd veel toegepast werd. Het bestond uit een wollen draad (oorspr. uit haren bestaande), welke, met een voor dat doel geconstrueerde naald door de huid werd getrokken en ter plaatse liggen bleef, om een ettering te verwekken. Van deze ettering werd een gunstigen invloed op het ziekteproces verwacht.

[3]) Mr. Jacob Ariens, moet wel Jacob Adriaensz Backer zijn. Zinspenninck = Cijnspennink: Mattheus 22 : 15—22.

[4]) Mattheus 26 : 75; Mr. J. A. = Jacob Ariens.

[5]) Volgens R. K. legende is Paulus tijdens keizer Nero te Rome onthoofd met een zwaard; off. J. A. is er later bij geschreven.

Wumkes.nl

6. Een Bachus tot den navel naeckt met een steenen kroes inde hant *na D? Honth.* [1])

7. Een outmans troni met een lange bredebaert van *M. Rembrant van Rijn selfs* [2])

8. Een oude bestie met een swart capproen *na M. Remb.* [3])

9. Een troni met lanck haer een naete hals en vaelclet.

10. Een soldaet met lanck blau haijr een swarte bonet een iseren halss craeghen rosachtich cleet *J. Lies.* [4])

11. Een vrouwen tronie *nae Rembrant il re de mendici* [5])

12. Een cleine bleecke verschepene troni alheel int swart *nae Jan Lieuves* [6])

13. Noch een troni van ter sijden het haer tot de ooren een swart bonet een groen cleet.

14. Een schone Jonge turcksche prince *nae Rembrant* [7])

15. Een soldaet met swart haer een Iseren halskraegh sluijer om den hals *nae Remb.* [8])

16. Een coninck Davit spelende op de harp en singende *nae Mr. J. Houthorst* [9])

17. S. Simeon met het kindeken in de armen dragen singende, *L. Jacobs selfs.* [10])

18. S. Maria mater dm mettet kinders in haer armen naekt dragende de werelt *L. J.* [11])

---

[1]) Gerrit van Honthorst geb. 4 Nov. 1590, gest. 27 April 1656.

[2]) Hiervoor komen in aanmerking: De beide Apostel Paulus, van 1630 Valentiner blz. 16 l — r. De grijsaard, tot voor korten tijd in Oldenburg 1632, ibid. blz. 116 l. Die te Metz 1633, Val. 118 l.

Die der voorm. verz. IJerkes pl.m. 1635 of verz. Earl of Derby pl.m. 1635 Val. 187 l — r en die te Hampton Court 1635 Val. blz. 188 l.

[3]) Zou een copie kunnen zijn naar de moeder; een der exx. bij Valentiner, Klass. der Kunst, blz. 36 en 37 afgebeeld.

[4]) Craegh en rosachtich cleet; van Jan Lijs geb. einde 16e eeuw, gest. 1629 in Venetië.

[5]) = de koning der bedelaars.

[6]) Verschepene? Jan Lievens, geb. 24 Oct. 1607, gest. 1674.

[7]) Een copie naar Valentiner blz. 49 of 50.

[8]) Copie naar Valentiner blz. 39 of 44.

[9]) I, Samuel 16:14—23. Ger. Honthorst.

[10]) Lukas 2:25—34, speciaal vs. 28.

[11]) dm = domini, L. J. = Lambert Jacobsz.

Wumkes.nl

19. Noch een clein Marien troni *L. J.* met file morte [1]) sleijer.

20. Noch een cleine oostersche vrouwen troni het conterfeisel van H. Ulenburgh huijsvrouwe *nae Rembrant.* [2])

21. Een Jongers troni met lanck kruil haijr bolle blancke wangen.

22. Eende een jonck meiskes troni sijn weergade *nae Jan Lieves.* [3])

23. Het conterfeitsel van Joannes uijt de bogaert in een schoon vergulde list. [4])

24. Het conterfeitsel van Lamberts selven door *J. Ariens* gedaen.

25. Het conterfeisel van Lubbert Gerrits ende L. J. bestevader [5])

26. 't Conterfeisel van Lenart Clock [6])

27. Conterfeitsels van L. Jacobs ende Athoenis elck ander in de arm houdende. [7])

28. Conterfeitsel van mijn heer Rispens ende Commerbe Velsius 2 doeken *L. J.* [8])

29. Een conterfeitsel van Hans Alensch aen hen belooft te vereeren. [9])

30. Een conterfeitsel van Hillegond Dircks vriendelijk bij scheijdinge toegestaen.

31. Twe model tronien sonder lijven een owermaecht conterfeitsel van Rippert een kes ende sijne vrouwe Elisabeth Matthijs. [10])

---

[1]) (Waarschijnlijk feuille morte.)

[2]) Dit stuk van Rembrandt is onbekend.

[3]) Jan Lievens.

[4]) waarschijnlijk de Remonstr. leeraar.

[5]) zie blz. 54.

[6]) Doopsgez. leeraar, uit Duitschland, later te Haarlem. Zie: Mennonit. Lexikon s. 364.

[7]) Athoenis = Anthonis (Christiaens?)

[8]) In de trouwboeken vond ik in 1621 vermeld: Sioerd van Rispens en Commer van Velsen.

[9]) Zal Hans Alenson zijn.

[10]) Rippert Eenkes leeraar te Workum; zie: Doopsgez. Bijdragen, jaarg. 43 blz. 54.

Wumkes.nl

32. Een grote doeck ses ellen lanck daer op gedootferft de historie daer Paulus een onbekende Godt prediken tot Athenen met een deel afgoden pristers met ossen om te offeren doch is weinich aen gedaen. [1])

33. Een clein naecktien van vooren een mantel achter afwayende van *Mr. Pinas.* [2])

34. Een eremijt studerende in een rotse *nae M. Rembrt* in een vergulden Lijst.

Noch een grote verlackte en schoon vergulde lijst wel 7 ofte 8 voeten lanck kost L J 14 gulden.

Noch een dito 5 oft 6 voeten lanck doch al bequest en besloten

Noch ettelijcke cleijne lijsten van cleine wardie 4 oft 5.

35. Noch staender in het sterffhuijs vier evangelysten ende 3 Apostelen die ick den 13en Janry den deurwaerder ende den Heere Grietman ende Gedepde. Douwe Hottinga vercoft hebbe voor f66 ende 3 strs

Nader sijn noch met verhaelt

36. Een heerlijck stuck Lantschap daer in Herodes met Herodiade Joannes den doper comt besoecken in de vostine, de carosse in het verschiet op haer wachtende *L. J.* [3])

37. Noch een ander Landschap met een groote ruine ende een rivire daer op de voorgront staet Naomi sprekende met gehasij des propheten Eliseiknecht die hem naegelopen compt ende carosse aen een brugge int verschiet hem verwachtende. *L. J.* [4])

38. Noch een Landschap met een water daer in een rivierke op de voorgront een naeckt op een esel ende een boer daer bij, in het verschiet cleine beeldties de hijstorie utbeeldende daer de duijvels in de varckens waren *L. J.* [5])

39. Noch een clein achtich lanck werpich lantschap sijnde steile ruich bewassene rotsen met een water ende voorgront met

---

[1]) Handelingen 17 : 22—33.

[2]) Jacob of Jan Simonsz Pynas.

[3]) Vostine = woestijn. Markus 6 : 17—28, speciaal vs. 20.

[4]) Naomi moet zijn Naäman 2 Koningen 5 : 20—27.

[5]) Markus 5 : 1—15; de naakte man op den ezel is de mensch met den onreinen geest, die genezen wordt; na zijn genezing (vs. 15) is hij „gekleed"; de varkens vs. 11—13. Waren = varen.

Wumkes.nl

een grote klippe, aen het water de jonge tobias de visch opgehaelt hebbende vergeselschapt met den engel. *L. J.* [1])

40. Noch een Landschap van $1^1/_4$ voet lanck $^1/_3$ breet daerin op een heuvel een casteel en wat daeraf een vervallen stuck muirs op de voorgront nami op en Esel ende Ruth bij haer staende om nae haer lant te keren. *L. J.* [2])

41. Noch een gelijcke groot daerin een grote afgodentempel met eenige affdacken ter rechter en hoge smalle muire ter slincker heel voor een turckien met een root fluelen geborduurt kleet een weinich achter de Here Christi met drie discipelen genesende die blinden met slijck, die voor hem ter aerden leijt. [3])

42 Een bruinne Rotses daer door een sterck licht valt op de morritum daer insittende te studeren raekt de Hippocratis in een root lakens cleet besoeckt. *L. J.* [4])

43. Noch een Landschappe daer in een boeren huijs op een hoochte op welcks uithoeck guarde robbe[5]) ende een clein huijske int verschiet, op de voorgront 2 mannekes den eene den anderen veldvaert in wijsende. *Mr. J. Ariens.*

44. Den Landschapie met een fonteine daer op een hoge pilaer spuijtende water ende daerbij eenige te paerde met een offdriever en eenige reisigers rustende op de voorgront. *Mr. Molijn* [6])

45. Noch een hutte off boeren huijske in weinich Landschap daer bij den verlooren sone draff etende met den varkens. *M. Sachtleven.* [7])

46. Een Lantschapien met steile geberchten daer in Argus en Marcurius met een deel beesten. *M. Claes Mojaert.* [8])

47. Twe water fogelties in wat Landschaps en een watertien tot modellen *van L. J.* geschildert.

---

[1]) Uit het apocriefe geschrift Tobias, dat bij de Doopsg. zeer geliefd is; hoofdst. 6 : 1—6.

[2]) Ruth hoofdst. 1 : 16—19.

[3]) Johannes 9 : 1—7 (spec. vs. 6).

[4]) Democritum? Het geheel is onduidelijk.

[5]) Geheim gemak.

[6]) Pieter Molijn, geb. 1595 Londen; gest. 1661 Haarlem.

[7]) Lukas 15 vs. 16; Cornelis Sachtleven? of Herman I of Herman II Sachtleven?

[8]) geb. vóór 1600 te Amsterdam, gest. 1669.

Wumkes.nl

48. Een gedootferfde doopinge Christi inde Jordaen door St. Jan met noch 2 grote en 2 kleine verschiet beeldekes in een Landschap in een vergulde Lijst. [1])

49. Noch twe begonnene copiën nae de Herodes boven genoemt op een paneel.

50. Noch eenige verworpene doecken daer op sommige wat en sommige weijnig geschildert van cleine of geen wardie.

Noch sijnder tot Amsterdam bij Isack Jacobs.

51. Een landschap van *Heere Junes L. J. dicipel* geschildert van hen geestimeert f 15 ende een conterfeijtsel principael van Pijter Tonis L. Jacobs oom.

Noch sijn hier bij mij

52. Een clein Landschapien ontrent een hant groot daer in een riviertie daer bij een mannetien drievende sijnen esel op een plât in een ebben listie van *Poelendorch selfs.* [2])

53. Noch eene een weinich groter *gecopieert van Mr. Jacob Ariens nae Poelenburgh* daer in een Italiaens herbergsken comt voor op de gront benevens eenige beeldekens en beesties een manneken drievende sijn Esel meest van achteren mede in een ebben lijst op een paneeltie.

54. Bij Hendrick Ulenburch schilderij vercoper tot Amsterdam staen een groot stuck schilderij beelden als het leven daer in de phariseen ende Herodes dinaren christi vergeselschapt met sijne dicipelen die 't zins penninck vertonen geschildert door *Mr. Jacob Ariens.*

55. Een Adam ende Eva vast soo groot als 't leven *van Jur Gerrit Honthorst.* [3])

56. een Ruth brengende haer schoonmoeder Nami een schoot vol koren Aren die sy hadden opgesocht van *Mr. Pijtter Fransz Grebler* wat min alst leven. [4])

57. Noch een Satijr vriende een schoone Jonge vrouwe *nae Mr. G. Honthorst.* [5])

---

[1]) Matheus 3 : 13—17 of Markus 1 : 9—11.

[2]) Cornelis van Poelenburgh, geb. 1586, gest. 1667.

[3]) Gerrit van Honthorst.

[4]) Ruth 3 : 16—17; Pieter Fransz de Grebber, geb. 1590, gest. na 1649.

[5]) Al deze schilderijen werden op een bedrag van f 870,— getaxeerd (zie blz. 69).

Wumkes.nl

Mededeelingen over schilders enz. in Friesland in de 17de eeuw.

Behalve den vorengenoemde belangrijken inventaris van Lambert Jacobsz, heb ik nog tal van bijzonderheden gevonden, zoowel van bekende, als van onbekende kunstenaars, welke belangrijk genoeg zijn om ze te publiceeren. Het geeft, met de daaropvolgende mededeeling, een stukje geschiedenis van Friesland, meer speciaal van Leeuwarden, in de belangrijke 17e eeuw.

In het inventarisatieboek 1627 IJ 29 vond ik den volgenden interessanten schilderijen-inventaris, waarboven echter geen naam van den schilder vermeld wordt; ook in den inventaris zelf heb ik de naam niet kunnen vinden. Het eenigste wat ik er van weet, is, dat de inventaris tusschen 10 Juni 1628 en 23 Juli 1628 gemaakt is; de schilder zal dus in dit jaar overleden zijn.

Behalve meubelen, huishoudelijke artikelen, worden de volgende schilderijen genoemd:

Drie princen in ronde listen.
Twe paar ronde papagaien.
Een salvator met een maria in ronde listen.
Een Adam in een ebben list.
Een bancket in een binnen list.
Een boer sonder list.
Een cruusefix in een buijten list. [1])
Een tronie van Wirgilius met een buyten list.
Twe monicken met een buijten list.
Noch een monick in een binnenlist.
Een paar ronde historikes.
Een vrouve tronie.
Een salomon met een arodus in ebben liste. [2])
Noch een bancket in een buijten list.
Een historie van Jacob ende Raguel met een buijten list.
Een sittende Maria met een buijten list.
Noch een cruijs met een buijten list.
Graff Legger met een buijten list.
Een bancket met een buijten list.

[1]) Onduidelijk wat binnen en buyten lijst beteekent.
[2]) Arodus = Herodus.

Wumkes.nl

Speulende Engelkes met een buiten list.
Noch een cruijs met een buyten list.
Noch een graff legger met een buijten list.
Een Justitie met een voorsichticheyd met buyten listen.
Noch een cruijs met een buyten list.
Noch een Judit met een buyten list.
Noch een Prins met een buyten list.
De vijff sinnen met een buijten list.
Een bloempot met een buijten list.
Een bordeel met een buijten list.
Een bloempot met een buijten list.
Een landschap met een buijten list.
Een historie van soldaten.
Drie Princen met binnen list.
Een bloempot met een buyten list.
De Coninginne Hester met een binnen list.
Een musicq singer met een binnen list.
Een olde keucken.
Paper Jan de Neij met een binnen list. [1])
Een fruijt schaal met een buijten list.
Twe gecken in een buijten list.
Een Fenus in een buijten list.
Een bordeeltie met een buijten list, noch een.
De historie van Coninge ninis met een buijten list.
Incompste van David met een buijten list.
St. Lucas met een buijten list.
Historie van Tobias met een buijten list.
Noch een Landschap met een buijten list.
Hoop, gelooff en Lieffde met een buijten list.
Een Salvator met een L. vrou met buijten listen.
Twe Princen met buijten listen.
Jacob ende Raachel met buijten listen.
Noch een bordeel met een buijten list.
Noch een fruijtschaal met een binnen list.
Een Cars = nacht.
De drie Connigen met een buijten list.
De Coninginne Hester met een buijten list.
Noch een keucken met een buijten list.

---

[1]) Pater Neyen?

Wumkes.nl

Een cruijsefix op doeck.
Twe olde conterfeitsels.
Een penneeltie met peeren.
Twe Davidstronien.
Vijff Princen in buijten listen.
Drie Princen in binnen listen.
Vier cleine princen in binnen listen.
Een Lanschap in een binnen list.
Een scheepke in een binnen list.
Een tronie van Marquis Spinola.
Noch een grafflegger in een buijten list.
Een maaltijd van Coninge Assverus in een buijten list.
Marienbeeld in een buijten list
Een grote balthaser in een buijten list.
Vier Ronden.
Een bargs hooft in een binnen list.
Een Jeronimus in een buijten list.
Twe gehoors in buijten listen.
Graaff Eernst in een buijten list.
Een vruytcorff in een binnen list.
Een cruyssefix in een buijten list.
Een Landschap in een buijten list.
De historie van Coninge Ninis met een buijten list.
Judit met een buijten list.
Thobias met een buijten list.
Jacob en Rachuel met buijten list.
Een historie van Hester met buijten list.
9 coperen platen.
Twe historien in buijten listen.
Drie tronien in binnen listen.
Twe paar honties.
Een cruijs in een buijten list.
Een bancket in een buijten list.
Vier Evangelisten in buijten listen.
Twe boere meiskes in buijten listen.
Een bancket in een buijten list.
Een Landschap in buijten list.
Twe van de Evangelisten.
De Justitie in een buijten list.
Noch 2 schilderien binnen list.

Wumkes.nl

Een exe homo binnen Listen.
Een schilderie.
Erasmus Rotterdamus buijten list.
Een Maria beeld buijten list.
Wiglius ab Ayta in binnen list.
Een cat ende hond binnen list.
Een pap eeter buijten list.
Twe gecken buijten list.
Ses keijsers tronien verguld.
44 Lege pennelen so grote als cleine.
Ses nieuwe Listen cleine en grote.
Vijff wrijffstenen cleine en grote.

Tot nog toe heb ik absoluut geen zekerheid kunnen verkrijgen, wie toch wel de schilder van dezen belangrijken inventaris geweest is, omdat noch in den aanhef, noch aan het slot ook maar eenige naam genoemd wordt; bovendien kon, wegens het ontbreken van begrafenisboeken uit dien tijd, ook hier de oplossing niet gevonden worden.

Voor mij zelf heb ik de veronderstelling gemaakt of dit niet de inventaris kon zijn van *Pieter de Valck,*, die na 1625 en vóór 1629 overleden is, zooals blijkt uit de onderstaande gegevens. De mededeeling van Houbraken, dat hij op 's Prinsenhof verscheidene Beeltenissen, Historien, Landschappen enz. schilderde, en het aanwezig zijn van enkele prinsenportretten in de lange lijst van schilderijen geven aan mijne veronderstelling meer waarschijnlijkheid. Toch blijft het bij een vermoeden.

Pieter de Valck is volgens Houbraken e.a. in 1584 te Leeuwarden geboren. Zekerheid daaromtrent heb ik niet kunnen vinden. Hij was een zoon van Jacob Dircks Valck, goudtsmidt, die in 1572 het burgerrecht verkreeg en later schepen van de stad werd (overleden in 1623). . . . . Hyp.boek 18—3 Mrt. 1623.

Pieter de Valck trouwt in 1606; in de trouwboeken staat daarvan:

Pijter Jacobsz de Valck, schilder van Leeuwarden ende Anna Jacob Sanders van Os geboortich van 's Hertogenbos werden de proclamatien hunner echte gegunt — 24 Julij 1606 . . . . . Trouwboeken 1606/87.

Jacob een z. van Piter Jakops de Valck. . . . Doopboeken 1607/50.

Pieter d'Valck burger ende *mr. schilder* verclaert schuldigh

Wumkes.nl

te zijn Abbe Abbisz de Jonge 112 cargld. 12 strs. . . . . Hyp.boek 20 (fol. 46) 22 Nov. 1624.

Pieter Jacobsz Valck borger ende *mr. Schilder* bekent geld schuldig te zijn . . . . . Hyp.boek 20 / 1625.

Anneke de Valck wedue van Pieter de Valck, wonachtig binnen Leeuwarden verkoopt een huis in de Breedstraat . . . . . Hyp.boek 24 (fol. 39) 12 Mrt. 1629.

Inventarisatie ende resp. beschrijvinge gedaen met consent van de Here Presiderende Burgemr. Dr. Jacobus Recalff door mij Petrus Viglius twede clercq ter secretarije der stede Leeuwarden van de goederen bij . . . . . *Verbuijs kunstschilder* gerepudieert ende verlaten enz. 15 Nov. 1688. [1])

Behalve verschillende huishoudelijke artikelen, meubelen enz., worden o.a. genoemd:

acht conterfeitsels.
twee doecken penneelen.
seven en twintich schilderijen soo clein als groot.
twee vergulden listen.
Eenige cunstprenten.
eenige verffquasten.
twee schilder eesel.
Een houten Leeman.
Een pellet.
drie gepleisterde beelties.
twee verfftaaffels met een verffdoos.
Een kistie met steenen beelden.
twee listdoecken.
Een schilder stoel.
drie schilderijen. [2])

---

[1]) Inv.boek 1J 66, 1688 fol. 120.

[2]) Dit moet de inventaris zijn van Arnoldus Verbuys, van wien interessante bijzonderheden te vinden zijn in Oud-Holland 1894 blz. 113 en in Bredius, Künstler-Inventare dl. III blz. 910. Houbraken vermeldt dat hij „aan 't Hof van Frieslant als portretschilder is geweest". Bewijzen had men echter niet; deze inventaris wijst er op dat hij te Leeuwarden woonde en het hem waarschijnlijk evenals elders niet erg voor den wind ging. Ik vond nog vermeld dat hij in 1686: „seeckere huysinge staande ende gelegen op de Weese . . . . . voor de teijt van drie jaren . . . voor de somma van hondert goutgins" huurt. (Hypotheekboek 81. fol. 26.

Wumkes.nl

Inventarisatie van goederen enz. bij *Jan Morinas, schilder*, gerepudieert ende verlaten enz. . . . . 8 July 1690. [1])

Op de voor opkamer:

Een groot schilderij waar op in dorso met wit krijt geannoteert staat (dit hoort de Brouwers wede bij de waagh toe.)

Een conterfeitsel van Mr. Isaack Regnaut.

Noch een schilderij waar op geteeckent staat (Geys.)

Noch een schilderij waarop in dorso staat (Reno hoort dit toe.)

Noch een poutret van een kint; waerop in dorso mede geteeckent staat (Machtet).

Een schilderij van een doot kint.

Een halff gemaackt poutret van twee persoonen in een raamtie.

Noch een halff gemaackt poutret van een vrouwmensch.

Noch een poutret van een persoon met een doodtshooft.

Noch een schilderij van een oudt grijs man.

Nog een ongemaackt schilderij.

Noch een schilderij in een list van een roomer wijn ende een gesneeden citroen op een taaffel.

Noch een poutret van een oudt grijs man in een eecken list.

Noch een schilderij met een glas er voor in een list.

Noch een langh hoogh schilderijke van een landtschapke.

Een schilder eesel met een smodback.

Een verffsteen met eenige verwerijen. [2])

Behalve de bovengenoemde inventarissen heb ik nog verschillende namen van kunstenaars ontmoet, welke ik, met de op hen betrekking hebbende bijzonderheden zooveel mogelijk chronologisch laat volgen.

Lucas beeldtsnijder, curator over een kind van dirck pouwels.

Benedictus Gerbrantsz beeldsnijder (beide genoemd in Trouwboek no. 1, van het jaar 1547).

David Vincboons.

Den 8en Octobris 1602 compareerden in persoon voor den burgmr. en den secret. van Leeuwarden:

---

[1]) Inv.boek IJ 67, 1689, fol. 94.

[2]) Van Jan Morinas heb ik niets anders kunnen vinden dan dat hij als „accademist aan de Haagsche teekenacademie" in 1682—1683 werd ingeschreven. Obreen's Archief IV—167.

Wumkes.nl

David Vincboons, geadsisteert met zijne moeder Cornelia Vincboons, en Nies Jan van Loenensdochter, geadsisteert met hare ouders en verklaren elkander echte belooft te hebben. . . . . (Trouwboeken.)

David Vincboens van Amsterdam en Niss ian van Loenensdr. proclameeren dat zij malcanderen echte en trouw belooft hebben. . . . . .(Procl.boek 1602).

Jan van Loon notarius ende Maike van Haselberch echtel. bekennen voor ons ende onsen erven belooft ende angenomen t'hebben gelijck wij beloven ende annemen bij deesen *David Vinckboens* ende Nieske van Loon echtel. wonende tot Ambstelredam onse schoensoon ende dochtere tot huere vermaeninghe wttekeren en te betaalen die summa van vier hondert car. gls. den gulden doende twintich strs. ende dat boeven ende behalven sekere een hondert car. gls. bij ons onlanx aen de vs. echtel. wtgekeert ende in d'vsc. vier hondert car. gls. niet beklemt alles tot volcomene voldaede van dotale goederen ofte meede gaeve bij ons d'vsc. onse dochtere gehuwet aende vsc. *David Vincboens* mede te geven belooft welverstaende dat soo lange wij echtel. d'vsc. vier hondert car. gls. voort geheel ofte een deel onder ons sullen behouden wij d'vsc. onse schoensoen ende dochter beloven ter advenant te betalen den interest ten hondert seven int jaer te rekenen soolanghe d'vsc. geheele somma betaelt sall sijn sijn oock in d'vsc. soma met gecomprehendeert die clederen silverwerck ende huisraed d'vsc. onse dochtere oock boven dien mede gegeven [1]) . . . (Hyp. boek 26 fol. 51 v°.)

Als getuigen genoemd Arent van Loon nots. publ. olt 36 jaren en *Willem van Loon, schilderer*, olt 25 Jaren gebroeders . . . . . (Certif.boeken 3 April 1616.)

Ick *Willem van Loon* burger deser Stede Amsterdamme bekenne midsdesen voor mij ende mijne erven ende nacomelingen well ende deugdel. verplicht ende schuldigh te wesen aen Arend van Loon zijnen broeder, d'zumma van twe hondert glns. spruijtende ter cause van geleende penningen tot mijne wille

[1]) David Vincboens moet wel de bekende schilder zijn, getrouwd met Agnieta van Loon (Zie Oud-Holl. 27, blz. 198); de naam Agnieta komt overeen met Nies of Nieske. Haar broer is de schilder, Willem van Loon te Leeuwarden, die in 1621 burger te Amsterdam werd [Oud-Holl. 1890 blz. 299]. *[zie ook Hyp.boek 29 fol. 30.]*

Wumkes.nl

ende contentement ontfangen enz. In Amsterd. den tweden Augustis Anno 1622 . . . . . (Hyp.boek 20, fol. 49 v°.)

Jan Urbenis, schilder, wonende in de Bonte Papesteeg . . . . . (Hyp.b. 21, fol. 158 en Inv. arch. Beyma Dec. 1618.)

Bartel Heinsz, zyn handwerck een schilderer gebooren binnen deser stede ende Anna Claesdhr. geboren op Rintsmageest doen proclameren dat zij malcanderen echte belooft ende getrout hebben . . . . . (Procl.boek 21 Apr. 1615.)

Daniel Christiaens, schilderer, geboortich binnen dezer stede ende Ida Fockesdr. van Franeker zijn de echtsproclamatien geaccordeert 17 Martij 1620 . . . . (Trouwboeken 1620/69.)

Harmen Willemsz schilderer ende Margareta van Tongeren. . . . . (Trouwboeken 1620/83.)

Cornelis Ariensz Ruts [1]) *schilderer,* nu zeven ende twintich Jaren old zijnde ende tegenwoordich mij ontholdende binnen Leuwarden doet condich ende bekenne mits desen met Lambert van Dalen burger binnen der zelver stede mijne gewesene curator veraccordeerd ende verdragen te wesen dat hij mij voortaan met cledinge linnen ende andere nootdrufticheid zall voorsien" . . . belooft het gegevene te betalen . . . „alles onder verband special van mijne aampart huijsinge staande binnen deser Stede Leeuwarden In de dwarsstrate lopende ut de St. Jacobsstrate In de grote Hoogstrate neffens over Dr. Tiara nagelaten huijsinge". . . . . (Hyp.boek 17 fol. 86v° 1621.)

Gerrijt Vredeman [2]) ende Geeske Arentsdhr echteln. bekennen met Lambert van Dale onsen oom affgereckend ende geliquideerd te hebben op huijden den 12 Junij 1619 ende is bij slot bevonden dat Lambert van Dalen in alles compt alle betalinge affgetrocken als ook die tachtich car. gl. van wegen *Mr. Arien Ruts saliger zoon* voor mondcosten dit alles met den anderen geliquideerd is bevonden" . (Hyp.boek 17 — 1621 fol. 86 v°.)

„Ten versoecke van lambert van Dale als voormond over *Dirck Ariens Ruts* compareerde *Gerrit Vredeman mr. glaesmr en schrijver* oldt 31 Jaren" . . . die verklaart dat *Dirck Ariens* [1])

[1]) Mogelijk de zoons van ***Adriaen Ruts,*** schilder uit Bremen, die op 23-jarigen leeftijd in 1593 te Amsterdam trouwt (zie Oud-Holl. 1885, blz. 311); te L. in 1597 komt wonen en in pl.m 1619 overlijdt (zie: Eekhoff „De vrouw van Rembrandt" en Hypotheekboek 14 fol 105.

[2]) Dezelfde die in het Album van Wybrandt de Geest genoemd wordt.

Wumkes.nl

gedurende 3 jaren „'t glaesmakers en glasschrijvers handtwerck" geleerd heeft . . . . . (Certificaatboek 17 Sept. 1622.)

„Ten versoecke van *Arien Willems stadts glaesmaker* en burger vaendrich In de name ende van wegen *Coenradt Lambertsz Polman Glasschrijver* tot Coppenhagen compareerden Jan Luyties oldt 48 Jaren ende Sijtze Luytiens olt 35 Jaren Glaesmakers ende burgers" en verklaren dat zij Coenrad Lambertsz 24 jaren geleden hebben gekend en dat hij zijn leerjaren hier heeft uitgediend bij Taecke Borcherts en bij Juw Ottes (Certic.boek 3 Aug. 1622).

Ten versoucke van *Anthonio Bartholomaeï*, geboortich onder t'gebiet van d'heerlycheyd van Fenetien is gecompareerd *Pieter Moll schilderer* [1]) old ontrent 35 Jaren ende verklaarde dat d' Reqnt ongeveerlijk zeven maanden tot zijn comparants huyse was gelogieerd geweest ende in sulx doende niet anders gehoord nochte vernomen ofte d' Reqnt heeft hem allethoos vroom eerlijk ende naer behoren geholden en gedragen. In voegen dat hij comparand dess Reqnt. In alles bedanckt ende quiteerd hebbe oock van anderen (: met d' Reqnt conversatie gehad hebbende :) verstanden dat zij hem Reqnt bedancte gelijck alhier mede gecompareerd is Jan Monclay olt 38 Jaren verclarende van gelijcken naest enige maanten herwerts goede kennisse ende verscheidene conversatien met Reqnt gehadt te hebben ende noijt anders bespoord nochte vernomen ofte de Requst. heeft hem vroom ende eerlijk geholden ende gedragen . . (Certific. boeken 8 Juni 1622).

Als getuigen genoemd: *Jan de Halle, mr. schilderer* en *Willem Ariens, mr. glaesmaker* . . . . . (Certif. boeken 22 Juli 1617).

Jan de Halle Burger ende *mr. schilderer* binnen Leeuwarden ende Sara Leuven echteluyden doen condich ende bekennen" . . . . geleend te hebben „400 car. gl. ter causa van verschotene penningen op onse huysinge staande op de horne van de Bontepape stege bij ons tegenwoordich bewoond."
. . . . . (Hyp.boek 19-fol. 226, 13 May 1624).

Jan d' Halle, mr. schilderer binnen Leeuwarden ende Sara Leuven echteluijden burgers binnen vs. Stede bekennen ende

---

[1]) Ook vermeld bij Eekhoff „De vrouw van Rembrandt" en in zijn „Catalogus van de kunstverzameling".

Wumkes.nl

certificeren deur crachte deses ter oprechter schuld schuldigh ende plichtigh te wesen den eersamen Rompt Jacobsz burger binnen Leeuwarden d' zumma van vijer hondert carl. gl. t'stuck 20 strs. doende, heer comende den een hondert twe ende 't zestigh carl. gls. ter cause een obligatie zijnde van date den 1 Septemb. Anno 1611 ende de acht ende dartigh car. gl. van verschotene penningen ons lange voir desen toegeteld ende den resterende twe hondert car. gls. mede van verschotene penningen bij ons jegenswoordigh voor den bevestinge deses ontfangen, verclarende mede dat hierinne verrekend ende bij Romt voornoemt aen ons betaald zijn de *twe grote schilderien* van *Venus* ende *Adonis* bij mij Jan de Halle voor Rompt voornoemt gemaact als oock alle andere schilderien die voor desen gemaact ende bij hem Rompt ontfangen zijn. (Hyp.boek 19 - fol. 229 - 14 may 1624.)

Jan de Halle ende Sara Leuven echteluyden burgers binnen Leeuwarden leenen geld . . (Hyp.boek 21 - fol. 158 - 2 Dec, 1626.)

Matthys Harings Schilderer koopt een vierde part van een huis in de cleine Hoogstrate voor 312½ gld. . . . . (Procl.boek 5, 3 Sept. 1624.)

Syds Jansz beeldsnijder ende Lysbeth Jansdochter, beijde geboren ende woonachtig binnen deser stede doen proclameren dat zij malcanderen echte belooft en getrout hebben . . . . . (Procl.boek 5, 3 Juni 1624.)

Jacob Dionisius Beeldhouwer ende Geertie Jacobsdochter echteluyden koopen een hovinge . . (Certif.boeken 11 Sept. 1624.)

Jacob Dionisius mr. steenhouwer ende beeldsnijder weduwenaar ende Trijntie Pietersdochter beijde binnen deser stede, doen proclameren dat zij malcanderen echte belooft en getrout hebben . . . . . (Proc.boek 5, 14 Nov. 1630.)

Abraham Willems, schilderer te Doccum verkoopt een huis bij de Put . . . . . (Certif.boek 12, Mrt. 1632.)

Aernout Gewalt, schildenaar . . (Hyp boek 27, fol. 138v°.)

Aernout Gewalt, schildenaer binnen Leuwarden bekenne schuldich te sijn mr. Jan Gerrits Tutenburg ende Dorothea Gevalt ses hondert car. glns. . . (Hyp.boek 28, fol, 193v°, 27 May 1635.)

Wumkes.nl

Jacobus Sibrandi Mancadam) [1]) te Franeker trouwt te Leeuwarden (8 Juni 1634 laatste huwelijksproclamatie) met Elske Mathijszesdr. aldaar.

Jacobus Sibrandi Mancadan, burgemeester van Franeker, teekent akten in het Hypotheekboek aldaar van 14 Dec. 1637—1639.

Jacobus Mancadan, „old Burgemeester", verkoopt een hovinge te Franeker procl. $^{6}/_{9}$, $^{13}/_{9}$ en $^{27}/_{9}$ 1644 . . . . . (Proclam.boek v. Fran. 1628—1648.)

Jacobus Manckendam ende Elske Matthysen tot Leeuwarden . . . verkoopen een hovinge te Franeker . . . . (Reg. v. koopbr. v. Fran. 1644—1651, 6 Sept. 1644. Gereg. 27 Sept. 1644.)

Jacobus Manckedam wordt den 13 Feb. 1645 als burger te Leeuwarden ingeschreven.

6 Febr. 1648 koopen *Jacobus Mancadam* en Elske Mathyssedr. echteluyden te Leeuwarden van Samuel Wijbes, vaandrig onder de Cie. kap. Sixma in garnizoen te Embden, en Grietie Jansdr. echteluyden thans te Leeuwarden, 2 camers of woningen naast elkaar aan de Groenewech; koopsom 260-7- „waervan de echteluiden copers ons vercopers sullen leveren *schilderien* van des copers Mancadams eijgen werck". . . . . (Klein Consentboek L. 1648 fol. 159.)

Pieter Bartels, schilderer binnen deser stede ende Annetie Gerrits dr. van „Amstelredam" gaan in ondertrouw. . . . . (Procl.boek 6—10 Juni 1637.)

Jochum Panser mr. schilder ende Saecke Jansz Groenewout doen proclameren dat sij beiden malcanderen echte belooft en getrout hebben. . . . . (Procl.boek 6, 3 Dec. 1646.)

---

[1]) Het is wel vrij zeker dat Jacobus Sibrandi Mancadam, burgemeester van Franeker, de bekende schilder is. Zijn zoon Sibrandus Jacobi Mancadam was predikant. (zie over hem Romein, Naamlijst blz. 347 en 613 en Van Veen blz. 43 en 78 en Van Veen, voor twee honderd jaren; blz. 60) en diens zoon Joannes Mancadam, was stempelsnijder, generaal in Friesland (burger te L. 2 Juli 1677; getr. 19 Nov. 1682). Een interressant proces is te vinden in de Crimin. Sententieboeken no. 15, 11 Juli 1696, waar Joh. Mancadam aangeklaagd wordt als valschen munter.

Deze belangrijke mededeelingen omtrent Mancadam dank ik aan den heer Dr. Waller Zeper.

Wumkes.nl

Timan Heimans schilder ende Antie Andries ondertrouwd. . . . . (Procl. boek 1648 - 17 Mrt.)

Matthys Utens schilder wordt wegens godslastering veroordeeld „om bij den Scherprechter op 't Schavot geleydet ende aldaer well strengelijck gegeeselt ende syn tonge met een gloijende yser doorboort te werden, voorts ten eewigen dage uijt Frieslandt te ruijmen de stadt Leeuwarden binnen sdachs sonneschijn ende 't Lands binnen den darden dagh sonder daerinne weder te mogen comen op arbitrale straffe. . . . . , ... (Crimin. Sententieboek 11, 9 July 1664.)

François Carré mr. schilder cum uxore koopt „eene nieuwe huisinge olde schuyre met het Lant, sampt steckagie bomen ende plantagie, staende buiten Wirdumerpoort op de twede bleeck." . . . . . (Procl.boek 1664.)

Pieter Meinerts mr. schildenaer ende Aeltie Heymans echteluiden ende burgers binnen Leeuwarden verclaren deughdel. schuldich te syn Juff. Catharina van Hinckena wedue van w. Dr. Nathanaël Hullenius, de summa van een hondert en vijftich carol. guldens etc. . . . (Hyp.boek 59, fol. 66, 24 Mrt. 1666.)

Jurriaen Jacobs mr. schilder althans binnen Leeuwarden bekenne alsnoch deughdel. schuldich te wesen aen Petrus Mets wijncoper ende nots. publ. binnen de voorsc. stede de somma van een hondert vijff ende tachtich car. gls. van twintich strs. 't stuck heercomende van huisvestinge costpenningen ende verteringen ten sijnen huise gedaen ende tot voorsc. somma geliquideert sijnde de vorige schult ende somme volgens overgeleverde specificatie bij mij geëxamineert met alle de *schilderien* bij hem Mets van mij ontvangen, geliquideert vereffent ende verrekent enz. . . . . , Hyp.boek 58 fol. 158—30 Oct. 1665 [1])

Jacob Pieters Crois, schilder van Amsterdam ende Teuntie Baij alhier doen proclameren hun echte geboden. . . . . (Procl.boek 10 Oct. 1667.)

---

[1]) Hieruit blijkt wel duidelijk dat Jurriaen Jacobsen niet in 1664 overleden is en dat de andere mededeeling dat hij in 1685 te Leeuwarden stierf, veel waarschijnlijker is. Zie ook blz. 92 van deze mededeeling.

Wumkes.nl

Cornelis Appaeus plaatsnijder van Bolswart en Tintje Heymans binnen Leeuwarden doen proclameren hun echte geboden. . . . . (Procl.boek 29 Sept 1670.)

Nicolaus Wieringa mr. schilder en Maycke Pyters Beensma beyde in dese stadt laten haer echtsgeboden proclameren. . . . . (Procl.boek 9 Febr. 1671.)

Jouw Douwes Wolda mr. schilder en Pytie Clases Harderwijck. beijde binnen dese stad laten haar echtsgeboden proclameren. . . . . (Procl.boek 5 Juli 1678.)

Schilderijen, voorkomende in boedels van Friesche families.

In de boedelbeschrijving van Pibo Gualteri, eerste clercq van de comptoire van Frieslandt wordt genoemd [1])

Een taffereel vant Ordel schoon gewrocht van *P Harlingensis* tot	f	96 - 0 - 0

Invent. van goederen bij mr. Franciscus Bronsvelt Chirurgus gepossideert etc. . . . . (den 24 Octob. 1654.) [2])

Een schilderie van *Manceadam*	f	28 - 0 - 0
Twe schilderien	f	10 - 0 - 0
Een schilderitie	f	8 - 0 - 0
drie schilderien	f	11 - 0 - 0

Aestimatie gedaen etc. van de goederen actien ende gerechticheden bij Maijke Pieters Wietinga met haer onmondige kinderen bij w. Jelle Hanenburgh in levene comis van de Finantien in Frieslant in echte getogen etc. ten versoecke o. a. van Petrus Schotanus mr. schilder . . . . (4 Decemb. 1654.) [3])

Een batalie	f	14 - 0 - 0
Een landschap	f	8 - 0 - 0
Een olde Tronye	f	4 - 0 - 0
Vief prenten met glas	f	5 - 0 - 0
Een schilderie van *Finkeboon*	f	25 - 0 - 0
Een landschap met schapkes	f	6 - 0 - 0

[1]) Aestimatieboek Z 12. 7 Jan. 1619.
[2]) Aestim.boek Z 24. 1651.
[3]) Aestim.boek Z 25.

Wumkes.nl

Een Banquet	f	10 - 0 - 0
Een schilderie van Joannes predikinge	f	7 - 0 - 0
Een Batalie ofte Ruiters leger	f	8 - 0 - 0
Een landschap	f	5 - 0 - 0
Een onweerszee van *H. Coops*	f	30 - 0 - 0
Een stille zee van de selve	f	28 - 0 - 0
Een stuckie met beesten van de *Olde honde koten* [1])	f	25 - 0 - 0
Een fijn spinninge van de *weth*	f	28 - 0 - 0
Een parsspectief van *Geringh*	f	13 - 0 - 0
Twee zeestucken van *Coops*	f	28 - 0 - 0
Een stuck van *Lambert Jacobs* begonnen ende door sijn knecht *Here Jiunes* opgemaeckt	f	24 - 0 - 0
Twee cleijne Landschapkes	f	10 - 0 - 0
Een stuckie daer het Volck Israels om het kalf danst	f	16 - 0 - 0
Een stuckie door *Here Junes*	f	14 - 0 - 0
Twee tronien	f	10 - 0 - 0
Twee zeties	f	5 - 0 - 0
Een Landschap	f	12 - 0 - 0
Een Harder ende harderinne	f	12 - 0 - 0
Een historie van Joseph	f	10 - 0 - 0
Een Landschap van een Boere Huis	f	5 - 0 - 0

Aestimatie van goederen etc. bij Mr. Augustinus Brunsvelt Mr. Goldsmid gepossideert [2]) . . . . . etc. 22 Jan. 1655

o. a.: Een schilderije van *Mancedam*	f	27 - 0 - 0
Een zeestuck *Mankedan*	f	5 - 0 - 0
Noch zeetie van *deselve*	f	5 - 0 - 0

Inventarisatie van de goederen gedaen ten sterffhuijse van Lyntie Pieters, huysvr. van Pieter Jansz. enz. 27 November 1663. [3])

Op de keldercamer:

Een groot en clein frutagie.

Een stuck van *Troy*. [4])

---

[1]) Gilles Claesz. d'Hondecoeter?

[2]) Aestim.boek Z 25.

[3]) Inv.boek 1662.

[4]) Rombout Troyen? landschapschilder te Amsterdam, gest. 1650 aldaar.

Wumkes.nl

Een stuck van rosen.
Noch een clein van Rosen.
Een stuck synde de desputatie Christi in den Tempel.
twe Landtschappen van *Hero Junis.* [1])
twe cleine Landtschappen.
Een stuck van Joseph.
twe tronien.
In 't voorcamerke.
vijff schilderijen.
twe tronyties.
In het voorhuis.
twe Landschappers ende een roosstuckien.
Een stuck van vogels.
Vier conterfeijtsels, groot.
Graeff Hendrick ende Graeff Willem.
Een stuckie van koeijen.
Een bancket.
Op de voor opcamer.
Een Landtschap van *Manckedam.* [2])
Een clein Landtschap.
het conterfeitsel van des overleden vader ende moeder.
Een stuck van *hondecoot.* [3])
In de daaghs camer.
twe conterfeitsels.
Een teekeningh op parkement.
Een clein stuckie van twe koeijen.

Inventaris van goederen nagelaten door Juff. Beatrix van Thiebout wede van Jonr Maximilian van Sanderen ten verzoecke van Jonr Barent van Sewenaer heer van Wolfen. [4])

Schilderien

negen conterfeitsels van de voorouders
het conterfeisel van Jonr Sanderen sijn huijsvrou en kint.
Een Venus van *Geldorp.* [5])

---

[1]) Leerling van Lambert Jacobsz. Zie blz. 60 en 90.
[2]) Zie blz. 86, 88 en 89.
[3]) Hondecoeter.
[4]) Inv.boek 1666.
[5]) Gortzius Geldorp, geb. Leuven 1553, gest. Keulen 1616 of 1618.

Wumkes.nl

Een kinderen Israëls van *Balen.* [1])
Een stuck van Jupiter en Europa.
Noch een historie stuck.
Een zeestuck.
Een landschap.
Later wordt nog vermeld:
Julius de Geest [2]) van een conterfeitsel f 20.—.

Inventarisatie van de goederen bevonden ten sterfhuyse van de Here Conradus Boelens, in leven regerende scheepen der stede enz. . . . . 5 July 1676. [3])

Behalve vele conterfeitsels van familieleden (geslacht Boelens en Geldorpius), worden de volgende schilderijen genoemd:

op de kelderskamerke
twe conterfeijtsels van *Margareta de Heer*
in de achterkamer
twee schilderijen van *Molenaer* met swarte listen
nog twee schilderijen van *Troyens* werck.

Inventaris van goederen nagelaten bij wijlen Dirck Mets enz. [4])

op de keldercamer.
Twee grote schilderijen door *Jurrien Jacobs* gemaakt [5])
Een groot en twe cleine ad idem van *Troyen.*
Een clein spoockstuckien.
Een groot met een clein zeestuckien.
Een leeger stuckien.
Een achtkantichde schilderij.
Noch een stuckien van een haas.

Op de vooropkamer.
Twee schilderijen door *Jurrien Jacobs.*
Twee bloemstuckies van *de Lust.* [6])
Een stuck van *Carre* [7])

---

[1]) Hendrik van Balen? geb. Antwerpen 1575, gest. aldaar 1632.
[2]) Zoon van Wijbr. de Geest.
[3]) Inv.boek 1676, fol. 129.
[4]) Inv.boek IJ 64 1685 fol. 98.
[5]) Juriaen Jacobsen, geb. Hamburg 1610, gest. Leeuwarden 1685; zou te Leeuwarden hofschilder geweest zijn. Zie blz. 88.
[6]) A. de Lust.
[7]) Frans Carré? Zie Vrije Fries dl. 26—1918.

Wumkes.nl

Twee stucken van *Troyen.*
Een groot met twee kleine van *J. Croos.*
Noch een schilderij van 't Gerechte van Salomon.
Noch een van de affbeeldinge van des keiserspenningen.
Noch een synde het affbeeltsel van Actaeon.

Inventaris van goederen nagelaten door wijlen Dr. Arent van Bolten senior in leven mede oldste Advocaet 's Hoffs van Frieslandt. [1])

In 't zalet.

Een groot schilderij door *Pijnacker.* [2])
Een schilderij van Mozes aan de steenrotze.
Een stuckien van Christi geboorte.
Een fruyt kransie.
Een rose kransie.
Een schilderijke van een Boeren herberg.
Een schilderij van de Wel. Overste Camillus.
Een schilderij van de Coningh Ahassverus.
Een bancquetstuk
noch een clein schilderyke.

Inventaris enz. van goederen van Tiaardt van der Lely, silversmidt enz. [3])

In de voorcaemer.

Een en dartich schilderijen soo groot als clein.
Noch een van *Margareta de Heer.*
Noch twaleff cleine schilderijen waar onder eenige sijn die op kooper geschildert zijn.

Op de vooropkamer.

Een schilderij van *Croos.* [4])
Noch een Landschap met een vergulden list.
Noch een schilderij.
Noch een schilderij van een hen op het nest door *Camphuijsen.*
Een schilderij van een dronken boer door *Natus.* [5])
Een schilderij van Maria Magdalena.

---

[1]) Inv.boek 1685, fol. 187.
[2]) Adam Pynacker, geb. Pijnakker bij Delft 1622.
[3]) Inv.boek 1686, fol. 223.
[4]) Pieter van der Croos?
[5]) Anthony Natus.

Wumkes.nl

Noch een schilderij van de doot van de Here Christus.
Noch een keuckenstuckien.

Inventaris van goederen bevonden ten sterfhuise van wijl. Gosse Beuckma in leven Burger Hopman binnen deze stadt. [1])

In de Beneden voorcamer

Twee Prenties van *Ostade* met swarte lisjes met glasen daar voor.
een groot schilderij.
nog een schilderij.
een bloemstuck schilderij.
Een schilderij van de Brandmeesters.

Staat en inventaris van goederen door Here Carel Duco Grave van Aumale in leven Colonel commandant in het regiment van den Here prince van Birkenveld en vrouwe Anna van Assendelft in tijden Echteluyden binnen Leeuwarden, nagelaten den 28 Julij 1746. [2])

Een mans en vrouwe portret in blomwerk van *J. v. Kessel 1675* vergulden lijsten met kronen.

Een tekeninge in een houten ongeverft lijsje verbeelde Maria Joseph en het kindeken gemaakt door *M. de Nojelles 1699*.

agt tekeningen van waterverve met swarte Lijsjes waaronder doorgaans de letters *P V A* gevonden worden.

Inventaris van meubelen enz. van wijle den Heere Marquis van Haucourt enz. 17 Aug. 1710. [3])

Twee kleijne vierkanten schilderijen, van de heer ende vrou van Haucour, door *Netzger* geschildert.

---

[1]) Inv.boek IJ 80 1721 fol. 132.

[2]) Inv. Schwarzenberg thoe Hohenlansberg III, blz. 13 no. 1 1746. Rijksarchief L.

[3]) Inv. Schwarzenberg II, blz. 130 no. 25 1710.

Wumkes.nl

De eerste residentie van Willem Lodewijk te Leeuwarden en de Cammingha-huizen in de Groote Kerkstraat aldaar. Nog eens Cammingehunderi.

Op 15 April 1584 wezen de Staten van Friesland den jongen graaf Willem Lodewijk van Nassau, die zich als plaatsvervanger van zijn oom Prins Willem I van Oranje, stadhouder van Friesland, te Leeuwarden vestigde, tot residentie aan: „Tiete van Cammingha-huis in de Groote Kerkstraat". In hunne resolutie van Juni 1584 noemen zij dit huis: „Cammingha-huys, alwaer de voorgaende stadtholders oeck altoes hebben geresideert". (Zie het Charterboek van Vriesland. deel IV, blz. 458 en 494.)

Waar lag dit Cammingha-huis in de Groote Kerkstraat? In zijne „Geschiedkundige Beschrijving van Leeuwarden" wijst Eekhoff, zonder aarzelen, daarvoor het huis aan, dat nu nog op den hoek van de Groote Kerkstraat en de Beijerstraat o.z. staat. Aanleiding hiertoe zal misschien geweest zijn, dat het hooge gedeelte van de Groote Kerkstraat Cammingha-horne heette, welke naam zelfs nu nog niet in het vergeetboek is geraakt. „Horne" beteekent „hoek"; Camminghahorne is dus de hoek van Cammingha, zoodat de heer Eekhoff daaruit wellicht heeft afgeleid, dat het huis van Tiete Cammingha het hoekhuis geweest moest zijn van de Groote Kerkstraat en de Beijerstraat.

Dit is echter geheel uit de lucht gegrepen.

Dit hoekhuis, thans door notaris Koch bewoond, werd omstreeks 1546 gebouwd door Mr. Julius van Geel, die in 1539 tot procureur-generaal bij het Hof van Vriesland was benoemd. In een koopbrief van 27 Mei 1546 wordt van dit huis n.l. gesproken als van „den nijewe getimmert van mrn Julius van Geel".[1]) Hij stierf omstreeks 1585, zooals blijkt uit den koopbrief van dat jaar, waarbij juffrouw Digna van Brechten een huis, naast het zijne, in de Groote Kerkstraat kocht, dat deze straat ten noorden, „de hoechstrate lopende 't eijnde an de Camminga-horne ten oosten ende 't grote huijs ofte plaetse van dien, vuijtgecomen van mr. Julius van Geel, in levene procureur-generael, ten westen" had. Eigenaar van het groote huis was toen sinds kort Loys Bucco piedemontoys, die niet lang daarna naar Leiden is vertrokken".[2]) In 1597 behoort het aan Jelger Feytsma, raadsheer in den Hove van Vriesland en aan zijne vrouw Auck van Heerma, wier zoon Bocco van Feytsma, grietman van Collumerlandt, het 1626 verkoopt aan den raadsheer Joachim van Andreae.

Doch, het is hier niet de plaats om de geschiedenis van dit

---

[1]) Klein Consentboek van Leeuwarden, 1546. f. 34.
[2]) Groot Consentboek, 1585. f. 52 en f. 53.

Wumkes.nl

huis na te gaan. Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat het huis op den hoek van de Groote Kerkstraat en de Beijerstraat, hetwelk van vóór 1546 tot 1585 aan Julius van Geel en in 1585 aan Loys Bucco behoorde, *niet* het huis van Tiete Cammingha is geweest, dat van 1584—1587 den stadhouder Willem Lodewijk, en vroeger zijne voorgangers, tot residentie heeft verstrekt.

Waar lag dan het huis van Tiete Cammingha in 1584? — In dien tijd bezat het geslacht Cammingha twee huizen in de Groote Kerkstraat: 1° een huis staande op de plek, waar thans het gebouw van den keuringsdienst verrijst, en 2° de stins, welke gelegen heeft op den grond, waarop thans het huis met den gevelsteen „Aed Lieuwerd" staat. Het eerste huis behoorde in het midden der 16e eeuw aan Frans van Cammingha, die het bij zijn dood, in 1559, naliet aan zijn jongsten zoon Sybrand van Cammingha. Deze, gehuwd met Catharina van Donia, komt in 1586 en ook later, als eigenaar van dit huis voor.[1]) Sijbrand van Cammingha stierf vóór 1594; hij liet het ouderlijk huis na aan zijn broer Wijtze van Cammingha, die in 1606 kinderloos te Embden overleed. Het huis vererfde daarbij op den zoon van Sybrand, Frans van Cammingha.

Dit gebouw is derhalve evenmin het huis geweest, dat door de Staten aan Willem Lodewijk tot residentie werd aangewezen. Ergo, het huis van Tiete Cammingha in de Groote Kerkstraat was de voorouderlijke stins der Cammingha's, gelegen op den hoek van de Groote Kerkstraat en de Wijde Gasthuissteeg, tegenover het St. Anthony-Gasthuis. Het staat vast, dat deze stins behoord heeft aan de grootouders van Tiete: Wijtze Cammingha, gestorven in 1533, en zijne vrouw Rins Fransdr. van Minnema, gestorven in 1546, daar hunne kleinkinderen en achterkleinkinderen in 1594 de verkoopssom van dit huis verdeelen. Waarschijnlijk is het reeds langer in dit geslacht geweest, doch de oudste stins der Cammingha's in Lieuwerd was het niet. Echter, wanneer wij nu nog op den gevelsteen van het huis, dat thans op deze plek staat, lezen: „Aed Lieuwerd 1171", dan is er geen reden om in twijfel te trekken, dat de in 1594 afgebroken stins niet inderdaad in dat jaar zou zijn gesticht. In 1584 moet zij reeds sterk in verval zijn geweest: op 17 Mei 1594 wordt het gebouw n.l. genoemd: „een seecker olt en nu gedemolieert stins". Vandaar, dat de Staten zich haastten eene andere woning voor den stadhouder Willem Lodewijk te zoeken. Zij vonden deze in 1587 in het huis van Boudewijn van Loo.

Tiete van Cammingha had de Spaansche zijde gehouden. Waarschijnlijk lagen zijne goederen daardoor onder sequester en hebben de Staten van Friesland tijdelijk over zijn huis beschikt. Hij stierf te Luik in 1592. De stins verviel daarop aan zijne dochter (voor $^1/_7$ gedeelte) en aan andere bloedverwanten, allen kleinkinderen en achterkleinkinderen van bovengenoemden

---

[1]) Groot Consentboek, 1586. f. 64.

Wumkes.nl

Wijtze van Cammingha, zooals blijkt uit de scheidsrechterlijke uitspraak van 17 Mei 1594, waarbij een geschil, gerezen over de verdeeling van de opbrengst van de toen afgebroken stins, beslecht werd. Het gebouw, met de annexen van dien en den grond daarachter, werd op 28 Juni 1594 verkocht aan den metzelaar Wijbe Lieuwes. [1])

Onwillekeurig rijst nu de vraag: waarom droeg het gedeelte van de Groote Kerkstraat, dat bij de Kleine Hoogstraat ligt, den naam van Camminghahorne? Om deze vraag te beantwoorden, moet eerst vastgesteld worden, welk deel dier straat omstreeks het midden van de 16e eeuw zoo heette. Door de vergissing van den heer Eekhoff toch heeft de meening ingang gevonden, dat hiermede het punt werd bedoeld, waarop het hoekhuis van de Groote Kerkstraat en de Beijerstraat ligt. Gaan wij verschillende koopbrieven van hier gelegen huizen uit de 16e eeuw na, dan vinden wij het volgende In 1548 wordt het huis „De Wildeman" verkocht. Dit huis lag ten noorden van de Groote Kerkstraat en ten westen van „Het Wapen van Jerusalem", waarvan de gevelsteen nog in den muur prijkt. „De Wildeman" wordt daarin beschreven als „liggende op ten Camminghahorne recht tegen de Hoochstraet over". [2]) In 1585 wordt ditzelfde huis wederom genoemd: „op te Camminghahorne". [3]) In hetzelfde jaar wordt, zooals boven is meegedeeld, gesproken van de „Hoechstraete, lopende 't eynde an de Camminghahorne", [4]) terwijl eveneens in 1585 een ander, meer oostelijk gelegen huis heet: „op Camminghahorne over 't Witte Nonnenklooster". [5])

Daarentegen wordt in 1546 het huis op den hoek van de Groote Kerkstraat en de Pijlsteeg o.z. *niet* aangeduid, als liggende op Camminghahorne. [6]) Integendeel wordt daarvan in 1589 slechts gezegd, dat het staat „op ten horne van den Pijlstege" [7]) en heet het van het ten oosten daaraangrenzende huis in 1585, dat het ligt „*omtrent* Camminghahorne". [7]) Ook wanneer Bocco van Feytsma in 1626, naar boven is meegedeeld, het huis zijner ouders op den hoek van de Groote Kerkstraat en de Beyerstraat o.z. verkoopt, wordt dit *niet* aangewezen als liggende op Camminghahorne; er wordt enkel van gezegd, dat het staat „vooraen in de Kerckstraet op de hoeck van de cleine St Jacobstraet, ook den Beyerstraet genoemt". [8])

Wat de zuidzijde van de Groote Kerkstraat, van af de Kleine Hoogstraat tot aan het Witte Nonnenklooster, aangaat, deze

[1]) Zie Groot Consentboek, 1594. fol. 62. Terwijl in de „baar" van 17 Mei 1594 gesproken wordt van de „*nu* gedemolieert stins", vermeldt de koopbrief van 28 Juni 1594 nog den verkoop van de oude stins zelf. Wellicht is de metselaar tijdens den twist der familieleden reeds met den afbraak begonnen. [2]) Klein Consentboek, 1548. f 109 [3]) Groot Consentboek, 1585. f. 41. [4]) Aldaar, 1585. f. 53. [5]) Inventarisatieboek, 1585. f, 480. [6]) Klein Consentboek, 1546. f. 34. [7]) Groot Consentboek, 1589. f. 112. [8]) Aldaar, 1585. f. 62 [9]) Aldaar, 1626. f. 268.

Wumkes.nl

streek wordt ook „op Camminghahorne" genoemd: in 1581 verkoopt men een huis „op Camminghahorne", dat de Kerkstraat ten noorden en de Witte Nonnen ten oosten heeft. [1])

Uit het bovenstaande blijkt derhalve, dat met Camminghahorne in de 16e eeuw werd bedoeld: de plek grond strekkende van de Kleine Hoogstraat tot aan het Witte Nonnenklooster, zoowel ten zuiden als ten noorden van de Groote Kerkstraat. Nu lag er destijds inderdaad ten noorden van de Groote Kerkstraat en ten oosten van het huis, dat nu nog het „Wapen van Jerusalem" in den gevel heeft, een groot gebouw, dat in 1596 het Oud-stins genoemd wordt. [2]) In 1598 wordt dit huis beschreven als: „zeeckere oude stins ende huijsinge met alle hun annexen ... metten plaetze, hoff, boemen ende plantazie, staende ende gelegen binnen dezer stede bij Nijehofsterkercke .... met de wtgangen nae 't Pylsteechs dyept, daertoe van olts behoort hebbende", benevens drie „camers" of kleine woningen op de noordzijde van den hof, aan deze gracht gelegen. [3]) De hof had ook een uitgang naar Nijehoof. Op de kaart van Leeuwarden door P. Bast, in 1603 verschenen, ziet men duidelijk de groote stins, met het nevengebouw (de huizinge) en daarnevens de plaats; de groote hof daarachter heeft de kerk en den toren van Nijehove, welke met het front naar den hof gekeerd staan, ten oosten, terwijl de stins aan den kant van de Groote Kerkstraat door drie huizen van het koor dezer kerk is gescheiden. Op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1550 staan deze laatste huizen niet geteekend en ligt de stins geheel op den hoek der straat bij de kerk van Nijehove. Hier hebben wij derhalve een stins als hoek- of hornhuis, staande op den grond, welke Camminghahorne wordt genoemd: de gevolgtrekking ligt voor de hand, dat deze stins in oude tijden aan het geslacht Cammingha heeft toebehoord.

Eene andere omstandigheid wijst mede hierop. Algemeen wordt aangenomen (de reden daarvan wordt hieronder uiteengezet), dat Onze Lieve-Vrouwe-kerk te Nijehoof is gesticht door het geslacht Cammingha. De grond, waarop deze kerk was gebouwd, grensde onmiddellijk aan het terrein, dat in 1598 nog tot de stins behoorde: zeer zeker zal de kerk verrezen zijn op een stuk grond, dat daartoe door den eigenaar van de stins was afgestaan. Nu behoorde deze kerk in 1149 aan de abdij van Corbeye in Westfalen, blijkens een brief van abt Wibaldus aan Heribert, bisschop van Utrecht, waarin hij er over klaagt, dat vier priesters, die prebenden hebben in de kerk van „Lienward" (Leeuwarden), verzuimden het wettig bezit daarvan aan den abt te verzoeken. Hoe de abdij van Corbeye den eigendom van de kerk te Leeuwarden had verkregen, heeft men verklaard door eene erflating van Gerolf van Cammingha, die in 876 als monnik te Corbeye stierf. [4]) Deze Gerolf van Cammingha is waar-

[1]) Groot Consentboek 1581. f. 20. [2]) Aldaar, 1596. f. 82. [3]) Aldaar, 1598. f. 138.
[4]) Zie: Falke „Codex traditionum Corbeiensium". Lps. 1752. f. 289 en 291.

Wumkes.nl

schijnlijk dezelfde Gerolf, die genoemd wordt in den giftbrief van Lodewijk den Vrome, uit 839, waarbij de Keizer hem op nieuw de goederen schenkt, welke Gerolf vroeger ook had bezeten, doch welke hem, op grond van nalatigheid, ontnomen waren. Deze goederen lagen in: „ducatu Frisiae in pago Vvestracha in villa Cammingahunderi et in aliis villis circumquaque se positis". Nog steeds is het een open vraag, wat onder de villa Cammingehunderi verstaan moet worden: Kimswerd, Hennaard, Almenum, Hindeloopen, Huins zijn daarvoor genoemd;[1]) Mr. J. Dirks wijst daarvoor Leeuwarden aan [2]) Zou de oplossing van deze vraag ook kunnen zijn, dat Cammingehunderi in dezen giftbrief staat voor Camminghahorne? (Cammingehunderi-Camminghuneri, Camminghahorne). In den giftbrief vindt men: „in pago Vvestracha", waaruit „Westergoo" is gelezen; zou men hierin echter niet met evenveel recht „Oostergoo" kunnen zien? De vv toch is de u, zoodat men in plaats van Vvestracha kan lezen: Uestracha [3]). Vergelijkt men hiermee den Frieschen geslachtsnaam Wyngha, welke ook geschreven wordt Uyngha of Oengha en Unyngha of Oenyngha, Unye of Oenye (= Unia), en afgeleid is van den Frieschen mannennaam Oene, dan wordt het duidelijk, dat Vvestracha kan beteekenen Oestracha of Oostergoo.

Indien Cammingehunderi inderdaad staat voor Camminghahorne, dan zou daaruit voortvloeien, dat deze stins in 839 reeds te Lieuwerd bestond en dat dàn zeer waarschijnlijk de Onze Lieve-Vrouwe-kerk te Nijehoof vóór het jaar 876 gesticht zou zijn. —

Hoe dit zij, in de 16e eeuw was deze stins niet meer in het bezit van de Camminghа's; zij behoorde toen aan het geslacht Wyngha, zooals uit eene koopacte van 1598 [4]) blijkt, waarbij de erfgenamen van Keympe Wyngha het huis verkoopen aan Taco van Aylva, grietman van Ferwerderadeel.

R. VISSCHER.

---

[1]) Zie: S. A. Waller Zeper, „Cammingehunderi", in De Vrije Fries, dl. 26, blz. 146 en dl. 27, blz. 77.

[2]) Zie: J. Dirks, „Bijdragen tot de Munt- en Penningkunde van Friesland", in De Vrije Fries, deel IV, blz. 345 en v.v. Daar in een vroeger afschrift van den giftbrief de woorden Camminge en hunderi van elkaar gescheiden waren, meent de heer Dirks nog, dat hier van verschillende landgoederen gesproken wordt, waarvan het eene Hunderi heette.

[3]) Omgekeerd staat bijv. de naam van het dorp „Wytgaard" voor „Uytgaard".

[4]) Groot Consentboek, 1598. f. 138. Ik kan niet nalaten er hier op te wijzen, dat de Haan Hettema en van Halmael in hun „Stamboek van den Frieschen Adel", deel I, blz. 72, uit het wapen van Oud-Cammingha hebben afgeleid, dat het geslacht Ungha of Unya, d. i. Wyngha vermaagschapt was aan het geslacht Cammingha. Opmerkelijk is het althans, dat de voornaam Keympe, welke deze Keympe Wyngha in de 16e eeuw droeg, ook voorkomt in het geslacht Cammingha. (Zie aldaar: Oud-Cammingha, 2e, 5e en 6e generatie, deel I, blz. 73.)

Wumkes.nl

Wumkes.nl

Mededeeling over het proefonderzoek van het Klooster Smalle Ee te Smalle Ee, aan de Smalle Ee, in Smallingerland.

Door Dr. A. E. VAN GIFFEN.

Eene uitnoodiging van de Heeren A. A. BARENTSEN, apotheker en M. WIEGERSMA, leeraar te Drachten, zoomede Ds. A. CARSJENS, predikant te Oudega, leidde ondergeteekende er toe, om, met steun van het Friesch Genootschap te Leeuwarden, in het late najaar van 1922, een onderzoek in te stellen naar het voormalige Benedictijner Klooster Smalle Ee te Smalle Ee. Laatstgenoemd gehucht, indertijd, vóór Drachten, de hoofdplaats van Smallingerland, is thans een onaanzienlijke uitbuurt. Oudtijds werd er echter, te beginnen met 1453, zelfs een jaarmarkt gehouden.

Gezien de aanvankelijk verkregen resultaten ligt het in de bedoeling van voormeld comité om, in samenwerking met het bekende Genootschap voornoemd, het onderzoek nog voort te zetten. Reeds in 1924 had dit zullen gebeuren en reeds toen waren daarvoor eenige gelden uitgetrokken, doch omstandigheden hebben de uitvoering belet. Er bestaat echter reden om te gelooven, dat dit uitstel niet tot afstel zal leiden en in 1926 zal getracht worden in te halen, wat in de daaraan voorafgaande jaren achterwege bleef.

Onder verwijzing naar de beide nevengaande plattegronden, Pl. I en II, zoomede naar enkele foto's, Afb. 1—4, willen we hier in 't kort nagaan welke vondsten in 1922 gedaan zijn, zonder daarbij echter op de geschiedenis van het Klooster in te gaan. Dit laatste zij aan anderen en in dezen bevoegden overgelaten. Trouwens eene mogelijke vergelijking met historische gegevens zal eerst dan aan de orde zijn, wanneer het onderzoek naar de overblijfselen in den bodem meer volledig is. Overigens schijnt het alsof de oudste berichten over het Klooster niet verder teruggaan dan het midden van de 15de eeuw

Voorloopig meen ik intusschen wel te kunnen volstaan met de verwijzing naar een drietal artikelen van de hand van den Heer A. HALLEMA, voorkomende in de Drachtster Courant van 3, 13 en 17 April 1923.

Wumkes.nl

Ook over het terrein zullen we hier niet veel zeggen. Oude namen als het Kerkhof, de Kloosterkampen, de Moes- of Monnikslaan en dan voorts de eigenaardige verkaveling op een punt, dat, door zijne hooge ligging aan belangrijke waterwegen, in de geheele omgeving domineert; een en ander tezamen doet al dadelijk gevoelen, dat we ons hier, westelijk van Smalle Ee, op historisch terrein bevinden. Het zijn met name de perceelen 1717, 1718 en 116 van Sectie A, Gem. Drachten, die meer in het bijzonder in het oog springen. Op de perceelen 1717 en 1718, vinden we op de kaart van EEKHOFF zelfs de plaats van het voormalige Klooster door een rosetje nauwkeuriger aangegeven. Thans staat op die plek een huisje met hof. Dit en het feit, dat deze beide perceeltjes te klein zijn voor een Klooster, terwijl het hoogste punt, 3.30 M. + N. A. P., gelegen is vrijwel op het midden van No. 116, leidden er toe, dat voor het proefonderzoek speciaal laatstgenoemd, gemakkelijker toegankelijk perceel gekozen werd. Tot de noodige ingravingen had de eigenaar, de Heer BOKE K. BOSMA tevoren op de meest onbaatzuchtige en coulante wijze vergunning verleend.

Die eerste bodemverkenning had plaats in de eerste helft van November 1922. Zij geschiedde met behulp van het technisch personeel van het Biologisch-Archaeologisch Instituut te Groningen, bijgestaan door een paar hulpkrachten en eenige arbeiders.

Tegelijk met het vervaardigen van eene nauwkeurige detailkaart (Pl. II), waartoe wij over het geheele terrein een N.-Z., O.-W. gericht net legden, werden de hoogten t/o van het N. A. P. bepaald, om deze daarna tot decimeter-hoogtelijnen te verwerken. Daarbij bleek, dat het hoogste punt, zooals reeds boven gezegd, tot ruim 3.30 + N. A. P. reikte.

Op dat hoogste punt nu werd een proefgrep in de richting Z.-N. gegraven. Deze werd voorts naar weerskanten tot aan de zwetslooten verlengd door een rij boringen. Op die wijze verkregen we een overzicht van de dikte en het verloop van de cultuurlaag, waaruit de oppervlakkige terreingedeelten bleken te bestaan. Deze laag variëerde in dikte tusschen 0.50 en 1.50 M. Zij ging op een enkel punt (Pl. II : a/A—6/7) zelfs tot een diepte van ruim 2 M. naar beneden; daar ter plaatse blijkbaar vormend de vulling van een vroegere tamelijk diepe en breede sloot. Uit het door proefgrep en boringen verkregen profiel (Pl. II) blijkt, dat die inzinking vermoedelijk samenhangt met

Wumkes.nl

eene grootere dikte der genoemde cultuurlaag midden op het terrein (Pl. II : profiel tusschen VII/VIII en 7). Zij schijnt deze aan de noordzijde te begrenzen. Aan de andere zijde missen wij eene dergelijke afgrenzing.

Naar de zuidzijde werd het profiel vervolgens, door den zwetsloot heen, tot aan den weg aan de overzijde, op dezelfde wijze als boven, nog tot voorbij het punt Z. vervolgd.

Bedoelde sloot bleek op die wijze, vanwege zijne kunstmatige trogvormige bodemprofiellijn en in aanmerking genomen hare, blijkens de boorresultaten, vroeger geheel andere afmetingen, eertijds veel grooter te zijn geweest. Is zij nl. thans circa 1 M. diep en ruim 5 M. breed, vroeger blijkt zij, bij eene diepte van minstens 2.20 M. en eene bodembreedte van circa 2 M., aan den bovenrand eene wijdte van ongeveer 10 M. gehad te hebben.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat wij hier voor ons hebben de oude gracht, die mede bevestigt, dat we op de juiste plaats zijn. Die gracht zou zelfs, behalve voor begrenzing en mogelijke verdedigingsdoeleinden, bij voldoende water ook voor kleine schepen bevaarbaar geweest kunnen wezen. In verband daarmede trekt ook elders op het terrein, nl. tusschen de perceelen 1735 en 1736, eene sloot van buitengewone afmetingen de aandacht. Deze heeft immers ook thans nog, afgezien van het feit, dat zij bijna geheel dicht gegroeid is, meer het karakter van een kanaaltje dan van eene eenvoudige scheidsloot.

In de proefgrep zelf ontmoetten wij, behalve talrijke beenderen en beenfragmenten van menschelijke skeletten, de volgende bijzonderheden, die zich in den grond afteekenden (Pl. I):

1o twee grondsporen, die, vanwege hunne menging met kiezel en schelpen, geheel het karakter van fundamentgreppels hadden;

2o een 4-tal andere rechtlijnige greppelvullingen, noordelijk van de eerste, die deels het kenmerk van slootvullingen, deels van bouwsporen droegen;

3o meerdere stroken aangevulde grond, in het bijzonder tusschen de eerstgenoemde grondsporen, welke, door de in die strookjes voorkomende, min of meer geconserveerde geraamten, graven aanduidden.

Een en ander bewijst dus al onmiddellijk, dat te dezer plaatse eene begraafplaats aanwezig is en voorts, dat hier, gezien de sub 1 genoemde standsporen, een groot gebouw gestaan moet hebben.

Wumkes.nl

Met de in laatste instantie, tezamen met de sub 3 genoemde gegevens als uitgangspunten werd nu de proefgrep op de betreffende plaats, loodrecht daarop, naar weerskanten verbreed. Zij werd aldus met uitsparing van enkele stroken in oostelijke, zoowel als westelijke richting verruimd (Pl. I-II).

In het aldus, tot op den ongerepten moederbodem ontsloten terreingedeelte teekenden zich nu sommige van de boven aangegeven cultuursporen nader af, terwijl daarin tevens enkele nieuwe duidelijker aan het licht kwamen. Daaronder in de eerste plaats de voortzetting van de boven sub 1 genoemde beide breede fundamentgreppels met hunne vullingen. Deze bleken ware kiezelbeddingen te zijn, zooals de Romeinen die ook reeds gebruikten om de onderste gedeelten van fundamentgreppels van zware (castellum-)muren aan te vullen. Deze kiezelbedding blijkt — we behoeven daarover geen enkel woord te verspillen — bij den eersten oogopslag, zooals de afbeeldingen doen zien, naar karakter en vorm het grondplan van een Gotisch kerkje met rechthoekig schip en in verhouding tamelijk lang koor met ronde afsluiting weer te geven. Merkwaardigerwijze was echter, behalve de 1 M. breede en 0.35—0.40 M. dikke kiezel-schelpfundeering, geen enkele steen van het geheele gebouw bewaard gebleven. De oude bouwresten hebben blijkbaar ook hier, evenals dit elders placht te geschieden, de latere bevolking als steengroeve gediend. Slechts een paar stukjes Niedermendiger tras werden aangetroffen, maar eens niet in gesloten verband.

In overeenstemming met den gewonen regel is het bedoelde grondplan, en i. c. vrij zuiver, Oost-West gericht, het koor ligt naar het Oosten. Van een toegang werd natuurlijk niets gevonden. Over dit grondplan valt verder niet veel op te merken: het komt, behoudens de afmetingen, vrijwel overeen met dat van de inmiddels gerestaureerde kerk van het naburige Oudega. De totale lengte is 25 M., de koorlengte 10 M., de breedte 10.50 M., terwijl de breedte van het koor, ter hoogte van den vroegeren triumfboog, 8 M. bedraagt; alles gemeten buitenmaats.

Wat overigens nog de ligging van het kerkje betreft, zoo is het duidelijk, dat dit laatste aangelegd is op het hoogste punt van het vroegere terreinoppervlak. Zoowel naar Oost als West loopt de natuurlijke bodem, zooals de hoogtecijfers (Pl. I) dat doen zien, tamelijk sterk af.

Wumkes.nl

Intusschen moet ik straks, in verband met den relatieven ouderdom, nog even op het kerkje terugkomen.

Overgaande tot de andere, boven sub 2 en 3 genoemde, grondsporen merken we op, dat deze, voorzoover zij de onderstelde slootvullingen betreffen, nog niet verder zijn nagegaan. De andere, d.w.z. de sub 3 genoemde graven, zijn echter niet alleen geheel bloot gelegd, doch in aantal nog aanzienlijk vermeerderd. Daaronder kunnen drie groepen onderscheiden worden:

a graven zonder kist- of houtsporen;
b graven met daarin de overblijfselen van lijkkisten of spijkers daarvan (Pl. 1 en Afb. 1);
c graven, opgezet met groote roode baksteenen, kloostermoppen of z.g.n. Oude Friezen (Pl. 1: U/W-1/2; Afb. 3 en 4).

In het algemeen genomen zijn ze, evenals de kerkas, O.-W. georiënteerd, terwijl de skeletten, met het hoofd naar het Westen, met het gezicht naar het Oosten gekeerd lagen.

De sub *a* en *b* genoemde graven bezaten somtijds eene door leem gespikkelde vulling (Pl. I: a/c-II/I). Bij de andere, d. z de meeste, was de vulling daarentegen meer egaal. Van die laatsten waren er enkele, die door het kerkfundament in overlangsche (Pl. I: H/J-I/II) of dwarsche (Pl. I: N/O-1/2) richting gesneden werden. De inhoud der graven bestond uit mannen- en vrouwengeraamten. Intusschen staat dezen geraamten nog een nader onderzoek te wachten.

Van de sub 2 genoemde, met steenen opgezette kistgraven werden er twee aangetroffen: de eene, midden in de meest oostelijke proefsleuf, volledig intact; de andere, die nog niet geheel ontgraven is, direct Zd.O. van het koor (Pl. I).

De eerste (Pl. I; Afb. 3-4), doch blijkbaar ook de tweede, had een' nauwelijks trapeziumvormigen omtrek, gevormd door twee rijen steenen op elkaar. Daarvan stonden de onderste op hunne smalle lange zijvlakken. Dit geldt voor de bovenste, bij de smalle kistuiteinden, evenzoo; bij de lange kistwanden lagen deze daarentegen op hunne lange breede vlakken. Op die wijze overkraagden ze daarin, doch alleen buitenwaarts, de onderste staande steenrij. De binnenwanden waren zoodoende echter effen.

Twee rijen van telkens 11 schuin tegen elkaar geplaatste steenen sloten de kist van boven dakvormig af, terwijl de over-

Wumkes.nl

gebleven driehoekige openingen aan het smalle en breede uiteinde resp. door een op zijn smallen kant staanden en een eigenaardig pentagonaal gevormden baksteen was afgesloten. Overigens waren de voegen met leem dichtgesmeerd. De afmetingen bedroegen, 2 M. in de lengte; in de breedte resp. 0.70 aan het hoofd-, 0.60 aan het voeteneinde.

De inhoud bestond uit aarde. Daarin lag een skelet, i.s. Hiervan was de kruin van het hoofd verteerd. Blijkbaar was dit bij de op lager niveau gelegen deelen voorkomen, doordat deze tevoren met langzamerhand ingesijpeld zand bedekt geworden en daardoor meer afgesloten waren. Overigens blijkt het lijk zonder houten hulsel in de steenkist te zijn bijgezet [1]).

De andere steenkist (Pl. I) bleek, in zooverre zij ontgraven is, hierin van de eerste af te wijken, dat haar inhoud geheel anders was. Hoewel in afmetingen van de eerste niet verschillend, bevatte zij nl. niet zooals deze één skelet, doch de overblijfselen van meer geraamten. Evenals zulks bij de Middeleeuwsche Bremerzandsteen-kisten meermalen in de terpen van Nd.-W. Duitschland geconstateerd is, vormde deze kist een soort van grafkeldertje: een massagraf. Niet alleen dat er verscheidene doodshoofden in gelegen waren, ook lagen nog eenige schedels rondom het hoofdeinde daarbuiten. Blijkbaar heeft men om ruimte te maken het ossuarium af en toe wat uitgeruimd, om het dan opnieuw voor eene bijzetting te gebruiken. Deze soort kisten zijn, gezien de baksteenbouw, op zijn vroegst uit de 14de eeuw.

Tenslotte dient in dit verband nog opgemerkt, dat die laatste kist een der andere graven zonder houten kistsporen sneed en derhalve jonger is.

Ik zeide boven, dat we bij die grootere ontsluiting nog enkele andere cultuursporen ontdekten. Deze zijn van tweeërlei aard.

In de eerste plaats ontmoetten we nl. binnen het kerkfundament en aan de Noordzijde daartegen, enkele ten deele band-, ten deele min of meer, ronde en afgerond-rechthoekige kuilen (Pl. I : c/g-8/II en Afb. 2), wier vulling een geheel ander karakter

[1]) De hier beschreven steenkist is sedert naar het Museum van het Friesch Genootschap te Leeuwarden vervoerd en daarin opnieuw opgesteld. De Heer J. Wiers, kunstschilder te Drachten, maakte er een schilderijtje in waterverf van, toen zij nog gesloten en niet opgebroken was.

Wumkes.nl

had dan de boven vermelde graven en sloten. Zij bleken voorts niet alleen gesneden te worden door beiderlei, sub a en b genoemde graven, met en zonder leemmenging, doch ook het kerkfundament gedroeg zich als de laatste. Het zijn dus cultuursporen. die ouder zijn dan de andere tot nu toe vermelde.

In tegenstelling met de laatste bleken deze ook enkele oudheidkundige voorwerpen te bevatten, welke eenig houvast voor de dateering geven. Bedoelde voorwerpen bestaan uit eenige weinige scherven en een sterk beschadigd mes. Hiervan is het houten heft op enkele kleine stukjes na geheel verteerd, overigens kan ik er weinig anders van zeggen, dan dat de breede platte heftdoorn m.i. wijst op een vrij laat voorwerp.

Van de scherven zijn de belangrijkste: 1o een randstuk met sporen eener roodbruine beschildering en twee omloopende groeflijntjes onder de halsbasis, afkomstig van een blijkbaar buikigen (afgesneden- kogelvormigen) pot met ingesnoerden hals en uitgebogen op doorsnede knotsvormig verdikten rand (Pl. I : 1 en 1a); 2o een buikscherf van dito, doch dunwandiger en geelachtig grijs, overigens niet beschilderd aardewerk. Deze scherven, met name de eerste, zijn van z.g.n. Pingstorfer, donkergeelachtig grijs, dunwandig, klinkend hard gebakken, doch i.c., blijkens baksel en vorm, zeer laat aardewerk. Aangezien dit vaatwerk, dat overigens kenmerkend is voor den láát-Karolingischen tijd en in de Rijnstreek, waar het ontstond — hoewel ook in ons land (Bunsen, Nd. Brabant) volkomen vergelijkbare pottebakkerswaar gemaakt is — volgens Loeschcke zeker nog doorliep tot circa 1100, kan het dus in een afgelegen streek als de hier behandelde zeer laat zijn. Dit zelfde geldt nog meer voor de beide scherven van kogelpotten, die overigens het typische inheemsche gebruiksaardewerk vanaf het begin van den vroeg-Karolingischen tijd vormen. Ook deze ceramieksoort loopt blijkens allerlei, met name in den laatsten tijd gedane, vondsten te Schipborg, Hooghalen, Eelderwolde, Peizerwolde, Paterswolde, 't Zandt en Adorp, zeker tot ver in de 14de, ja op enkele plaatsen o.a. Eelderwolde, nog tot aan de 15de eeuw door. Kogelpotten met dergelijke ronde gerasterde stempelindruksels als Pl. I : 2 zijn overigens genoegzaam bekend. In de Dorkwerder dorpswierde kwamen ze tezamen met „Pingstorfer waar" voor; te Adorp met fragmenten van „kloostermoppen" Hoe dit ook zij, we hebben hier te Smalle Ee in deze laatstgenoemde cultuuroverblijfselen sporen eener

Wumkes.nl

ter plaatse oudere en tot nu toe tevens oudste beschaving te zien. Deze is wel is waar allesbehalve precies dateerbaar, maar toch is zij, gezien de beschilderde, geïmporteerde, in ieder geval met draaischijf vervaardigde, naar Pingstorf genoemde keramiek, moeilijk later te stellen dan de 11de eeuw.

Behalve de boven in de eerste plaats vermelde, en eerst bij het voortgezette onderzoek ontdekte vondsten, behooren daartoe ook een complex van zeer zware fundamentgreppels, die zich in den Nd. W. hoek bij de kerk aansluiten. Wij hebben hier slechts het eerste begin van even zware en zelfs nog zwaardere dan de kerkfundamenten en evenals deze door kiezelbijmenging gekarakteriseerde standsporen aangesneden (Pl. I : P; g-10/9). Mocht men dus het onderzoek willen vervolgen, dan zal het hier de juiste plaats zijn, om het wederom op te nemen.

Wanneer wij thans nog even een blik terugslaan op het feitenmateriaal, dat door het proefonderzoek verkregen werd, dan mogen we, met terzijdestelling van enkele grachtvullingen, resumeerend voorloopig daaruit reeds besluiten:

1o dat op het hoogste punt van de Kloosterkampen bij Smalle Ee, Gem. Drachten, Sectie A, no. 116, oudtijds eene kerk gestaan heeft, waarvan het grondplan teruggevonden is, doch die vermoedelijk (vergl. ook sub 3o) niet de eerste (Klooster)kerk daar ter plaatse is geweest;

2o dat de sub 1o genoemde kerk gebouwd is op eene plek, die reeds tevoren als begraafplaats gebruikt was, doch als zoodanig ook nog daarna in gebruik bleef, zoowel binnen- (men vergelijke de graven met leembijmenging, tevens wijzend op een leemen kerkvloer) als buitensmuurs;

3o dat zich bij het sub 1o genoemde kerkfundament aan de N.-W. zijde — en, blijkens het proefonderzoek, alleen aan dien kant — een gebouwencomplex aansluit, wijzend, wat de richting betreft, naar perceelen 1717 en 18, waarop de kaart van Eekhof juist meer in het bijzonder de standplaats van het voormalige klooster vermeldt;

4o dat zich ter plaatse van de oude begraafplaats, die blijkens de kloostermoppen in ieder geval later bij het Klooster behoord heeft en van de kerk, die, gezien het sub 3o genoemde slechts terzijde aansluitende gebouwencomplex, althans later de Kloosterkerk was, nog oudere cultuursporen bevinden, die wèl vroeger, maar moeilijk later

Wumkes.nl

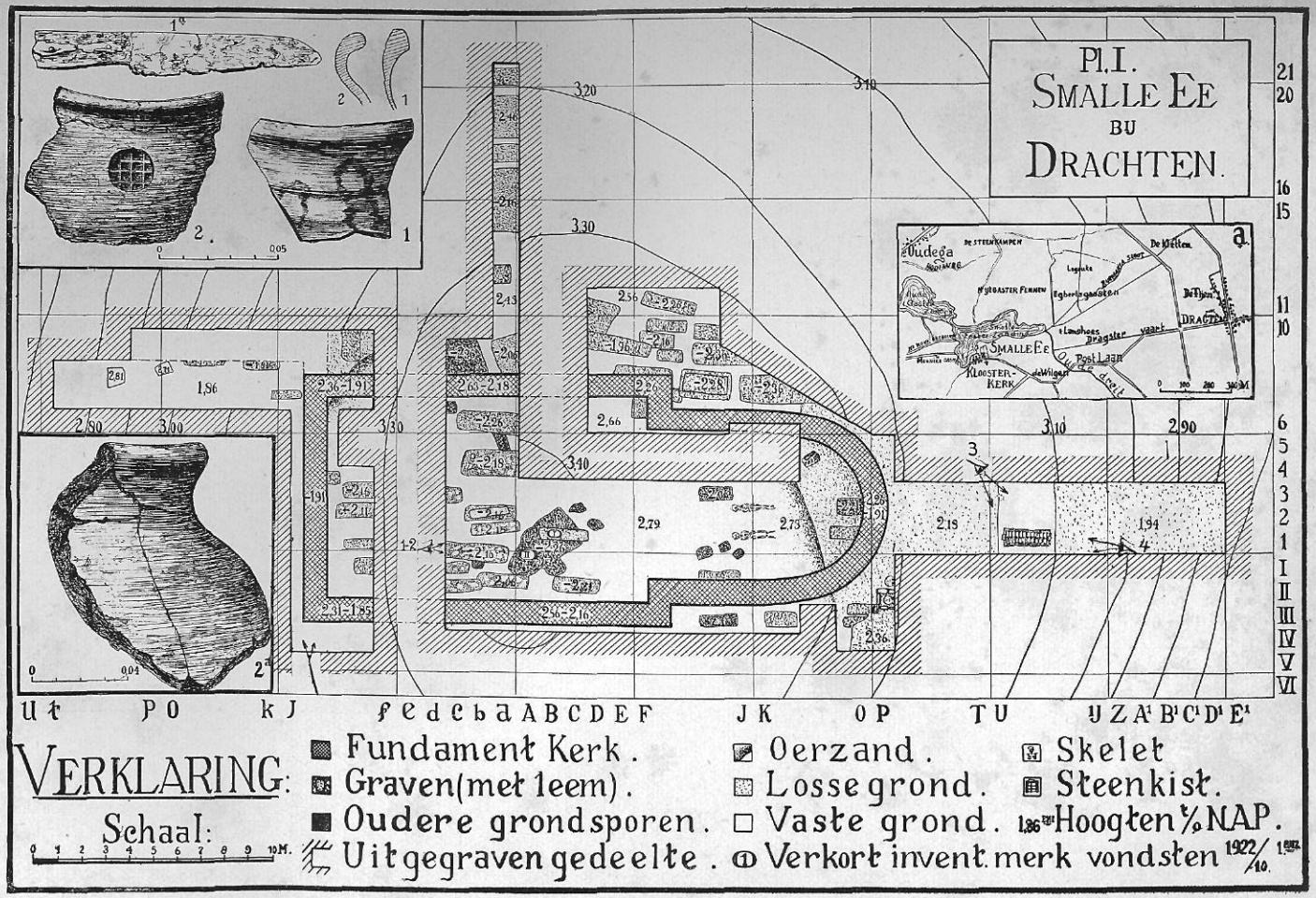

Plattegrond I.

Afbeelding 1.

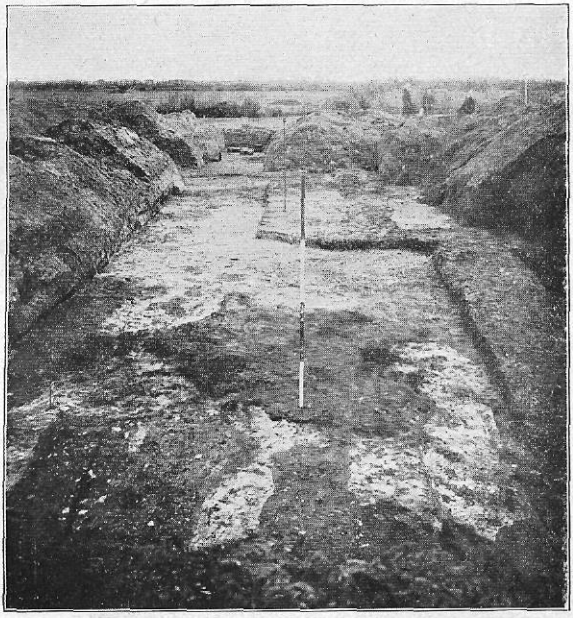

Afbeelding 2.

Wumkes.nl

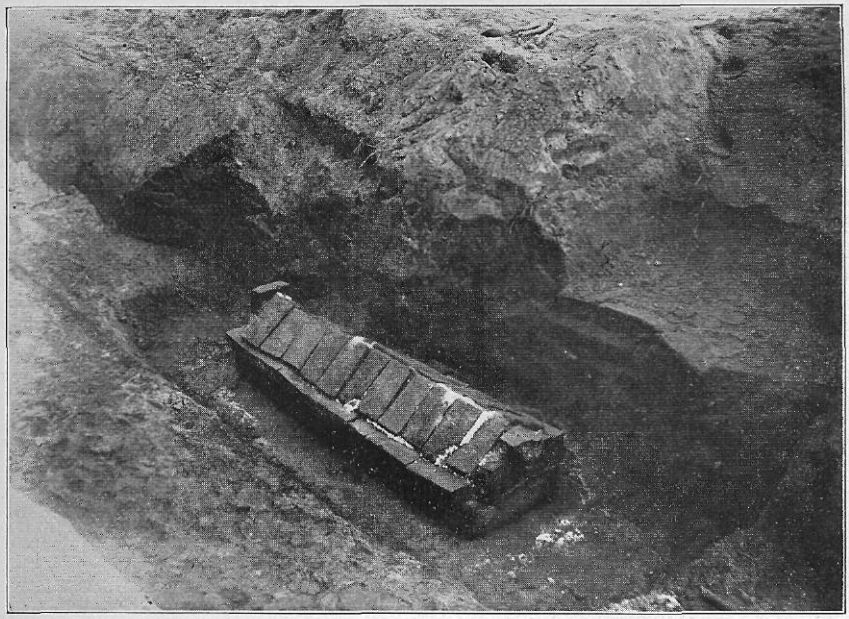

Afbeelding 3.

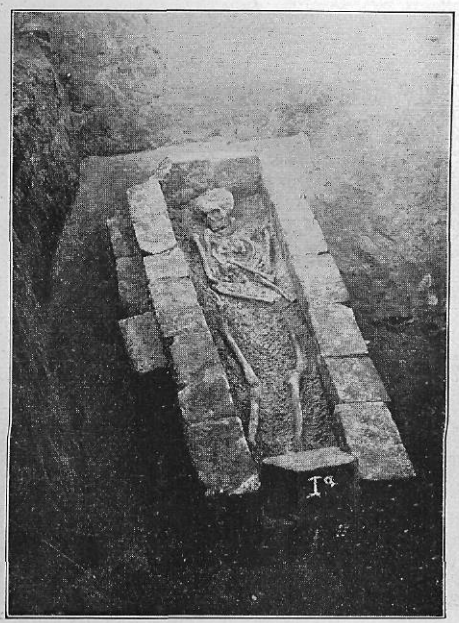

Afbeelding 4.

Wumkes.nl

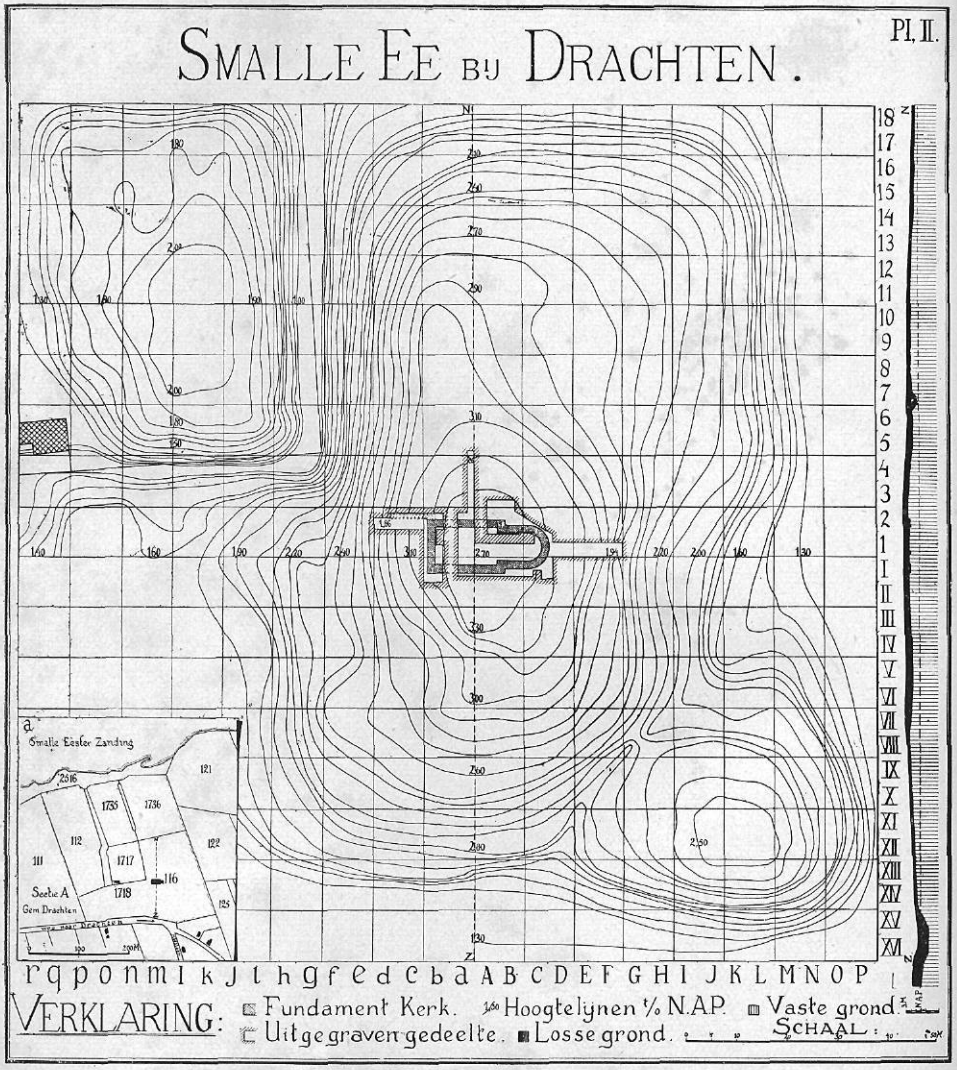

Plattegrond II.

Wumkes.nl

dan de 11de eeuw te dateeren, doch in ieder geval ouder dan de begraafplaats en de kerk zijn.

Lijst der vondsten.

2192/10. 1. Randscherf van donkergrauwgrijze, op draaischijf vervaardigde, klinkend hard gebakken bolle pot, met ingebrande donkerpaarsche onregelmatig-eivormige kringen van z.g.n. Pingstorfer aardewerk, doch zeer laat. Gev. in vak A/B-1/2; diepte 2.26 + N. A. P.

1922/10. 1*a*. Gebroken ijzeren mesje met breeden platten heftdoorn, waarop nog houtresten van de daaraan door 2 klinkboutjes bevestigde hefthelften. Gev. alsvoren.

1922/10. 1*b*. Randscherfje van inheemsche, alleen voor de halsrandpartij op de draaischijf, overigens uit de hand gevormde kogelpot, met ingesnoerden hals en niet verdikten afgeronden rand, van hard gebakken, plekkerig aschkleurig aardewerk. Grondmassa: leem met steengruis. Gev. alsvoren.

1922/10. 1*c*. Twee buikscherfjes van dito pot en aardewerk. Gev. alsvoren.

1922/10. 2. Randscherf van dito pot en aardewerk, doch zwartgrauw met gerasterd rond stempelindruksel onder de halsinsnoering. Gev in vak A/B-1, diepte 2.26 + N. A. P.

1922/10. 2*a*. Randscherf van dito, doch grootere pot en van hetzelfde aardewerk. Gev. alsvoren.

1922/10. 2*b*. Twee buikscherfjes van dito pot en aardewerk. Gev alsvoren.

1922/10. 2*c*. Eenige losse vondsten, bestaande uit:

1° 4 buikscherven, alsvoren;

2° 1 scherf van blauwgrijze geglazuurde laat-Middeleeuwsche kruik of kan (Jacoba-aardewerk);

3° 1 stukje oud glas van een vensterruitje;

4° 1 toegespitst-ovaal, plat, rood koperen naamplaatje (0.69 × 0.37 M.), met opschrift: J. A. TOLSMA en daaronder 115. Vermoedelijk plaatje van een doodkist.

Wumkes.nl

Lijst der afbeeldingen.

Pl I Plattegrond met grondsporen en plaatsaanduiding der na te noemen foto's, zoomede nevenkaartje en de belangrijkste vondsten.

Pl II. Hoogtelijnenkaart met het gevonden kerkfundament en als nevenkaart het betreffende kadastrale extract resp. eene teekening van het N.-Z. gerichte profiel in de as van perceel No. 116.

Afb. 1-2. Twee foto's, genomen vanaf de uitgespaarde horst, dwars over het kerkfundament, naar het Westen:
1 gezicht op de grondsporen, o.a. van twee houten kisten, binnen genoemd fundament, maar voor de blootlegging der lengtewanden daarvan;
2 dito, doch na de laatstgenoemde blootlegging.

Afb. 3. Gezicht op de baksteenen sarcophaag, gezien uit het N. N. W.

Afb. 4 Gezicht op dezelfde sarcophaag, gezien uit het O. Zd. O. ten Oosten.

PATERSWOLDE, Februari 1926.

Wumkes.nl

De Conscriptio Exulum,

door Dr. A. L. HEERMA VAN VOSS.

De inhoud der Conscriptio Exulum (verder geciteerd als C.E.) mag bekend verondersteld worden bij de beoefenaars van Friesche geschiedenis, genealogie en heraldiek. Ten overvloede vermeld ik, dat het geschrift een opsomming bevat, opgeluisterd door een groot aantal geslachtswapens, van degenen, die in en na 1580 wegens hun getrouw blijven aan de Moederkerk en het gezag van Philips II uit Friesland werden verbannen of eigener beweging uitweken.

Door verschillende schrijvers is de C. E. als bron gebruikt; ik noem slechts:

Stamboek van den Frieschen Adel (cf. Voorrede pag. X);
Baerdt van Sminia — Nieuwe Naamlijst van Grietmannen (cf. pag. 391);
Andreae — Nalezing op idem (cf. pag. 123 n. 6);
Te Water — Verbond der Edelen (cf. dl. IV pag. 412);
Andreae — Bijdr. burg. en kerk. indeeling van Friesland in Vrije Fries XIV (cf. pag 329);
Reitsma — Honderd jaren uit de Gesch. der Herv. kerk in Friesland (cf. pag. 193 en 194);
dezelfde — Verhandeling achter: Register van Geest. Opkomsten in Oostergo (cf. pag. 243);
Van Panhuys — De Landgemeente in Friesland (pag. 10, speciaal voor wat betreft de oude benamingen der grietenijen).

Vele jaren geleden gaf p. fr. A. J. J. Hoogland, Ord. Praed., den tekst uit in het Archief voor het Aartbisdom Utrecht (dl. XVI pag. 321 v.v., verder geciteerd als A. U.) en in de jaarvergadering van het Friesch Genootschap van 6 Oct. 1891 deed de heer J. Hogeman eenige mededeelingen, speciaal wat aangaat de onvolledigheid en de wordingsgeschiedenis der C. E., afgedrukt — of liever: vrijwel onvindbaar verstopt — achter het 64e verslag (pag. 189 v.v.).

Wumkes.nl

Minder algemeen bekend is echter het bestaan van een vrij groot aantal hss., die onderling niet onbelangrijk verschillen en toen ik nu bij de beschrijving van het, momenteel op het het Rijksarchief in Friesland in bewerking zijnde, familiearchief van Eijsinga-Vegelin van Claerbergen daarin een drietal exemplaren aantrof, wekte dit mij op tot een vergelijking van de verschillende, mij in Friesland bekende, hss. Dit zijn er acht, oudere en jongere, afgezien van eenige copieën uit den lateren tijd, en de verwarring, die omtrent een aantal hunner — van sommige vond ik gansch geen gewag gemaakt — in de litteratuur bleek te bestaan, deed het niet overbodig lijken het resultaat der onderlinge vergelijking in het licht te geven.

Het zou wellicht alleszins de, niet geringe, moeite loonen een tekstkritische uitgave, omvattende tevens het heraldisch gedeelte, te doen verschijnen. In deze bijdrage wil ik mij echter tot het genoemde doel beperken, en ik zal dus beginnen met van elk der mij bekende hss. een beknopte beschrijving met commentaar te geven.

A. H. S. van het Fr. Gen. (No. 129), geschonken 1846/47 door Jr. W. H. Lycklama à Nijeholt.

Besproken door de Haan Hettema in de inleiding van een perscopie (Prov. Bibl. H. S. 7158 XVII 10) onder No. II als „M. S. Lycklama" — (zie nader onder G hierna).

Tekst gecopieerd en van een inleiding voorzien door W. Eekhoff (Gem. Arch. Leeuwarden Inv. Eekhoff No. 318B, Inv. Singels No. 275); hiervan afschriften in Prov. Bibl. (H. S. 448) en Bibl. Fr. Gen. (H. S. 130).

Wapens in penteekening gecopieerd door Wenning (Prov. Bibl. H. S. 7672 No. 2.)

Tekst met een gedeelte der inleiding van Eekhoff, afgedrukt in Aartsb. Utr. dl. XVI (z. bov.)

Op de eerste pagina staat: „Hic Liber est Regneri a Solckema Regiae Mat^{s} p. Gretemanni de Stellingwerff Ostend. — Memorare novissima tua et in aeternum non peccabis. — 1584 — R. A. S."

In de hierop volgende inleiding lezen we, dat de C. E. is „geconscribert ende mit groten arbeit ende neersticheit gecollectert van den Eerwardigen ende geleerden Heren Heer Hotzo Aecxma pastor van Wolsum ende Deecken over Bolswerderae Sindstoel ....."

Wumkes.nl

Dan komt een toespraak tot den lezer, waarin er de nadruk op wordt gelegd, dat bij den arbeid geenszins ijdelheid of iets dergelijks voorzat, doch dat het eigenlijke doel was een opwekking tot trouw aan het R.K. geloof en aan het gezag van den koning van Spanje „als eigentlijcken eerffheren van onsen Landen van West-vrieslant", waarop dan volgt: „. . . . Daarom en willen wy ons niet schamen desen conscriptie der ballingen t'extenderen ende ordentlycken tstellen bij Goen, Steden ende Gretenyen, gelyck dat eensdeel van den eerwardigen here Hotzo Aecxma pastor van Wolsum ende Deken over Bolswerderae Sindstoel ende nu als mede exul et pastor in Nordick bij der stad Groningen geconcipieert ende geconscribeert is, met welcker conscriptie wij desen memorialle extendert hebben, want den Erwardigen Here Aecxma onsen uutgewekenen ende ballingen seer diligentelijcken gecollectert heft etc. . . . ."

De eigenlijke beschrijving behandelt dan voorts achtereenvolgens de ballingen uit Oostergo [Leeuwarden (geestelijkheid — stadhouder en raden, griffier, deurwaarders, advocaten, klerken, notarissen enz. — adel — burgers), Leeuwarderadeel e. v. grietenijen en steden], Westergo [met Sneek te beginnen] en Zevenwouden [Gaasterland e. v. grietenijen]. Van ieder worden naast den naam vermeld c. q.: zijn verblijf, zijn huwelijk, overlijden van hem en zijn echtgenoote, beroep, event. terugkeer en soms nog andere bijzonderheden. De wapens (soms afzonderlijk, meestal met dat van de vrouw; bij ongehuwden vaak die der ouders; bij de meeste geestelijken slechts een miskelk met hostie vertoonende) zijn met vlotte hand geteekend en gekleurd, zonder dat naar minutieuse afwerking gestreefd is.

Letten we op de voorkomende jaartallen, dan blijkt, dat in den grondtekst slechts behandeld worden gebeurtenissen van de jaren 1580—1584, benevens een drietal van 1585 t. w. de dood van Caspar de Robles (A.U. pag. 332), van Jan Janzoon kistemaker van Leeuwarden op *2 Juni* 1585 (pag. 338) en van den abt van Dokkum (pag. 348). Ik zeide: in den grondtekst, want daarnaast komen een groot aantal toevoegingen voor, bijna alle van dezelfde hand (van sommige is het twijfelachtig) *);

*) De uitgave van Hoogland in A.U., die trouwens in het algemeen verre van onberispelijk is, geeft slechts een gedeelte dier toevoegingen aan door cursiveering. Hierdoor krijgt men een verkeerden indruk van den tijd van ontstaan van het hs.

Wumkes.nl

slechts drie zijn onbetwistbaar van later datum: die bij Tijaerdt Takes van Leverden „obiit Groningae anno 1589" (A. U. pag. 337), die van Johan Hoeffkens (pag. 344) en die van Joannes Henrici (pag. 348), zoomede de tekstverbetering betreffende vijf monniken uit Gerkesklooster (pag. 346). In die toevoegingen worden voorvallen uit 1585 en '86 vermeld, terwijl ze verder bestaan in verbeteringen en aanvullingen, tusschenvoeging van nieuwe namen en van wapens en bijschrijving van namen bij laatstgenoemde (wat intusschen niet overal geschied is). Het wapen van „S" Buma de moeder van Abbe van Aesgama (A. U. pag. 336) is in „1764" met de pen ingeteekend.

Na het einde der beschrijving van „Westende Stellingwerff" vindt men twee wapens met het onderschrift: „Dit is twapen van Rennert van Solckema met oeck twapen van J. Lamme Wyffringa syn tuede wijff a⁰ 1585 den 3 Junij." — Vervolgens komen nog een viertal wapens „die hier vorens faillieren", blijkbaar later bijgeteekend en op hun plaats in den tekst niet meer in te voegen; bij de betreffende personen staat dan ook vermeld, dat de wapens achteraan volgen. (A.U. pag. 353.) — En eindelijk op een laatste blad (dat echter vermoedelijk geheel voorin thuishoort) opnieuw twee wapens met onderschrift: „Dits twapen van Rennert van Solckema ende oeck twapen van J. Gerck Hoytema syn erste wijff. Ipsa obyt a⁰ 1578 22 die Aprilis. Requiescat in pace."

Van Solckema zelf is onder Doniawerstal vermeld (A. U. pag. 364) als eerste leek na de geestelijken, die in iedere grietenij en stad voorop gaan, dus hier vóór den grietman, die overal elders, voor zoover balling, na de geestelijkheid volgt. Er staat: „Rennert van Solckema, van der Oella, cujus prima uxor J. Gerck Hoytema obijt anno '78 22 die Aprilis et sub saxo Hoytema sepulta Bolsverdiae, et deinde fuit ipse miles sub signo capitanei Boymar et postea duxit in exilio secundam uxorem J. Lamme Wijffringa filiam consulis Groningensis Harmanni Wyffrinck". Daaraan is met dezelfde hand toegevoegd: „et duae eius filiae obierunt Groningae anno '81 et ter A in templo honorabiliter sepultae et filiolus unicus est tunc temporis Bolswerdiae submersus in domino". De wat vreemd aandoende slotwoorden, dat het eenige zoontje „in den Heere" verdronken is, komen alleen in dit hs. voor. Op te merken valt echter voornamelijk, dat met geen woord gesproken wordt van het

Wumkes.nl

grietmanschap van van Solckema, dat we op de eerste pagina vonden vermeld. Als grietman van Ooststellingwerf komt hier (A. U. pag. 368) — en in de andere hss. — voor Rommart Friesma (cf. Stamb. Gen. Aytta aant. 13) met de bijvoeging: „et ipse obyt Groningae a° 81 requiescat in domino." (zie nader onder D hierna)

Als eerste balling van Wijmbritseradeel wordt genoemd (A. U. pag. 351): „Dominus Hotzo Aecxma Deken over Bolswardera Sindstoel et pastor in Wolsum et nunc in exilio pastor in Nordyck prope Groningam cujus familia obyt Nordyck". Vermoedelijk dezelfde hand voegde hier later aan toe: „author hujus libri".

Eekhoff verwart het hier besproken hs. eerst (A.U. pag. 323) met B hierna, en later (pag. 324) dit weer met het Lineageboek van Solckema (D hierna).

B. H. S. in het archief van Eysinga, halfleer gebonden met titel: „Oude Roomse Antiq. van Friesl."

Het is met dezelfde hand geschreven en geteekend als A en stemt er grootendeels mee overeen, zooals een potloodaanteekening voorin B van (de Haan) H.(ettema) zegt. Deze beschrijft het voor zijn genoemde perscopie onder No. I als „M. S. Eysinga."

Zijn opmerking, dat het iets volledíger is, is slechts ten deele juist: wel komen er eenige namen meer in voor en bij verschillende zijn aanvullingen gevoegd, waaronder een aantal met jaartal 1586 en twee met 1587 erin, doch daartegenover staat, dat ook enkele namen en verschillende bijzonderheden uit A niet zijn opgenomen. Allereerst niet de aanvullingen daarin van latere hand, maar verder ook menige notitie van de oorspronkelijke. Voor 't meerendeel zijn dit de latere toevoegingen, zoodat we waarschijnlijk te doen hebben met een verbeterde copie naar A gemaakt, voordat nog alle aanvullingen daarin waren bijgeschreven (bij de enkele weggelaten „origineele" tekstgedeelten moeten we dan denken aan onnauwkeurige copieering). Dat dit zoo is, springt temeer in het oog, doordat alles hier doorloopend, zonder latere in- en bijvoegingen, is geschreven; ook de „failleerende" wapens uit A zijn in den tekst opgenomen. Intusschen een letterlijke copie is het geenszins: bijna overal merken we afwijkende zinswendingen op of gebruik van Latijn in plaats van Nederlandsch en omgekeerd,

Wumkes.nl

terwijl de wapens in onderdeélen en kleuren hier en daar verschillen en ten slotte de volgorde van grietenijen en steden niet steeds dezelfde is.

Op de eerste pagina vinden we hier de wapens Solckema-Hoytema met iets uitvoeriger onderschrift: „Dit syn dwapens van Rennert van Solckema ende Juffrow Gerck van Hoyttema syn eerste huisvrow. Ipsa obyt Snecae a⁰ 1578 die 22 Aprilis et sub saxo Hoyttema Bolswerdiae in templo honorabiliter sepulta, requiescat in pace amen." Op de tweede het inschrift van voor in A met jaartal 1584. — De aanteekening over Aecxma luidt hier: „D. Hotzo Aecxma, author huius libri *ut dicitur*, Deken over Bolswerderae sindstoel et pastor in Volsum et in exilio pastor in Nordyck". — Die betreffende van Solckema („van der Oella" ontbreekt) vermeldt allereerst, dat zijn eerste vrouw „Snecae" overleden is, verder dat hij ten tweede male huwde „a⁰ 81"; de schoonvader heet hier „Wriffringa" en het zonderling aandoende „in domino" bij „submersus" is weggelaten. Ook hier niets over het grietmanschap.

Op de voorlaatste pagina staan ook hier de wapens Solckema-Wyffringa met het bijschrift van A, slechts wordt het geheel nog eens voorafgegaan door: „Sum Regneri a Solckema Regiae Mat^{s} p. Gretemanni de Stellingwervio Orientali."

De slotpagina eindelijk geeft ons een aanteekening, die het doel van deze copie verklaart, t.w. een schenkingsopdracht. Met dezelfde hand staat daar geschreven: „Rennert van Solckema heft dit boeck geschoncken den E: Erentvesten Andreas van Albada syn goeden vrundt". Dit is echter een tweede redactie: oorspronkelijk was het voor een ander bestemd geweest. De H.H. leest onder „Andreas van Albada": „Hans van Alua", dien hij identificeert met Johan van Aylva Watzezoon uit de zesde generatie in het Stamboek. Bij nadere beschouwing blijkt echter duidelijk, dat er gestaan heeft: „Hans van Rorda". Deze oorspronkelijk begiftigde was mede een der ballingen (A. U. pag. 360) en speelde onder zijn lotgenooten te Emden een leidende rol, zooals kan blijken uit verschillende stukken in het Eysinga-archief, dat vrij veel betreffende deze Roorda's-met-de-baar bewaart. Het Stamboek vermeldt abusievelijk, dat hij in 1582 overleed (blijkens de C. E. stierf zijn vrouw, Rixt van Gerbranda, in dat jaar te Emden): zijn testament gedateerd Emden 21 April 1595 is mede in genoemd archief aanwezig,

Wumkes.nl

terwijl uit een ander stuk blijkt, dat hij 15 Juli d.a.v. weer op zijn state te Hennaard was teruggekeerd.

Met zijn opvolger (?) in het bezit van dit hs. weet de H.H. heelemaal geen raad. Deze kan niemand anders zijn, zoo zegt hij, dan Hette (Andries) van Albada (geb. 1605!) of Wopcke (Oene, later Andries) van Albada (geb. 1607!), „want meerdere komen in het Stamboek op de Familie Albada van Poppingawier niet voor"! Wel zit hij blijkbaar verlegen met den leeftijd van dezen pretendent: laatstgenoemde, zoo veronderstelt hij, zal het dan van Aylva gekregen hebben want „Solckema zal dit wel niet aan een kind gegeven hebben en had hem dan niet „syn goeden vriendt" genoemd, daar deze (d.i. Solckema) in 't begin dier eeuw moet gestorven zijn."

Nu achten we eensdeels heden ten dage het Stamboek, welk verdienstelijk werk het ook moge zijn, niet meer zóó onfeilbaar als de H.H. zelf blijkens zijn aangehaalde opmerking, maar tegelijkertijd is de schrijver hier te bescheiden over zijn eigen werk! Daarin komt n.l. wel degelijk een derde Andries van Albada van Poppingawier voor en dezen zou ik dan ook als den met deze C. E. begiftigde willen beschouwen. Ik bedoel dien Andries, die genoemd wordt in aant. 8 op Albada v. P., als zoon van Wopcke van Albada, pastoor te Poppingawier, later prebendarius te Bozum en deken van Westergo, bij Margriete Diericxdr., geboren 6 Febr. 1553. Bij brief van Philips II van Mei 1576 werd hij gewettigd; van dat stuk, alsmede van het testament zijns vaders d.d 7 Dec. 1586 (o.st.) berusten authenthieke copieën uit 1596 op het Rijksarchief in Friesland (geschenken 1879). Volgens Ferwerda was hij Raad des Konings te Mechelen. 3 Sept. 1618 testeerde hij, „wonende te Mechelen, thans te Leeuwarden" (copie Prov. Bibl. H.S 1092[32]), meerendeels ten voordeele van de kinderen van zijn oom Hette van Albada, grietman van Rauwerderhem, in wiens testament d.d. 16 Mrt. 1580 (Prov. Bibl. H.S. 1092[18]) hij ook tot executeur en voogd wordt aangesteld. Laatstgemelde komt wel in de C.E. voor (A. U. pag. 347), niet echter Wopcke, noch zijn zoon Andries van Albada.

Wie opvolger in het bezit van dit hs. na laatstgenoemde werd, wil ons leeren een aanteekening bovenaan de eerste pagina: „1595 an N. van Adelen geschonken," met een 18e eeuwsche (?) hand gesteld, die ook op het achterschutblad heeft

Wumkes.nl

gezet: „A. Dijkstera" (zie nader onder G hierna). De H.H. wil hier lezen „1695" en beschouwt N. als Claes Seerps van Adelen (Stamb. 6e gen.: 1680); waarom, is mij niet duidelijk: ik geloof niet, dat het jaartal er later is bijgevoegd, in elk geval niet met andere hand. Zonder directe bewijzen te kunnen aanvoeren zou ik willen aannemen, dat hier bedoeld is Tatingh van Adelen, den tweeden echtgenoot van Att van Roorda (zuster van Hans voornoemd), met wie hij nog in 1618 te Berlikum voorkomt (arch. van Eysinga); hun kleindochter huwde later met R. v. S.'s kleinzoon en naamgenoot.

Later is dit hs. eigendom geworden van Ulbo van Burmania, grietman van Leeuwarderadeel, (kinderloos overl. 18 Aug. 1816); met een groot aantal zijner papieren is het in het bezit der familie van Eysinga gekomen. Hoe hij er aan kwam, komt beneden onder G ter sprake. Van zijn hand komen in deze C. E. eenige kantteekeningen voor, waarvan één met jaartal 1802; de H.H. vermeldt ze alle in extenso in zijn inleiding.

C. H. S. in het archief van Eysinga, in perkament gebonden; op den rug geschreven: „Aaxma — Exules Frisiae".

Op de eerste pagina van dit exemplaar, dat wederom met de hand van A en B geschreven en geteekend is, vinden we hetzelfde inschrift als daar, hier wat verlatinizeerd („Stellingwerfuio Orientali") doch met het jaartal *1586*. De wapens Solckema-Hoyttema en Solckema-Wyffringa met bijschriften aan begin en einde ontbreken hier.

Evenals in B is hier alles uno contextu geschreven. Bij een meer nauwkeurige vergelijking blijken tekst en wapens noch met A, noch met B geheel overeen te stemmen. De grondtekst van A komt ook hier voor in eenzelfde vrije bewerking als in het vorige hs.; aanvullingen en weglatingen van het laatste keeren hier deels wel, deels niet terug: een vast systeem kon ik hier niet in ontdekken, alleen staat vast, dat de latere-hand-toevoegingen van A niet voorkomen, evenmin de beide van B met jaartal 1587, doch wel enkele van 1586. Daartegenover staat, dat hier verschillende aanvullingen op A te vinden zijn, die men in B tevergeefs zoekt en een enkele bijzonderheid, die zoowel A als B heeft, hier ontbreekt.

De pastoor van Wolsum is hier aldus vereeuwigd: „Dominus Hotzo Aexma author huius libri ut dicitur, deken ouer Bols-

Wumkes.nl

uerderae sindstoel et pastor in Wolsum et nunc in exilio pastor in Nordyck prope Groningam cuius *famula* obyt a⁰ Nordyck a⁰ 81". — De aanteekening over R. van Solckema komt overeen met die in B, behalve dat de tweede schoonvader hier weer „Wijffrinck" heet als in A.

Een (eind-17e eeuwsche?) bezitter van dit exemplaar heeft het verrijkt met een aantal toevoegingen in het Latijn. Allereerst op een nieuw titelblad met roode en zwarte inkt de volgende titel: „Conscriptio Exulum id est nomenclator Frisiorum qui Republica Dominium Hispaniae Regis excutiente Patria pulsi sunt conscribebat D. Hotso Aaxma Decanus Sedis Synodalis Bolswerdii Pastor in Wolsum post in exilio Pastor in Nordijck prope Groningam". Dan een aantal kleine aanvullingen en eenige opheldérende citaten uit Emmius, Miraeus, Suffridus Petrus en Winsemius. Eindelijk aan het slot een inhoudstafel (grietenijen enz.) alsmede alphabetische indices op *a* de geestelijken en *b* „eedel en oneedel", wier wapens in het hs. voorkomen. Ook de folieering (1—189) is van deze hand.

Dat deze bewerker A gekend heeft, blijkt o. m. met zooveel woorden uit een tweetal notities: bij Aecxma en bij Solckema. Het wapen van eerstgenoemde vertoont alleen in A, naast de halve Friesche adelaar, in de linkerhelft: op blauw een horizontaal takje met naar boven een groen blad en naar beneden twee gouden eikels er aan, in de andere hier behandelde hss.: op blauw 3 gouden eikels (1 en 2, de steel resp. naar boven en naar beneden). De variant uit A is er nu hier ongekleurd naast geteekend met de bijvoeging: „sic est scutum in libro anni 1584 ab eadem manu exarato". En bij Solckema wordt gewezen op de (mede alleen in A voorkomende) toevoeging „in domino" bij „submersus", in de volgende aanteekening op de tegenoverstaande bladzijde: „pagina sequenti ultimis verbis additur in libro anni 1584 ita *in dn̄o*, ut esse *submersus in Domino*, scilicet ut est Christiana phrasis *obdormivit in Domino;* hoc imitari voluit autor vix Latinus".

Dit hs. was aan de H. H. onbekend; ik heb het ook nergens geciteerd gevonden en van herkomst en verdere eigendomsovergangen bleek mij niets.

D. Hier behoort ook behandeld te worden een hs. (No. 131) van het Friesch Genootschap, veelal bekend als het Lineage-

Wumkes.nl

boek van Solckema. Het is een geschenk uit 1834/35 van Mr. E. Roorda. Door de H. H. wordt het t. a. p. beschreven onder No. III als „M. S. Roorda". In het begin ontbreken eenige pagina's en ettelijke wapens zijn uitgeknipt.

In één band zijn hier drie (eigenlijk vier) afdeelingen te onderscheiden, echter vanouds een geheel uitmakende, wat o.a. blijkt uit den aanvang der tweede afdeeling: „Hier volget . . . ." en dien der vierde: „Hier sullen nu volgen . . . ."

Op het schutblad lezen we weer: „Hic Liber est Regneri Solckema Regiae Mat^{s} p. Gretemanni de Stellingwerff Oest endt — 1584".

De eerste afdeeling bevat een uitvoerige, door een aantal wapens opgeluisterde, verhandeling over het geslacht van Solckema en aangehuwde families — of liever: een vervolg daarvan: het is het tweede boek van „den Lineagie ('t geslacht) van Solckema", verdeeld in 27 hoofdstukken. Telkens verwijst het naar het (vermoedelijk verloren gegane) eerste deel, dat 43 hoofdstukken bevat heeft, tezamen alzoo 70. Op de voorlaatste pagina van deze eerste afdeeling leest men behalve laatstgenoemde bijzonderheid: „Finis secundi libri de Solckema — Omnia si perdas famam servare memento — R. A. S. — Disce mori et time dominum deum tuum". In cap. 12 wordt vermeld, dat in de laatste twee hoofdstukken van het eerste deel o. a. is medegedeeld hoe Rennert van Solckema de grietenij Ooststellingwerf gekregen had. Dit is ons dus niet bekend, maar het vermoeden ligt voor de hand, dat hij van Spaansche zijde na den dood van Rommert Friesma (te Groningen 1581) benoemd is, doch nooit in functie geweest.*)

*) Van Sminia (N. Naaml. pag. 392) vermeldt, dat v. S. alleen in het Lineageboek, doch niet in de C. E. grietman genoemd wordt; hij zag dan echter het titelblad over het hoofd! Schr. vermoedt dat v. S. na de *afzetting* van Friesma benoemd is, maar dat is niet aannemelijk; deze daad van rebellie had voor den koning natuurlijk geen rechtsgevolgen.

Van Sm.'s meening wordt gedeeld door Andreae (Nalez. pag. 123). — Deze laatste heeft overigens behalve het Lineageboek blijkbaar alleen A gezien, hoewel hem ook H (zie hierna) bekend was. Cf. b.v. pag. 38 n. 2, waar hij vermeldt, dat Hector van Jelgersma niet als opvolger van zijn vader in het grietmanschap van Achtkarspelen in de C. E. voorkomt. In alle hss., behalve A, staat echter van hem vermeld: „ipse successit patri in offitio"!

Wumkes.nl

Als tweede gedeelte volgt dan de „conscriptio exulum aliquorum, sed non omnium". Wat dit beduidt wordt nader toegelicht in een korte inleiding, die zich deels bedient van de woorden uit die der volledige C. E. Opgenomen zijn hier alleen namen en wapens (met die van event. vrouwen) van bisschop, stadhouder, eenige adellijke personen, raadsheeren, grietmannen en met Friezinnen gehuwde aanzienlijken „ende dat volgende elck ander na redelycker olderdom etc....." Het is dus maar een zeer select uittreksel uit de volledige C. E., waarop het vervolg der inleiding nog eens uitdrukkelijk wijst: „Dan men moet weten, dat alhier alden ballingen niet verhaelt worden op 't langste, dan altyt enigen etc. van den adel ende principaelsten als bouen genoech verhaelt is".*) De indeeling naar grietenijen en steden ontbreekt. Een enkel wapen komt hier wel, in de C. E. niet voor; ik noem b.v. dat van de vrouw van Benedictus Francet, tweede deurwaarder van den Hove (A. U. pag. 333).

Op deze tweede afdeeling volgt een „conscriptio mortis trium virginum", welke slechts één pagina beslaat en bestaat in de vermelding van Syouck van Solckema († 3 Sept. 1581), Tiescke van Gerbranda († 20 Aug. 1581) en Fraueck van Solckema († 19 Sept. 1581) met hare wapens.

En ten slotte als laatste afdeeling een reeks wapens van bestaande en reeds uitgestorven geslachten in Groningen en de Ommelanden, in alphabetische volgorde.

De grondtekst van al deze afdeelingen is geschreven en de wapens zijn geteekend door den auteur van A, B en C. In het Lineageboek loopt deze door tot de behandeling van gebeurtenissen uit 1584 (de jongste gebeurtenis in het over Rennert van S. handelende 25e hoofdstuk is de geboorte op 3 Sept. 1584 n.st. van den eersten zoon, Abraham, uit zijn tweede huwelijk). De zelfde hand heeft later de historie van het geslacht vervolgd: van den terugkeer van Rennert in 1585

*) Hogeman in zijn, in den aanvang vermeld en overigens vrij goed gedocumenteerd, betoog over de onvolledigheid der C. E. beschouwt het hier besproken hs. („het exemplaar .... dat aan R. Solckema behoorde" zooals hij het noemt) als gelijksoortig met A, B en C en wil uit den titel (in het 7e jaarverslag van het Fr. Gen. 1834/35): „conscriptio exulum (sed) non omnium" een bewijs voor zijn stelling putten! Blijkbaar heeft hij het hs. zelf niet gezien!

Wumkes.nl

met consent van Verdugo tot de overbrenging der lijken van zijn eerste vrouw (uit Bolsward) en zes zijner kinderen naar Sneek op 16 Dec. 1594 en de geboorte daags daarna van zijn derde kind, Alcke, uit het tweede huwelijk. De verdere lotgevallen van deze dochter en andere kinderen, met als laatsten datum den dood van eerstgenoemde „Aeltie Solcama' op 18 Oct. 1643, zijn er door een wat latere hand aan toegevoegd. Deze heeft voorts op de verso-pagina's en hier en daar in margine aanvullende genealogische aanteekeningen — deels in den vorm van kwartierstaten — gemaakt in de eerste drie afdeelingen, terwijl we tegenover de eerste bladzijde der tweede lezen:

„Den Grijtman Marten Hamkema*) verhaelt in sijn beschriven overde Friesche illustere mannen onder anderen van Rennert Solcama sijn kameraet dat hi de ballingen heeft opgetekent aldus met een veers:

Extorres Phrisiæ quorum arma et nomina junctim
Regnerus celebrans decoravit Solcama scripto **)

Kunnen dese ballingen gefoegt werden achter aen het troostschrift der ballingen ofte des verlies der goederen (. . . . ?) bi Fredrik Salmuth tot Emden gepredikt ende so int latijn als duits gedrukt te koep gesonden." ***)

Het Lineageboek, benevens nog een, mij onbekend, excerpt eruit van Mr. van Halmael, is naast drie exemplaren van de

---

*) = Hamconius. In de C. E. heet hij: „Marten Hamckes Con. Mats excijsmeester in Follega". Voor zijn grietmanschap cf. van Sminia pag. 345, Andreae pag. 111.

**) Zooals de H.H. t.a.p. reeds opmerkt, is dit een citaat uit de: „Frisia seu de Viris Rebusque Frisiae illustribus Libri II (Munst. Ed. 1609 L 3, Fran. Ed. 1620 pag. 86). Volledig moest het luiden:

„. . . . . sic demum Regis Iberi — Nuper Ioannes viguit Gerbranda supremus — Trans Isulam judex et clarus Marte Iarichus — Liauckema; praesigni fulgens Chiliarchus honore — Gloriaque imprimis Dekemanae gentis lulus — Illustresque alij plures belloque togaque — Extorres Frisii quorum arma et nomina iunctim — Regnerus celebrans decoravit Solckema scripto."

***) Friedrich Salmuth, gereformeerd theoloog, geb. 1592, predikte in de Paltz, daarna sinds 1622 te Emden, waar hij 14 Dec. 1625 overleed. Hij schreef o.a., vol heimwee naar zijn stamland: „Trostschrift wider den Verlust der Weltgüter, insonderheit des Vatterlandes". Emden z.j. (cf. Allgem. D. Biogr. XXX 272).

Wumkes.nl

C. E. — allicht de drie door de H.H. behandelde: A, B, en G hierna — gebezigd als bron voor het Stamboek.

Eekhoff in zijn inleiding (A.U. pag 324) verwart het met de volledige C. E., die „in 1835 door den Heer Mr. E. Roorda" aan het Fr. Gen. zou zijn vereerd.

Ten slotte valt nog iets op te merken over een inhoudsopgave van de hand van (de Haan) H.(ettema) op een los briefje voorin dit hs. welke verwarring kan stichten. H. vermeldt daarin, dat de gegevens der tweede afdeeling „voorzooverre daar opgegeven overeenkomen(de) met de volledigere (hss.) van *Solckema*, Eysinga en Hettema en dat . . . . van Lycklama." Dit moet een verschrijving zijn, want in G (zie hierna) heeft hij genoteerd, dat het hs. „Solckema" = het hs. „Roorda" d.i. het Lineageboek!

E. H. S. in het archief van Eysinga, weleer ingebonden, band en eerste 20 pagina's ontbreken; gepagineerd 21—170; blad 55/56 mankeert, doch was blijkbaar blanco: de tekst der andere hss. loopt van pag. 54 op 57 regelmatig door.

Deze (vermoedelijk vroeg-18e eeuwsche) copie, vrij onbeholpen geschreven en geteekend, komt met geen der behandelde exemplaren overeen. Het jaartal 1587 komt er nog niet in voor. Verschillende aanvullingen, verbeteringen en weglatingen uit A, B en C keeren hier wel terug, andere weer niet. Bovendien heeft dit hs. eenige kleine nieuwigheden; ik noem b. v.:

de „nobel" in het wapen van Mr. Hendricus Nobel al. Bensma (A. U. pag. 334) draagt hier een roos, in B en C een schip (A is hier onduidelijk);

het sterfjaar van D. Dominicus Onnis Holckema (A.U. pag. 364) is hier 1580, in A, B en C 1586;

de wapens van Arent van Genum c. u. (A. U. pag. 369) vertoonen hier gouden eggen, in A, B en C zilveren.

D. Bonifacius Corvinus (A. U. pag. 340) komt hier, evenals in A, voor onder Leeuwarderadeel (standplaats Cornjum); in C paradeert hij onder Dokkum (zijn geboorteplaats), in B onder Westdongeradeel (zonder „Corvinus").

De inschrijving van van Solckema is hier vrijwel gelijkluidend met die in C, evenals die van Aecxma; ook hier staat: „famula". De talrijke geestelijken-„wapens" van A, B en C, die de miskelk met hostie vertoonen, zijn hier niet opgenomen. Pag. 168 heeft de zelfde bewoordingen als de voorlaatste van B, doch de wapens zijn achterwege gebleven.

Wumkes.nl

Ik concludeer uit dit alles (nadere argumenten volgen nog), dat dit afschrift gemaakt is naar een verloren gegaan oud exemplaar, ongeveer gelijkluidend met A, B en C. En niet onmogelijk is het, dat van deze beide gesproken wordt in de Vrije Fries dl. VI, pag. 360. In de beschrijving van een reis door Friesland in 1710 laat Dirks daar Zacharias Conrad von Uffenbach mededeelen, dat hij bij den Bolswarder rector Joh. Hilarides een hs. van de C. E. zag, dat deze zeide op een auctie voor *f* 30.— gekocht te hebben. Het was voorzien van gekleurde wapens „tamelijk slecht geteekend". Zijn zoon had ze nog eens „vrij wel" afgeteekend. Dit kan zeer wel de toenmalige appreciatie van de teekenwijze van „van Solckema" zijn, die ons juist bijzonder vlot voorkomt, tegenover die van het afschrift E, welke ons nog al onbeholpen aandoet. — De H. H. identificeert dit exemplaar van Hilarides kortweg met A of B; de copie van den zoon acht hij mogelijk te zijn een der hem bekende wapenboeken: van Frans Laes van Burmania, van Jacob Romein of van Frans de Geest.

Het hier behandelde hs. noemt de H.H. niet. Zeer vermoedelijk is het dit exemplaar, dat te Water ten gebruike gehad heeft van den bovengenoemden grietman U. van Burmania (Verb. der Ed. IV pag. 412 v.v.). Hij haalt n.l. aan de vermelding op „pag. 101" van H. Aecxma en op „pag. 92" van Aedo van Heringa, en deze bladzijden kloppen, voor zoover mij bekend, alleen met die van E. Dit is dan op gelijke wijze als B in het Eysingaarchief gekomen. — Ten onrechte beweert Eekhoff (A. U. pag. 323), dat te Water A gebruikt heeft: dat is juist het eenige exemplaar, waar de door dezen geciteerde toevoeging „ut dicitur" bij Aecxma niet voorkomt (z. bov.).

F. H. S. in de Prov. Bibl. van Friesland (No. 447), reeds omstr. 1880 daar aanwezig; gefolieerd 1—198 (fol. 20, 31, 52, 81, 86, 104, 134, 172 en 173 zijn uitgescheurd). Voorin is geplakt een beschrijving van het hs., geknipt uit een veilingscatalogus (vermoedelijk van Mart. Nijhoff), waarin aan het slot: „Mise à prix 75 florins".

De wapens in dit exemplaar zijn gemoderniseerd, op grooteren schaal, zeer minutieus en in sprekende kleuren uitgevoerd. Op de slotpagina komt het gepenteekende wapen Clant voor en daaronder de aanteekening: „Dees Conscripsio Exulum Frysiae

Wumkes.nl

heb ik onder geschreeven uit een olt dat door Reennert van Solckema hier voor gemelt was op gestelt int net gestelt en die bende laeten tot een memorij" (get.) „A. W. (?) Clant 1719".

Bij vergelijking bleek mij, dat de tekst vrijwel woordelijk overeenstemt met die van E. voor zoover nog aanwezig: alle daaruit door mij opgesomde eigenaardigheden vindt men ook hier, behalve dat bij Aecxma weer „familia" i. p. v. „famula" staat. Slechts enkele verschilpunten zijn er op te merken, b.v.:

Bij Dr. Nicolaus Nicolay (A. U. pag. 333) is met dezelfde hand later aangevuld: „ux. Margrijta van Roon".

Als laatste der Leeuwarder burgers (A. U. pag. 339) komt hier voor Luythien Fridtsz, dien E niet heeft, (evenmin als A en C, wel B). Als sterfjaar van R. v. Solckema's eerste vrouw staat hier 1580 aangegeven, overal elders (ook in E) 1578.

Het wapen Buma van de moeder van Abbe van Aesgama (A. U. pag. 336) is hier ingeteekend als de overige; overal elders is het oningevuld behalve in A, waar het (geheel anders!) in 1764 is bijgeteekend (z. bov.). Heraldisch gesproken zijn er ook overigens nog al afwijkingen van E te constateeren: in de kleuren, het gewend-zijn van figuren en helmteekens enz.

Dacht ik dus oorspronkelijk, dat dit hs. een zelfstandige copie was naar het verloren „origineel" van E, een nadere ontdekking deed mij van opinie veranderen. In E vond ik blad 149/150 (alleen pag. 149 beschreven) los en abusievelijk liggende tusschen pag. 166 en 170, zoodat Ciprianus Martini tot en met Blaeukerck van Echtna (A. U. pag. 364) kwamen te staan tusschen Bartele Meinnes en Habele Jan Peters (A. U. pag. 369). En nu blijken in F deze Lemsterlandsche ballingen op dezelfde wijze (evenwel niet op één afzonderlijke pagina) te paradeeren tusschen hun Weststellingwerfsche collega's! We moeten dus bijna wel aannemen, dat dat losse blad reeds in 1719 verkeerd lag en dat die onjuiste volgorde door Clant, die weinig in Friesche aardrijkskunde thuis geweest zal zijn, klakkeloos is overgenomen, m. a. w. dat F een copie is van E.*) Onopgehelderd blijft dan

*) Een ander staaltje van onnauwkeurig copieeren door Clant (behalve het genoemde sterfjaar 1580 i. p. v. 1578): de tekst „Jan her Peters (Luytken) van Britzum carbijn" (A. U. pag. 339), die overal aldus voorkomt, is hier verhaspeld tot: „Jan *Heert en* Pyter Luytken van Britsum carbiniers."

Wumkes.nl

weliswaar de opneming van Luythien Fridtsz (z. bov.); de wapenverschillen zijn wel te verklaren. Men krijgt n.l. den indruk, dat hier een heraldicus aan het werk was, die zich veroorloofde verschillende verbeteringen aan te brengen, dit komt ook uit in het feit, dat alleen in dit hs. naast de wapens der steden die der grietenijen zijn afgebeeld. (cf. Andreae, Koll. Geschiedk. Beschr. pag. 139 en foutief: dezelfde, Nalez. pag. 141.)

Hebben we hier inderdaad met een copie naar E te doen, (Clant heeft dan niet veel begrip van 16e eeuwsch schrift gehad!) dan is er nog een argument aanwezig voor mijn veronderstelling, dat dit laatste afgeschreven is van een verloren, afwijkend „origineel". In het hs. Clant toch komt na Caspar de Robles (A. U. pag. 332) diens latere opvolger François de Verdugo met naam en wapen voor, die in alle tot nu toe besproken exemplaren ontbreekt. Helaas is niet meer na te gaan, of hij ook in E vermeld werd: het betrokken deel daarvan is verloren; ik acht het echter zeer waarschijnlijk (zie onder G hierna).

De H.H. noemt ook dit hs. niet.

G. H.S. in de Prov. Bibl. No. 7158 XVII 9, behandeld door de H.H. t. a p. onder No. IV als „M. S. Hettema". Het was zijn eigendom; voordien van den raadsheer Jr. Mr. Montanus Hettema. Voorin geplakt (door de H.H.? Deze spreekt zelf van een „losse aanteekening") vinden we een briefje, waarop de raadsheer heeft geschreven: „Deze conscriptio Exulum Frisiae is door Mr. Epkema schoolmeester van Wirdum in Friesland in den jaare 1780 gecopieerd uit twee oude manuscripten van de Familie van Albada afkomstig en onder den Grietman van Leeuwarderadeel Jr. Ulbo van Burmania berustende". Hiermee is te vergelijken een los briefje liggende, volgens de H.H. en ook nu nog, voor in B en luidende als volgt: „Gecopieert, gecoll^{t} en accor^{t} met de twee exemplaren thans berustende bij den Hoog Welg. Heere Jr. Ulbo van Burmania, Grietman van Leeuwarderadeel etc. etc. Gekogt in de auctie van wijlen Mons^{r} Andreas Dykstra a^{o} 1780, welke gezegt word uit een oud Roomsch adelijk geslagt gesproten te zijn" (get.) „Nicolaas Epkema". Dit is geschreven met dezelfde hand als G, zoodat dit exemplaar ongetwijfeld bedoeld wordt.

De H.H. deelt mede, dat het een copie is naar B, vergeleken

Wumkes.nl

met A naar hem uit de beide briefjes in verband met den tekst bleek. Nu is B zeer zeker het eigendom van Burmania geweest, doch van A is dat nergens gebleken; wel is van hetzelfde ten opzichte van E de groote waarschijnlijkheid door mij aangetoond. Bij een nauwkeurige vergelijking bleek mij echter naast den onmiskenbaren tekst van B geen enkele specifieke overeenkomst met A: geen enkele van de aanvullingen daarin op tekst en wapens van B is opgenomen. Naast enkele kleinigheden in wapens is er één opvallend verschil met het laatste: Verdugo komt hier weer voor, niet na de Robles (waar geen plaats meer was), doch tegenover hem. Dit kan dus uit E zijn ingevoegd, (waarin ik aanneem dat Verdugo's naam en wapen ook moeten hebben gestaan), evenals een paar wapenvarianten, b.v. in het wapen Temple (van de moeder van Abbe van Sickinga — A. U. pag. 336 —), dat hier van B en van A (= C) afwijkt, maar dat zouden dan ook de eenige resultaten van het „vergelijken" zijn, voorzoover ik kan nagaan. De bewering omtrent *twee* oude Albada-hss. zou ook op een vergissing moeten berusten, tenzij Burmania nog een derde exemplaar (het „origineel" van E?) heeft bezeten, dat niet in het Eysinga-archief is overgegaan, doch hiertegen pleiten weer de bewoordingen van Epkema: „*de* twee exemplaren."

Het hs. heeft een, mij onverklaarbare, latere pagineering in deze volgorde: 1—48, 65—80, 49—64, 81—145; de juiste is er door de H.H. aan toegevoegd. Verder heeft deze overal in margine aangeteekend de varianten op tekst en wapens in A, B en D (het laatste door hem soms „M. S. Solckema" genoemd z. bov.), echter geenszins geheel volledig.

Op te merken valt nog, dat naast het wapen van Verdugo staat, dat dit ontbreekt in M. S. Fr. Gen. No. 11 (d.i. het oude catalogusnummer van D) en Eis. (B) en dat het in No. 10 (d.i. het oude nummer van A) op pag. 19 staat. In A, dat ongepagineerd is, komt het echter evenmin voor, wel in H (zie hierna) op pag 19: dit exemplaar wordt echter verder nergens door de H.H. geciteerd of zelfs maar genoemd.

Naar G heeft de H.H. de perscopie gemaakt met een inleiding, waarin hij de vier hem bekende hss. (het Lineageboek inbegrepen) beschrijft en die ik reeds herhaaldelijk citeerde. (Prov. Bibl H. S. 7158 XVII 10), doch welke, voorzoover mij bekend, niet gedrukt is. De tekst is echter vrij bewerkt: alle Latijn is

Wumkes.nl

vertaald en de „tegenwoordige stijl" gebezigd. Aangegeven is telkens de plaats der wapens en in margine zijn weer de varianten van A, B en D opgenomen.

H. M.S. in het Gem. arch. van Leeuwarden (Inv. No. 318A; inv. Eekhoff No. 275).

Dit is een eind-18e eeuwsche copie met vrij primitief geteekende wapens, geschreven met soortgelijke hand als die van G: het kan dezelfde zijn, maar iets minder zwierig (wat ouder?); ook de wapenteekening vertoont eenige overeenstemming. Vergelijking met E leert, dat het daarvan een zeer minutieus afschrift is, wat zelfs duidelijk uitkomt in de nummering en indeeling der bladzijden. Deze is aanvankelijk geheel gelijk, totdat het hiaat 54—57 in E, dat genegeerd is, een verspringing van twee pagina's doet ontstaan, welke echter wordt teniet gedaan door grootere wapenteekening in H., zoodat van pag. 119 tot het einde (pag. 159) alles weer geheel uniform is.

De copiist heeft in margine varianten aangeteekend, waarbij soms staat: „in 't oud . . . .": deze blijken alle aan B te zijn ontleend. Hier hebben we dus zonder twijfel te maken met een afschrift naar twee hss., die in het bezit van Ulbo van Burmania zijn geweest en ik heb mij dan ook afgevraagd, of er op een of andere raadselachtige wijze een verwisseling met G kan hebben plaats gehad en de beide aldaar vermelde briefjes (het later in G vastgeplakte en het in ieder geval niet in B behoorende) in H op hun plaats zouden zijn. Ertegen pleit echter, dat het schrift van Epkema's briefje geheel en al overeenstemt met G.

Is E (en niet zijn gelijk gepagineerd „origineel"!) inderdaad het exemplaar, waarnaar gecopieerd is, dan is het hier verstandiger gedaan dan in F: de Lemsterlandsche ballingen zijn hier niet verdwaald. Dat bij Aecxma weer „familia" i.p.v. „famula" staat kan a slip of the pen zijn, terwijl de wapens Solckema-Hoyttema, die hier op de slotpagina wel zijn ingevoegd, uit B kunnen zijn overgenomen.

Het hs. wordt o.a. vermeld door Hoogland (A. U. pag. 321).

Wat leert ons nu het bovenstaande omtrent de wordingsgeschiedenis der C.E. en de verschillende hss.?

De H.H. komt aan het slot van de inleiding tot zijn perscopie

Wumkes.nl

voor de door hem behandelde vier exemplaren tot de slotsom, dat R. van Solckema allereerst de tweede en vierde afdeeling van D heeft opgesteld uit het hs. van Aecxma zonder wapens, dat verloren gegaan is, vervolgens als „vermeerderde editie" B samenstelde en daarnaar tenslotte A afschreef, dat hij dan later nog weer uitbreidde met enkele nieuwe gegevens. Het eigenlijke Lineageboek in D acht hij van later datum (daarin komt volgens hem geen jaartal voor: het titelblad zag hij dus blijkbaar over het hoofd!). B en A moeten, zoo betoogt hij, in of na 1587 geschreven zijn; de argumenteering daarvan met jaartallen is zóó verward en onjuist, dat ik ze na het bovenstaande niet verder zal weerleggen. G tenslotte beschouwt hij, zooals wij zagen, als een afschrift van B, vergeleken met A.

Hogeman (t.a.p. pag. 192) vertelt, als ware hij er zelf bij geweest, dat Aecxma, toen hij na inlichtingen van dezen en genen te hebben ontvangen „een tamelijke lijst" van ballingen bij elkaar had, deze circa 1585 in een boek overschreef, tusschenruimten liet voor de latere invulling der wapens en er later nog namen bijschreef, terwijl dan tenslotte van Solckema er nieuwe aanvullingen aan toevoegde!

En nu tenslotte mijn conclusie. Aan de hand van bovenstaande gegevens stel ik mij den gang van zaken ongeveer als volgt voor:

De pastoor van Wolsum heeft in de eerste jaren van zijn ballingschap aanteekening gehouden van de namen der uitgewekenen die hem ter oore kwamen. Deze zonder eenig systeem opgeschreven lijst kwam kort daarop in handen van Rennert van Solckema, die ze in 1584 begon om te werken tot een systematisch ingedeelde „conscriptio", voorzien van wapens (eenigermate met behoud vermoedelijk van den tekst van Aecxma; daardoor kan althans de niet-vermelding van zijn eigen grietmanschap verklaard worden). Hieraan zal hij 3 Juni 1585 de laatste hand hebben gelegd. [**A**].

Intusschen had hij ook aan zijn Lineageboek gewerkt, waarvan het tweede deel, vervolgd met een keurcollectie uit de namenverzameling van Aecxma (vrienden en verwanten?) en met een Groningsche wapenreeks (o.a. geslachten verwant aan zijn tweede vrouw) in 1584 was te boek gesteld. [**D**].

Van het eerste conscriptio-exemplaar, waarin onder en na de vervaardiging allerlei nagekomen bijzonderheden betreffende

Wumkes.nl

tekst en wapens moesten worden ingevoegd en dat daardoor langzamerhand op een concept ging lijken, heeft hij daarop in 1586 een copie (in den boven geschetsten ruimen zin van het woord) gemaakt. [C], En vervolgens in of na 1587 nogmaals een dergelijk „afschrift" voor zijn vriend van Roorda, van wien (als hij het ooit gehad heeft) het aan van Albada kwam, vervolgens aan van Adelen, veel later aan Dykstra; uit diens boekenauctie kocht van Burmania het, van wien het weer op de familie van Eysinga vererfde. [B].

Wellicht vervaardigde van Solckema zelf dan wel een ander, vroeger of later nog een derde „copie", waarin o. a. ook Verdugo werd opgenomen. Een afschrift daarvan zou het dan kunnen zijn, wellicht van de hand van Hilarides Jr. (omstr. 1700), dat mede in het bezit van Dykstra, later van Burmania en zoo weer in het Eysinga-archief kwam [E].

Naar dit laatste vervaardigde Clant in 1719 zijn copie [F], naar B + F vóór 1780 (?) Epkema (?) een andere [H] en naar B (+ F?) in 1780 Epkema nog een derde [G].

Deze samenhang tusschen de hier behandelde hss. staat, zooals we zagen, allerminst vast en ik geef mijn meening voorloopig voor beter. In elk geval zal, naar ik hoop, deze bijdrage degenen, die de Conscriptio Exulum willen raadplegen, eenigermate kunnen voorlichten.

Wumkes.nl

Een zakalmanak van Bernard van Merode, luitenant-gouverneur van Friesland,

door Dr. P. V. ASTRO.

Eenige maanden geleden kwam in mijn bezit een oude Deventer „Schrijff Cronyk Almanach op dat Jaer na die geboert onsers Heeren Jesu Christi MDLXXXIII".

Leek mij dit boekske op zichzelf om velerlei redenen niet onbelangrijk (ik hoop elders nog gelegenheid te hebben er op terug te komen), buitengewoon interessant kwamen mij voor de aanteekeningen, die op de blank gehouden bladzijden door den oorspronkelijken eigenaar in 't Fransch dier dagen waren gemaakt.

Bij oppervlakkige beschouwing bleek mij al aanstonds, dat de bezitter moest zijn geweest een belangrijk personage, een man van ontwikkeling, een officier uit het Staatsche leger en wel iemand, die in Friesland een rol had gespeeld en in Leeuwarden had gewoond.

De man van beschaving en ontwikkeling bleek uit 't keurige handschrift en uit het feit dat er aanteekeningen bij zijn, die over belangrijke personen handelen, uit den grooten voet waarop hij leeft en vooral ook uit 't feit dat deze man in een almanak van 1583, die dus nog gedrukt is in den ouden stijl, reeds van den aanvang van 't jaar af, zelf de correctie aanbrengt voor de nieúwe Gregoriaansche tijdrekening.

Op den 10den December van 't jaar 1582 werd 't plakkaat uitgegeven, waarin de nieuwe stijl werd ingevoerd.(1) De eigenaar moet dus wel zeer op de hoogte van zijn tijd zijn en waarschijnlijk vaak in aanraking komen met officieele stukken, waarin de nieuwe stijl voortaan zal worden gebruikt, dat hij reeds eenige weken later zelf zijn almanak op den „stylo novo" inricht.

Dat hij een hoogen rang bekleedde werd ook nog duidelijk uit eenige aanteekeningen, waarin hij spreekt van zijn „Com-

(1) Placcaet van de afgekorte tien dagen. Bor, 2e stuk, 17e Boek, pag. 336.

Wumkes.nl

pagnie colonelle" en dat hij stond aan de zijde van den Prins bleek mij al dadelijk uit de eerste bladzijde waar hij aanteekent op 17 Januari (stylo novo) „Trayson à Anvers". De Fransche furie had dus blijkbaar wel indruk op hem gemaakt en was hem een daad van vuig verraad.

Het opslaan van Bor's Nederlandsche Historien gaf mij verder licht in de beteekenis van verschillende der gemaakte aanteekeningen.

Dat ik hier in staat ben te verklaren, dat de eigenaar van dezen almanak is geweest „Bernard van Merode, Heer van Rumen, Lieutenant Gouverneur van Friesland", dank ik aan de inlichtingen, die ik in zoo ruime mate mocht ontvangen van Dr. Waller Zeper, Rijks-Archivaris in Friesland, wien ik 't boekske ter beoordeeling toezond.

Evenzoo is 't naar aanleiding van een schrijven van hem, dat ik hier de eerste opmerkingen over deze aanteekeningen van een vriend, een vertrouwde van Oranje, doe verschijnen.

Deze van Merode, Heer van Rumen, Capellen, Raamsdonk enz. was een verbannen Mechelsch edelman van het Compromis. Hij heeft behoord onder de meest vertrouwden van den Prins, zooals o. a. blijkt uit het feit dat de Prins hem in zijn brieven noemt „mon bien bon amy"!

In 1570 was hij door dezen aangesteld tot Commandant van Deventer en Kampen. (1) Toen zal hij dus in kennis zijn gekomen met de voortreffelijke almanakken, die in Deventer door den ouden Magirus werden uitgegeven.

In 1572 wordt hij Gouverneur van Mechelen en speelt als zoodanig een belangrijke rol. (2)

Op het Congres te Keulen was hij een der vertegenwoordigers der Staten Generaal en toen 't congres na zes maanden delibereeren tot geen resultaat leidde, werd aan Rumen opgedragen „alzoo hij in Keulen woonde, toch nog in contact te blijven met de onderhandelaars". (3)

Tenslotte werd hij in 1579, toen de Prins ook tot gouverneur van Friesland was benoemd, door dezen aangesteld tot zijn plaatsvervanger.

(1) Zie R. Fruin. Verspreide Geschriften II, pag. 155. Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap dl. XVII, blz. 64.
(2) Zie R. Fruin. Verspr. Geschr. II, pag. 222.
(3) Bor, 2e stuk, 13e boek, pag. 52, 108.

Wumkes.nl

In 1583 werd hij op zijn verzoek, wegens hoogen ouderdom eervol ontslagen, en kwam Graaf Willem Lodewijk van Nassau in zijn plaats. (1)

In 1589 of 1591 is Merode te Keulen gestorven.

De gemaakte aanteekeningen zijn in twee soorten te onderscheiden, n.m.l. die welke huishoudelijk kunnen worden genoemd en andere, die meer betrekking hebben op des schrijvers officieele positie in den Staat.

De eerste notitie, die wij aantreffen behoort tot de laatst genoemde en dus zullen wij deze maar eerst behandelen.

14 Januari (stylo novo) (dien zullen wij steeds maar volgen) lezen wij:

Request parti pour son Altesse. Dit betreft dus een schrijven gericht tot Anjou. Dat Merode Friesland zou verlaten stond toen al vast en dit request zal dan ook wel betreffen een commissie, i. e. eene aanstelling in het leger van den Hertog, die hij dan ook den 17 November verkrijgt.

17 Januari: *Trayson a Anvers.* Zooals wij reeds zagen heeft dit feit blijkbaar grooten indruk op hem gemaakt en moet hij dus later, bij 't vernemen er van, dien datum in zijn kroniek hebben ingevoegd.

21 Mei: *Comisaires de son Exce arrivés.*

30 Mei: *Accordt faict entre les villes et plat pays.*

1 Juni: *Comisaires de son Exce parti.*

Deze drie aanteekeningen hebben betrekking op het bijleggen van het reeds jaren bestaande geschil tusschen de steden en 't platte land in Friesland. (2) Deze twist dreigde zoo hoog te loopen, dat de Prins besloot gevolmachtigden te benoemen, die zouden trachten deze zaken te regelen. Deze benoemden waren:

Jonkheer Nicolaus van Suylen, Heere van Drakenborg, Schout der Stad Utrecht, die intusschen door ambtsbezigheden verhinderd is geweest naar Friesland te gaan; (3) Meester Leonard Casenbrodt, Raed Ordinarius in den Hove van Holland; Meester Willem Bardesius, Burgemeester van de stad Amsterdam en Bernard van Merode.

---

(1) Bor, 2e stuk, 18e Boek, pag. 403. Dus niet tengevolge van Merode's overlijden, verg. Blok, Willem de Eerste II, bl. 200.
(2) Bor, 2e stuk, 18e Boek, pag. 376, v.v.
(3) Ibidem.

Wumkes.nl

Op 30 Mei (oude stijl) werd ten Raadhuize te Leeuwarden een accoord getroffen, dat de zaken wel niet geheel oploste, doch in elk geval 't geschil deed „slyten".

Ik heb mij niet aan de gedachte kunnen ontrekken dat Merode op het totstandkomen van dat accoord heeft gewacht, of dat hem verzocht is geworden er op te wachten, met de definitieve aanvrage van zijn ontslag als plaatsvervangend stadhouder. In elk geval is het wel opvallend dat dadelijk na het vertrek der commissie de maatregelen voor de afreis naar 't Zuiden worden getroffen.

5 Juni: *Receu ce dernir payement du Colonelle en Fryse.*

17 Juni schijnt hij voornemens te zijn geweest te vertrekken, doch zijn: *Parti de Lieuwarden pour Brabant* heeft hij weer doorgestreept en juist een week later, dus 24 Juni, zegt hij Friesland vaarwel.

Op zijn reis kunnen wij hem zoowat volgen.

24 Juni: *Parti de Lieuwarden pour Brabant.*
25 Juni: *Arrives a Enchuijsen.*
26 Juni: *Parti de Enchuijsen.*
1 Juli: *Arrives a Anvers.*
5 Juli: *Chevaux entrez a hotelerie.*
6 Juli: *Entrez a Anvers en menaige.*

Wij zien dus dat hij in een week van Leeuwarden naar Antwerpen reisde, daar eerst voorloopig in een herberg heeft gelogeerd, alwaar de paarden bleven ondergebracht, terwijl hij zelf na een dag of vijf een huis betrok.

21 Juli: *Rendu la Commission du Gouvernement de Fryse a son Exce.*

Dit is de hiervoor genoemde aanstelling tot luitenant van den Prins.

Nog is het mogelijk, dat aan den Prins werd medegedeeld, dat Gedeputeerde Staten van Friesland in Merodes plaats tot Luitenant-Gouverneur wenschten te benoemen Graaf Willem Lodewijk van Nassau en dat daarop na goedkeuring door den Prins, later zijn ontslag is verleend.

Den volgenden dag, 22 Juni: *Prince parti pour Zeelant.*

Dit brengt in herinnering 't oogenblik waarop Prins Willem persoonlijk naar Zeeland meent te moeten vertrekken „om alom ordre te stellen". (1)

(1) Bor, 2e stuk, 18e boek, pag. 399.

Wumkes.nl

Parma had Duinkerken belegerd en genomen. Oostende en Sluis verkeerden in groot gevaar, terwijl die van Vlaanderen de zaken al zeer weinig ernstig opnamen. Holland en Zeeland moesten thans versterkingen te land en ter zee voor de bedreigde streken bijeen brengen.

Persoonlijk wil de Prins zich daarmede bezig houden.

St. Aldegonde vervangt hem te Antwerpen.

17 Augustus: *Fin du payement de ma compagnie colonelle en Fryse.*

20 Augustus: *Guarde casee en Fryse.*

Merode betaalt de laatste soldij aan zijn troepen uit en dankt zijn garde af.

17 November: *Receu les Commission de Son Altesse.*

Dien dag ontvangt hij dus een aanstelling van Anjou.

Waarschijnlijk staat deze aanteekening in verband met zijn rekwest van 4 Januari.

19 Nov.: *Ecrit a Bacx.* Jammer genoeg is niet na te gaan aan welken Bacx hij hier schrijft. In elk geval zal 't wel aan een der drie bekende ritmeesters zijn geweest.

28 December: *Moullerie et Asselyrs parti pour Flissingen.*

Dit waren Anthoine de Lalaing, Heere van Mouillerie en Johan van Asseliers, die last hadden gekregen van de Heeren Staten Generaal, met Anjou, na alles wat er in Antwerpen gebeurd was over de souvereiniteit dezer landen te onderhandelen. Volgens Blok (1) zijn zij half November afgereisd naar Château-Thierry, waar Anjou verbleef, zoo ziek als hij was. Daar de deputatie tot diep in het voorjaar met Anjou onderhandelen bleef (2) blijkt uit deze aanteekening dat zij nog wel eens ruggespraak kwamen houden met den Prins, die in Zeeland of Holland zich ophield.

Wanneer wij nu de huishoudelijke aanteekeningen nagaan, dan zien wij:

14 Januari: *Lieuwes at receu et retenu cette prest* en deze mededeeling vinden wij om de 8 dagen telkens weer terug. Blijkbaar is in 't begin van het jaar voor al die data „Pr" geschreven, althans na Merode's vertrek, toen er van een ontvangst blijkbaar geen sprake meer was, zien wij toch nog steeds

(1) Blok, Willem de Eerste, Amst. 1920 II bl. 201.

(2) Ibidem.

Wumkes.nl

om de acht dagen de „Pr" geschreven. Het kan geen bedrag wezen dat Merode aan dezen Dirick Lieuwes afdroeg, want 20 en 28 April staat er *Jay receu (et retenu) cette prette.* Opvallend is het nu dat, nadat van Merode zelf die beide malen 't geld inde, er na dien staat: *Lieuwes at receu et retenu cette prette de laquelle il doit rendre compte.* Is gebleken, toen de baas zelf de duiten in ontvangst nam, dat er iets niet in den haak is geweest? Dit is allicht laster, want al deze posten zijn doorgehaald op de laatste na, op 14 Juni.

Het is niet uitgesloten dat deze prest of prette een telkens zich herhalend voorschot is geweest op het salaris van den Gouverneur. Daarvoor zou kunnen pleiten dat 14 Juni dus juist voor 't vertrek van Merode uit Friesland dezen post voor het laatst staat geboekt.

Den dag te voren, 13 Juni, blijkt er een andere vertrouwde op 't appel te verschijnen: zekere Gabriel aan wien voortaan de geldelijke administratie goeddeels wordt opgedragen. Telkens toch vinden wij vermeld dat aan dezen Gabriel geld is verstrekt. Soms is 't alleen maar „en payement", dan weer „pour serer les comptes de Hans (een waarschijnlijk Duitsche koetsier die 11 September is in dienst getreden: *„Hans couchir entres en service gainge par an 30* ff").

Op 30 Sept. heet het *„Done a Gabriel pour satisfaire a mes debtes a Anvers iusques du dernier de ce mois (stilo novo) incluis* . . . .

7 October vertrekt deze Gabriel naar Friesland, wij lezen:
Gabriel parti pour Fryse: vin commence.
Arnoldt venu en sa place.

Deze Arnoldt was reeds op 14 Sept. naar Friesland vertrokken. Blijkbaar is hij in zijn opdracht, die naar alle waarschijnlijkheid van financieelen aard is geweest, niet goed geslaagd en gaat nu de vertrouwde Gabriel in zijn plaats.

Dat deze zending belangrijk is, blijkt wel uit deze notitie op 20 December: *Ecrit Gabriel, donne au porteur 6* ff *18 par sus son voyage: pour lequelle jay promis 24 florin.* De brenger van dit epistel wordt dus voor 't in goede orde afgeven ervan extra beloond.

Wat het personeel verder aangaat, op 29 Sept. wordt een huishoudster gehuurd, Billiez (Belie?) geheeten, die 30 Sept. in dienst treedt gelijk met een ander dienstmeisje. Deze Billiez

Wumkes.nl

wordt een factotum in huis. Zij zorgt voor alles. In de eerste plaats voor de „menaige" waarvoor zij telkens het benoodigde geld ontvangt. De wijnvoorraad wordt dadelijk door haar aangevuld. Eenige malen lezen wij *„vin comence"*, n.m.l. op 7 Oct., 16 November, 30 December.

12 October: *„Belliez heft the slutel van den wynkelder ontfangen''.*

17 October krijgt zij geld om den wijn te betalen.

10 December: *Done a Belliez pour payer le couterir, peltir et autre chose extraordinaire — 36½* ℔.

11 December: *Donne a Billiez pour les acoutrement de Riperda* (waarschijnlijk een edelknaap).

27 December: *Donne Billiez pour quelcques miens acoustrement.*

Wij zien dus, deze Belliez heeft 't volle vertrouwen — zij is blijkbaar de zorgende vrouwenhand in 't huis te Antwerpen.

Want, zooals wij reeds zagen, heeft Merode er al spoedig na zijn komst een huis betrokken. Korten tijd daarna werden de paarden, die eerst in de stal van de herberg waren ondergebracht, weer in de buurt gestald.

6 Juli betrekt hij zijn huis en 13 October zien wij: *chevaus entrez ci aupres pour sept patars par iours.* (Een koopje).

We hebben dus reeds uit deze opsomming van bedienden kunnen zien dat de Heer van Rumen een vrij grooten staat voerde. Deze wordt nog gecompleteerd door een jood, Abraham geheeten, die hem, naar de gewoonte dier dagen, met zijn alchemische liefhebberijen terzijde stond.

1 Dec.: *Done a Abraham pour la chymie . . .*

6 Dec.: *Chymia commence par Abraham.*

31 Dec.: *A. Abraham donne — 13* ℔ *4 st.*

Tenslotte nog eenige aanteekeningen over zijn inkomsten.

Daarover vinden wij 3 Sept.: *ontfangen van Raemsdonck — 12 ferdel corns, bringen tot Antwerpen — 13 firdel, ider firdel vercoft 45 st. . . .*

25 September: *ontfangen van Raemsdonck 10 firdel corns ende ein firdedeil van een firdel corns, maet van Antwerpen.*

Dan zien wij hem nog zijn geld beleggen op de in die dagen gebruikelijke wijze:

19 Aug. *Prette en monsr Doheim 400 hollandisce taller fait 660* ℔. *Surce receu pour gaige et hypoteque unne chayne de*

Wumkes.nl

125 chaynons, poisant 31 onces en or, chacque once a 25 florins fait — 800 florins.

Zooals ik reeds opmerkte, 1589 of 1591 is Merode gestorven; of hij na 1583 nog een rol heeft gespeeld op eenigerlei wijze is mij niet bekend. In geen der bronnen, die ik raadpleegde, wordt zijn naam later nog genoemd. Niet onwaarschijnlijk is dat hij na den dood van Prins Willem den Zwijger, voor wien hij steeds een trouwe en betrouwbare vriend is geweest, zich uit het gevaarvolle en drukkende openbare leven dier dagen heeft teruggetrokken.

Want het jaar 1583 was een donker jaar. Niet ten onrechte in Bor met dit tweeregelig versje getypeerd:

Niet dan van bedrog, geveinstheid en verraderijen,
List en valschheid hoorde men aan alle sijen.

Wumkes.nl

VERBETERINGEN:

Op blz. 107 regel 17 en 18 weg te laten „en 1a".
„ „ „ „ 25 staat Bunsen, lees Brunsum.
„ „ 108 „ 12 staat P; g, lees P/g.

Wumkes.nl

GEDENKSCHRIFT

UITGEGEVEN

TER GELEGENHEID VAN HET EEUWFEEST

VAN HET

FRIESCH GENOOTSCHAP

VAN

GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE

TE LEEUWARDEN.

1827—1927.

Wumkes.nl

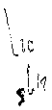

Wumkes.nl

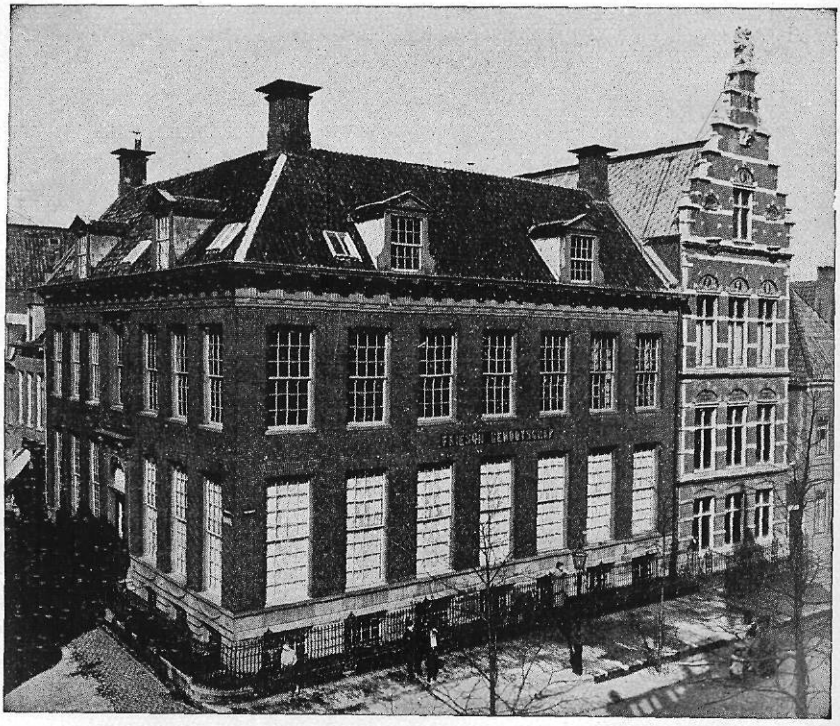

HET FRIESCH MUSEUM.

Wumkes.nl

Honderd Jaren uit de Geschiedenis van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde,

door R. VISSCHER.

Het ligt in den aard, dat wij bij den honderdjarigen gedenkdag van de oprichting van het Friesch Genootschap een oogenblik stilstaan om den afgelegden weg te overzien. De mensch toch heeft behoefte aan mijlpalen, waarbij hij kan verpoozen, om daarna met hernieuwde kracht zijn weg te vervolgen. Zoo herdacht het Genootschap in zijne vergadering van 8 Juli 1852 zijn nagenoeg 25-jarig bestaan en vierde het in 1877 een luisterrijk feest bij zijn 50-jarig jubileum. De 75e gedenkdag ging echter onopgemerkt voorbij.

Bij den terugblik over deze eerste eeuw van zijne geschiedenis valt er ééne gebeurtenis aan te wijzen, die in hare gevolgen van groote beteekenis voor het Genootschap is geweest; eene gebeurtenis, welke een overwegenden invloed heeft gehad op zijne ontwikkeling, ja, zelfs in belangrijke mate heeft medegewerkt tot eene wijziging van het Genootschapsleven. Dit was de viering van zijn 50-jarig bestaan door de Historische Tentoonstelling van Friesland. Het is algemeen bekend, hoe deze tentoonstelling, gehouden in het Koninklijk Paleis te Leeuwarden, van heinde en ver bezoekers trok; hoe er slechts één roep ging over de belangrijkheid van deze expositie, welke een helder licht wierp op zeden en gewoonten, op onderwijs en nijverheid, en op de beoefening van kunsten en wetenschappen in Friesland in vervlogen eeuwen. De tentoonstelling slaagde zóó wel, dat zij een batig slot van f 17100 opleverde. Voor deze som kocht het Genootschap zich een eigen huis in de Koningsstraat aan en richtte dit voor zijn museum en zijne bibliotheek in. Waar de Provincie Friesland vroeger in de lokalen van hare verzamelingen van oudheden eene plaats inruimde aan de antiquiteiten van het Genootschap, daar nam het Genootschap thans de Provinciale collecties in zijn museum op. — Wie heeft, dien zal gegeven worden! Zoodra het gebouw in de Koningsstraat in gebruik was ge-

Wumkes.nl

nomen, vloeiden van alle zijden geschenken toe, en dat niet slechts in de eerste jaren van zijn bestaan, doch voortdurend: het is een stroom, die nooit is opgedroogd, dank zij de vrijgevigheid van Genootschapsleden en van hen, die daarbuiten belang in het museum stellen.

„Es füllt sich der Speicher, es dehnt sich das Haus!"

Zoo is het ook met het museum gegaan: verschillende belendende perceelen, zoowel in de Koningsstraat als aan de Tweebaksmarkt, zijn aangekocht; zolders zijn in expositie-zalen herschapen, een nieuwe verdieping werd op het huis gezet, — en altijd vloeit de stroom van aanwinsten voort.

Dat deze groei van het museum veel vordert van de finantiën van het Genootschap en van de werkkracht van het Bestuur spreekt van zelf; dat dit van lieverlede van grooten invloed moest zijn op den aard zijner werkzaamheden ligt voor de hand. Vandaar, dat men de historische tentoonstelling van 1877 kan beschouwen als een keerpunt in de geschiedenis van het Genootschap gedurende de eerste eeuw van zijn bestaan. De beoefening van de Friesche geschiedenis en taalkunde, welke in de eerste vijftig jaar op den voorgrond trad en de bovenhand hield op het bijeenbrengen van antiquiteiten, heeft in de tweede helft van dit tijdvak den voorrang moeten afstaan aan het verzamelen, beschrijven en tentoonstellen van voorwerpen, welke getuigenis geven van de geschiedenis van Friesland in den ruimsten zin.

Het overzicht over de verrichtingen van het Friesch Genootschap in de afgeloopen eeuw vervalt derhalve als vanzelf in twee tijdperken: de periode van 1827—1877 en die van 1877 tot heden, welke ik achtereenvolgens hoop te behandelen.

Den 7en Juli 1823 werd te Bolsward het Gijsbert Japicxfeest gevierd. De herdenking van dezen grooten dichter deed de liefde voor de Friesche taal en geschiedenis krachtig oplaaien en werkte mede tot de oprichting van ons Genootschap. Reeds meermalen was de behoefte aan een Friesch Genootschap gevoeld, en mannen als prof. dr. E. Wassenbergh, te Franeker, en de predikant H. W. C. A. Visser, te IJsbrechtum, hadden herhaaldelijk over het gemis daarvan geklaagd. Andere gewesten van ons land bezaten sinds lang hunne Provinciale Genootschappen: het Zeeuwsch Genootschap dateerde van 1769, het

Wumkes.nl

FREERK DIRKS FONTEIN.

Dr. HENDRIK AMERSFOORT.

Stichters van het Friesch Genootschap.

Er bestaat geen portret van Mr. FRANCISCUS BINKES, mede-stichter van het Friesch Genootschap.

Wumkes.nl

Utrechtsch Genootschap van 1778, terwijl de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem in 1752, en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden in 1766 was opgericht. Doch Friesland, met zijne rijke geschiedenis, Friesland, dat door zijne afgelegenheid zoo sterk zijne zeden en gewoonten had bewaard, en waar de eigen taal nog werd gesproken, kon nog op geen vereeniging bogen, die zich op de studie van zijne historie en zijne taal toelegde. Hier moest eene maatschappij in het leven worden geroepen, die zich met de zoo lang verwaarloosde taak belastte. Door deze gedachte bezield, kwamen drie mannen bijeen, die als stichters van het Friesch Genootschap beschouwd moeten worden, n.l. de Friezen: Freerk Dirks Fontein, handelaar te Harlingen, en mr. Franciscus Binkes, rechter te Sneek, en de Hollander: dr. Hendrik Amersfoordt, sinds 1818 rector aldaar. Op 28 Augustus 1827 belegden zij eene vergadering in het hôtel „de Phoenix" te Leeuwarden, waartoe 21 vooraanstaande mannen op dit gebied werden uitgenoodigd. Op 26 September daaraanvolgende werd te Franeker: „Het Provinciaal Friesch Genootschap ter „beoefening van Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde" gesticht en zijne wet, ontworpen door de heeren mr. de Crane, Amersfoort en Fontein, met eene kleine wijziging vastgesteld. [1])

Het Genootschap telde werkende, gewone, buitengewone en honoraire leden. De werkende leden moesten in Friesland wonen en werden door de buitengewone en de honoraire leden uit de gewone leden gekozen. Zoodra een buitengewoon lid zich in Friesland metterwoon vestigde, werd hij tot de werkende leden gerekend. De groep der werkende leden, wier aantal mettertijd ongeveer dertig bedroeg, splitste hare werkzaamheden in vier afdeelingen, waarvan de eerste zich toelegde op de Friesche staat- en letterkundige geschiedenis, de staatsinrichting en de bewerking van oude handschriften; de tweede had het verzamelen en beschrijven van Friesche oudheden en de aansporing van Friesche beoefenaars van beeldende kunsten ten doel; de derde bestudeerde de geologische en de geographische gesteldheid van Friesland, zijne nijverheid, landbouw en fabriekswezen, terwijl de vierde zich bezig hield met de studie van de Friesche grammatica, het uitgeven van ver-

[1]) Door eene wetswijziging is deze naam in 1844 in zijn tegenwoordigen vorm veranderd.

Wumkes.nl

spreide stukken in het Friesch, met taalkundige opheldering, en ook met „de instandhouding van het nog aanwezige in de „Friesche volkstaal en de beoefening der Friesche proza- en „dichtkunst".

Het Bestuur kon enkel uit de werkende leden worden gekozen. Nadat de tweede vergadering te Leeuwarden en de derde te Sneek was gehouden, kwam men vervolgens steeds te Leeuwarden bijeen, eerst op het Heerenwaltje, daarna in het Friesch Koffiehuis, en eindelijk bij „Van der Wielen" in de Sacramentsstraat. Er werden drie vergaderingen per jaar gehouden. Na afdoening der werkzaamheden hield een der leden eene rede en gaven andere soms kleine bijdragen ten beste. Opmerkelijk is het, dat toen reeds allerlei onderwerpen naar voren werden gebracht, welke thans nog het Genootschap bezig houden, zooals de geschiedenis van de oudste handelsbetrekkingen in Friesland en de verhouding der Friesche steden tot de Hanze; de aard en de uitgebreidheid van dien handel, de oorsprong van de kleederdracht, de zeden en gewoonten van Hindeloopen, de beschrijving der in Friesland gevonden grafzerken, de invallen der Noormannen, het ontwerpen van eene kaart dezer provincie in de 12e en de 13e eeuw, Friesland's folklore e.a,

Reeds dadelijk besloot het Genootschap tot de uitgave van een Friesch „Jierboeckje", dat zes jaargangen heeft beleefd. Hierin werden o.m. eene verhandeling over de Friesche spelling van dr. J. H. Halbertsma, en eene korte „Geschiedenis van Friesland" door Mr. A. van Halmael opgenomen. Het voorstel om het Jierboeckje in het Friesch uit te geven werd niet zoozeer gedaan om de landbewoners, dan wel om de stedelingen smaak in te boezemen voor hunne veelal vergeten moedertaal. Deze poging leed echter schipbreuk: in 1835 hield het „Jierboeckje" op te bestaan en maakte plaats voor een Geschied-, Oudheid- en Taalkundig Mengelwerk, dat in het Nederlandsch werd gegeven, „gezien de weinige bekendheid der landstaal in andere „gewesten". Het verscheen in afleveringen, zonder verbindtenis van tijdsbepaling. Zoo werd in 1837 onze „Vrije Fries" geboren. De eerste redactie werd gevormd door de heeren J. van Leeuwen, mr. A. Telting en Jhr. mr. de Haan Hettema.

Slechts een paar jaar had het Genootschap bestaan, toen er een donkere wolk aan zijn gezichtseinder verrees. Dat was de oorlog met België. De vergaderingen werden gestaakt; het

Wumkes.nl

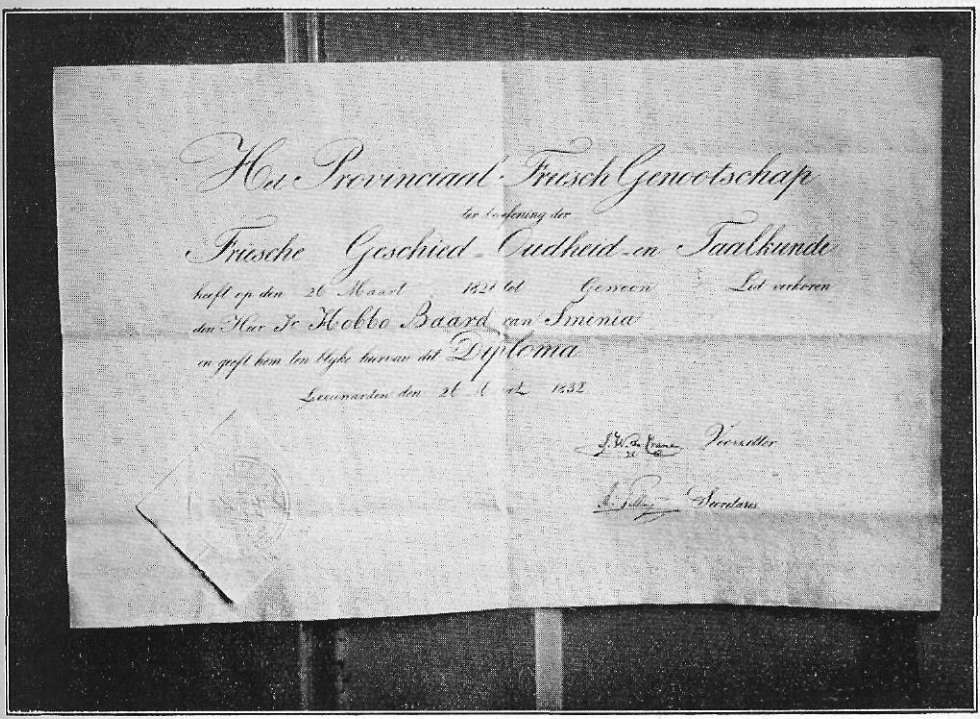
Het Provinciaal Friesch Genootschap
ter beoefening der
Friesche Geschied- Oudheid- en Taalkunde
heeft op den 26 Maart 1821 61 Gemeen Lid verkoren
den Heer Jr. Hobbo Baard van Sminia
en geeft hem hier blijke hiervan dit Diploma
Leeuwarden den 26 April 1832
J. H. de Haan Voorzitter
Secretaris

DIPLOMA VOOR Jhr. H. BAARD VAN SMINIA.

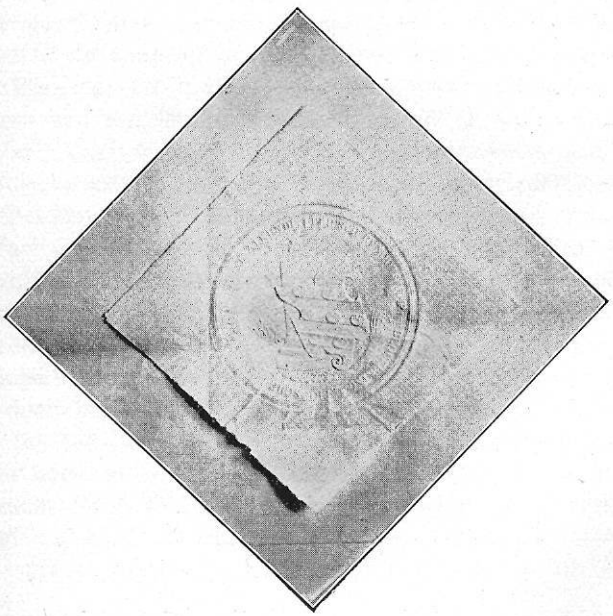

HET GROOT-ZEGEL VAN HET GENOOTSCHAP IN 1832,
met het randschrift: Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

Wumkes.nl

Genootschap bleef werkeloos van 27 September 1830 tot 26 Maart 1832. Daarna toog men echter met kracht weer aan den arbeid. Reeds in 1829 hadden de geschriften van Jancko Douwama, die in 1530 in den kerker te Vilvoorden stierf, de aandacht getrokken. De bewerker dezer geschriften, dr. H. Amersfoordt, begon in 1830 met het „Boeck der Partijen", dat later gevolgd werd door de „Articulen van Foerantwording", „de Instructie aan zijn Wijff", het „Tractaet fan sijner Rekenscop en de „Handel sedert 1520, in IV quartieren". Doch de breede wijze, waarop Amersfoordt zijne taak had opgezet, werd oorzaak, dat bij zijn overlijden, in 1843, slechts een gedeelte van de Inleiding tot dit werk gereed was. Hiervan zijn in 1849 eenige hoofdstukken verschenen. Deze uitgave van Jancko Douwama's geschriften vormt het eerste deel der werken in-4to van het Friesch Genootschap.

Een ander onderwerp, dat reeds in 1829 ter sprake was gekomen, had niet die belangrijke gevolgen, welke men zich aanvankelijk daarvan had voorgesteld. Men meende n.l., dat de nagelaten geschriften van Franciscus Junius, die te Bolsward eenigen tijd met Gijsbert Japicx had omgegaan, veel belangrijks omtrent de Friesche taal en geschiedenis zouden bevatten. Daartoe werd een onderzoek ingesteld in de Bodleyan Library te Oxford, waar die geschriften berusten. Het gevolg hiervan was, dat het Genootschap daarvan in 1835: „Thet Freske Riim", bewerkt door E. Epkema, en in 1837 de „Gesta Fresonum", met aanteekeningen van mr. W. J. de Crane, uitgaf. In 1851 bleek het, helaas, dat „Thet Freske Riim" niets anders was dan eene onvoltooide vertaling in het Friesch van het Nederlandsche werk, getiteld: „Alvini Tractatus", terwijl de „Gesta Fresonum" slechts eene zeer gebrekkige overzetting in het Friesch bleek te zijn van een Nederlandsch geschrift, genaamd de „Gesta Frisiorum". Deze beide Nederlandsche verhandelingen komen voor in een boekdeel uit het Gabbema-archief, dat tijdelijk aan het Genootschap was afgestaan. De teleurstelling is zeker groot geweest, doch het Genootschap besloot nu ook de beide Nederlandsche teksten het licht te doen zien. Zij werden door dr. J. G. Ottema bewerkt en in 1853 uitgegeven. Te zamen met „Die olde Freesche Cronike", geannoteerd door wijlen Dr. E. Epkema en uitgegeven in 1852, maken deze vier stukken het tweede deel der werken in-4to van het Friesch Genootschap uit.

Wumkes.nl

Intusschen had men het in 4-to formaat voor de werken van het Genootschap laten varen en waren reeds in-8vo verschenen: „De gedenckweerdige Geschiedenissen" van Jhr. Fredrick van Verwou, in 1841 uitgegeven door mr. A. Telting. Het tweede gedeelte van dit werk zag eerst in 1874 het licht, onder den titel van: „Eenige aanteekeningen van 't gepasseerde in de Staten-Generaal, 1616—1620". Van 1846—1851 werden de „Oude Friesche Wetten" door Jhr. mr. M. de Haan Hettema uitgegeven. Tegelijkertijd besteedde dr. J. G. Ottema veel zorg aan de uitgave van de Kroniek van Friesland van Worp Tyaerda van Rinsumageest, prior in het klooster Thabor, waarvan de drie eerste boeken in het Latijn, en het vierde boek in het Nederlandsch, tusschen 1847—1850 uitkwamen. Veel later, in 1871, publiceerde het Genootschap ook het in 1867 gevonden 5e deel van deze Kroniek, dat eveneens door den heer Ottema is bewerkt. In 1855 verscheen van zijne vruchtbare pen de vertaling van een in Gent gevonden Latijnsch handschrift, getiteld: „Proeliarius, of Strijdboek der oorlogen in Friesland in 1518", beschreven door Paulus Rodolphi van Rixtel. De ontdekking der „Mémoires" van den Frieschen Staatsman Sicco van Goslinga leidde in 1857 tot de uitgave daarvan door de heeren U. A. Evertsz en G. H. M. Delprat; het „Leven van Menno baron van Coehoorn", door zijn zoon Gosewijn Theodoor beschreven, werd met vele aanteekeningen in 1860 uitgegeven door Jhr. J. W. van Sypesteyn. In 1864 besloot het Genootschap tot de publicatie van de Lex Frisionum, naar Pertz' „Monumenta Germaniae", toegelicht door dr. K. von Richthofen, welke in 1866 het licht zag. In 1874 volgde die van de brieven van Aggaeus van Albada aan Rembertus Ackema, uitgegeven door dr. E. Friedländer. Intusschen had het Genootschap mr. W. B. S. Boeles in 1866 uitgenoodigd om eene geschiedenis van de Franeker Hoogeschool en de levens harer hoogleeraren te schrijven, welk werk van 1878—1889 in twee deelen verscheen. Ook zag het werk van dr. J. Reitsma „Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming en der Hervormde Kerk in Friesland" (1520—1620) in 1876 het licht. Mr. W. B. Buma, die in 1873 overleed, legateerde fl. 4000 aan het Genootschap voor de uitgave van de door hem gemaakte afschriften van de „Registers van den Aanbreng in 1511" welke uitgave door mr. I. Telting is bezorgd. Een ander legaat, in

Wumkes.nl

Mr. A. TELTING.

Dr. J. G. OTTEMA.

W. EEKHOFF.

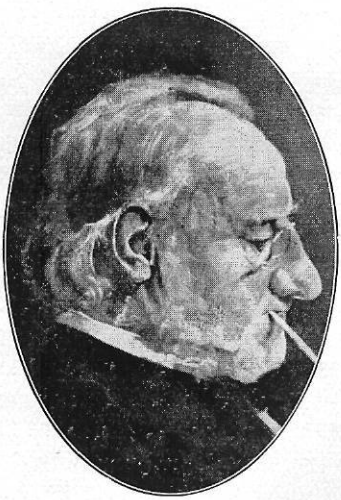

Ds. G. H. VAN BORSSUM WAALKES.

Wumkes.nl

1870 door bemiddeling van mevrouw B. IJpeij–Looxma ontvangen, had het Genootschap in staat gesteld een plaatwerk van Friesche oudheden en gemeentezegels uit te geven, dat met eene voorrede van W. Eekhoff in 1875 verscheen. [1])

Bij dit korte overzicht over de werken, welke in de eerste vijftig jaar van zijn bestaan door het Genootschap zijn gepubliceerd, behoort men nog de talrijke belangrijke bijdragen over Friesche geschiedenis en kunst te voegen, die in „De Vrije Fries" zijn verschenen. Menigmaal zijn hierin ook de lezingen opgenomen, welke door de Genootschapsleden op de vergaderingen en de winteravondbijeenkomsten werden gehouden. Reeds in 1834 bracht mr. A. Deketh het houden van samenkomsten gedurende den winter ter sprake. Dit voorstel werd toen echter heftig bestreden door den heer Amersfoordt, die er tegen was, dat het Genootschap een bedrag van fl. 25 zou uittrekken voor het houden van die bijeenkomsten te Leeuwarden, daar elders wonende leden daarvan geen genot konden hebben. In 1840, toen de geldmiddelen van het Genootschap gestegen waren (het budget bedroeg toen fl. 575) is het voorstel Deketh echter aangenomen en werd er bepaald, dat naast de drie gewone jaarlijksche vergaderingen, vijf winteravondbijeenkomsten te Leeuwarden gehouden zouden worden. De leden traden daarbij als sprekers op. Ook te Heerenveen vereenigden zich in 1846 Genootschapsleden om elkaar op dergelijke bijeenkomsten met voorlezingen en bijdragen aangenaam bezig te houden. Vier jaar hebben deze winteravonden daar bestaan; eerst onder het presidium van den vroegeren voorzitter van het Genootschap: mr. U. A. Evertsz, daarna onder dat van ds. A. Winkler Prins. Doch zij bleken geene

[1]) In dit plaatwerk is ook een facsimilé opgenomen van eene bladzij van het veel besproken Oera-Linda-Bok, dat in 1867 opdook en zooveel pennen in beweging bracht. Over de herkomst van dit merkwaardige geschrift, waarop Dr. E. Verwijs het eerst de aandacht van het Bestuur van het Friesch Genootschap vestigde en dat door een zijner leden, Dr. J. G. Ottema, bewerkt, vertaald en op eigen kosten uitgegeven werd, is men het nog steeds niet eens, en, ofschoon velen aannemen, dat het eene welgeslaagde mystificatie is, om het chauvinisme van de Friezen destijds te hekelen, worden er nu, na zestig jaar, nog beschouwingen over gehouden; men zoekt nog naar den maker; ja, er gaan nog enkele stemmen op om de echtheid van het handschrift te bepleiten.

Wumkes.nl

levensvatbaarheid te bezitten en in andere plaatsen hebben de Genootschapsleden het voorbeeld van Heerenveen niet gevolgd. Wel werd echter herhaaldelijk op de algemeene ledenvergadering opgemerkt, dat het zoo bezwaarlijk was voor de buiten Leeuwarden gevestigde leden, de lezingen dáár bij te wonen. Dit heeft het Bestuur er twee jaar geleden toe geleid om een proef te nemen met de instelling van winteravondbijeenkomsten buiten Leeuwarden, in verschillende centra van Friesland.

Het Genootschap hield zich echter niet enkel bezig met het bestudeeren en het uitgeven van geschiedkundige werken en oud-Friesche teksten. Met vurigen ijver wierp het zich ook op de vorming van eene bibliotheek en het aanleggen van verzamelingen van allerlei aard, als van: schilderijen, portretten, prenten en teekeningen, van kaarten, terp-oudheden, munten en penningen, van kleedingstukken, gebruiksvoorwerpen, specimina van zilversmeedkunst, glas en aardewerk e.a. Reeds in 1832 bezat het eene kleine boekerij, welke door schenking en aankoop dermate toenam, dat zij in 1847: 612 boekwerken en 37 handschriften telde, waarvan de secretaris, dr. J. G. Ottema en de heer T. R. Dijkstra een catalogus maakten. Oorspronkelijk werd de boekerij ten huize van den secretaris, die tevens bibliothecaris was, bewaard. Toen het Bestuur in 1848 echter kans zag voor fl. 52 per jaar een vertrek bij de concertzaal van Van der Wielen in de Sacramentsstraat te huren, werden alle eigendommen van het Genootschap daarheen overgebracht. De secretaris hield daar Zaterdagsmorgens zitting. Dit locaal werd spoedig te klein, zoodat het Genootschap in 1853 gaarne gebruik maakte van het aanbod der Provinciale Staten van Friesland om eene plaats voor zijne boeken en antiquiteiten in te ruimen in het nieuwe Paleis van Justitie. Met de museumvoorwerpen van de Provincie vulden zij daar twee vertrekken. De vreugde was echter van korten duur: de rechterlijke macht eischte na enkele jaren één der beide lokalen op en in 1863 werd de boekerij van het museum gescheiden en weer teruggebracht naar Van der Wielen, waar zij toen twee, pas bij de concertzaal aangebouwde, kamers vulde. Reeds van den beginne af had men ook handschriften verzameld en afschriften laten maken van elders berustende oorkonden, die belangrijk zijn voor de geschiedenis van Friesland. In 1862 verscheen de eerste gedrukte catalogus der bibliotheek, welke in 1863 door een

Wumkes.nl

eerste, en in 1871 door een tweede supplement gevolgd werd. Intusschen vielen de vereenigde functiën van secretaris en bibliothecaris, nadat museum en bibliotheek in twee verschillende gebouwen waren ondergebracht, den secretaris te zwaar. Een ander lid van het Bestuur, mr. C. W. A. Buma, nam daarop in 1864 den post van bibliothecaris op zich. Eerst in 1881, toen het Friesch Museum in de Koningsstraat in gebruik werd genomen, zijn museum en bibliotheek weer in één gebouw vereenigd.

Op voorstel van mr. A. Deketh was men in 1833 begonnen met de vorming van een penning-kabinet. De zorg hiervoor werd opgedragen aan den penningmeester, daar de eerste thesauriers, mr. A. Deketh en mr. J. Dirks, uit hoofde van hunne studiën op het gebied der numismatiek, zich gaarne met die taak belastten. Toen de heer Dirks in 1849 als penningmeester aftrad, had er eene wetswijziging plaats, waardoor het mogelijk werd, dat hem de zorg voor deze verzamelingen bleef opgedragen. Tot aan zijn dood, in 1892, heeft hij deze beheerd. De namen der heeren Deketh en Dirks, evenals die van hunne opvolgers Jhr. mr. W. C. G. van Eysinga en S. Wigersma Hzn., zijn een borg, dat de munt- en penningverzameling van het Friesch Genootschap, die verschillende kostbare legaten heeft ontvangen, zooals die van de heeren Dirks, Quaestius en IJpeij, tot de rijkste penningkabinetten in den lande behooren.

Alle begin is klein: het tegenwoordige Friesch Museum vindt zijn oorsprong in eene kast met schuifdeuren, welke in 1846 werd aangeschaft en twee jaar later geplaatst werd in het kleine vertrek bij van der Wielen, dat tot bibliotheek diende. Die kast bevatte de eerste terp-oudheden. Omstreeks 1840 was men met het afgraven van terpen begonnen en toen uit die bij Wirdum, Kimswerd en Pingjum verschillende voorwerpen uit lang vervlogen eeuwen te voorschijn waren gekomen, benoemde het Bestuur in 1846 eene commissie uit zijn midden om het oog op de afgravingen te houden, terwijl plaatselijke besturen en bijzondere personen werden uitgenoodigd om het Bestuur mede in kennis te stellen van hetgeen in de terpen werd gevonden. Dat die vondsten niet om niet werden verkregen, blijkt al uit eene klacht, in 1853 geuit, over de groote bedragen, welke daarvoor werden gevraagd.

Wumkes.nl

In 1853 besloten de Provinciale Staten, op aandrang van dr. J. H. Halbertsma, die zijne verzamelingen van Hindelooper merkwaardigheden en andere antiquiteiten en later nog zijne preciosa van zilver aan de Provincie schonk, tot de oprichting van een „Antiquarisch Kabinet van Friesland", in verband met de collecties oudheden en penningen van het Friesch Genootschap, dat zich tot die medewerking bereid had verklaard. Zij stelden daarvoor twee bovenlocalen in het Paleis van Justitie beschikbaar, waarin, naar boven is meegedeeld, ook de bibliotheek van het Genootschap eene plaats vond. Door aankoop en schenking groeide het museum snel aan. Toen de rechterlijke macht in 1862 een dezer beide vertrekken opeischte, en de boekerij daarom naar van der Wielen teruggebracht werd, bleek het andere spoedig te klein om al de oudheden van de Provincie en van het Genootschap te omvatten. De Gedeputeerde Staten zagen daarom naar eene andere bewaarplaats uit en vonden die in een paar vertrekken van het Gouvernementsgebouw, welke, door de verplaatsing van het telegraafbureau naar het nieuwe postkantoor op de Wortelhaven, in 1871 waren ontruimd. Deze werden nu, in overleg met het Genootschapsbestuur vertimmerd en ingericht, zoodat het Provinciaal Museum in 1872 in deze localen gevestigd kon worden. Drie dagen in de week, des Dinsdags, Donderdags en Zaterdags, was het museum van 10—2 uur geopend. Dr. J. H. Halbertsma, die den stoot had gegeven tot de oprichting van dit museum en zooveel voor den groei daarvan had gedaan, zag dit nieuwe stadium niet meer aanbreken: hij was den 27en Februari 1869 op 81-jarigen leeftijd ontslapen.

Zoo naderde met rassche schreden het jaar 1877, waarin het vijftigjarig bestaan van het Genootschap herdacht zou worden. Dat dit op luisterrijke wijze moest geschieden, daarover was men het eens. Door den invloed van het Genootschap was de waardeering van Friesche oudheden en merkwaardigheden sterk toegenomen; men wist, dat zoowel hier in de Provincie, als elders, vele belangrijke en kostbare gebruiks- en kunstvoorwerpen aanwezig waren. Het denkbeeld lag voor de hand om eene tentoonstelling te Leeuwarden te houden van zoo mogelijk alles, wat licht kon verspreiden over Frieslands verleden. Hiertoe werd op voorstel van het bestuurslid, den heer C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, dan ook in 1875 besloten. Aan de tentoonstel-

Wumkes.nl

Dr. J. H. HALBERTSMA.

C. H. F. A. CORBELIJN BATTAERD.

Jhr. Mr. W. C. G. VAN EYSINGA.

S. WIGERSMA Hzn.

Wumkes.nl

lingscommissie, bestaande uit het Bestuur, met toevoeging van eenige andere Genootschapsleden, werd volledige vrijheid van handelen toegestaan, onder verplichting alleen van het afleggen van rekening en verantwoording aan alle leden na afloop der tentoonstelling. Z.M. Koning Willem III stond het Koninklijk Paleis voor dit doel af, zoodat men over eene prachtige ruimte kon beschikken. Dat deze historische tentoonstelling een groot succes heeft gehad, is overbekend. Van alle kanten stroomden de inzendingen toe; de catalogus wijst uit, hoe levendig de deelneming was en welke prachtige voorwerpen uit kasten en kisten daarbij te voorschijn kwamen. Niet minder dan 1490 inzenders gaven van hunne belangstelling blijk. Op den dag van het jubileum, 26 Sept. 1877, hield het Genootschap eene bijeenkomst, waartoe ook vele autoriteiten waren uitgenoodigd. De voorzitter, mr. J. Dirks, sprak een feestrede uit; daarna hield men eene „Concert-promenade" door de zalen der tentoonstelling, waarop een feestmaaltijd volgde. Zooals boven reeds werd medegedeeld, leverde deze tentoonstelling, waarvoor het Genootschap geene enkele subsidie had aangevraagd, een zoo ruim batig saldo op, dat het huis op den hoek van de Koningsstraat en de Turfmarkt daarvoor kon worden aangekocht. Zoo ontstond het Friesch Museum, dat het Provinciaal Kabinet van Oudheden in zich opnam. Hiermede vangt een nieuw tijdperk voor het Genootschap aan.

Doch het overzicht van hetgeen het Friesch Genootschap in deze eerste periode van zijn bestaan heeft verricht, zou niet volledig zijn, indien men naast de tastbare gevolgen van zijne werkzaamheid: zijne geschied- en letterkundige uitgaven, zijne verzamelingen van oudheden, zijn munt- en penningkabinet, zijne schilderijen- en prentcollecties en zijne bibliotheek, niet den grooten invloed stelde, welken het buitendien door zijne handelingen op de herleving van de belangstelling voor Friesche geschiedenis en kunst heeft uitgeoefend. Het nam het opsporen van bijzondere archieven op zich om deze dienstbaar te maken aan de geschiedenis van Friesland; het zocht naar Friesche charters, welke niet in het Charterboek voorkomen en vestigde de aandacht op de nog overgebleven exemplaren van het 6e deel van dit Charterboek, waarop Jhr. mr. M. de Haan Hettema een register maakte.[1]) Het Genootschap verkreeg van de Staten van Friesland, dat deze het door den archivaris der

[1]) Dit register, omstreeks 1833 gemaakt, is niet in druk uitgegeven.

Wumkes.nl

Provincie, J. van Leeuwen, bewerkte register op het Charterboek lieten uitgeven. Het noodigde de onderwijzers ten platten lande uit om eene beschrijving van hunne woonplaatsen in te zenden, ten einde zóó tot eene grondige topographie van Friesland te komen en verzocht hen tevens copiën van grafschriften en teekeningen van grafzerken te willen maken, terwijl de Gouverneur van Friesland, op zijn aandrang, in 1844 de Plaatselijke Besturen inlichtingen vroeg omtrent de in hunne gemeenten bestaande monumenten van geschiedenis en kunst. Het Genootschap wees op het belang van het in teekening brengen van oude gebouwen, die gaan verdwijnen; het werkte mede tot het behoud van de Martini-kerk te Franeker en van de waterpoort te Sneek; het hield het oog op terp-afgravingen, het wekte de belangstelling op voor Friesche volks- en kinderspelen, gewoonten en gebruiken. Het eerde Frieslands vooraanstaande mannen door het plaatsen van een gedenksteen voor Eyse Eysinga in den muur der kerk te Dronrijp (1845), en van een gedenkteeken bij het graf van J. C. P. Salverda te Wons (1853), terwijl het later (in 1894) de zorg op zich nam voor de graven van Arjen Roelofs Hommema en zijne broers te Hijum. Aan zijne bemoeiingen is het te danken, dat, hoewel de Franeker academie werd opgeheven, de bibliotheek van deze hoogeschool in 1849 voor Friesland behouden bleef. Zoo had het Friesch Genootschap zich in de eerste vijftig jaren van zijn bestaan door al hetgeen men van zijne werkzaamheden „zag en niet zag" in onze Provincie en daarbuiten een goeden naam verworven.

Over de tweede periode van de geschiedenis van het Friesch Genootschap, welke met de stichting van het Friesch Museum aanbreekt, kan ik kort zijn, daar dit tijdperk vnl. den groei van deze instelling behelst, die elders in dit Gedenkschrift door den directeur van het museum in het licht zal worden gesteld. Ik zal hier dan ook niet over zijne schatten uitweiden, doch er enkel op wijzen, dat het museum herhaaldelijk vergroot moest worden om al de aanwinsten te kunnen bevatten. In het huis op den hoek van de Koningsstraat en de Turfmarkt, dat in 1879 door het Genootschap was aangekocht, werd op 12 April 1881 het Friesch Museum geopend. Behalve de bezittingen van het Genootschap waren hierin ook de aan de

Wumkes.nl

Mr. A. LOOXMA IJPEIJ.

Mr. A. QUAESTIUS.

CHR. BISSCHOP.

Mevr. K. BISSCHOP—SWIFT.

Wumkes.nl

Provincie toebehoorende voorwerpen uit het voormalige „Antiquarisch Kabinet van Friesland" geplaatst. Tusschen de Provincie en het Genootschap werd nu een contract gesloten, waarbij de Provincie zich verbond hare antiquiteiten in bruikleen aan het Genootschap af te staan en dit eene jaarlijksche subsidie van fl. 500 te verleenen, terwijl het Genootschap zich verplichtte om, bij zijne opheffing of ontbinding, alle oudheden, welke dan in het museum als het bijzonder eigendom van het Genootschap zijn opgenomen, gratis in eigendom aan de Provincie Friesland te doen overgaan. Zoo ontstond er een nauwe band tusschen de Provincie en het Genootschap; een band, die nog versterkt is geworden, sinds enkele hoogst belangrijke collecties aan de Provincie zijn geschonken en gelegateerd onder voorwaarde, dat deze geplaatst moesten worden in het Friesch Museum, zooals de porcelein-verzameling, gelegateerd door den heer A. Looxma-IJpeij en de Bisschop-collectie, geschonken door Mevrouw K. Bisschop—Swift. Het spreekt van zelf, dat het bovengenoemd bedrag, dat de Provincie jaarlijks aan het Genootschap als vergoeding voor het onderhoud en de tentoonstelling ook van hare eigendommen verstrekt, en dat den in dat verband minder juisten naam van „subsidie" draagt, in den loop der jaren aanmerkelijk is verhoogd.

De belangstelling in het Friesch museum was groot, en steeds groeiden de verzamelingen, zoowel door aankoop als door legaten en giften,[1]) aan. Uitbreiding van het gebouw werd al spoedig noodzakelijk, en, nadat het Genootschap in 1886 en 1889 twee huisjes, achter elkaar aan de Turfmarkt, naast het museum, staande, had aangekocht, werden deze afgebroken om plaats te maken voor een nieuw museumgebouw, dat op 19 Juni 1892 met eene tentoonstelling van schilderijen van hedendaagsche meesters werd geopend. Kort daarop kocht de Provincie een nabij het museum gelegen huis in de Koningsstraat aan, dat eveneens door een nieuw gebouw werd vervangen ter opneming van de porcelein-verzameling IJpeij, welke op 12 November 1894 voor het publiek werd opengesteld, terwijl het Genootschap in hetzelfde jaar eigenaar werd van een huis

[1]) Hieronder bevindt zich ook de prachtige verguld-zilveren beker, in 1900 geschonken door den eere-voorzitter Jhr. mr. F. J. J. van Eysinga, die gedurende zestig jaar lid van het Genootschap is geweest en in 1865 zitting nam in het Bestuur.

Wumkes.nl

aan de Turfmarkt en dat voorloopig verhuurde. Nadat het bekend was geworden, dat de Bisschop-collectie in het museum zou worden geplaatst, kocht het Genootschap twee belendende huisjes in de Koningsstraat aan, welke in 1906 zijn geamoveerd en als nieuwe lokalen bij het museum zijn getrokken. Ten slotte verkreeg het Genootschap in 1919 nog een klein huis aan de Turfmarkt, dat thans nog wordt verhuurd. Daar de behoefte aan meer expositie-ruimte sterk werd gevoeld, is er in 1925 eene verdieping op het oorspronkelijke museumgebouw gezet, waarbij de vroegere zolders in tentoonstellingszalen zijn herschapen.

Men roemt de belangrijkheid en den rijkdom van het Friesch museum: er is in de laatste vijftig jaar hard aan gewerkt en veel aan ten koste gelegd. Ontegenzeggelijk heeft het museum in deze periode het leeuwendeel geëischt van de werkkracht van het Bestuur [1]) en van de inkomsten van het Genootschap; het heeft daardoor de andere werkzaamheden van het Genootschap op den achtergrond gedrongen. Zoo is het Genootschapsleven van lieverlede in andere banen geleid. Waar de leden zich vroeger persoonlijk op de studie van Friesche geschiedenis en taalkunde toelegden en de gevonden resultaten op de drie algemeene leden-vergaderingen en vijf winteravondbijeenkomsten, welke jaarlijks gehouden werden, meedeelden, kortom, waar zij eertijds deel namen aan de handelingen van het Genootschap, daar laten zij de zorg voor de Genootschapswerkzaamheden op wetenschappelijk gebied thans meer aan het Bestuur over. Sinds 1886 wordt er ééne algemeene jaarlijksche ledenvergadering gehouden, welke noodig is voor den geregelden gang van zaken; slechts in buitengewone gevallen wordt er een tweede bijeengeroepen. De winteravondbijeenkomsten werden van vijf op drie teruggevoerd; sinds twee jaar echter wordt er eene proef genomen met het houden van winteravonden in andere centra der Provincie, zoodat er thans jaarlijks twee bijeenkomsten te Leeuwarden en twee elders in Friesland plaats vinden. Hierbij treden niet meer uitsluitend Genootschapsleden op, doch worden ook dikwijls buitenstaanders

[1]) Eerst in 1916 is het ambt van directeur van het Friesch museum in het leven geroepen; vóór dien tijd werd het museum beheerd door conservatoren uit het Bestuur.

Wumkes.nl

uitgenoodigd tot het houden van voordrachten, welke voor het meerendeel op Friesland betrekking hebben.

Trad bij het „Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde" de oudheidkunde en het verwerven van antiquiteiten in deze periode op den voorgrond, de geschiedkunde werd daarom niet verwaarloosd, getuige de studiën, welke door het Genootschap op dit gebied zijn uitgegeven. Behalve „de Vrije Fries", waarvan thans 27 deelen het licht hebben gezien, werden op kosten van het Genootschap gepubliceerd [1]) de: „Gesta Abbatum Orti Sancte Marie", door dr. A. W. Wybrands, in 1879 uitgegeven; de „Naamlijst der Predikanten sedert de „Hervorming, in de Hervormde Gemeenten van Friesland", in 2 dln., door ds. T. A. Romein bewerkt (1886—1888), met eene „Aan„vulling" van dr. S. D. van Veen (1892); het „Register van de „Geestelijke Opkomsten" in Oostergoo, in 1580—1583", uitgegeven door dr. J. Reitsma, (1888); de „Nalezing op de Nieuwe „Naamlijst van Grietmannen door Jhr. H. Baerdt van Sminia", in 1893 door mr. A. J. Andreae gepubliceerd; het „Epistel tot den „Friesen", in 1903 door ds G. H. van Borssum Waalkes in het licht gegeven; de „Friesische Papsturkunden aus dem Vatikanischen „Archive", door dr. H. Reimers in 1908, en „Het Friesche „Boerenhuis", door K. Uilkema in 1916, gepubliceerd.

Daarbij steunde het Genootschap de uitgave van: de „Geschiedkundige Beschrijving van Kollumerland en Nieuw„Kruisland", door mr. A. J. Andreae, in 1883; „Andreae Tiarae „Annotationes", door ds. G. H. van Borssum Waalkes, in 1894; het „Centraal gezag en Friesche vrijheid, Friesland onder Karel V", door dr. J. S. Theissen, in 1907; Fen Fryslân's Groûn, Geologiske „Sketsen, door dr. J. Botke, in 1922; „Jan Adriaensz Backer", door dr. K. Bauch, in 1926, e. a.

Verscheidene studiën, in „De Vrije Fries" opgenomen, zijn daarna, soms omgewerkt, afzonderlijk verschenen. Hieronder noem ik slechts: „Dat Boeck van den Oorspronck" (eene Dietsche bewerking van het geschrift van Rulman Merswin's „Von den neun Felsen", uit 1352), door ds. G. H. van Borssum Waalkes uitgegeven naar het handschrift van het Friesch Genootschap; „De Armengoederen en Armbesturen in Friesland, „van de 14e eeuw tot heden" (1906), van de hand van mr. P. C. J. A. Boeles, en de „Bijdrage tot de kennis van het aarde-

[1]) Zie blz. 182 voor: W. B. S. Boeles, „De Franeker Hoogeschool".

Wumkes.nl

„werk, in de Noordelijke Nederlanden, in gebruik in het laatste „kwart van de 16e eeuw", door N. Ottema.

Op het gebied der Friesche taalkunde gaf het Genootschap in dit tijdperk Prof. dr. W. L. van Helten's: „Alt-Ostfriesische „Grammatik" uit (1890). Ook verstrekte het een subsidie aan Prof. Holthausen voor diens ‚Kurzgefasstes alt-friesisches Wör- „terbuch", dat in 1926 verscheen.

Wat de catalogi op de verzamelingen van het Genootschap betreft, werd de eerste museum-catalogus, samengesteld door mr. J. Dirks, mr. W. B. S. Boeles en C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, in 1881 gedrukt. Deze beschreef 1245 nummers, doch liet de munten en penningen, vele schilderijen, platen, teekeningen en kaarten etc. onvermeld. De heer J. Hepkema publiceerde daarop in 1896: „Het Friesch Museum van Oud- „heden", een populaire gids, waarin hij een overzicht gaf van hetgeen er destijds in het museum tentoongesteld werd. In 1904 verscheen een tweede druk van deze handleiding, thans geïllustreerd. Daar de verzamelingen zich echter sterk uitbreidden, bleek het mettertijd te bezwaarlijk te zijn om in één catalogus al de bezittingen van het museum samen te vatten, zoodat mr. P. C J. A. Boeles in 1909 een geïllustreerden catalogus in het licht gaf van „de „meest belangrijke voorwerpen van het Friesch Museum, met „uitzondering der schilderijen", welke in 1915 gevolgd werd door een „Gids door de Kunstverzameling Bisschop" van zijne hand, terwijl de heeren Boeles, Ottema en Six in 1921 een kleinen „Gids van het Friesch Museum", en de heeren Ottema en Vieweg in 1926 een gidsje: „Het oude zuivelbedrijf in het „Friesch Museum" samenstelden. Naar aanleiding van de tentoonstelling van antieke goud en zilversmidswerken in 1900, waarvan de heeren mr. P. C. J. A. Boeles en S. Wigersma Hzn. een catalogus, welke ook vele voorwerpen uit het Friesch Museum vermeldt, bewerkten, gaf het Genootschap een plaatwerk uit, getiteld: „Orfèvrerie antique néerlandaise", bezorgd door mr. Boeles. De verzamelingen zijn intusschen nagenoeg alle geïnventariseerd, waarbij de heer J. G. Wester den topographischen atlas en de portretten van beroemde personen beschreef, terwijl de heer D. Draaisma, die gedurende ruim 40 jaar, (sedert 1903 als amanuensis) aan het museum is verbonden, een inventaris maakte van de porceleinverzameling.

Wat de bibliotheek aangaat, daarvan is, na de verschijning

Wumkes.nl

van het „Tweede Supplement op den Catalogus der Bibliotheek „van het Friesch Genootschap", in 1871, geen boekenlijst meer gedrukt. Daar de boekerij sinds dien sterk is aangegroeid, — in 1892 ontving zij o.m. het belangrijke legaat van mr. Dirks — werd in 1923 tijdelijk aan den bibliothecaris eene assistente, mejuffrouw E. Pull, toegevoegd voor de reorganisatie en de beschrijving van de bibliotheek.

Wat door het Genootschap in dit tijdvak is verricht ten bate van zijne museum-verzamelingen en zijne boekerij, vormt met zijne publicaties en zijne winteravondlezingen alles, wat men van zijne werkzaamheden „ziet". Wat men „niet ziet", dat is de steun, welke het aan kunstenaars en geleerden voor hunne studiën op Friesch gebied heeft verleend [1]); dat zijn de resultaten van den invloed, welken het menigmaal heeft aangewend ten behoeve van het behoud van Friesche monumenten van geschiedenis en kunst, waaronder ik slechts de Broerkerk te Bolsward, de Schierstins te Veenwouden, de waterpoorten van Sloten en den toren van Schiltaard noem. Ten einde beter te worden ingelicht omtrent hetgeen, op dit gebied, in de Provincie dreigt te verdwijnen en omtrent hetgeen nog hier en daar wordt gevonden, heeft het Bestuur op nieuw correspondentschappen in het leven geroepen, die reeds in 1879 waren ingesteld, doch sedert te loor waren gegaan. Uit de ijvrige medewerking der heeren correspondenten blijkt wel, hoezeer deze instelling doel treft en hoezeer het Genootschap in de geheele Provincie steun vindt. Dit heeft het eveneens ervaren bij zijne pogingen tot vastlegging van oude bedrijven, welke door de moderne techniek verdwijnen.

Ook van het Vorstelijk Huis heeft het Friesch Genootschap herhaaldelijk blijken van waardeering mogen ontvangen. Nadat Z. M. Koning Willem III in 1873 het „Antiquarisch Kabinet

[1]) Slechts ééns in zijn honderdjarig bestaan heeft het Genootschap eene prijsvraag uitgeschreven. Dit geschiedde op 15 Maart 1883, naar aanleiding van een voorstel van den Algemeenen Rijksarchivaris dr. L. Ph. C. van den Bergh, om een kritisch onderzoek te doen instellen naar „de oudheid en de waarde der Friesche stamsagen, als van Friso en „zijnen oorsprong uit Indië, de rij Friesche koningen, hertogen en „potentaten, de verovering van Rome door de Friezen onder hunnen „hertog Magnus, de vrijverklaring door Karel den Groote en wat dies „meer zij." Voor de prijsvraag werd fl. 300 uitgeloofd, doch bij het eindigen van den termijn op 1 Januari 1885 was geen enkel antwoord ontvangen!

Wumkes.nl

van Friesland" had bezocht, stelde hij in 1877 het Koninklijk Paleis beschikbaar voor het houden van de Historische Tentoonstelling en stond daarna de in dit gebouw aanwezige portretten van leden van het Vorstelijk Huis en andere personen aan het Genootschap af. Tijdens het verblijf der beide Koninginnen te Leeuwarden in 1892, heeft het H. M. de Koningin-Moeder behaagd, beschermvrouw van het Friesch Genootschap te worden. Zij herhaalde haar bezoek in 1906, terwijl H. M. de Koningin en Z. K. H. de Prins der Nederlanden in 1905 het Friesch museum bezochten en de laatste in 1916 nog eens door een bezoek van zijne belangstelling blijk gaf.

Dat het Genootschap zich in de sympathie van velen, zoowel in als buiten de Provincie, mag verheugen, blijkt wel uit zijn ledental en uit de talrijke geschenken en legaten, welke het telken jare ontvangt.

Wat verschijne,
Wat verdwijne,
't Hangt niet aan een los geval;
In 't voorleden
Ligt het heden,
In het nu, wat komen zal.

zegt Bilderdijk.

De terugblik over het verleden van het Genootschap geeft zeker reden tot dankbaarheid. In dit overzicht is gewezen op het groote aandeel, dat het museum thans voor zich opeischt in de verrichtingen van het Genootschap; doch tevens blijkt er uit, dat het Genootschap den breeden grondslag, waarop het werd opgebouwd, niet uit het oog heeft verloren en zijne aandacht ook steeds is blijven schenken aan de geschiedkunde en de taalkunde. Dat dit zoo moge blijven! De studie van Friesland's geschiedenis vereischt nog zooveel arbeid en het ligt in het bijzonder op den weg van ons Genootschap om licht te verspreiden over het verleden van onze Provincie, welke, geïsoleerd als zij eertijds was, zoo lang hare eigene instellingen heeft behouden. Ofschoon het in stand houden van het Friesch als spreektaal en het beoefenen van de Friesche letterkunde reeds in 1844 door het „Selskip for Fryske Tael- en Skriftenkennisse" en later ook door andere Friesche vereenigingen in het bijzonder ter hand is genomen, behoort de studie der taalbronnen steeds tot de taak van het Friesch Genootschap. Bij

Wumkes.nl

de herdenking van zijn honderdjarig bestaan geeft het Genootschap dan ook op het gebied der geschied- en oudheidkunde, het werk van mr. P. C. J. A. Boeles, getiteld : „Friesland tot de elfde eeuw' uit; in zijn museum houdt het eene tentoonstelling van edelsmeedkunst, en op het gebied der taalkunde verleent het een krachtigen steun aan de publicatie van P. Sipma's „Friesche Oorkonden".

Moge het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde zijn drieledig doel met goed gevolg blijven nastreven en zijn tweede eeuwfeest met evenveel opgewektheid vieren, als het thans zijn honderdjarig bestaan herdenkt.

Wumkes.nl

Bestuursfuncties.

In den loop dezer eeuw zijn de volgende Bestuursfuncties vervuld door:

Voorzitters.

J. M. VAN BEIJMA THOE KINGMA	1827—1828
MR. J. W. DE CRANE	1828—1834
DR. H. AMERSFOORDT	1834—1840
MR. U. A. EVERTSZ	1840 1846
J. VAN LEEUWEN	1846—1852
MR. J. DIRKS	1852 - 1892
MR. W. B. S. BOELES	1892—1901
MR. W. J VAN WELDEREN BARON RENGERS	1901—1915
MR. R. A. FOCKEMA	1915—1919
MR. P. A. V. BARON VAN HARINXMA THOE SLOOTEN	1919—

Eere-Voorzitters.

MR. J. DIRKS	Oct.—25 Nov. 1892
JHR. MR. F. J. J. VAN EYSINGA	Mei 1899—16 April 1901
MR. W. J. VAN WELDEREN BARON RENGERS	Oct. 1915—21 Feb 1916

Penningmeesters.

DR. H. AMERSFOORDT	1827—1829
MR. A. DEKETH	1829—1841
MR. J. DIRKS	1841—1849
MR. J. H. BEUCKER ANDREAE	1849—1852
W. EEKHOFF	1852 - 1879
MR. J. G. VAN BLOM J.GZN	1879—1883
MR. A. LOOXMA IJPEIJ	1883—1892
H. BEUCKER ANDREAE	1892—1919
MR. W. B. BUMA	1919—1921
MR. J. L. VAN SLOTERDIJCK	1921—

Secretarissen.

MR. F. BINKES	1827—1830
MR. A. TELTING	1830 - 1841
DR. J. G. OTTEMA	1841—1856
MR. I. TELTING	1856—1876
MR. U. H. HUBER	1876—1883

Wumkes.nl

Mr. J. DIRKS.

Jhr. Mr. F. J. J. VAN EYSINGA.

Mr. W. B. S. BOELES.

Mr. W. J. Baron RENGERS.

Wumkes.nl

DR. F. G. SLOTHOUWER	1883—1892
DR. W. F. H. COENEN	1892—1906
S. WIGERSMA HZN. (plaatsvervangend secretaris)	1906—1907
DR. H. D. VERDAM	1907—1912
MEJUFFROUW R. VISSCHER	1912—

Bibliothecarissen.

MR. C. W. A. BUMA	1864—1871
J. WINKLER	1871—1874
MR. U H HUBER	1874—1876
MR. W. B. S BOELES	1876—1893
DR. T. J. DE BOER	1893—1897
MR. P. C J. A. BOELES	1897—1915
DR. S. A. WALLER ZEPER	1915—

Conservatoren van het Friesch Museum.

Algemeen Beheer.

C. H. F. A. CORBELIJN BATTAERD	1876—1893
DR. T. J. DE BOER	1893—1897
MR. P. C. J. A. BOELES	1897—1916

Daarna is het ambt van Directeur van het Friesch Museum ingesteld.

Conservatoren der Archaeologische Afdeeling.

MR. P. C. J. A. BOELES	1916—

Conservatoren van het Munt- en Penningkabinet.

MR. A. DEKETH	1833—1841
MR. J. DIRKS	1841—1892
JHR. MR. W. C. G. VAN EYSINGA	1895—1911
S. WIGERSMA HZN.	1897—1912
MR. P. C. J. A. BOELES	1912—

In 1916 is het beheer over deze afdeeling gesplitst. Mr. Boeles bleef conservator van de oude en van de middeleeuwsche munten en penningen, terwijl de directeur van het museum die van den nieuweren tijd beheert.

Wumkes.nl

Conservatoren van de Ceramiek.

MR. W. A. VAN SLOTERDIJCK	1892—1917
N. OTTEMA	1918—

Als Directeuren van het Friesch Museum traden op:

H. MARTIN	1916—1919
JHR. E. W. C. SIX	1919—1921
N. OTTEMA (waarnemend directeur) . . .	1921—1923
M. W. VIEWEG	1923—

Ammanuenses:

A. BROERSMA	1886—1903
D. DRAAISMA	1903—

Wumkes.nl

POPTA ZILVER EN BEKERS.

Het Friesch Museum,

door M. W. VIEWEG.

Hoewel het museum van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde in zijn tegenwoordige beteekenis nog geen vijftig jaar bestaat, moeten wij, wat den grondslag van deze thans zoo belangrijke en in het buiten- en binnenland beroemde instelling betreft, teruggaan tot de eerste jaren van het bestaan van het Genootschap. Reeds toen waren mannen, wier namen nauw aan de oprichting van het museum zijn verbonden, doordrongen van het groote belang, dat „het opsporen en zooveel mogelijk bijeen verzamelen van alle oudheden en gedenkstukken op Frieslands grond aanwezig, of daarmee in betrekking staande" zou beteekenen voor de cultuurgeschiedenis van onze provincie. Zooals reeds elders in dit gedenkschrift is vermeld, werden de werkzaamheden van het Genootschap over vier bijzondere afdeelingen verdeeld en was aan de tweede afdeeling de zorg voor bedoeld verzamelen en opsporen toegewezen.

De eerste stap van deze afdeeling was het aanleggen van een catalogus van oudheden, waarin werden opgenomen: „gedenkstukken aan de tanden des tijds ontrukt en nog bij verschillende personen verspreid." Reeds werden 108 voorwerpen van ouderen en lateren tijd, zooals steenen, penningen, oude schilderijen daarin opgeteekend met eene korte opgave van het stuk en den naam van den eigenaar.

In Maart 1834 werd door het bestuurslid mr. A. Deketh een voorstel gedaan ter bewaring van oude Friesche penningen en munten. Hij betoogde het groote belang, dat dergelijke voorwerpen voor het nageslacht bewaard bleven en niet, zooals hij persoonlijk bij verschillende goudsmeden had gezien, naar den smeltkroes werden verwezen. Eene commissie van drie leden werd samengesteld en bracht op 19 Juli 1834 verslag uit aangaande het voorstel Deketh. Als gevolg daarvan werd eene vaste commissie van drie leden benoemd, „ten einde nasporingen te doen naar, en berigten en opgaven in te zamelen aangaande oude Friesche penningen en munten, enz." Hier-

*) De tusschen aanhalingsteekens geplaatste zinnen zijn overgenomen uit de Verslagen van het Friesch Genootschap.

Wumkes.nl

mede was de grondslag gelegd voor het penningkabinet, dat op kleine schaal begonnen, in den loop der jaren door aankoop en schenkingen tot een groot en belangrijk onderdeel van het museum is aangegroeid. De heer Deketh, steeds voortgaande met de beoefening der penningkunde en de verrijking van de verzameling des Genootschaps, werd evenwel in 1840 „geroepen tot de zoo verheven als gewichtige betrekking van advocaat-generaal bij den Hoogen Raad", en derhalve als penningmeester van het Genootschap vervangen door mr. Jacobus Dirks, even-eens een ijverig beoefenaar der penningkunde. Onder diens leiding nam het aantal penningen en munten vrij snel toe en ieder verslag vermeldt dan ook tal van aanwinsten.

In het jaarverslag van 1843—44 zien wij voor het eerst onder de lijst der geschenken eenige schilderijen en platen, o. a. de afbeelding van den Frieschen maaltijd, welke thans nog in de z.g. Blauwe Kamer hangt, benevens verschillende teekeningen, gezichten voorstellende op Leeuwarden en Harlingen.

In het verslag van 1845—1846 wordt voor de eerste maal gesproken over het aanleggen van eene verzameling van graf- en andere geschriften, terwijl de afdeeling voor oudheidkunde haar aandacht begint te wijden aan de in deze provincie zoo menigvuldig voorkomende terpen. Aan de heeren W. Eekhoff en J. Bruinsma wordt een „opzettelijk onderzoek" dienaangaande opgedragen en eene kleine som gelds te hunner beschikking gesteld. Zij worden tevens gemachtigd, namens het Genootschap brieven uit te zenden aan Gemeentelijke en Plaatselijke Besturen en bijzondere personen, opdat zij „trachten de stomme getuigen van het huiselijk en maatschappelijk leven onzer voorvaderen bijeen te zoeken, ten einde van hen berigten te vragen omtrent eeuwen, waarover de stem der geschiedenis zwijgt of slechts bijna onhoor- en onverstaanbaar fluistert." Een gevolg van een en ander was, dat verschillende belangrijke voorwerpen uit de terpen begonnen binnen te komen en een aanvang werd gemaakt met de vorming der archaeologische afdeeling.

Nog werd in 1846 in de vergadering de aandacht gevestigd op een onderwerp dat van belang werd geacht „te weten: de zeden en gebruiken, kleeding en taal der bewoners van het Zuidwestelijk gedeelte van Friesland, vooral te Hindeloopen en Molkwerum." Dr. J. H. Halbertsma had reeds een aantal

Wumkes.nl

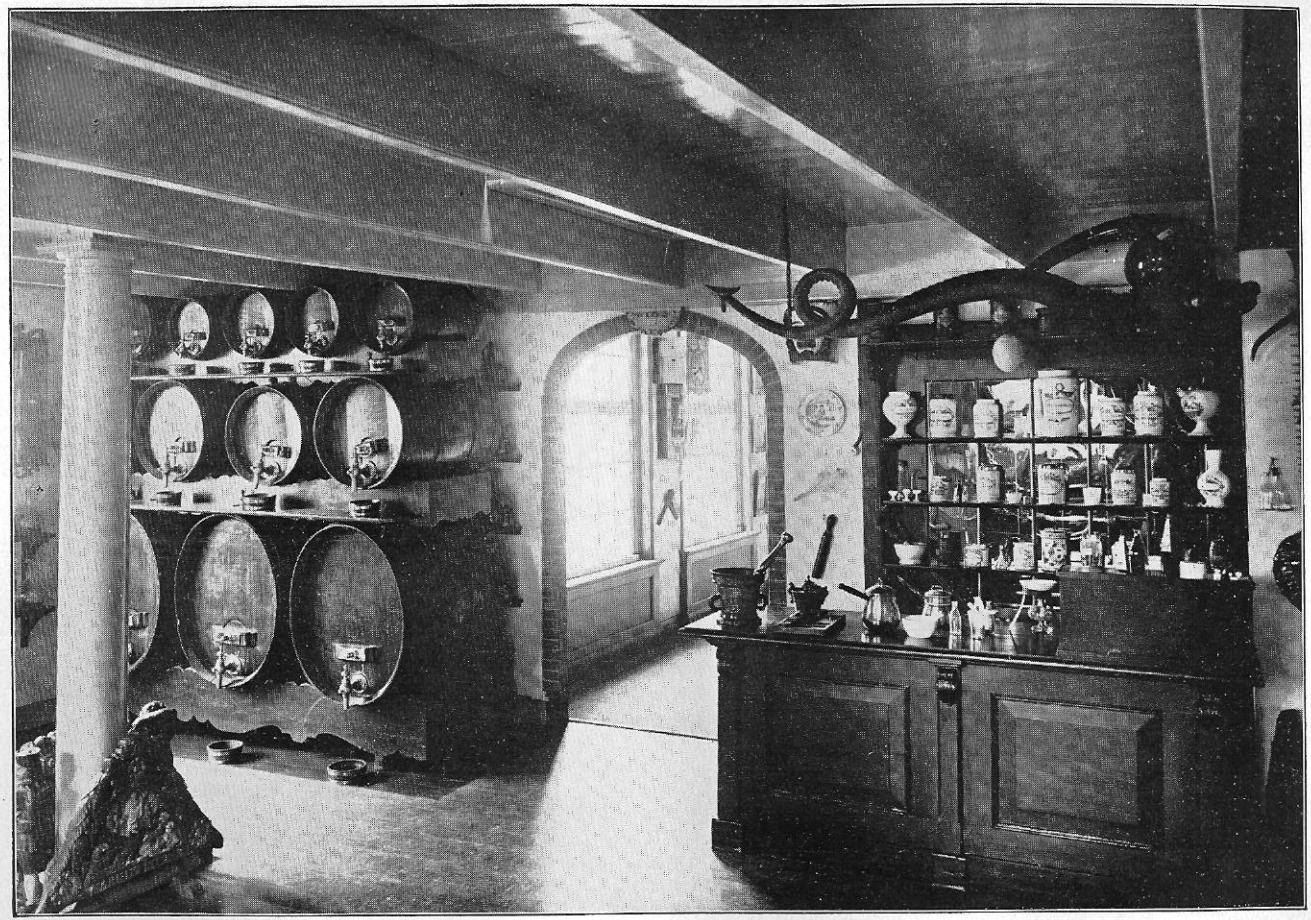

Winkelafdeeling Bovenverdieping.

Wumkes.nl

door hem bijeengebrachte voorwerpen geschonken, waaronder 44 stuks, die betrekking hadden op Hindeloopen. De heer W. Eekhoff maakte eene beschrijving en aanteekeningen over een „Hinloper binnenvertrek".

Het verslag van 1850—51 maakt melding van de steeds toenemende verzameling van antiquarische en geologische voorwerpen, zoodat besloten wordt de goederen, „die tot nu toe bewaard bleven als een bijeengebrachte onordelijke hoop, *rudio indigestaque moles,* samen te stellen tot een behoorlijk kabinet." Een doelmatige kast werd aangeschaft, waarin door den heer Eekhoff de voorwerpen nu zoodanig werden gerangschikt, dat „het geheel een bezienswaardig kabinet aanbiedt." Zoo werd dus in deze vergadering feitelijk de eerste steen gelegd voor het huidige Friesch Museum.

In het jaar 1852 maakte de voorzitter der 2e afdeeling, de heer Eekhoff, ter vergadering bekend, dat de verkoop van terpen voor afgraving ongemeen toenam, zoodat meer toezicht gewenscht was. Hij zelf maakte terpreizen naar Oosterend, Hydaard, Bolsward, Wommels, Spannum, Winsum en Dronrijp, en kwam reeds met vele merkwaardigheden thuis. Hij was dus de eerste die terpreizen ondernam, welke reizen later geregeld met min of meer succes jaarlijks tot den huidigen tijd werden herhaald.

Zoo begonnen de verschillende verzamelingen langzamerhand in omvang toe te nemen en er werd naar een lokaal omgezien, om een en ander op waardige wijze onder te brengen. In 1853 bestemden dientengevolge de Staten der Provincie een lokaal op het Paleis van Justitie voor een Friesch Museum en tevens werd dit aangewezen voor de verzameling boeken en oudheden, welk feit in de vergadering met dankbaarheid werd herdacht. Op kosten van het Genootschap werd het lokaal van kasten voorzien en betrokken door het overbrengen van alle boeken, schilderijen, oudheden, platen en andere verzamelingen. Het ontving den naam van Friesch Oudheidkundig Kabinet. Nog werd in hetzelfde jaar aan den heer A. Martin, teekenmeester te Leeuwarden, opgedragen afbeeldingen te vervaardigen van het beeldhouwwerk van den St. Maartenskerk te Bolsward en van de merkwaardige zolderschilderingen uit de kerk te Terkaple bij Akkrum, die afgebroken zou worden. Al deze teekeningen bevinden zich thans nog in het prentenkabinet van het museum, met vele andere van zijne hand. In 1860

Wumkes.nl

bleek de ruimte in het Paleis van Justitie alweer te klein, zoodat het Bestuur zich in briefwisseling stelde met Heeren Gedeputeerden, doch dit leidde tot geen resultaat. In Nov. 1861 werd in de Winsumerterp een belangrijke zilvervondst gedaan. Helaas kwam deze niet in goede handen. De voorwerpen, overblijfselen van een grooten zilveren beker en groote schalen, sommigen met goud ingelegd, werden voor de zilverwaarde van f 302.75 gekocht door den goudsmid H. Nijland en gingen den smeltkroes in. Enkele fragmenten konden evenwel nog gespaard blijven en bevinden zich thans in het museum. Het jaar 1866 was van belang, in de eerste plaats door het feit, dat tengevolge van eene uitnoodiging van den heer D. van der Kellen Jr., gevolmachtigde Commissaris voor Nederland voor de rubriek *Geschiedenis van den arbeid* op de wereldtentoonstelling te Parijs, de verzameling van oudheden daar werd vertegenwoordigd door vier hoogst zeldzame voorwerpen, onder welke ook de bronzen leeuw of wijwaterkan en een bronzen wierookvat. In de tweede plaats door de hoogstmerkwaardige vondst van gouden kostbaarheden en munten te Wieuwerd, welke vondst helaas voor ons verloren ging en door het Rijk voor het museum te Leiden werd aangekocht. Enkele stukken konden nog bemachtigd worden door den heer mr. A. Looxma Ypeij en zijn door hem later aan het Genootschap vermaakt. In 1869 werd de muntcollectie verrijkt door twee groote muntvondsten, eene van ongeveer 300 stuks te Pingjum, dragende den naam van Illudovicus Pius (Lodewijk de Vrome 814—840) en eene van ongeveer 400 stuks in een terp nabij Franeker, voornamelijk Sceattas of kleine Angelsaksische denariën. De eerste vondst kwam geheel, de tweede gedeeltelijk in het museum terecht.

In de vergadering van 25 Nov. 1869 deed de secretaris mededeeling, dat door mevr. Wed. Ypeij—Looxma en de heer mr. A. Looxma Ypeij de kapitale som van f 2000 ter eere der nagedachtenis van wijlen Dr. N. Ypeij aan het Genootschap was geschonken. De heer Eekhoff kwam toen al dadelijk met een vrij uitgewerkt en gedrukt voorstel om een groot gedeelte dier som te besteden tot de uitgave van een kunstwerk, dat den titel zou voeren van „Friesche Oudheden. Afbeeldingen van de merkwaardigste voorwerpen van wetenschap en kunst verzameld uit de Archieven, Kerken, Kasteelen, Terpen, enz. van de provincie Friesland, vergezeld van een toelichtende beschrijving

Wumkes.nl

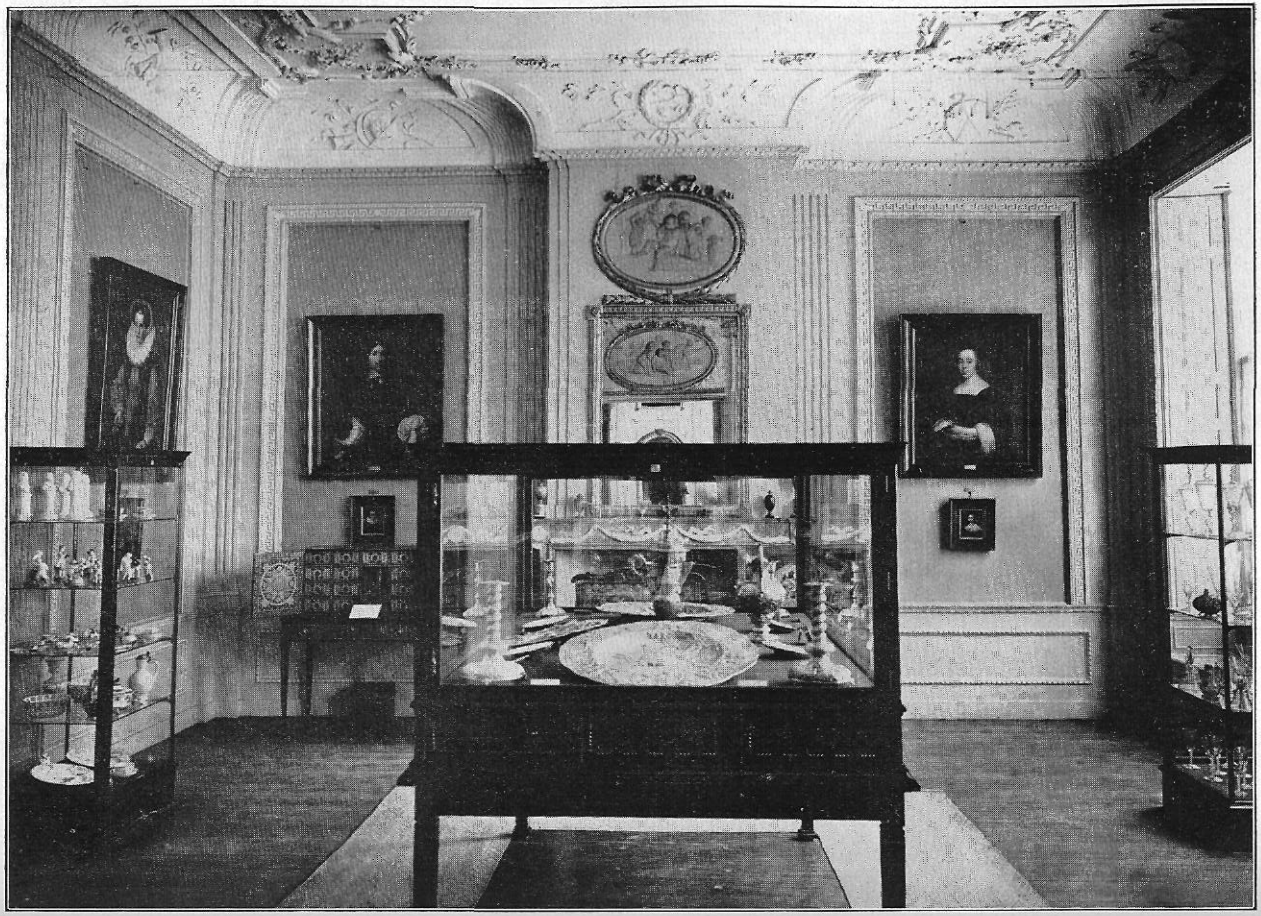

POPTAZAAL.

Wumkes.nl

nevens iedere plaat." Na eenige discussie werd besloten de geheele som daarvoor te besteden en werd de uitvoering opgedragen aan den voorzitter der 2e afdeeling. Het werk kwam in het volgend jaar gereed.

In November 1871 had het Bestuur eene missive ontvangen van Gedeputeerde Staten omtrent een plan, om het lokaal van het Gouvernementsgebouw, waarin vroeger het telegraafbureau was gevestigd, in te richten tot een *provinciaal museum van oudheden* en dat daarvoor door de Staten was toegestaan een som van f 1200.—. In 1872 kwam dat plan tot uitvoering en werden alle voorwerpen behoorlijk in dat lokaal ondergebracht.

Het jaar 1876 was voor het Genootschap een gewichtig jaar. Reeds in 1875 was een voorstel ingediend om, ter eere van het vijftig jarig bestaan van het Genootschap eene tentoonstelling te houden van oudheden en merkwaardigheden in Friesland voorhanden of betrekkelijk deze provincie elders bewaard. De plannen werden door eene sub-commissie in studie genomen en aan de uitvoerbaarheid werd niet getwijfeld. De moeilijkheid, een geschikte lokaliteit te vinden, werd opgeheven door Z. M. den Koning, die met de meeste vrijgevigheid eenige vertrekken van het Koninklijk paleis voor de tentoonstelling openstelde. In de vergadering van 1876 werd formeel besloten de tentoonstelling in 1877 te houden en de uitvoering werd opgedragen aan eene commissie, onder eere-voorzitterschap van den heer mr. J. Bieruma Oosting, burgemeester der gemeente Leeuwarden. De ziel van die commissie evenwel was de heer C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, bij wien, zooals de voorzitter, de heer Mr. J. Dirks in zijn toespraak op 26 September 1877 betoogde, „het eerste denkbeeld tot het houden van een tentoonstelling was opgekomen, door hem gekoesterd en eindelijk in den boezem van het genootschap overgebracht, wortel schoot en tot den prachtigen boom, in weinig tijd, zich verhief, dien duizenden reeds beschouwden." De tentoonstelling had een reusachtig succes. Van alle zijden stroomden belangstellenden toe om het bijeengebrachte te zien en te bewonderen en om nogmaals met de woorden van den heer Mr. Dirks te spreken: „Het Genootschap had wederom steenen bijgedragen, om het gebouw der wetenschap op te trekken en het kon geen schooner kroon op zijn vijftig jarigen kruin zetten" Het aantal bezoekers bedroeg ongeveer 40.000 personen en aan het slot

Wumkes.nl

mocht het Genootschap een batig saldo boeken van *f* 17100. Aan deze gelden werd de bestemming gegeven „dat zij zouden strekken tot het verkrijgen van een gebouw voor een oudheidkundig museum en bibliotheek; — of wanneer op andere wijze in een gebouw mocht worden voorzien, alsdan tot uitbreiding en onderhoud van het museum en de bibliotheek, of tot zoodanig doel, als waartoe het Friesch Genootschap op voorstel van het Bestuur besluit."

Reeds in het volgende jaar slaagde men er in de hand te leggen op een pand, dat zich bij uitstek leende tot de inrichting van een museum. De voorzitter deed in de vergadering van 30 December den leden kond, dat het fraaie Lodewijk XVI patriciërshuis met kostbare marmeren gang en nog enkele intact gebleven kamerbetimmeringen in de Koningsstraat alhier, tegenover de Kanselarij, door het Bestuur was aangekocht. Deze mededeeling werd met gejuich ontvangen en aan het bestuur werd hulde gebracht voor zijne voortvarendheid. Besloten werd in het gebouw o. a. twee Hindelooper kamers in te richten en vier leden gaven al dadelijk een aanzienlijk geschenk in geld als tegemoetkoming in de zeer belangrijke kosten, aan deze inrichting verbonden.

Met de samenstelling van het nieuwe museumgebouw werden, belast de heeren mr. J. Dirks, mr. W. B. S. Boeles en C. H. F. A Corbelijn Battaerd. In de maand April 1881 waren deze heeren met hun veel omvattenden en dikwijls moeitevollen arbeid zoover gevorderd, dat op den 12en van die maand het gebouw voor de leden en den volgenden dag voor het publiek kon worden geopend. Dit geschiedde zonder eenige feestelijkheid door het Bestuur in het bijzijn van eenige autoriteiten van provincie en gemeente. Nog dient vermeld, dat de geologische afdeeling geordend werd door den heer J. J. Bruinsma te Leeuwarden en de prae-historische afdeeling door den heer dr. W. Pleyte uit Leiden.

Gedeputeerde Staten hadden bij besluit van 15 Juli 1880 aan het Genootschap in bruikleen overgedragen de oudheidkundige voorwerpen der provincie, waardoor ook deze belangrijke collectie voor goed onder het beheer van het Genootschap kwam.

Van nu af mocht het museum zich in een voortdurenden groei verheugen en het ontwikkelde zich gedurende de afgeloopen vijftig jaren tot het belangrijke instituut, dat thans de

Wumkes.nl

KLEINE HINDELOOPER KAMER.

Wumkes.nl

trots uitmaakt van Friesland en zijne bewoners en zich terecht mag rangschikken onder de vooraanstaande musea.

Het is niet doenlijk alle personen te memoreeren, die door hun ijver en groote toewijding hebben meegewerkt tot dit groote succes, doch mannen als mr. J. Dirks, mr. W. B. S. Boeles, C. H. F. A, Corbelijn Battaerd, Jhr. mr F. J. J. van Eijsinga, mr. A. Looxma IJpey, mr. W. J. van Welderen Baron Rengers, mr. A. Quaestius mogen niet onvermeld worden voorbijgegaan en zij zullen in de geschiedenis van het museum ten eeuwigen dage in herinnering blijven.

Wij willen nu trachten in het kort een verslag te geven van de voornaamste gebeurtenissen, die in den loop van de achter ons liggende halve eeuw plaats vonden.

Verbouwingen. Allereerst willen wij nagaan hoe uit het huis, dat werd aangekocht uit het voordeelig saldo van de opbrengst van de tentoonstelling van 1877, zich het tegenwoordige museum heeft ontwikkeld. Reeds eenige jaren na de ingebruikneming, in 1883, bleek de ruimte te klein voor de steeds aangroeiende verzamelingen. Door het Bestuur werd eene commissie benoemd, die in opdracht kreeg de wenschelijkheid en uitvoerbaarheid te onderzoeken van een plan om de bovenverdieping van het museumgebouw in te richten tot doeltreffende schilderijenzalen. De heer S. J. Vermaes rapporteerde omtrent de technische uitvoerbaarheid en toonde aan, dat op het gebouw eene verdieping gesticht kon worden, minder zwaar dan het tegenwoordige dak, waardoor drie schilderijenzalen konden worden verkregen. De kosten werden geraamd op *f* 8000 à *f* 10000 De commissie deed dan ook in dien geest een voorstel aan het Bestuur van het Genootschap, doch de zaak bleef voorloopig daarbij, doordat langzamerhand andere plannen in voorbereiding kwamen. In 1886 was een perceel aangekocht op de Turfmarkt, grenzende aan het museum en in 1889 een klein huisje, daarachter gelegen. Het plan 1883 werd ingetrokken en een nieuwe commissie werd gemachtigd, voorstellen te doen tot het bebouwen van het terrein, verkregen door den aankoop van bovengenoemde woningen. Reeds het volgende jaar werden plannen voor uitbreiding voor de Bestuursleden ter inzage gelegd. Verschillende personen gaven belangrijke giften, terwijl de subsidie, door de Provincie jaarlijks geschonken, verhoogd werd. De vereischte gelden waren nu aanwezig en op den 25en April 1890 werd

Wumkes.nl

door Mr. J. Dirks de eerste steen gelegd. De verbouwing geschiedde onder leiding van de architecten J. B. Bruns, v. d. Weide en H. H. Kramer door den aannemer Joh. Dokter. In 1892 kwam het gebouw gereed en werd den 19en Juni ingewijd met eene tentoonstelling van schilderstukken van hedendaagsche meesters. Tevens viel op dienzelfden dag aan het museum de hooge eer te beurt van een bezoek van H.H. M.M. de Koninginnen met talrijk gevolg. Door de verbouwing waren drie ruime zalen verkregen, waarvan de benedenste werd ingericht tot bibliotheek, de middelste tot prentenkabinet en de bovenste tot schilderijenzaal.

Den 8en Augustus 1892 overleed de heer W. A. Looxma Ypeij. Hij schonk een legaat, groot f 1000.— aan het Genootschap, terwijl hij aan de Provincie zijne uitgebreide verzameling antiquiteiten, munten, penningen en porselein legateerde, met de uitdrukkelijke bestemming, die verzameling te plaatsen in het Provinciaal Friesch Kabinet van Oudheden te Leeuwarden. Ter bestrijding van de onkosten was eene som van vijftig duizend gulden daaraan toegevoegd. In verband daarmede werd door het Bestuur van het Genootschap eene woning in de Koningstraat, belendende aan de achterzijde van het museum, aangekocht om te worden ingericht tot opneming en tentoonstelling der gelegateerde collecties. Tevens een perceel, onmiddellijk grenzende aan het nieuwe gebouw aan de Turfmarkt. Al spoedig werd aangevangen met de verbouwing van het eerstgenoemde perceel, doch eerst in 1894 was het nieuwe gebouw gereed en kon den 12den November voor het publiek worden opengesteld. De plannen voor deze verbouwing, gemaakt door den heer H. Kramer, architect alhier, werden uitgevoerd door den aannemer J. Bottema. Met het toezicht op de opstelling van het porselein hadden zich welwillend belast mevrouw van Sloterdijck-Salverda en mevrouw Ariëns Kappers. In de bovenzaal werden de munt- en penningverzamelingen, zoowel die van wijlen mr. Ypeij als van mr. Dirks in orde gebracht door de zorg van Jhr. mr. W. C. G. van Eysinga. Ook het glaswerk werd daarheen gebracht en geplaatst in de fraaie kasten, die uit den inboedel van wijlen mr. A. Looxma Ypeij waren aangekocht.

In het jaar 1904 kwam de gedeeltelijke schenking Bisschop en het Bestuur was genoodzaakt opnieuw ruimte te verschaffen.

Wumkes.nl

BISSCHOP-KAMERS.

Voor dit doel werden voor de som van f 15000 twee woningen gekocht in de Koningstraat, grenzende aan het museum. In het daarop volgende jaar werd het besluit genomen, deze huizen te amoveeren en tot museumlokalen in te richten. De geheele voorbovenverdieping van het museum kon dan worden bestemd voor de Bisschopcollectie. Wederom werd een beroep gedaan op de belangstelling van het Gemeentebestuur van Leeuwarden, van de Besturen van eenige vermogende stichtingen en van de leden van het Genootschap. Ook H. M. de Koningin Moeder schonk een bijdrage, zoodat een som van f 9943.50 bijeenkwam. De heer H. Kramer ontwierp wederom de plannen en 3 Augustus 1907 werd het werk aanbesteed. Uitvoerder van het werk was de aannemer M. Meijer. Reeds den 9en September 1908 kon de plechtige opening plaats hebben in tegenwoordigheid van den Commissaris der Koningin en Gedeputeerde Staten van Friesland, benevens van particulieren en corporaties, die voor de totstandkoming van de uitbreiding van het museum f 250.— of meer hadden bijgedragen. Door deze laatste verbouwing waren thans de beide vleugels van het museum doorloopend verbonden. Het jaar 1924 stond eveneens in het teeken van verbouwingen. Reeds lang bestond het plan eene afdeeling in te richten voor de opstelling van de verschillende voorwerpen betreffende het oude zuivelbedrijf. Aangezien de kelders zich daar het best toe leenden, werd besloten, deze daarvoor pasklaar te maken. Door het doorbreken van een muur en het aanbrengen van een lageren vloer met opstaande wanden van gewapend beton werd de noodige ruimte en diepte gevonden en kon het oude zuivelbedrijf eene waardige opstelling verkrijgen. De opening vond plaats in December 1925.

Nog belangrijker was de verbouwing van de zolders. Zooals boven vermeld is, werden reeds in 1883 plannen gesmeed voor het aanbrengen van eene nieuwe verdieping op het hoofdgebouw. Wegens de groote bezwaren, daaraan verbonden, werden deze evenwel opgegeven. De toestand van de daken echter maakte thans voorziening hoog noodig en er werd dan ook besloten over te gaan tot het aanbrengen van eene nieuwe verdieping met een plat dak, dat zoodanig zou worden gemaakt, dat de uiterlijke welstand van het gebouw daardoor niet werd geschaad. De plannen, evenals alle andere, wederom vervaardigd door den heer H. H. Kramer, werden onder diens leiding

Wumkes.nl

uitgevoerd door de firma Gebrs. Geveke alhier. Het museum kreeg hierdoor eene geheele nieuwe verdieping, met daarboven een grooten zolder voor de zoo hoog noodige depôtruimte. Door een gelukkig toeval kon het museum de hand leggen op eenige fraaie Lodewijk XV betimmeringen uit verschillende perceelen uit de gemeente, waardoor het mogelijk was de nieuwe ruimte te splitsen in verschillende afdeelingen, alwaar de oude voertuigen, de collectie aardewerk en ceramiek, de oude kleeding, het oude zilversmidsbedrijf en verschillende andere winkelbedrijven uit den vroegeren tijd een passend onderkomen vonden. Deze afdeeling werd in Mei 1926 voor het publiek opengesteld. Niettegenstaande al deze verbouwingen van de laatste halve eeuw, blijft een gebrek aan ruimte bestaan door den steeds toenemenden groei der verzamelingen en het is te voorzien, dat in het eerstvolgende decennium nog belangrijke werken zullen moeten worden ondernomen.

Schenkingen. Verschillende belangrijke legaten en schenkingen dienen vermeld. Zoo werd het museum kort na zijne oprichting verblijd met de schenking Quaestius, bestaande uit eene collectie gravures, teekeningen, platen en kaarten, betrekking hebbende op Friesland, eene verzameling portretten van Nederlanders, verder gravures en teekeningen van de Oud-Hollandsche en Vlaamsche, zoowel als van de hedendaagsche schildersschool, benevens eene verzameling munten, w.o. plus minus 3000 uit den tijd der Romeinsche Keizers, muntboeken, mitsgaders kasten en portefeuilles. Voorwaar een vorstelijk geschenk, waarmede de heer Quaestius het nageslacht ten zeerste aan zich heeft verplicht.

Terzelfder tijd in 1881 behaagde het Z. M. den koning Willem III, van wien het Genootschap vroeger meer dan eens ondubbelzinnige blijken van welwillendheid ontving, aan het Genootschap ten geschenke te geven de portretten van vorstelijke personen uit het Huis van Oranje Nassau en van anderen, op het Koninklijk Paleis te Leeuwarden aanwezig. Hierbij waren o.a. de portretten van officieren van het Regiment Oranje-Friesland onder Prins Willem Hendrik Friso. Het museum verwierf door deze Koninklijke beschikking eene reeks portretten van groote waarde.

Een groot aantal familieportretten, waaronder van zeer goede meesters, als o.a. Wijbrand de Geest, kwartierborden en meer

Wumkes.nl

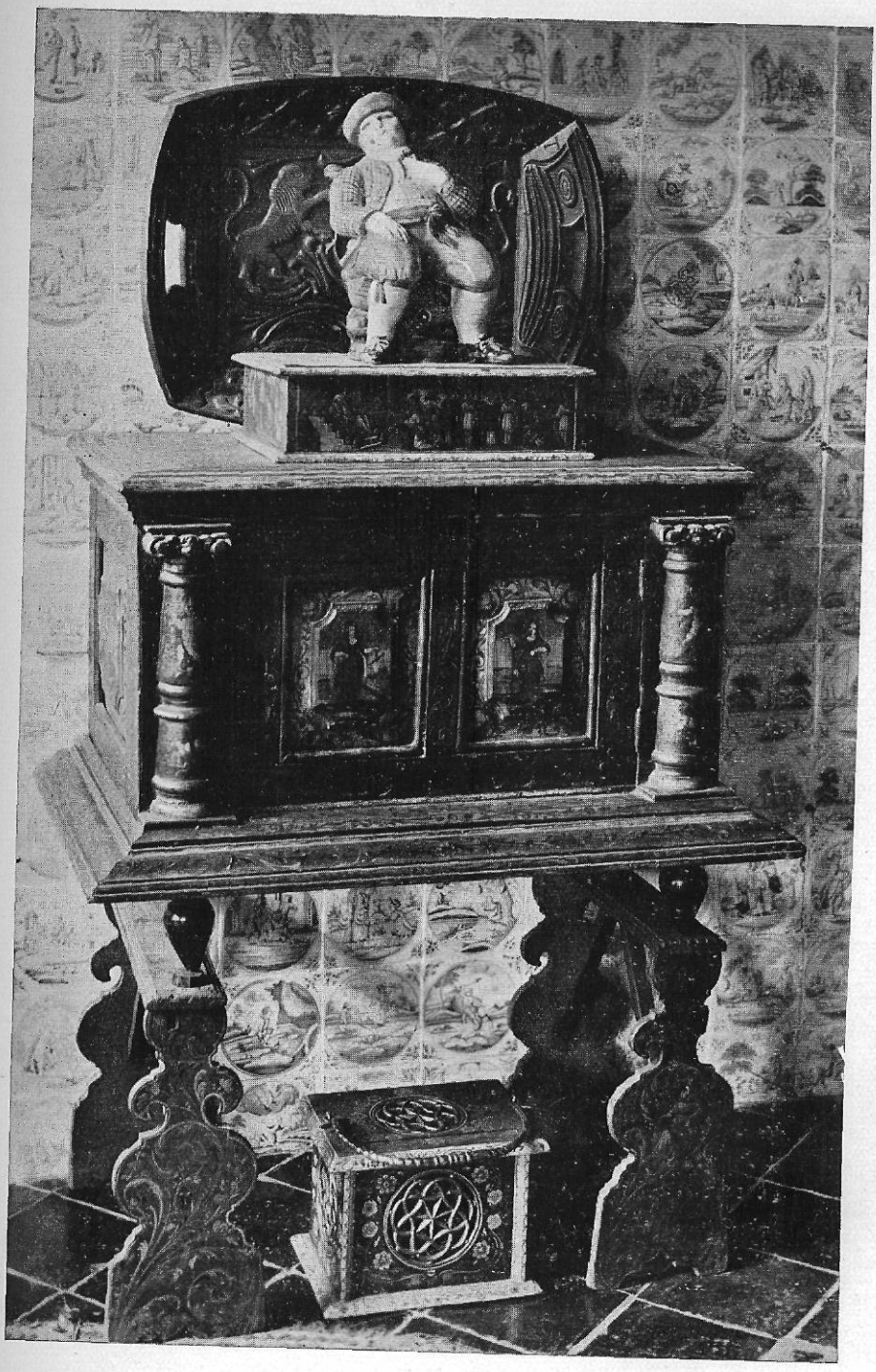

GROOTE HINDELOOPER KAMER.

Wumkes.nl

belangrijke zaken werden in 1890 gelegateerd door de familie van Sminia te Bergum.

In 1892 werd het museum op buitengewone wijze verrijkt door de groote verzameling porselein, glaswerk, munten, penningen en antiquiteiten, door den heer mr. A. Looxma Ypeij, overleden te Rijperkerk, vermaakt aan de Provincie en door deze, ingevolge diens wensch, in het museum ondergebracht. Deze verzameling vormt thans een der grootste aantrekkelijkheden van het museum.

In hetzelfde jaar legateerde de heer P. J. Suringar, overleden te Leeuwarden den 18 December 1892, aan het Genootschap tachtig schilderijen van hedendaagsche meesters, welke verzameling in de schilderijenzaal werd opgesteld.

De heeren J. G. en H. Wester, zonen van den heer C. Wester, in leven kunstschilder alhier, schonken in 1893 eene groote collectie copieën en schetsen, door wijlen hun vader nagelaten.

De heer Jhr. mr. F. J. J. van Eysinga, eere-voorzitter van het Genootschap, die steeds door milde geldelijke bijdragen van zijne groote liefde voor het Genootschap had doen blijken, bedacht kort voor zijn dood in 1901 het museum, door het den prachtigen en kostbaren verguld zilveren beker, die reeds geruimen tijd als bruikleen de zilver-afdeeling sierde, ten geschenke te geven.

In 1904 berichtte mevrouw K. Bisschop-Swift aan het Provinciaal Bestuur, dat zij, ingevolge den wensch van wijlen den heer C. Bisschop, zijne kostbare en uitgebreide collectie kunstwerken en antiquiteiten aan de Provincie wenschte te schenken ter plaatsing in het museum. Evenwel behield schenkster zich het recht voor, een gedeelte voor haar zelve in bruikleen achter te houden. Nieuwe ruimte moest tengevolge van een en ander gevonden worden. Een nieuwe vleugel werd derhalve aan het museum toegevoegd en in September 1908 waren de eerste twee vertrekken, nagenoeg geheel geconstrueerd en ingericht als in de Villa Frisia, het woonhuis van Bisschop in Scheveningen, gereed en voor het publiek geopend. Het overige der verzameling kwam deels in 1914—'15, deels in 1924, en laatstelijk in 1926 in het museum, en de Bisschop-afdeeling vormt thans een afgerond en uitermate bezienswaardig geheel.

Den 16en Febr. 1909 overleed de heer F. Fontein Tuinhout, vroeger archivaris der stad Leeuwarden. Hij legateerde aan het Friesch

Wumkes.nl

Genootschap eene belangrijke verzameling porselein, met reserve van vruchtgebruik voor mevrouw Fontein. Door H.E. werd reeds dadelijk een belangrijk gedeelte aan het museum overgedragen.

In 1913 werd de porselein-verzameling opnieuw belangrijk vermeerderd door de schenking van mevrouw Corbelijn Battaerd—Huber, die ingevolge den wensch van wijlen haar echtgenoot aan het Genootschap eene kostbare verzameling oud porselein en antiek zilver afstond.

Daarna kwam in 1926 met het legaat Wellenbergh—van Heloma wederom eene fraaie collectie porselein glas en aardewerk aan het museum. Ingevolge de testamentaire bepalingen mocht hiervan een gedeelte in veiling worden gebracht ter bestrijding der successierechten en andere onkosten, hetgeen dan ook geschiedde. Eindelijk legateerde wijlen mej. D. M. D. Rinia van Nauta te 's Gravenhage zes portretten in olieverf, waaronder twee doeken van B. Accama en drie bizonder mooie portretten in pastel.

Bruikleenen. Verschillende bruikleenen kwamen in den loop der jaren binnen. In 1880 van H.H. voogden van het Dr. Popta-Gasthuis te Marssum het beroemde Popta-zilver, bestaande uit twee groote zilveren schotels met gedreven mythologische figuren en het wapen van Popta in het midden, benevens een gedreven schenkkan en twee dito kandelaars. Hieraan werden in 1925 nog toegevoegd vier gedreven zilveren schaaltjes, eveneens met mythologische voorstellingen en van den hand van beroemden Frieschen meester Hans Christiaens uit de eerste helft van de 17e eeuw.

In 1881 van den heer Jhr. R. C. van Cammingha te Breda, vroeger woonachtig op Wiarda-State te Goutum, een honderdtal familieportretten waaronder fraai geschilderde. Verschillende hiervan werden later weder teruggenomen.

In 1882 van de erven van wijlen den heer mr. C. Bergsma te Idaard vijf en dertig familie-portretten benevens een aantal voorwerpen uit de geslachten Bergsma en van Scheltinga afkomstig. In 1921 van mejuffrouw L. v. d. Vegt te Akkrum een schitterende collectie harddraversprijzen, voornamelijk bestaande uit gouden en zilveren zweepen, bij harddraverijen gewonnen door paarden van den heer S. M. Visser te Akkrum in de eerste helft van den 19e eeuw. Na den dood van Mejuffrouw v. d. Vegt in 1926

Wumkes.nl

PORSELEINZAAL.

Wunder.nl

werd deze collectie eigendom van het Friesch Genootschap.

In 1926 stond de heer N. Ottema in bruikleen af eene belangrijke collectie zilver, glaswerk, ceramiek en oud Engelsch aardewerk, enz., terwijl ook vele voorwerpen betrekking hebbende op oude winkelbedrijven en het apothekersbedrijf, door hem in den loop der jaren verzameld, aan het museum kwamen.

Munt-aanwinsten. Het muntkabinet nam na de oprichting van het museum ook steeds in omvang toe. Behalve de groote uitbreiding, die het kreeg door de legaten Quaestius, Ypeij en Dirks, hierboven reeds vermeld, werd het verrijkt door verschillende min of meer belangrijke muntvondsten. In 1830 werd bij Smalle Ee eene collectie gevonden van 48 zilveren munten uit den tijd van Karel den Stoute (1467—1477) tot het jaar 1572. In 1879 slaagde het Genootschap er in deze verzameling aan te koopen.

In 1888 werden omstreeks zeventienhonderd muntjes en brokstukken uit de 12e en 13e eeuw gevonden op de plaats van het klooster Bethlehem bij Bartelhiem. Deze kwamen in het bezit van mevr. W. douairière Jonkheer W. van Sminia geb. Buma te Oudkerk, die ze aan het museum schonk.

In 1880 werden twee en vijftig zilveren munten (denarien) gevonden in eene afhelling van de terp bij Feins. Het waren Romeinsche munten uit den tijd van Julius Caesar. Zij werden door de Provincie voor het museum aangekocht.

In 1884 verwierf het kabinet 217 consulaire en keizerlijke zilveren munten (eveneens denarien), loopende tot het jaar 15 onzer jaartelling, dus uit denzelfden tijd als die van Feins.

In 1907 werden in het afgegraven veen bij Hoornsterzwaag een dertigtal oude munten, leeuwengrooten (14e eeuw) gevonden, waarvan een 16-tal werd aangekocht.

Tenslotte boekte het museum als aanwinst de muntvondst van Midlum in 1913, bestaande uit plusminus twee honderd stuks laat Karolingsche munten.

Terpen. Wat de archolaeogische afdeeling betreft, ook deze mocht zich verheugen in een groote vermeerdering van voorwerpen. Reeds vroeger werd gemeld, dat door het doen van terpreizen en het houden van voeling met eigenaars van terpen en de terpbazen getracht werd alles, wat uit den grond werd opgedolven, voor deze afdeeling te bemachtigen. Het is vooral de heer Corbelijn Battaerd, die met onvermoeiden ijver en toewijding de provincie afreisde en tal van voorwerpen, die anders waren verloren

Wumkes.nl

gegaan, wist te bemachtigen. Hij werd daardoor, als het ware, de man, die den grondslag legde voor de tegenwoordige overzichtelijk gerangschikte collectie terpvoorwerpen. Hij legde een voorloopigen inventaris aan, doch door den enormen aanvoer van vondsten en de daaraan verbonden uitgebreide werkzaamheden, kon hij niet voldoende tijd vinden, om alles op wetenschappelijke wijze te bestudeeren en te bewerken. In 1893 bij zijn vertrek naar Groenlo werd hij als conservator vervangen door dr. T. J. de Boer, thans professor te Amsterdam.

Door de uitgebreide werkzaamheden, verbonden aan de reorganisatie van de bibliotheek, die juist uitgebreid werd door het legaat van mr. J. Dirks, had genoemde heer weinig tijd, zich met terpaangelegenheden te bemoeien. Na hem, in 1898 kwam de afdeeling onder het beheer van mr. P. C. J. A. Boeles, die de rangschikking en catalogiseering met groote kennis van zaken voortzette en van wiens hand in den loop der jaren menige belangrijke verhandeling omtrent de terpvondsten het licht zag.

Tot de belangrijkste terpen behooren die van Winsum, waar in 1861 de reeds boven beschreven zilvervondst werd gedaan, die van Wieuwerd, bekend om de hoogst merkwaardige vondst van gouden kostbaarheden en munten, welke helaas voor het Genootschap verloren gingen, de terp van Aalsum, die in 1883 o. a. ook werd bezocht door Professor Luigi Pigonini uit Rome, in verband met diens studie over paalwoningen. Dan de terp te Beetgum, alwaar in 1888 de geloftesteen van Godin Illudana, met Romeinsche inscriptie, werd opgedolven; de terp van Lutkelollum, waar men een skelet vond met opgetrokken knieën en bijgaven, als een klein lampje, vier beentjes van een raaf en een amulet. Ook de terpen van Hoogebeintum en Ferwerd leverden veel merkwaardigs De eerste werd afgegraven onder het toezicht van den heer Brouwer, student aan de Technische Hoogeschool, later onder dat van den heer J. P. Wiersma, die zich daarna ook met de controle over de Burmaniaterp bij Ferwerd belastte. De terp te Hoogebeintum en de Burmaniaterp bevatten tal van graf- en urnenvelden en de laatste leverde o. a. een prachtige gouden spang op.

Uit de terp van Groot Tolsum kwam het Romeinsche wastafeltje te voorschijn, een eenig exemplaar voor Nederland, terwijl de terp van Hatzum vele Romeinsche voorwerpen opleverde,

Wumkes.nl

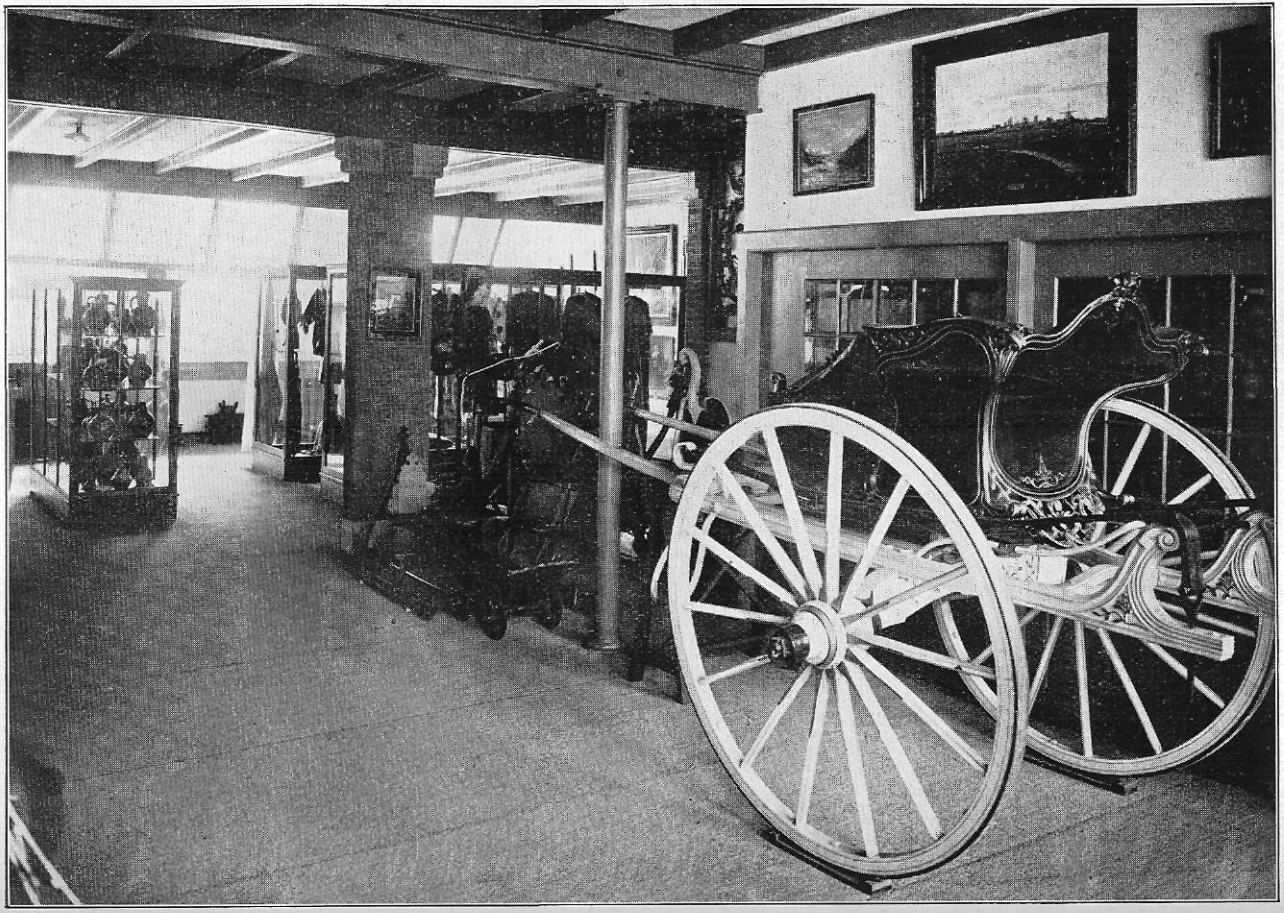

AFDEELING OP DE NIEUWE BOVENVERDIEPING.

Wunken.nl

als een fraai Marsbeeldje en een zeldzame, fraai geëmailleerde broche. En nog steeds worden nieuwe vondsten aan de oude toegevoegd, zoodat de collectie steeds in omvang en belangrijkheid toeneemt.

Prenten-kabinet. In 1892 werd het eigenlijke Prentenkabinet geopend. Door de schenking van den heer Quaestius was het reeds vroeger verrijkt met eene uitgezochte verzameling kaarten, afbeeldingen van steden en gemeenten, portretten, gravures en teekeningen (pl.m. 16 000 stuks). Dit alles kon nu behoorlijk in kasten worden opgeborgen. Uit de nalatenschap van den heer Ypey werden gekocht eene groote menigte teekeningen, prenten en platen, grootendeels betrekking hebbende op de provincie Friesland. De heer J. G. Wester alhier nam vrijwillig op zich een catalogus te vervaardigen van alle thans aanwezige topografische kaarten en platen, welke in 1894 gereed kwam. Hij wijdde zich daarna aan de catalogiseering van de portretten, een reuzenarbeid, gezien het groote getal, dat deze collectie omvatte. Te betreuren is het, dat de heer Wester zijn arbeid niet heeft uitgestrekt tot de overige prenten, want door gebrek aan tijd en arbeidskrachten ligt dit veld nog steeds braak. Een woord van hulde voor de groote verdiensten van den heer Wester is hier evenwel van pas.

Geregeld wordt ieder kwartaal een gedeelte der verzameling in het prentenkabinet ter bezichtiging gelegd, terwijl bij de gelegenheid van het 40-jarig jubileum van Z. M. Koning Willem III in het Beursgebouw, en bij het 25-jarig jubileum van H. M. Koningin Wilhelmina in het prentenkabinet eene tentoonstelling werd gehouden van portretten en gravures, betrekking hebbende op het Huis van Oranje.

Tentoon-stellingen Behalve de hierboven genoemde tentoonstellingen werd in 1900 op aansporing en met medewerking van de Vereeniging tot Bevordering van Vreemdelingenverkeer alhier besloten tot het houden van eene tentoonstelling van antieke goud- en zilversmidswerken in de schilderijenzaal van het museum. Een groot aantal inzendingen van kerkelijke zoowel als van particuliere zijden kwamen in, onder welke inzendingen vooral dienen vermeld de schat van Wieuwerd uit het museum te Leiden, die van het Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam, alsmede die uit Kampen, Franeker en Alkmaar. De ten-

Wumkes.nl

toonstelling mocht zich in groote belangstelling verheugen en alleszins geslaagd heeten.

Op initiatief van den heer S. Wigersma Hzn. werd van 25 December 1900—31 Januari 1901 eene tentoonstelling gehouden van plaquetten en medailles van moderne kunstenaars, waartoe door het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage welwillend verschillende stukken in bruikleen werden afgestaan.

Van 15 Juni—22 Juli 1903 hield de maatschappij van schilder- en teekenkunst in de schilderijenzaal en het prentenkabinet, daartoe tijdelijk door het Genootschap afgestaan, eene tentoonstelling van stukken van toenmaals levende Nederlandsche meesters.

Bij verschillende gelegenheden stond het museum voorwerpen af in bruikleen voor tentoonstellingen in andere steden en landen, als: in 1898 voor de Oranjetentoonstelling te Amsterdam verschillende portretten van leden uit het huis van Oranje; in 1907 voor die van „Internationale Volkskunst" te Berlijn, eene serie letterlappen en voorbeelden van Friesch houtsnijwerk; in 1925 voor de tentoonstelling van „de Zeilsport voorheen en thans" te Amsterdam en voor die van „oud Tin" in het gemeente-museum te 's Gravenhage, enkele voorwerpen, op beide betrekking hebbende.

Bezoeken. Sedert de oprichting van het museum mocht dit zich verheugen in de belangstelling van verschillende vorstelijke en andere hooggeplaatste personen. Zoo genoot het 19 Juni 1892 de eer van een bezoek van H. M. de Koningin Regentes en H. M. Koningin Wilhelmina, welk bezoek samen viel met de opening van het nieuwgebouwde gedeelte. Den 26en September 1905 bezocht H. M. de Koningin, begeleid door Z. K. H. den Prins der Nederlanden het museum, terwijl in hetzelfde jaar op den 4en October H. M. de Koningin Moeder van Italië, Marghareta, met gevolg het museum bezichtigde. De 15en September 1906 kwam nogmaals H. M. de Koningin Moeder en den 31en Mei 1916 Z. K. H. Prins Hendrik.

Den 15en Augustus 1892 legde Z. K. H. de Groot Hertog van Saksen Weimar-Eisenach, eerelid van het Genootschap, een bezoek af.

Voorts dienen vermeld de bezoeken van Z. K. H. den Sultan van Assahan en diens rijksbestierder, met gevolg, op 17 September 1907 en van Z. K. H. den Prins van Jogjokarta met

Wumkes.nl

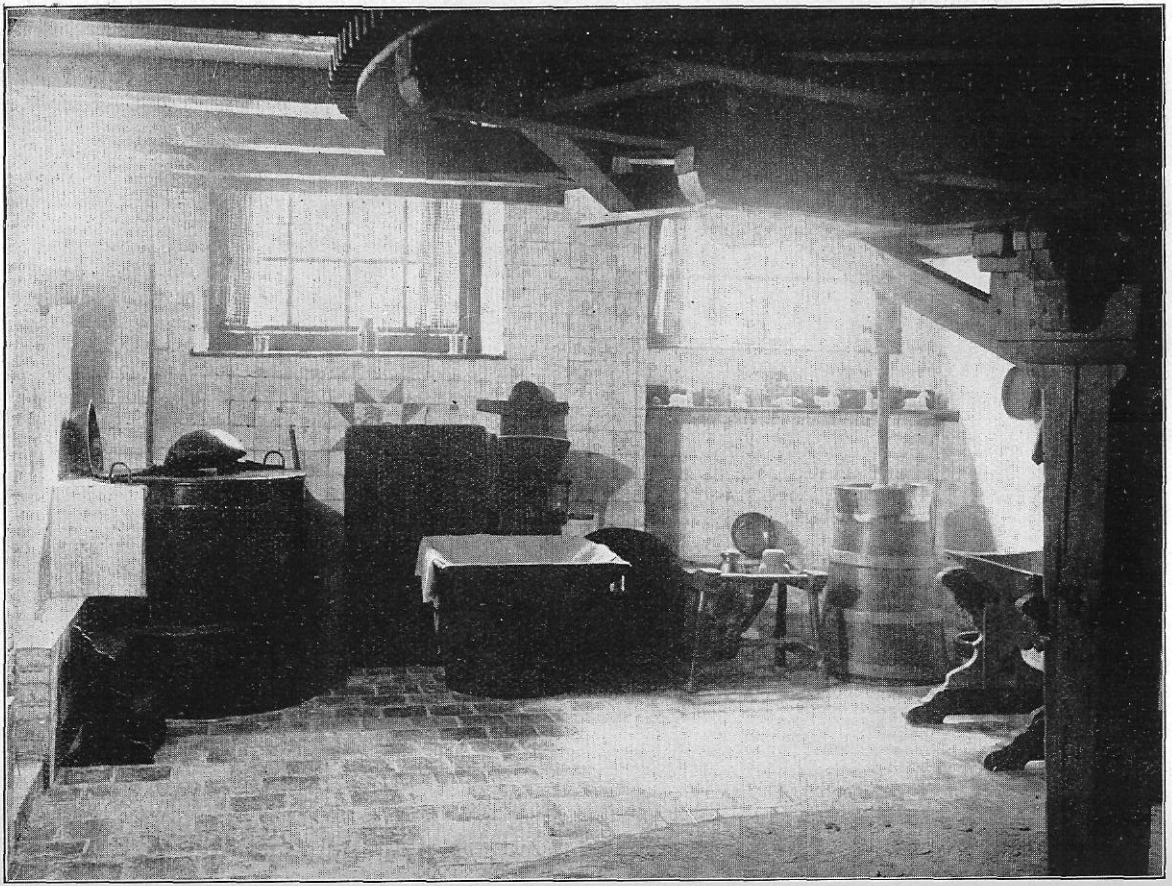

ZUIVELAFDEELING.

Wunder.nl

gevolg op 21 Mei 1927, terwijl het aantal geleerden uit alle landen, die voor studie-, zoowel als voor andere doeleinden het museum bezochten, zoo groot is, dat het ons te ver zou voeren, alle namen te noemen.

Catalogi. Behalve de reeds genoemde, door den heer Wester samengestelde catalogus van topografische kaarten, enz. en portretten van beroemde personen, welke evenwel niet in druk verscheen, werd in 1881 de eerste „Catalogus van het museum van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden" uitgegeven.

Hij was opgemaakt door de heeren mr. J. Dirks, mr. W. B. S Boeles en C. H. F. A. Corbelijn Battaerd. Aangezien deze in 1896 reeds al te zeer was verouderd, schreef de heer J. Hepkema te Heerenveen eene populaire verhandeling over „Het Friesch Museum van Oudheden", welke in boekvorm, eerst zonder illustraties en in 1904 geïllustreerd, in het museum voor een geringen prijs verkrijgbaar werd gesteld. De aardige en boeiende wijze, waarop dit boekje was geschreven, heeft, evenals de artikelen, die regelmatig in het nieuwsblad van Friesland van de hand van den heer Hepkema verschenen, veel bijgedragen tot de groote bekendheid van het museum. In 1908 vervaardigde de heer mr. P. C. J. A Boeles een nieuwen catalogus, die het licht zag onder den naam: „Catalogus der meest belangrijke voorwerpen, met uitzondering der schilderijen, in het Friesch Museum te Leeuwarden." In 1909 werden er illustraties aan toegevoegd. In 1915 verscheen de „Gids voor de kunstverzameling Bisschop", eveneens van de hand van Mr. Boeles. Nadat de catalogus van 1908 was uitverkocht, werd door de heeren Boeles en N. Ottema, met hulp van den Directeur Jhr. E. W. C. Six een „Gids voor het museum samengesteld en in 1921 uitgegeven. Door de talrijke nadien plaats gevonden hebbende veranderingen en vermeerderingen, was het noodig in 1926 hieraan een verbeterblaadje toe te voegen.

Nog dient vermeld, dat na de opening van het Zuivelbedrijf eene kleine Gids voor die afdeeling werd samengesteld naar gegevens, verstrekt door den heer P. W. Rinkema, oud-veehouder te Sint Nicolaasga, met eene voorwoord van den heer N. Ottema.

Personeel. Gedurende de eerste twintig jaren na de oprichting van het museum werd dit beheerd door den heer Corbelijn Battaerd als conservator en na diens vertrek in het voorjaar van 1893

Wumkes.nl

door den heer dr. T. J. de Boer, die tevens als bibliothecaris optrad. In April 1897 aangesteld tot conservator aan de Universiteits-bibliotheek te Groningen, werd hij als bibliothecaris vervangen door mr. P. C. J. A. Boeles. In het volgende jaar werd de betrekking van conservator eveneens aan mr. Boeles opgedragen, terwijl in 1918 de heer N. Ottema aangesteld werd als conservator voor de afdeeling porselein en céramique. Wegens toeneming zijner werkzaamheden verzocht de heer Boeles in 1916 te mogen worden ontheven van het conservatorschap. Het Bestuur besloot nu tot de benoeming van een Directeur en vond dien in den heer H. Martin, die in Juni 1916 in functie trad. In Juni 1918 vroeg en verkreeg de heer Martin zijn ontslag en werd opgevolgd door Jhr. E. W. C Six. Ook deze regeerde niet lang, want hij legde in 1920 tengevolge van zijne aanstelling als directeur van het Gemeente-museum te Dordrecht, zijne functie neer. Het Bestuur besloot, voornamelijk om financieele reden, voorloopig zijn post niet te vervullen. De heer N. Ottema trad als tijdelijk directeur op nevens den heer Boeles, die het beheer over de archaeologische afdeeling behield. Aan dezen toestand kwam een einde in het jaar 1923 door de benoeming van schrijver dezes tot directeur van het museum.

Wat het personeel betreft, hiervan is wat de eerste jaren aangaat, niet veel te vermelden. Er was nog al wat wisseling, doch in Mei 1886 werd de heer A. Broersma aangesteld tot concierge. Dit bleef hij tot zijn dood, den 21sten Juni 1903. Het bestuur benoemde toen tot inwonend amanuensis den heer D. Draaisma, die reeds sedert 1884 als adjunct in het museum werkzaam was. Hiermede had men een gelukkige keuze gedaan. Draaisma, die zijne opleiding voornamelijk had genoten van den heer Corbelijn Battaerd, was het museum met hart en ziel toegedaan en vele verbeteringen zijn aan hem te danken. Met zijn uitgebreide kennis en stalen geheugen is hij thans nog de vraagbaak voor velen en wij hopen van harte dat het hem nog lang gegeven zij, als amanuensis zijn werkkrachten aan het museum te wijden. Zijne echtgenoote, die hem in al die jaren trouw heeft terzijde gestaan, verdient hier zeker ook vermeld te worden voor de keurige wijze, waarop zij het museum steeds in orde heeft gehouden.

In 1908 werd, in verband met de uitbreiding van het museum

Wumkes.nl

tot tweeden suppoost aangesteld D. Ablij. Ook deze bleek voor zijn taak alleszins bekwaam en het museum heeft in hem een ijverig en getrouw dienaar.

En hiermede kunnen wij dit overzicht als geëindigd beschouwen. Dat het museum steeds in groei, bloei en belangrijkheid moge toenemen is de wensch van allen, die overtuigd zijn van het groote opvoedkundige belang, dat uit gaat van een goed geordend museum, dat, zooals mr. S. Muller Fzn. het terecht uitdrukt, „levend is voor de burgerij".

Wumkes.nl

Bovenstaande afbeelding geeft de wapens weer van de Provincie Friesland (in het midden), van de drie Friesche Goën (de drie bovenste van links naar rechts: Oostergoo, Westergoo en Zevenwouden) en daaraan aansluitende de wapens van de elf Friesche Steden (van links naar rechts: Leeuwarden, Franeker, Dokkum, Workum, Stavoren, IJlst, Hindeloopen, Sloten, Harlingen, Sneek en Bolsward).

Voor de op het zilver voorkomende keuren zijn van deze wapens alleen van belang:

De twee loopende leeuwen met de blokjes rondom en den markiezen-kroon als helmteeken van **Friesland**, alleen echter na 1695 voorkomende.

De staande leeuw met dito kroon van **Leeuwarden**.

De klok van **Franeker**.

De halve maan met de drie sterren van **Dokkum**. De drie sterren behooren echter niet in één lijn te worden geplaatst, doch 1 — 2.

De halve adelaar met de drie Fransche lelies van **Workum**.

De gekruiste bisschopstaven van **Stavoren**.

De vier velden waarvan twee ieder met drie Fransche lelies en twee ieder met vier andreaskruizen van **Harlingen**.

De drie kronen van **Sneek**.

De dubbele adelaar van **Bolsward**.

Wumkes.nl

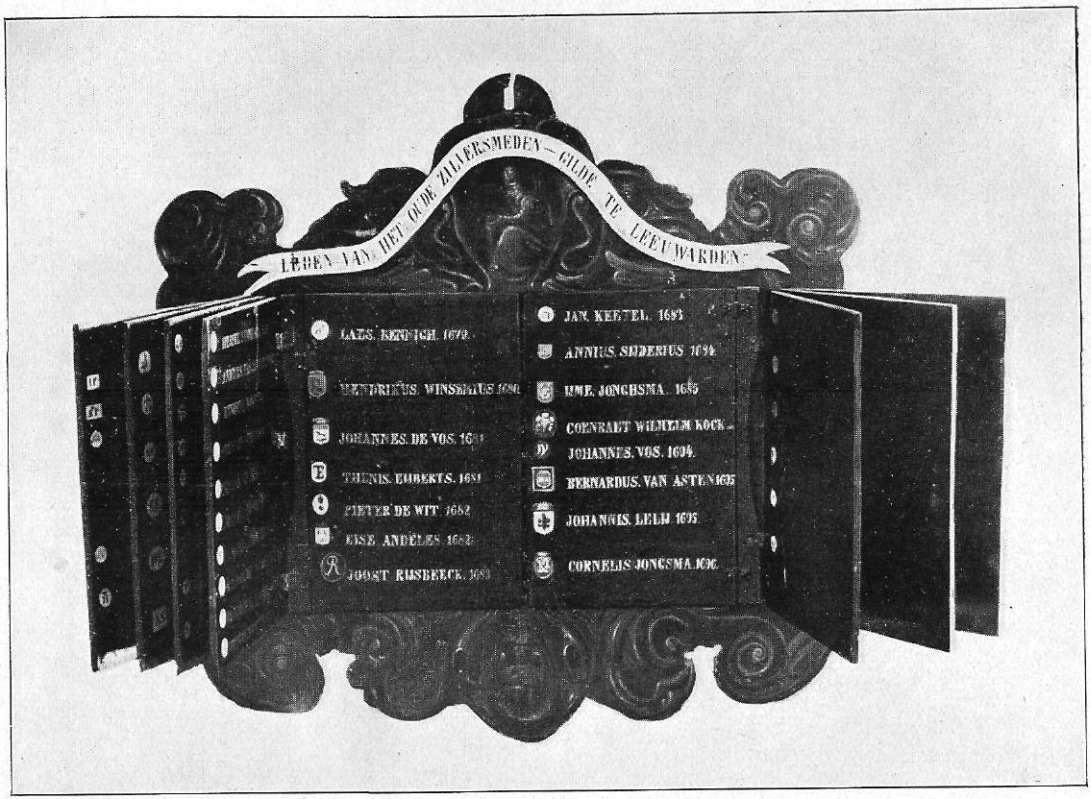

Het z.g.n. houten boek met meesterteekens en namen.

(N.B. De beide eerste houten bladen zijn dichtgeslagen, vier bladen ter weerszijden staan open.

Geschiedenis
van het
Goud- en Zilversmidsbedrijf
in Friesland,

door NANNE OTTEMA.

Reeds in den catalogus der tentoonstelling van antieke gouden zilversmidswerken gehouden te Leeuwarden in het Friesch Museum van 25 Augustus tot 15 September 1900, werd de aandacht gevestigd op een groep gouden sieraden gevonden in de Friesche terpen.

De oudste voorwerpen in deze groep waren van Romeinschen oorsprong en dateerden uit de eerste eeuwen onzer jaartelling. De in ouderdom daarop volgende voorwerpen — veelal nabootsingen van Romeinsche en Byzantijnsche munten — waren van Germaanschen oorsprong Onder deze -- Frankische en Angelsaksische invloed en import verradende — stukken zijn wellicht reeds eenige van Friesch maaksel.

In deze gouden lijfssieraden worden de verschillende cultuurstroomingen, die ons gewest in de vroege middeleeuwen beroerd hebben, weerspiegeld. Na de Merovingische en naast de Karolingische zagen wij op de tentoonstelling van 1900 enkele stukken van Noorsche sierkunst, terwijl de groep gesloten werd met eenige van Arabische munten gemaakte mantelspelden (fibulae). Het ligt voor de hand dat deze laatste stukken respectievelijk herinneringen zijn aan de, zeker niet uitsluitend vijandige, betrekkingen met de Deensche en Noorsche Vikingen tusschen de 8e en de 11e eeuw en de kruistochten naar het Heilige Land in de 12e en 13e eeuw, waaraan ook Friesche edelen deel hebben genomen.

Ofschoon deze hoogst belangrijke vroege groep gouden voorwerpen, wat de Frankisch-Karolingische lijfssieraden betreft, zeker niet op zich zelf staat, doch samenhang met de latere Friesche lijfssieraden vertoont, willen wij hierover in deze studie niet verder uitweiden, omdat het ter gelegenheid van het hon-

Wumkes.nl

derdjarig bestaan van het Friesch Genootschap door mr. P. C. J. A. Boeles uit te geven werk „Friesland tot de elfde eeuw, zijn oudste beschaving en geschiedenis" ons over deze vroege Germaansche sierkunst uitvoerig zal inlichten. Ook is deze vroege groep niet opgenomen in het plan van de tentoonstelling van de oude goud- en zilversmidskunst, in het bijzonder van Friesche meesters, door het Friesch Genootschap ter eere van zijn Jubileum te houden in het Friesch Museum van 15 Augustus tot 15 September 1927.

De, na de kruistochten komende en deels daaruit voortgesproten, vroegste kloosterbeschaving waaraan Friesland in de 13e en 14e eeuw, ook op kunstgebied, zeer zeker veel te danken gehad heeft, heeft waarschijnlijk — aanvankelijk althans — weinig invloed uitgeoefend op de goud- en zilversmidskunst. Niet alleen toch is — voor zoover mij bekend — geen enkel gouden of zilveren voorwerp uit dien tijd in onze provincie bewaard, doch ook de kronieken die van verscheidene Friesche kloosters bewaard gebleven zijn, spreken nergens van deze kunst. Een hoofdoorzaak hiervan zal wel gelegen zijn in het feit, dat de verschillende klooster-orden eenvoud voorschreven en tegen de luxe der kloosterlingen gekant waren en dat deze voorschriften in den eersten tijd na de oprichting der kloosters ook opgevolgd werden.

Wel zijn uit de 13e en 14e eeuw gelukkig verscheidene voorwerpen van sierkunst uit de Friesche kloosters bewaard gebleven en in het Friesch Museum terecht gekomen. Deze zijn echter alle van eenvoudige grondstoffen, voornamelijk aardewerk (als vaatwerk, bouwfragmenten, tegels, kandelaren, heilige beeldjes enzoovoort) en brons (als wierookvaten, crucifixen, luchters, kandelaren en andere voorwerpen voor den kerkdienst).

Het is echter wel zeker, dat ook in deze eeuwen het goud- en zilversmidsambacht in Friesland beoefend is geworden. Tot nog toe hebben wij daarvan weliswaar in geschreven of gedrukte bronnen geen dadelijke bewijzen gevonden, doch voor naburige provincies kan de uitoefening van deze kunst als ambacht, ook in deze eeuwen, wel worden bewezen.

In de stad Groningen wordt reeds in 1245 bij de overdracht van vaste goederen door de stad aan het klooster YESSE melding gemaakt van een Groningsch burger met name „REMGERUS

Wumkes.nl

AURIFABER". [1]) Het feit, dat een der handelende partijen een klooster was en de verlatijnsching van zijn naam en beroep wijzen, naar het mij voorkomt, op het nauwe contract, dat waarschijnlijk tusschen onzen goudsmid en de wereld der kloosterlingen bestond.

In Deventer treffen wij eveneens in de eerste helft der 14e eeuw reeds goudsmeden onder de burgers aan. Ook hier wordt bij de vermelding van het beroep het Latijnsche „aurifaber" gebruikt, terwijl één hunner speciaal wordt aangeduid als: „JOHANNES DICTUS CLERIIC AURIFABER" [2]). Een bewijs m.i., dat hij tot de lagere geestelijken behoorde.

Een nog krachtiger argument voor het bestaan en de werkzaamheid van goudsmeden in Friesland in de 13e en 14e eeuw is echter te vinden in enkele uit dien tijd bewaarde voorwerpen, die al mogen ze niet van edel metaal zijn, toch zeer zeker als het werk der goudsmeden moeten worden beschouwd.

Ik heb hier het oog op de zegels der goën en der kerkelijke en wereldlijke dignitarissen, waarvan de afdrukken nog aan de archiefstukken en de bronzen stempels nog in het Friesch Museum bewaard zijn gebleven. Ook het snijden dezer stempels behoorde, zooals uit de hierna vermelde gilde-ordonnantiën kan blijken tot het werk van den goudsmid.

Tegen de menschelijke behoeften aan luxe waren echter ook de klooster-orden niet bestand en met den wassenden rijkdom dezer instellingen kwamen zeer zeker het goud en zilver, in de eerste plaats voor kerkelijk gebruik, doch daarnaast zeker ook voor huishoudelijk gebruik en persoonlijken opschik gaandeweg meer in zwang. Dat hierin de kerkelijke kringen voorgingen, blijkt wel uit het feit dat de eerste Bisschopsstad in ons land — Utrecht — verreweg het oudste, en in de vroege tijden domineerende, centrum der goud- en zilversmidsambachts-kunst is geweest. De ordonnantie der Utrechtsche zilversmeden dateert dan ook reeds van 1382.

Tot welken grooten omvang het gebruik van zilver in de oude bisschopsstad in den loop der eeuwen zou stijgen, blijkt ons uit den enormen schat van zoodanige voorwerpen in de, in het volgende hoofdstuk nader aan te halen, inventaris van

[1]) Zie het artikel van Mr. J. A. Feith over „Het gilde der goud- en zilversmeden te Groningen" in de Groningsche almanak van 1895.

[2]) Cameraarsrekeningen van Deventer I bl. 213.

Wumkes.nl

den Utrechtschen Aartsbisschop Frederik van Tautenborch uit het eind van de 16e eeuw.

De 15e en 16e eeuw.

Het goud- en zilversmids-ambacht kan slechts daar tot ontwikkeling komen waar aan den meester, naast de veiligheid noodig voor de rustige uitoefening van zijn ambacht, de beste gelegenheid geboden wordt om zijn werk aan den man te brengen.

Waar nu in de 15e en 16e eeuw de steden en hare bewoners meer en meer de eerste plaats in de Nederlandsche maatschappij gingen innemen, ligt het voor de hand dat het goud- en zilversmidsambacht in die eeuwen bijna uitsluitend in de steden werd beoefend.

Voor Friesland [1]) geldt dit even goed als voor Holland, al zullen wij het ons wel zoo moeten voorstellen, dat de ontwikkeling der ambachten in de Friesche steden eenige tientallen jaren later vasten voet kon krijgen dan in de Hollandsche, op gelijke wijze als de Hollandsche steden in dezen komen na die van de Zuidelijke Nederlanden.

Toch kunnen wij ook reeds in en kort vóór de 15e eeuw enkele namen van goudsmeden in de Friesche steden opdiepen.

Het is wellicht niet toevallig dat de vroegste vermelding een poorter betreft uit Staveren, de belangrijke middeleeuwsche handelsstad op den Zuid-Westpunt van Friesland, die om der wille van haar overzeeschen handel in 1392 de zijde van de Hollandsche graven koos en toen een der steunpunten vormde van waar uit Hertog Albrecht van Beieren en zijn zoon Graaf Willem van Oostervant hunne grootsch opgezette, doch niettemin mislukte, krijgstochten ter onderwerping van Friesland voerden.

In een der grafelijke rekeningen [2]) van den krijgstocht van 1398 vinden wij onder de poorters binnen Staveren, die leeftocht voor de internationale legerbenden van den Hollandschen Graaf leverden o.a. vermeld *„Wijbrant die Goutsmit"*.

[1]) Een uitzondering hierop vormt het dorp Kollum, waar in de 16e en 17e eeuw het zilversmidsbedrijf werd beoefend en van waar zilverwerk met het wapen van Kollumerland (een horizontaal in drieën gedeeld schild, in het middenste gedeelte waarvan een zespuntige ster) bekend is.

[2]) Dr. Eelco Verwijs. De Oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der 14e eeuw, bladz. 68.

Wumkes.nl

Wumkes.nl

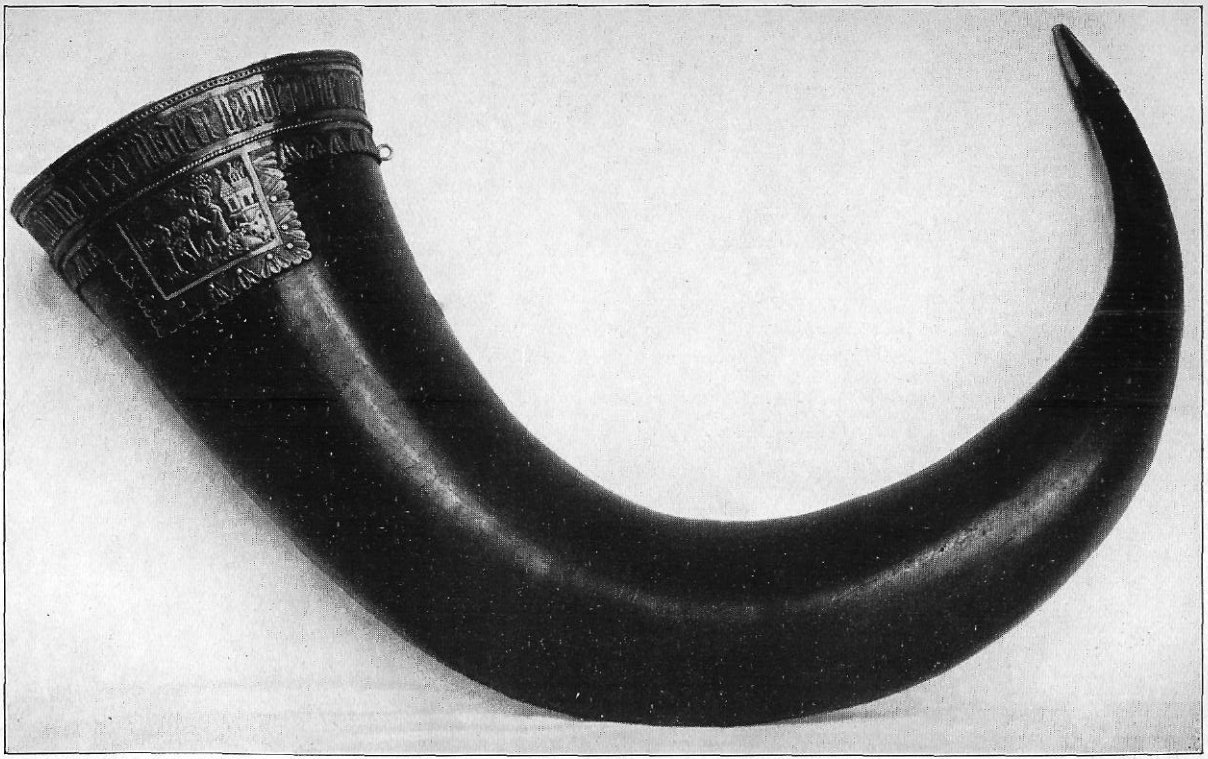

De hoorn van het St. Anthonis-gilde te Staveren uit 1397.

Het komt mij niet waarschijnlijk voor dat Wijbrant toen de eenige goudsmid in zijne stad was. Ware dit wel zoo dan konden wij vrijwel met zekerheid de uit 1397 dateerende met gegraveerd zilver beslag versierde hoorn van het St. Anthonis gilde te Staveren, thans het eigendom van het Friesch Genootschap [1]) (zie afb.) als zijn werk beschouwen.

Waar de toen door de burgers van Staveren als hun Heer erkende Hertog Albrecht in 1382 de Orde van St. Anthonius had ingesteld [2]) ligt het voor de hand te concludeeren, dat het bedoelde gilde, dat waarschijnlijk een geestelijk karakter heeft gedragen, in de laatste jaren van de 14e eeuw te Staveren opgericht of tot grooteren bloei gekomen is en de aanschaffing van den hoorn door de gildebroeders daarmee samenviel.

In 1402 treffen wij wederom een goudsmid te Staveren aan met name Claes. Natuurlijk zou ook hij voor den vervaardiger van de hoorn van het St. Anthonis-gilde kunnen worden aangezien, als hij n.l. ook reeds in 1397 aldaar werkzaam was. Zeker is, dat hij bij Hertog Albrecht goed stond aangeschreven daar onder de „poincten" waaronder het Capiteinschap van Staveren werd opgedragen voorkomt, dat aan *„Claes den Goutsmyt, of een ander goed man, diere nut toe is"* werd opgedragen *„om busmeester aldair te wesen, ende crut te maken."* [3]) De practische kennis van den goudsmid deed hem blijkbaar de geschikte man zijn om als hoofd van het magazijn van vuurwapenen en vervaardiger van het in de vesting benoodigde kruit op te treden.

Staverens bloeiperiode was echter in het begin van de 15e eeuw reeds voorbij. De stad had, zooals Schotanus zegt, *„haar traffijck ende neringhe nae Aelbrecht van Beyerens tijdt't eenenmael verloren"*. Leeuwarden en de andere Friesche landstadjes zien wij in de 15e eeuw (den tijd van de partijtwisten tusschen de Schieringers en Vetkoopers en van de daaruit voortspruitende anarchie) en in de 16e eeuw (den tijd van het opkomen van een nieuw centraal gezag en het daarmee samengaande verlies van de oude nationale onafhankelijkheid) meer en meer op den voorgrond treden.

Het spreekt daarom ook haast wel vanzelf, dat wij juist nu

[1]) In de Vrije Fries Dl. V (1850) bladz. 360 is het randschrift in gothische letters afgebeeld.

[2]) Dr. E. Verwijs vorenaangehaald werk bladz. 602.

[3]) Charterboek van Vriesland Dl I bl. 333.

Wumkes.nl

in deze steden de kunstnijveren, op wie in deze studie de aandacht gevestigd is, zien optreden.

De oudste meester wiens naam ons hier overgeleverd is, is AELBERT GOLTSMIT, die vóór 1420 te Franeker gewerkt heeft [1]). Wij weten van hem niets meer af dan dat hij vóór 1420 een gewelddadigen dood gestorven is.

Iets meer is ons bekend van „EVERT DIE GOLDSMYTH, BORGER TOE LIOWERD", die van 1443 af voorkomt in verschillende oorkonden van het archief van het St. Anthony Gasthuis te Leeuwarden. Hij bewoonde een huis in de Hoogstraat aldaar, waarvan speciaal gemeld wordt, dat het was een steenen huis, blijkbaar een bijzonderheid in het midden van de 15e eeuw, toen het grootste gedeelte der huizen in de stad nog van hout was. Vóór 1489 is hij overleden. Dat hij niet de eenige goudsmid in dien tijd te Leeuwarden was, blijkt uit dezelfde oorkonden waarin ook nog een drietal andere 15e eeuwsche meesters genoemd worden n.l. HANS, JOHANNES en JARICH allen nader aangeduid door hun beroep van „GOLDSMYT" [2]). Zij zullen vrij zeker reeds tot een gildeverband behoord hebben.

Terwijl de ambachtskeuren der gilden in Holland reeds uit het midden der 14e eeuw dateeren [3]), is mij voor de Friesche steden geen vroegere zoodanige vermelding bekend, dan uit het midden der 15e eeuw. In het Stads-boek van Sneek van 1456 worden n.l. ook eenige regelen gegeven voor de gilden en wordt daarin o.a. gezegd: *„grofsmeden, hoefslagers, slotelmaickers, ende goutsmeden, coperslaghers, ende alle die gheen, die mitten hamer uten vier nije werck maken, alle desen voersz zullen in der smeden ghilde wesen.* [4])

Uit de ondergeschikte rol, die de goudsmeden in dit gilde innamen, kan men besluiten dat hunne positie vóór het midden der 15e eeuw nog vrij bescheiden was. Eenige jaren later echter zien wij goudsmeden in een andere Friesche stad zelfstandig voor hun ambacht opkomen.

[1]) Zie het tablinium (pag. 120) achter Schotanus' Geschiedenissen van Friesland, 1658.

[2]) Zie de archieven van het St. Anthony Gasthuis te Leeuwarden 1425—1813 beschreven door R. Visscher 1921 en de aldaar aangehaalde tekstuitgave der Oorkonden (1876).

[3]) Zie Ambacht en Neringen in Dordrecht, door Dr. A. van Vollenhoven 1923.

[4]) Charterboek Dl. I, bl. 589.

Wumkes.nl

Uit een open brief d.d. 29 Augustus 1470 van *„Burgemeesteren, Scepenen ende Raedt in Franeker"* blijkt nl. dat *„de Franeker Borgeren Jan Broersz, Koenert Gerritz. ende Broer Jansz. brukende ende doende of wetende dat ambacht van golde ende silvere te smeeden"* aan hunnen Magistraat een proef van hun werk getoond hebben en zich hebben verbonden om soortgelijk goed werk te zullen leveren tegen een prijs per loot van *„14 witte stueveren het vergulde en 12 dito voor het onvergulde werk."* [1])

Ik meen hieruit te mogen opmaken dat de goud- en zilversmeden in Friesland in de tweede helft van de 15e eeuw begonnen zijn zich zelfstandig — afgescheiden dus van de grofsmeden — tot gilden te vereenigen. In dezen zelfden tijd zien wij ook de gilden in de Friesche steden meer op den voorgrond treden en een plaats innemen in het Stadsbestuur. [2])

In de eerste jaren van de 16e eeuw treffen wij in verschillende Friesche steden reeds meerdere goudsmeden aan. Het Register van den aanbreng van 1511 [3]) vermeldt te Leeuwarden in dat jaar niet minder dan een negental en wel in de wijken „Keimpema Espel": Jarich- en Minne- in „Minnema espel": Wilcke-, Jan-, Rotger-, IJsbrant- en Jelle- en in „Hoekstera espel" Claes- en Jildert-, allen zonder achternaam, doch speciaal aangeduid door de vermelding van hun beroep.

Eenigen van hen als Minne, Wilcke en Claes waren zeker gezellen, daar zij maar een „Camer" d.w.z. een éénkamerswoning bewoonden in tegenstelling met de anderen, die als bewoners of eigenaars van een huis, soms met de stede waarop het huis stond of met een afzonderlijk achterhuis genoemd worden.

Vooral JARICH de GOLTSMIT schijnt een man van beteekenis in zijn tijd geweest te zijn, niet alleen omdat hij herhaalde malen genoemd wordt, hetzij als eigenaar van een huis, hetzij als eigenaar van land nabij Leeuwarden, doch ook omdat wij hem als overheidspersoon zien optreden en een politieke rol zien spelen.

In 1495 wordt hij reeds als Schepen van Leeuwarden ge-

[1]) Charterboek DI I, bl. 643.

[2]) Charterboek DI I, bl. 701 dd. 1481 „gemena Jelden der sted van Liouwerd" Vgl. ook bl. 702, 703, 705, 709, 710 en 738, aldaar.

[3]) Uitgegeven door het Friesch Genootschap in 1879.

Wumkes.nl

noemd [1]) en in 1514 zien wij hem aldaar moeite doen om zich van *„geschut, cruyt en loodt"* te voorzien, *„omme die vijanden teghen te staen"*. Het goldt hier de strijd van den Hertog van Saksen tegen den Hertog van Gelre. [2])

Ook van IJSBRANT weten wij iets meer. In 1505 toch werd hij aangesteld als *„Wardein in de munte"* en moest als zoodanig toezicht uitoefenen, zoowel op den muntmeester en diens werklieden, als op *„het gewicht ende alloy"* van de geslagen munten. [3]) Hij is vrijzeker in zijn vak opgevolgd door zijn zoon JACOB IJSBRANTSZ, die in 1527 vermeld wordt als goudsmid en ijzersnijder aan de munt [4]) Van dezen zijn dus zeker afkomstig stempels van de in die dagen in omloop gebrachte Friesche munten. Dat ook andere goudsmeden een functie aan de munt vervulden, blijkt uit een vermelding van Jan Jansz in 1527 als goudsmid en assayeur. [5])

Hij zal een zoon geweest zijn van de reeds in 1511 genoemde JAN, die waarschijnlijk in 1528 nog leefde daar in dat jaar genoemd wordt „Jan Goldsmedt, burgemeester der Stede Leuwaerden." [6])

Ook in andere Friesche steden vinden wij in het register van den aanbreng van 1511 goudsmeden vermeld.

Zoo te Sneek Agga en Goijthien [7]) en te Dokkum een viertal met name Luyten, Barnt, Lywe, en Willem.

In de beneficiaal-boeken van Friesland — bevattende de kerkelijke bezittingen in 1542/3 opgemaakt ingevolge bevel van de Gouvernante Maria in naam van Keizer Karel V [8]) — worden te Leeuwarden vermeld de goudsmeden HENDRYCK — wonende „op die Keldere" JOHANNES — wonende „in de Hoochstrate" Jasper — en Wylen Pieter Goldsmidt, terwijl aldaar te Bolsward

[1]) Schotanus Kronieken 430.

[2]) Landboek van Keimpe van Martena. Opgenomen in het Charterboek Dl II, bl. 85.

[3]) Charterboek Dl II, bl. 248. Vgl, ook Centraal Gezag en Friesche Vrijheid door Dr. Theissen (1907) bladz. 66—68 waar de schrijver wijst op de pogingen van de Saksische Gubernators over Friesland om het muntwezen te regelen.

[4]) Aldaar Dl II, bl. 526—8. [5]) Aldaar Dl II, bl. 525. [6]) Aldaar Dl II, bl. 550.

[7]) „Goijthien Goltsmit" wordt als eigenaar van een huis en land te Hommerts genoemd. Ik vermoed echter dat hij in het nabijgelegen Sneek woonde. Zie Register v. d. aanbreng Dl. II bl. 73, 74 en 80.

[8]) Uitgegeven door den archivaris J. van Leeuwen in 1850 op last van het Provinciaal Bestuur van Friesland.

Wumkes.nl

een drietal worden vermeld met name Ambrosius — Hessel — en Sytse. Buitendien worden in de reeds aangehaalde archieven van het Sint Anthony Gasthuis nog genoemd: in 1561 Wycher, in 1564 Albert Jacobsz en Tymen Peterz en in 1583 Leenert Danckers, allen te Leeuwarden, van wie de in de tweede plaats genoemde toen tevens voogd van gemeld gasthuis was.

Een laatste bron, die nog enkele namen gaf van goudsmeden vóór de 17e eeuw, dit is vóór den tijd, waarin wij in de archieven van de verschillende steden op het goud- en zilversmidsgilde betrekkelijke lijsten van meesters aantreffen, was het register van de geestelijke opkomsten in Oostergo in 1580/1 opgemaakt op last van de Staten van Friesland [1]).

Onder de goudsmeden aan wie in die dagen het in onbruik geraakte — en helaas grootendeels omgesmolten — kerkzilver verkocht werd, vond ik genoemd: Epo- en Wibe te Dockum, Peter- en Paie Haedties beiden te Leeuwarden. Wellicht familieleden van laatstgenoemden met name Pay Jetz en Jetthie Payeszoon zullen wij aantreffen in de in het volgende hoofdstuk te noemen nog bewaarde archivalia van het goud- en zilversmidsgilde te Leeuwarden [2]).

In hetzelfde register van 1580/1 vinden wij ook nog te Kollum onder de huissteden van de Pastorie vermeld dat van Lambert goltsmit, terwijl ook Mr. A. J. Andreae „een goltsmyt" vermeldt bij een opsomming van de te Kollum gevestigde ambachtslieden in het midden der 16e eeuw [3]).

Zooals wij hiervoor zagen begonnen de goud- en zilversmeden in de Friesche steden zich in de tweede helft van de 15e eeuw reeds tot afzonderlijke gilden te vereenigen.

Ook voor hen waren bestemd de voorschriften, neergelegd in het placaat op het stuk van de goudsmeden 2 Februari 1502 door Philips de Schoone, Aartshertog van Oostenrijk te Mechelen afgekondigd [4]).

---

[1]) Bewerkt door Prof. Dr. J. Reitsma en uitgegeven door het Friesch Genootschap in 1888. Zie aldaar pag. 21, 141, 194, 204 en 212.

[2]) Het is ook mogelijk, dat tengevolge van de dikwijls varieërende spelling „Paie Haedties" en „Pay Jetz" dezelfde persoon zijn.

[3]) Oudheidk. Plaatsbeschrijving van de Gemeente Kollumerland en Nieuwkruisland *1885 Dl I, bl. 43.*

[4]) Charterboek van Vriesland II, bl. 218—223.

Wumkes.nl

Philips vaardigde dit placaat uit om geschillen gerezen tusschen *„Ingel de Luwere Generael Keurmeester over alle zijne landen van Holland, Zeelandt ende Vriesland en de ghemeene goudsmeden van verschillende steden aldaar"* te beslechten.

Dit placaat bevat vele voorschriften over het vereischte gehalte van de verscheidene soorten van verwerkt goud en zilver. Van dit laatste werd speciaal onderscheid gemaakt tusschen *„dat men maeckt ende slaet metten hamer ende andere ghegoten ende kleijn werck"*. Ook werd reeds gesproken van gestampt werk.

Het merken of teekenen der stukken werd opgedragen aan den *„deecken of geswooren"* die er op moest toezien, dat elk stuk voorzien werd van twee merken en wel: *„'t eene der Stadt Wapen ghekroont, ende een ander bij A, B, C."* Deze letters dienden om den deken (in Friesland den keurmeester) die verantwoordelijk was voor het ingeslagen keur aan te geven. Voor ons zijn ze van belang omdat daaruit het jaar, waarin het stuk gekeurd is, kan worden afgeleid.

Bovendien *„sal de Meester die het stuk werck gemaekt sal hebben, sijn teecken daer op slaen"* [1]) Deze meester-teekens geslagen in een *„plaete van latoene"* moesten door den *„deecken"* bewaard worden.

Aan den werkman werden verschaft *„twee stucken silvers om een stael te houden binnen zijn huijs om na te wercken"*. Deels werd het werk dus als huis-arbeid verricht.

Speciaal werden voorschriften gegeven tegen: het leveren van onderwicht volgen *„Troijsch gewicht"*; het gebruiken van valsche steenen; het maken van holle of met ander materiaal gevulde gouden en zilveren ringen [2]); het aanbrengen in de gordels van andere dan zilveren en gouden platen; het vergulden van koperen en latoenen gedeelten in *„Kerckwerck of garnissementen van peerttuijgen of wagenen"*; het insoldeeren van gouden of

[1]) Te Utrecht werd reeds in 1382 in de „oerdinancie" voor de goudsmeden naast het meesterteeken het stadsteeken voorgeschreven, terwijl ook de stedelijke verordening voor de goudsmeden te Kampen uit 1442 spreekt van een meesterteeken en van het keuren van stadswege.

[2]) Deze voorschriften zijn deels aan oudere ordonnanties ontleend en komen soms woordelijk gelijk in buitenlandsche gilde-voorschriften voor, wat zeker ook reeds op internationaal contact in deze vroege tijden wijst.

Zie Englisch Industries of the Middle Ages bij L. F. Salzman, Oxford 1923, bladz. 139: „an ordinance of 1370 forbade the use of hollow work for rings and buckles and the setting of false jewels in gold."

Wumkes.nl

zilveren penningen; het vergulden van koperen penningen; het vergulden van zilverwerck met schildersgoud enz.

Ook ten opzichte van het verhandelen van gestolen voorwerpen; het opleiden van wettige en natuurlijke zoons in het ambacht; het afleggen van de meestersproef door de gezellen na een vierjarigen leertijd; het aannemen van leerknapen; het werken vóór vijf uur 's morgens en na tien uur bij kaarslicht des avonds; het niet mogen werken op geboden vierdagen enz. bevat het placaat voorschriften.

Ten opzichte van de meesterproef werd voorgeschreven dat *„elck die Meester wesen wil in de steden, sal moeten maecken een stuck wercks van grosserijen* (d.w.z. groot werk) *ofte eenen gulden rinck met een steen daer inne geset, of te yet anders daer hij af gekostumeert heeft geweest te wercken of te een molen* (molenbeker?) *te boetseren, oft alsoo de Deecken en de Geswooren ordineren sullen te maecken, en dat tot Deeckens huijs."*

Het leek mij van belang van dit placaat van XLVIII Artikelen een kort overzicht te geven omdat er niet alleen veel omtrent de werkwijzen der 15e en 16e eeuwsche goudsmeden uit blijkt, doch ook omdat vele dezer voorschriften in de latere gilde-ordonanties in de verschillende Friesche Steden zijn overgenomen en daarmee tot aan de opheffing der gilden, in het laatst van de 18e eeuw, van kracht zijn gebleven.

Wij moeten ons echter niet voorstellen dat de voorschriften van het placaat van 1502 reeds dadelijk in hun geheel in Friesland werden nagevolgd.

Onze provincie was ver af gelegen van de toenmalige regeeringscentra in Brussel of Mechelen en de onafhankelijkszin van de Friesche bevolking deed deze zich slechts noode schikken onder dergelijke regeeringsvoorschriften [1]).

---

[1]) Ook op ander gebied zien wij een zelfde gehechtheid aan oude gewoonten en gewestelijke zelfstandigheid. Niettegenstaande een Keizerlijk edict van 1540 voor alle, dus ook voor de Friesche Notarissen, reeds het houden van protocol voorschreef hebben deze laatsten zich hieraan tot in het begin van de 19e eeuw toe nooit gestoord. Zelfs toen de Lands-Ordonnantie van 1602 dit voorschrift herhaalde, bleven de Friesche Notarissen aan hunne verkeerde gewoonte, om de minuten hunner acten aan partijen af te geven, getrouw.

Wumkes.nl

Uit een Keizerlijke ordonnantie van 8 Maart 1529 [1]), bevestigd door het Hof van Friesland bij verklaring van 14 Februari 1531 [2]), blijkt dan ook dat aan de Friesche goudsmeden op hun aandringen gelijksoortige doch minder scherp gestelde voorschriften werden opgelegd. Speciaal mist men in deze ordonnantie van 1529 het in 1502 voorgeschreven merken van de werken met het stadsteeken en de jaarletter. Wel wordt er aan den Meester de verplichting opgelegd om een eigen meesterteeken te hebben, dat in een metalen plaat afgedrukt bij de „*Choermeesteren*" in bewaring moest blijven.

Vóór de stedelijke gilde-voorschriften van omstreeks 1600 werd het Friesche zilver dus blijkbaar alleen maar met het meesterteeken geteekend een gebruik, dat in Friesland voor de kleine zilveren voorwerpen ook in de volgende eeuwen in zwang bleef. Ook het instellen van een keurmeester-generaal voor geheel Friesland en van particuliere keurmeesters in de steden waar meer dan twee goudsmeden zijn, is een regeling, die tot 1798 in Friesland in zwang is gebleven.

Op 4 December 1544 werd door het Hof van Friesland op verzoek van de *gemeene goudsmeden der steede Leeuwarden* bij Ordonnantie [3]) de door de gilde-meesters te maken proef omschreven als volgt:

„*te wetene, eenen gouden rinck mijt eenen steen dair inne, wel geseth, ende aan beijde sijden innewaerts gesneden ende mijt diversche coleuren geämailleert; ten anderen een cleijn zegel, wel costelijck innewaerts gesneden, ten minste van de groote van eenen stuver; ten derden ende laesten, 't corpus van een croes ofte beecker, mijt een bandt daer inne wel kunstelick gedreven.*"

Dit zelfde voorschrift ten opzichte van de gilde-proef zien wij tot in het laatst der 18e eeuw in sommige stedelijke gildevoorschriften woordelijk herhaald.

In de hiervoorstaande voorschriften werd ons reeds menige bijzonderheid omtrent de werkwijze en werkstukken van de 15e

[1]) Charterboek van Vriesland II, bl. 185—187 met vele andere voorschriften opgenomen in het „Annael ofte landboek van Vriesland door Kempo van Martena."

[2]) Charterboek van Vriesland, II, bl. 577.

[3]) Charterboek III, bl. 57.

Wumkes.nl

en 16e eeuwsche meesters onthuld. Ook uit andere archivalia kunnen wij gemakkelijk het overzicht van de door die meesters geproduceerde werkstukken completeeren.

In de eerste plaats vervulden gouden en zilveren lijfssieraden bij de, in het begin der 16e eeuw in onbruik geraakte, al-oude kleederdracht der Friezen een groote rol [1]).

Ook later bleven de Friesche vrouwen de oude tradities in zooverre getrouw, dat zij zich steeds met een buitengewone overdaad van gouden en zilveren lijfssieraden bleven tooien.

Uit het reeds aangehaalde register van de geestelijke opkomsten van 1580 kunnen wij verder gemakkelijk het gewone kerkzilver der Friesche kerken en kloosters reconstrueeren. Dit bestond voor de meeste kerken uit: een cijborie, twee kelken met plattelen (patenas) drie olijvaten, paesberd, ablatenbusken, schreen, monstrantie en eenige schotels, pullen en lepels. Onder het kerkzilver van Gerkesklooster trof ik bovendien nog een zilveren heiligenbeeld, een dito stoepien vergult en een notte met sijlver beslaagen met een sijlveren dexel.

Was de gemeente niet te arm dan waren deze voorwerpen van zilver of verguld zilver. In de onzekere tijden, die aan de Hervorming voorafgingen werden ze echter dikwijls verwisseld tegen „messchen" (d.i. bronzen) of „tijnde" (tinnen) dito's.

Van deze onedele metalen was meest ook het andere kerkgeraad als lavoiren, wijwaterketels, dopeketels, schellen, kandelaars, kroenen, lanteernen enzoovoorts.

Onder het huishoudelijk zilver troffen wij in Friesche inventarissen aan: diverse pullen, coppen en croesen, waaronder ook van steen en holt met silver beslag en met vergulde voeten en randen, bierbeeckers en andere beeckers, soltvaeten, drijnckhoorns met silver beslagen, silveren lepels met vergulde schildehouders, enz.

Gemakkelijk zou deze lijst nog met diverse voorwerpen kunnen worden aangevuld, doch ik geloof met het vorenstaande voor het geven van een overzicht te kunnen volstaan.

In de 16e eeuw was de goudsmidskunst buiten onze grenzen

[1]) Oorspronkelijk was mijn plan hier ook iets meer te zeggen omtrent de, bij de in de eerste helft der 16e eeuw verdwenen Friesche kleederdracht behoorende, lijfsieraden. Ik geef er echter de voorkeur aan dit rijke onderwerp later eens afzonderlijk te behandelen.

Wumkes.nl

reeds tot grooten bloei gekomen en had zich vooral in Zuid-Duitschland een centrum van kunstenaars gevormd.

Dat ook zelfs ver-afgelegen provincies als de onze niet vreemd bleven aan de wisselwerking, die reeds toen tusschen kunstenaars van verschillende landen bestond, kan ons blijken uit het feit, dat een uit Friesland herkomstig goudsmid, in de tweede helft van de 16e eeuw, na zijn opleiding in Italie genoten te hebben, te Munchen en Augsburg een aller-eerste plaats in zijn vak kon innemen. Zijn naam Andreas Attemstett of Adamstetter heeft hij blijkbaar verduitscht, doch zijn herkomst staat vast daar hij in de Hertogelijke leveringsboeken speciaal als Nederlandsch goudsmid wordt aangeduid en zijn grafschrift in 1591 zijn Friesche afkomst vermeldt. [1])

Van een anderen Nederlander, met name Heinrich Albertin uit Deventer, die zich in 1599 te Munchen als meester goudsmid vestigde is het bekend, dat hij in het laatst van de 16e eeuw te Leeuwarden zijn vak heeft geleerd. [2])

Ook wordt in het archief van Franeker een paspoort bewaard waarin aan *„Feijke Simonszn oldt negentien jaeren onser stede ingeborene burgerssoene, welcke van jeucht aen het goldsmids ambagt bij sijn vader geleert hebbende"* in 1583 consent gegeven wordt *„omme in Engelandt ende elders te verrijsen ende sijn ambacht te vervolgen.* [3])

Dat het Friesche zilver in de 16e eeuw reeds als op zich zelf staand kunstproduct, naast dat uit andere steden en landen onderscheiden werd, bleek mij uit den inventaris van den inboedel van den Utrechtschen aartsbisschop Frederick van Tautenborch uit 1580. [4])

Naast zilverwerk aangeduid als *„Nederlants werck; 't Utrecht gemaekt; Antwerpsch zilver op Duitsch fatsoen; Duitsch silver 't Antwerpen gemaeckt; Norenborchsch* enz. vond ik de volgende voorwerpen speciaal voor ons van belang:

„Een Duijtschen silver vergulden cop, overdeckt, boven op 't wapen van Leeuwarden.

[1]) Zie Thieme-Becker Künstlerlexikon i.v. en Frankenburger Die Alt-Münchener Goldschmiede und ihre Kunst 1912, bl. 301.

[2]) Frankenburger bl. 334.

[3]) Register van het Archief van Franeker door Mr. I. Telting, bl. 54.

[4]) Zie deze, voor 16e eeuwsch zilverwerk buitengewoon interessante inventaris afgedrukt in het Archief voor Kerkl. en Wereldsche Geschied. uitg. door J. J. Dodt van Flensburg Dl. II, 1839, bl. 250—264.

Wumkes.nl

Ses silvere Vrijsche fruijtschalen, met een dexel op die sesde voirse.

Twaalf silvere lepels met vergulde gladde cnopen, Vries werck.

ses silvere platte schalen, die voeten met knorren gedreven, met een silver dexel, in Vriesland gemaeckt."

Deze importante stukken van Friesche zilversmeden uit de 16e eeuw konden blijkbaar de vergelijking met het andere silver glansrijk doorstaan.

De in het Friesch Museum opgestelde zilversmidswerkplaats met zijn oude werktuigen geeft een goed denkbeeld van de werkwijzen ook der 15e en 16e eeuwsche meesters. Ofschoon een groot deel der daar opgestelde werktuigen uit de 18e en 19e eeuw dateert, bleven de werkwijzen der goudsmeden van de 15e tot in de 2e helft der 19e eeuw zoo gelijkvormig, dat een vergelijking van bovenbedoelde met 16e eeuwsche zilversmidswerkplaatsen, bijvoorbeeld met die in 1570 afgebeeld door den Franschen Kopersnijder Etienne de Laulne [1]) de meest verrassende analogiën oplevert.

De 17e en 18e Eeuw.

Ook in de geschiedenis van de Friesche zilversmidskunst vormt de omwenteling van 1580 een mijlpaal. Beteekent aan den eenen kant de afschaffing van de Katholieke Staatskerk en de afscheiding van Spanje voor de goud- en zilversmidskunst een onherstelbaar verlies door de omsmelting op groote schaal van de kerk- en kloosterschatten, aan de andere zijde heeft de uit de Hervorming geboren jonge Republiek ook voor de Friesche zilversmidskunst de moreele en materieele grondslagen kunnen scheppen noodig voor een nieuwen opbloei.

In de laatste jaren van de 16e en in het begin van de 17e eeuw geven de zilversmidsgilden in alle Friesche steden teekenen van nieuw leven; hier werden op verzoek der gilden ordonnanties door de stedelijke overheden uitgevaardigd; daar zien wij de gildebroeders zich opnieuw organiseeren en van de nieuwe organisatie blijk geven door het aanleggen van gildeboeken en

[1]) Vergelijk afbeeldingen hiervan in Histoire de l'Orfèvrerie francaise par Henry Havard, l'Orfèvrerie française aux XVIII et XIXe siècles par Henry Bouilhet en Het goud- en zilverwerk in het Nederlandsch Museum te Amsterdam door Dr. A. Pit.

Wumkes.nl

lijsten van meesters en leerlingen. In de meeste steden zien wij een eigen en zelfbewust optreden van de gildebroeders, speciaal gericht op den bloei van het ambacht in de eigen stad.

Dat daarbij Leeuwarden in den loop van de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw de leidende rol vervulde spreekt wel van zelf, omdat deze stad van het laatst van de 16e tot het midden van de 18e eeuw de residentiestad der Oranjes in de Noordelijke provinciën is gebleven. Doch ook naast de hoofdstad wisten vooral Bolsward, Sneek en Dokkum zich als centra van zilversmidskunst te handhaven, terwijl ook de Franeker, Harlinger, Staverensche en Workumer meesters hun werk met het eigen stadswapen lieten stempelen.

Deze opbloei van de Zilversmidskunst in Friesland staat voor dit tijdvak volstrekt niet op zich zelf. Voor de klein uurwerkmakers kon ik eveneens omstreeks of kort na 1600 te Leeuwarden een gelijk bloeitijdperk constateeren, terwijl ook de andere takken van kunst en kunstnijverheid in meerdere of mindere mate hier in het begin van de 17e eeuw tot bloei konden komen [1]).

In de volgende bladzijden wil ik uit de gilde-archivalia, die te Leeuwarden, Bolsward, Sneek en Dokkum nog bewaard gebleven zijn datgene vermelden wat ons een inzicht kan geven in de werkwijzen van de zilversmeden in de 17e en 18e eeuw.

Met de uit dezelfde bronnen samengestelde lijsten van de bekende meesters uit de voormelde vier steden zal dit voor den liefhebber van de oude werkstukken een goede leiddraad kunnen vormen. [2])

---

[1]) Zie „Bijdrage tot de uurwerkmakerskunst in Friesland", door N. Ottema 1923, bl. 5—7. Vergelijk ook „De beginperiode van de Friesche majolica", door N. Ottema 1926.

[2]) Door wijlen den heer F. Bakkers, goud- en zilversmid te Leeuwarden zijn tusschen de jaren 1896 en 1910 copiën en extracten gemaakt uit de gilde archivalia te Leeuwarden, Bolsward, Sneek en Dokkum. Later heeft hij deze gegevens gedeeltelijk bewerkt, doch behalve een hierna aan te halen publicatie in de Navorscher zijn deze gegevens nooit in druk verschenen. In 1922 heeft de heer Bakkers zijn handschrift aan het Friesch Genootschap geschonken. Alleen door deze groote en verdienstelijke vóór-arbeid is het mij mogelijk geweest dit overzicht te schrijven. Den heer Bakkers zij daarvoor hier een woord van eerbiedige hulde gebracht.

Wumkes.nl

LEEUWARDEN.

Tot de stukken van het goud- en zilversmidsgilde te Leeuwarden, welke berusten in het gemeente-archief dezer stad behooren twee stukken — oude getuigenissen van de ontwikkeling van het stedelijk gildeleven der goud- en zilversmeden van het laatst der 16e eeuw af — waarop onze kennis van dit gilde hoofdzakelijk gebaseerd is.

In de eerste plaats het houten gildebord, waarop van 1597 af de namen en teekens der meesters met de data van toetreding tot het gilde geschilderd zijn en dat, nu de „latoenen platen" waarop die merken waren ingeslagen verloren zijn gegaan, voor ons onontbeerlijk is voor het leeren kennen der meesterteekens.[1]) In de tweede plaats het leerlingen-boekje der goud- en zilversmeden, dat in 1599 is aangelegd en tot 1705 bijgehouden en waarin de leerlingen, die bij de verschillende meesters het vak leerden, zijn aangeteekend[2]).

De oudste bewaard gebleven ordonnantie van ons gilde is door „Burgemeesteren, Scheepenen ende Raden der stad Leeuwarden" uitgevaardigd in 1600. Dit stuk bevat de gewone bepalingen, die dienden aan de eene zijde om de gildebroeders tegen concurrentie van buiten af te beschermen en aan de andere zijde om het door de meesters geleverde werk op hoog peil te brengen en te houden. Deze ordonnantie sluit zich — zooals in artikel 5 vermeld is — aan bij de in het vorige hoofdstuk genoemde ordonnantie van het Hof van Friesland van den 4den December 1544. De ordonnantie van 1600 is nader aangevuld in de jaren 1682, 1690, 1694 en 1756.

Een hoofddoel van deze voortdurende overheidsbemoeiing was de zorg voor het goede gehalte van de gouden- en zilverenwerken. Niet alleen de burgers hadden daarbij belang doch vooral ook de gemeenschap zelf. Dit bleek o.a. ook in het jaar 1673 toen de Republiek der Vereenigde provinciën zoo van alle kanten bedreigd werd De Staten van Friesland vaardigden toen een placaat uit waarbij gelegenheid werd gegeven de

[1]) Afteekeningen dezer meester-teekens zijn opgenomen in het Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis. Uitgegeven door Fr. D. O. Obreen (1879) deel II. Waar deze publicatie uitverkocht en moeilijk meer te verkrijgen is geef ik hierbij nieuwe afteekeningen van deze teekens.

[2]) De inhoud hiervan is gepubliceerd door de Stedelijke Archivaresse Mejuffrouw R. Visscher in de Vrije Fries Deel XXII. (1914), bldz. 65—91.

Wumkes.nl

schatting bij gebrek van gereed geld te betalen met zilveren voorwerpen, die daarmee natuurlijk tevens voor de smeltkroes bestemd werden. In dit placaat van 19 April 1673 werd ook de waarde van het in te leveren zilver bepaald en werd het gemaakt zilver gevalideerd als volgt:

„het loodt van de groote keur . . . . . 32 stuyer,
deselve vergult . . . . . 34 „
de kleine keur . . . . . 29 „
Groeningher Embder of ander Hoogduytsch silver . 26 „
't Selve vergult . . . . . 30 „

Een bewijs dus, dat het Friesche zilver ook in gehalte wel den toets kon doorstaan in vergelijking met het genoemde buitengewestelijke zilver.

Een der hiervoor bedoelde aanvullingen van de ordonnantie van 1602 n.l. de „ampliatie van 21 Marty 1690" werd door den Raad uitgevaardigd *„op de schriftelijke klagten der Saementlijke Gildebroeders van 't Goltsmidsgilde over 't verval hunner neering en hanteering"*.

Dat deze klacht niet ongegrond was blijkt ook bij de beschouwing der werkstukken, want al is in de 18e eeuw nog buitengewoon verdienstelijk zilverwerk gemaakt, de tijd der grootmeesters was toen toch voorbij.

Bij deze ampliatie van 1690 werd aan burgers toegestaan hun eigen zilver te koop aan te bieden, dus ook buiten de winkels der gildebroeders echter onder de volgende voorwaarde, te weten:

„Des dat bij 't ongekeurde silver, 't welk hij gedenkt te verkoopen, en zijnde boven de agt loden zwaar, alvorens bij de OVERMAN van den Gilde sal moeten laten keuren en tot voorkominge van bedrog de keur daer op slaan."

Hieruit blijkt, dat de bij de ordonnantie van 1529 bevestigde oude gewoonte om het zilver alleen met het meesterteeken te merken en de stedelijke keur en de jaarletter weg te laten in 1690 door de stedelijke overheid in Leeuwarden nog werd gesanctioneerd voor de zilverwerken niet zwaarder dan 8 lood.

Ieder, die wel op de merken voorkomende op de kleinere zilveren werkstukken der Friesche zilversmeden heeft gelet, weet, dat hierop dan ook meestentijds alleen de meesterteekens voorkomen en de andere keuren doorgaans ontbreken.

Tot 1695 bestonden in Friesland deze andere keuren alleen

Wumkes.nl

uit het stadswapen (voor Leeuwarden dus de gekroonde staande leeuw) [1]) en de zoogenaamde jaarletter.

Een resolutie van de „Ed. Mog. Heeren Staten van Friesland" van 12 Maart 1695 bracht hierin verandering door te bepalen dat: *op al het nieuws gewerkte goud en zilver zal worden geslagen een vierde teeken met het wapen dezer provincie.*

Bij placaat van den erfstadhouder van Friesland „Hendrik Casimyr bij der Gratie Godes Furst toe Nassauw enz." uitgevaardigd op den 18en Mei 1695 werd het voorschrift der Staten aangevuld en uitgewerkt en o.m. bepaald:

„dat het silver tegenwoordig in de goldsmeeden haar kasten wordende gevonden binnen de tijd van ses maanden nae publicatie dezes met een besonder teeken door den keurmeester-Generael zal worden gemerkt om daardoor de vervallen keur te kennen",

„dat wijders binnen de tijd van deselfde ses maanden de vervallen keur zal moeten versmolten ofte wegh gemaakt sijn ende niet meer door de goudsmeden besonder door uitdraegers ofte eenige die met silver omloopen worden verkocht, nocht door uitdragers mogen worden ingevoerd";

dat door den keurmeester Generael sal worden geroijeerd het teeken der goudsmeden, dat deselve tot nog toe hebben geslagen ende in de plaats van dien een nieuw te laten maaken en door gedachte keurmeester-Generael op een koperen plaat doen slaan, opdat daardoor zoude konnen worden geweten wat van nu af aan wierde gemaakt."

„dat geen goudsmeden nocht uitdragers eenig Silver zullen mogen verkopen sonder alvooren eerst geteekend te wezen met het provintie wapen door den keurmeester Generael".

„dat wijders op al het nieuw gewerckte Goud- en silver sal worden ingeslagen een vierde teeken met het voors. wapen deser Provintie."

Hieruit blijkt dus, dat behalve het nieuw ingevoegde vierde teeken ook de andere zilvermerken in 1695 vernieuwd zijn en dat het vóór 1695 vervaardigde zilver, dat nog te koop werd aangeboden, een bijzonder merkteeken kreeg.

[1]) Dit merk moet niet verward worden met de staande leeuw van de provincie Holland. Laatstbedoelde is meest van slanker model doch is overigens gemakkelijk te herkennen daar hij nagenoeg uitsluitend voorkomt naast een der stedelijke keuren.

Wumkes.nl

De wettelijke maatregelen konden echter het toenemend verval van het bedrijf niet keeren.

In 1749 zien wij de gezamenlijke meesters zich weer tot den Magistraat van Leeuwarden wenden om door nieuwe reglementen het verval van hun gilde te keeren. Zij wezen daarbij zelfs op een uitlating in het reglement van den Stadhouder: *„dat alle de Gilden binnen de Steden door verloop van tijd seer zijnde vervallen weder in train zullen (moeten) worden gebracht en bij haar Gildebrieven gemaintineerd.*

Uit een verzoek gericht tot de stedelijke overheid van Leeuwarden in 1775 blijkt nog, dat de goud- en zilversmeden ook toen het graveeren van zegels tot hun vak rekenden, waarom zij verzochten dat ook *„het snijden van een zegel, sonder onderscheid in welk (metaal) aan haar tot een Proefstuk wordt gegeven"*.

In de „articulen ende wetten van het goud- en zilversmidsgilde" eveneens dateerende uit het jaar 1775 wordt gesproken van het z.g.n. filigrain werk als van een nieuwigheid hier toen ter tijd ingevoerd. In artikel 3 lezen wij daaromtrent: *„dat de proef (volgens gewoonte) naar 's lands ordonnantie moet worden gemaakt, uitgezonderd door een Draadwerker, een corpus van Draadwerk moet worden gemaakt, in de plaats van geslagen, wijl het draadwerken voormaals onbekend was."*

De nog bewaarde gildeproef van den Leeuwarder Meester Jouke Jelgerhuis uit 1759, een buitengewoon fijn en fraai bewerkt bekervormig voorwerp van draadwerk is, dus vrij zeker een van de eerste werkstukken op dit gebied hier gemaakt. Het levert tevens het bewijs, dat zelfs meesters van wie ons weinig bekend is, toen nog werk konden leveren, dat op hoog peil staat.

De gilden hadden echter spoedig hun tijd gehad. Bij de omwenteling van 1798 werden ze afgeschaft. Uit het daarvan opgemaakte rapport zien wij, dat dit toen nog 27 leden telde.

De steller van dit rapport, de in 1783 meester geworden zilversmid Johannes Feddema, zet daarin duidelijk uiteen de voordeelen (de meesterproef, opleiding der leerjongens tot meester en werklieden, kennis van de metalen van goud en zilver) en nadeelen (hooge entréegelden en andere kosten voor meesters en leerlingen, waardoor begaafde doch mingegoede personen zich niet konden opwerken).

Uit dit rapport blijkt, dat ook toen nog aan het gilde behoorden verschillende werktuigen voor gemeenschappelijk gebruik, welke

Wumkes.nl

de gildebroeders ieder op zijn beurt in gebruik konden krijgen.

Onder die eigendommen treffen wij ook aan: „een houten boek met naamen". Dit is het voormelde geschilderde houten gildebord, dat als een boek met bladen gemaakt is. De drie koperen platen, waarop de meesterteekens waren ingeslagen, zijn echter in handen van een der gildebroeders gebleven en later helaas verdwenen.

Chronologische lijst der Meesters Goud- en Zilversmeden te Leeuwarden. [1])

MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.
GERLOF RIXEN		een	1599
JACOB DE VALCK woonde naast het raadhuis, werd 1581 als lidmaat aangenomen		vier, waaronder Hessel Bouwes (Bouma) Mr. geworden in 1623	1599—1609
CLAES THOMAS.		een	1601
WINTIE EELCKES		vier	1601—1609
PAY JETZ		Harmen Dirckz	1601
CLAES DOUWES		vier, waaronder Douwe Claesz. Mr. geworden in 1646	1603—1618
JETTHIE PAYESZ.	vóór 1597	twee	1605—1609
SIPKE ARENTS		twee, waaronder Ian Gerrits Mr. geworden in 1625	1608
MEINERT CASPERS		een	1608
DIRCK DE VALCK		twee	1614—1616
CLAES JACOBS		twee, waaronder Haermen of Harmen Jacobs Mr. geworden in 1634	1617—1618
BERENT WIJCKS		twee, waaronder Alle Wynties, zoon van Wintie Eelckes waarschijnlijk dezelfde als Eelcke Wyntiens in 1629 Mr. geworden	1617—1618

Deze 12 Meesters komen niet voor op het gildebord, dat met 1597 aanvangt, doch wel in het leerlingenboekje.

[1]) Bij het opstellen dezer lijst is de volgorde van het gildebord gevolgd, zoodat ze gemakkelijk naast de hierbij gegeven reproductie van dit houten boek kan worden gebruikt. Verder heb ik het leerlingschap der meesters aangegeven, doch de namen der overige leerlingen weg-

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
1	LAURENS THOMAS	1597	twaalf, waaronder Jan Douwes Mr. geworden in 1630 en Thomas Laurens zoon v/den Meester noemt zich later Thomas Laurens Asperen en werd Mr. in 1646	1602—1642	
2	ALGER HOTSES	1602	zes	1603—1616	
3	FRANS CORNELIS ROOS	1602 of 1603	zes, waaronder Cornelis Cornelisz. Roos Mr. geworden in 1610	1602—1627	
4	HARMEN BRUNSVELT	1605	acht, waaronder: Feye Joostes Mr. geworden in 1620 en Augustinus Brunsvelt Mr. geworden in 1642	1606—1627	Harmen Brunsvelt is keurmeester-generaal geweest.
5	WILLEM WILKES of WYLLEMWYLCKES	1605	vier, waaronder: Sybe Lieuwes Mr. geworden in 1623	1608—1618	
6	CORNELIS (CORNELISZ.) ROOS werd leerling bij Frans Cornelis Roos in of voor 1602	1610	zeven, waaronder: Jan Wierdts Mr. geworden in 1624	1611—1631	

gelaten. Een zeer klein gedeelte der leerlingen slaagde er in het meesterschap te verwerven. De overigen bleven waarschijnlijk hoofdzakelijk als knecht werkzaam. Alle leerlingen besteedden veel meer dan het vastgestelde minimum van 4 jaar voor hunnen leertijd. Een leertijd van 10 jaar bleek in de praktijk gewoonlijk het minimum en leertijden van 12 en 15 jaar komen als regel voor. Tot 1705 kon ik voor de verschillende meesters de jaren aangeven waarin zij hun eerste en hun laatste leerling aannamen. Deze jaartallen geven ons eenig idee van de werktijden der verschillende meesters. Voor den tijd na 1705 is het niet mogelijk door archief-onderzoek de werktijden der meesters na te gaan. Door studie van de op de werkstukken voorkomende meesterteekens in verband met de jaarletters zal voor dit tijdvak de noodige kennis moeten worden verkregen.

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
7	JAN MELCIORS (of MELGCHERS) OOSTERVELT	1611	achttien	1612—1663	J. M. Oostervelt was in 1663 tachtig jaar geworden
8	OBBE CLASEN	1611	acht, waaronder: Jarich Gerrits gildebroeders zoon Mr. geworden in 1628 en later zich noemend Jarich Gerrits van der Lely: Cornelis Jansen Faber Mr. geworden in 1628; Rientie Jans of Rintje Jans Mr. geworden in 1646.	1612—1638	N.B. Bij vergelijking van het gildebord met de reproductie daarvan in het hiervoor aangehaalde Archief van Nederl. Kunstgeschiedenis van Obreen bleek mij dat daar de teekens van deze beide meesters verwisseld zijn. Het teeken van Obbe Clasen is een Fransche lelie, dat van Harmen Dircks een paardekop
9	HARMEN DIRCKS, werd leerling bij Pay Jetz in 1601	1611	Zes, waaronder: Wyntien Bernts dit is Wijnout Baerens van Asten Mr. geworden in 1642	1612—1625	
10	MINNE SICKES	1618	zes	1622—1642	
11	FEYE JOESTES of JOOSTEN, werd leerling bij Harmen Brunsvelt in 1608	1620	vier	1620—1636	
12	PIETER JOHANNIS later zich noemend Pieter J. Langweer	1623	vier, waaronder zijn zoon Johannes Langweer Mr. geworden in 1660	1625—1650	
13	HESSEL BOUWES (Bouma) werd leerling bij Jacob de VALCK in 1609	1623			
14	SYBE LIEUWES werd leerling bij Wyllem Wylckes in 1611	1623			
15	HANS CHRISTIAANS of Chrystyaens	1623	drie	1624—1631	

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
16	JAN WIERDTS of Wyerdts werd leerling bij Cornelis Cornelisz. Roos in 1611	1624	drie, waaronder Tyepke of Tjepke Jans gildebroeders zoon Mr. geworden in 1657.	1628 – 1640	
17	JAN GERRITS of Gerrijts werd leerling bij Sipke Arents in 1608	1625	twee	1617 ? 1625	Het jaar van het Mr. worden is op het gildebord aangegeven als 1625 (Obreen geeft ten onrechte 1628). Het eerste jaar van het toetreden van leerlingen 1617 is hiermee in strijd.
18	CORNELIS FABER of Cornelis Jansen Faber werd leerling bij Obbe Clasen in 1617	1628	een	1628	
19	JARICH GERRITS noemde zich in 1651 Jarich Gerrits van der Lely werd leerling bij Obbe Clasen in 1612	1628	vijf, waaronder: Tyerdt Jarychs later Tjeerdt (Jarichs)van der Lely meesters zoon zelf Mr. geworden in 1662; Freerck Jarychs van der Lely later Frederikus van der Lely meesters zoon, zelf Mr. geworden in 1669.	1628—1651	
20	LAMBERT SICKEMA	1629			
21	EELKE WYNTIENS of Eelcke Winties zoon van den Mr. Wintie Eelckes werd leerling bij Berent Wycks in 1617	1629	twee	1647—1651	
22	JAN DOUWES werd leerling bij Laurens Thomas in 1607	1630	twee	1630 – 1638	

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
23	ALGER CLAESES of Alger Claesen Mensma	1633	vijf, waaronder Claes Algers Mensma of Nicolaes Mensma meesterszoon, zelf Mr. geworden in 1669 en Arjen Algers Mensma meesterszoon zelf Mr. geworden in 1673	1633—1658	
24	JOHANNIS HARMENS	1633	Dierck Brunsvelt gildebroeders zoon dus waarschijnlijk zoon van Mr. Harmen Brunsvelt	1633	
25	HARMEN JACOBS noemde zich later Harmen Jacobs Raapsvelt, werd leerling bij Claes Jacobs in 1618	1634	twee, waaronder Jacobus Harmen Raapsvelt meesterszoon, zelf Mr. geworden in 1667; de spelling Radesvelt op het gildebord zal foutief zijn	1642—1658	
26	SAMUEL WIJBRENS	1639			
27	WIJNOUT BAERNS VAN ASTEN ook Wyntien Bernts of Wintien Beerns (van Asten) werd leerling bij Harmen Dirks in 1625	1642	drie	1647—1660	Hij woonde blijkens de Consentboeken tegenover de Butter Wage-Smalzijde.
28	AUGUSTINUS BRUNSVELT zoon en leerling bij Harmen Brunsvelt in 1625	1642	tien, waaronder Jan Albartus Ketel of Jan Keetel Mr. geworden in 1683	1643—1673	

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
29	WILLEM OLTHOF of Olthoff	1643	vijf, waaronder Isaack Wolters bij welke leerling is aangeteekend dat, doordat Olthoff krank geworden was, de leerling is overgegaan naar Augustus Brunsfelt. Hij werd echter bij dezen Mr. niet opnieuwingeschreven.	1644—1663	Tusschen 3 December 1663 en 3 Februari 1664 is in het inventarisboek op het Archief van Leeuwarden ingeschreven de inventaris van de goederen nagelaten bij Mr. Willem Olthoff Mr. Goldsmid Zie bijlage A hierna
30	DOUWE CLASEN werd leerling bij Claes Douwes in 1618	1646 ?	Claes Douwes zoon van den meester	1644 ?	Tegenstrijdigheid tusschen gildebord en leerlingenboekje.
31	THOMAS LAURENS noemt zich later Thomas Laurens Asperen, zoon en leerling van Laurens Thomas in 1622	1646	vier	1647—1653	
32	HILBRAND BRONGERSMA of Hillebrandt Brongersma is in 1646 in het Burgerboek van Leeuwarden ingeschreven als: Goudsmid van Collum. Hij was o,a. in 1665 Burgemeester te Leeuwarden	1646	tien, waaronder Pytter Mathysen noemt zich in 1658 Pytter Mathysen Faber is in 1660 Mr. geworden onder den naam Pyter Faber	1646—1666	De afkorting Bron voor Brongersma op het gildebord zal onjuist zijn.
33	RINTJE JANS werd leerling bij Obbe Clasen in 1633	1646	elf, waaronder Laes Rinties of Laes Bennigh meesters zoon zelf Mr. geworden in 1679	1647—1673	Het meesterteeken op het Gildebord als P. I. berust waarschijnlijk op een fout en moet misschien zijn R. I.

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
34	HOMME DIRKS	1649	zeven, waaronder Johannes Jansen Mr. geworden in 1667 Hendrick Wynsemius in 1680 als Hendrikus Winsemius op het gildebord vermeld.	1649—1670	
35	JOHANNIS FOPPES of Foppei	1649	twaalf, waaronder Joost Wilhelm Rijsbeek Mr. geworden in 1683 en Pyter de Witt Mr. geworden in 1682	1650—1683	Kocht blijkens de consentboeken een huis aan het Nauw met achteruitgang aan de Peperstraat.
36	TJEPKE JANS werd leerling bij Jan Wierdts in 1640	1657	twee	1658—1668	
37	PYTER FABER of Pyter Mathysen Faber was leerling bij HillebrandtBrongersma	1660	vier, waaronder Toninius Egberts of Thenis Egberts Mr. geworden in 1681	1660—1668	
38	JOHANNIS LANGWEER was zoon en leerling van Pieter J. Langweer in 1642	1660	een	1661	
39	WYBRANDUS LOLLY	1661	een	1661	
40	ROMBARTUS SALVERDA	1662	een	1663	
41	ARNOLD HUEGENS	1662			
42	TJEERD JARICHS VAN DER LELY of Tijerdt Jarichs van der Lely werd leerling bij zijn vader Jarich Gerrits van der Lely in 1643	1662	drie, waaronder Harmen Jacobs Rapesfelt, zoon van den Mr. Jacobus H. Raapsvelt	1665 – 1684	De aanduiding als Tjeerdt Lely op het gildebord komt mij voor een foutieve afkorting te zijn. Zie de inventarisatie in 1688 opgemaakt om finantieele moeilijkheden Bijlage B hierna.

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding afs Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
43	JOHANNIS JANS of Jansen werd leerling bij Homme Dircks in 1657	1667	vijf	1667—1680	
44	JACOBUS (HARMENS) RAAPSVELT of Raapsfelt zoon en leerling van Harmen Jacobs (Raepsvelt) 1654	1667	vier, waaronder Claes Cornelis Mr. geworden in 1670	1668—1681	De spelling Radesvelt op het gildebord voorkomende schijnt een fout te zijn.
45	MATHYS SIDERIUS	1668	drie, waaronder Johannes Mancadan (Deze naam teekende ik aan om de mogelijke verwantschap met den schilder van dien naam, die ook in Friesland werkte) en Annies Sideryus Mr. geworden in 1684	1668—1674	
46	FREDERIKUS VAN DER LELY of Freerck Jarichs van der Lely zoon en leerling van Jarich Gerrits (van der Lely) in 1651	1669	negen, waaronder Johannyes (van der) Lely zoon van den meester en zelf Mr. geworden in 1695 en David Pitters de Wit zoon van den in 1682 als Mr. aangenomen Pieter de Wit, zelf leerling van Johannes Foppes	1671—1705	De afkorting op het gildebord Frederikus Lely komt mij voor foutief te zijn.
47	NICOLAES MENSMA of Claes Algers Mensma zoon en leerling van Alger Claesez (Mensma) in 1648	1669	zeven, waaronder Alger Areyens Mensma een zoon van des meesters broeder Arjen Mensma welke laatste Mr. werd in 1673	1670—1696	
48	KLAES (of Claes) CORNELIS, werd leerling van Harmen Jacobs Raapsvelt in 1658	1670	twee	1671—1673	

Wumkes.nl

MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.
49 PIETER DORSMAN of Dortsman	1671	veertien, waaronder Coenraad Willems Kock Mr. geworden 1685, Andele Eises zoon v. den Mr. Eise Andeles welke laatste Mr. werd in 1682 Hendricus Dorsman zoon van den Mr. waarschijnlijk dezelfde als Hendricus Dortsma op 1701 als Mr. op het gildebord vermeld	1671—1705
50 ARJEN MENSMA of Arien Algers Mensma zoon en leerling van Alger Claeses (Mensma) in 1658	1673	vier, waaronder Beern Wyntjes van Asten Mr. geworden in 1695 zoon van den Mr. Wynout Baerens van Asten	1674—1682
51 REMBARTUS VISSER	1678	vier	1679—1686
52 ELIAS V. D. WIERF of Elyas v. d. Wije	1678	een	1678
53 LAES BENNIGH of Laes Rinties zoon en leerling van Rientie Jans in 1668	1679	Hessel Sinnes waarschijnlijk later genoemd Hessel Sinnema Mr. geworden 1698	1680
54 HENDRIKUS WINSEMIUS werd leerling bij HommeDirks in1668	1680	twee	1681—1685
55 JOHANNES DE VOS	1681	tien	1684—1704
56 THENIS EIJBERTS of Toninius Egberts leerling van Pieter Faber	1681		

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
57	PIETER DE WIT werd leerl. bij Johannes Foppes in 1670	1682	twee	1686—1688	
58	EISE ANDELES	1682	twee, waaronder Johannes Vos Mr. geworden in 1694	1683—1686	
59	JOOST RIJSBEECK leerling van Johannes Foppes 1667	1683	een	1683	
60	JAN KEETEL of Jan Albartus Ketel leerling van Augustinus Brunsvelt 1673	1683	drie, waaronder Richeus Elgersma Mr. geworden 1704	1684—1689	Was o. a. in 1705 en 1707 keurmeester generaal en tevens vroedman te Leeuwarden volgens het Sneeker gildeboekje
61	ANNIUS SIJDERIUS of Sideryus werd leerling bij M. Sideryus in 1674	1684	Jeremias Carée Deze naam teekende ik aan om de mogelijke verwantschap met de Leeuwarder schilders Frans en Hendrik Careé beide uit de 2e helft van de 17e eeuw	1685	Het meesterteeken op het gildebord is waarschijnlijk een misteekening voor een door twee pijlen doorboord hart.
62	IJME JONGHSMA het leerlingenboekje noemt hem P. Jonghsma	1685	Cornelis Clasen Jonghsma zoon van Klaes Cornelis Mr. uit 1670 zelf Mr. geworden 1696	1685	
63	COENRAET WILHELM KOCK leerling van Pieter Dorsman 1676	1685	een	1691	
64	JOHANNES VOS werd leerling bij Eise Andeles in 1686	1694			Op de plaats van Johannes Vos komt in het leerlingenboekje voor J. Sietes met twee leerlingen aangenomen in 1694. Waarschijnlijk is met beide benamingen dezelfde persoon bedoeld.

Wumkes.nl

	MEESTERS.	Jaar van toetreding als Mr.	LEERLINGEN.	Jaren waarin leerlingen aangenomen.	
65	BERNARDUS VAN ASTEN of Beern Wyntjes van Asten werd leerling bij Arjen Mensma in 1674	1695	vier	1695—1705 *)	
66	JOHANNIS VAN DER LELY zoon en leerling van Frederikus van der Lely 1683	1695	vier, waaronder, Cobes of Jacobus Jongsma zoon van IJme Jongsma Mr. geworden 1707	1697—1705 *)	De afkorting op het gildebord en in het leerlingenboekje Johannes Lely komt mij voor foutief te zijn.
67	CORNELIS JONGSMA of Cornelis Clasen Jongsma zoon van Klaes Cornelis werd leerling bij IJme Jongsma in 1685	1696	vier, waaronder Gosse Leens Hisborda Mr. geworden in 1712	1696—1705 *)	
68	HESSEL SINNEMA waarschijnlijk dezelfde als Hessel Sinnes in 1680 leerling geworden bij Laes Rinties (Bennigh)	1698	drie, waaronder Bernardus Rienks Jelgerhuis Mr. geworden in 1716	1699 – 1705 *)	
69	ANDRIES PASSAMIER	1698	een	1699*)	
70	HENDRIKUS DORTSMA wellicht dezelfde als Hendricus Dorsman zoon en leerling van Pieter Dorsman1685	1701			
71	RICHOEUS ELGERSMA werd leerling bij Jan Keetel in 1686	1704	een	1704*)	

*) Het leerlingenboekje gaat slechts tot 1705. Na dat jaar kunnen wij in de gilde-archivalia slechts enkele sporadische gegevens vinden, die ons eenig idée geven omtrent den werktijd der meesters. De studie der meesterteekens in verband met de jaarletters zal hier meer licht kunnen geven.

Wumkes.nl

		Jaar van toetreding als Meester.	Overlijdensdatum. *)
72	HERMANUS DILLINCK	1706	—
73	JACOBUS JONGSMA zoon van den meester IJme Jongsma, werd leerling bij Johannes van der Lely in 1697.	1707	1726
74	ANDELE ANDELES	1709	1754
75	BERNARDUS NIJUBUUR	1710	1726?
76	HARMANUS VAN ROON	1711	—
77	THOMAS WYTZEN	1712	—
78	AGE SCHAAP	1712	—
79	GOSSE HISBORDA werd leerling bij Cornelis Jongsma in 1700	1712	—
80	ABRAHAM SIPMA	1715	1730
81	B(ernardus Rienks) JELGERHUIS werd leerling bij Hessel Sinnema in 1705	1716	zeker nog werkzaam in 1756, overleed waarschijnlijk 1764 of 1766.
82	ATE SCHEVERSTEYN	1719	zeker nog werkzaam in 1756, overleed in 1773
83	W. PIERSON	1721	1735?
84	F. DE RINGH	1722	—
85	E. ELGERSMA	1725	1768?
86	JOHANNES DE VALK	1725	1756
87	HENDRIK MONSMA	1726	1759
88	HANS ATSMA	1727	—
89	F. STELLINGWERF	1728	—
90	PETRUS VAN ASTEN	1728	1732?
91	PIETER HALIUS	1729	—
92	GABYNUS V. D. LELY	1731	1754
93	MENNO TIJSSEN	1731	1765
94	WILLEM FONS	1731	1749?
95	JOHANNESJONGSMA	1733	1782
96	TJALLING CAMP	1733	—
97	G. POSTHMA	1734	—
98	PIBO ELGERSMA	1734	—
99	JACOB NIEBUUR	1735	—
100	J. BONTEKOE	1736	1746?
101	P. FEYYEN	1737	—
102	HARMANUS DILLENCK	1738	—
103	JAN DE WAL	1744	1752 of 1759?
104	WYBE DOMIJNECUS	1744	1789
105	A. WIJNGAARDEN	1748	1808?
106	T. KYLSTRA V. D. LEIJ	1748	—
107	M. DE VRIJ	1749	—
108	JOHANNES JELGERHUIS	1750	1809?
109	J. ANDELES	1750	—
110	J. M. LENTZ	1750	—
111	R. ELGERSMA	1750	1777 of 1781?
112	J. PERÊBOOM	1751	—
113	SIKKE V. OMMEREN	1751	1779
114	E. ANDELES	1752	—
115	O. T. MULLER	1754	—
116	JUSTUS WIARDA	1754	—
117	KLAAS RIDDERSMA	1758	—
118	B. STORM	1759**)	1765?
119	JOUKE JELGERHUIS	1759	—
120	J. POSTHUMUS	1759	1773 of 1801?
121	J. ANDRINGA	1760	—
122	RICHEUS ELGERSMA	1760	—
123	JACOB BOLTJE	1760	—

*) De hier en hierna vermelde gegevens omtrent vermoedelijke overlijdensdata moeten onder reserve worden aanvaard.

**) Het meesterteeken van Storm is een helm (woordspeling op stormhoed) en geen kopje als op het gildebord geschilderd is.

Wumkes.nl

		Jaar van toetreding als Meester.	Overlijdens-datum.
124	Gosse O. Gorter	1762	—
125	L. Westervelt	1762	—
126	H. Daum	1764	—
127	Julianus Buissink	1765	—
128	J. Wijngaarden	1765	—
129	P. Meeter	1766	1798?
130	J. A. Karsten	1766	1787?
131	H. Wijngaarden	1767	1776 of 1801?
132	C. Seth	1767	—
133	J. v. Leek	1768	1798
134	A. Storm	1770	1807?
135	A. Rooswinkel	1771	—
136	J. de Wal	1771	—
137	J. Groenevelt	1771	—
138	P. Snoek	1772	—
139	H. Dillingh Jr.	1774	1807?
140	A. Feenstra	1775	1807?
141	N. Swalue	1775	—
142	H. Smeding	1778	1798?
143	W. Wagenvelt	1778	—
144	B. Jelgerhuis	1779	—
145	L. Oling	1779	—
146	J. v. d Berg	1780	—
147	J. Bakker	1781	1799
148	J. de Haas	1782	1807?
149	R. Tanja	1782	—
150	H. Cuperus	1783	—
151	J. Feddema	1783	was nog werkzaam in 1798 overleed waarschijnlijk in 1810
152	R. Posthumus	1784	—
153	F. Braaksma	1789	—
154	O. v. Dijk	1790	—
155	H. Joekes	1790	—
156	P. Elgersma	1793	—
157	H. J. Hesseling	1794	—
158	H. Kingma	1794*)	—
159	J. D. Smeding	1795	—
160	H. v. d. Heide	1797	—
161	P. Schuil	1798**)	
162	G. Heimans	1803	
163	P. Schmidt	1803	
164	H. J. Buys	1806	
165	H. J. Adama	1807	
166	H. Flieringa	1807	
167	H. de Wal	1808***)	
168	H. W. Schut	1813	
169	O. Swartwolt	1816	
170	M. S. de Wal	1817	

*) Op het gildebord staat achter den naam van Kingma het zeker onjuiste jaartal 1704. Het jaartal 1794 is een voor de hand liggende gissing. Opmerkelijk is echter dat juist een lepel van dezen meester moeilijkheden opleverde bij de bepaling van het laatste alphabet.

**) In 1798 is het gilde opgeheven.

***) In 1808 werd onder Koning Lodewijk Napoleon een wet uitgevaardigd waarbij in de voornaamste steden corporaties zouden worden opgericht, die moesten voorzien in de functies van de opgeheven gilden. Er werd zelfs een meestersproef bepaald bestaande in: 1e. een zilveren tabaksdoos of dito melkkannetje, 2e. een zilveren brandewijnskop of tasbeugel, 3e. gesneden tabaksdoos of een zegel innewaerts gesneden en geschikt tot verzegeling. Van de werkzaamheid dezer corporaties blijkt weinig of niets.

Wumkes.nl

		Jaar van toetreding als Meester.
171	M. Bartels	1808?
172	Schmitz & v d. Meulen	1825
173	H. Tulleners	1827
174	P. Adama	1833
175	H. v. Assen	1829?
176	K. Vinken	1836
177	D. Attama	1836
178	J. B. Hoogmei	1847
179	H. Adama	1846
180	E. L. Tulleners	1854

Wumkes.nl

1 Laurens Thomas 1597	2 Alger Hotses 1602	3 Frans Corn. Roos 1603	4 Harmen Brunsfelt 1605	5 Willem Wilkes 1605	6 Cornelis Roos 1610
7 Jan Melciors Oostervelt 1611	8 Obbe Clasen 1611	9 Harmen Dirks 1611	10 Minne Sikkes 1618	11 Feije Joestes 1620	12 Pieter Johannis 1623
13 Hessel Bouwes 1623	14 Sijbes Lieuwes 1623	15 Hans Christiaans 1623	16 Jan Wierdts 1624	17 Jan Gerrits 1625	18 Cornelis Faber 1628
19 Jarich Gerrits 1628	20 Lammert Sickema 1629	21 Eelke Wijntiens 1629	22 Jan Douwes 1630	23 Alger Claeses 1633	24 Johannis Harmens 1633
25 Harmen Jacobs 1634	26 Samuel Wijbrens 1639	27 Wynout B. v. Asten 1642	28 Augustinus Bunsvelt 1642	29 Willem Olthof 1643	30 Douwe Clasen 1646
31 Thomas Asperen 1646	32 Hilbrand Brongersma 1646	33 Rintje Jans 1646	34 Homme Dirks 1649	35 Johannis Foppes 1649	36 Tjepke Jans 1657

Wumkes.nl

NAMEN EN TEEKENS VAN DE MEESTERS VAN HET GILDE DER GOUD- EN ZILVERSMEDEN TE LEEUWARDEN

1597 — 1854.

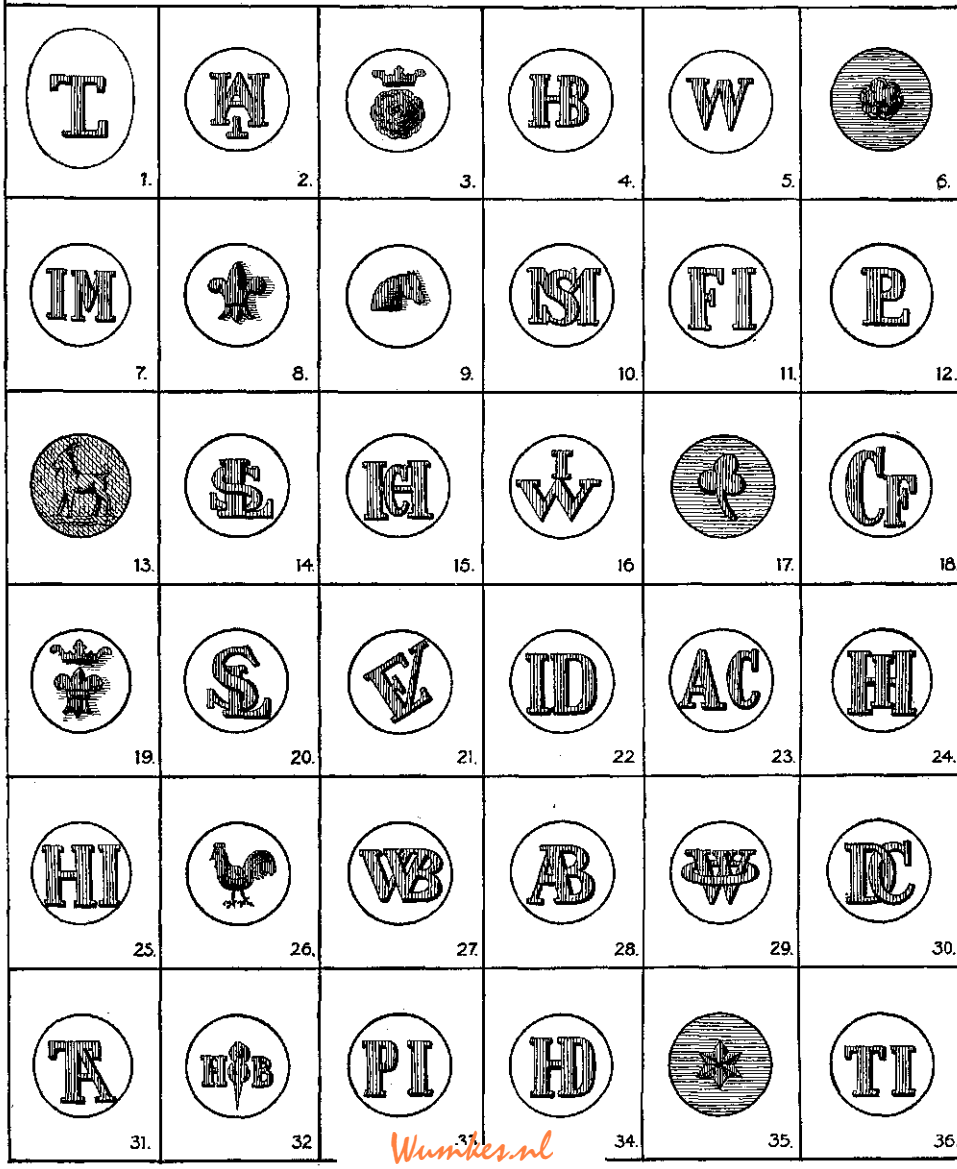

Wumkes.nl

37 Pyter Faber 1660	38 Johannis Langweer 1660	39 Wybrandus Lolly 1661	40 Rombartus Salverda 1662	41 Arnolt Huegens 1662	42 Tjeerdt J. v. d. Lely 1662
43 Johannis Jans 1667	44 Jacobus Raapsvelt 1667	45 Mathys Syderius 1668	46 Frederikus v. d. Lely 1669	47 Nicolaes Mensma 1669	48 Klaes Cornelis 1670
49 Pieter Dorsman 1671	50 Arien Mensma 1673	51 Rembartus Visser 1678	52 Elias v. d. Wierf 1678	53 Laes Bennigh 1679	54 Hendrikus Winsemius 1680
55 Johannes de Vos 1681	56 Thenis Eyberts 1681	57 Pieter de Wit 1682	58 Eise Andeles 1682	59 Joost Rysbeeck 1683	60 Jan Keetel 1683
61 Annius Syderius 1684	62 Yme Jonghsma 1685	63 Coenraet W. Kock 1685	64 Johannes Vos 1694	65 Bernardus v. Asten 1695	66 Johannis v. d. Lely 1695
67 Cornelis Jongsma 1696	68 Hessel Sinnema 1698	69 Andries Passamier 1698	70 Hendrikus Dortsma 1701	71 Richoeus Elgersma 1704	72 Hermanus Dillinck 1706
73 Jacobus Jongsma 1707	74 Andele Andeles 1709	75 Bernardus Nyubuur 1710	76 Harmanus van Roon 1711	77 Thomas Wytzen 1712	78 Age Schaap 1712
79 Gosse Hisborda 1712	80 Abraham Sipma 1715	81 B Jelgerhuis 1716	82 Ate Scheversteyn 1719	83 W Pierson 1721	84 F. de Ringh 1722

Wumkes.nl

37.
38.
39.
40.
41.
42.
43.
44.
45.
46.
47.
48.
PD
49.
50.
51.
52.
53.
54.
55.
56.
57.
EA
58.
59.
60.
61.
62.
63.
64.
BVA
65.
66.
67.
68.
69.
70.
RE
71.
HD
72.
73.
74.
75.
HVR
76.
TW
77.
AS
78.
GH
79.
80.
B I
81.
82.
WP
83.
84.

Wumkes.nl

85 E. Elgersma 1725	86 Johannes de Valk 1725	87 Hendrik Monsma 1726	88 Hans Atsma 1727	89 F. Stellingwerf 1728	90 Petrus van Asten 1728
91 Pieter Halius 1729	92 Gabynus v. d. Lelij 1731	93 Menno Tyssen 1731	94 Willem Fons 1731	95 Johannes Jongsma 1733	96 Tjalling Camp 1733
97 G. Posthma 1734	98 Pibo Elgersma 1734	99 Jacob Niebuur 1735	100 J. Bontekoe 1736	101 P. Feyyen 1737	102 Harmanus Dillenck 1738
103 Jan de Wal 1744	104 Wybe Domynecus 1744	105 A. Wijngaarden 1748	106 T. Kijlstra v. d. Ley 1748	107 M. de Vrij 1749	108 Johannes Jelgerhuis 1750
109 J. Andeles 1750	110 J. M. Lentz 1750	111 R. Elgersma 1750	112 J. Pereboom 1751	113 Sikke v. Ommeren 1751	114 E. Andeles 1752
115 O. F. Muller 1754	116 Justus Wiarda 1754	117 Klaas Riddersma 1758	118 B. Storm 1759	119 Jouke Jelgerhuis 1759	120 J. Posthumus 1759
121 J. Andringa 1760	122 Richeus Elgersma 1760	123 Jacob Boltje 1760	124 Gosse O. Gorter 1762	125 L. Westervelt 1762	126 H. Daum 1764
127 Julianus Buissink 1765	128 J. Wijngaarden 1765	129 P. Meeter 1766 3/5	130 J A. Karsten 1766 18 Juny	131 H. Wyngaarden 1767	132 C. Seth 1767 12 Nov.

Wumkes.nl

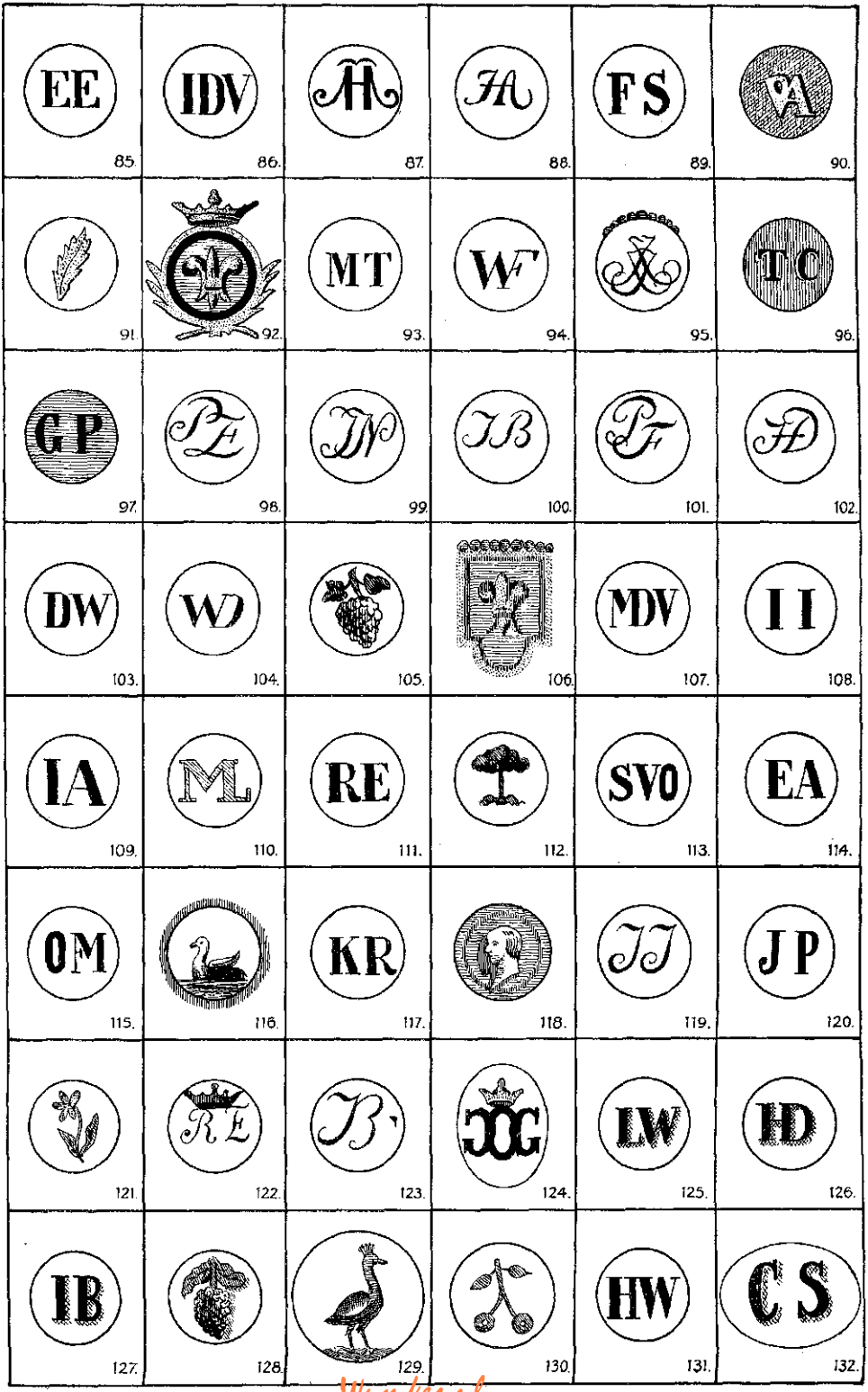
EE
85.
IDV
86.
87.
88.
FS
89.
90.
91.
92.
MT
93.
94.
95.
TC
96.
GP
97.
98.
99.
100.
101.
102.
DW
103.
WD
104.
105.
106.
MDV
107.
II
108.
IA
109.
ML
110.
RE
111.
112.
SVO
113.
EA
114.
OM
115.
116.
KR
117.
118.
119.
JP
120.
121.
122.
123.
124.
LW
125.
HD
126.
IB
127.
128.
129.
130.
HW
131.
CS
132.
Wumkes.nl

133	134	135	136	137	138
J. v. Leek 1768	A. Storm 1770	A. Rooswinkel 1771 3 Jan.	J. de Wal 1771 11 Mrt	J. Groenevelt 1771 7 Mei	P. Snoek 1772 27 April
139	140	141	142	143	144
H. Dillingh Junior 1774	A. Feenstra 1775	N. Swalue 1775	H. Smeding 1778	W. Wagenvelt 1778	B. Jelgerhuis 1779
145	146	147	148	149	150
L. Oling 1779	J. v. d. Berg 1780	J. Bakker 1781	J. de Haas 1782	R. Tanja 1782	H. Cuperus 1783
151	152	153	154	155	156
J. Feddema 1783	R. Posthumus 1784	F. Braaksma 1789	O. v. Dijk 1790	H. Joekes 1790	P. Elgersma 1793
157	158	159	160	161	162
H. J. Hesseling 1794	H. Kingma 1794 12 Nov.	J. D. Smeding 1795	H. v. d. Heide 1797 4 Dec.	P. Schuil 1798	G. Heimans 1803
163	164	165	166	167	168
P. Schmidt 1803	H. J. Buys 1806	H. J. Adama 1807	H. Flieringa 1807	H. de Wal 1808	H. W. Schut 1813
169	170	171	172	173	174
O. Swartwolt 1816	M. S. de Wal 1817	M. Bartels 1808?	Schmitz & v. d. Meulen 1825	H. Tulleners 1827	P. Adama 1833
175	176	177	178	179	180
H. v. Assen 1829?	K. Vinken 1836	D. Attema 1836	J. B. Hoogmei 1847	H. Adama 1846	E. L. Tulleners 1854

Wumkes.nl

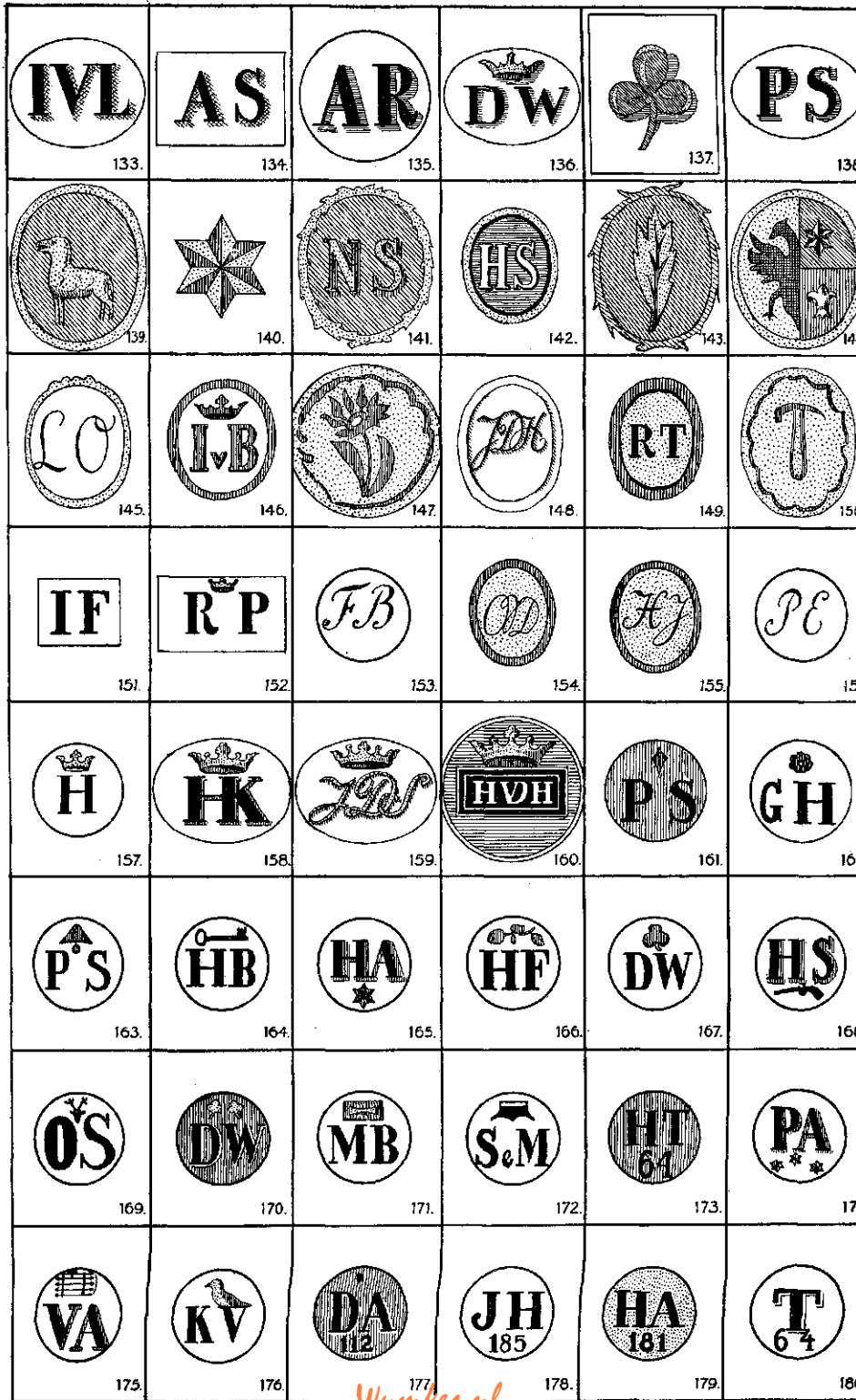
IVL
133.
AS
134.
AR
135.
DW
136.
137.
PS
138.
139.
140.
NS
141.
HS
142.
143.
144.
LO
145.
I♥B
146.
147.
148.
RT
149.
150.
IF
151.
R P
152.
153.
154.
155.
156.
H
157.
HK
158.
159.
HVH
160.
PS
161.
GH
162.
P S
163.
HB
164.
HA
165.
HF
166.
DW
167.
HS
168.
OS
169.
DW
170.
MB
171.
S♥M
172.
HT
64
173.
PA
174.
VA
175.
KV
176.
DA
112
177.
JH
185
178.
HA
181
179.
T
6 4
180.

Wumkes.nl

BOLSWARD.

In het archief van deze stad is bewaard gebleven een in perkament gebonden handschrift, dat tot titel draagt „Gildeboek der Zilversmeden te Bolsward 1608—1798".

Hieruit kon een lijst der Bolswardsche meesters en hunne leerlingen worden opgemaakt. Van de teekens, waarmede deze meesters hun werk merkten, blijkt ons echter niets.

Van de beroemdste der Bolswardsche meesters CLAES BAERDT zijn verschillende werkstukken bekend omdat hij verscheidene met zijn vollen naam teekende en daardoor de stijl van den meester bekend is.

Ook kon het meesterteeken van Claes Baerdt naar aanleiding van de tentoonstelling van 1900 aangewezen worden. Dit teeken, dat tevens het familiewapen schijnt te zijn, bestaat uit een halve maan met drie sterren en heeft als zoodanig groote overeenkomst met het stedelijk keur van Dokkum*). Waarschijnlijk komen er ook varianten op voor speciaal ten opzichte van de sterren.

Van anderen zullen die teekens aan de hand van de hierna gegeven lijst der meesters kunnen worden vastgesteld met behulp van de werkstukken, waarop naast het keur van de stad (een dubbele adelaar) een jaarletter en eventueel (dit is enkel voor de stukken ná 1695) het provinciewapen, ook een meesterteeken voorkomt.

Dat dit niet denkbeeldig is, bleek mij uit een zilveren manekam. Dit stuk, waarop het Bolswardsche wapen en het jaartal 1794 voorkomt, bleek uit een advertentie in de Leeuwarder Courant van 9 Augustus 1794 door den Magistraat van Bolsward uitgeloofd te zijn voor den koopman, die het grootste aantal paarden van f 50.— en meer ter markt had aangevoerd. Het op deze kam voorkomende meesterteeken B. E. is blijkens de lijst hierna zeker dat van BERNARDUS EERDMANS, die in 1775 zijn gildeproef aflegde.

*) Zie Mr. P. C. J. A. Boeles in het Bulletin v. d. Ned. Oudheidkundigen Bond II (1900—1901) bladz. 143—145. Mr. B. beschrijft daar het meesterteeken als: een schild, waarin een halve maan en fasce, vergezeld van drie zespuntige sterren, twee en chef en één en pointe.

Wumkes.nl

In hoofdzaak stemmen de in 1608 opgestelde artikelen van het gilde overeen met die der andere Friesche Steden, doch was hier speciaal het entreegeld der meesters van veel bescheidener omvang dan te Leeuwarden, zoodat wij in het gildeboek te Bolsward dan ook de moeilijkheden, die wij dienaangaande in de Leeuwarder gilde archivalia telkens aantreffen, missen.

Zagen wij te Leeuwarden blijkens een raadsbesluit van 1690 dat zilveren voorwerpen, die minder dan acht lood zwaar waren vrij-gesteld waren van de verplichting er het stedelijke keur op te slaan; te Bolsward treffen wij een soortgelijke bepaling reeds in de artikelen van 1608 aan. In artikel drie werd namelijk alleen „het silver gemaect sijnde van 't groote keur ende den swaerte van twee loot bedragende" aan de verplichte teekening door den keurmeester onderworpen.

In het gildeboek van Bolsward vinden wij driemaal een vermelding van de jaarletter door den keurmeester gebruikt.

De oudste is van 1609. De daarbij aangegeven letter is echter onduidelijk, zoodat ze helaas niet met zekerheid te ontcijferen is. Voorzoover ik kan nagaan is het niet onwaarschijnlijk, dat hier de letter A gestaan heeft, die dan zou gegolden hebben voor het jaar 1610, of scherper omlijnd voor het gildejaar aanvangende op den dag van den beschermheilige van de goudsmeden Sint Eloy, dit is 1 December 1609 en eindigende op denzelfden datum in 1610.

Dit stemt ook geheel overeen met de volgende vermelding van de jaarletter T vastgesteld op Sint Eloysdag 1627 en dus bestemd voor het jaar 1628.

Wij weten, dat van de 26 letters van het alphabet in Friesland steeds niet meer dan 20 à 22 letters gebruikt werden. Geregeld zijn de letters J, U en X overgeslagen terwijl ook de letters Y en Z dikwijls ontbreken en de letter W afwisselend wel en niet voorkomt.

Nemen wij nu aan, dat het van 1610 tot 1631 gebruikte alphabet 22 letters gehad heeft, dan komt daarmee ook overeen de derde vermelding van de jaarletter H in de jaarlijksche vergadering van 1638 als bestemd voor het jaar 1639 en sluit hierop aan de serie jaarletters vermeld in het Sneeker gilde-boekje en aanvangende met de letter L voor het jaar 1642.

Als wij dit controleeren met jaarletters voorkomende op zil-

Wumkes.nl

veren voorwerpen, waarvan het jaar der vervaardiging ook op andere wijze kan worden bewezen, dan kunnen wij twee voorbeelden aanvoeren die de hierboven ontwikkelde volgorde bevestigen.

Een avondmaalsbeker van de Hervormde Kerk van Oosterwierum dateert blijkens inscriptie uit 1631, de er op voorkomende jaarletter A correspondeert met het gildejaar 1 Decr. 1631—1632, de beker moet dus gestempeld zijn in December 1631. Een collecteschaal van de Hervormde Gemeente te Leeuwarden dateert blijkens inscriptie uit 1639, terwijl er op voorkomt de jaarletter H, die zooals hierboven bleek ook in het Bolswarder gildeboek voor het jaar 1639 was aangegeven.

Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat het in 1610 aangevangen alphabet in Friesland als het eerst gebruikte mag worden beschouwd. Van het eerder gebruiken van een jaarletter in deze provincie is mij althans nergens gebleken. Wel is waar geeft de heer E. Voet [1]) als aanvang van het eerste alphabet te Amsterdam het jaar 1503 aan en bewijst hij, dat in 1611 daar het zevende en in 1632 het achtste alphabet met de letter A aanvangt.

Voor het nabijgelegen Groningen weten wij echter, dat het eerste alphabet aanving 1606—1608 met de letter A, in 1609 de letter B had enz. en het tweede alphabet aanving met het jaar 1632.

Ik kan niet beoordeelen of het meer dan een toevalligheid is, dat èn in de provincie Friesland èn in de stad Groningen èn in de stad Amsterdam voor het jaar 1632 de jaarletter A gebruikt werd. Wij moeten er echter rekening mee houden, dat door het door elkaar gebruiken van een tusschen 20 en 24 varieerend aantal letters van het alphabet in de verschillende plaatsen de jaarletters in de volgende jaren over en weer telkens verschillen. Waar de hoofdbron, waaruit de jaarletters voor het Friesche zilver vastgesteld kunnen worden, te vinden is in het Sneeker gildeboekje, zal ik aldaar het geheele overzicht der jaarletters over de 17e en 18e eeuw geven.

Een enkele merkwaardigheid uit de eentonige tekst van het Bolswarder gildeboek, waarmee het afleggen van de meesterproef en het aannemen van leerlingen telkens weer in dezelfde bewoordingen herhaald wordt, viel mij nog op.

[1]) E. Voet Jr. Merken van Amsterdamsche goud- en zilversmeden. 1912.

Wumkes.nl

Bij het afleggen van de meesterproef zien wij herhaaldelijk gesproken van meerdere proefstukken. Dat werkelijk misschien niet geregeld, doch zeker in verschillende gevallen meer dan één gildeproef door den aankomenden meester aan de oldermannen werd voorgelegd, zien wij uit de vermelding, dat in 1670 „CLAES CLAESEN BALCK, de jonge soon van de Olde Burgemeester Balk", niet minder dan vier proefstukken overlegde. Ook Meye Epkes Enga legde in 1688 vier op de winkel van Harke Clases Baerdt vervaardigde proefstukken over.

Uit het Sneeker gildeboekje weten wij, dat Balck in 1686 keurmeester-Generaal was. Waarschijnlijk was hij dit ook reeds vóór dit jaar. In de notulen van de vergadering der Bolswardsche gildebroeders gehouden op 1 December 1688 voegt hij aan zijn handteekening de volgende zinsnede toe „oppert dat het silver telcens moet worden geceurt." Deze uitlating is zeker een gevolg van het feit, dat ook de Bolswardsche gildebroeders niet al het keurplichtige zilver aan den keurmeester voorlegden. Ook Balck zelf gaat hier echter niet vrij uit en werd door de Staten zelfs als de hoofdschuldige wegens het verval van de keur berispt. (Zie bijlage C. hierna).

Ten slotte treffen wij ook hier in de tweede helft van de 18e eeuw de reeds te Leeuwarden opgemerkte nieuwigheid van het draadwerken aan. BERNARDUS EERDMANS in 1775 en twee andere Bolswardsche Meesters na hem legden als hun proef een zilver draadwerkers corpus aan de Oldermannen voor.

Evenals elders had het gilde ook hier zekere gereedschappen en utensilieën in eigendom, die beurt om beurt door de verschillende gildebroeders gebruikt werden. Speciaal vinden wij hieronder een kruikje *„quick silver, een iseren fijsel met den stamper, een koperen seef en een molen om die lavuijre te male"*.

Deze lavuur is, zooals de heer F. Bakkers in zijne aanteekekeningen opmerkte, de krets of het afvalvuilnis uit de zilversmidswerkplaats, waarin nog deeltjes stofzilver voorkomen, die er door een technische bewerking met kwikzilver uit gewonnen worden. De lavuur- of kretsmolen, vijzel en zeef werden ook hierbij gebruikt.

Ook troffen wij onder de gemeenschappelijke werktuigen aan een „naeld en een seijlsteen". Hiermee wordt bedoeld de magneet, waarmee het ijzer, dat van de vijlen afkomstig is uit het zilvervijlsel verwijderd wordt.

Wumkes.nl

Chronologische lijst van de Meesters van het Goud- en Zilversmids-gilde te Bolsward en hunne leerlingen. 1608—1798.

Meesters.	Jaar van toe-treding.	Leerjongens.	Jaar waarin aange-nomen.	
MEIJE POPPES		Fonger Jelmers	1609	
		Gosse Symens	1611	
		Frans Ryencks	1614	later Frans Rienks Baerdt werd meester pl.m. 1628.
		Hert Romckes	1616	uit Pingjum.
		Lodewyck Clases	1623	
GERRITHENDRYCS		Hendryc Gerrits	1609	meesterszoon
		Homme Wijbesz	1612	
		Syne Synes	1612	
		Lolle Jeltes	1614	werd meester pl.m. 1624
	vóór	Jan Hendrycks	1615	uit Parrega.
		Jan Dood	1629	
HOLKE SYUERDTSZ	of in	Gherrijt Holckesz	1609	
DOUWE PYTTERS	1608 *)			
PITER INTIES		Lambert Paulus	1609	
		Bartele Menses	1609	
F. SIOERDS				
HEERCKE HEERCKES		Jildert Fopma	1610	Heerke Heerckes was Vroedsman ten tijde van de bouw van het nieuwe Stadhuis te Bolsward 1613 tot 1617.
		Watze Berns	1612	
		Lolcke Jansen	1613	
		Anter Menses	1623	
		Caerl Jans	1629	
JAN CRISTOFFELS				
JAN SIOERTSZ	1609	Syoerd Pytters	1610	
		Sûerdt Franses		

*) Van de eerste acht gildebroeders wordt in het gildeboek der zilversmeden te Bolsward niet gemeld, dat zij hun proef afgelegd hebben. Ze komen echter allen voor als onderteekenaars van de gildebrief van 1608. Zij waren dus toen reeds meesters en hebben hun proef dus zeker vóór of in 1608 afgelegd.

Wumkes.nl

Meesters.	Jaar van toe-treding.	Leerjongens.	Jaar waarin aange-nomen.	
FOLCKERT ROCHUS	1616	Lolcke Wopkes	1616	
		Wyllem Jans Olthof	1620	
		Tamme Wyllems	1623	
		Wyllem Pytters	1623	
		Rochus Folckerts	1627	meesterszoon
		Goslyck Hettes	1633	
		Antonijs Heerckes	1639	
		Harmen Jans Olthof	1642	
JARYCH JARYCHS verkrijgt alleen sommige gilde-broeders-rechten	1616			
FRANS ARIJANS noemt zich later RIEMERSMA	1620	Joucke Syuerts	1623	
		Lolce Jeltijs	1624	
		Scholte Jans	1627	
		BauckeRyemersma	1638	
LOLLE JELTIS	± 1624	Ariaen Riemersma	1643	meesterszoon, werd zelf meester in 1653.
werd leerling bij Gerryt Hendrycs in 1614		Jan Foppes	1632	
		Jelte Lolles	1641	
		Caesar Douwes Eisma	1644	
J. RIEMERSMA	± 1623			
JACOB TOBIAS	± 1623			
ANNE HEERCKES werd leerling in 1617	± 1627	Otte Pytters	1627	
		Oene Annes	1639	
		Jelte Annes	1641	
		Jan Annes	1644	meesterszoon, werd zelf meester in 1654.
FRANS RIENCKS noemt zich later BAERDT (ook geschreven Baardt, Baarde of Baarda) werd leerling bij Meye Poppes in 1614	± 1628	Joannes Fockes	1629	
		Hans Hanses	1633	later Hans Hanses Bruinsma, vestigde zich in 1646 als meester te Dokkum.
		Jarich Gerbens	1633	
		Claes Baerdt	1640	meesterszoon, werd zelf meester in 1654.
		Cornelis Wopkes	1642	
PYTTER JANS	vóór 1649	Claes Claeses Balck	1659	werd meester in 1670.
LOUWERENS JACOBS	—			
JACOB BAUCKES	1649	Meije Aukes Algera	1659	
		Jacob Henderycks	1659	

Wumkes.nl

Meesters.	Jaar van toe-treding.	Leerjongens.	Jaar waarin aange-nomen.	
ARIJAN RIEMERSMA werd leerling bij zijn vader Frans Arijans in 1643	1653	Jacob Jans	1658	
JAN ANNES noemt zich in 1688 JORNA	1654	Jan Minnes	1656	
		Epke Meyes	1656	
		Occe Sijbrens	1660	
		Harcke Baerdt	1660	werd meester in 1684
		Gatze Atsma	1667	
CLAES BAERDT werd leerling in 1640	1654	Claes Jans	1655	
		Johannes Jeltes	1658	
		Frans Lous Machet	1685	werd meester in 1697
FONGER FOPPES noemt zich later INTHIEMA werd leerling in 1648	1658	Foppe Cornelis	1658	
JAN JACOBS MUNNICKHUYSEN werd leerling in 1651, trad uit het gilde in 1709	1663			
YDTS DOUWES noemt zich in 1670 RISPENS	1665			
EPKE MEIJES	1667			
RIENCK BAARDA werd leerling in 1647	1667	Sijerck Syercksen Mellema	1667	
JAN JANSEN OLTHOFF	1668	Pybe Romkes Lamring	1677	
		Meye Epkes Enga	1678	
		Gerryt Pierkens	1681	
CLAES CLAESEN BALCK was tusschen 1685 en 1695 keurmeester generaal voor Friesland	1670			Zie met betrekking t. h. generaal-keurmeesterschap Bijlage C hierna.
IPPE DOUWES HOUCKEMA	1677			
CLAES JANS	1677	Jan Taeckes Sakens	1679	

Wumkes.nl

Meesters.	Jaar van toetreding.	Leerjongens.	Jaar waarin aangenomen.	
HARCKE BAERDT bij de vermelding van zijn meesterschap in 1684 staat dat hij reeds lang te voren zijn proef had afgelegd. Hij is een zoon van Rienck Baerdt en werd in 1660 leerling bij Jan Annes Jorna	vóór 1684	Joannes Leys Hoven	1692	
		Sioerd Gerbens Bolta	1693	
		Sijmen Sircks Lollum	1693	
		Reynck Harckes Baerdt	1697	meesterszoon.
MEIJE EPKES ENGGA werd leerling bij Jan Jans Olthoff in 1678	1688	Sikke Pyters Horrius	1693	
S. ROLWAEGEN	1693			
PYTTER PYTTERS HORRIUS (of HORREUS)	1693	Arend Hendriks Trompetter	1693	
		Rienc Gerryts Baerda	1697	
		IJpeus Siccama	1705	
		Reijn Sioerds	1720	
		Uldrich van Elseloo	1724	
A. SANDERS	1693			
GERRYT WILLEMS PIERKENS werd leerling bij Jan Jans Olthoff in 1681	1694	Hein Willems Monsma	1717	
		Hermanus Lieuwes Fockens	1722	
MARTEN MARTENS AGGEMA treedt in 1710 uit het gilde	1695			
FRANS LOUS MACETT werd in 1685 leerling bij Claes Baerdt, was waarschijnlijk	1697	Jelto Heerckes	1697	
		Gerrit Freercks Lantinga	1710	

een nakomeling van Caesar Macett vrijheer van Trunco en Salugier in Piemont, die in het begin der 17e eeuw waarschijnlijk om des geloofswille uit zijn vaderland week en zich te Bolsward vestigde.

Wumkes.nl

Meesters.	Jaar van toe-treding.	Leerjongens.	Jaar waarin aange-nomen.	
SIOERD JONGERS DIJKSTRA	1698			
TOBIAS VAN VELSEN werd in 1683 leerling te Sneek en legde daar in 1698 zijn proef af, waarna hij zich blijkbaar te Bolsward vestigde	1698	Jacob Boeles Kok	1712	
		Siouke Poppes Lamringa	1714	
		Gerryt van Velsen	1721	meesterszoon
		Folckert Abrahams	1728	
		Reynder Reydsma	1735	
G. HORRÉUS	1712			
DOEDE PIERS BAKKER	1721			
EGBERTUS TEEKELENBURG	1721	Jacob Doedes	1722	
		Lourens Jacobs	1729	
		Jan Adema	1739	
FOKKE REGNERUS FOCKENS	1721			
IJPEUS SICCAMA werd leerling bij Pyter Pytters Horrius in 1705	1731	Gerryt Hesling	1731	
		Alexander Groensma	1737	
HARMEN LIEUWES FOKKENS	1742			
JAN DOEDES	1740			
GERTH of GERRIT VAN VELSEN werd leerling bij zijn vader Tobias van Velsen in 1721	1742	Djurre Jans Westerbaan	1754	
LAUWERENS JACOBS noemde zich later RINGNALDA	1744	Flippes Jacobes	1748	
		Wopcke Claeses Knoop	1751	
EVERT WIARDA	1747			
FOLKERT VAN DER BURG	1751	Abram Lantinga	1757	

Wumkes.nl

Meesters.	Jaar van toe-treding.	Leerlingen.	Jaar waarin aange-nomen.	
GERRYT VAN VELSEN	1754			
DJURRE JANS WESTERBAAN	1766	Licle Klazes Tjessema	1774	
		Sytse Djurres Westerbaan	1784	meesterszoon.
ATE JORRITSMA	1773	Pieter Joostes	1774	
		Frans Braaksma	1780	
		Jan Romckes Steensma	1783	
		Jan Hanses	1789	
BERNARDUS EERDMANS legde een draadwerkersproef af en wordt ook speciaal genoemd meesterdraadwerker	1775	Foppe Annes van der Wal	1778	
		Foppe Andrys (Zoutman)	1779	
		Dirck W. Brouwers	1782	
		Ite Ühlberg	1789	
		Henricus Eerdmans	1792	meesterszoon.
		Johannes Jelles	1792	
TAEDE VAN MANEN	1787	Douwe E. Hollander	1787	
FOPPE ZOUTMAN werd leerling bij Bernardus Eerdmans in 1779, legde een draadwerkersproef af	1789			
JAN WIJGER SWERMS	1791	Barend Keilman	1791	
DIRK W. BROUWER werd leerling bij Bernardus Eerdmans in 1782, was woonachtig te Workum, maakte zijn proef (een draadwerkerscorpus) aan den winkel van Foppe Zoutman	1798			

Wumkes.nl

SNEEK.

Van het Sneeker Goud- en Zilversmidsgilde is in het stedelijk archief niets anders te vinden, dan een klein in perkament gebonden boekje loopende van 1600 tot 1744. Bovendien wordt in het Friesch Museum bewaard de op perkament geschreven origineele gilderol in 1609 door *„Burgemeesteren Scepenen ende Raden der Stede Sneek"* op verzoek van *„de gemeene Goltsmeden uitgevaardigd"*.

Uit de in het gilde-boekje geplaatste aanteekeningen konden lijsten van de Sneeker gildemeesters en de leerjongens aldaar over de voormelde jaren worden opgemaakt, terwijl er ook enkele gegevens van het oude handwerk uit op te diepen zijn.

Ook uit dit gilde-boekje blijkt wel dat het Sneeker Gilde reeds vóór 1600 een voor deze stad aanmerkelijken omvang had gekregen.

Bij het inschrijven toch aan het begin daarvan van de gildemeesters, die in 1600 deel daarvan uitmaakten, blijkt, dat er toen reeds een tiental meesters lid van het Gilde waren.

Op 1 December 1648 werd op de gildevergadering besloten, dat *„voortaan yder gildebroeder tot profyt van 't gilde van yder loat silver in de keur sall betalen een duyt."* Waar tevens aan iederen meester de verplichting werd opgelegd om jaarlijks minstens een rijksdaalder aan keurloon te betalen en een duit gelijk is aan een/achtste stuiver, zoodat er 400 duiten in een rijksdaalder gaan, blijkt hieruit dat er op gerekend werd, dat ieder meester ten minste 400 lood zilver jaarlijks aan keurmeesteren voor zou leggen.

Wij hebben buitendien gezien, dat de Friesche meesters de kleine zilveren voorwerpen niet behoefden te laten keuren, terwijl er ontegenzeggelijk in vroegere eeuwen door de gildebroeders menig zilveren voorwerp aan de keuring van overheidswege onttrokken is, om daardoor het keurloon te besparen.

Aan het slot van het Sneeker gildeboekje is een lijst van diverse voorwerpen opgenomen waarvoor door verschillende gildemeesters het keurloon is betaald.

Blijkbaar is dit een lijst, die in een der jaren in het begin van de 18e eeuw door de stedelijke keurmeesters is opgemaakt voor de ontvangst der keurgelden. Waar deze lijst een goed inzicht geeft van wat toen door deze Sneeker zilversmeden werd vervaardigd, geef ik er hieronder een copie van.

Wumkes.nl

Gildemeester.	Gekeurde voorwerpen.	Gewicht.
EDEMA [1])	2 kop — sout — 1 most. extra	53 loot
IJSKE VOGELSANG [3])	6 lepels	19 „
EDOMA [1])	2 kop 1 trekpott	42 „
FOGELSANG [3])	1 kop	18 „
	2 thebosje en kop	49 „
EDOMA [1])	1 theketel	56 „
FOGELSANG [3])	1 kop met 2 melkkomme	30 „
	Cop en lepel foer Fugelsang [3])	25 „
SIAERDA [4])	kandlaren	44 „
BILTSIUS [5])	2 trekpotties	34 „
IDOMA [2])	3 Sneecker lepels	18 „
IEDOMA [2])	1 koffiepot	79 „
IEDOMA [2])	1 kop	16 „
VUGELSANG [3])	een kop	16 „
WIJGER [6])	een trekpottie	19 „
BILTIUS [5])	2 soutfaten	10 „
COPPENS [8])	een spoelkop	9 „
EDOMA [1])	een beker	17 „
VUGELSANGH [3])	2 soutfatties	10 „
BILTIUS [5])	extra	11 „
REINERUS [7])	2 schuyers	7 „
COPPEN [8])	1 silvre cop	19 „
BILTIUS [5])	een kop	14 „
BILTIUS [5])	een kantige kop *) extra	19 „
FUGELSANG [3])	3 koppen	44 „
IEDEMA [2])	1 trekpot en thebus	37 „
FUGELSANG [3])	1 kop — 1 kop extra	19 „
BILTIUS [5])	1 trekpot 2 komspoel	29 „
FOGELSANG [3])	2 spoelkommies	10 „
REINERUS [7])	1 kop	12 „

[1]) FEDDO IJDES EDOMA, meester geworden in 1704.
[2]) O. IJDAMA „ „ „ 1711.
[3]) IJSKE GERBENS VOGELSANGH „ „ „ 1698.
[4]) FRANCISCUS GISBERTI SIAERDA „ „ „ 1694.
[5]) JENTIE BILTSIUS „ „ „ 1707.
[6]) W. SCHREUDER „ „ „ 1720.
[7]) REIN CLASES REGNERY „ „ „ 1711.
[8]) JAN COPPENS „ „ „ 1706.

*) Deze koppen zijn blijkbaar de bekende brandewijnskoppen of kommen, waarvan er vele worden aangetroffen met het Sneeker stadskeur.

Wumkes.nl

Zijn hoofdbelang ontleent het Sneeker gilde-boekje echter aan het feit, dat er van 1642 af tot 1744 toe, de jaarletters in opgeteekend zijn, die de keurmeester-Generaal jaarlijks aan den, uit en door het gilde gekozen plaatselijken keurmeester toezond, welke letter dan voor het volgende gildejaar als teeken in het zilver [1]) geslagen moest worden.

Dit gildejaar liep, zooals hiervoor reeds is aangetoond, van een December, den dag gewijd aan den beschermheilige der gouden zilversmeden SINT ELOY, tot dienzelfden datum van het volgende jaar.

De hierna gegeven lijst der jaarletters is samengesteld van 1610 tot 1642 uit de hiervoor omschreven gegevens aangetroffen in het archief te Bolsward.

Voor die van laatstgenoemden datum tot 1744 uit het Sneeker gilde-boekje, terwijl die van de daarop volgende jaren zijn opgesteld in aansluiting met de vorigen en getoetst aan gedateerde en van een jaarletter voorziene zilveren voorwerpen.

Een kleine vergissing is bij de jaarletters na 1755 niet geheel uitgesloten, aangezien de verschillende keurmeesters-Generaal afwisselend 20, 21 of 22 letters van het alphabet gebruikten.

Bij het gebruiken van de lijst moet men dus de jaarletters der beide laatste alphabetten met eenig wantrouwen beschouwen, terwijl steeds in acht genomen moet worden, dat de gegeven jaarletter niet alleen geldt voor het aangegeven jaar, maar ook voor de maand December van het vorige jaar. Bovendien geven de slordige wijze, waarop het gildeboekje te Sneek in sommige jaren is aangehouden en het feit dat de gilde-vergaderingen in de 17e eeuw nog wel meest op 1 December of althans in de maand December werd gehouden, doch in de 18e eeuw meest in een van de eerste drie maanden van het jaar plaats vond, reden tot voorzichtigheid.

Het feit dus, dat een op een enkel gedateerd stuk zilver voorkomende jaarletter op een verschil van een enkel jaar met de hieronder gegeven lijst duidt, mag dus nog geen reden zijn de met zorg opgestelde lijst meer te wantrouwen dan uit de hiervoor genoemde feiten te verklaren is.

---

[1]) Gekeurde gouden voorwerpen ben ik in de geraadpleegde gildeboeken der Friesche steden niet tegen gekomen.

Wumkes.nl

Jaarletters door den Friesschen keurmeester-Generaal gebruikt van 1610 tot 1798. [1])

1e Alphabet.			2e Alphabet.		
Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.	Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1610	A	De A voor het jaar 1610 is afgeleid van een onduidelijke jaarletter aangegeven in het Bolswarder gildeboek van het jaar 1609. Dit is de eerste vermelding van een jaarletter in Friesland gebruikt.	1632	A	Op de avondmaalsbeker uit Oosterwierum uit 1631 komt voor een kapitale schrijfletter *A*. Deze beker zal dus gekeurd zijn in Dec. 1631.
1611	B	De letters B tot en met V van het eerste alphabet zijn daarbij in aansluiting geplaatst overeenkomstig de steeds gevolgde orde dus met weglating van de J en U.	1633	B	Voor het jaar 1633 vond ik als jaarletter een kleine gothische b.
1612	C		1634	C	
1613	D		1635	D	
1614	E		1636	E	
1615	F		1637	F	
1616	G		1638	G	
1617	H		1639	H	Cf. Collecteschaal Leeuwarden Friesch Museum 1632 — H
1618	I		1640	I	
1619	K		1641	K	
1620	L		1642	L	Van 1642 tot 1744 cf. Sneeker gildeboekje. Sommige letters waren niet ingevuld, de plaatsing tusschen de andere letters liet echter geen twijfel over.
1621	M		1643	M	Niet ingevuld.
1622	N		1644	N	
1623	O		1645	O	
1624	P		1646	P	
1625	Q		1647	Q	Niet ingevuld.
1626	R		1648	R	cf. Kroezen Armhuis Bolsward 1648 merken Bolsward lelie — R.
1627	S		1649	S	
1628	T	Conform Bolswardsch gildeboek.	1650	T	Niet ingevuld, doch cf avondmaalsbeker Tjerkgaast 1650-T.
1629	V		1651	V	
1630	W	Het is niet geheel uitgesloten, dat voor de jaren 1630 en 1631 resp. Y en Z moet worden gelezen.			
1631	Y				

[1]) Het is de verdienste van den heer F. BAKKERS, dat hij voor het eerst heeft gewezen op de gegevens voor de bepaling der jaarletters uit het Sneeker gildeboekje. Hij gaf een korte publicatie dezer jaarletters van 1642 tot 1744 in de Navorscher jaargang 1911.

Wumkes.nl

3e Alphabet.

Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1652	A	niet ingevuld
1653	B	
1654	C	niet ingevuld, doch Cf Collecteschalen Bolsward 1654-C
1655	D	
1656	E	
1657	F	
1658	G	niet ingevuld. De avondmaalsbeker van IJtens van 1658 is gemerkt Bolsward-zwaan—F en moet dus gekeurd zijn voor December 1657
1659	H	
1660	I	Cf. avondsmaalbeker Giekerk 1660-I, vergel. ook avondmaalsbeker en offerschaal Wijnaldum met jaarletter I Catalogus-tent.Leeuw. 1900
1661	K	
1662	L	
1663	M	
1664	N	
1665	O	
1666	P	
1667	Q	
1668	R	Cf. avondmaalsbeker St. Annaparochie 1668-R
1669	S	niet ingevuld
1670	T	cf. bierpul vereerd door Anna Susanna Baronesse tot Schwartzenberg aan haar man Jhr. Orck van Doyum A° 1670, no. 63 tentoonstell. 1900
1671	V	
1672	W	

4e Alphabet.

Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1673	A	niet ingevuld
1674	B	„ „
1675	C	„ „
1676	D	„ „
1677	E	
1678	F	
1679	G	
1680	H	
1681	I	
1682	K	
1683	L	
1684	M	niet ingevuld, doch cf. een avondmaalbeker van den Leeuwarder meester Johannis Jans 1684-M
1685	N	
1686	O	
1687	P	Cf. avondmaalsbeker Koudum 1687-P
1688	Q	
1689	R	
1690	S	
1691	T	
1692	V	
1693	W	De jaren 1693 en 1694 niet ingevuld zouden dus ook resp. Y en Z kunnen zijn
1694	Y	

N.B. Er is onderscheid tusschen de jaarletters der verschillende alphabetten. Behoudens uit nader merkenonderzoek te verkrijgen resultaten kan men hiervan zeggen, dat in het algemeen de jaarletter in de 17e eeuw geplaatst is in een half rond schild, zonder verdere versiering, terwijl in de 18e eeuw het schild, waarin de letter geplaatst is geregeld afgedekt is door een soort driepuntige kroon en van onder meestal in een punt is uitgebogen.

In het algemeen zijn de letters der eerste acht alphabetten kapitale drukletters ofschoon op dezen regel een enkele maal een uitzondering voorkomt als bijv. een kapitale schrijfletter *A* voor 1632 en een kleine gothische 𝔥 voor 1633.

De letters van het negende alphabet zijn hoofdzakelijk kapitale schrijfletters ofschoon hiertusschen ook kleine schrijfletters voorkomen als bijv. voor 1789 een *m*.

Wumkes.nl

5e Alphabet.

Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1695	A	niet ingevuld, doch cf. avondmaalsbeker Deinum 1695-A
1696	B	niet ingevuld.
1697	C	„ „
1698	D	„ „
1699	E	„ „
1700	F	„ „
1701	G	Conform een lepel van den Leeuwarder Meester A. Passamier met inscriptie 1701 en jaarletter G.
1702	H	
1703	I	
1704	K	
1705	L	
1706	M	In 1706 en 1707 wordt J. Ketel meester zilversmid te Leeuwarden in het Sneeker gildeboekje als keurmeester-Generaal vermeld. Conform het avondmaalzilver v. d. Nederd. Herv. Gem. te Harlingen 1707-N
1707	N	
1708	O	
1709	P	
1710	Q	
1711	R	
1712	S	
1713	T	
1714	V	
1715	W	

6e Alphabet.

Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1716	A	
1717	B	Cf. avondmaalsbeker Garijp—Eernewoude 1717-B
1718	C	niet ingevuld
1719	D	
1720	E	
1721	F	
1722	G	
1723	H	
1724	I	
1725	K	
1726	L	
1727	M	
1728	N	
1729	O	
1730	P	
1731	Q	
1732	R	
1733	S	
1734	T	
1735	V	

N.B. Alleen bij de 2e, 3e, 5e, en 6e alphabetten hebben wij zekerheid ten opzichte van de laatste jaarletter, omdat deze in het Sneeker gildeboekje is aangegeven. Bij de 2e en 6e alphabetten is dit de „V", bij de 3e en 5e de „W".

Bij de overige alphabetten moesten de laatste of de laatste twee jaarletters min of meer bij gissing worden vastgesteld.

Wumkes.nl

7e Alphabet.

Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1736	A	
1737	B	
1738	C	
1739	D	
1740	E	
1741	F	
1742	G	
1743	H	
1744	I	Het Sneeker gildeboekje gaat niet verder dan tot 1744
1745	K	
1746	L	
1747	M	
1748	N	
1749	O	
1750	P	
1751	Q	
1752	R	
1753	S	
1754	T	
1755	V	Tot en met 1755 kunnen de jaarletters met zekerheid worden aangegeven Van 1756 loopen wij gevaar òf een der eindletters van het alphabet over te slaan òf een dier letters ten onrechte te gebruiken. Waar het vergelijkingsmateriaal na 1755 hoofdzakelijk bestaande in geboortelepels bovendien minder betrouwbaar is, blijft de jaarletter-aanwijzing hierna voorloopig nog eenigszins dubieus..

8e Alphabet.

Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1756	A	
1757	B	
1758	C	
1759	D	
1760	E	
1761	F	
1762	G	
1763	H	
1764	I	
1765	K	
1766	L	
1767	M	
1768	N	
1769	O	
1770	P	
1771	Q	
1772	R	
1773	S	
1774	T	
1775	V	
1776	Y	Conform twee vazen gebruikt als doopvont en offerbus v. d. Nederd.Herv. Gem. te Bolsward in 1776 aan de Gem. geschonken, door B. Storm in 1759 te Leeuwarden meester geworden (meesterteeken een helm). Zij dragen den jaarletter Y blijkens de catalogi v. 1880 en 1900.
1777	Z	N.B. Een lepel van J. de Wal te Leeuwarden, meester geworden in 1771 draagt de jaarletter Z, terwijl dezelfde jaarletter ook voorkwam op kandelaars verkocht uit de nal. v. Baron v. Balveren, Arnhem 1921, gemerkt met een eend, het meesterteeken van Justus Wiarda te Leeuwarden, meester geworden in 1754.

Wumkes.nl

9e Alphabet.

Jaar.	Letter.	Aanmerkingen.
1778	*A*	N.B. Hoofdzakelijk trof ik de jaarletter van dit 9e alphabet aan als kapitalen van schrijfletters.
1779	*B*	Conform lepels van de Stads Armenkamer te Leeuwarden van den Leeuwarder meester H. Daum met inscriptie 1779 en als jaarletter de kapitale schrijfletter *B.*
1780	*C*	
1781	*D*	
1782	*E*	
1783	*F*	
1784	*G*	Conform het tafelzilver (45 stuks) blijkens inscriptie aan de Diaconie der Nederd. Herv. Gem. te Leeuwarden in 1784 geschonken, op alle stukken waarvan als jaarletter de kapitale schrijfletter *G.* voorkomt.
1785	*H*	
1786	*I*	
1787	*K*	
1788	*L*	
1789	*M*	N.B. een vork van J. de Wal, in 1771 te Leeuwarden meester geworden, is niet geteekend met een hoofdletter, maar met een gewone schrijfletter *m.*
1790	*N*	
1791	*O*	
1792	*P*	
1793	*Q*	Conform avondmaalsbeker Lekkum gedateerd 1793 met jaarletter *Q.*
1794	*R*	Conform lepel van den Leeuwarder Meester R. Posthumus en met inscriptie 1794 en als jaarletter de kapitale schrijfletter *R.*
1795	*S*	N.B. Een lepel van den zilversmid H. Kingma in 1794 te Leeuwarden meester geworden, draagt het ingestippelde jaartal 1795 en als jaarletter een gewone schrijfletter *a,* die dus mogelijk voor 1795 of 1796 zou kunnen gelden, tenzij het ingepunte jaartal 1795 later op den lepel is aangebracht. Zie echter ook de opmerking bij de lijst der Leeuwarder meester zilversmeden.
1796	*T*	
1797	*V*	

Wumkes.nl

Chronologische lijsten van de in het Gildeboekje der Goud- en Zilversmeden te Sneek vermelde meesters en leerjongens van 1600 tot 1747.

A. Meesters.

	Jaar van toetreding tot het gilde.	Laatste jaar waarin van de werkzaamheid van den meester bleek.	
Dirck Jansen Jan Jansen Claes Pijbes Jan Doedes Frans Jansen Jan Schoutes Jan Sijmons Frans Jansen Harlingensis Augustijn Claesen Verbeek Hellert Jacobs	vóór of in *1600*	komen na *1640* niet meer voor	Boven de vermelding van deze eerste tien meesters staat in het gildeboekje vermeld: Anno 1600. Dit sijn die naemen van die goudtsmeden der stadt Sneek van het jaer Ao 1600.
Folckert Jansen Pluymioen	vóór 1641	1641	Vóór 1641 zijn in het gildeboekje geen notulen aangeteekend. De vermelding van het jaar van toetreding vangt eerst met 1664 aan.
Jacob Jacobs	vóór 1641	vóór 1641	
Agge (ook Aggaeus) Jansen Syrxma	vóór of in 1641	1652	
Dirck Jansen Fuylenses (ook Filensijs)	vóór of in 1641	1661 of 1672	N.B. Dirck Jansen Filensis komt voor tot 1661. In 1670 komt voor Dirck Jansen Roods tot in 1672 Dirck Jansen. Wellicht is dat dezelfde persoon.
Intien Gerrijts	vóór 1641	vóór 1641	
Jan Jansen Oldthoff (of Oldtgow)	vóór 1641	vóór 1641	
Toenis (ook Antonis) Gerryt Robijnsma	vóór of in 1641	1675	

Wumkes.nl

	Jaar van toetreding tot het gilde.	Laatste jaar waarin van de werkzaamheid van den meester bleek.	
SCHOUTE (ook SCHOLTE) JANSEN	vóór of in 1641	1653 of 1673	N.B. Scholte Jans komt voor tot 1656. Van 1658 tot 1673 komt voor Scholte Jans Scholten of J. Scholtens. Wellicht is dat dezelfde persoon.
JAN JANSEN UYL (of WYCELL)	vóór of in 1643	1676	
JAN WILLEMS WOLEWIJN	vóór of in 1644	1648	
WYGER JANSEN VAN ISENS (later WYGER JANSEN ISINGA)	1648	1679	
MARTEN FRANSEN	in of vóór 1648		Komt niet voor op de lijst. Marten wordt achter in de notulen van 1648 vermeld als een gildebroeder, die jaarlijks slechts een kroon of 40 stuivers aan 't gilde moest betalen in plaats van een rijksdaalder (of 50 stuivers) zooals de andere gildebroeders.
FREERCK WYGERS MOCKEMA	1664	1665	werd leerling in 1655.
GERRYT TÜNNES ROBYNSMA	1668	1690	werd leerling in 1657.
OLLIJFF TUNNIS	1668	1673	
HYLBRANT GEARLLIFF VAN DE WOÜ	1674		
JAN SCHOUTENS (die jonge)	1675	1680	werd leerling in 1658.
GAERBEN ISKES later G. I. VOGELSANGH	1675	1690	werd leerling in 1662.
HIDSER LAUSWOLT	1682	1711	
AGE BINSES LOOXMA	1686	1744	Komt niet voor op de lijst van meesters. Hij teekent echter de notulen van 1686 af en is herhaaldelijk keurmeester en onderkeurmeester v. h. gilde, betrekkingen die speciaal door gildebroeders werden vervuld. Ook teekende hij met de andere gildebroeders het contract over het aanschaffen van den nieuwen lavuurmolen c.a. in 1700.

Wumkes.nl

	Jaar van toetreding tot het gilde.	Laatste jaar waarin van de werkzaamheid van den meester bleek.	
Franciscus Gisberti Sjaerda	1694	1707	werd leerling in 1681.
Tobias Felsen	1698		werd leerling in 1683.
Gaerben Widmers Rauert ook Rauwerda	1698	1708	werd leerling in 1686.
IJske Gerbens Vogelsangh	1698	1733	werd leerling in 1687.
Feddo IJdes Edema (of Edoma)	1704	1744	werd leerling in 1696.
Jan Koppens	1706	1738	
Jentie (Harings) Biltsijus	1707	1730	werd leerling in 1693.
O. IJdama	1711	1744	
Rein Clases (Regnery)	1711	1731	Komt niet voor op de lijst van meesters; komt echter om dezelfde reden als A. B. Looxma in aanmerking om onder de meesters te worden opgenomen.
Wieger (Cornelis) Schreuder	1720	1744	Komt niet voor op de lijst van meesters; komt echter om dezelfde reden als A. B. Looxma in aanmerking om onder de meesters te worden opgenomen. Hij werd zilversmidsleerling in 1705.
Wybren A. Fechter	1722	1742	
IJ. O. Feenstra	1729	1743	werd leerling in 1718.
Joannes de Vries	1735	1744	
Taede van Manen	1741	1742	Komt niet voor op de lijst van meesters; komt echter om dezelfde reden als A. B. Looxma in aanmerking om als Mr. zilversmid te worden beschouwd.
W. Wiaerda	1742		
Haring Bilsius	1744		
Claes Eekma	1747		werd leerling in 1740.
Martinius Onëides	in of vóór 1752		Waar het gildeboekje in 1747 eindigt komt Onëides hierin niet voor. In archivalia van Wijmbritseradeel c.a. contributie Zeedijken blijkt, dat hij in 1752 Mr. Zilversmid te Sneek was en voor gemelde Contributie „Silveren leepels, forken en soutvaten" leverde.

Wumkes.nl

B. Leerjongens.

„Die naemen fan die aenkomende jonghens sien desen:

Harmen Sijtses		Aet Hagyûs	1680
Syoert Jeltes		Frans Gysberts	1681
Johannes Sennes		Marten Wibes	1682
Methe Gemes		Baucke Arents	1682
Johannes Takonnes		Merckes Asueres	1682
Hendirck Lieues		Tierck Bos	1682
Wybe Heltes		Jentie Idses	1682
Jan Pytters		Tobias Felsen	1683
Jan Dircks Fuylensis		Folckert Hanses	1685
Stoffel Dircks Fuylensis		Gerben Widmers	1686
Regneres Andreijas		IJske Gerbens Fogelsangh	1687
Sipkye Broersma		Jackobis Stellingwerf	1688
Claes Goslygs		Boukes Keimpis v. d. Linde	1692
Diercke Jans		Jentie Haring Biltsius	1693
Frans Melchers		Hendrick Jarig Joustra	1695
Elsert IJans		Jan Hommes Agricola	1695
Fredryc Moll		Fedde Ides Idema	1696
Watse Pyters Hobma		Jelle Hyns Mynnema	1696
Saecke Claeses		Cornelius Joannes	1698
Kuypper		Rientz Widmers	
Jan Wyger van Esens	1649	Rauwert	1698
Benne Willems		Pier Gerbens Vogelsangh.	1699
Soolstra		Reyn Claesses	1700
Fredrick Wygers		Reinner Duercks	1700
Mockema	1655	Johannes Hellendoorn	1703
Gaerryt Thunnes	1657	Gysbertus Siairda	1703
Tyerdt Gerbens	1656	Wyger Cornelis	
Johannes Jans Ull	1658	Schreuder	1705
Duyrck Brouwers		Alef Longerhouw	1707
Jan Scholtes die jonge	1658	Iede Huites v.d. Molen	1707
Jacob Pytters	1661	Jan Hemming	1718
Gerben ieskes	1662	Yppe Feenstra	1718
Foppe Gruytsma	1663	Homme Sleeswijk	1719
Gemme Sybrysen	1667	Pieter de Bly	1722
Jan Johannes Tunnys		Hans Geerts	1730
Belle Branderssoon	1674	Claes Eekema	1740
Claes Taeckes			
Haerkema	1674		
Pitter Ulbes Faeriks	1675		
Helbrandt Tyerdts	1676		
Wibe Gerlofs Elseloo	1677		
Gerardus Robinsma	1680		

Wumkes.nl

DOKKUM.

In het archief te Dokkum worden een tweetal in perkament gebonden boeken bewaard met het opschrift „dit is het silversmidsgilde Ambachtsboek".

Ze vangen aan met een gilderol van 27 artikelen, welke geen jaartal draagt, doch die op den 18en Juni 1645 door de Magistraat van Dokkum werd geapprobeerd. De bepalingen ervan komen in hoofdzaak overeen met die van de andere steden.

Als eigenaardigheid vinden wij hier naast gildebroeders ook gildezusters vermeld. Blijkbaar was dit instituut ingesteld om aan weduwen of dochters van overleden meesters gelegenheid te geven zilver en goud te verkoopen en ten behoeve daarvan lid van het gilde te blijven.

Deze maatregel had zeker een tweeledig doel. Aan den eenen kant werd voor de nagelaten betrekkingen een middel van bestaan geschapen, terwijl aan den anderen kant de gildebroeders van de zijde van die betrekkingen geen ongecontroleerde en dus ongewenschte concurrentie kregen.

Dat dit laatste niet denkbeeldig was, bleek te Leeuwarden waar „Aeltje Mensma naegelaten doghter van (den gildemeester) Arjen Mensma" een dergelijke handel in goud en zilver buiten controle van het gilde dreef. Dit feit gaf toen de gezamenlijke gildebroeders aldaar aanleiding om in 1698 ernstig bij de Magistraat hiertegen te protesteeren.

Een andere merkwaardigheid, die wij te Dokkum aantreffen betreft het aankoopen van verschillende voorwerpen bij het smelten en gieten van zilver benoodigd als *„kolen, smeltcroesen, wijnstien, visbienen"*. Werd door een gildebroeder hiervan meer gekocht dan hij zelf noodig had, dan mocht hij eerst zijn eigen gerief er van behouden, doch moest hij het overige aan de andere gildebroeders, die daaraan behoefte hadden, afstaan tegen den inkoopsprijs. Alweer een van die eenvoudige practische middelen door de gildebroeders toegepast om ongewenschte speculatie en prijsopdrijving tusschen collega's te voorkomen.

De eerste gilderol werd hier door vier gildebroeders en een gildezuster onderteekend.

Wumkes.nl

Blijkbaar vormden dezen toen gezamenlijk het geheele gilde. Het is echter niet duidelijk of de gilderol, die door Burgemeesteren en Raden der Stad Dokkum op verzoek van de keurmeesters en de oudsten van het goudsmidsgilde was uitgevaardigd ook in 1645, het jaar waarin ze geapprobeerd werd was opgesteld want de datum onder het stuk zelf is opengelaten.

Ik ben geneigd om te denken dat de gilderol zelf van ouderen datum is. Niettegenstaande toch dat daarin, naast de vijf onderteekenaars nog een zesde gildebroeder wordt aangenomen, vinden wij op Sint Andreasdag (30 November) 1646 genotuleerd, dat *„door vertrek en versterf van eenige gildebroeders 't Gold smidsgilde binnen deser stede ware geraeckt tot een getal van twee personen sijnde gebroeders bij welcken qualiteit het oudermans ende keurmeesters Ampt soude sonder suspitie coonen worden bedient."*

Het gilde was dus toen zoo verloopen dat het, indien er geen nieuwe gildebroeders bij gekomen waren, opgeheven had moeten worden aangezien van oudsher de regel gold, dat als in een stad niet meer dan twee meesters waren zij hun zilver in een naastbijgelegen stad ter keuring moesten aanbieden.

Gelukkig echter kwam er uitkomst van buiten en daarmee was het voortbestaan van het gilde verzekerd tot in 1798, het jaar waarin het tegelijk met de andere stedelijke gilden door de bewindslieden in de Bataafsche Republiek in navolging van de nieuwe Fransche leuzen als onnutte ballast over boord werd gezet.

Als nieuwe meester vestigde zich namelijk te Dokkum in 1646 Hans Hanszoon Bruinsma, die van Bolsward herkomstig was.

Bruinsma bleef blijkbaar te Dokkum als meester zilversmid gevestigd en overleed aldaar vóór 1662 [1])

De bloeitijd van het gilde viel ook te Dokkum blijkbaar in

[1]) Hans Hanses Bruinsma was sinds 1633 leerling van den Bolswardschen meester Frans Baerdt en trouwde op 8 Juli 1646 te Bolsward met Hester Rodingenus. Zijne, uit dit huwelijk waarschijnlijk in 1647 geboren, dochter Janneke trouwde in 1670 te Leeuwarden met den bekenden meester zilversmid aldaar Freerck Jarichs van der Lelij (opgave van den vroegeren gemeente-archivaris van Bolsward den heer D. Bartstra. Zie ook de Trouwboeken van Leeuwarden).

Wumkes.nl

het midden en in de tweede helft der 17e eeuw toen daar de meesters Jan Heixan, Jan Jacobs Folkema, Thomas Hicht en Lucas Lucassen Branda op den voorgrond traden.

De door deze meesters ter keuring gegeven voorwerpen geven ons — evenals te Sneek — een goede indruk van wat door hen vervaardigd werd.

Zoo vond ik van Jan Heixan tusschen 1664 en 1678: bekers, (brandewijns) coppen, lepels, een blaeker en een riem [1]); van Jan Jacobs (Folkertsma) tusschen 1675 en 1680: bekers, (brandewijns) coppen, soltfatten, ijsbekers en een speldebakje; van THOMAS HICHT tusschen 1675 en 1680: bekers waaronder die van het schoenmakersgilde [2]), bekerties, (brandewijns) coppen, soutfaties, mosterpotten, lepels, een poeierdoos, speldebakje, kerssnuiter, barbiersdoos, kaneelbos en jachthoorn en van Lucas Lucassen (Branda) tusschen 1675 en 1680: bekers, waaronder een die hij voor de ganstreckers [3]) had gemaakt, (brandewijns) coppen en een mengelen. [4])

Behalve de hiervoor vermelde zilveren voorwerpen kwamen in de keurlijsten nog voor een lampet met gieter, teljoor, toebacksdoos, schotels, suikertrommels, komfoorckes, tasbeugels enz. Ook hier missen wij weer gouden voorwerpen en kleine zilveren voorwerpen als knoopen, ringen, vingerhoeden, lijfssieraden, roomlepeltjes, boekhaken en het kinderspeelgoed, dat wij in de oude inventarissen aantreffen als poppegoed. Deze voorwerpen werden blijkbaar in geen der Friesche steden ter keuring aangeboden.

In het jaar 1690 worden in de keurlijsten voor de eerste maal vorken aangetroffen, die eerst in het laatst van de 17e eeuw meer algemeen in gebruik kwamen.

---

[1]) Deze riemen, die wij in oude inventarissen herhaaldelijk aantreffen, zijn gordels en andere costuumstukken, die met gouden en zilveren versierselen (slagen) waren bezet.

[2]) Deze schoenmakersgildebeker woog 153 lood. Het Sint Crispijnsgilde bezat bovendien nog andere zilveren voorwerpen in totaal zwaar 449 lood, die bij dezelfde gelegenheid door Thomas Hicht gekeurd werden.

[3]) Blijkbaar was deze beker bestemd als prijs voor een van die ruwe 17e eeuwsche volksspelen als het ganstrekken, het palingtrekken, het hondenwippen, enz.

[4]) Mengelen, nog in gebruik zijnde Friesche benaming voor een liter.

Wumkes.nl

Ook de meesterteekens van de Dokkumer zilversmeden zijn niet bewaard gebleven. Waarschijnlijk kunnen ook hier aan de hand van de hierna afgedrukte lijst der meesters van sommigen de werken worden herkend. Zoo trof ik op een ovale brandewijnskom met het typische tot ver in de tweede helft van de 18e eeuw in Friesland algemeen voorkomende grof gedreven roccoco-ornament als stempels aan: het wapen van Friesland, het gekroonde stedelijk wapen van Dokkum (een naar beneden gekeerde halve maan waaronder drie sterren) de jaarletter F (1784) en als meesterteeken de met een kroon versierde letters K D.

Blijkens de lijst van meesters moet dit het meesterteeken zijn van Klaas Djurrema, die in 1773 zijn proef aflegde. Hetzelfde monogram vond ik ook op zilveren boekhaken en knoopen. Op deze kleine werken kwamen echter, zooals steeds, geen andere keuren voor dan het meesterteeken.

Een theepotje, dat gemerkt is met de wapens van Friesland en Dokkum en dat als jaarletter een gekroonde K draagt, heeft als meesterteeken de aan elkaar sluitende en door een kroontje afgedekte letters H.R.

Dit achttiende eeuwsche werkstukje zal dus vermoedelijk afkomstig zijn van den meester Hendrik Beerns Ronner, die van 1738 tot 1775 te Dokkum werkzaam was.

Wumkes.nl

Chronologische lijsten van in de zilversmidsgildeboeken te Dokkum vermelde meesters en leerjongens 1645—1798.

A. Meesters.

	Namen.	Jaar van het afleggen van den Meesterproef.	Laatste jaar waarin de Meester in het Gildeboek voorkomt.	Aanteekeningen.
Deze meesters teekenden de eerste gilderol geapprobeerd in 1645.	PAULUSZACHARIA	vóór of in 1645		De beide eerstgenoemden werden bij de gilderol geäpprobeerd in 1645 voor de eerste maal als opvolgende keurmeesters benoemd.
	PYTTER ABRAHAMS			
	ABRAHAM JANSSEN			
	SAEKE WILLEMS			
	CATHARINA CANTER VAN OOSTEN			Deze gildezuster was handelaarster in goud en zilver.
	GERRYT GERRYTS BRUYNIA	± 1645		wordt in de eerste gilderol als nieuwe gildebroeder aangenomen.
Van 1647 tot 1675 zijn geen notulen gehouden en geen gildeproeven vermeld. Nevenstaande meesters teekenden de notulen van 30 November 1646 en vermeldden daarbij respectievelijk de jaren waarin zij die teekenden.	HANS HANSZOON BRUYNSMA	1646	overleed in 1662	kwam van Bolsward, was daar in 1623 als leerling aangenomen bij Frans Baardt. In 1646 wordt hij als meester te Dokkum erkend, doch blijkt nergens van het afleggen van den meestersproef.
	IPE MEYNERTS	1650		
	HENDRICK JANSSEN SIJPMA	1657		
	JAN HEIXAN	1664	1678	
	JAN HILCKES VAN VRIEN	1669		
	FOEKE VOEKES MEINDERS	1669		
	JAN JACOBS FOLKEMA	1675	1694	Jan Jacobs Folkema soms ook ten onrechte genoemd Johannes J F. was goudsmid en graveur. Hij was de vader en leermeester van Jacobus Folkema 1692—1767 en Anna Folkema 1695—1768.
	THOMAS HICHT	1675	1719	

Wumkes.nl

Namen.	Jaar van het afleggen van den Meesterproef.	Laatste jaar waarin de Meester in het Gildeboek voorkomt.	Aanmerkingen.
Lucas Lucassen Branda	1675	1681	„Lucas Lucassen heeft sijn vier jaeren als leerknegt trouwelyck uitgedient by syn stijfvaer Jan Heixan".
Sioerd Hania	1683	1689	
Folkerus Snip	1693	1719	leerling geworden in 1682.
Pitter Jilderda	1697	1719	leerling geworden in 1682.
Klaas Heixan	1704	1738	leerling geworden tusschen 1682 en 1700.
Jan Holdinga	1706	1719	leerling geworden tusschen 1682 en 1700.
Tjeerd Hicht	1713	1719	leerling geworden na 1700.
Jan Heixan	1726		
Douwe Snip	1729	1764	leerling geworden in 1705.
Hotse van Sinderen	1730	1773	
Claas Crans	1738	1764	
Hendrik Beerns Ronner	1738	1775	
Willem Joh. Roos	1763	1790	
Saco Visscher	1764	1786	
Claas Djurrema	1773	1790	
Saco van Aalsum	1774	1786	
Claas Brouwer	1774		
Jochum M. v. d. Werff	1774	1786	
Gerrit Synja	1775	1790	
Jeppe K. Smedema	1781	1790	
Harmen Flierl	1786		
Jan Gosling	1790		

B. Leerlingen.

Caerel Pyters	vóór of omstreeks 1663	Meester geworden in 1664.
Buwe Sijmens		
Pier Agges		
Jan Heixan		
Pieter Ulbes		
Migchiel Jans		
Jan Jacobs (Folkema)		Meester geworden in 1675.
Thomas Hicht		Meester geworden in 1675.
Lucas Lucassen (Branda)		Leerling bij zijn stijfvaer Jan Heixan. Meester geworden in 1675.

Wumkes.nl

VOLKERT SNIP	Tusschen 1682 en 1700	Leerling van Thomas Hicht. Meester geworden in 1693.
PITTER JILDERDA		Meester geworden in 1697.
MARTEN DOIJES SCHELSMA		Leerling bij Thomas Hicht.
JOOST CRANS		Leerling bij Thomas Hicht.
CLAES HEIXAN		Leerling bij Thomas Hicht. Meester geworden in 1704.
JURJEN FRANSEN		Leerling bij Thomas Hicht.
HENDRIC RIENDERS		Leerling bij Folckerus Snip.
HENDRIC LUDENGA		Leerling bij Thomas Hicht.
JAN JANSEN HOLDINGA		Leerling bij Folckerus Snip. Meester geworden in 1706.
HENDRIC SCHREGARDUS		Leerling bij Pytter Jilderda.
SACO JACOBS		Leerling bij Thomas Hicht, heeft zijn leerjaren niet half uitgediend.
HIDDE HALBERSMA		Leerling bij Pytter Jilderda.
JAN DOUWES		Leerling bij Thomas Hicht.
ABRAHAM SIJPMA		Leerling bij Thomas Hicht.
JOHANNES FOPPES		Leerling bij Folckerus Snip.
TJEERD HICHT		Meester geworden in 1713.
REINDER DORAMA		Leerling bij Pytter Jilderda.
DOUWE SNIP	1705	
JAN MINKES WIARDA	1707	Leerling bij Jan Holdinga, heeft zijn jaren niet half uitgediend.
GOSWINUS HAARSMA	1708	Leerling bij Jan Holdinga.
JACOBUS CLAASSEN	1708	Leerling bij Pytter Jilderda.
HINRICUS MESTRUM	1708	
JACOBUS FOOY	1710	
RITSKE JILDERDA	1711	Leerling bij zijn vader Pytter Jilderda.
EGBERT LAUSBACH	1712	Leerling bij Pytter Jilderda.
MINNO BANGA	1713	
HINDRIC LELIËNBERG	1713	Leerling bij F. Snip.
JAN CLASES HEIXAN	1714	Leerling bij zijn vader Klaas Heixan, meester geworden in 1726.
PETRUS CRANS	1712	Leerling bij den Vroedsman Jilderda, heeft zijn jaren niet half uitgediend.
SYBREN HEIXAN	1722	Leerling bij zijn vader Klaas Heixan.
KLAAS FOY	—	1 Januari bij Wed. Volc. Snip en nae behooren.

Na 1722 komen geen inschrijvingen van leerlingen meer voor. Blijkbaar is dit verzuim ook weer een van die teekenen van toenemend verval van de gilden in de 18e eeuw.

Wumkes.nl

Ook in de andere Friesche steden hebben gildevoorschriften gegolden, die waarschijnlijk in enkele opzichten afweken van die der hiervoor genoemde.

Zoo treft men in het gildeboek van Workum nog in 1621 een gemeenschappelijke regeling aan voor de goud- en zilversmeden, samen met de grofsmeden, niettegenstaande de scheiding tusschen deze beide groepen in de grootere steden reeds in de 15 eeuw heeft plaats gehad.

Die gildebrief gold voor *„die Gildebroeders en luiden van het golt, silver en isersmidtsambacht, slotmaeckers, vuurwerckmaeckers en roermaeckers, mesmaeckers en swaertvegersambachte."* Hierin komt een volledig voorschrift van het maken van een gildeproef voor, doch wordt overigens wat het goud- en zilversmidsambacht betreft, gezegd dat dit *„geregu-leert en in conformité van naburige steeden onderholden* (*zou*) *worden."*

Wumkes.nl

Het werk der Friesche goud- en zilversmeden.

In de vorige hoofdstukken heb ik getracht een geschiedenis van de Friesche goud- en zilversmidskunst van het eind van de 14e eeuw tot aan het eind van de 18e eeuw samen te stellen uit de nog bewaard gebleven geschreven en gedrukte bescheiden. Een dergelijke geschiedenis zou natuurlijk onvolledig moeten blijven wanneer daaraan niet werd toegevoegd een overzicht van wat door de oude meesters gemaakt is.

Van het werk van de goud- en zilversmeden in Friesland uit de middeleeuwen is, zooals wij hiervoor reeds zagen, buiten de zegelstempels zoo goed als niets tot ons gekomen.

Reeds herhaalde malen is in door het Friesch Genootschap uitgegeven werken over deze zegels geschreven en verscheidene ervan zijn daarbij in steendruk afgebeeld.[1]) Het belang dezer publicaties is, naast de daarin vermelde historische bijzonderheden, hoofdzakelijk gelegen in de afbeeldingen van vele dezer zegels en in het feit, dat hierin op deze, voor de oude historie en beschavingsgeschiedenis zoo buitengewoon merkwaardige groep, kunstvoorwerpen de aandacht wordt gevestigd.

Niemand, die de ontwikkelingsgeschiedenis der middeleeuwsche scheepstypen, de romaansche kerk-architectuur, de oude kleederdrachten en wapenrustingen wil bestudeeren, mag deze rijke bron onopgemerkt voorbij gaan.

Ook hier zien wij het oude Staveren, waarvan zegels uit 1246, 1415 en 1456 alle met oude scheepstypen bewaard gebleven zijn, weer het eerst op den voorgrond treden.

Het primitieve tijpe van het koggeschip nog zonder voor- en achter-kasteel, dat op het groot-zegel der stad Staveren uit 1246 voorkomt, (Zie afb.) treffen wij ook aan op het zegel van Harderwijk uit 1280 en van de Oostzee-steden Elbing uit 1242 en Wismar uit 1256. De stempels waarmee deze afdrukken ge-

[1]) Zie Vrije Fries Deel I (1839) bladz. 342—344 en Deel II (1840) bladz. 24—36 en Friesche Oudheden (1875) bladz. 32—43, het eerste van de hand van Mr. A. Telting, de beide laatste van den Leeuwarder Archivaris Wopke Eekhoff.

Wumkes.nl

maakt zijn, zijn zeker van ouderen datum en dateeren dus minstens uit het begin van de 13e eeuw; dit is uit den tijd toen de Friesche schippers nog niet de vaart door het Skagerak gevonden hadden en zij hunne goederen aan de Westkust van Jutland dwars over dit schiereiland naar de havens aan den Oostkust daarvan moesten doen overbrengen. Toch hadden toen de koggen der Zuiderzeeschippers blijkbaar reeds dezelfde vorm, als die van de Oostzeeschippers.[1])

De groote kogge met voor- en achterkasteel voorkomende op het zegel van Staveren uit 1415 (Zie afb.) vertoont groote overeenkomst met de schepen voorkomende op de zegels van Danzig uit 1400, van Amsterdam uit 1418, van Ipswich en van Engelsche Admiraals uit het begin der 15e eeuw.[2])

Ook het zegel van IJlst uit 1496 draagt nog dit middeleeuwsche scheepstype met gekanteelde voor- en achterkasteelen.

Romaansche kerken zien wij afgebeeld op zegels der steden Leeuwarden uit 1390 en 1398 en Dokkum uit 1491, (Zie afb.) uit een tijd dus toen de gothiek reeds lang de romaansche vormen had verdrongen, een bewijs dus dat de stempels dezer zegels of van ouderen datum waren of naar oudere voorbeelden waren nagemaakt.

De kerk op het zegel van Sneek uit 1492 (Zie afb.) vertoont naast zijn romaansche torens reeds gothische kerkramen.

Oude kleederdrachten en wapenrustingen treffen wij aan op zegels van Wonseradeel uit 1270, Friesland uit 1324 (Zie afb.) en 1360, van Westergoo, Wijmbritseradeel en Franeker uit 1313, van Opsterland uit 1418, enz.

Fraaie gothische versieringen op zegels van Oostergoo uit 1361, van Bolsward uit 1460, van Leeuwarden uit 1492 — met de beeltenissen van de drie heiligen, aan wie hare kerken waren gewijd t.w.: Maria met het kindeke Jezus voor Nijehove, St. Vitus gekleed als een 15e eeuwsche jonker met zijn zwaard voor Oldehove en St Catharina met martelrad en zwaard voor Hoek (zie afb.) — van Sneek en van Franeker uit 1496, enz.

Deze groep, die op vele punten nauw samen hangt met de, ook aan het goud- en zilver- smids ambacht naverwante kunst der oude munt- en medaillemakers verdient, zooals uit het

[1]) Vgl. Berhard Hagedorn. Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen- Berlin/Hamburg 1913/1914. Tafel V en VI.

[2]) Aldaar Tafeln V, XI, XII, XIV en XV.

Wumkes.nl

1

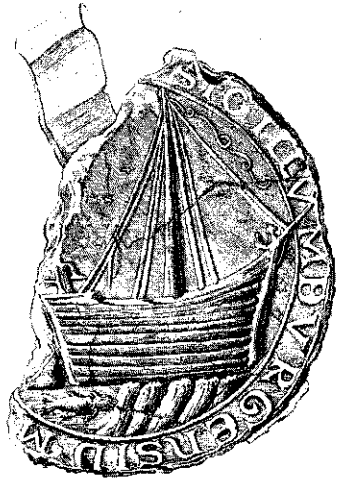

2

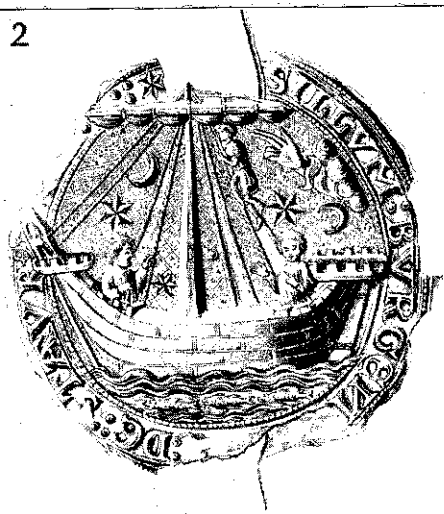

3

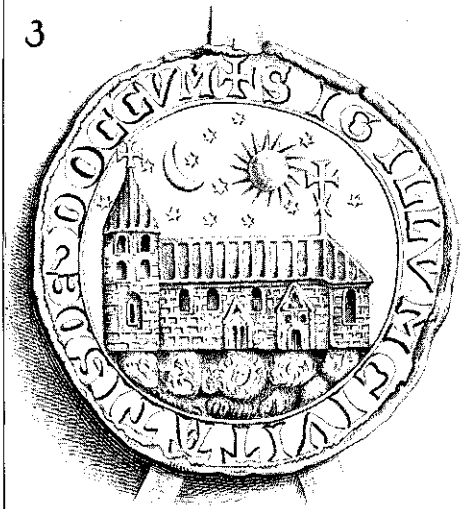

4

5

6

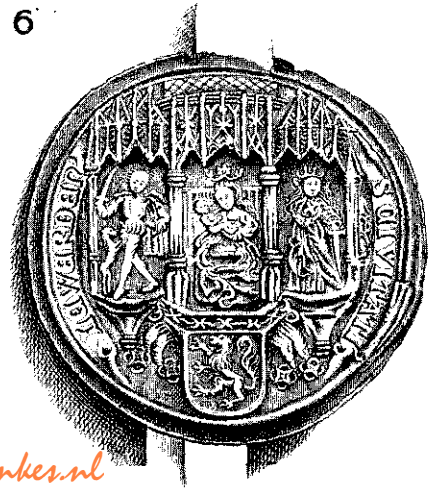

Wumkes.nl

1.

Groot-Zegel van Staveren uit 1246.

2.

Groot-Zegel van Staveren uit 1415.

3.

Groot-Zegel van Dokkum uit 1491.

4.

Groot-Zegel van Sneek uit 1492.

5.

Opstalboom zegel van alle Friesche landen uit 1324.

6.

Groot-Zegel van Leeuwarden uit 1492.

Wumkes.nl

bovenstaande blijkt, een meer diepgaande studie ten volle.

Ook van de 15e en 16e eeuwsche kunstwerken zijn slechts weinige meer overgebleven. Het overgroote deel is omgesmolten [1]) of op andere wijze verloren gegaan.

Menig stuk is wellicht ook naar elders verdwaald, zoodat de Friesche herkomst daarvan niet meer valt op te diepen

Vrij zeker zal dit het geval geweest zijn in de tweede helft der 16e eeuw, toen de aan de Katholieke kerk trouw gebleven kloosterlingen een goed heenkomen naar veiliger streken moesten zoeken en zij, waar dit mogelijk was, de tilbare kostbaarheden uit hun klooster meenamen.

Op deze manier zullen waarschijnlijk dergelijke voorwerpen in de, aan de Friesche verwante kloosters in de Zuidelijke Nederlanden, in Westfalen, langs den Rijn, in den Elsas of in Noord of Oost-Frankrijk terecht gekomen zijn.

Het hiervoor reeds bewezen feit, dat de Friesche goudsmeden in die tijden geregeld nalieten de stedelijke keuren op hunne werken te laten slaan zal het opzoeken van dergelijke verdwaalde voorwerpen echter steeds ten zeerste bemoeilijken. Die stukken zijn dan natuurlijk alleen van een meesterteeken voorzien en waar deze vóór 1600 nagenoeg geheel onbekend zijn zal ook daaruit slechts weinig te bewijzen zijn.

Een belangrijke groep nog bewaarde 15e en 16e eeuwsche voorwerpen, waarvan de herkomst vaststaat bestaat uit drinkhoorns met zilver beslag afkomstig van Friesche geestelijke gilden of kerken.

---

[1]) Vergelijk de avondmaalsbeker van de Nederduitsch Hervormde Gemeente te Oosterwierum uit 1631 met opschrift waaruit blijkt, dat deze beker gemaakt is van het zilver afkomstig van een miskelk uit 1319. Catalogus Tentoonstell. Leeuwarden 1877, bladz. 206 no. 25.

[2]) Op het zilverbeslag van dezen hoorn komt het keur van de stad Leeuwarden voor van omstreeks 1600. Dit is het oudste stedelijk keur mij op Friesch zilver bekend.

[3]) Afgebeeld in de Vrije Fries Dl. V (1850) bladz. 351. Deze hoorn is voor kort ook nog vermeld door den heer G. C. E. Crone in zijn in 1926 verschenen werk „Nederlandsche jachten, binnenschepen, visschersvaartuigen" naar aanleiding van het feit, dat op de in 1627 aan dezen hoorn bevestigd gegraveerde banden naast vele schepen met sprietzeilen een enkele met een gaffelzeil voorkomt. Dit feit bevestigt het vermoeden, dat de gaffelzeilen voor het eerste omstreeks 1625 bij onze kleinere zeeschepen voorkomen. Zie blz. 65 v.h. aangehaalde werk.

Wumkes.nl

De oudste in deze groep is de drinkhoorn van de broeders van het Sint Antonis-gilde te Staveren uit 1397, reeds in het vorige hoofdstuk beschreven. Een tweede exemplaar uit het laatst van de 16e eeuw is blijkens het opschrift van oudsher eigendom geweest van de kerk van Boxum [2]), terwijl andere blijkens de opschriften uit 1567 en 1571 dateeren. Al deze stukken worden in het Friesch Museum bewaard. Tot dezelfde groep behoort ook de drinkhoorn van het groot-veer-schippersgilde te Harlingen uit 1550 [3]) terwijl ook dergelijke hoorns van het schippersgilde te Sneek uit 1529 en van de kerk van Roordahuizum uit 1561 bekend zijn. [1])

De punt van eenige dezer hoorns eindigt in een versierde knop, die tevens als bel dienst doet. Verscheidene hebben opschriften, die dienen om de oude gewoonte, deze als bekers gebruikte voorwerpen bij bepaalde gelegenheden (feestelijke samenkomsten en rekendagen) te gebruiken en zoo mogelijk in één teug te ledigen, aan te prijzen.

Een kroes met graveerwerk gedateerd 1505 blijkens het opschrift in dat jaar toebehoord hebbende aan een echtpaar te Bozum wordt eveneens in het Friesch Museum bewaard [2]) terwijl een glazen beker met gedreven voet en deksel met de jaartallen 1538-1542 en wapens van de Botnias [3]) eveneens van Friesche herkomst is en zich nog bevindt in Friesland in bezit van een nakomeling van den oorspronkelijken eigenaar.

Van het 15e en 16e eeuwsche Friesche katholieke kerkzilver is tot nog toe weinig bekend geworden. Een van de weinige stukken, dat met vrij groote waarschijnlijkheid als zoodanig kan worden aangewezen was aanwezig op de tentoonstelling, die te Harlingen van 11 tot 15 October 1923, op initiatief van wijlen den heer H. Simonsz aldaar, is gehouden. Het is een verguld zilveren miskelk eigendom van de Roomsch Katholieke Parochie te Harlingen. Het eenvoudige doch fraai geproportioneerde stuk is met gothisch open ornament en met een

[1]) Nos. 120 en 122 uit den catalogus van de Tentoonstelling van kunstvoorwerpen in vroeger eeuwen uit edele metalen vervaardigd door de Maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam in 1880 gehouden.

[2]) No. 164 in den catalogus van A.et. A van 1880.

[3]) No. 20 van den catalogus der Tentoonstelling van antiek goud- en zilversmidswerk gehouden in het Friesche Museum te Leeuwarden in 1900.

Wumkes.nl

gegraveerd Maria-figuurtje versierd. Het stuk dateert uit omstreeks 1500 en draagt op den voet een naam, waarschijnlijk dien van den vroegeren schenker, nl. „HILLE BODEMA".

Deze onmiskenbaar Friesche naam is, naar het mij voorkomt, een voldoend bewijs om dit stuk te beschouwen als van Friesche herkomst.

Ook de Roomsch Katholieke kerk van Oosterwierum bezit een verguld zilveren miskelk met gothisch ornament uit denzelfden tijd. Hierop komen twee wapens voor, beide blijkens de op de rechter helft daarvan voorkomende halve adelaar van Friesche families. Het mannelijk wapen heeft aan de halfgedeelde linkerzijde boven twee sterren en beneden een hart met twee pijlen doorboord. Het vrouwelijk wapen heeft aan de halfgedeelde linkerzijde boven een roos en beneden een huismerk. Het gezamenlijk helmteeken op de beide wapens bestaat uit een helm, waarop een naar beneden gerichte pijl.

Waar dezelfde heraldische beelden (een door twee pijlen doorboord hart, een ster en een roos) in het wapen van den in 1483 te Elahuizen woonachtigen Frieschen edeling Hans Tietema *) voorkomen, zou deze miskelk een geschenk kunnen zijn, door een echtpaar uit dit, in den Frieschen zuid-westhoek zetelende, oude geslacht aan de kerk hunner Parochie vereerd.

Een gedeelte van het avondmaalszilver van de Nederduitsch Hervormde Gemeente te Leeuwarden dateert ook nog uit den katholieken tijd en bestaat uit verschillende bekers uit de 16e eeuw, waaronder eenige met het randschrift „*1564 Mr-Frans-Sijmoz- Prebendarijs- To- Oldehove. Heeft- besproke- 2 Bekr- To- Kercks- Behoe-*" waaronder gegraveerd een leeuw met een geopend boek en opschrift „*Vicit Leo ille ex tribu iuda apoc 5.*"

Het op dezen beker voorkomende meesterteeken kan zeker als dat van een Leeuwarder Meester uit 1564 worden beschouwd.

Andere bekers hebben als randschrift „*Deese beeckers behoeren - toe - die - kercke - te - Leeuwarden - 1595*" en verder dezelfde voorstelling van een leeuw met onderschrift als de beker van 1564. Deze laatste hebben als meesterteeken , dat dus van een Leeuwarder Meester uit 1595 afkomstig zal zijn.

*) Zie stamboek van den Frieschen Adel door Mrs. Jhr. de Haan Hettema en van Halmael Dl. I bl. 273 en Dl. II wapen 196.

Wumkes.nl

Met enkele lepels, een smal zilveren oorijzer, eenige gouden ringen en andere lijfsieraden zilveren draagteekens en boek- of meubel-ornamentjes met Mariavoorstelling en andere kleine voorwerpen zijn dit de eenige mij bekende 15e en 16e eeuwsche stukken Friesch zilver.

Laten wij hopen, dat de aanstaande tentoonstelling en latere naspeuringen meerdere tot nog toe onbekende voorwerpen aan het licht zullen brengen.

Zooals in het vorige hoofdstuk bleek zijn wij, van het eind van de 16e en het begin van de 17e eeuw af, door de in de stedelijke archieven bewaarde gilde-archivalia beter ingelicht.

Van verschillende steden hebben wij min of meer complete lijsten van gildemeesters en hunne leerlingen; zijn wij behoorlijk georiënteerd omtrent den tijd waarin deze meesters werkzaam waren; weten wij allerlei bijzonderheden over hunne werkwijzen en werkstukken en beschikken wij over de jaarletters en wat Leeuwarden betreft ook over de meesterteekens.

Nemen wij hierbij in aanmerking, dat sinds dien tijd de groote werken ook meestal van het stedelijke keur en na 1695 ook van het Provinciale wapen werden voorzien, waardoor de herkomst der voorwerpen dus met zekerheid kan worden aangewezen, dan springt het in het oog, dat wij een vrij volledig overzicht kunnen verkrijgen van het werk der Friesche gouden zilversmeden in de 17e en 18e eeuw. Toch zijn ook van de meeste vroege 17e eeuwsche meesters slechts weinige werkstukken bekend. Zoo waren op de tentoonstelling in het Friesch Museum in 1900 gehouden van Leeuwarder Meesters slechts aanwezig de volgende stukken te weten: van EELKE WIJNTIENS meester geworden in 1629 en werkzaam tot na 1651 de in het Friesche Museum berustende avondmaalsbeker van Tjerkgaast gedateerd 1650; van AUGUSTINUS BRUNSVELT in 1642 meester geworden het zilveren met wapens gegraveerde montuur van twee wijnkannetjes van wit Delftsch aardewerk; van HOMME DIRKS, meester geworden in 1649 een zilveren bierpul in 1670 door *„Anna Susanna Baronesse tot Schwartzenberg vereerdt aan haer man Jhr. Orck van Doyum"* en van JOHANNES JANS in 1667 meester geworden een, door een atlas figuurtje gedragen, gegraveerde wereldbol, versierd met door dieren en menschenfiguren voorgestelde sterrebeelden. [1])

[1]) Zie in den Catalogus de nos. 451, 60, 63 en 225.

Wumkes.nl

Het oudste stuk, op deze en vroegere tentoonstellingen, waaraan een Leeuwarder herkomst werd toegeschreven was de bekende z.g.n. globe-beker [1]) door de huurders der, door den hertog van Saksen aan de stad Franeker afgestane landerijen in 1607 aan de regeering van die stad geschonken.

In de beide catologi van de tentoonstellingen van 1880 en 1900 wordt deze beker, waarop een uitvoerig gegraveerde wereldkaart voorkomt, gesteld op het jaar 1607 en wordt als vervaardiger ervan aangewezen PIBO GUALTERI LEOVARDIENSIS, dezelfde die in 1606 het in het Friesch Museum bewaarde koperen astrolabium vervaardigde.

PIBO GUALTERI, in het dagelijksch leven PIJBE WOUTERS genaamd, was geen goudsmid. Hij noemde zich zelf „*matheseos studiosi*" en studeerde blijkbaar aan de Franeker Hoogeschool. In 1603 vestigde hij zich te Leeuwarden en was hij „clercq van den Rentmeester generaell", terwijl hij in 1631 landmeter was en zich bezig hield met het beantwoorden van geometrische questies. [2])

Ik zou dus GUALTERI eerder willen beschouwen als de ontwerper van de op de globe voorkomende wereldkaart. Het komt mij zelfs zeer twijfelachtig voor of wij hem ook mogen aanzien voor den graveur van die kaart, doch beschouw ik het als geheel uitgesloten, dat hij de maker van den beker zelf met zijn kunstig drijf- en gietwerk zou zijn.

Gualteri toch, die te Leeuwarden woonde wordt nergens als meester van het goud- en zilversmidsgilde genoemd en de exclusieve bepalingen van de gilden maakten het voor iemand, die geen meester was, zeker onmogelijk om een door een stedelijke magistraat opgedragen belangrijk kunstwerk in goud of zilver te maken. Zoolang het tegendeel niet blijkt zou ik dit stuk willen beschouwen als het werk van een Franeker meester zilversmid.

Sedert kort echter zijn eenige gedreven zilveren schaaltjes van een Leeuwarder Meester uit het begin van de 17e eeuw bekend geworden, die bewijzen dat de door de grootmeesters van de Noord-Nederlandsche zilverdrijfkunst „DE VAN VIANEN" in het begin der 17e eeuw gevormde nieuwe school van figuraal

[1]) Catalogus 1900 no. 24 en Catalogus Arti et Amicitiae 1880 no. 8.

[2]) Zie bijdrage tot de uurwerkmakerskunst in Friesland door N. Ottema, 1923, bladz. 8.

Wumkes.nl

zilver-drijfwerk, te Leeuwarden reeds in de 20er en 30er jaren der 17e eeuw zeer kundige volgelingen kan aanwijzen. Voor het eerst werd hierop de aandacht gevestigd door MR. P. C. J. A. BOELES in een artikel in de Februari 1921 aflevering van het tijdschrift Oude Kunst. Hij wees er in dat artikel op, dat de gedreven zilveren schaal, waarop een voorstelling van de wedstrijd tusschen Apollo en den Sileen Marsijas in het Rijks Museum [1]) blijkens de daarop voorkomende merken (stadswapen van Leeuwarden (staande leeuw) jaarletter A van het jaar 1632 en meesterteeken monogram van de letters H en C) werk was van HANS CHRISTIAANS, die in 1623 in het gilde te Leeuwarden zijn meesterproef af legde.

In 1924 ontving het Friesch Genootschap in bruikleen van heeren voogden van het Popta-Gasthuis te Marssum een viertal gelijksoortige gedreven zilveren schaaltjes. Deze waren afkomstig uit oud Friesch familie-bezit.

Een hiervan met de voorstelling van de bestraffing, die Apollo toepast op den vermetelen Marsijas (Zie afb.) en geheel aansluitende bij dat in het Rijks-Museum bleek op gelijke manier met stadswapen, jaarletter en meesterteeken gemerkt en is dus eveneens door HANS CHRISTIAANS te Leeuwarden in 1632 gemaakt.

Blijkens de op de achterzijde van den rand van dit schaaltje gegraveerde wapens van de JUCKEMAS (mannelijk wapen) en TJAERDAS (vrouwelijk wapen) zullen de schaaltjes een geschenk geweest zijn bij gelegenheid van het huwelijk van RUURT WERPS VAN JUCKEMA en MARIJ SIJDS DOCHTER VAN TJAERDA, respectievelijk overleden in 1639 en 1661. De man is eerder gehuwd geweest met EDWERT GERROLTSDOCHTER VAN CAMMINGHA en met BARBER FRANSDOCHTER VAN DEKAMA en had van al zijne drie vrouwen kinderen, waaronder uit het derde huwelijk LIEUWE VAN JUCKEMA, die in 1663 op TJAERDA-STATE te Rinsumageest woonde en aldaar testeerde.

Het wapen in het stamboek van den Frieschen adel onder no. 201 aangegeven als dat van SCHELTE TJAERDA VAN IDSINGA is gelijk aan het vrouwelijk wapen op het zilveren schoteltje uit 1632 voorkomende.

Ofschoon de eigendomsovergangen van de schaaltjes van

[1]) Deze schaal werd in den catalogus van het goud- en zilverwerk in het Nederlandsch Museum van 1902 onder no. 139 ten onrechte aangeduid als Duitsch werk.

Wumkes.nl

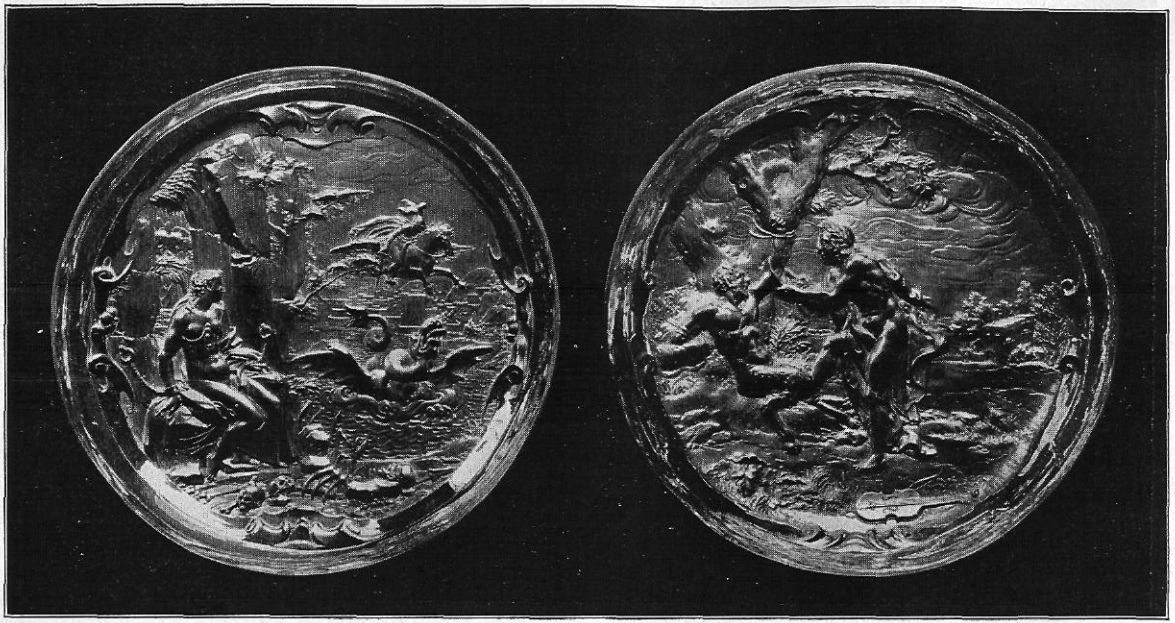

Gedreven zilveren schaaltjes. Rechts met meesterteeken van Hans Christiaans en jaarletter *A* (1632) links niet gemerkt, doch aan denzelfden meester toegeschreven.

Wunken.nl

Gedreven zilveren schaaltjes toegeschreven aan den Leeuwarder meester Hans Christiaans uit *omstreeks 1632.*

Wumkes.nl

1632 af niet zijn na te gaan bleek mij uit de hiervoor staande gegevens wel de zeer groote waarschijnlijkheid, dat deze huwelijksgeschenken bijna drie eeuwen lang in met elkaar verwante Friesche families zijn overgeërfd.

De drie er bij behoorende en uit het zelfde familiebezit afkomstige schaaltjes (Zie afb.) stellen respectievelijk voor: Zeus met zijn in een koe veranderd liefje Io door Juno in haar pauwenwagen bespied; Hermes, die Argus het hoofd afslaat, terwijl Juno van een van haar pauwen vergezeld op den achtergrond zichtbaar is en Perseus, die het door Posseidon geschapen zeemonster verslaat en de koningsdochter Andromeda, die hem tot vrouw beloofd is, redt.

De randversieringen en afmetingen dezer schaaltjes zijn geheel gelijk aan die, welke het meesterteeken van HANS CHRISTIAANS dragen.

De stijl en afwerking der gedreven voorstellingen verschillen niet zooveel van die van de beide geteekende schaaltjes, dat wij op grond hiervan direct aan een anderen bewerker behoeven te denken. De boomen en planten, de achtergrond met gebouwen, de lucht kortom het geheele landschap is vrijwel identiek behandeld. Alleen de behandeling van de figuren levert eenig verschil op.

De personen op de beide geteekende schaaltjes zijn gedrongener, terwijl speciaal de spierontwikkeling der bloote lichamen sterk sprekend is weergegeven. Die der ongeteekende schaaltjes hebben typische slanke figuren, terwijl de maker blijkbaar door een voorliefde voor elegante lijnen en sprekende vlakken geleid is. In dit opzicht staan de laatst genoemde schaaltjes dicht bij een dito exemplaar[1]) met de voorstelling van Hermes, die door zijn fluitspel Argus in slaap brengt. De kop van de koe Io, die hier op den achtergrond voorkomt is ook weer identiek met die op een der andere schaaltjes.

Er is dan m. i. ook alle reden voor om ook dit laatste schaaltje tot dezelfde groep te rekenen

Dat vier er van ongeteekend zijn bewijst niets, is zelfs eerder

[1]) No. 138 Catalogus v. h. goud- en zilverwerk i. h. Nederlandsch Museum te Amsterdam 1902. De toenmalige Directeur Dr. A. Pit vergelijkt dit schaaltje met een soortgelijk met de voorstelling van Mozes met de bronzen slang in het Kunstnijverheids-Museum te Berlijn en houdt beide als afkomstig van denzelfden meester.

Wumkes.nl

nog een vermoeden te meer voor de herkomst uit Friesland, waar — zooals hiervoor werd bewezen — de verplichte keuring zoo dikwijls achterwege werd gelaten.

Overigens is de vrij uitgebreide groep dezer gedreven schaaltjes met figurale voorstellingen, nu eens op een voetstuk dan weer zonder, en de plaquetten waarnaar ze vervaardigd werden uit het laatst van de 16e en begin van de 17e eeûw nog te weinig bestudeerd, dan dat men ze — wanneer de merken ontbreken — met zekerheid kan toeschrijven.

Een plaquette met de voorstelling van Zeus met de koe Io, die Hans Christiaans tot voorbeeld gestrekt heeft vond ik in de Verzameling van den schilder Wilhelm Clemens in het Kunstnijverheids Museum te Keulen.

Wij weten van Hans Chrystyaens (zooals zijn naam in het leerlingenboekje van het Leeuwarder gilde gespeld wordt) weinig anders, dan dat hij in 1623 meester geworden en respectievelijk als leerlingen aannam: LOEDEWICK ROMMERTS in 1624, HENDRIJCK CLAESEN in 1627 en GIJSBERT SCHENGEL in 1631. Geen dezer leerlingen heeft het echter tot meester gebracht.

Hij was echter in zijn tijd zeker niet de eenige Leeuwarder meester, die zich boven het gemiddelde peil der overige ambachtsbroeders wist te verheffen. In 1628 toch zien wij JARICH GERRITS, die zich — later JARICH GERRITS VAN DER LELY noemt — het meesterschap verwerven.

Reeds van 1628 af voerde hij een gekroonde lelie als zijn meesterteeken, blijkbaar in navolging van zijn leermeester OBBE CLASEN [1]) die reeds in 1611 een gelijke lelie als meesterteeken aannam.

Dit van zijn leermeester overgenomen meesterteeken is dus de aanleiding geweest, dat dit geslacht zich later van der Lely ging noemen.

Tot in het midden van de 18e eeuw, ongeveer anderhalve eeuw dus is dit *„meesterteeken met de lelie"* met kleine variaties door de meeste leden van dit geslacht en hunne onmiddellijke voorganger en opvolger gebruikt.

---

[1]) Bij de afbeeldingen van de merken der Leeuwarder meester zilversmeden in Obreen's Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis zijn de namen HARMEN DIRKS en OBBE CLASEN ten onrechte verwisseld, zooals mij uit een vergelijking met het houten boek der gildemeesterteekens bleek.

Wumkes.nl

Veel is ons nog duister omtrent dit geslacht van grootmeesters der Leeuwarder zilverdrijfkunst. Om zooveel mogelijk verwarring te voorkomen en een overzichtelijk beeld te geven zal ik de achtereenvolgende geslachten dezer familie, hun directe voorganger en opvolger afzonderlijk behandelen.

De van der Lelys, hun voorganger en opvolger.

De Leermeester.

Zooals wij hierboven zagen nam OBBE CLASEN, die in 1611 als meester in het gilde der goud- en zilversmeden te Leeuwarden werd ingeschreven, voor het eerst de gestyleerde z.g.n. Fransche lelie als meesterteeken aan, hetzelfde teeken dat aan het geslacht der van der Lely zijn naam zou geven.

Hij nam van 1612 tot 1638 achtereenvolgens acht leerlingen aan, van wie alleen de eerste, JARICH GERRITS, later zelf meester werd. Aangezien deze laatste hetzelfde meesterteeken als zijn leermeester aannam met de variatie dat hij een kroon er aan toevoegde kan men wel aannemen dat er, ook nadat de leerling zelf meester geworden was, een nauw contact tusschen beiden bleef bestaan.

Leermeester en leerling hebben ten minste tien jaar van 1628 tot 1638 zelfstandig naast elkaar gewerkt, doch zijn wij m. i. volkomen gerechtigd OBBE CLASEN als de voorganger van het geslacht van der Lely te beschouwen.

Eerste geslacht.

JARICH GERRITS, meester geworden in het zilversmidsgilde te Leeuwarden in 1628, noemde zich sedert 1651 JARICH GERRITS VAN DER LELY. Hij nam tusschen 1628 en 1651 vijf leerlingen aan, onder wie zijn beide zoons TJEERD en FREERCK, als het tweede geslacht hierna nader te noemen. Zijn meesterteeken is een gestyleerde Fransche lelij met een kroon er boven.

Tot nog toe is nog geen werk van hem als zoodanig aangewezen geworden.

Op de tentoonstelling van 1900 kwam echter onder no. 58 een, in den catalogus als uit het tweede kwart der 17e eeuw stammende, zilveren drinkschaal (zoogenaamde Hansje in den kelder) voor. Dit stuk, met fraai gedreven voet, is gemerkt met

Wumkes.nl

de leeuw van Leeuwarden, de jaarletter R en een versprongen meesterteeken, waaruit echter nog duidelijk een lelie met een kroon is te herkennen.

Dit stuk is dus een werk van Jarich Gerrits uit het jaar 1648. Op den onderrand bevindt zich het wapen van een vroegeren bezitter met aan de rechterzijde een klimmende leeuw en aan de half gedeelde linkerzijde boven drie Fransche lelies en onder drie hondekoppen.

Hij is een gildebroeders zoon, zooals in het leerlingenboekje vermeld is, doch kan zijn vader niet onder de Leeuwarder meesters worden aangewezen. Het zou dus ook mogelijk kunnen zijn, dat zijn vader meester in een andere Friesche stad, bijvoorbeeld Bolsward geweest is.

Het is bovendien verleidelijk om JARICH JARICHS, die in 1616 te Bolsward zekere rechten van het gildebroederschap verkreeg, te beschouwen als een familielid van Jarich Gerrits en om aan dezen Jarich Jarichs te Bolsward toe te schrijven de met een lelie gemerkte Bolswarder zilverwerken uit de eerste helft der 17e eeuw. Meer dan een bloote hypothese is dit echter niet. Het blijkt nergens uit dat Jan Gerrits, die in 1625 meester te Leeuwarden werd en een klaverblad als meesterteeken aannam, een familielid van hem is.

Tweede geslacht.

TJEERD ook TIJERDT, of TJAERD of TIERCK JARICHS VAN DER LELY, zoon en sedert 1643 tevens leerling van JARICH GERRITS VAN DER LELY, werd zelf meester te Leeuwarden in 1662. Hij nam tusschen 1665 en 1684 drie leerlingen aan, onder wie de zoon van zijn gildebroeder JACOB RAPESFELT. Hij huwde 13 Mei 1665 te Leeuwarden met GRIETJE JACOBS CUINDER. Niettegenstaande zijn talent ging het hem blijkbaar niet goed in zaken. Op 19 Mei 1688 werd er een inventaris van zijn huisraad en inboedel opgemaakt ten verzoeke van zijne familie-leden *„Aaltie Frederick en Dr. Gerhardus van der Lely als geinteresseerde crediteuren uijt crachte van achterstallige huijshuijren.*" In verband hiermee moest hij de vroeger door hem bewoonde huizinge verlaten en zich op bescheidener wijze inrichten in een huis in de Speelmansstraat alhier. De interessante inventaris, die als bijlage B hierna is afgedrukt, laat ons zien, dat Tjeerd een kunstzinnig man was. Niettegenstaande zijne moeilijke

Wumkes.nl

omstandigheden bevonden er zich in zijn huis bijna zeventig schilderijen, waaronder eenige van MARGARETHA DE HEER, CROOS, CAMPHUIJSEN en NATUS. [1])

Onder het zilverwerk in den inventaris genoemd is er weinig wat ons aan het beste werk van den meester kan doen denken, doch dit is ook niet te verwachten. Buitengewone stukken werden op bestelling gemaakt, gewoonlijk nadat de opdrachtgever zelf het te verwerken zilver had verschaft.

De in den inventaris vermelde beide poensoenbussen bevatten echter in de daarin aanwezige poensoenen de belangrijkste werktuigen, die de kunstvaardige zilverdrijver buiten de in elke werkplaats aanwezige en door de gezellen en leerlingen te gebruiken werktuigen, noodig had.

Op de ets van Rembrandt en het schilderij van Jacob Adriaansz Backer beide voorstellende JOANNES LUTMA DE OUDE vinden wij, naast een enkel werkstuk van den meester, dan ook juist de poensoenbus met poensoenen als de maarschalkstaf van den meester zilverdrijver, afgebeeld.

Tjeerd liet geen kinderen na en schijnt omstreeks 1705 gestorven te zijn. Bij zijn overlijden moest zijn boedel onder beneficie van inventaris worden aanvaard.

Het meesterteeken van Tjeerd, zooals het op het geschilderde houten gildebord voorkomt, heeft een vreemde onbegrijpelijke vorm, bestaande in een paar rococo-achtige krullen. De heer E. Voet meent echter door zijn merken-studie te kunnen bewijzen, dat de schilder van het gildebord, naar een half verpoetst meesterteeken zijn afbeelding schilderende, de omgeving heeft aangezien voor het voorwerp zelf.

Het meesterteeken van Tjeerd van der Lelij zou dan zijn een beker, het teeken voorkomende op de meest belangrijke stukken van het bekende zoogenaamde Popta-zilver, te weten: de schenkkan, groote en kleine schotel, kaarsensnuiter en

[1]) Margaretha de Heer was in het midden van de 17e eeuw te Leeuwarden werkzaam. Zij was familie van den Frieschen dichter GIJSBERT JAPIX; van Camphuijsen wordt in den inventaris vermeld een schilderij van een hen op het nest, mogelijk is dit het stuk van Govert Camphuijsen dat in 1814 op de veiling Alex Paillet verkocht werd. (Zie Würzbach i. v.) Van Natus wordt een schilderij van een dronken boer genoemd, waarschijnlijk is hier Anthonij Natus bedoeld, die in het midden der 17e eeuw werkzaam was.

Wumkes.nl

vroeger eveneens daarbij behoord hebbende derde schotel en kandelaars.

Mr. Boeles [1]) gaf een uiteenzetting van deze hypothese, waartegen echter bezwaren zijn aan te voeren op stijl-critische gronden.

Het kwab-ornament tusschen de voorstellingen op den grooten Popta-schotel, die door het daarop voorkomende en aan Tjeerd van der Lely toegeschreven meesterteeken in verband met de jaarletter V aan het jaar 1671 moet worden toegeschreven, was toen reeds uit de mode, terwijl ook waar de meester van de Popta-schotel o.a. naar een looden plaquette van Paulus van Vianen gewerkt heeft [2]) er nog al eenig tijdsverschil is tusschen voorbeeld en navolging. Dergelijke stilistische bezwaren zijn, voor een afgelegen provincie als Friesland in de 17e eeuw zeker was, echter niet al te zwaar op te vatten.

Zoolang het tegendeel niet wordt bewezen moeten wij dus TJEERD VAN DEN LELY houden voor den drijver van het Popta-zilver. Naast het Popta-zilver — hoofdzakelijk in het Friesch Museum aanwezig en onder meer uitstekend afgebeeld in de „Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche edelsmeedkunst" door den heer C. J. A. Begeer geschreven naar aanleiding van de tentoonstelling in 1919 te Amsterdam gehouden — noemde Mr. Boeles nog als werk van den „meester met het beker-teeken", een paar lepels en een deksel van een serpentijn-steenen bierpul.

De tweede zoon, die Jarich Gerrits van der Lely in zijn vak opleidde was FREDERIK [3]), als leerling aangenomen in 1651, meester geworden in 1669. Uit het leerlingen-boekje blijkt, dat hij tusschen 1671 en 1705 een zevental leerlingen aannam, onder wie in 1683 zijn eigen zoon JOHANNES. Hij trouwde met

---

[1]) Oude kunst, Februari 1921.

[2]) Zie Dr. Pit in zijn artikel over de Tentoonstelling van antieke Goud- en Zilversmidswerken te Leeuwarden in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond Jaargang II (1900—1901) bladz. 52 en Mr. Boeles in de Februari 1921 aflevering van Oude kunst.

[3]) Frederik van der Lely schreef zijn handteekening op onduidelijke wijze, zoodat er gemakkelijk Lodewijk van der Lely uit gelezen kon worden (zie b.v. het request aan de Magistraat van Leeuwarden over Aeltje Mensma in 1698). Hier en daar vindt men hem wel met dien verkeerd gelezen naam aangeduid.

Wumkes.nl

Johanna of Janke Bruinsma een dochter van Hans Hanses Bruinsma, die uit Bolsward herkomstig, zich te Dokkum als zilversmid neerzette.

Hij is in beter doen gebleven dan zijn broeder Tjeerd en blijkt ook bij de afwikkeling van diens nalatenschap in 1706 nog in leven te zijn.

Zijn meesterteeken is een kleine Fransche lelie in een cirkel. Dit merk trof ik aan op een gedreven roomlepeltje, overigens is nog geen werk van hem bekend. Dit roomlepeltje vertoont wel overeenkomst met het onder Franschen stijl-invloed staande werk van zijn broeder Johannes. 't Is echter geen exceptioneel voorwerp, doch werd blijkbaar in meerdere exemplaren vervaardigd. Ik zag er voor en na drie exemplaren van, die alle slechts zeer ondergeschikte verschillen vertoonden.

Derde geslacht.

JOHANNES VAN DER LELY, zoon en sedert 1683 leerling van Frederik van der Lely, is zelf meester geworden is 1695. Tusschen 1697 en 1705 nam hij vier leerlingen aan, onder wie COBES JONGSMA, een gildebroeders-zoon. Het leerlingenboekje houdt in 1705 op, doch Johannes is zeker tot na 1725 in zijn vak werkzaam gebleven, terwijl het wel zeer waarschijnlijk is, dat zijn zoon GABYNUS, die in 1731 meester werd, leerling van zijn vader geweest is.

Zijn meesterteeken is een Fransche lelie in een wapenschild waarboven een kroon met vijf parels en niet negen, zooals het gildebord ten onrechte aangeeft

Waar de toeschrijving van de buitengewone meesterstukken van drijfwerk: het Popta-zilver van „den meester met het bekerteeken" aan Tjeerd van der Lely, eerst van recenten datum is en de wetenschap hiervan in de 19e eeuw althans geheel verloren was gegaan [1]), is de bijzondere populariteit, die het werk van de Lely's sedert de tweede helft van deze eeuw geniet, zeker hoofdzakelijk te danken aan het werk van Johannes van der Lely.

[1]) De heer F. Bakkers trachtte in 1911 in de Navorscher Hillebrand Brongersma, in 1646 te Leeuwarden meester geworden, met den meester van het bekerteeken te identificeeren. Daar het op het gildebord voorkomende meesterteeken van Brongersma identiek op zilveren voorwerpen voorkomt, is deze meening echter in het geheel niet meer houdbaar.

Wumkes.nl

Deze toch is de maker van de gedreven zilveren waterketeltjes, trekpotten, theebusjes, brandewijnskommen, zoutvaatjes en dergelijke voorwerpen van huishoudelijk gebruik, versierd in den hier in het laatst van de 17e en begin van de 18e eeuw geïmporteerde Lodewijk XIV en Regencestijlen, welke stukken door de Europeesche verzamelaars en musea ijverig gezocht worden.

Sinds de eerste wereldtentoonstellingen in het midden van de 19e eeuw gehouden werden, is de internationale verzamelwoede losgebroken en hebben de verzamelaars, in de daartoe door de spoorwegen toegankelijk gemaakte landstreken, zelf opgekocht of doen opkoopen wat sinds eeuwen her het cultureel bezit der eigen bewoners geweest is. Ten behoeve van deze vraag heeft de antiekhandel zich weten te ontwikkelen tot een, zich over alle oude cultuurlanden uitstrekkend net van handelaars, die als elkaars agenten of correspondenten optredende alles waarvoor de verzamelaars zich interesseerden tot uit de meest verscholen uithoeken naar de cabinetten van de liefhebbers wisten te doen verhuizen. Waar deze antiekhandel om begrijpelijke redenen zooveel mogelijk de herkomst der kunstvoorwerpen verzweeg, geraakte de wetenschap daarvan dikwijls zoek en zoo zien wij dan ook in menige 19e eeuwsche verzameling de kunststukken van Johannes van der Lely brutaalweg als „Duitsch of Engelsch Zilverwerk" aangeduid. [1])

Dank zij de, op de bovengeschetste verzamelwoede gevolgde en deels daaruit voortgesproten, bestudeering der kunstgeschiedenis kon de herkomst van vele der aldus afgedwaalde kunstvoorwerpen door stijlcritiek, onderzoek van technieken, merken, archivalische gegevens en dergelijke weder opgespoord worden.

Dat het aldus afgedwaalde werk van Johannes van der Lely niet voor Nederlandsch werd aangezien is zeer begrijpelijk omdat het sterke Fransche invloed verraadt en waar deze Fransche stijl ook in Duitschland en Engeland mode werd lag de verkeerde toeschrijving voor de hand.

---

[1]) Vente des Objets d'art à Florence au Palais de San Donato 15 Mars 1880, Catalogus no. 1202. Dit theeketeltje met tuit in den vorm van een vogelkop en draaibaar hengsel bracht op de veiling 1050 Lire op. Zie ook Ernst Bosc „Dictionnaire de l' art et de la curiosité du bibelot", 1883 fig. 681 en „l'Art ornamental" Jaargang III (1885) bladz. 1.

Wumkes.nl

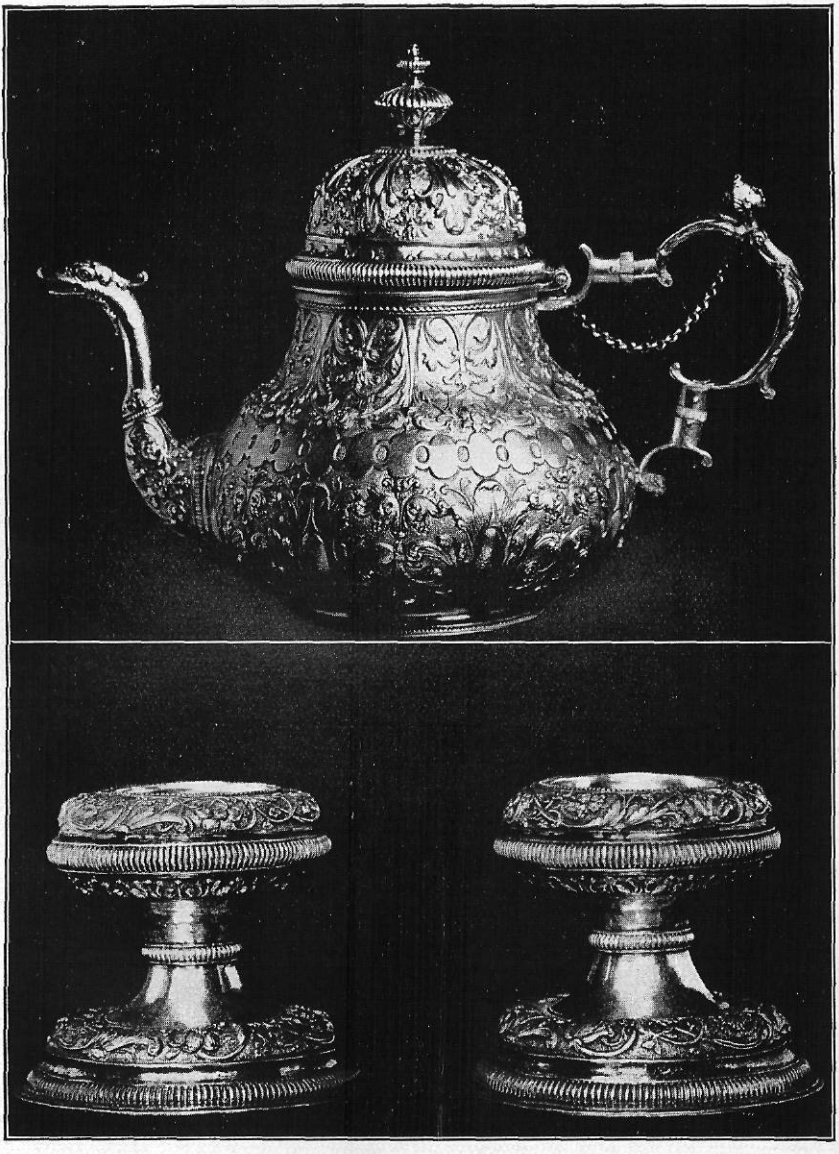

Johannes van der Lely. Trekpot met jaarletter Q (1731)
Zoutvaatjes met jaarletter I (1703 of 1724).

Wumkes.nl

De heer Begeer heeft bij de bespreking hiervan [1]) reeds gewezen op de stijlverandering, die het werk van Johannes van der Lely blijkbaar heeft ondergaan.

Hij wees op het in Franschen geest bewerkte acantusbladornament op zijn vroegere stukken, en op de prenten van den ornamentteekenaar en architect Daniel Marot als voorbeeld voor zijne latere werkstukken.

Ongetwijfeld heeft Marot, die door de herroeping van het edict van Nantes uit Frankrijk werd verdreven, in Nederland in dienst kwam van den Stadhouder Willem III en hier den Lodewijk XIV stijl propageerde, een grooten invloed gehad en is in afgelegen provincies als Friesland zijn invloed tot ver in de 18e eeuw waarneembaar.

Het wil mij echter voorkomen dat, naast de door den heer Begeer aangewezen invloed van Daniël Marot en diens voorganger Jean Bérain, in het latere werk van Johannes van der Lely ook reeds de invloed van de ten tijde van de minderjarigheid van Lodewijk XV, onder het regentschap van den Graaf van Orleans (1715—1723), opgekomen „Style Regence" waarneembaar is.

Voor dit latere werk van onzen Leeuwarder zilversmid zou ik dan, naast den stijl-invloed van Marot speciaal ook willen wijzen op dien van den Franschen architect Robert de Cotte (1656—1732) den op den voorgrond tredenden sierkunstenaar, die in Frankrijk de Regence Stijl, de overgang van de barok naar de rococo, ingang deed vinden. [2])

Van hem bevinden zich in het Cabinet d'Estampes van de Bibliothèque nationale te Parijs [3]) een paar banden met teekeningen, waaronder ook van zilversmidswerken, waarvan de afbeeldingen [4]) groote overeenkomst vertoonen met sommige der latere stukken van Johannes van der Lely.

Robert de Cotte werkte als architect ook veel in Duitschland,

[1]) Carel J. A. Begeer. Inleiding tot de Geschiedenis der Nederlandsche edelsmeedkunst 1919, bladz. 14 en 28—32.

[2]) Thieme—Becker, Künstler-lexicon VII, bl. 560—562.

[3]) Guilmard, Les maitres ornemanistes bl. 125.

[4]) Zie H. Bouilhet, „l'Orfèvrerie Française" 1700—1900, Deel I illustratie's op bladz. 54/55 Vgl., ook bladz. 67 afb. no. 2 en Henry Havard, „Histoire de l'orfèvrerie Française", afbeeldingen op bladz. 418—423, waarvan de afbeelding op blz. 420 echter ten onrechte aan Bérain is toegeschreven.

Wumkes.nl

doch zijn hierboven bedoelde teekeningen van zilversmidswerken werden niet door gravures vermenigvuldigd en algemeen verspreid, zoodat zijn invloed in het begin der 18e eeuw, vooral op te Parijs vertoevende kunstenaars waarneembaar zal zijn.

In verband hiermee en in het algemeen in verband met de merkwaardige ontwikkeling van het talent van Johannes van der Lely in specifiek Franschen stijl, krijgt de oude familietraditie, dat een Lely naar Frankrijk geroepen daar voor den Franschen Koning gewerkt en in Frankrijk den naam van der Lely aangenomen zou hebben, nieuwe beteekenis.

Kramm [1]) vermeldde deze familie-traditie op den naam van Jarich Gerrits van der Lely, doch Mr. Boeles [2]) wees er reeds op, dat hiervoor veeleer Johannes in aanmerking kwam.

De familie van der Lely is aan de Katholieke kerk trouw gebleven en onder het werk van onzen meester is dan ook katholiek kerkzilver aan te wijzen.

Zoo het, geheel onder Franschen invloed staande, doosje (pixis) in het Rijksmuseum te Amsterdam en een reliekhouder in het Friesch museum.

Het lichaam van dit laatste stuk, dat het meesterteeken van Johannes van der Lelij draagt, is werk van onzen meester. De voet en het los er op sluitende deksel zijn toevoegsels van lateren tijd waardoor het geheel een pompeuzer aanzien heeft gekregen en de fraaie versieringen van het middenstuk geschaad worden. Bij de afbeelding, die hier van het stuk gegeven wordt zijn de voet en het deksel weggelaten. [3])

Wat echter aan dit stuk nog een bijzondere belangrijkheid verleent is het feit, dat onze kunstenaar voor het ovale deurtje, dat het reliqui-kastje afsluit, een niëllo heeft gebruikt. Deze niëllo (een zoogenaamde pax) stelt de doop van Christus door Johannes de Dooper voor.

Dit kunstwerkje is een nabootsing of herhaling van een geniëlleerd zilverplaatje uit de verzameling van wijlen Dr.

[1]) C. Kramm Levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, aanhangsel.

[2]) Februari 1921 aflevering van het tijdschrift Oude Kunst.

[3]) Dr. Marc Rosenberg vermeldt in de tweede uitgave van zijn „Der Goldschmiede Merkzeichen" een „Ciborium getrieben, mit Figuren und Engelsköpfen. Auf dem Deckel eine durchbrochene Krone." Naar de beschrijving te oordeelen moet dit stuk verwantschap vertoonen met den reliek-houder in het Friesch Museum.

Wunker.nl

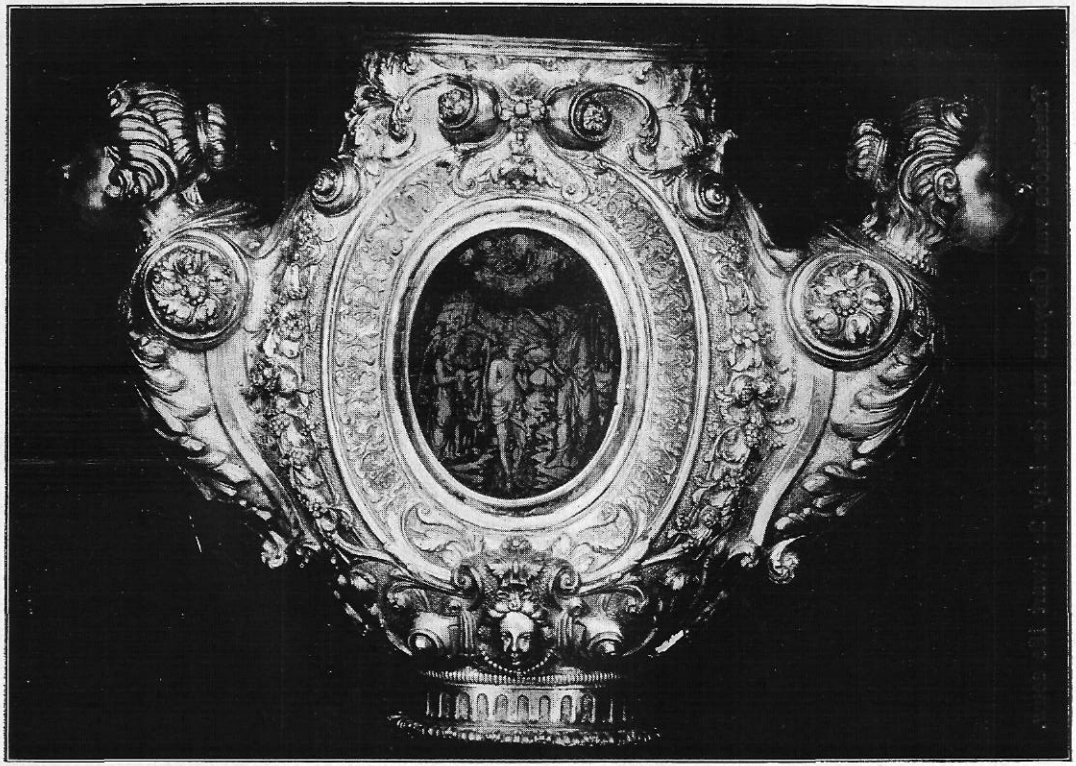

Reliekhouder van Johannes van der Lely 1e kwart 18e eeuw met Italiaansch niëllo-deurtje eind 15e of begin 16e eeuw.

Wumkes.nl

Brandewijnskom van Johannes van der Lely met jaarletter K (1725). Dat hier de K van het 6e alpbabet en niet de K van het 5e alphabet gebruikt is blijkt uit het stedelijk merk, de leeuw uit het gave stempel na 1718 in gebruik genomen.

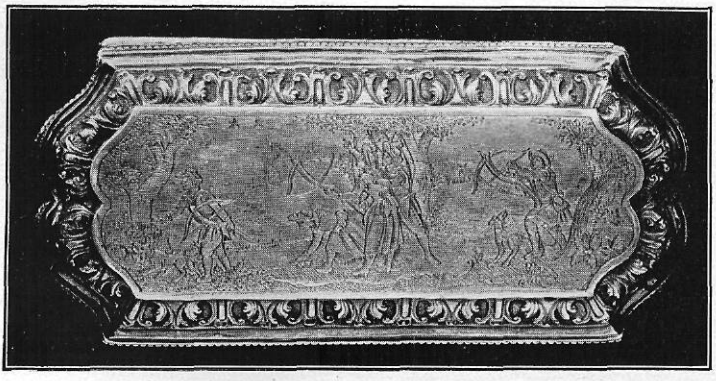

Tabaksdoos van Gabynus van der Lely 2e kwart 18e eeuw.

Wumkes.nl

Figdor te Weenen, dat door Dr. Rosenberg als Florentijnsche arbeid uit de tweede helft der 15e eeuw wordt beschreven.

Deze pax, die vroeger ten onrechte aan den Florentijnschen zilversmid Maso Finiguerra (1426—1464) werd toegeschreven is in de kunstwereld zeer bekend geworden, omdat er een, door middel van een zwavelcopie verkregen, papier-afdruk (in de verzameling van Baron E. von Rothschild in Parijs) van bekend is, die vroeger ten onrechte als de oorsprong der kopergravure werd aangezien. [1])

Voor ons wordt de merkwaardigheid van den reliekhouder in het Friesche Museum er door verhoogd, daar ook hier de zeer bijzondere en boven zijn gewestelijk milieu uitstekende kunstzinnigheid van Johannes van der Lely uit blijkt. De niëllo van den reliekhouder van Johannes van der Lely mist de beide ter weerszijden neerknielende geestelijken, die op den pax uit Dr. Figdors verzameling voorkomen. Ook ten opzichte van de overige personen zijn kleine afwijkingen waar te nemen.

Petronella Maria van der Lely, die in 1707 te Amsterdam in het huwelijk trad met den te Workum geboren schilder Gerard Wigmana, zal een zuster van Johannes geweest zijn.

Beiden komen respectievelijk als nicht en neef voor in het testament van „Geliana van der Lely ongetrouwde meerderjaerige doghter binnen Leeuwarden" overleden in 1730. [2])

Vierde geslacht.

De laatste der Lely's, dien wij als meester van het Leeuwarder zilversmidsgilde aantreffen, is Gabynus van der Lely, zoon van Johannes, kleinzoon van Frederik en achterkleinzoon van Jarich Gerrits van der Lely.

Hij is in 1731 als meester aangenomen en in 1754 overleden. Waar hij de Fransche stijltraditie van zijn vader navolgde, meen ik te mogen aannemen, dat hij diens leerling is geweest.

---

[1]) Zie Kunst und Kunsthandwerk herausgegeben vom K. K. Oesterreichisen Museum für Kunst und Industrie Band XIV (1911) bladz. 349-353 afb. 54-56 en Dr. Marc Rosenberg Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage, Niello seit dem Jahre 1000 n. C. (1925) bladz. 76-79 afbeeld. 60-62.

[2]) Zie het artikel „De Dominicanen-Statie te Leeuwarden" in het Archief van de Kunstgeschiedenis in het Aartsbisdom Utrecht deel XXXI (1909) bladz. 351.

Wumkes.nl

Het Friesch Museum bezit van hem een tabaksdoos met gedreven Lodewijk XIV rand-ornament en met zeer fraai graveerwerk versierd.

In het South-Kensington-Museum te Londen bevindt zich van hem een kantige trekpot [1]) met gedreven ornament, die aan een vroegeren tijd herinnert en nader staat bij het ornament-werk van Jean Bérain, dan bij dat van Daniël Marot.

De uitvoering speciaal die van de in het ornament voorkomende engelen-figuurtjes toont duidelijk aan dat Gabynus in vindingrijkheid en technische bekwaamheid zijn vader niet kon evenaren.

Verder is van hem bekend een kerksieraad eigendom van de Roomsch Katholieke Gemeente op Ameland, een geboortelepel in de verzameling Zschille [2]) en een gedreven taschbeugel. Dit laatste stuk heeft mij op de gedachte gebracht dat Gabynus van der Lely, die zeer zeker geen zoon had, die hem als meester zilversmid kon opvolgen of althans is opgevolgd zijn zaak heeft overgedragen aan den Leeuwarder meester T. Kijlstra v. d. Leij.

Voortzetting van het zilversmidsbedrijf der van der Lely's.

Onder de twee Leeuwarder zilversmeden, die in 1748 het meesterschap verwierven, nam T. Kijlstra van der Leij als

---

[1]) Een geheel daarmee overeenstemmend exemplaar is onder no. 1197 afgebeeld in den catalogus van de veiling in het paleis San Donato te Florence gehouden op 5 Maart 1880 en in Art Ornemental IV (1886) bladz. 37 en wordt daar aangeduid als „Travail allemand du temps de Louis XIV." E. Bosc vermeldt in zijn vorenaangehaalde dictionnaire bladz. 633 dat deze trekpot in 1880 reeds 1100 Lire opbracht.

Dr. M. Rosenberg vermeldt in zijn „Der Goldschmiede Merkzeichen 2e Auflage" twee „Viereckige Teebüchsen mit abgeschrägten Kanten". De eene hiervan is afgebeeld in het plaatwerk uitgegeven naar aanleiding van de Tentoonstelling van Arti en Amicitiae in 1880.

De meester heeft dus meer trekpotten van soortgelijke vorm en versiering gemaakt.

[2]) Besteck-sammlung des Herrn Richard Zschille (1887) Catalogus no. 274 Tafel 39. Niettegenstaande het meesterteeken en de verdere teekens juist worden afgebeeld werd de lepel in 1887 door den beschrijver van den Catalogus Arthur Pabst voor Fransch werk aangezien.

Wumkes.nl

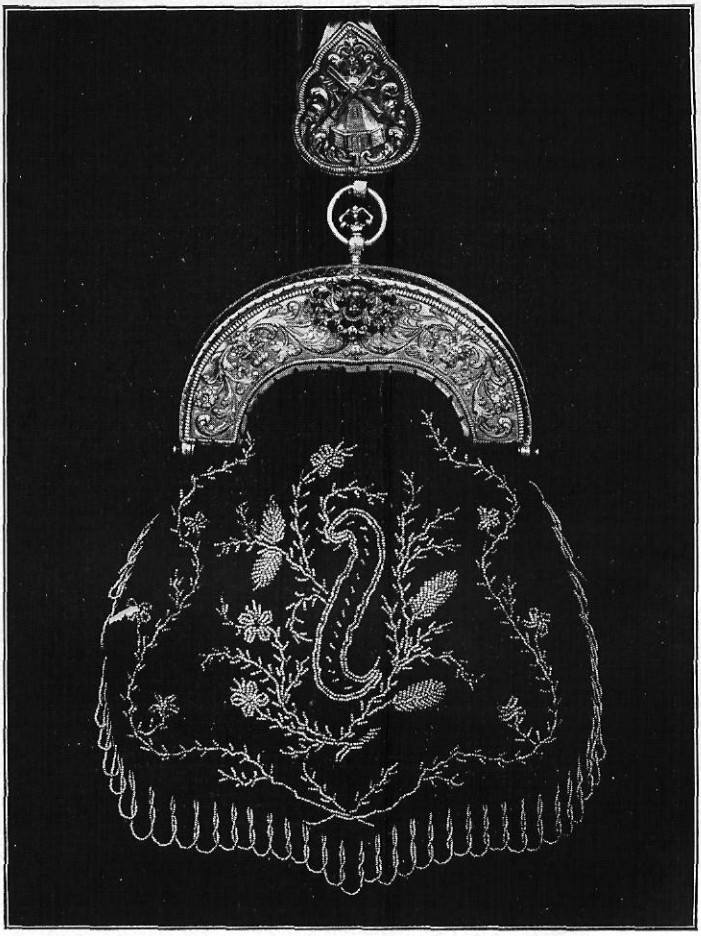

De beugel van de tasch is van Gabynus van der Lely 2e kwart 18e eeuw. De haak van T. Kijlstra van der Ley 3e kwart 18e eeuw.

Wumkes.nl

Kan, waarbij tevens een gedreven schotel.
beide in het Friesch Museum,
werk van Pyter Faber met jaarletter H (1689).

Wumkes.nl

meester-teeken aan de Fransche lely, vrijwel geheel identiek aan die gevoerd door Gabynus, doch in een andere omlijsting.

Wijst dit reeds op eenig contact tusschen deze beide meesters, de hiervoor genoemde beugel bevestigt dit geheel.

Aan dezen beugel toch, die zooals hiervoor gezegd het teeken van Gabynus draagt is een losse gedreven zilveren haak verbonden, die het meesterteeken van Kijlstra van der Leij draagt.

De veronderstelling ligt nu m.i. voor de hand, dat de familie, die vroeger bij haren goudsmid (Gabynus van der Lely [1]) den beugel had laten maken, later bij diens opvolger (T. Kijlstra v. d. Leij) een haak daarbij liet vervaardigen.

Het op de haak voorkomende drijfwerk, bestaande in een molen in rococo omlijsting, is minder van qualiteit dan het ornamentwerk in Lodewijk XIV stijl van den beugel. Het verheft zich niet meer boven het gemiddelde werk der overige gildebroeders

Blijkbaar is de traditie van de werkplaats der van der Lely's met dezen middelmatigen opvolger teniet gegaan. Nergens blijkt wie de gietvormen, mallen, ornamentvoorbeelden en -prenten afkomstig van de van der Lely's later heeft overgenomen.

Al mogen de van der Lely's in de tweede helft van de 17e en in het begin van de 18e eeuw de eerste plaats onder de Leeuwarder meesters hebben ingenomen, naast hen waren toch ook vele andere meesters werkzaam van wie min of meer belangrijke stukken bekend zijn.

Zoo kan verdienstelijk drijfwerk van de volgende tijdgenooten van Tjeerd van der Lely worden aangewezen te weten:

Van PIJTER FABER, meester geworden in 1660, een gedreven zilveren kan (Zie afb.) met schotel in het Friesch Museum; van NICOLAES MENSMA, meester geworden in 1669, de beide gedreven sierkandelaars behoorende tot het zilver door Dr. Henricus Popta aan het door hem gestichte Gasthuis nagelaten en door de voogden dezer stichting in bruikleen gegeven aan het Friesch Museum; van ANNIUS SIDERIUS, meester geworden in 1684, een theebusje met wapenschilden ingezonden op de tentoonstelling van 1900; van CORNELIS JONGSMA, meester

[1]) Het zou mogelijk kunnen zijn dat de naam van dezen meester gelezen moet worden: T. Kijlstra van der Lely.

Wumkes.nl

geworden in 1696 een gedreven zilveren draagteeken in het Friesch Museum.

Ontegenzeggelijk is ook door andere der 17e eeuwsche Leeuwarder meesters verdienstelijk werk gemaakt. Ontzaggelijk veel is echter verloren gegaan, terwijl ook nog menig stuk in particulier bezit bezit verscholen zal zijn.

Welke belangrijke hoeveelheden werk sommige meesters gemaakt hebben kan nog blijken uit den inventaris van de door WILLEM OLTHOF in 1663/'4 nagelaten zilverwerken hierna als bijlage A afgedrukt. En toch heb ik maar éénmaal een werkstuk van dezen meester gevonden en wel een kleine zilveren beker met gegraveerd ornament in het bezit van de Luthersche Gemeente te Harlingen.

Ook van Jacobus Jongsma (1707) leerling van Johannes van der Lely, van Gosse Hisborda (1712) leerling van Cornelis Jongsma en van een paar nog niet met zekerheid aan te wijzen Leeuwarder meesters uit het begin der 18e eeuw zijn met bloem- en bladslingers versierde brandewijnskommen bekend, geïnspireerd op het breede en pompeuse acanthus-blad-ornament.

De heer Begeer [1]) meende hiervoor naar Duitsche voorbeelden te moeten verwijzen. Het komt mij echter voor dat al moge soortgelijk ornament ook voorkomen op het Augsburgsch en ander Duitsch zilver wij toch niet aan invloed van daar moeten denken.

In het eind van de 17e en begin 18e eeuw waren de Fransche stijlstroomingen overheerschend in Duitschland zoowel als bij ons en werden deze stroomingen voornamelijk door de prenten der ornamentteekenaars verbreid.

Waar, zooals wij hierna bij de bespreking van het werk der Dokkumer zilversmeden zullen zien, een Fransche ornamentteekenaar in de tweede helft der 17e eeuw reeds karakteristiek is voor hetzelfde zware akanthusblad-ornament [2]) en wij daarbij een Dokkumer zilversmid-graveur diens prenten zien graveeren meen ik, dat hier de directe voorbeelden, die de Leeuwarder zilversmeden Jacobus Jongsma, Gosse Hisborda en anderen voor hunne brandewijnkommen (zie afb.) en ander werk gebruikten, zijn aan te wijzen.

[1]) Carel J. A. Begeer, Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche edelsmeedkunst, blz. 14.

[2]) Kunstgeschichte der edlen Metalle (1909) door Dr. Max Creutz, bladz. 370, onder T. Le Juge.

Wumkes.nl

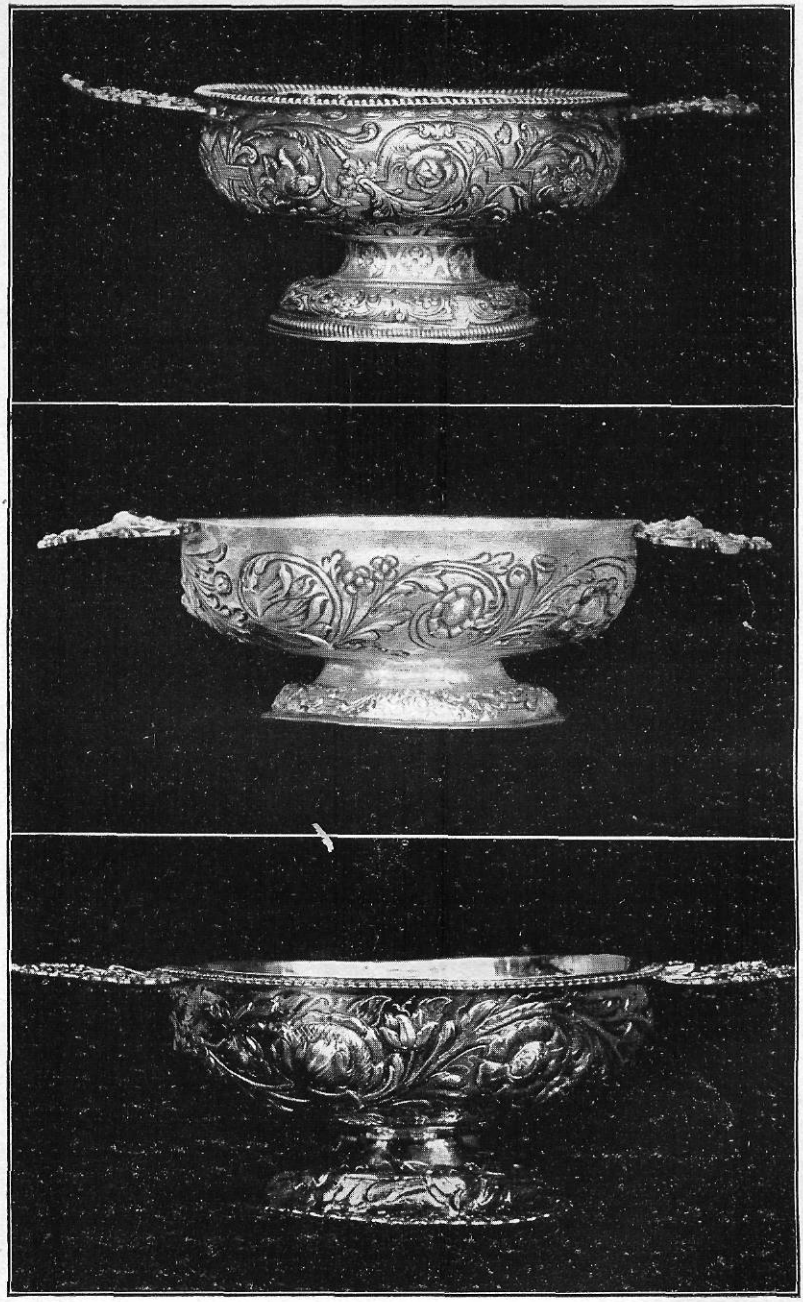

Brandewijnskommen van Johs. v. d. Lely jaarletter L (1726) inscriptie 1728, Jacobus Jongsma jaarletter H (1723), Gosse Hisborda jaarletter A (1716), de laatste met de Leeuwarder leeuw uit het gespleten stempel, de beide eersten met de leeuw uit het in 1718 daarvoor in de plaats gekomen gave stempel.

Wumkes.nl

Om verder eenigen indruk van het werk der 18e eeuwsche meesters te geven zal ik hier volstaan met een vermelding van hetgeen daarvan voorkwam op de in 1900 in het Friesch Museum gehouden tentoonstelling.

In den uitstekenden catalogus vond ik van: ANDELE ANDELES 1709 onder no. 186 een gedreven theebusje stijl Lodewijk XIV; AGE SCHAAP 1712 onder no. 212 gedreven brandewijnskom stijl Lodewijk XIV; JACOB NIEBUUR 1735 onder no. 201 een zilveren kom met wapens; WIJBE DOMINICUS 1744 onder no. 222 kandelaars stijl Lodewijk XV; JUSTUS WIARDA 1754 onder no. 394 gegraveerde tabakspot stijl Lodewijk XV; B. STORM 1759 onder no 472, vazen in gebruik als doopvont en offerbus; JACOB BOLTJE 1760 onder nos. 137 vischlepel, stijl Lodewijk XV, 167 bouilloir en 284 gegoten en gegraveerd breimandje; H. DAUM 1764 onder nos. 105 broodmand, 108 presenteerblad, 133 roomlepel, 168 bouilloir, 202 kandijbakje, 297 beugel met haak, 398 tabakspot en comfoor alle in Lodewijk XVI stijl en 480 draagschild; JULIANUS BUISSINK 1765 onder no. 213 brandewijnskom; J. WIJNGAARDEN 1765 onder no. 194 roomkom; P. MEETER 1766 onder no. 107 presenteerblad; J. GROENEVELT 1771 onder nos. 234 klaptafeltje en 399 tabakspot en comfoor; L. OLING 1779 tabakspot, stijl Lodewijk XV; J. BAKKER 1781 onder no. 196 roomkom en J. FEDDEMA 1783 onder nos. 177 trekpot stijl Lodewijk XV en 302 beugel met haak.

Van de kleinere voorwerpen als geboortelepels, mesheften en dergelijke heb ik geen melding gemaakt. Sommige meesters schijnen zich daarop gespecialiseerd te hebben, ten minste herhaalde malen treft men daarop bijvoorbeeld de teekens voor van de meesters: J. DE WAL 1771, H. CUPERUS 1783 en andere.

Ongetwijfeld zal de tentoonstelling van 1927 menig tot nog toe onbekend werkstuk van deze en andere Leeuwarder meesterzilversmeden aan den dag brengen.

Van het werk van de Friesche meesters buiten Leeuwarden zijn wij minder goed op de hoogte, omdat wij daar bij gebrek aan meesterteekens meestal in het onzekere blijven aan welken meester een, zelfs voldoende gemerkt, stuk moet worden toegeschreven.

Wumkes.nl

BOLSWARD.

Uit de lijst der meesters van het goud- en zilversmidsgilde te Bolsward weten wij, dat reeds van het begin der 17e eeuw af in deze oude Hanze-stad een groot getal meesters werkzaam was, zoodat toen in 1608 het gildeboek werd aangelegd reeds direct een achttal meesters konden worden ingeschreven, die daar toen reeds werkzaam waren.

Door het stadwapen „een dubbele adelaar" kunnen wij het Bolswardsche zilver herkennen.

Dit wapen benevens de jaarletter H voor het jaar 1639 en inscriptie „JACOBUS 1640" komt voor op een lepel in het Friesch Museum. Op dezelfde lepel is bovendien nog ingeslagen het meesterteeken , dat dus blijkbaar van een ons onbekende Bolswardsche meester afkomstig is.

Dit zelfde meesterteeken trof ik aan als eenig teeken op een hierbij afgebeeld knottekistje, versierd met graveerwerk bestaande in ovale medaillons, waarin de geschiedenis van Susanna en de ouderlingen en mythologische vrouwen-figuren, omgeven door ornamentwerk, waartusschen diverse figuren als een amortje, engelen, menschen, dieren, vazen met bloemen en vrucht-guirlandes verwerkt zijn.

Het medaillon van Susanna is gecopiëerd naar een ornamentprent [1]) van JAN THEODOR DE BRIJ gestorven te Frankfort aan den Main in 1623.

Ook het ornament-werk, rondom de medaillons met de typische kartelrandige baldakijntjes, is blijkbaar aan prenten van dezen meester ontleend. [2])

Het kistje zelf heeft den vorm van een koffertje op vier pootjes met rond deksel en hengsel. Blijkbaar is dit voor knottekistjes

---

[1]) Illustierter Katalog der Ornamentstichsammlung d. K. K. Oesterreich. Mus. f. Kunst und Industrie, Erwerbungen seit 1871, Franz Ritter 1889 afbeelding op bladz. 189.

[2]) Ook de Leeuwarder horlogemaker WIJBE WIJBRANDS werkte in het begin der 17e eeuw naar ornamentprenten van J. Th. de Brij. Zie bijdrage tot de uurwerkmakerskunst in Friesland door N. Ottema (1923) bl. 10.

Wumkes.nl

Knottekistje uit de eerste helft van de 17e eeuw van den Bolswardschen Meester met het teeken

Wumkes.nl

zeer geliefde model ontleend aan Italiaansche voorbeelden [1]).

Een ander onbekend meesterteeken van een Bolswardschen meester uit de eerste helft der 17e eeuw is een z.g.n. Fransche lelie, waarover hiervoor in het over de Leeuwarder Lelys handelende hoofdstuk reeds geschreven is.

Dit meesterteeken komt onder anderen voor op twee kroesjes door Regenten van het Armenhuis te Bolsward ingezonden op de tentoonstellingen van 1880 [2]) en 1900 [3]). Blijkens een gegraveerde inscriptie zijn ze gedateerd 1648, wat ook overeenkomt met de er op voorkomende jaarletter R. Bovendien komen er op voor het keur van Bolsward en de lelie.

Hetzelfde stadskeur en meesterteeken kwam ook voor op een vierkant trouw-kistje met kwabachtig-cartouche ornament, dat een van de zeer bijzondere inzendingen vormde op de tentoonstelling van 1900 en in den catalogus van die tentoonstelling beschreven werd als een meesterwerkje, dat in stijl met de Popta-schotel overeenkwam. Het droeg de jaarletter W, welke letter niet voorkomt in het tweede alphabet, zoodat hiervoor in aanmerking komt het jaar 1630 in het eerste of 1672 in het derde alphabet.

Een lelie in een halfrond schild samen met een onduidelijk stadskeur, dat ik echter voor Bolsward aanzag, trof ik op een zeventiende eeuwsch bekertje en een groote vrijstaande en door omtreklijnen aangegeven Fransche lelie, op eenige zeventiende eeuwsche lepels en bijzonder geestig gegraveerde achtkantige brandewijnskommen aan.

Zonder nadere gegevens zijn hier echter geen conclusies te trekken. Vooral ook omdat men rekening moet houden met de mogelijkheid, dat ook hier een eenigszins variëerend leliemerk door verschillende met elkaar verwante of elkaar opvolgende meesters gebruikt kan zijn, op gelijke wijze als wij dat ook in Leeuwarden zagen.

---

[1]) V.g.l. een Italiaansch-renaissance bronzen koffertje van 1530 in het South Kensington Museum te Londen, afgebeeld in Art ornamental, deuxième année (1884) bladz. 62. Vergelijk ook Dr. M. Creutz Kunstgeschichte der edlen Metallen, die op bladz. 361 zegt: „Die Niederländische Kunst des 16 Jahrhunderts ist in ihrer Formengebung sehr wesentlich beëinfluszt durch die Renaissance Italiëns.

[2]) Catalogus van deze tentoonstelling no. 191.

[3]) Catalogus van deze tentoonstelling no. 88.

Wumkes.nl

De het meest op den voorgrond tredende meester te Bolsward is CLAES BAERDT. Hij behoorde tot een van ouds te Bolsward gevestigde zilversmidsfamilie. Zijn vader FRANS RIENCKS, die later den familienaam BAERDT (ook geschreven als BAARDT of BAARDA) aannam, was in 1614 als leerling ingeschreven bij MEIJE POPPES, een van de acht zilversmeden, die in 1608 bij het aanleggen van het gildeboek, als toen reeds te Bolsward gevestigde meesters, werden ingeschreven.

FRANS RIENCKS BAERDT was zelf te Bolsward meester geworden waarschijnlijk in 1628 en nam tot 1642 aldaar achtereenvolgens vier leerlingen aan, onder wie in 1640 zijn zoon CLAES.

CLAES BAERDT werd zelf meester in 1654 en nam achtereenvolgens drie leerlingen aan in 1655, in 1658 en in 1685.

Waarom of zijn zoon CLAES (CLAESES) BAERDT leerling werd bij PIJTTER JANS en niet bij zijn vader is niet bekend. Bedoelde zoon is echter zelf geen meester geworden.

Wel had CLAES een broeder HARCKE BAERDT, wiens naam in 1684 in het gildeboek voorkomt met de vermelding er bij, dat hij zijn proef reeds lang te voren had gedaan; hij zelf was als leerling aangenomen in 1660 bij JAN ANNES HEERCKES, die later den naam JORNA aannam.

HARCKE BAERDT nam van 1692 tot 1697 achtereenvolgens vier leerlingen aan, onder wie in 1697 zijn zoon RIENCK HARCKES BAERDT. Deze schijnt het echter niet tot meester gebracht te hebben. Na HARCKE wordt althans in het gildeboek geen BAERDT meer als meester vermeld.

Doordat CLAES BAERDT zijn werk of een deel daarvan geteekend heeft door er zijn naam voluit op te graveeren en aan hem ook het meesterteeken (een halve maan met drie sterren) is toegeschreven, kunnen van dezen meester verschillende werken worden aangewezen. In openbare verzamelingen zijn van hem: in het Rijks-Museum een kandelaarvoet van 1649, met gedreven bloemen en insecten en een gedreven tafelschuier; in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht een ovaal lavabo-blad uit 1664 met gedreven rand van bloemen en engeltjes en in het Gemeente-Museum in den Haag (in bruikleen) een ronde schotel uit 1661 met een gedreven rand, waarin horens van overvloed, waaruit bloemen en vruchten voortkomen [1]).

[1]) Op dezen schotel komt naast de gegraveerde naam van den meester ook diens meesterteeken voor.

Wumkes.nl

Van het eerste en laatste stuk zijn uitstekende afbeeldingen te vinden in het reeds meer aangehaalde werk van den Heer BEGEER [1]).

Verwant aan het te Utrecht bewaarde en aan de Katholieke kerk te Bolsward behoorende lavabo-blad is een dito blaadje toebehoorende aan de Katholieke kerk te Harlingen.

Ook de van vorige tentoonstellingen [2]) bekende gedreven schotel van de Nederduitsch Hervormde Gemeente te IJtens wordt terecht aan CLAES BAERDT toegeschreven [3]).

Of de andere leden van de familie BAERDT het door CLAES BAERDT gebruikte meesterteeken, dat veel overeenkomst heeft met een familiewapen, mogelijk met enkele afwijkingen eveneens gebruikt hebben is mij onbekend, aangezien tot nog toe nog geen werk van de andere leden van deze zilversmidsfamilie bekend is. Waar er ook Bolswardsch zilver bekend is, da een halve maan in half rond schild (dus zonder de drie sterren) als meesterteeken draagt, zou dit meesterteeken zeer goed van een ander lid van de familie Baerdt kunnen zijn.

Ook van de andere Bolswardsche meesters is weinig of geen werk bekend. Misschien kan de bestudeering der meesterteekens hier nog enkele stukken aan het licht brengen.

Op de Historische tentoonstelling te Leeuwarden in 1877 was aanwezig de gildeproef — een beker van draadwerk — van den laatsten Bolswardschen meester D. BROUWER, die in het fatale jaar 1798 zijn gildeproef aflegde [4]).

DOKKUM, SNEEK EN ANDERE FRIESCHE STEDEN.

Bij gebrek aan bekende meesterteekens zullen eerst door een voortgezette merkenstudie eenige van de werkstukken der meesters in deze steden kunnen worden aangewezen.

[1]) Carel J. A. Begeer. Inleiding tot de Geschiedenis der Nederlandsche Edelsmeedkunst afb. 38 en 39.

[2]) Catalogi v. d. tentoonstellingen te Leeuwarden 1877, pag. 194, no. 31, Leeuwarden 1900 no. 70 en Amsterdam 1919 bladz. 10/11 van het overzicht door den heer Begeer gegeven.

[3]) Zie het reeds hiervoor aangehaald artikel van Mr. Boeles in het Bulletin v. d. Oudheidk. Bond II (1900—1901) bl. 143—145.

[4]) Catalogus bladz. 250 no. 57.

Wumkes.nl

Ook door de meesters in deze steden werd allerlei zilver-, drijf- en graveerwerk gemaakt, zooals de hiervoor vermelde, uit de gildeboeken samengestelde lijsten bewijzen.

Vele brandewijnskommen, theebusjes, suikerstrooiers, mosterdpotjes, lepels en dergelijke voorwerpen van huishoudelijk gebruik zijn met het bekende Sneeker stedelijk merk (de drie boven elkaar geplaatste kronen soms naast doch meest zonder de halve adelaar) gestempeld.

Sneek als handelscentrum voor den, vroeger zoo buitengewoon geisoleerden, Frieschen Zuid-Westhoek is blijkbaar de plaats geweest, waar de vele gegoede Friesche boerefamilies uit de omgeving zich voorzagen van hunne geboorte- en huwelijksgeschenken en van de vele gouden en zilveren voorwerpen behoorende bij den persoonlijken opschik en den huishoudelijken pronk.

Tot in het laatst van de 19e eeuw zijn de Sneeker goud- en zilversmeden aan deze, op oude traditie berustende, behoeften blijven voldoen.

Toevallig kwam mij een geïllustreerde catalogus in handen van een veiling, op 9 Februari 1905 door den expert J. Schulman te Amsterdam gehouden, van voorwerpen uit het zilversmidsbedrijf van den Sneeker zilverdrijver A. DE HAAS. De in dien catalogus afgebeeldde, in de drie opeenvolgende Lodewijk-stijlen bewerkte kandelaars, schenkblaadjes, suiker- en peperbussen zijn evenals de toen verkochte brandewijnskommen, geboortelepels, kinderspeelgoed enz. geheel naar oude tradities vervaardigd.

Van enkele dezer voorwerpen uit de tweede helft van de negentiende eeuw waren mij vroeger de origineele oude voorbeelden uit 18e eeuwsche Sneeker zilversmidsbedrijven in handen gekomen.

Ook Dokkum, dat van oudsher de marktplaats was van de geïsoleerd gelegen grietenijen Oost- en West-Dongeradeel heeft van de 17e eeuw af een eigen traditie gevolgd.

Uit de gildeboeken was ons reeds gebleken, dat vooral in de tweede helft van de 17e eeuw te Dokkum verscheidene meesters werkzaam waren, die belangrijke werkstukken aan de keurmeesters aldaar voorlegden.

Tot nog toe zijn echter nog maar weinig met het Dokkumer stadswapen geteekende zilveren voorwerpen aan het licht gekomen.

Wumkes.nl

Zoo waren op de tentoonstelling, in 1900 in het Friesch Museum gehouden, ingezonden: een achtkantige brandewijnskom versierd met zes uiterst fijn gegraveerde cartouches, waarin een trommelslager, een musketier, een hellebardier enz., — dit stuk [1]) werd op stijlcritische gronden gesteld in het tweede kwart van de 17e eeuw — en een achtkantige koffiekan, waarvan ieder vak versierd was met gegraveerde cartouches, waarin vrouwefiguren met attributen, terwijl het deksel met een gegoten Bacchus-beeldje versierd was Dit stuk [2]) werd op dezelfde gronden als het vorige gesteld in het derde kwart van de 17e eeuw.

Deze laatste, of althans een soortgelijke koffiekan van Dokkumer herkomst, wordt afgebeeld in het werk van Dr. Max Creutz „Kunstgeschichte der edlen Metalle".

De generaliseerende opmerking, die deze schrijver er bij voegt en waarbij hij deze koffiekan van een vreemdsoortig model wil laten doorgaan als type van „het zilvergoed, dat als gebruiksgoed op de Friesche eilanden voorkomt" [3]), was echter beter achterwege gebleven. Alleen, wat het op de kan voorkomende fraaie 17e eeuwsche graveerwerk betreft, kan men dit stuk met andere gegraveerde Friesche zilverwerken als bekers, brandewijnskommen, knottekistjes enz. vergelijken; wat den vorm betreft staat de koffiekan echter vrijwel geheel op zich zelf.

Toch hebben wij nog andere betrouwbare gegevens, die ons in staat stellen ons, althans over het werk van een der vooraanstaande Dokkumer meesters uit de tweede helft der zeventiende eeuw, eenig oordeel te vormen.

Ik heb hier het oog op Jan Jacobs Folkema, die in 1675 te Dokkum meester geworden, daar tot in 1694 in het gildeboek voorkomt.

Jan was niet alleen goud- en zilversmid, doch ook ornamentteekenaar en -graveur. Van zijn hand zijn enkele series met ornament-gravures bekend, zooals die in de 16e, 17e en 18e eeuw in omloop waren en in de verschillende zilversmidswerkplaatsen door de meesters bij hun werk tot voorbeeld genomen werden.

---

[1]) Catalogus no. 205.

[2]) Catalogus no. 171.

[3]) Aldaar afbeelding no. 322, bladz. 364/5.

Wumkes.nl

Twee series elk van zes bladen getiteld: *„Alderhand voorbeelden van doorgebroken silver-smitswerk, getekend en gesneden door Jean Folkema"* zijn in 1680 bij C. Allard te Amsterdam uitgegeven. Op elk der bladen dezer series komen verscheidene motieven en zilversmidsornamenten voor.

Een andere serie, getiteld: „Livre de feuillage et d'ouvrages d'orfèvrerie inventés par T. Le Juge. Pet. Schenck excudit Amst. Folkema" is blijkbaar door hem gegraveerd naar de teekeningen van Theodore Le Juge, een teekenaar, graveur en goudsmid, die omstreeks het midden van de 17e eeuw te Parijs werkzaam was.

Op de door Le Juge ontworpen prenten komt speciaal voor een zwaar acanthus-blad-ornament, zooals wij dat o.a. op verscheidene gedreven zilveren brandewijnskommen van Leeuwarder meesters uit de eerste jaren der 18e eeuw aantreffen.

Deze laatste serie omvat een twaalftal bladen met verschillende motieven van goud- en zilversmidswerk en lijfssieraden.

Onze Dokkumer zilversmid, die na 1695 naar Amsterdam verhuisde, was de vader van Jacob Folkema, kopergraveur geboren te Dokkum in 1692, overleden te Amsterdam in 1767, van Anna Folkema, miniatuur-schilderes en kopergraveur geboren te Dokkum in 1695, overleden te Amsterdam in 1768 en waarschijnlijk ook van Fopje Folkema eveneens kopergraveur.

R. Jacobs Folkema, die eveneens ornament-bladen naar Le Juge in het koper graveerde, is waarschijnlijk een broeder van Jan [1]). De vermelding, dat onze Dokkumer zilversmid evenals een der Leeuwarder Lely's naar Parijs getroond zou zijn en daar voor de Koninklijke munt medailles gegraveerd zou hebben [2]) schijnt een legende te zijn, die zijn ontstaan dankt aan een foutieve opvatting van de onderteekening van een aantal gravures van medailles in van Loon's geschiedenis der Nederlandsche penningkunde.

De onderteekening „J. Folkema" aldaar heeft betrekking op

---

[1]) Zie Thieme Becker: Künstler-Lexicon Deel XII op de namen van de verschillende leden der familie Folkema.

[2]) Zie W. Eekhoff in zijn artikel „De kunst in Friesland" opgenomen in zijn boek „De stedelijke Kunstverzameling van Leeuwarden" (1875) bladz. 300.

Wumkes.nl

den zoon Jacob, die de gravures van de medailles voor het boek van van Loon stak [1]).

Ook van meesters uit verschillende andere Friesche steden is werk bekend.

Zoo bijv. uit HARLINGEN: kandelaars, offerschalen, doopbekkens, avondmaalschotels, bekers, kroezen, brandewijnskommen, theebusjes, theetrommels, speldebakjes, geboortelepels, enz., FRANEKER: offerschalen, verscheidene bekers, achtkantige brandewijnskommen, theepotjes, theebussen, enz.; STAVEREN: gegraveerde bekers, en WORKUM: kroezen en achtkantige brandewijnskommen enz.

Van enkele dezer stukken, die vroeger op tentoonstellingen geweest zijn, zijn de meesterteekens gepubliceerd. Zoo weten wij daardoor o.m. dat in het derde kwart van de 17e eeuw te Staveren een meester werkte, die de letters S en I door elkaar als meesterteeken had aangenomen en wiens naam door bedoelde beide letters zal worden aangewezen [2]). Buitendien had de heer E. VOET JR. uit Bloemendaal, die zich ten onzent het eerst op de studie der zilvermerken toelegde, de welwillendheid ons verscheidene zilverwerken uit die steden met een korte aanduiding der meesterteekens op te geven.

Waar echter de eigenlijke merkenstudie — d. w. z. het nagaan en onderling vergelijken en groepeeren van de op de zilver-werken ingeslagen stempels — in dit opstel zooveel mogelijk achterwege gelaten is, omdat zulks na de van 15 Augustus tot 15 September 1927 in het Friesch Museum te Leeuwarden te houden tentoonstelling met meer vrucht kan geschieden dan nu, meen ik mijn overzicht van het Goud- en Zilversmidsbedrijf in Friesland hiermee te kunnen sluiten.

De hierna als bijlagen A en B aan het archief van Leeuwarden ontleende inventarissen vormen een goede aanvulling voor onze kennis van wat aan gemaakte zilveren voorwerpen en gereedschappen in een Leeuwarder zilversmidswinkel en werkplaats uit onzen bloeitijd gevonden werd.

---

[1]) Zie Thieme Becker: Künstler-Lexicon in voce Johannes Jacobsz. Folkema.

[2]) Catalogus van de tentoonstelling in 1900 te Leeuwarden gehouden, nos. 91 en 92.

Wumkes.nl

BIJLAGE A.

Inventarisatie van de goederen, actien en gerechtigheden, nagelaten bij WILLEM OLDHOFF, Mr. goldsmid, te Leeuwarden. 1663/4 [1]).

Silver.

Een silver gedreven tafelbord wegende 37 1/2 lood.
Een silveren mingel wegende 36 1/4 lood.
Een silveren beecker wegende 22 3/8 lood.
Ses silveren lepels wegende 16 3/4 lood.
Een speld backie wegende ses lood.
Een silveren coop wegende 20 1/2 lood.
Een ditto coop van 12 lood.
Twee lepels wegende 5 5/8 lood.
Twee lepels wegende 4 3/4 lood.
Twee lepels wegende 5 1/8 lood.
Een beecker wegende 7 3/4 lood.
Een soutvattie wegende 5 3/4 lood.
Een troukistie wegende 10 7/8 lood.
Een onderriem wegende 12 3/8 lood.
Een koocker wegende 6 1/8 lood.
Een oirijser wegende 1 3/8 lood.
(Hierna volgen tien idem resp. 2, 2 1/8, 1 1/2, 1 3/8, 1 5/8, 2 3/8. 2, 2 1/4, 2 1/2 en 1 1/2 lood.)
Een bol wegende 2 3/4 lood.
Twee gaspen wegende 4 1/4 lood (nog twee dito van 1 1/8 en van 1 lood).
Een half dosijn lepels wegende 13 3/8 lood.
Een beslagh van een noot wegende 32 3/4 lood.
Een corpus van een credens wegende 6 lood.
Een schaaltie wegende 2 1/8 lood.
Een brandewijnscroessie wegende 7/8 lood (met nog twee idem, van 1 1/8 en 1 3/8 lood).
Acht cnopen wegende 4 1/8 lood.
12 cnopen wegende 2 7/8 lood.
19 ditto wegende 1 3/4 lood, 12 ditto wegende 2 1/8, 10 ditto wegende 1 en 12 ditto wegende 1 3/8 lood.

[1]) Deze inventarisatie is niet gedateerd, doch staat in het Inventarisatieboek tusschen eene inventarisatie van 3 December 1663 en eene van 3 Februari 1664. R. Visscher.

Wumkes.nl

Elff silveren ringen wegende $2^{7}/_{8}$ lood.
Enige feters pijppen wegende $5^{3}/_{8}$ lood.
Een briefke met slechte perlspelen.
Een brandewijnscroessie wegende $1^{5}/_{8}$ lood.
Een silveren penn wegende $1^{3}/_{8}$ lood.
Haeck en oogh met wat cnopen wegende $1^{1}/_{2}$ lood.
Een brandewijnscroessie wegende $^{3}/_{4}$ lood.
Twe hechties met een kayke wegende $2^{1}/_{8}$ lood; idem $1^{7}/_{8}$ lood;
Een hecht en kayke, $1^{3}/_{8}$ lood.
Drie hechten wegende $2^{3}/_{4}$ lood, twe ditto $1^{1}/_{8}$ lood.
Een lepel wegende $2^{5}/_{8}$ lood.
Een kandelaar wegende $16^{3}/_{4}$ lood.
Twe hechties wegende $1^{1}/_{4}$ lood
Een bosch cnopen wegende $9^{3}/_{4}$ lood, met 16 ditto's van: $7^{1}/_{4}$, 5, $3^{7}/_{8}$, 3, $1^{3}/_{4}$, $4^{1}/_{2}$, 11, 4, $2^{5}/_{8}$, $2^{7}/_{8}$, $4^{1}/_{4}$, 4, 2, $6^{3}/_{4}$, $2^{3}/_{4}$ en $2^{1}/_{4}$ lood.
Een paar kettingjes wegende $8^{1}/_{2}$ lood.
Een kettingh met een harttie wegende $2^{3}/_{4}$ lood.
Twe kettinghs wegende $7^{7}/_{8}$ lood, met 16 paar ditto's van: $6^{1}/_{4}$, 8, $10^{5}/_{8}$, $7^{7}/_{8}$, 12, $9^{3}/_{4}$, $11^{1}/_{8}$, $10^{1}/_{8}$, $16^{7}/_{8}$, $17^{1}/_{2}$, $17^{7}/_{8}$, $15^{3}/_{8}$, $19^{5}/_{8}$, $13^{1}/_{2}$, 10 en $16^{5}/_{1}$ lood.
Een kettingh wegende $5^{3}/_{8}$ lood met 3 ditto's, van 4, $4^{5}/_{8}$ en $8^{1}/_{8}$ lood.
Een kaysel en kettingh wegende $20^{5}/_{8}$ lood.
Een kaysel wegende $15^{5}/_{8}$ lood; een idem, 26 lood.
Twee kettings met een haek wegende 14 lood.
Een onderriem wegende 20 lood, met 6 idem, van 19, $28^{1}/_{8}$, $18^{5}/_{8}$, $22^{7}/_{8}$, 22 en 11 lood.
Een koker wegende $8^{1}/_{2}$ lood, met 7 idem, van $9^{0}/_{8}$, $8^{1}/_{4}$, 8, $8^{1}/_{4}$, 8, $5^{3}/_{4}$ en $5^{3}/_{4}$ lood
Een coocker beslagh wegende $5^{3}/_{8}$ lood, met 3 idem van $5^{7}/_{8}$, $2^{1}/_{2}$, $4^{1}/_{4}$ on $1^{3}/_{4}$ lood.
Een koocker wegende $4^{1}/_{8}$ lood.
Een silver confertie wegende $8^{1}/_{8}$ lood.
Een silveren penningh wegende $2^{3}/_{4}$ lood; idem $3^{1}/_{4}$ lood.
Een dubb. R. D. wegende $3^{3}/_{4}$ lood.
Een wildeman rijxd. (zonder opgave van gewicht).
Twe judaspenningen wegende $1^{1}/_{4}$ lood.
18 meshechten wegende $21^{3}/_{5}$ lood.
Een hecht wegende $2^{1}/_{2}$ lood; twee idem van $3^{1}/_{4}$ en $1^{7}/_{8}$ lood.

Wumkes.nl

Twee ondersten van een koker met een band wegende $4^{3}/_{8}$ lood.
Negen brandewijnskroessies wegende $9^{1}/_{2}$ lood.
Een bossie cnopen wegende 4 lood.
Drie hemdscnopen wegende $1^{1}/_{4}$ lood.
Een haeck wegende $5^{3}/_{4}$ lood, een idem 3 lood.
Vier slotties van een kaysel wegende $2^{1}/_{8}$ lood.
Een haeck en eenige slotties wegende $5^{7}/_{8}$ lood.
Thien vingerhoeden wegende $6^{1}/_{2}$ lood.
Een beecker wegende $16^{1}/_{2}$ lood, drie idem van $9^{5}/_{8}$, 11 en $19^{1}/_{4}$ lood.
IJsbeecker wegende $8^{1}/_{4}$ lood, met twee idem van $7^{5}/_{8}$ en $6^{3}/_{8}$ lood.
Een cop wegende $17^{1}/_{2}$ lood; een idem $10^{3}/_{4}$ lood.
Een melckmeyssie wegende 10 lood.
Men schaeltie wegende $10^{1}/_{2}$ lood.
Een confertie wegende $6^{5}/_{8}$ lood.
Een mosterpot wegende $7^{3}/_{8}$ lood, een idem $7^{1}/_{2}$ lood.
Een soutvattie wegende $8^{1}/_{8}$ lood, met 6 idem van $5^{5}/_{8}$, 4, $5^{1}/_{2}$, $3^{3}/_{4}$, $7^{1}/_{2}$ en $7^{1}/_{2}$ lood.
Een vergulden romer wegende 4 lood; een idem 4 lood.
Een pomanderbal met het kettingtie wegende $5^{1}/_{4}$ lood.
Een decksel van een cop wegende $6^{1}/_{2}$ lood.
Een tabacksdoos wegende $3^{3}/_{8}$ lood.
Een poeyer doossie wegende $4^{3}/_{4}$ lood, een idem $5^{1}/_{2}$ lood.
Een schaaltie wegende $2^{1}/_{8}$ lood.
Een portefrais wegende 5 lood.
Een coppie wegende $3^{3}/_{8}$ lood.
Drie lepels wegende $8^{5}/_{8}$ lood, met 9 × drie idem van 7, $8^{1}/_{2}$, $8^{1}/_{4}$, $8^{3}/_{8}$, 8, $6^{1}/_{4}$, $6^{1}/_{8}$, $7^{1}/_{4}$ en $6^{1}/_{2}$ lood.
Drie lepels clein wegende $3^{3}/_{8}$ lood
23 haarnaelden wegende 13 lood.
Ses brandewijnskroeskes wegende $6^{1}/_{8}$ lood.
Vijff kelkies wegende $7^{1}/_{2}$ lood.
Twee kroeskes wegende $2^{3}/_{8}$ lood, idem 3 lood.
Een brandewijnsfluyttie wegende $2^{1}/_{8}$ lood.
Een schaaltie wegende $2^{1}/_{8}$ lood.
Een fluyttie wegende $1^{3}/_{8}$ lood.
Een tontie wegende $2^{7}/_{8}$ lood.
Een halff dosijn eyerlepelties wegende $2^{3}/_{4}$ lood.
Een borstpenning wegende 3 lood.
Twee pomanderdoossies wegende $2^{1}/_{2}$ lood.

Wumkes.nl

Een tandstokelaer wegende $1^{3}/_{4}$ lood.
Een haeck wegende $2^{1}/_{8}$ lood, met 12 idem.
Een onderriemke wegende $6^{1}/_{4}$ lood.
Een partijke beslagh wegende $3^{7}/_{8}$ lood.
26 hechties wegende $15^{1}/_{2}$ lood.
8 ondersten van koockers wegende $4^{7}/_{8}$ lood.
Ses voorkettens met een beugel wegende $5^{1}/_{4}$ lood.
Een paar broecks cnopen wegende $1^{5}/_{8}$ lood; met 2 idem.
Drie cnopen wegende $1^{1}/_{8}$; een bossie cnopen 2; vier tasck-cnopen $1^{1}/_{8}$, twee gaspen $1^{1}/_{4}$ lood.
Thien vingergoeden wegende $5^{1}/_{2}$ lood; allerhande snuysterye $22^{1}/_{2}$ lood. Een boeck-beslagh $^{7}/_{8}$ lood.
Twee agnus dei met een kettingtie wegende $1^{3}/_{4}$ lood,
Een hoedband wegende 2 lood.

Juwelen en goud.

Een paer braseletten wegende 3 lood 24 asen.
Een kop kettingh wegende 3 lood, een engels, 16 asen.
Idem wegende 3 lood $5^{1}/_{4}$ engels.
Een dubbeld hoepringh wegende 6 engels 30 asen.
Idem wegende $7^{1}/_{4}$ engels; idem $6^{1}/_{4}$ engels.
Een draad ringh wegende 4 engels 6 asen.
Een harten strick ringh wegende $6^{1}/_{4}$ engels.
Idem wegende 5 engels 2 asen.
Een hand-trouwringh wegende 2 engels 30 asen; met 4 idems.
Een seeff ringh wegende 2 engels 13 asen, met idem.
Een gladde hoepringh wegende 3 engels 6 asen.
Een hoepringh wegende 2 engels 28 asen, met 10 idem.
Een hartringh wegende 1 engels 26 asen.
Hoepringh wegende 2 engels 30 asen; met tien idem.
Een ringh met drie stenen wegende 3 engels 12 asen.
Idem wegende $2^{1}/_{4}$ engels. Idem $1^{3}/_{4}$ engels. Idem 2 engels 12 asen.
Idem met een steen wegende 1 engels 4 asen.
Voir ring wegende $2^{1}/_{2}$ engels. Een idem $^{3}/_{4}$ engels.
Een gouden haarnaald wegende $8^{3}/_{4}$ engels.
Idem wegende $6^{3}/_{4}$ engels. Idem $5^{1}/_{4}$ engels. Idem $7^{1}/_{2}$ engels. Idem $6^{1}/_{4}$ engels.
Een paar gouden stifties wegende 2 engels $^{3}/_{4}$. Idem 2 engels 28 asen.

Wumkes.nl

Een paar es haeckies wegende $1^{3}/_{4}$ engels, met vier idem van $1^{3}/_{4}$ engels, 2 engels 14 asen, 1 engels 20 asen en $1^{1}/_{4}$ engels.
Een roos ringh met rode stenen wegende $4^{1}/_{4}$ engels.
Een turkois ringh wegende 3 engels, met drie idem.
Een draadwerx ringh wegende $1^{1}/_{2}$ engels, met twee idem.
Een ringetie met een schildert tronijtie wegende $1^{1}/_{2}$ engels.
Een paar braseletten met perlen wegende $25^{1}/_{4}$ engels.
Een bandtie om 't hooft met perlen wegende 13 engels.
Een roos ringh wegende 3 engels 12 asen, met twee idem
Een ringh met drie stenen wegende 2 engels 12 asen, met vier idem.
Een ringh met een steen wegende 2 engels, met negen idem.
Een turkois ringh wegende 2 engels 4 asen.
Een haarnaeld wegende $4^{3}/_{4}$ engels. Idem 5 engels 26 asen.
Ses paer gouden stricken met kristal.
Een paer strickies met een steentie.
Vier paer halve maenties met kristal.
Een paer cleine gouden halve maenties met peerlen.
Een paer pendanten met ses en twintigh klabbecken.
Een paer pendanten met acht clabbeken tsamen en twe perlen.
Negen paer haecken en oiskes.
14 paer cristallen met kapkes en een eenlingh.
Seven paer cristallen sonder kappen.
23 paer silver vergulden haecken en oissen.
Noch twe oiskes.
2 paer hyasinties met peerlties.
2 vergulden haarnaelden noch een.
Een weinich verguld silver wegende $2^{1}/_{8}$ lood.
Een verguld kettingh wegende $5^{3}/_{4}$ lood.
Een brieffke met wat peerlties.
Een partij van allerhande soorte goud wegende $6^{1}/_{2}$ engels.
Enige cristallen in een doossie.
Eenige vergulden doppen wegende $1^{1}/_{2}$ lood.
Een cristallen horlogie kas.
12 paer gouden capkes wegende 4 engels.
Seven bos cristallen.
6 paer gouden capkes wegende 2 engels 8 asen; idem 2 engels 8 asen.
Een cristallen horlogie kas.
Een dooske met 12 paar cristallen.

Wumkes.nl

Drie paar halve maenties, een paer strickies en drie paer gouden haeckies tsamen wegende $8^{3}/_{4}$ engels.
Negen oude gouden doppen wegende $5^{3}/_{4}$ engels.
Een tafeldicksteen tot omtrent 150 £ waardigh no. 1
Een ad idem tot 110 no. 2.
Een diamant roosringh no. 3 tot omtrent 60 £.
Een ad idem met no. 4 tot 40 £.
Een hoepringh met seven stenen met no. 5 tot 55 £.
Een tafeldicksteen met no. 6 tot 56 £.
Een roossteenringh met no. 7 tot tsestigh £.
Een dicksteen ringh met no. 8 tot 36 £.
Een ad idem met no. 9 tot 30 £.
Een ad idem met no. 10 tot 24 £.
Een diamant punt ringh no. 11 tot 15 £.
Een drie dicksteenringh no. 12 tot 26 £.
Een ringh met drie roossteenties no. 13 28 £
Een ad idem met no. 14 24 £
Een ad idem met no. 15 24 £
Een ad idem met no. 16 14 £
Twee dicksteenties met een roos in 't midden no. 17 12 £
Twe robijntjes en en een diamant in het midden met no. 18 8 £
Een dicksteentie no. 19 8 £
Een roossteentie no. 20 10 £
Een tafelsteentie no. 21 10 £
Een roossteentie no. 22 34 £
Een roossteentie no. 23 9 £
Een tafelsteentie no. 24 10 £
Een dimsteentie no. 25 10 £
Een ad idem no. 26 9 £
Een ringetie met drie steenties met no. 27 7 £
Een ad idem met no. 28 7 £ 10 stvs.
Een doodshooffd ringetie no. 29 3 £ 10 stvs.
Een ad idem no. 30 3 £ 10 stvs.
Een ringetie met een conterfeitsel no. 31 5 £
Een robijn roosringh no. 32 9 £
Een ad idem met een diamant in 't midden no. 33 13 £
Een robijn roosringh no. 34 8 £
Een ringh met een robijn no. 35 18 £

Wumkes.nl

Een soffier ringh no. 36	12 £
Twe losse diamant roossteenties met no. 37 't samen tot	96 £
Drie cleine steenties no. 38	14 £
Een paer pendanties met perlen no. 39	44 £
Vijff losse steenties no. 40	40 £
Twe pendanten no. 41	140 £
Twe pendanten no. 42	32 £
Thien losse diamanten no. 43	36 £
18 cleine stuckies van diamanten en twe stuckies Turcoissen, no. 44	6 £
Noch negen stuckies diamanten no. 45	8 £
Een dicksteentie no. 46.	20 £
12 dimsteenties no. 47	36 £
Twe dicksteenties met een turcois 't samen no. 48	5 £
Een onyckel no. 49.	
Vier schilder tronikes en 8 glasen, met no. 50	
Een patent laad met allerhand soorte van steenties no. 51.	
Een ad idem, no. 52.	

Silver.

Een silver verguld scheeppie weecht	16 lood.
Een credens	$35^1/_4$ lood.
Een oude beecker	$7^1/_2$ lood.
Een soutvattie	$8^1/_2$ lood.
Een beeckertie	$4^3/_8$ lood.
Drie lepels	$7^1/_4$ lood.
Twe lepels	$4^1/_2$ lood.
Een ul	$13^1/_4$ lood.
Een paer broeckscnopen	
Een silver koetswagen en peerden	$6^1/_4$ lood.
Een fruytben	$2^1/_2$ lood.
Vier stuckies poppegoed	$4^3/_8$ lood.
Acht stuckies poppegoed	$6^5/_8$ lood.
Een heerdyser en twe branders	$7^1/_2$ lood.
Vier stuckies poppegoed	$6^5/_8$ lood.
Een evenaertie	2 lood.
Twe blakers	$5^5/_8$ lood.
Vier stuckies	$5^3/_8$ lood.

Wumkes.nl

Een coninx star $3^1/_8$ lood.
Vier stuckies $4^1/_8$ lood.
Een silver gevestie 4 lood.
Vier stucken, vier stucken, vier st. $5^1/_4$, $5^1/_8$ en $3^3/_4$ lood.
Vijff stuckies, noch een $3^1/_4$ lood.
Ses lepelties $1^1/_4$ lood.
Twe candelaerties $4^1/_8$ lood.
Een spinwiel 4 lood.
Vier stuckes $2^1/_8$ lood.
Een spinwieltie $2^3/_8$ lood.
Seven stuckies, 6 idem, vier idem, $3^3/_4$, $3^1/_2$, $1^1/_8$ lood.
Seven, seven, twe, vier stucken, $3^1/_4$, $3^3/_8$, $2^1/_4$, $2^1/_4$ lood.
Een Tick Tackbord $5^3/_8$ lood.
Een kanbord met vier kanties $2^1/_4$ lood.
Seven stuckies $1^3/_8$ lood.
Een corffke $4^5/_8$ lood.
Een wiege $2^1/_4$ lood.
Een corffke en twee idem $2^3/_8$, $2^1/_8$ en 2 lood.
Twe corffkes $3^3/_4$ lood.
Twe kokerties met mes en furck
18 vergulden pijpen met peerlties.
Twe mans hechten en twe vrouwen hechten.
Ses vingerhoeden.
Een lanteerntie, $5^1/_8$ lood. Noch een 3 lood.
Een fruk (furk) met doppen.
Twe en dartigh mesken kayen.
Een leren kokertie met drie silveren banden.
Twe silveren soutvaten. 8 lood vijff achtendek
Een poeijer doos 21 lood 7 achtendek
Noch een poeyer doos 18 lood 3 quart.
Een soutvat 8 lood 5 achtendek.
Een halff mingelen 24 lood 5 achtendek.
Een butterschael, 25 lood 3 achtend. Noch een 25 lood 3 achtend.
Noch een schael 26 lood 3 achtend.
Een pegels kantie 15 lood 1 achtend.
Een half mingelen 29 lood 1 achtend.
Noch een half mingelen 26 lood 3 quart.
Drie oords 33 lood 5 achtend.
Een mingelen 44 lood 3 quart.
Een soutvath 18 lood een quart. Noch een, 18 lood een halff.
Een silveren kandelaer 35 lood 3 quart. Noch een, 36 lood.

Wumkes.nl

Een candelaer 21 1/4 lood, idem 20 1/2 lood.
Een mosterpot 12 5/8 lood, idem 16 5/8 lood.
Een beecker 32 1/2 lood.
Een gedreven fruytschael 46 3/4 lood.
Een snuytter 4 1/2 lood.
Een cleerborstel 2 1/2 lood
Een silveren penn 2 3/4 lood, met twee idem van 1 1/2 lood.
Een vergulden penn 2 1/8 lood.
Idem met een ruyge rand 1 3/8 lood.
Een gulden penn 1 5/8 lood.
3 1/2 dosijn paar vergulden haecken en oisen.
Noch thien paar schulpkes haken en oissen.
Drie cristallen bijtters.
Een streng rode bloedcoralen, met 21 idem (van pl.m. 2 lood).
Een strengh barnstien coralen 2 7/8 lood, idem 1 7/8 lood.
Elff gouden doppen 14 engels.
Vijftien gouden doppen 20 1/4 engels.
Seventien gouden doppen 12 3/4 engels.
Twe toer fijnne paerlen waer in sijn 125 stucks.
Een paer fijnne braseletten met 252 stucks paerlen.
Twe hondert cleynne fijnne paerlen.
Een dooske met fijnne paerlen.
Een dooske met fijnne paerlen.
Noch een dooske met fijnne paerlen.
Een bossie fijnne paerlen bestaende in 290 stucks.
Een doossie met fijne paerlties met twe druyve-boskes.
Een dooske met clabbecken.
Een doossie met penseel steenties.
Een doossie met 58 klabbecken.
Een dooske met 13 grote clabbecken.
Een dooske met 25 clabbecken.
Een diamantie.
Twe gouden strickies met parlties.
Noch een paer met parlties.
Een paer strickies met diamanten.
Een paer strickies met parelties onder aen.
Een paar strickies met robijnties onder aen.
Een paar oorhangerties met parelties onder aan.
Noch een paar pendanties met parlen onder aan.
Noch een paar diamanties met parlties onder aan.

Wumkes.nl

Een crop boottie.
Een boottie op een haer naeld.
Een gouden Duijffke met diamanties.
Een boottie met robijnties.
Een clein boottie met een rood steentie.
Een brieffke met vier parlspelties.
Een gouden boot daer Brongersma de helft aff toebehoort.
Een strick met een boot.
Een boottie met diamanten.
Een paer pendanten.
Een strick met een booth heel kostelyk.
Een paer oirhangerties met diamanten.
Een paer pendanten.
Een clein cropbotie.
Twe fijnne paerlen.
Een stuck goud wegende $35^1/_2$ engels.
Noch een stuck goud wegende $29^1/_4$ engels.
Noch een stuck goud wegende 12 engels 4 asen.
Een vier Dubbelde Ducaat.
Een silveren hoed band wegende 3 lood.
Noch een wegende $2^3/_4$ lood, idem $1^3/_8$ lood, idem 2 lood en $^7/_8$ deel.
Een silver ongemaeckt trouwkistie wegende $5^1/_2$ lood.
Een silveren oorijser wegende $2^3/_4$ lood.
Enich oud silver wegende 58 lood.
Een parlemoer.

In het Cantoor gevonden soo gemunt silver als goud.

Hondert en negen ℔ 8 stvs. 3 penningen.
Een goud wicht.
12 lood acht engels en vier asen gesmolten goud.
De winckel met silver en goutsmits-gereetschap (deze post is niet nader omschreven).

Wumkes.nl

BIJLAGE B.

Inventarisatie en resp. beschrijvinge gedaan met consent van de Here Praesiderende Burgem. Tiberius Taecama door mij Petrus Viglius geswooren Clercq ter secretarije der stede Leeuwaarden van de goederen, huysgeraden en inboelen, tegenwoordig bij TIAARDT VAN DER LELY, mr. silversmidt cum uxore gepossideert ten versoecke van Aaltie, Fredrick en Dr. Gerhardus van der Lely als geïnteresseerde crediteuren uijt crachte van achterstallige huyshuyren volgens appointement op den Requeste bij den Reqrnten den E. Raad op gisteren ingedient daarop verleent Actum den 19e May 1688.

In de Voorcamer.

Een en dartich schilderijen soo groot als klein soo op de vloer als aan de want, waarvan tien sijn met roodlack gecachetteert en van no. 1 tot 10 incluis gequoteert en buyten deselve noch een van Margareta de Heer.
Noch twaleff cleine schilderijen, waar onder eenige sijn die op kooper geschildert zijn.
Noch vier cleine ad idem.
Een groote spiegel met drie silveren spiegel plaeten
Noch drie spiegels soo clein als groot, waar op de grootste een silveren knop staat.
Vijff roode gedraeyde matstoelen.
Vier swarte ad idem
Noch tien slechte matstoelen.
Twee rusleeren stoelen.
Een neuteboomen vrouwenstoel.
Een eecken comptoir taaffel.
Een schencktaaffeltje.
Een sederhouten kiste.
Een bedt en peull.
Noch een bedt en peull.
Vijff oorcussens.
Vier witte steenen kannen met silveren deksels.
Drie glazen boutellies met silveren doppen.
Een bedt en peull.
Twee laackens.

Wumkes.nl

Twee groene gevoerde deeckens.
Een witte spaanse deecken.
Vier oorcussens met hare sloopen.
Een paar groene gordijnen, rabat en schoorsteencleedt.
Veertien stoelcussens soo groene als rode, laackens en trijpen.
Een glasen silver kastie.
Een korff met eenich ijserwerck.
Vier stucken matte.
Een taaffelsbladt.
Een ronde taaffel.
Vijff grote blauwe steenen koppen.
Twee cleine ad idem.
Twee blauwe steenen flessen met een suyckerpot.
Vijfftien soo wijn- als bierglasen.
Een nest gebackene en geschilderde bierglasen.
Drie gepleisterde beelden.
Twee porceleinen kopkes.
Een boeckien met silver beslach.
Een silveren cassettie in een houten stall.
Noch drie silveren spiegel platen met hare stallen.
Vier proeffsteenen.
Een groen saeyen taaffelspreedt.
Een wit linnen glasgordijn.
Een eecken kast en daarin bevonden
Vier neusdoecken met een witte kapsloyer.
Seventien cleine kinderdoecken.
Elleff grote.
Twee kinderborsthembdties.
Een nachtspreedt met grote ackers.
Twee cleene kindermutskes
Twee kinder rufftdoecken.
Tien soo slippen als hullen.
Een kinder Neusdoek.
Een wit optreckers wambuys met een coleurd saeyen broeck met linten.
Een doos met eenige vercierde linten.
Een swart laatie met alderhande linten en rommelerijen.
Drie kleerbeesems.
Een musquet en een verketstock.
Een kolff met twee stocken.

Wumkes.nl

Een toerts.
Twee saeyen scholdoecken.
Een lap laacken.

Noch een geverfft kastie en daarin
Een broeck, wambuys en sluyer.
Een paar swarte hoossen.
Een paar roode ad idem.
Drie boeckies bladgout.
Zes boeckies bladsilver.

Een laadtie waar inne sijn twee doosies met christallen.
Een doosie en daarin achtentwintich silveren spelden en een gouden poutrettie met een glaasmakers diamantsteen.
Acht silveren knoopen met een gasp.
Een silveren cassiettie.
Een yvooren doosie.
Drie silveren bouties knoopen met steenen.
Eenige rode koralen.
Vijff slippen.
Ses kinddoecken.
Dartien neusdoecken
Ses dassen.
Dartien handtdoecken.
Twee peulsacken.
Een laacken.
Een nachthalsdoeck.
Drie blauwe schorsteencleden.
Een blauwe linnen sack.
Een witte peulsack.
Een coleurd manteltie met bont gevoert.
Een coleurd greinen manteltie.
Twee witte schoteldoecken.
Twee servetten en een taaffellaacken.
Een hollants emmerke.
Een mantelstock.
Een swarte sayen mans scholdoeck.
Ses duytse mutsen en drie dassen.
Een doos met eenich coleurdt sijden lint.
Een silveren kop wegende 20 loodt.

Wumkes.nl

Een stuckien silveren kant swaar een loodt.
Een paar handschoenen met fijne silveren franien.
Een roodlaackens gesondheit met tien silveren knopen.
Een wit dymen onderbroeck.
Omtrent drie el wit fijndoeck.
Vier groene glasgordijnen.
Twee cleine lapkes saaij.
Noch enige lappen saey.
Twee buratten scholdoecken.
Eenige trijpen en satijnen lappen.
Een boeck in quarto geïntituleert tafelen van reeckeningen in gout en silver door Sievert Jans.
Noch twee boecken in quarto.
Noch een lang folioboeck.
Een achtspont kooper geslooten gewicht.
Een paar kooperen schaelen met een yseren evenaar.
Een waeyer.
Een ponsoenbos met ponsoenen.
Vijff pont kooper soo rood als geel.
Een poppe papegaeyskorffke met drie gemaackte vogelties daarin.
Een poppeledicantie.
Een poppe-speldewercksbordtie.
Een fles met sterckwater.
Een leeren draagbandt met swarte sijden franien en daaraan een silveren gasp en plaat.
Een silveren bril met een kassettie.
Drie paar silveren geamillieerde broecks knoopen.
Twee snoer amber coralen.
Een silveren haack en een oogh.
Een silveren poppe draagh berryke.
Een silveren hayrnaaldt.
Vijff paar silver vergulden piepkes.
Een silver vergulden haackien.
Twee silveren Oorbanden aan scheeden.
Noch seven schilderijen inde gangh.
Een pieck.
Twee reckies met negen witte schaelen.
Twee schootels.
Een patroonkastie vol patronen.
Een stockschroeff.

Wumkes.nl

In de achterkeuken.

Een deecken.
Twee Laackens.
Twee oorcussens met sloopen.
Drie yseren potten.
Twee koperen koeckpannen.
Twee witte steenen schaelen.
Een witte steenen scheerbecken.
Eenige potten en pannen.
Een looden kanarijback.
Een kooperen stelp.
Enich rommelerij.
Een groote steenen kroegh.
Een stooff met een koperen zeel.
Een taaffellaacken met twee serwetten.
Vier stooven.

Op de solder.

Een paar grote koperen schaelen met een ijseren eevenaar.

Naevolgende goederen sijn op dato bevonden inde huysinge staande inde Speelmanstraat bij Tiaardt van der Lely cum uxore sullende worden bewoont.

Een ronde taaffel.
Een toonbanck.
Vier matstoelen.
Een kanbordt.
Een swart laackens vrouwenrock.
Een paarssen uts.
Een roodscharlaackens ad idem.
Een roodcarmosijnen uts.
Een greinen rock met blauw voer.
Een paar swarte mans hoossen.
Een voetbanck.
Een silverkastie.

Op de solder.

Twee wateremmers.

Wumkes.nl

Noch op de bovensolder.

Drie bruineer steenen.
Tien silversmidts haemers
Twee kooperen stamplaten.
Een koperen deegel omt gout in te gieten.
Een koperen ponsoenbos.
Een grote met een cleinen kooperschael.
Een oudt koperen vuyrbecken.
Negen kooperen gietflessen.
Een yzeren teerlingh.
Een giettangh.
Een ijseren bugorsy.
Een blaasbalck.
Een kooperen becken met pick.
Twee houten schroeven.
Een yseren scheliet.
Twee treckijzers.
Een dril.
Een snaryser.
Twee scheerysers.
Een draeybanck.
Een speerhaack.
Een tas.
Een korff met eenich rommelerij.
Een schencktaaffeltie.
Noch een kleerkorff.
Twee broodkorffkes.
Een armkorffke.

Op de vooropkamer en daarop

Twee waschtobben en daarin bevonden naevolgende kooper en tinwaeren.
Tien tinnen schootels soo groot als clein.
Vier en twintich tinnen tafelborden.
Een tinnen sausierke.
Een tinnen kom.
Twee tinnen waterpotten.
Een tinnen spuwpott.
Een tinnen fles.

Wumkes.nl

Een tinnen schawot.
Een tinnen mingelen.
Een tinnen halffmingelen.
Een tinnen schrijfflaadt.
Een kooperen doosie met reecken penningen.
Een kooperen pot.
Een kooperen gootlingh.
Een koperen taartpanne.
Een koperen handtbecken.
Een koperen kandelaar.
Een kooper vijsel.
Vier paar kooperen schaelen met ijseren eevenaars.
Een wytlingh.
Een schilderij door Croos.
Noch een Landschap met een vergulden list.
Noch een schilderij waar op achter geteeckent staat no. 19.
Noch een schilderij van een hen op het nest door Camphuysen.
Een schilderij van een droncken boer door Natus.
Een schilderij van Maria Magdaleen.
Noch een schilderij van de doot van de Here Christus.
Noch een keuckenstuckien.

Aldus gedaan geinventariseert en geslooten In kennisse mijn Commissaris handt beneffens de subscriptie van de geswooren clercq Actum bij continuatie den 1 September 1688.

T. TAECAMA.

P. VIGLIUS.
1688.

Wumkes.nl

BIJLAGE C.

De Resolutiën van de Staten van Friesland geven ons ook de directe redenen aan, waarom in 1695 van overheidswege in het werk van den Keurmeester Generaal werd ingegrepen en het slaan van het Provinciaal wapen op het na dien tijd gekeurde zilver werd voorgeschreven.

De in het archief van het Friesch Genootschap berustende oude copiën dezer resolutiën bevatten daaromtrent de volgende stukken.

Een brief van de Staten aan „de(n) Oude(n) Keurmeester Balck tot Bolsward", van 9 Maart 1695 luidende:

Beste, Lieve, Besondere.

Wij zijn in 't zeker geinformeert van het grote verval, waerinne de keur op het silver is vervallen, geduirende de tijt dat U als keurmeester-generael daer over de opsicht is toevertrouwt geweest, waer over wij nodigh geoordeelt hebben U nader te verstaen;

Ordonneren U derhalve, om op aenstaende Maendach morgen voor negen uiren U te vervoegen tot Leeuwarden op 's Landschapshuijs, om ons rekenschap van 't gene voorschreven is te geven, sonder daer omtrent te blijven in gebreeke.

Wumkes.nl

Waer toe ons verlatende, sullen wij U Gade bevelen. Leeuwarden den 9en Martij 1695.

U goede Vrienden
De Staten van Vrieslant
was geparapheert
J. Hamme van Camstra st
Ter Ordtie derselver
geteekent H. Huber.

Aen de Oude Keurmeester Balck tot Balswart.

De tengevolge van dit onderhoud genomen resolutie geeft onomwonden de oorzaak van het verval van het keurwezen in Friesland weer en luidt als volgt:

De Staten van Vrieslant in 't zekere zijnde geinformeert, dat het grote verval inde keur van 't silver en goud binnen desse Provincie voor 't meerder gedeelte is veroorsaeckt door het versuim en agteloosheit van de gewesen keurmeeester generael Balck, en in desselfs verantwoordinge voor de heeren haer Ed. Mo. Gecommitteerde in't Mindergetall gedaen, geen de minste satisfactie kunnende nemen; hebben nae deliberatie goedgevonden en verstaen, de Fiscael van

Wumkes.nl

Vliet te authoriseren en te gelasten, om tegens gemelde gewesen keurmeester generael Balck, wegens versuim en verwaerlosinge van voorschreven sijne bedieninge, en het contraveniere aen sijne instructie in voorschreven sijne qualiteit aen hem gegeven, actie aen te stellen soo als hij nae genomene informatie en bevindinge van saecken, sal bevinden te behoren.

Aldus geresolveert opt Landschapshuys den 12en Martii 1695.

Was verteeckent voor Oostergoo
L. Fenema.
Voor Westergoo S. T. v. Burmania.
Voor de Gevenwalden G. Fortuijn.
Voor de Steden H. D. Crans.[1])

[1]) Het opdiepen van dezen interessanten brief en resolutie had ik te danken aan den speurzin van den Amanuensis in het Friesch Museum, den heer D. Draaisma.

Waar de heer Draaisma buitendien nog een belangrijk deel van het Sneeker gildeboekje had gecopieerd, vele gegevens uit het Bolswardsche archief had verzameld en een groot aandeel gehad heeft in het bijeenbrengen van de oude werktuigen, thans vormende de oude zilversmidswerkplaats in het Friesch Museum en bovendien zijne echtgenoote mejuffrouw Draaisma—Feenstra op zeer verdienstelijke wijze de photographiën heeft gemaakt van de zilveren voorwerpen uit het Friesch Museum en uit mijn eigen collectie, die dit opstel illustreeren, heeft dit echtpaar zeker een belangrijk aandeel gehad in het eventueel welslagen van de hiervoor staande: „Geschiedenis van het Goud- en Zilversmidsbedrijf in Friesland."

Wumkes.nl

Herinneringen en indrukken betreffende het Friesch Genootschap en zijn museum,

door Mr. P. C. J. A. BOELES.

Er zijn al weer dertig jaren verloopen sedert ik officieel met het Friesch Genootschap in aanraking kwam, als opvolger van den conservator-bibliothecaris Dr. Tj. de Boer. Dat was in het jaar 1897. Kersversch van de academie gekomen en als advocaat te Leeuwarden gevestigd, had ik, althans aanvankelijk, heel wat tijd over voor dergelijk werk.

Officieus gaan mijne herinneringen aan het Genootschap nog veel verder terug, want feitelijk ben ik er mee opgegroeid. Toen mijn vader, Mr. W. B. S. Boeles, in 1875 met de reorganisatie der Gerechtshoven te Leeuwarden kwam, nam hij terstond actief deel aan het Genootschappelijke werk door in 1877 voor de groote historische tentoonstelling van Friesland o. a de reconstructie van de senaatskamer der voormalige Franeker Hoogeschool te bezorgen. Zoo iets, dan was wel dit vertrek geschikt om de herinnering aan Friesland's wetenschappelijk verleden te verlevendigen. Gelukkig bleef er een foto van bewaard, die hier voor het eerst wordt gereproduceerd (Afb. 1).

Het fraaie kastje, bekroond met het wapen van Prins Johan Willem Friso, is een geschenk van dien stadhouder aan de academische bibliotheek van Franeker en bevat den grooten atlas van J. Blaeu, in elf deelen, Amsterdam 1662 en de „Harmonia macrocosmica studio et labore A. Cellarii Patavini." Amst. 1661. Thans siert het de provinciale bibliotheek te Leeuwarden. Het meubeltje daarnaast is eveneens een stadhouderlijk geschenk, uit het jaar 1785 Een planetarium, vervaardigd in het beroemde „Orrery" in Fleetstreet te Londen door Wright en Cole. Ik vond het in 1910 terug op een zolder van de R. H. B. S. te Leeuwarden. Nu staat het in het Friesch Museum. De portretten der professoren zijn, althans meerendeels, te Franeker gebleven in het stadhuis. Dat mijn vader zoo spoedig in het Genootschap werd opgenomen, aanvankelijk als bibliothecaris en dat hij juist de op Franeker betrekkelijke

Wumkes.nl

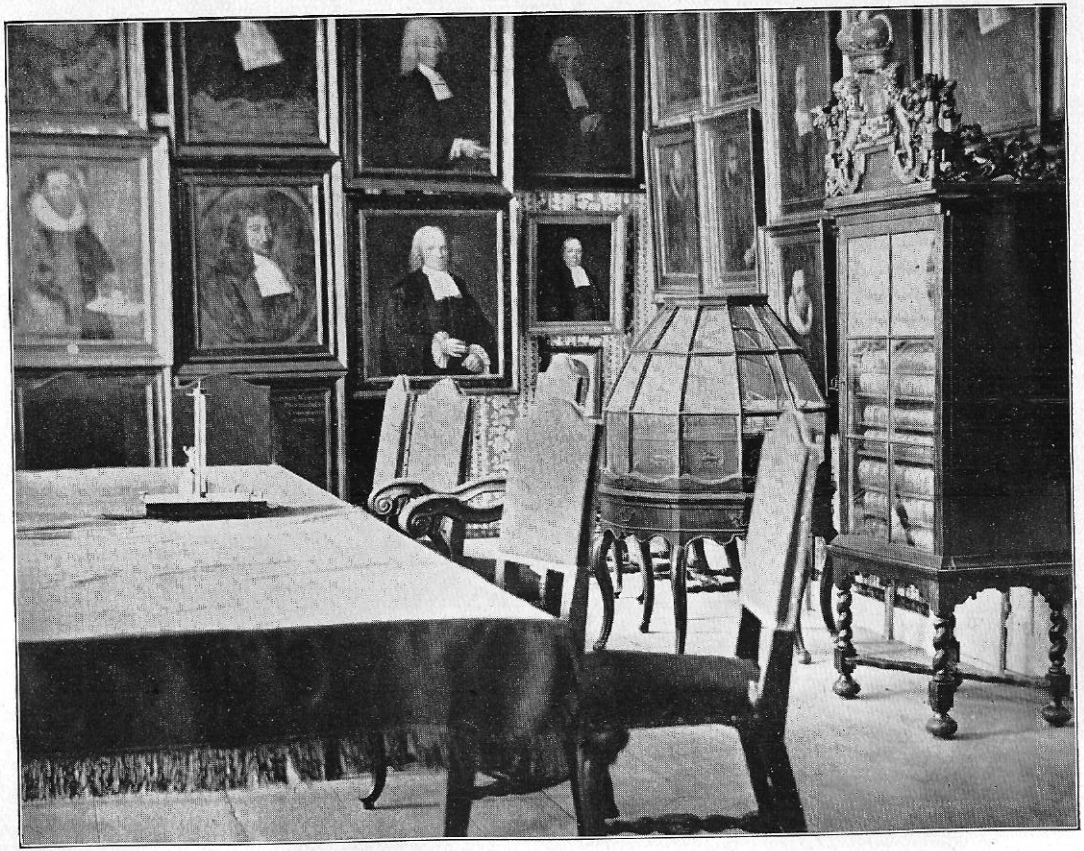

Afb. 1. De Senaatskamer der Franeker Hoogeschool op de Historische Tentoonstelling in 1877.

Wumkes.nl

afdeelingen der tentoonstelling behartigde, lag voor de hand. Reeds vóór zijn komst te Leeuwarden had hij immers op zich genomen om voor het Genootschap de geschiedenis van voormelde hoogeschool te bewerken. De uitnoodiging daartoe geschiedde op voorstel van den bekenden Leeuwarder archivaris W. Eekhoff, bestuurslid van het Genootschap, die steeds vervuld was van hooge historische idealen en ongetwijfeld uitnemend besefte wat er voor Friesland op historisch gebied gedaan moest worden. De aandacht was op mijn vader gevallen door diens publicatie van levensberichten van Groninger professoren.

Hoewel in de provincie Groningen geboren en opgevoed was Mr. W. B. S. Boeles van Frieschen bloede. Zijn vader, Dr. P. Boeles, onder Ferwerd geboren op de terp, die eens het oude klooster Foswerd [1]) had gedragen, was ook van afkomst zoo Friesch als men het maar hebben kan. Van de Friesche taal- en letterkunde was hij een kenner en liefhebber. Daaraan herinneren nog een zeldzame eerste druk van Gysbert Japix's „Friesche Rymlerye" van 1668 en een eerste uitgave van „De Lape Koer" van 1822, hem vereerd door Dr. J. H. Halbertsma naar aanleiding van hulp voor het bekende, in 1823 te Bolsward gevierde Gysbert Japiksfeest en eindelijk een vertaling van het evangelie van Lukas (cap. 4—13) in het Friesch van de hand van mijn grootvader. Vermoedelijk omstreeks 1823 bewerkt, toen hij predikant in Friesland was, en dan ook afwijkende van de in 1879 door Colmjon uitgegeven vertaling.

Als bibliothecaris heeft mijn vader de bibliotheek ongetwijfeld met tal van zeldzame en thans onverkrijgbare, op Friesland betrekkelijke en in Friesland gedrukte geschriften verrijkt. Geen veilingscatalogus ontging hem om in het bijzonder alles op te sporen wat betrekking had op de Franeker academie. Dissertaties van studenten, programma's, lofdichten, ten deele soms in het Friesch, werken van professoren, kortom alles wat betrekking had op het wetenschappelijke leven in Friesland sedert de oprichting van de Friesche hoogeschool. Voor een echte boekenkenner en boekenliefhebber, als hij, was er in die dagen in Friesland heel wat meer te vinden dan tegenwoordig. Na het overlijden van den ouden heer van Sminia te Bergum, waar in diens woning, thans Gemeentehuis, zoovele oude familiepapieren en boeken van vader op zoon, sedert tal

Wumkes.nl

van geslachten waren overgegaan of vergaard, mocht b.v. de bibliothecaris van het Fr. Gen. uitzoeken wat hij voor die instelling van belang achtte. Op één dag vond hij daar twee zeldzame incunabelen, vóór 1500 gedrukte boeken. Dat moet wel een schoone dag geweest zijn in zijn leven. Met gloed kon hij er van vertellen. Een van die boeken is een overigens onbekende uitgave van een volksboek, getiteld *„Een schone hystorie gehyeten Sydrac"*. Een met fraaie houtsneden verluchte Leidsche druk van 1495. Nog steeds kijken onze drukkers, indien zij iets bijzonders willen leveren, naar dergelijke typografische kunststukken.

Door mijn vader raakte ik reeds als jongen vertrouwd met het museum, waarin ook de bibliotheek gevestigd was. Het hoofdgebouw, nog bijkans geheel in den toestand, waarin het in 1781 was gebouwd voor den grietman Jhr. Frans Julius Johan van Eysinga [2]), had toen nog geen bijgebouwen en bevatte alle verzamelingen van het Genootschap. Een schilderij uit het einde der 18e eeuw geeft nog een voorstelling van de eerste bewoners in de tegenwoordige bestuurskamer. (Afb. 2.)

Respect voor een fraai oud interieur had men in de tachtiger jaren der vorige eeuw minder dan tegenwoordig het geval is. Een gevolg wellicht ook van nijpend gebrek aan ruimte. De historische belangrijkheid der tentoongestelde voorwerpen stond in elk geval op den voorgrond. In het aardige vertrek, rechts van de voordeur met zeer verdienstelijk geschilderd behang van omstreeks 1798, dat thans gerestaureerd wordt op kosten van nazaten der eerste bewoners, waren terpschedels tentoongesteld, in een soort boekenkast, die tegen dat behang was vastgespijkerd. Om de bezoekers, vooral die van het vrouwelijk geslacht, niet te doen schrikken, was er voor deze grijnzende tronies van onze Friesche voorvaderen een gordijn gehangen, waarvan door den concierge wel eens een tip werd opgelicht. Een aardige eikenhouten portiek met deur, die den toegang tot de eveneens fraaie zoldertrap afsloot en waar wij jongens omheen plachtten te klimmen, was bij mijn komst in 1897 reeds opgeruimd. Hoe gaarne zou men thans een dergelijk karakteristiek détail van een 18e eeuwsch huis nog in het museum aanwezig zien. In den tijd van den heer Corbelijn Battaerd, den eersten conservator, een jongeren tijdgenoot van mijn vader, werd aan zoo iets blijkbaar niet gedacht.

Wumkes.nl

Afb. 2. De tegenwoordige bestuurskamer van het Friesch Museum in 1786.

Wumkes.nl

Battaerd kwam veel bij ons aan huis om mijn vader te raadplegen over museumzaken. Samen hadden zij aan de Historische tentoonstelling gewerkt en hoewel in naam alleen bibliothecaris, was mijn vader bij het klimmen der jaren van den voorzitter Mr. Dirks, de leidende man geworden. Niet alleen boeken, ook tal van oudheden zijn blijkens den inventaris eigenhandig door hem ingeschreven. Uit correspondentie bleek, dat zelfs de bestanddeelen van de zoo belangrijke Hindelooper kamers in hoofdzaak door mijn vader zijn aangekocht. Battaerd, die reeds in een levensbericht [8]) werd herdacht, maakte zich o.a. zeer verdienstelijk door het afreizen der terpen en het verzamelen van terpoudheden. Menige tocht heb ik meegemaakt als pleizierrit. De tegenwoordige amanuensis Daniël Draaisma, die later met mij dit werk heeft voortgezet, ging toen reeds af en toe mee.

In 1888 kwam Battaerd op een avond bij ons met de mededeeling dat er in de groote terp te Beetgum een steen met latijnsche inscriptie gevonden was. Wat te doen? Het stond reeds in de Leeuwarder courant. Mijn vader zei: „Battaerd, je zorgt maar dat jij den steen mee krijgt". Den volgenden dag verscheen de heer B. weer ten onzen huize, wij woonden aan de Willemskade, wees op een aardappelsnik, die bij de Prins Hendriksbrug lag en zei „daar zit hij in". Ik zie de snik nog liggen met de thans vermaarde geloftesteen voor de godin Hludana, opgericht door de Romeinsche pachters der visscherij. Een onverwacht historisch monument, dat nieuwen kijk gaf op de verhouding van Friesland tot het Romeinsche imperium. Een dag later vertoonde zich te Beetgum een afgezant van Dr. Pleyte te Leiden, die slechts kon constateeren dat de zorg van het Friesch Museum voor het behoud van belangrijke terpoudheden niets te wenschen overliet.

Tot de afdeelingen van mijn vader behoorde ook het prentenkabinet. Particulier had hij een uitgebreide verzameling van meerendeels gegraveerde portretten van beroemde personen, voor een deel verschenen in den vorm van z.g. portretboeken, waaronder een waardevol exemplaar van de iconografie van van Dijck, bevattende o.a. den eersten staat van het prachtig geëtste zelfportret van dien meester. Het voormalige van Eysingahuis werd weldra te klein om alle aanwinsten van het Genootschap behoorlijk te bergen, vooral toen de groote prentenver-

Wumkes.nl

zameling van den heer Mr. A. Quaestius, uit diens huize Schatzenburg bij Dronrijp, door het Genootschap moest worden overgenomen. Voorts had de heer Suringar te Leeuwarden zijn verzameling van moderne schilderijen aan het museum toegedacht. Voor dit alles moest plaats worden gezocht. Herhaaldelijk kwamen er plannen tot uitbreiding ter tafel, die in 1892 leidden tot de opening van een nieuwen vleugel tegenover het Kanselarijgebouw. Deze uitbreiding was stellig in hoofdzaak voorbereid door Mr. W. B. S. Boeles, die in de Leeuwarder Courant van 7 April 1890 de Friezen opwekte om deze zaak geldelijk te steunen en uiteenzette wat met de uitbreiding beoogd werd.[4]) De nadruk werd hierbij gelegd op de kunst.

Twee verdiepingen van dezen nieuwen vleugel waren bestemd voor de afdeelingen van mijn vader. Beneden kwam de bibliotheek, daarboven het prentenkabinet, met gelegenheid voor tentoonstelling van een deel der collectie; terwijl de derde verdieping, dank zij den museum-architect, den heer H. H. Kramer, een goed geconstrueerde bovenlichtzaal werd, weldra gevuld met de moderne schilderijen van den heer Suringar.

In 1892 vertrok de heer Battaerd naar Groenlo en overleed Mr. Dirks, die in het praesidium werd opgevolgd door mijn vader. In hetzelfde jaar overleed ook de penningmeester Mr. Age Looxma Ypey, wiens bekend legaat van porselein en munten aan de provincie Friesland thans ter herberging aan het Fr. Gen. werd toevertrouwd. Dit eischte in 1894 een nieuwe uitbreiding, waarvan de bijzonderheden elders in dit gedenkschrift zijn beschreven.

De uitbreidingen gaven aan het bestuur handen vol werk. In Maart 1894 gelukte het in Dr. Tjitse de Boer een nieuwen conservator-bibliothecaris te vinden op een tractement van *f* 600 —, zegge zes honderd gulden. Deze heer, de geleerde schrijver van *„Die widersprüche der Philosophie nach Al-Gazzali"*, zijn te Bonn verdedigde dissertatie, waarvoor hij Arabisch had geleerd, woonde destijds te Wirdum en legde iederen dag tweemaal te voet de circa 6 K.M. af, die zijn woon- en geboorteplaats van het Friesch Museum scheidden. Tot zijn vertrek in Mei 1897 heeft hij daar hard gewerkt, een werk waarvoor hij ten volle was berekend. De geschiedenis van Friesland, vooral de economische geschiedenis, had zijn geheele belangstelling. Nog getuigt daarvan de belangrijke

Wumkes.nl

artikelenreeks getiteld „De Friesche kleiboer", verschenen in het Tweemaandelijksch Tijdschrift; terwijl zijn groote kennis van de Friesche taal uitkomt in meerdere bijdragen in de Vrije Fries. Het interessante archief der familie van Sminia, in de bibliotheek van het Genootschap, leverde daarvoor de belangrijkste bouwstoffen, nl. Friesche stukken uit de 15e eeuw. Het voornaamste ambtelijke werk van de Boer was wel de reorganisatie van de bibliotheek, die dit noodig had na de overbrenging naar den nieuwen vleugel en groote aanwinsten o. a. bestaande in de boekerij van Mr. Dirks.

Feitelijk was de Boer meer een Genootschap- dan een museum-man. Genootschap genomen in beperkten zin, los van zijn in het museum belichaamde oudheidkundige afdeeling. Hieruit volgt reeds dat het onjuist zou zijn te meenen dat nà de tentoonstelling van 1877 en de opening van het eigen museumgebouw van het Genootschap in 1881, het eigenlijke Genootschap-werk op den achtergrond gedrongen zou zijn door het verzamelen van oudheden. Behalve voormeld werk van Dr. de Boer verschenen na 1877 ook belangrijke geschiedkundige uitgaven, als „Frieslands Hoogeschool" door Mr. W. B. S, Boeles en de „Gedenkschriften van de Abdij Mariengaarde" door A. W. Wybrands, een kenner van het geestelijk leven in de Middeleeuwen. Voorts vergete men niet dat het voor de baten der historische tentoonstelling aangekochte gebouw niet alleen een Friesch Museum werd, doch tevens de zetel van het Genootschap, de bewaarplaats ook van zijn geschreven geschiedbronnen, bibliotheek en topografische atlas van Friesland, met tal van lokale prenten, kaarten en van portretten van Friezen enz. Aan de ordening en uitbreiding van deze laatste, niet onder de oudheidkundige verzameling te rekenen collecties, werd af en toe ijverig gewerkt. Zoo maakte het bestuurslid Mr. A. J. Andreae, notaris te Kollum, die vele uitvoerige verhandelingen schreef over de lokale geschiedenis van Friesland, zich verdienstelijk door het bewerken van een *„Overzicht van den inhoud der acht portefeuilles met afschriften van elders berustende stukken, Friesland betreffende, voorhanden in het archief van het Friesch Genootschap"*, opgenomen in het Jaarverslag over 1890—91; terwijl Mr. W. B S. Boeles in het verslag over 1888—89 reeds een dergelijke beschrijving had gegegeven van *Het archief van wijlen Mr. W. W. Buma.*

* *
*

Wumkes.nl

Het Friesch Museum bevond zich in Mei 1897, toen ik Dr. de Boer opvolgde, aanvankelijk alleen als bibliothecaris, in een moeilijk stadium. Mijn vader was tengevolge van zich herhalende verlammingen, die hem het loopen zeer moeilijk maakten, niet meer wat hij geweest was. Van de andere bestuursleden hadden enkelen zich verdienstelijk gemaakt met het inrichten van den in 1894 bijgebouwden vleugel, bestemd o.a. voor het legaat Ypey. Zoo had Jhr. Mr. W. C. G. van Eysinga het munt- en penningkabinet in een nieuwe zaal keurig ingericht, na vooraf bij zijn vriend de Dompierre de Chaufepié gewerkt te hebben op het door dezen beheerde Haagsche munt- en penningkabinet.

In 1897 was er evenwel niemand meer, die buiten de vergaderingen aan het museum werkte, behalve mijn vader, die zorgde voor verwisseling van de in het prentenkabinet tentoongestelde platen. Zoo stond ik dan zonder voorlichting van wien ook, behalve van den concierge en een schrijver, voor de taak om een tamelijk groote bibliotheek te beheeren, die nog slechts voor drie kwart systematisch geordend was. Dr. de Boer was met deze reorganisatie niet gereed gekomen en gewend alle werkzaamheden eigenhandig te verrichten. Het schrijfwerk kon later voor een deel aan het lagere personeel worden overgedragen.

Tot het werk van den bibliothecaris behoorde toen ook het beantwoorden van verzoeken om wetenschappelijke inlichtingen, die aan het Genootschap gericht waren en die zich niet bepaalden tot allerlei vragen betreffende de Friesche geschiedenis en genealogie, doch veelal ook betrekking hadden op de oudheidkundige verzamelingen, in al hun omvang. Daar er geen conservator was moest de bibliothecaris feitelijk ook het museum beheeren en weldra richtte hij dan ook tot het Bestuur het verzoek om hem officieel met dit beheer te belasten. Een verzoek dat gereedelijk werd ingewilligd.

Het werken in de bibliotheek, het beantwoorden der voormelde correspondentie en het bijstaan van wetenschappelijke bezoekers, was verbazend leerzaam. Het maakte grondig bekend met het geheele wetenschappelijke arsenaal van het Genootschap, waarin het uiteraard voor een oningewijde niet altijd gemakkelijk is den weg te vinden.

Tal van handschriften en portefeuilles met brieven, aantee-

Wumkes.nl

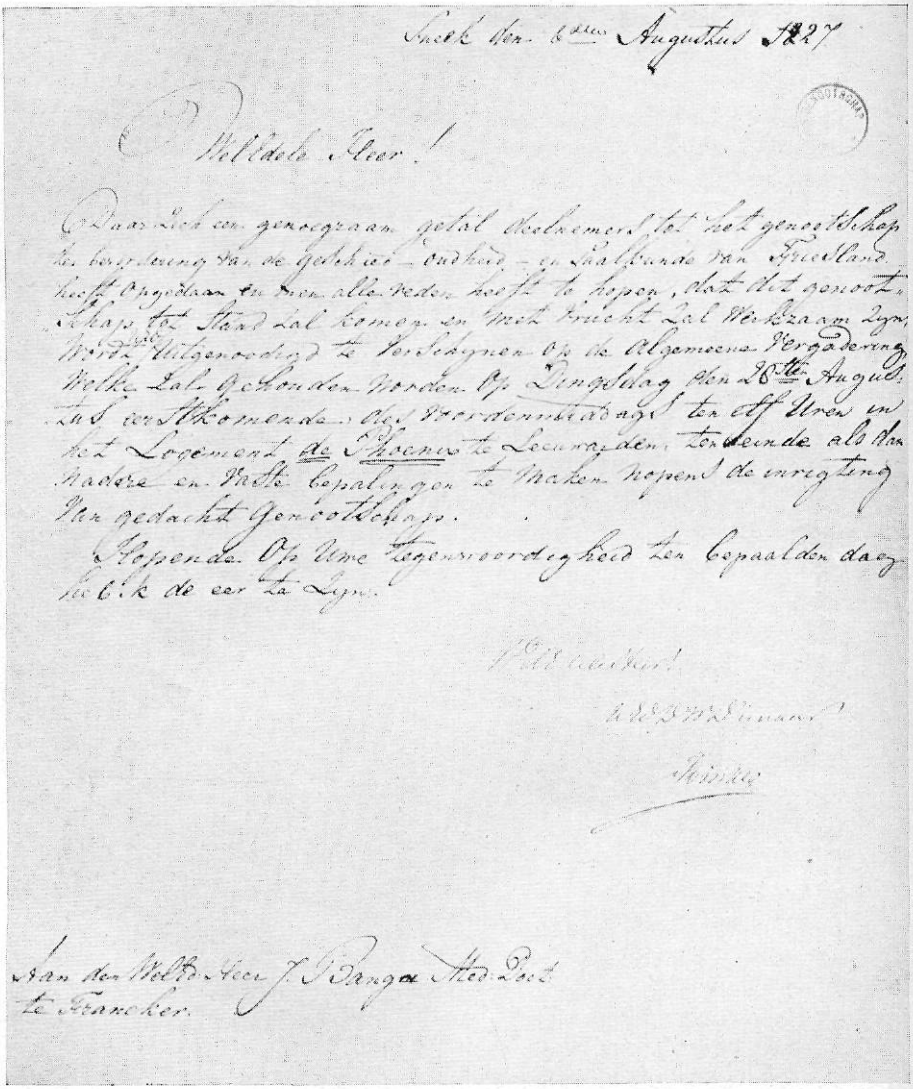

Afb. 3. Oproeping voor de vergadering, waarin besloten werd tot oprichting van het Friesch Genootschap.

Wumkes.nl

keningen, bouwstoffen voor de behandeling van bepaalde geschiedkundige onderwerpen, gingen door handen en moesten, althans voorloopig geïnventariseerd worden. De geheele wetenschappelijke correspondentie b.v. van Mr. Dirks dienden uit allerlei bundels en boeken bijeengezocht te worden, doch beloonde den verzamelaar volledig door den kijk die deze brieven gaven op den gang van de wetenschap in het Genootschap in een voorafgaande periode. Vooral voor de beschrijving der zoo belangrijke verzameling der in den Frieschen bodem gevonden munten was die correspondentie van groot belang en bracht o.a. op het spoor van een belangrijke vondst van gouden Merovingische munten, die verscholen in de verzameling Ypey, zelfs aan Wigersma was ontgaan. Zeer instructief was ook een door den zeer belezen Dirks nagelaten manuscript in drie deelen, waarin hij zijne uitgebreide aanteekeningen betreffende de literatuur over allerlei onderwerpen, meerendeels tot Friesland betrekkelijk, alphabetisch had opgeteekend.

Dr. de Boer en ik noemden deze „Frisiaca" „het geheim der firma" en dank zij deze aanteekeningen konden wij, aanvankelijk onervaren, de aanvragers om inlichtingen dikwijls verrassen door onze ontstellende bekendheid met de meeste verscholen literatuur over tal van onderwerpen. Het viel alleen te betreuren dat de hand van Mr. Dirks bijkans niet te lezen is.

Thans ontbreekt het mij aan tijd om naar aanleiding der in die dagen gevonden bouwstoffen voor de geschiedenis van het Friesch Genootschap iets mede te deelen omtrent de eerste vijftig jaren. De groei der museumverzamelingen werd reeds geschetst in de inleiding van den catalogus van 1908, terwijl het munt- en penningkabinet afzonderlijk is behandeld in een artikel over „*Servaas Wigersma en het munt- en penningkabinet van het Friesch Museum*" in de Vrije Fries van 1913. Een uitzondering moge hier gemaakt worden voor enkele zeldzame stukken betreffende de oprichting van het Genootschap, waaromtrent wel eens misverstand heeft bestaan. Zij zijn afkomstig uit de nalatenschap van Dr. J. Banga te Franeker. De uitnoodiging tot de op 28 Augustus 1827, in het nog bestaande logement de Phoenix, in de St. Jacobsstraat te Leeuwarden, gehouden vergadering, waarin de eigenlijke oprichting plaats had, scheen belangrijk genoeg om bij dit artikel gereproduceerd te worden (Afb. 3). Daaraan was voorafgegaan een rond-

Wumkes.nl

schrijven van 18 Juli 1827, waarin de drie oprichters zich wendden tot een 28-tal vooraanstaande inwoners van Friesland met een uiteenzetting van het doel van het genootschap. Deze brief, eigenhandig door hen onderteekend, en de lijst der aangeschrevenen volgen als bijlagen. Straks komen zij nog even aan de orde. De bestuursvergaderingen droegen, toen ik tot bestuurlid werd benoemd, een gemoedelijk karakter. Notulen werden er niet gemaakt. De voornaamste besluiten werden evenwel door den secretaris Dr. Coenen, conrector van het gymnasium, in een zakboekje genoteerd. De oude heer van Borssum Waalkes, bekend door zijne verdienstelijke beschrijving der Friesche klokkeopschriften, zat reeds niet meer in het bestuur, maar ik heb hem nog goed gekend in zijne gezellige pastorie te Huizum en bij de bezoeken aan mijn vader, waarbij voornamelijk museumzaken of synodale aangelegenheden besproken werden. Wel mocht ik nog enkele jaren in de vergaderingen aantreffen Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga, bestuurslid sedert 1865, oud-voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, een zeer merkwaardige persoonlijkheid met grooten invloed. Als Fries voelde hij zich aangetrokken tot het genootschap, dat zoo talrijke herinneringen aan zijn overoud geslacht bewaarde en als voormalig van Eysingahuis had het museumgebouw voor hem een bijzondere bekoring. Hij steunde de nationaal Friesche tradities en eens per jaar noodigde hij zijne medebestuurders uit om in zijn rijtuig, bespannen met twee gitzwarte, rasechte Friesche paarden, met laag ingeplante staarten, een oudheidkundige rit te maken naar een merkwaardige kerk, een terp die werd afgegraven of een dergelijke bezienswaardigheid. Een brief van hem aan de soms uitwonende, deftige eigenaren van terpen, had altijd het gewenschte gevolg, dat de in hun terp gevonden oudheden aan het museum werden afgestaan. Dat de zoon zich toelegde op het beheer van het munt- en penningkabinet geschiedde vooral op aandringen van den vader.

In 1897 was de inrichting van het museum, zooals ik die in mijn jongensjaren gekend had, ongetwijfeld aanzienlijk verbeterd door de ingebruikstelling der nieuwe vleugels. De depots van terpoudheden en de schedelcollectie waren verhuisd naar de tweede verdieping, waar enkele vertrekken vrij kwamen door de verplaatsing van de bibliotheek. Herinneringen

Wumkes.nl

aan huwelijk en geboorte, lijfsieraden, sportprijzen en dergelijke aantrekkelijke zaken vulden nu de benedenverdieping, in aansluiting aan de reeds bestaande eerezaal, met het Poptazilver, de z.g. Oranjezaal, aldus genaamd naar de aldaar destijds hangende portretten der Friesche stadhouders. De eerste uitgave van de populaire gids van den heer J. Hepkema, aanvankelijk in feuilleton-vorm in zijn dagblad verschenen, en wel in 1896, geeft nog een indruk van de toenmalige opstelling der verzamelingen.

In meerdere afdeelingen liet de uiterlijke verzorging evenwel nog veel te wenschen over. Verschillende vitrines waren bekleed met verschoten rood katoen. Logge toonkasten, in der haast getimmerd voor de historische tentoonstelling van 1877, hadden de overhand in het hoofdgebouw. In de eerezaal prijkten soms gipsafgietsels naast de origineele werken en naast het Poptazilver stond een groot pièce-de-milieu van kristal en zilver uit den slechten tijd van de fabriek van van Kempen, met het portret er bij van den Leeuwarder geneesheer aan wien dit prachtstuk door dankbare patiënten was vereerd. Zoo viel er heel wat te wieden.

Reorganisatie verreischten vooral ook de archaeologische afdeelingen, waarvan de terpoudheden twee lokalen vulden. Het waren dépots en niets anders. Hooge, tot den zolder reikende kasten, waarin alles terpsgewijs lag opgetast, goed op inventarisnummer, naar gelang de vondsten waren binnengekomen. Naar indeeling volgens tijdperken of groepen zocht men te vergeefs. Met het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden was het destijds geenzins beter gesteld. De in Nederland ontgraven archaeologica waren daar zelfs niet publiek tentoongesteld. Opgevat als dépots viel er bij deze inrichting veel te prijzen, maar daarnaast diende te komen een voor den museum-bezoeker begrijpelijk overzicht.

Het eerste werk was om uit deze collectie een keurverzameling af te scheiden en die systematisch te ordenen en te bestudeeren. Daar dit onderwerp nader behandeld is in het hoofdstuk „uit de geschiedenis van het terpenonderzoek', in „Friesland tot de elfde eeuw", behoeft bij deze afdeelIng niet verder te worden stilgestaan. Wel mag met voldoening geconstateerd worden dat eenige jaren geleden van bevoegde zijde is erkend, dat toen, in een tijd van algemeene onverschillig-

Wumkes.nl

heid en onwetenheid hier te lande *alleen Leeuwarden* een uitzondering maakte. Dat men daar destijds reeds bezig was met een nieuwe ordening en opstelling van de archaeologische verzameling en zich moeite gaf om ernstige studie te maken van de problemen onzer oudste geschiedenis [5]).

De kroningsfeesten in 1898 gaven welkome aanleiding voor een kleine Oranje-Nassau-tentoonstelling, waarvoor vele historieprenten en portretten uit de Oranjezaal de kern vormden. De heer S. Wigersma Hz. stond ter aanvulling af zijn keurig geordende en toegelichte verzameling Oranje-penningen; terwijl eenige z g. gouden zweepen herinnerden aan de oude traditie, dat de Koning van Nederland prijzen uitloofde voor de Leeuwarder harddraverijen op de bekende baan aan het begin van den Harlinger Straatweg. De Friesche schrijver Tjeerd Velstra, eigenaar van deze zweepen, had daarvan in zijn huis *„Baens-Ein"*, d. i. aan het einde van de voormelde harddraversbaan, een rijke verzameling, meerendeels gewonnen door zijn bekende Friesche harddraver „Sophia". De heeren Cohen hebben naar aanleiding van de destijds in Nederland gehouden Oranje-Nassau-tentoonstellingen een lijvig plaatwerk uitgegeven en de expositie in het Friesch Museum genoot de eer om te behooren tot het drietal, dat in die publicatie werd behandeld.

Door deze kleine tentoonstelling kwam het genootschap in aanraking met Wigersma, die weldra tot bestuurslid werd benoemd. Kortheidshalve moge verwezen worden naar hetgeen wij omtrent dit vooral voor de numismatiek zoo verdienstelijke lid schreven in het boven aangehaalde levensbericht in de „Vrije Fries". Na zijn overlijden in 1912 kwam ook het munt- en penningkabinet onder onze hoede. De catalogus van 1908 gaf er reeds een overzicht van.

Prettig vooral was de samenwerking met Wigersma bij de inrichting van een tweede tentoonstelling in het Friesch Museum. Ditmaal van grooteren omvang en beteekenis De in 1900 gehouden expositie van oud goud- en zilversmidswerk. Na de groote tentoonstelling van Arti in 1880 te Amsterdam, de eerste in ons land, die bepaaldelijk aan de edelsmeedkunst was gewijd. De uitvoerige catalogus en een portefeuille met foto's van de voornaamste stukken en een korte toelichting herinneren nog aan deze geslaagde onderneming. De afdeeling Germaansche lijfsieraden uit de terpen, met de vermaarde

Wumkes.nl

goudvondst van Wieuwerd, was voor de kunstkenners iets geheel nieuws, daar o. a. laatst gemelde vondst te Leiden in dépot werd gehouden. Alles wat van dien aard uit de terpen, ook uit de provincie Groningen, bekend werd was nu eens bijeengebracht.

Behalve de reeds genoemde wijzigingen in de opstelling der verzamelingen van het museum, was er ook in den loop der jaren groote behoefte ontstaan aan een nieuwen wetenschappelijken catalogus. De eerste van 1881 was, hoe verdienstelijk ook, door de vele, later verworven aanwinsten, onbruikbaar geworden, terwijl bovendien nadere bestudeering en de vooruitgang van de archaeologische wetenschap en der kunsthistorie, eene aanvulling of verbetering eischte der beschrijvingen. Ook ontbrak een overzicht van het zoo belangrijke munt- en penningkabinet. De in 1896 verschenen „Gids" van den heer Hepkema, die een tweeden druk beleefde, voorzag wel in de eerste behoeften van de bezoekers van het museum, maar hoe aardig ook gesteld, geheel op de hoogte was deze gids toch niet en het bleef eenigzins beneden de waardigheid van het Genootschap om de op haar rustende taak om zijn museumverzamelingen te beschrijven over te laten aan „outsiders." Na een tusschenpoos van 27 jaren verscheen in 1908 een nieuwe catalogus der meest belangrijke voorwerpen, met uitzondering der schilderijen. waarvan in 1909 een met niet minder dan 24, goed geslaagde platen geïllustreerde editie verkrijgbaar werd gesteld.

Deze catalogus werd gunstig beoordeeld en de platen hebben er veel toe bijgedragen om de oud-Friesche beschaving ver buiten de grenzen van Friesland bekend te maken. Ook in onderwijskringen. Meerdere platen werden toch overgenomen in den „Platenatlas voor de Vaderlandsche Geschiedenis" van Dr. van der Meulen en ten Bouwhuis.

Wij willen den draad van het museum niet verder uitspinnen om herhaling te vermijden van hetgeen dienaangaande elders in dit gedenkschrift is vermeld. In 1916 is het algemeene beheer overgedragen aan een op ons voorstel benoemden directeur. De archaeologische verzamelingen, met inbegrip van de numismatische bodemvondsten, bleven echter onder onze hoede, ook gedurende de jaren die daarna buiten Friesland

Wumkes.nl

werden doorgebracht. Van de bibliotheek werd reeds een jaar vroeger afscheid genomen.

Het Friesch Museum heeft allengs onder de Nederlandsche musea een bijzondere plaats veroverd, in overeenstemming met het verleden der provincie, hare aan oudheden rijken bodem en de belangstelling en vrijgevigheid der Friezen, waarbij het nationaliteitsgevoel zoo sterk ontwikkeld is. Geen der andere provinciale musea is zoo vroeg tot bloei gekomen en al mogen sommige afdeelingen dier instellingen het Friesche in belangrijkheid overtreffen, geen van hen geeft, indien wij goed zien, een zoo volledig beeld van het cultureele verleden van een bepaald gewest, van af de oudste tijden tot het midden der vorige eeuw.

De ligging van Friesland, gebrek aan serieuse mededingers in het provinciale ressort en een gelukkige samenwerking tusschen de besturen van Genootschap en Provincie hebben mede tot dit resultaat geleid, waarop Friesland trots kan zijn.

* *
*

Door het vertrek van Dr. de Boer, thans hoogleeraar te Amsterdam, het overlijden van Mr. A. J. Andreae in 1898 en het weldra daarop volgende aftreden van Mr. W. B. S. Boeles had het Fr. Gen. aan het einde der vorige eeuw zijn voornaamste literair-historische krachten verloren en het viel, althans voorloopig, moeilijk om hen als zoodanig te vervangen. Als voorzitter trad nu op Mr. W. J. van Welderen baron Rengers, die tot dusverre geen lid van het bestuur was geweest en wiens wetenschappelijke belangstelling en gaven zich minder hadden geuit op het terrein van het Genootschap, dan wel op het gebied onzer parlementaire geschiedenis. De positie die de heer Rengers in Nederland innam verleende evenwel een groote steun aan het Genootschap en weldra bleek dat deze instelling zijn volle sympathie had. De beheerder van het museum kon steeds volledig op zijn steun rekenen.

De redactie van de Vrije Fries was destijds in handen van den secretaris Dr. Coenen, daarbij geholpen door den conservator. Aan eigenlijke bronnen-publicatie werd in het begin van deze eeuw niet veel gedaan. Wel verschenen in de Vrije Fries eenige vrij uitvoerige historische werken, die ook afzonderlijk verkrijgbaar zijn gesteld. Als zoodanig kunnen genoemd worden de „Geschiedenis van Oud-Friesland" door Mr. Ph. van

Wumkes.nl

Blom, lid van den Hoogen Raad der Nederlanden; een historisch juridische schets betreffende „Armengoederen en armbesturen in Friesland" door Mr. P. C. J. A. Boeles en eene geïllustreerde geschiedenis van de stad Workum door den predikant T. H. Siemelink. De hulp die de beheerders van de grootste bronnenverzameling, het Friesche Rijksarchief, destijds verschaften bleef zeer beperkt en het was in het begin van deze eeuw wel eens uitermate bezwarend voor den conservator om niet alleen het museum te beheeren, maar daarnaast ook de bibliotheek en voorts voor een groot deel de belangen van de „Vrije Fries" te behartigen. Toch kon af en toe de verleiding niet worden weerstaan om ook nog de uitgave van afzonderlijke werken te bevorderen. Gelukkig mocht bij de uitgave der zoo belangrijke „Friesische Papsturkunden" door buitenlander Dr. Heinrich Reimers, met goed gevolg een beroep gedaan worden op de lokale kennis van den in de geschiedenis der Friesche kloosters doorkneden Dr. M. Schoengen, destijds commies-chartermeester bij het Rijksarchief te Leeuwarden. Naarmate het Friesch Museum aan beteekenis won en de nationalisten in Friesland meer op den voorgrond traden, begon bij wijze van reactie — het is nu eenmaal ondoenlijk het een iegelijk naar den zin te maken — af en toe het verwijt te klinken dat het Genootschap niet Friesch genoeg was of wel dat het zijn literair-historische taak onvoldoende behartigde. Geheel billijk was dit verwijt echter niet, zooals reeds uit het voorafgaande blijkt. Eenzijdig is het zeker om alleen Friesch te noemen wat in de Friesche taal gesproken of geschreven wordt en wat de literair-historische taak van het Genootschap betreft, dient vooral in het oog te worden gehouden, dat bij het snelle opruimen der terpen, de oudste archieven van den Frieschen stam, het verdwijnen der laatste overblijfselen der Friesche volkskunst en de moderniseering van het aloude zuivelbedrijf, het van urgenter belang was om hier te redden wat te redden viel, dan om de krap toegemeten middelen en beperkte wetenschappelijke kracht te bezigen voor de uitgave of bewerking van literair-historische bronnen, die goed bewaard, zonder blijvende schade op hun uitgever konden wachten.

Andere, min of meer verwante grieven luidden, dat het beginsel hetwelk de oprichters van het Genootschap bezielde, geweest was: „Terug tot het leven" en dat het Genootschap ingebreke

Wumkes.nl

was gebleven „het volk in zijn breeden kring te raken. Het was *aristocratisch* gebleven."

Wat ook gelezen moge worden in den als bijlage volgende oproepingsbrief der oprichters van het Genootschap, de geest van Jean Jacque Rousseau, die boven bedoeld werd is er kwalijk uit te distilleeren. De lijst der personen waaraan de brief verzonden werd, de ontwikkelde en aanzienlijke ingezetenen der provincie, toont voorts dat het van meet af geenszins in de bedoeling heeft gelegen om zich toe te leggen op populaire wetenschap. Populair in dien zin dat contact met de eigenlijke volkskringen gezocht werd. Toch dient ook hier weer gewaakt te worden tegen generaliseering. Het werk van het Genootschap is toch te splitsen in verschillende groepen. Bij het uitgeven van onverwerkte geschiedbronnen zal wel nooit het volk in zijn breeden kring geraakt kunnen worden. De volksmaag is daar nu eenmaal niet op berekend en ook de meer ontwikkelde leden van het Genootschap zullen dergelijke werken vaak onopengesneden in hun kast zetten. Iets anders is het met de „Vrije Fries" het tijdschrift van genootschap, dat bestemd is om door laatst gemelde kringen *gelezen* te worden en dat o.i. over het algemeen zeer wel aan dien eisch heeft beantwoord. Verdere populariseering kan, vooral tegenwoordig, gerust worden overgelaten aan de zoo talrijke nationaal Friesche „selskippen." Verder dient o.i. zooveel mogelijk bevorderd te worden het uitgeven van algemeen bevattelijke, doch tevens wetenschappelijk betrouwbare monographieën als Uilkema's „Friesche boerenhuis" en het met steun van het genootschap uitgegeven „Fen Fryslân's Groun" door Dr. J. Botke. De gave om de resultaten van serieus wetenschappelijk werk in algemeen bevattelijken vorm samen te vatten is echter slechts aan weinigen gegeven. Zoo zijn de pogingen om een goede beschrijving te krijgen van het verloop der bouwkunst in Friesland tot dusverre zonder resultaat gebleven. Toch valt er in dit opzicht wellicht meer te bereiken dan tot dusverre werd beseft en beproefd. In deze lijn ligt ook de uitgave van „Friesland tot de elfde eeuw", waartoe de bijdragen voor het jubileum het genootschap, bij uitzondering, in staat stelden.

Zaak blijft het om vast te houden aan het bij aanvulling van vacatures in het bestuur, herhaaldelijk gevolgde beginsel om

Wumkes.nl

contact te zoeken met de wetenschappelijke vertegenwoordigers van verschillende kringen in Friesland. Zoo traden Dr. Wumkes en later Dr. Cuperus toe als kenners van de Friesche taal- en letterkunde. Vele uitnemende bijdragen in de „Vrije Fries" zijn aan hen te danken. Contact met landbouwkringen, waarvan het bestuurslid Dr. C. Broekema, thans hoogleeraar te Wageningen, een vertegenwoordiger was, bracht het initiatief voor de uitgave van „Het Friesche boerenhuis" door Uilkema en het verzamelen van voorwerpen betreffende het oude Friesche zuivelbedrijf.

De definitieve reconstructie van dit bedrijf, dat het Friesch Museum weer eens met een oer-Friesche afdeeling *„zonder weerga"* heeft verrijkt, kwam wel is waar eerst nà het vertrek van Dr. Broekema tot stand, doch hij was toch de man die ons de eerste bestanddeelen daarvan deed toekomen, gelijk hij ook den heer Uilkema met het genootschap in kennis bracht. En of het Friesche volk, in zijn breeden kring, ook belang stelt in dergelijk werk van het genootschap! Als zij het oude zuivelbedrijf gezien hebben, dan komt de een met dit, de ander nog met dat aanzetten: een paar muilen, die voor de boerin bij het karnvat behooren te staan. Een mooie vorm voor de eerste grasboter en zoo gaat het maar door en niet alleen hier maar bij zoovele afdeelingen.

Bij een bezoek op markt of feestdagen wordt het vooral duidelijk hoe populair het genootschappelijke museum is bij het Friesche volk, van allen rang en stand. Dan leeft bij het bezichtigen der oude „poesaka's" de herinnering aan oud-Friesland weer op en kunnen de vertrekken en zalen de scharen van aandachtige kijkers bijkans niet bevatten. Cijfers van 1600 bezoekers, zooals de beide Paaschdagen in 1927 aanwezen, behooren geenszins tot de uitzonderingen.

Wumkes.nl

BIJLAGE.

SNEEK, 18 July 1827.

Wel Edel Heer!

Het is ontegenzeggelijk waar, dat de geschiedenis van Friesland, hoewel zeer belangrijk, minder nauwkeurig behandeld is, als die van vele andere Landschappen onzes koningrijks. Daar dit niet zoozeer aan gebrek aan ijver en belangstelling bij de inwoners van dit gewest, als wel aan de moeyelykheid is toe te schrijven, welke ieder ondeelige beoefenaar in het opsporen en het gebruik van goede bronnen moet ondervinden; en daar zeker deze moeyelykheid, door de vereenigde pogingen van eenige beoefenaars der geschied.- oudheid.- en taalkunde van Friesland, zoo niet geheel weggenomen, echter aanmerkelijk verminderd kan worden, hebben wij ondergeteekenden het plan ontworpen, eenige personen binnen dit gewest, waarvan eene lijst hiernevens gaat, uit te noodigen ter oprigting van een Genootschap, het geen ten doel zal hebben, door het opsporen, toelichten en uitgeven van Handschriften van Kronyken, Charters enz. of door het vervaardigen van bijzondere Verhandelingen, de beoefening der geschied-, oudheid- en taalkunde, vooral ten opzichte van Friesland, te bevorderen en uit te breiden.

De wijze van inrigting van dit Genootschap zal nader op eene algemeene vergadering door de Leden, zoo daar van een genoegzaam getal mogt zijn, worden bepaald.

Wij hebben de eer UEd. bij dezen uit te noodigen, ter bevordering van dit ons voornemen mede te werken, verzoekende UEd. tevens vriendelijk, voor den Eersten Augustus aanstaanden, aan een der ondergeteekenden, schriftelijk te berigten of UEd. genegen is aan de Oprigting van gemeld Genootschap deel te nemen.

Ons vleyende met een gunstig antwoord, hebben wij de eer ons met de meeste achting te noemen.

WelEdele Heer!
Uw WelEd. D.W. Dienaren
H. AMERSFOORDT.
F. BINKES.
F. D. FONTEIN te Harlingen.

Aan den Wel Edel Heer J. Banga
Med. Doct. te Franeker.

Wumkes.nl

Lijst der personen waaraan bovenstaand schrijven verzonden werd.

Jonkheer I. AEBINGA VAN HUMALDA, Kommandeur van de Orde van den Ned. Leeuw te *Leeuwarden*.
Mr. D. H. ANDREAE, Griffier van de Regtbank van eersten aanleg te *Leeuwarden*.
J. D. ANKRINGA, Praeceptor der Latijnsche School te *Leeuwarden*.
J. BANGA, Med. Doct. te *Franeker*.
J. M. BEIJMA THOE KINGMA, Grietman van Franekeradeel.
C. BINKES, Secretaris van Wonseradeel te *Bolsward*.
Mr. J. W. DE CRANE, Hoogleeraar te *Franeker*.
Mr. A. DEKETH, Substituut Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Leeuwarden*.
Jhr. S. H. ROORDA VAN EYSINGA, Grietman van Doniawerstal te *Langweer*.
Jhr. T. M. J. VAN EYSINGA, Grietman van Rauwerderhem te *Rauwerd*.
Jr. C. E. E. Baron COLLOT D'ESCURY, Grietman van Barradeel te *Minnertsga*.
Mr. U. A. EVERTSZ, Lid van de Regtbank van eersten aanleg te *Heerenveen*.
P. W. FEENSTRA, Predikant te *Sneek*.
Mr. S. HAAGSMA, Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Sneek*.
Mr. A. VAN HALMAEL Jr., Auditeur Militair in Friesland te *Leeuwarden*.
Mr. U. H. WIELINGA HUBER, Lid van de Regtbank van eersten aanleg te *Leeuwarden*.
Mr. D. JACKLES, Griffier van het Vredegeregt te *Bolsward*.
J. VAN LEEUWEN, Griffier bij de Regtbank van Koophandel te *Leeuwarden*.
Mr. G. A. AVENHORN VAN NAUTA, Secretaris van Rauwerderhem te *Rauwerd*.
R. POSTHUMUS, Predikant te Waaxens.
Mr. P. J. ROMAR, Secretaris der stad *Franeker*.
P. C. SCHELTEMA, te *Franeker*.
Jr. G. F. Baron THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG Grietman van Menaldumadeel te *Beetgum*.
Jr. WILCO VAN SWINDEREN, Grietman van Gaasteradeel te *Balk*.
Mr. P. WIERDSMA, Procureur crimineel in Friesland te *Leeuwarden*.
E. HALBERTSMA, Med. doct. te *Grouw*.
Ds. G. KOOPMANS, Leeraar der Doopsgezinde Gemeente te *Bolsward*.
P. DEKETH, Ontvanger der In- en Uitgaande regten te *Harlingen*.

Wumkes.nl

AANTEEKENINGEN.

[1]) Onder de papieren van mijn grootvader Dr. P. Boeles bevindt zich eene notitie van zijn hand, waarin hij vermeldt, dat toen zijn in 1715 geboren grootvader kwam te wonen in het Ferwerder klooster (Foswert) aldaar nog een gedeelte van den muur der kerk stond. De beenekouw (het knekelhuis) was insgelijks aanwezig en werd door mijn grootvader opgeruimd, wiens dienstboden een groot aantal wipkarren vol beenderen wegbrachten en begroeven, waaronder dijbeenderen van verbazende lengte. Bij de remotie van den muur werd door een arbeider, die met twee anderen den grond omgroef, eene pot of kom met goud- en zilvergeld gevonden, hetwelk deze drie onder elkander verdeelden. Toen dit later uitkwam, werd het geld teruggebracht en kwam het volgens de toen bestaande wetten, voor één derde aan den Staat, voor één derde aan den eigenaar van den grond en voor de rest aan den vinder. Tot zoover de notitie van mijn grootvader. Hoewel onder Ferwerd een terp gelegen is die de „Kloosterterp" heet, wijst de vermelding van den naam „Foswerd" onmiskenbaar op een andere terp onder Ferwerd, genaamd „Foswerd", die tijdens de afgraving o. a. in 1915 meermalen door mij is bezocht en waar enkele van den kloosterbouw afkomstige, en relief versierde en verglaasde steenen voor het Friesch Museum konden worden verworven, alsmede een prachtige middeneeuwsche sleutel van brons. Zie o. a. Vrije Fries dl. 24 blz. 179.

[2]) Zie: Mr. P. C. J. A. Boeles, De eerste bewoners van het tegenwoordige Friesch Museum. Vrije Fries, 1914.

[3]) Vrije Fries, 22, 1914, blz. 117 v.v.

[4]) Zie ook het uitvoerige artikel over „De uitbreiding van het Museum van het Friesch Genootschap" in de Leeuwarder Courant van 16 Januari 1892, onderteekend A. D(uparc), doch door mijn vader gesteld, althans geïnspireerd, gelijk hij mij eens mededeelde.

[5]) Prof. A. W. Byvanck. De archaeologie in Nederland, 1899—1924. Oudheidk. Jaarboek, 1924, blz. 120.

Wumkes.nl

De gemeene scharren van Hindeloopen en Molkwerum.

Door Dr. O. POSTMA.

(Bijdrage tot de geschiedenis van den frieschen grond.)

Met eene kaart.

INLEIDING.

Het is een nog vrij wel open vraag, in hoeverre de marketoestanden, gekenmerkt door gemeenschappelijk bezit der weilanden en het veelal onafgescheiden bijeenliggen der bouw- en hooilanden, zoo algemeen in saksische streken, eertijds ook in de friesche kleistreek voorkwamen. In de friesche zandstreken had men deze marken zeker wel, al is ook daarvan nog niet zoo heel veel aan het licht gekomen; men trof ze o.a. aan op het eiland Ameland [1]) en op de noord-friesche eilanden, en nog steeds zijn er sporen van over.

Op de klei is echter van zulke toestanden zeer weinig overgebleven en men moet over het algemeen vrij ver in den tijd teruggaan om daar nog iets van bovengenoemde „gemeene scharren" te ontdekken. Daarom is het zeker wel verrassend deze gemeene scharren en daarmee samengaande toestanden op het gebied van grondbezit en grondbeheer nog in zoo betrekkelijk laten tijd aan te treffen in een paar plaatsen van Friesland, aan den grens van klei en laagveen gelegen, maar toch voor het belangrijkste deel op de klei. Volgens de kaart van Staring ligt toch het gebied van Hindeloopen bijna geheel op de klei, en van het dorpsgebied van Molkwerum het noordwestelijk gedeelte, het dorp zelf ingesloten.

De beide genoemde plaatsen hebben of hadden ook in ander opzicht: taal, gebruiken, middelen van bestaan, enz. iets bijzonders; maar zeker niet minder interessant dan dat alles is het te zien op hoe groote schaal omstreeks 1700 deze meenscharren en de gemeenschappelijke regeling van het bedrijf hier nog bestonden.

[1]) Zie vooral het belangrijke artikel van Prof. Mr. D. van Blom in het Gedenkboek aangeboden aan R. Schuiling, Groningen, 1924.

Wumkes.nl

Dat wij deze zoo belangwekkende zaken zoo goed kunnen bestudeeren danken wij vooral aan de magistraat van Hindeloopen, die zoo zorgvuldig de scharboeken van dien tijd bewaarde en de niet minder vroede mannen van Molkwerum, die voor hun boeken en papieren een kist met drie sloten noodig vonden [1]) En toch nog, hoe dikwijls laten deze boeken ons in den steek; hoe veel blijft er te vragen over. Zoo zijn de gegevens betreffende den eigendom veel ruimer dan die betreffende het gebruik van den grond. De namen der eigenaars vinden wij zorgvuldig opgegeven, die der gebruikers moeten we veelal van kladjes aflezen of ze blijven geheel in het duister.

Wat Molkwerum aangaat, weten wij zelfs zoo goed als niets van het aantal landgebruikers. In het algemeen zijn trouwens de gegevens betreffende Hindeloopen ruimer dan die van Molkwerum. Wij weten precies wanneer en hoe de Hindelooper gemeene scharren verdeeld werden, waaromtrent wij te Molkwerum bijna niets weten. Daarentegen hebben wij van Molkwerum de rekeningen van inkomsten en uitgaven der scharren, ten minste over een aantal jaren, welke te Hindeloopen ontbreken.

Hoewel de toestand op de beide plaatsen veel gelijkenis vertoont en het dus iets voor zou hebben beide plaatsen tegelijk te behandelen, heb ik toch gemeend dit niet te moeten doen. Vooreerst is de toestand te Hindeloopen iets eenvoudiger en in de tweede plaats zou het, vrees ik, verwarring geven, als men de fennen en maden der beide plaatsen telkens bij elkaar genoemd zou vinden. Wij kunnen nu bij de behandeling van Molkwerum misschien toch wel iets bekorten door soms naar gelijksoortige toestanden te Hindeloopen te verwijzen.

[1]) Thans zijn deze boeken en stukken meest in het Rijks Archief te Leeuwarden.

Wumkes.nl

A. Hindeloopen.

I. Het stadsgebied.

Het gebied behoorende tot de stad Hindeloopen wordt ten westen en noordwesten door de zee begrensd; de stad zelf vormt daarbij een schiereiland alleen aan de zuidoostzijde met het andere land verbonden.

De grens met de gemeente Hemelumer-Oldephaert wordt aan den kant van Molkwerum gevormd door de Palesloot; vervolgens vormt het Haanmeer de grens, daarna loopt deze iets ten westen van de Kollens of oude Grons naar den ouden zeedijk. Een aantal perceelen land grenzende aan de Kollens en van ouds behoorende tot de jurisdictie van Koudum komen voor in het floreenregister van Hindeloopen en zijn daar vrij normaal belast; waarschijnlijk werden zij meest door Hindeloopers gebruikt.

De oude zeedijk vormde vroeger den grens in het noorden. Later kwam een deel van het „Workumer Nieuwland" benoorden dezen dijk aan Hindeloopen; bij onze beschouwingen moet dit buiten rekening blijven, omdat het, hoewel reeds bedijkt in 1624, in onze bronnen niet voorkomt. Het water „de Indijk" verdeelt ten slotte het stadsgebied in een oostelijk en een westelijk gedeelte.

De floreenregisters van 1700 tot 1858 geven voor de grootte van het veld 1225 pondemaat en 6 einse (= 450 H.A.)[1]) Dit is echter slechts de grootte „van ouds", het veld was nooit werkelijk geheel gemeten en het bleef ondanks alle veranderingen steeds op die grootte staan. En zulke veranderingen waren er genoeg: in het westen nam de zeedijk steeds meer grond in beslag, elders won het land iets aan uit poelen en meertjes. Waarschijnlijk is zelfs bij deze grootte-opgave niet eens rekening gehouden met de uitbreiding der stad in de eerste helft van de 17e eeuw, waarbij belangrijke stukken van de gemeenscharren: „de Mienschar" en „de Weide" werden afgenomen. Bij meting in 1672 bleek nl. de eerste veel kleiner dan werd opgegeven. Toch bleef de officieele grootte onver-

[1]) 1 pondemaat = 12 einse; 1 einse = 20 penning (vierk. roede). Verder 1 pondemaat = 36,74 Are.

Wumkes.nl

anderd evenals het aantal „waren" van een veldmark onveranderd blijft, al wordt ook het veld door verdeeling voortdurend kleiner. Het kleiner worden van de gemeene schar spreekt zich hier natuurlijk uit in het grooter worden van het aantal einsen, dat voor een koeweide noodig is.

Volgens de kadastrale opgaven van 1832, nadat de eerste volledige opmetingen waren gedaan, was toen de totale grootte van de gemeente Hindeloopen 500 H.A. 79 A. 23 cA. Om dit met het bovenstaande te kunnen vergelijken moeten wij hier aftrekken de grootte van de bebouwde kom en die van den grond buiten den ouden zeedijk. Wij houden dan over 429 H.A. 59 A. 75 cA., wat niet al te veel van de oude opgave verschilt.

II. De gemeene scharren.

Wij nemen hierbij als uitgangspunt van onze beschouwingen den toestand van 1700, voor welk jaar wij voor het eerst een uitvoerig floreenregister bezitten, waarin de verschillende perceelen afzonderlijk worden opgenoemd en waarin de voorzittende burgemeester en de secretaris van de stad een duidelijke uiteenzetting geven van den toenmaligen toestand. Na een inleiding betreffende den opdracht hun door Heeren Staten der Provincie gegeven gaan zij voort: „Dogh om haar Ed. mog. van de staat der landen, als het bestier en ordre van de Floreenen grondige en pertinente kennisse te geeven, hebben wij goed gevonden aan haar Ed. mog. deese volgende informatien dies aangaande te preadverteeren:

Van de landen

1. De landen onder de jurisdictie deeser stad werden op tweederleije manieren bestiert, en bestaan in gemeene scharren, en cleine fennen.

2. De Gemeene scharren in het generaal werden door twee daartoe van de magistraat aangestelde scharmeesters en een schrijver geregeert.

3. Er werden van deselve publijcke registers off scharboeken gehouden, die ter secretarie werden bewaart; En magh daar in geen overschrijvinge van landen gedaan werden dan door de secretaris.

4. Welcke scharren dan syn leggende ten deele aan de oostcant ten deele aan de westzijde van de Indyck synde de vaert nae binnen lants.

Wumkes.nl

5. Aan de oostzijde leggen Mienschar, Nijfenne, Maaden, en Soltgraft.

6. aan de Westcant, Weide, Diepesloot, Hijnxtefenne, Boven Poelen, en Welcke.

7. De cleine fennen syn als tusschen deselve in geslooten in het midden leggende.

Van de Flooreenen.

1. De stad contribueert driehonderd en drie flooreenen.

2. De flooreenrente wert alhier niet op de ordinaire maniere als op alle andere steeden en dorpen [1]) ontvangen, maar wert bij pondematen, eynsen en penningen gereekent, doende anderhalve pondemate of achtien eynsen een flooreen tot 28 str.

3. Magh alhier geen overteekeninge van de flooreen geschieden off gedaan werden in het register dat ter secretarie meede bewaart wert, dan ten overstaan van de Præsideerende Burgemr. door de secretaris."

Wij merken in de eerste plaats op dat er hier en elders in de aanwezige bronnen uit den tijd om 1700 heen niet van bouwland wordt gesproken. Dit schijnt er dus niet geweest te zijn. Wel wijst de naam „Nijfenne" er op, dat aan den oostkant bouwland geweest is (ook thans is deze „nijfenne" weer gedeeltelijk als bouwland in gebruik). Omstreeks 1600 was deze schar echter reeds grasland; wel waren toen enkele perceelen ten westen van den Indijk bouwland; daar lag ook het

---

[1]) Hier vergissen Burg. en Secr. zich. Ook te Workum had men de gewoonte de floreenrente niet in florenen of goudguldens maar in pondematen uit te drukken, waarbij nu één pondemaat $^1/_2$ floreen voorstelde of twee pondemaat met één floreen overeenkwam. Lezing van het floreenregister van Workum bracht mij ook de verklaring van deze op het eerste gezicht zonderlinge handelwijze. De bedoelde „belastingpondematen" schijnen n.l. de grootte voor te stellen van het *beste* land, terwijl het minder goede getaxeerd wordt op een geringer aantal belastingpondematen dan zijn werkelijke grootte bedraagt. (Een hoogst enkele maal is men echter nog iets *boven* de werkelijke grootte gegaan).

Dat men ook in Hindeloopen op een dergelijke wijze aan de floreen- of belastingpondematen is gekomen blijkt uit het oudste Proclamatieboek van omstreeks 1600, waarin meermalen wordt gesproken van land op „volle" lasten, in tegenstelling van het gewone op „behoorlijke" lasten. Iets beneden de volle lasten is b.v. een perceel van 19 einse dat op $18^1/_2$ einse schatting staat.

Wumkes.nl

perceel dat, hoewel toen grasland zijnde in het floreenregister van 1858 „het bouwland" genoemd werd.

De hier geplaatste uitleg van burg. en secr. wordt in de volgende registers ongeveer gelijkluidend herhaald, alleen met dit verschil, dat het aantal gemeene scharren langzamerhand door verdeeling vermindert, totdat in 1758 alleen de Hynxtefenne is overgebleven. Wij lezen dan: „De Gemeene scharren syn alle aan stucken geslat en tot particuliere fennen gemaakt, behalven de Hynxtefenne, dog welke voor 't grootste gedeelte is vergraven. Het scharboek van deze fenne loopt nog door tot 1773; in 1778 heeft de verdeeling er van plaats.

Van de genoemde gemeene scharren zijn aan den oostkant: Mienschar en Nijfenne weilanden, Maaden en Soltgraft hooilanden; aan den westkant: Weide, Diepesloot en Hynxtefenne[1]) weilanden, Boven Poelen en Welcke hooilanden.

Het overige land wordt gevormd door de kleine fennen („fenne" hier niet op te vatten als „weideland", zooals in Friesland thans de beteekenis is, maar als „een afzonderlijk, door slooten afgescheiden, stuk land"; het zijn juist voor het grootste deel *hooi*landen).

Wanneer deze fennen „particuliere fennen" worden genoemd, moet men dit niet letterlijk opvatten; de meeste hebben meerdere eigenaars, al is dit aantal natuurlijk kleiner dan dat van de grootere gemeene fennen. Ook later, als die gemeene fennen verdeeld worden in particuliere, beteekent dit volstrekt niet, dat ieder afgeslat perceel maar één eigenaar heeft; integendeel dat komt zoo goed als niet voor. Het schijnt eenvoudig te beteekenen, dat nu de eigenaren samen het beheer van het stadsbestuur overnemen. Omstreeks 1700 blijkt ongeveer 73½ % van het land als gemeenschar in stadsbeheer te zijn en 26½ % als particuliere fenne in eigen beheer.[2]) Van dit laatste ligt verreweg het grootste deel aan den westkant van den Indijk.

Een belangrijk verschil bestaat tusschen de gemeenschappelijke weide- en hooilanden; bij de eerste hebben de eigenaars geen bepaald aangewezen stuk grond, deze is onverdeeld; men heeft alleen een aandeel (maar in maat uitgedrukt) „over hoog

[1]) = Paardefenne.

[2]) Deze verhouding is echter berekend naar de grootte „van ouds". Naar de tegenwoordige grootte berekend zou het eerstgenoemde percentage blijkens de kaart wel iets kleiner zijn.

Wumkes.nl

en leeg". Deze aandeelen loopen zeer uiteen; de Mienschar heeft in 1672 : 106 eigenaren, de (theoretische) grootte is 987 einse 2 penning, dus gemiddeld heeft ieder $9^1/_3$ e. De grootste eigenaar heeft echter 39 e $14^1/_2$ p en de kleinste slechts $14^1/_2$ p.

Bij de hooilanden daarentegen heeft ieder in den regel wel een bepaald aangewezen stuk, door palen aangeduid; alleen komt het nog al eens voor dat dit stuk grond „wandelt", (d. w. z. geregeld van plaats wisselt met een of meer andere perceelen). Blijkens het Procl.boek van 1588—1601 was echter dit wandelen toen menigvuldiger dan later.

Ieder maaide dus zijn eigen stuk land, maar nadat het hooi was weggehaald, liep al het vee bijeen, waarbij ieder naar verhouding van zijn grondbezit in dat bepaalde veld vee in het gemeene veld kon zenden. Enkele eigenaren evenwel hadden geen bepaald aangewezen land, maar eenige „blinde koegangen" op de Maaden. Zij kregen geen hooi, maar hadden het recht na den hooioogst eenige koeien in het veld te zenden.

Een belangrijk verschil tusschen den toestand hier en dien van een zuivere „marke" is vooreerst dat *hier* het bezit in een der fennen geheel los is van dat in een der andere, terwijl men *daar* recht heeft op een aandeel van het gemeene veld in het algemeen. Verder worden de aandeelen in het land hier niet uitgedrukt in eenvoudige breukdeelen van de „waren" of oorspronkelijke bij een volle hoeve behoorende aandeelen, maar in gewone landmaten, alsof het land werkelijk verdeeld was.

De scharmeesters stellen voor ieder gemeenschar afzonderlijk telkens het aantal einsen per koe vast. Natuurlijk komt het bijna nooit uit, dat iemands bezit juist recht geeft op een bepaald aantal beesten. De bovengenoemde $14^1/_2$ p is, als 20 e voor een koe werd noodig geacht, $^{14,5}/_{400} = {}^{29}/_{800}$ koegras; dit is nog niet voldoende voor het kleinste stuk vee: een lam.

Wil men dus aan dit land iets hebben, dan moet men het aan een ander afstaan, die zooveel bijeen tracht te huren, dat hij een bepaalde hoeveelheid vee weiden kan. Dit gebeurde dan ook. Dikwijls nog deden de huurders dit onder leiding van de scharmeesters weer aan elkaar over, opdat ieder het noodige aantal einsen, en niet meer dan dat, bijeen zou kunnen krijgen. Wanneer b.v. in 1725 Wybren Lieukes 5 koeien en 2 kalveren in de Nijfenne wil laten weiden, blijkt hij 24 e land te min te hebben. Welnu, hij krijgt van Douwe Jarigs 12 e over, van

Wumkes.nl

Jeye Reiners 8 e, van Fonger Tonnis $3^1/_2$ e en van Sipke Seerx $^1/_2$ e. Het is dan ook geen wonder, dat in het scharreglement van 1673 een bepaling voorkomt als het volgende artikel 9: „Geduirende ende ondert scharreekenen sall niemand sich onfassoenlijk met rabbelen off praeten mogen aenstellen tot verhinderinge verstoringe ofte verbijsteringe van de reekeninge maer sullen telkens op 't vermaen en de aenspraek van de scharmeester goed gehoor verlenen ende stilzwijgen bij poena van 2 strs. te converteren als vooren." Inderdaad was het wel noodig dat de scharmeesters hun gedachten goed bij het werk hielden.

Ten slotte geven we als voorbeeld van een ongeveer normaal bezit het land van Anne Intjes in 1700 : 7 e 2 p in diepesloot en 3 e in hynxtefenne (beide over hoog en leeg); 1 pond en 7 e op verschillende plaatsen in de maaden, 5 e in poelen, 3 e in welcke en 1 koegang in Jelle Wybes fenne (een „particuliere" fenne).

III. De gemeene scharren afzonderlijk beschouwd.

a. Weidescharren.

1. Mienschar.

Deze gemeene schar ligt ten oosten van de stad langs den zeedijk en bevat de tegenwoordige [1]) kadastrale nummers B 80 tot en met B 93. In het scharboek van 1672 komt een lijst der toenmalige eigenaars voor met de grootte van ieders eigendom. De totale grootte blijkt dan te zijn 987 e 2 p. Door het aanleggen van verschansingen om de stad in dat jaar werd echter de mienschar in twee deelen gesplitst, zoodat het volgend jaar geloot werd, welke eigenaars hun aandeel binnen en welke het buiten de fortificatie zouden hebben; volgens de opgave viel $^1/_5$ van het geheel daar binnen. Bij meting bleek toen echter de geheele schar slechts 56 pond. 3 e 15 p groot te zijn. [2]) Het totale aantal eigenaars was 106, waarvan 16 hun land binnen kregen, 89 buiten en 1 binnen en buiten. [3])

[1]) D. i. in 1926.

[2]) Volgens het kadaster van 1832 was toen de grootte 19 H.A. 27 A. 60 cA.; dit is ongeveer $52^1/_2$ pondemaat.

[3]) Het aantal eigenaars wordt door de scharboeken niet opgegeven; men moet het door tellen vinden, waarbij echter fouten gemaakt kunnen

Wumkes.nl

Het hier genoemde scharboek is het tweede, dat bewaard gebleven is; het oudste (wat gehavend) loopt van 1632 tot 1672. In 1632 was het aantal eigenaars ± 114. In 1693 zijn er 86, in 1713: 67 eigenaars. Het laatstgenoemde jaar komt het binnen de schans gelegen land niet meer in het scharboek voor, dus deze eigenaars bezitten samen $^4/_5$ van de oorspronkelijke gemeenschar.

In 1719 wordt van dit $^4/_5$ deel weer $^1/_3$ afgeslat en tot particuliere fenne gemaakt, terwijl $^2/_3$ „voor het gemeen" bleef liggen; het afgeslatte deel is het tegenwoordige B 84, 85, 86, 87, het blijvende $^2/_3$ bestond dus uit twee aparte stukken, daar het „particuliere" het middelste deel vormde. In 1733 werden de beide overgebleven stukken ieder weer in twee deelen verdeeld; er waren nu nog 44 eigenaars. De grootte heet nu 517 e 10 p, maar blijkt bij meting slechts 371 e 13 p te zijn.

De redenen voor deze verdeeling blijken uit de volgende zinsnede van de opgemaakte akte: „Dogh aangezien deze schar het gemeen raackende, door het dijxGeregte van Wijmbritzeradeel van de zeedijck is afgeslat ende daer door seer verkleynd geworden en daar te booven in sooveel eygenaars bestaande, dat het gestadig met onlusten ware beswangert en ook wegens de slegtheyt des tijts niet bequamelijck konde worden verhuurdt, waarom de gesamentlijcke Eygenaars . . . ."

De vier stukken toen gevormd zijn de tegenwoordige B 91 en 92, B 88—90, B 82 en 83 en B 80 en 81. Zij blijken dus naderhand nog al eens weer verdeeld te zijn.

In 1733 was dus de mienschar voorgoed in particuliere fennen gesplitst. Deze hadden de namen:

Meenschar binnen de schans, Pieter Kool stuk, Jeltje Jelles wed. stuk, burgem. Anne Klazes stuk, Tjeerd Heeres stuk, Broer Ages stuk en IJke Hommes stuk. De fennen kregen meestal hun naam naar één der voornaamste eigenaren, welke dan waarschijnlijk in den eersten tijd ook de beheerder was.

In 1858, in het laatste floreenregister, komen naast de oude namen ook de kadastrale nummers voor; de in bunders (hectaren) gegeven grootte stelt echter slechts een omrekening voor

worden daar de veranderingen in de boeken zijn bijgeschreven, zoodat het niet steeds duidelijk is of men een oorspronkelijken eigenaar voor zich heeft of niet. Dikwijls moet de hand, soms ook de kleur der inkt beslissen.

Wumkes.nl

van de oude theoretische grootte in pondematen en einsen. Er zijn nu 6 eigenaars.

2. *Nijfenne (of Nieuwe Fenne).*

Deze schar ligt ook langs den zeedijk naast de Mienschar. In 1632 zijn er ± 125 eigenaars, in 1672: 111; de opgegeven grootte is dan 1112 e $5^1/_2$ p., zoodat ieder gemiddeld 10 e, over hoog en laag, bezit. In 1693 zijn er nog 87 eigenaars, in 1714: 67. In 1732 krijgen we de eerste verdeeling. De motiveering is ongeveer gelijkluidend met die van de Mienschar; het land is door afslatting van den ouden zeedijk te zeer verkleind en kan moeilijk verhuurd worden. Het land wordt nu gemeten en blijkt 579 e $13^2/_3$ p groot te zijn in plaats van de theoretische 994 e $15^1/_2$ p [1]). Het geheele stuk wordt verdeeld in 4 perceelen, met de nummers B 78, 78a, 79, B 76 en 77, B 28 en 29 B 27 (volgens het kadaster van 1858). Ieder had bovendien een aandeel in de onverdeelde „Nollen" naast de Nijfenne buiten het gebied van Hindeloopen gelegen. De 4 perceelen heetten: burg. Ettje Nankes stuk, Stads stuk, Ippe Alders stuk en burg. Anne Klases stuk. [2]) Het derde dezer stukken, dat eerst 15 eigenaars had, had in 1778 nog 7 eigenaars; het werd toen in twee deelen verdeeld.

In 1858 had de Nijfenne nog slechts 2 eigenaars.

3. *Weide.*

Dit is de eerste schar ten W. van den Indyck. In 1632 waren hier ± 120 eigenaars; in 1672 97 of 98, de grootte was toen 795 e $12^1/_4$ p, waarvan 95 e $19^3/_4$ p binnen den wal. Ieder eigenaar bezat toen dus gemiddeld ongeveer 8 e. Evenals met de mienschar ten O. van de stad werd er hier geloot, wie zijn land binnen en wie het buiten zou hebben. Het deel binnen is het tegenwoordige B 94.

---

[1]) Er blijkt niet hoe de eerst opgegeven 1112 e $5^1/_2$ p. is verminderd tot 994 e $15^1/_2$ p.

[2]) De stad werd beschouwd als eigenaar van 108 e 10 p kerkeland. Als verschillende fennen naar een zelfde persoon genoemd waren werden deze nog al eens onderscheiden door een er naast gelegen fenne er bij op te geven. Behalve de beide reeds genoemde bnrgem. Anne Klazes stukken waren er nog vijf Burg. Anne Klazes fennen.

Wumkes.nl

In 1693 waren er 95, in 1713 66 eigenaars. De grootte is het laatstgenoemde jaar nog 697 e $7^5/_{24}$ p, welk bedrag echter moet verminderd worden met een reeds afgeslat stuk van 57 e $6^1/_2$ p (wanneer afgeslat?); dit is het tegenwoordige B 95 en 96, in 1858 de „balkepolle" genoemd.

In 1748 werd het overgeblevene voor goed in 5 stukken verdeeld; de theoretische grootte is dan 640 e $^3/_4$ p, de werkelijke blijkt te zijn 347 e 19 p; er zijn nu 40 eigenaars. In 1858 is het aantal eigenaars 4.

4. Diepesloot.

Dit is de fenne ten W. die aan de Weide grenst. In 1632 waren er 128 eigenaars, in 1672: 105. De grootte in naam is dan 1157 e $1^3/_4$ p. In 1693 zijn er 106 eigenaars, in 1713 nog 79. In 1748 is deze gemeenschar blijkens het floreenregister reeds verdeeld; er blijkt echter niet wanneer dit gebeurd is. In 1858 zijn er 3 eigenaars.

5. Hynxtefenne.

Deze schar vormt een smalle strook langs den zeedijk, waarvan blijkbaar het grootste deel door de zee of zeewering is verloren gegaan. In 1632 waren er 135 eigenaars, in 1685 nog 114, in 1713: 80; de grootte in naam is dan 858 e 1 p; in 1772 zijn er nog 25 eigenaars, bij meting blijkt de fenne dan groot te zijn 343 e 9 p.

Zij wordt dan in drie stukken verdeeld, het eerste bestaande uit de kadastr. nummers B 135, 136, 146, 147, het tweede uit B 148 en 149, het derde uit B 150 en 151.

In 1858 waren er 3 eigenaars.

b Hooilanden.

6. Maaden.

Deze schar ligt ten O. van den Indyck beneden de nieuwfenne. Het is één groot veld, maar bestond volgens het Procl. boek van omstreeks 1600 uit een aantal kleinere velden, „warren", die later niet meer genoemd worden, zooals „Doing-war", „Ipping war", „Haenwar", „Suydwar", „Colns-war" enz. In 1632 zijn er 159 eigenaars, in 1672: 180[1]) (het bestaat nu uit

[1]) Gemiddeld had ieder dus pl.m. 17 e.

Wumkes.nl

262 perceelen, die samen 3165 e 19 p groot zijn). In 1694 zijn er 155, in 1714: 143 eigenaars (nu wordt voor de grootte 3208 e $16^{3}/_{4}$ p opgegeven). Hiervan worden stukken afgeslat in 1727, 1733 (drie fennen), 1734, zoodat in 1735 nog over is: 2443 e $19^{1}/_{2}$ p.

De motiveering, van 1733, is wel interessant:

„Alsoo ons kerkvoogden van Koudum . . (nu volgen verdere eigenaars) . . . .

Landen geleegen in de maaden en alle met Doelpaalen afgescheyden van welke Landen wel yder jaarlyx 't Hooy van syn eigen Land koomt te Rispen dog 't Nieugras bij scharren over 't geheele stuck de maaden genaamt wordende omgeslaagen, niet alleenig van de geene welke een weesentlighe besittinge van haare landen hadden en deselve van Post tot Post konden aantoonen, maar ook nog voor Nieugras daar geen Land van te vinden was weegens de Symen Binkes drie blinde koegangen maackende vier en vijftig Eynsen en weegens de kerk van Koudum drie gelijke blinde toegangen tot vier en vijftig eynsen, welke alle gemeenschap ons wiens namen hierboven syn uitgedrukt niet Langer gelegen quam hebben daarom de Landen hier booven gemeld aan een stuck van de Maaden afgeslatten niet alleen maar ook daar te boven geaccordeert en overeengekomen dat yder van ons in dat afgeslatte stuck sooveel Land sal hebben en in eygendom besitten als hier boven bij yders naam staat uitgedrukt en waar van hier onder een kort Register tot overligtinge sal worden gevonden, en dat alles oover hoog en Leeg zonder op de grootheit ofte kleynheit van 't Land veel min eenige agt te sullen geven op de Doelpalen daar in staande welke ook Reede al uit 't Land sijn genoomen". . . .

Wij vestigen hierbij op twee dingen den aandacht.

Ten eersten: er behoeft niet geloot te worden, zooals bij de weilanden; een bepaald aantal eigenaars die hun land bijeen hebben liggen, vereenigen zich eenvoudig en scheiden zich af. Ten tweeden: de doelpalen worden weggenomen (en dit herhaalt zich bij de volgende afscheidingen steeds), dus in zekeren zin is het een achteruitgang: in plaats van een bepaald aangewezen stuk in het groote veld krijgt ieder nu een *niet* aangewezen stuk (dus een aandeel „over hoog en leeg") in de afgeslatte fenne.

Wumkes.nl

Ten slotte geeft men de blinde koegangen, die een zeker recht op het geheele veld hadden, in plaats daarvan een zeker aandeel in de afgeslatte fenne, maar kleiner, omdat het nu een recht op het volledige gewas wordt in plaats van alleen op het nieuwgras Dit herhaalt zich bij ieder volgende afscheiding.

Vermeld moet nog worden dat in de meeste afgeslatte stukken het aantal eigenaars loopt van 10 tot 20, waarbij de fenne naar een der grootste eigenaars genoemd wordt. Een enkele maal is het afgeslatte stuk naar de meening der deelhebbers nog te groot, dan wordt het nog eens in twee stukken verdeeld en er wordt geloot, wie in elk deel zal vallen.

In 1858 waren er nog 8 eigenaars van de geheele Maden.

7. *Soltgraft (of Zoutgracht)*

Deze schar, veelal ook genoemd „boven de soltgraft", vormt het zuidelijk deel van het oostelijk veld.

In 1632 waren er ± 95 eigenaars, in 1672: 116, in 1694: 109 en in 1714: 108. In het laatste jaar was de grootte 2191 e, waarvan 1744 e Hindelooper en 447 e Koudumer land; het schijnt n.l. een gemeenschappelijke schar te zijn geweest van Hindeloopen en Koudum. Nu zijn er echter reeds 2 fennen bij weg. De verdere afscheidingen vinden plaats van 1741 tot 1750. Het laatste schar van de Soltgraft, dat in 1750 in 7 deelen verdeeld wordt, ontbreekt in de latere floreenregisters. Dit schijnt Koudumer land geweest te zijn.

Nog wel interessant is de opmerking bij de voorlaatste verdeeling van 1749, waarbij een der fennen den naam „Stadsfenne" krijgt: „N.B. Vorenstaande fenne was bij provisie op de Naam van Taike Tymens geboekt dog *dewijl deselve liefst van de administratie bevrijd wilde syn, en omdat de stad de grootste eigenaar daar in was,* [1]) soo heeft deese fenne de naam van Stads Fenne bekomen, den 16 Dec. 1749."

In 1858 waren er 7 eigenaars.

8 en 9. Poelen en Welcke.

Dit zijn twee gemeene hooilanden aan den westkant van den Indyck, ook wel genoemd: boven de Poelen en boven Welcke. Het aantal eigenaren van de Poelen was in 1632: 52, 1672: 63, 1694: 55 en in 1858: 1; van de Welcke in 1662: 72, in 1694: 60, in 1858: 2. Waarschijnlijk was echter in 1858 de

[1]) Ik cursiveer.

Wumkes.nl

heugenis verloren gegaan, hoever de scharren zich oorspronkelijk hadden uitgestrekt. In 1694 wordt nl. voor de Poelen opgegeven 52 pond. 8 e en in 1858: 17 pond. 23 e; voor de Welcke in 1662: 40 p 5 e en in 1858: 14 p 5 e (alles *on*gemeten!)

De huurders van de fennen worden nog opgegeven tot 1701, volgens het floreenregister van 1708 zijn de scharren dan in particuliere fennen verdeeld. De verdeeling moet dus plaats gevonden hebben tusschen 1701 en 1708; gegevens daaromtrent ontbreken echter.

IV. De Particuliere fennen.

Deze vormden, zooals boven is gezegd, omstreeks 1700 26½ % van het geheele veld; voor ongeveer ¼ lagen ze oost, voor ¾ west. In 1858 vormden ze 83 perceelen, samen 324 pondemaat groot, dus ieder gemiddeld bijna 4 pondemaat. Als men die met gelijke namen naast elkander gelegen voor één rekent, krijgt men 8 minder, dus 75.

Ook deze fennen zijn meest naar personen genoemd (enkele uitgezonderd als: Oosterfenne, Westerfenne, de Ekkeren, de Gest enz.) Terwijl de bovenbesproken uit de gewone scharren afgeslatte fennen steeds een dubbelen naam hadden, hebben vele van deze kleine fennen een enkelen naam als „Hisse fenne", „Doede fenne", „Evert moey fenne" enz. Dit wijst op hoogeren ouderdom; de meeste dezer namen komen ook in 1700 reeds voor en verscheidene reeds omstreeks 1600.

Er is geen reden om aan te nemen, dat de namen op andere wijze zouden ontstaan zijn dan de latere (al ging het misschien op een minder officieele manier). Hisse en Doede zullen dus op zeker oogenblik de voornaamste eigenaars van de naar hen genoemde fennen geweest zijn, welke naam daarna vast is gebleven Daarbij zal het dikwijls van het toeval afgehangen hebben, of de naam zou standhouden of niet.[1])

Zooals boven reeds is opgemerkt, hebben nl. deze particuliere fennen even goed als de gemeene scharren verschillende eigenaars; de aandeelen zijn gemiddeld weinig grooter dan die in de gemeene scharren. Daar er bij de opsomming in het floreenregister meestal niet „over hoog en leeg" bij vermeld staat,

[1]) Te Molkwerum blijkt dan ook zulk een naam wel eens weer te zijn veranderd.

Wumkes.nl

schijnt het meerendeel dezer fennen als hooiland gebruikt te zijn.

In hoeverre deze particuliere fennen in vroeger tijd deel hebben uitgemaakt van grootere officieele gemeenscharren is bij gebrek aan gegevens moeilijk uit te maken.

V. Verdeeling van het bezit.

Daar er in 1700: 260 eigenaars waren en de grootte van het geheele veld volgens de opgave van de latere floreenregisters 1225 pond. 6 e bedroeg, had ieder gemiddeld ongeveer 4,7 pond. of 1 H.A. 73 A. land

Een volledig overzicht van de verdeeling van het grondbezit zou men krijgen door uit de floreenregisters de grootte der perceeltjes voor alle eigenaars afzonderlijk op te tellen. Ik heb echter tegen dezen arbeid opgezien; bovendien zouden er groote moeilijkheden aan verbonden zijn door het vervallen of wandelen en mandeelig zijn der perceelen en het gebruik van verschillende eenheden (naast pond, en einse komen b.v. koegang en hokkelingsgras voor).

Wij krijgen echter ook een benaderende voorstelling van de bezitverdeeling door de florenen (hier zooals wij zagen, belastingpondematen) inplaats van de pondematen zelf te nemen

Wanneer wij dan de 259 eigenaars die aangeslagen zijn (want de kerk is vrijgesteld), rangschikken, krijgen wij:

Aanslag.	Aant. eig		
0—1 bel. pond.	129	7— 8 bel. pond.	0
1—2 „	70	8— 9 „	3
2—3 „	21	9—10 „	3
3—4 „	8	10—11 „	1
4—5 „	13	11—12 „	1
5—6 „	4	12—13 „	1
6—7 „	4	18—19 „	1

De helft der eigenaars is dus lager aangeslagen dan 1 bel. pond.; daar verder 1 bel pond. gemiddeld overeenkomt met 2,7 gewone pond., heeft de helft minder dan 2,7 pond., dat is ongeveer 99,3 A. De kerk is de grootste eigenaar, deze bezit ruim 51 pondemaat.[1]) Wij hebben dus omstreeks 1700 uitgesproken klein-bezit.

Nu de verandering met den tijd. Het aantal eigenaars der

[1]) Kerk en pastorie worden niet afzonderlijk genoemd.

Wumkes.nl

scharren werd boven telkens voor verschillende jaartallen opgegeven. Voor de weilanden bleek het steeds het grootste in 1632, het 1e jaar waarvoor opgaven ten dienste stonden. Bij de hooilanden is het echter eenigszins anders. Het aantal eigenaars was voor:

	in 1632	1672	1694
Maaden:	159	180	155
Soltgraft:	95	116	109
Poelen:	52	63	55
	in 1662		
Welcke	72		60

Nam voor de weilanden het aantal, van 1632 af beginnende, steeds af, bij de hooilanden begint de afname dus na 1672. Hoe staat het nu met het *totale* aantal eigenaars? Wij kunnen hiervoor raadplegen de floreenregisters van 1700 af op het R. A. te Leeuwarden en nog die van 1632, 1672, 1682, 1689 te Hindeloopen zelf. De oudste aantallen moeten geschat worden, daar de veranderingen in de boeken zelf zijn bijgehouden. Wij vinden dan de volgende aantallen:

in 1632	1672	1682	1689	1700	1728	1748	1858
232	290	337	324	260	234	132	32

Het maximum of de grootste versnippering ligt dus ook hier in de laatste helft der 17e eeuw. Deze eeuw was over het algemeen een gunstig tijdperk, ook voor den landbouw, vooral tot 1665. In zulk een tijd is versnippering een gewoon verschijnsel, in den daarop volgenden slechteren tijd hebben we weer kans op concentratie.

Ook moet opgemerkt worden dat de instelling der gemeene scharren, zooals deze hier in zwang was, met onbeperkte deelbaarheid der aandeelen, een versnippering van het land wel in de hand werkte.

Van vóór 1632 zijn er zoo goed als geen gegevens. Alleen vinden wij in 1543 in de Beneficiaalboeken van Friesland het kerkelijk bezit van Hindeloopen opgegeven; dit blijkt te zijn 21 pondemaat van de kerk zelf, 17 pond. van de pastorie en 13 pond. van de vicarie, dus samen 51 pond. evenals in 1700.

Van nog vroegeren tijd is mij alleen bekend een schenking aan het klooster te Fulda, waarschijnlijk uit de 8e eeuw, waarin: „Ego Engelmar et Goltgart uxor mea tradimus ad S.

Wumkes.nl

Bonifacium in Fuldensi monasterio in pago Westrahe in villa Hintinluofe 30 boum terram cum 16 mancipiis." [1]). Hierbij wordt dus aan het klooster te Fulda land voor 30 koeien geschonken, gelegen te Hindeloopen, met 16 hoorigen. Dit wijst wel op meer geconcentreerd bezit in dien ouden tijd.

In hoofdstuk III is reeds iets gezegd van het gemiddeld bezit in ieder schar afzonderlijk. In het hooiland zijn de perceeltjes zelf gemiddeld nog iets kleiner, daar verschillenden meerdere perceelen bezitten. De Maaden bestond in 1672 uit 262 perceelen, die dus gemiddeld $\frac{3166}{262}$ e = ongeveer 12 e groot waren.

Is er ook eenige regelmaat in de grootte dezer perceelen?

Wanneer men de 106 posten van de Mienschar in 1672 nagaat, vindt men achtereenvolgens: 9 e 1 p., 17 e 5 p., 14 e 11 p, 4e 5 p, 4e, 10 e 12 p, 8 e, 7 e, 4 e $3^1/_2$ p, 14 e $17^3/_4$ p. enz. van eenige regelmaat blijkt niets. Het is eigenlijk verwonderlijk hoe men het zoo gekregen heeft; oorspronkelijk moeten toch haast wel deze ideëele deelen in koegangen uitgedrukt geweest zijn. In Molkwerum zullen wij dan ook meerdere regelmaat aantreffen. Men moet hier dus haast wel een lange reeks van jaren bezig geweest zijn te splitsen en weer te combineeren door versterf, koop en verkoop. Evenzoo is het met de andere weidescharren.

Bij de hooilanden schijnt een zekere voorkeur te bestaan voor perceelen van 6 e en veelvouden daarvan. Op de Maaden vond ik op de 262 perceelen 36 maal 6 e of een veelvoud daarvan en op de Welcke op 71 perceelen 17maal.

VI. De landgebruikers.

De eerste vraag is hier: hoe groot was het aantal landgebruikers of m.a.w. hoe groot waren de bedrijven? Wij weten hiervan iets door dat in de oudere scharboeken kladjes liggen met namen van personen, met wie de scharmeesters afrekenden, blijkbaar de gebruikers van het land. In lateren tijd werden de namen wel in de boeken zelf aangeteekend; van na 1725 bestaan nog scharrekeningen met vermelding van het aantal koeien en ander vee dat ieder in de gemeene scharren weidde.

De eerste gegevens zijn van 1676. Het aantal landgebruikers

[1]) Ostfriesisches Urkundenbuch, II blz. 792.

Wumkes.nl

in de Mienschar is dan ongeveer 30, waarvan er zijn, die 7 en en 6 perceeltjes (eigenlijk aandeelen) gebruiken; in de Nieuwfenne zijn er ruim 40, in de Weide ruim 20 (één met 11 perceelen) in Diepesloot ongeveer 30. Ongeveer 110 personen hebben land in één dezer weidescharren in gebruik. Omstreeks 75 landgebruikers hebben een of meerdere perceelen in de Maaden, waarvan één met 31 perceelen, (één eigen en 30 gehuurd van 30 verschillende eigenaars[1]). In de Soltgraft hebben 47 boeren een stukje land in gebruik, waarvan één 17 perceelen en in de Poelen 18 boeren, waarvan één met 8 perceelen. Ongeveer 112 personen hebben land in een dezer hooilanden.

In al deze scharren samen zijn er 146 verschillende landgebruikers. Daar Welcke en Hynxtefenne, en ook natuurlijk de particuliere fennen, ontbreken, mag men zeker het totale aantal boeren in dien tijd wel op 150 stellen Dit verschilt niet al te veel van een opgave in den Tegenwoordigen Staat, volgens welke het aantal koemelkers te Hindeloopen in 1642: 162 bedroeg.[1])

Een nauwkeurige opgave van 1714, die echter Mienschar en Nieuwfenne niet omvat, geeft 65 landgebruikers in de gemeene scharren. Een volgende opgave van 1725 geeft 61; hierbij ontbreken Poelen en Welcke. Daar 3 hiervan alleen Mienschar en Nieuwfenne gebruiken, kunnen we de 65 van 1714 ook wel corrigeeren tot 68.

Wij hebben dan in 1676 ruim 146, in 1714 ruim 68 en in 1725 ruim 61 landgebruikers. In het laatste jaar zijn de gemeene scharren al iets verkleind, maar de voornaamste splitsingen moeten nog komen. Omstreeks 1744 zijn er nog ongeveer 40 gebruikers van de gemeene scharren. Bij de volkstelling van 1749 worden echter slechts 20 hoofden van gezinnen als boer vermeld. Lang niet alle landgebruikers worden dus tot de boeren gerekend. Het moeten dan ook in het algemeen zeer kleine boeren geweest zijn, die meestal niet van hun vee behoefden te bestaan, maar b.v. een koe of een schaap hielden om de melk voor eigen gebruik.

Voor den tijd na 1725 kennen we het aantal beesten dat in de gemeene scharren weidde. Als in 1725 ongeveer $^1/_3$ van de

[1]) Intusschen kunnen de 146 landgebruikers niet alle *koe*melkers geweest zijn, daar de hoeveelheid land meermalen voor een koe te gering was.

Wumkes.nl

Mienschar verdeeld is, maar het overige veld nog vrijwel ongerept, is van de 61 boeren het totale aantal vee in de scharren: 230 koeien, 18 paarden, 33 rieren, 33 hokkelingen, 13 kalveren, 6 schapen, 23 lammeren, 2 bullen en 1 varken.[1]) Telt men de rieren bij de koeien op, dan vindt men per boer $^{263}/_{61}$ koeien of ruim 4. Van deze 61 boeren waren er slechts 4 met meer dan 10 koeien en 5, die geen koeien maar alleen ander vee hadden. Op de Hynxtefenne liepen nog steeds vrij wat paarden, nl. 1 koe, 1 rier, 6 hokkelingen, 1 kalf en 7 paarden.

In 1858 waren er 31 boeren, die Hindelooper land in gebruik hadden.

Wanneer wij het vorige overzien, krijgen we den indruk dat het maximum aantal landgebruikers wel ongeveer in denzelfden tijd zal zijn gevallen als dat der landeigenaars. Een andere vraag is in hoeverre dit dezelfde personen waren Bij nader onderzoek blijkt dat de eigenaars maar voor een zeer klein gedeelte hun eigen land gebruikten.

Wij kennen b.v. de eigenaars van 1672 en ongelukkig niet de huurders van dàt jaar, maar wel die van 1676. Welnu van de 106 eigenaars van de Mienschar en de 30 gebruikers zijn maar 7 dezelfden, van de 111 eigenaars van de Nijfenne en de 40 gebruikers maar 6 dezelfden, van de 180 eigenaars van de Maaden en de 74 gebruikers maar 24 dezelfden.[2]) In 1694 heeft de schar „de Poelen" 55 eigenaars en 13 gebruikers, waarvan geen enkele dezelfde is.

In 1713 en 1714 is het nog sterker dan in 1672—1676. Van de 79 eigenaars van Diepesloot gebruikt dan geen enkele zijn eigen land, van de 66 eigenaars van de Weide slechts 2, van de 143 eigenaars van de Maaden slechts 2.

Van de 65 gebruikers van deze 3 scharren benevens Soltgraft en Hynxtefenne waren slechts 7 tevens eigenaar.

Van de ongeveer 40 gebruikers, die omstreeks 1744 kunnen worden aangewezen, worden 6 in het floreenregister van 1748 als eigenaar vermeld.

Als regel mogen wij dus wel vaststellen, dat in het hier vooral behandelde tijdperk de eigenaars hun land *niet* zelf gebruikten, maar het verhuurden. Omstreeks 1700 was dit

[1]) Als iemand vee zoowel in de fennen als in de maden heeft, is dit niet opgeteld, maar het grootste aantal voor het totaal genomen.

[2]) De aantallen gebruikers hebben een groote „waarnemingsfout."

Wumkes.nl

verschijnsel het sterkste en in het midden van de 18e eeuw was reeds eenige verbetering in dat opzicht merkbaar.

Uit dit alles volgt dat de geconstateerde versnippering van eigendom en het in dienzelfden tijd optredende kleinbedrijf twee afzonderlijke verschijnselen voorstellen, immers het zijn verschillende personen, wien het aangaat. Daarmee is echter niet gezegd dat het onafhankelijke verschijnselen zijn; integendeel het eene werkt het andere in de hand.

Niet zonder beteekenis is hier zeker ook het feit, dat Hindeloopen vooral in de zeevaart zijn middel van bestaan vond: in 1749 waren nog van de 532 hoofden van gezinnen 176 zeevarende.[1]) De opbrengst van den grond was hier niet van zooveel beteekenis als in andere plaatsen van dezelfde grootte. Hetzelfde geldt, zooals wij zullen zien, van Molkwerum.

VII. De inrichting der scharren.

Men kan hieromtrent iets te weten komen uit de bewaard gebleven Scharreglementen en uit de Rekeningen van na 1725.

Zooals ons reeds is gebleken uit het floreenregister van 1700 werden de scharren bestuurd door 2 scharmeesters door den Magistraat aangesteld.

Wij hebben nu verder een Reglement, samengesteld door Burgemeesteren en Vroedschap, van 14 April 1673[2]), geldende voor alle gemeene scharren. De voornaamste bepalingen hiervan zijn de volgende:

1. Magistraat en Vroedschap kiezen elk jaar einde Maart één of twee scharmeesters, die gecontinueerd kunnen worden; verder kiezen ze ook koewachters en bollemannen.

2. De scharmeesters stellen vast den tijd van „inslaan" en „wederuitslaan" zoowel voor fennen als voor nieuwgras; eveneens den tijd van maaien en hooirijden. Verder bepalen zij telkens hoeveel land, zoowel voor oud- als voor nieuw-gras, voor elke koe gerekend zal worden. De schargenooten zelf mogen zonder consent van de scharmeesters geen vee in de weide brengen of er uit halen.

3. De koehoeders moeten de beesten tegen melktijd opjagen

---

[1]) Van 162 wordt echter geen beroep opgegeven.

[2]) Zie Scharboek A 9 uit het gemeente-archief van Hindeloopen (R.A. Leeuwarden).

Wumkes.nl

op de uren, die de scharmeesters vaststellen. De bollelieden moeten „bequame" bullen hebben „waarvoor sij halff old ende halff nij gras sullen moeten onderslaan bij soo verre sij deselve niet op de stall comen te holden."

4. De koehoeders moeten alle vreemde beesten uit de scharren drijven en opbinden, waarvoor zij voor ieder beest 14 strs zullen genieten. De „hoeders, wachters ende boelieden" [1]) moeten troggen of waterbakken in het land brengen; zij moeten hekken houden en de putten overdekt en omheind houden op eigen kosten. [2])

5. De scharmeesters krijgen als loon voor ieder beest elk 1 str., ook de schrijver 1 str., terwijl 1 str. dient tot onderhoud van de scharren. Het loon van de hoeders bedraagt in de weidescharren van 18 tot 28 strs per beest, soms met, soms zonder bollegeld. (Van de hooilanden wordt hier niet gesproken.)

Verder is er nog een tweede Reglement, geldende voor de schar „boven de soldtgraft" (misschien echter alleen het achterste, Koudumer, deel) samengesteld 12 Maart 1615, en nadat geen oppositie was gekomen van schargenooten, vastgesteld door het gerecht van Hemelumer Oldephaart op 1 April 1615 [3])

De voornaamste bepalingen van dit reglement zijn:

1. De schargenooten mogen vóór Mei niet „tzorren". [4])

2. Voor ieder koe wordt $1^1/_2$ hoofd [5]) land gerekend, met een koe worden 2 hokkelingen, 4 kalveren en 6 lammeren gelijk gesteld.

3. Na den „aenslach" [6]) moet binnen 14 dagen gemaaid worden.

4. De Hindeloopers mogen één scharmeester aanwijzen naast de twee van Koudum.

5. Het nagras mag alleen met paarden beslagen worden als

---

[1]) „Boelieden" kan geen schrijffout voor „bollelieden" zijn, daar op een andere plaats gesproken wordt van „koewachters, boelieden en bollemannen". Boeman schijnt hier dus iemand te zijn, die de koeien bang maakt en daardoor opjaagt.

[2]) Voor ieder put of „zaa" wordt 10 e nieuwgras gegeven aan den eigenaar van het land, waarin zich de put bevindt.

[3]) Zie de copie van 1718 in het scharboek A 12[1] (R. A. Leeuwarden).

[4]) Vee aan een tuiertouw vastleggen.

[5]) Een hoofd is 9 einsen groot.

[6]) Bekendmaking, dat men zal kunnen maaien.

Wumkes.nl

men daar te voren ook gemolken heeft. Voor een paard worden dan 2 hoofden gerekend.

Uit de rekeningen bovengenoemd blijkt nog iets betreffende het aantal einsen per koe en de verhouding van de verschillende soorten vee.

Dit aantal einsen per koe varieert van jaar tot jaar eenigszins. Voor de Mienschar wordt b.v. voor 1725 en volgende jaren opgegeven: 20 e, 18 e, 20 e, 20 e, 22 e enz. Gemiddeld is het ongeveer 20 e; voor de Nieuwfenne ongeveer 27 e, Weide: 23 e, Diepesloot: 19 e, Hynxtefenne: 70 e; en verder voor het nieuw- of nagras der hooilanden: Maaden: 18 e en Soltgraft: 18 e. Het abormale getal voor de Hynxtefenne bewijst in hoe sterke mate dit land vergraven was. Zooals wij boven reeds zagen, waren ook Mienschar, Nieuwfenne en Weide niet meer op hun oude grootte.

Over de verhouding van de aantallen einsen voor verschillende soorten van vee vinden wij gegevens in een paar toevallig aanwezige berekeningen voor de Maaden in 1727 en voor Diepesloot in 1740.

Uit de 1e volgt: 1 koe = 1 rier = 2 hokkelingen = 4 kalveren = 4 lammeren = $^3/_8$ paard.

Uit de 2e volgt: 1 koe = $1^1/_2$ rier = 2 hokkelingen = 4 schapen.

Uit een losse opgave voor de schar, de Weide, volgt nog:

1 koe = 8 lammeren. Er blijkt dus dat men niet steeds gelijk rekende. Soms ook vindt men elders: 1 koe = 1 paard en 1 koe = 12 lammeren.

B. Molkwerum.

1. Het dorpsgebied.

Daar in den lateren tijd de dorpen als rechtsgebied hun beteekenis verloren, is het meestal niet zoo gemakkelijk de grenzen van de dorpsgebieden vast te stellen. Bij Molkwerum zijn de moeilijkheden nog niet zoo groot, daar de grenzen voor een groot deel door natuurlijke waters gevormd worden en voor een deel tevens stadsgrenzen zijn. Wij hebben dan vooreerst in het N.W. de zee en daarna als grens met Hindeloopen de Palesloot; daarna Kruisvaart en Gersloot als grens met Koudum; vervolgens Morra en Geeuw en dan de scheid-

Wumkes.nl

sloot met de Warnserlanden iets ten N. van de Warnservaart.[1]) Daarna kwam, vóór de droogmaking van de Staversche meren, het noordermeer. Nadat dit, begin 17e eeuw, was drooggemaakt, kwam het grootste deel van het nieuwe land (of misschien alles?) bij Molkwerum. Slechts een gedeelte daarvan komt echter in het floreenregister voor, alleen dat gedeelte kan ook hier in beschouwing komen. Ten N. van dit meer ligt nog een strook land tot Molkwerum behoorend door slooten gescheiden van het stadsgebied van Stavoren.

De vaart het Fentke en de zijroede verdeelen het dorpsgebied in een zuidwestelijk en een noordwestelijk gedeelte, waarvan het laatste verreweg het grootste is. Beide deelen worden door vaarten en meren weer in deelen gesplitst, van welke waters het Flait (ook thans droog) in het oostelijk gedeelte het voornaamste is. Ook de Gronzen, eertijds een verbreeding van de Koudumer vaart, zijn thans drooggemaakt.

Deze vaarten vormden voorheen de eenige behoorlijke verbinding van Molkwerum met de buitenwereld. Op de kaart van Hemelumer Oldephaert in den atlas van Schotanus à Sterringa en die van Molkwerum door Hilarides[2]), beide uit het begin der 18e eeuw, staat geen enkele weg die te Molkwerum uitkomt; er zijn alleen vaarten en voetpaden naar den zeedijk en naar Stavoren, Warns en Koudum.

Een smalle strook van dit dorpsgebied langs de zee wordt op de geol. kaart van Staring als klei aangegeven, het overige als laagveen. Dit westelijk deel is over het algemeen ook iets hooger dan het overige; scherpe grenzen bestaan er echter niet. Het dorp zelf ligt nog in de westelijke strook en is, wat het oudste gedeelte aangaat, gebouwd op een paar terpen, waarvan echter deelen zijn weggegraven. Om deze terpen heen liggen nog lagere pollen, vroeger alle door vaarten of slooten van elkaar gescheiden, zoodat Molkwerum toen op een achttal „eilandjes" gebouwd was. Sommige dezer slooten zijn gedempt, vele huizen zijn afgebroken, zoodat van het inderdaad merkwaardige dorp op de kaart van Hilarides niet zoo heel veel interessants meer is overgebleven. De grootste en voornaamste

[1]) Deze moet met behulp der perceelen uit het floreenregister worden opgediept.

[2]) „Het friesche doolhoff, het beruchte dorp Molk-worren," gemeeten en geteekent door Joh. Hilarides.

Wumkes.nl

terppollen zijn Westerich, Eesterich en misschien Sorke(kerk)pol.

De grootte van het dorpsgebied was volgens het floreenregister van 1768: 1957 hoofd 3 einse $4^{5}/_{24}$ vierk. roede (waarbij 1 hoofd = 6 einse en 1 einse = 20 vierk. roede of penning)[1])

Volgens de gewone omrekening zou dit ruim 539 H.A. zijn. In het floreenregister van 1838 wordt echter bijna 548 H.A. opgegeven. In tegenstelling met Hindeloopen komt dit echter slecht overeen met de kadastrale grootte. Ik heb deze niet geheel kunnen uitrekenen, maar schat haar op ongeveer 690 H.A.

II. Gemeene scharren en particuliere fennen.

In hoofdzaak is de toestand als te Hindeloopen. Evenals daar wordt vrij wel al het weideland gevormd door de gemeene scharren, waarvan het aantal echter nog al wat grooter is dan te Hindeloopen; daar waren er 5, hier zijn er 13. Het hooiland, dat niet tot de drie groote gemeene scharren die er zijn behoort, is hier grootendeels niet in particuliere fennen verdeeld, maar vereenigd tot groote velden, die echter alleen schijnen gebruikt te worden voor hooiwinning, niet voor beweiding (waarschijnlijk omdat het meest ver van het dorp gelegen lage landen waren). Zoodoende zijn er slechts enkele met name genoemde particuliere fennen; daar naast is er nog al wat land, dat aangeduid wordt als nieuwland of als rietland. Het resultaat van een en ander is, dat er ongeveer 59% van het land onder beheer van de scharmeesters staat.

De scharmeesters worden niet als te Hindeloopen van hooger hand aangewezen maar gekozen. Het dorp heeft 4 raadslieden of burgemeesters, waarvan telken jare 2 aftreden. In den tijd omstreeks 1700 zijn nu steeds een der aangebleven en een der nieuwgekozen raadslieden de scharmeesters. Daar deze raadslieden door de ingezetenen werden gekozen, werden dus ook de scharmeesters niet door de grondeigenaars of de boeren, maar door

[1]) Door schrijver dezes opgeteld; van één (groot) perceel wordt echter de grootte niet opgegeven; voegt men er hiervoor 40 hoofd bij, dan komt er 1997 hoofd. Het is met deze hoofden een eigenaardig geval. Te Molkwerum en Warns hebben ze 6 einsen, te Hemelum 9 en te Scharl 12, maar steeds worden ze op 9 gewone friesche einsen gerekend, dus op 27,55 Are.

Wumkes.nl

de ingezetenen aangewezen.[1]) Welke ingezetenen in dezen stemhebbend waren blijkt niet duidelijk.[2]) Waren het de bezitters van de „schotschietende" huizen en hornlegers, die ook voor de Staten enz. stemrecht hadden, of waren het de hoofden van gezinnen, die het huizengeld (een dorpscontributie van 8 à 12 stuivers per huis) betaalden? In de practijk zal dit omstreeks 1700 niet zoo veel verschil gemaakt hebben. In 1640 en 1728 worden er te Molkwerum 211 „stemmen" opgegeven voor Staten enz., terwijl er in 1693: 223 huizen waren, die contributie betaalden, in 1700: 209 en in 1729: 127. In 1771 waren er nog 107. Bij de volkstelling in 1749 waren er 196 hoofden van gezinnen, die echter wel niet alle een geheel huis zullen bewoond hebben.

Evenals in Hindeloopen was er te Molkwerum in den hier behandelden tijd geen bouwland. In het floreenregister van 1700 vond ik er slechts eenmaal sprake van en dit scheen niet in het dorp zelf te liggen. Wel moet er in vroegeren tijd eenig bouwland geweest zijn. In een stuk van 1600[3]) is sprake van een „nyefenne", waarin een halve eynse land ligt „eertijts saetlant". Deze nijefenne lag aan den zeedijk (het bedoelde land werd buiten bedijkt) nabij de Noordeg. Op eenig vroeger bouwland wijst ook de naam „De Korn Ekkeren" op de kaart van Hilarides voorkomende; dit schijnt een deel van Binke-fenne te zijn nabij de vaart „de Knikkeren'[4])

De namen van de gemeene scharren zijn: ten O. van het Fentke en ten N. van de Koudumervaart Jaaxma-, Wilde-, Saakle-, Sjoerds-, Boins- en Sipke-fenne, alle weidescharren,

---

[1]) Door „roepen" in Molkwerum werd bekend gemaakt dat er een verkiezing zou zijn, terwijl daarentegen voor iets dat met de scharren had uit te staan ook in Koudum, Hindeloopen, Workum en Stavoren „geroepen" werd.

[2]) Ook in het stuk, handelende over de raadslieden te Molkwerum, in het Friesch Charterboek (V, 233) blijkt alleen dat „de Gemeente" in dezen zegging heeft. In „zware zaken" moeten de raadslieden deze bijeenroepen. Volgens dit stuk, van 1617, werd in dat jaar bepaald, dat er elk jaar 2 van de 4 raadslieden zouden aftreden. Van de 2 nieuw gekozenen moest één „thuisblijvende" en één „zeevarende" zijn.

[3]) Molkwerum No. 63. R. A. Leeuwarden.

[4]) Deze vaart heet op die kaart „Knekkeren"; misschien een verbastering van Korn Ekkeren?

Wumkes.nl

dan nog het gemeene hooiland (nieuw-gras schar): de Noordeg.

Ten Z van de vaart naar Koudum liggen hier:

Doimer en Saaxma-fenne en de nieuwgras-scharren: Zuideg en Wee. Ten Z. van de Monnike-sloot ligt nog de weideschar: Sickma fenne.

Ten W. van het Fentke het noordelijkst: Binke-fenne en ten Z van het dorp: Westerwijmerts, Boosma-fenne en Gaast, alle weidescharren.

De weidescharren werden verdeeld in groote en kleine scharren. De groote waren: Jaaxma, Doimer, Saaxma, Sickma, Binke, Westerwijmerts en Gaast. De voornaamste bronnen zijn naast de floreenregisters de scharboeken en scharrekenboeken. Nu hebben wij hier echter niet de rijkdom aan scharboeken, die Hindeloopen kon aanwijzen. Van de groote scharren hebben wij hier slechts een (copie-)scharboek, dat ook de kleine scharren bevat. Dan nog een autentiek scharboek van de kleine scharren alleen. Het eerste is waarschijnlijk van 1729 [1]), het tweede waarschijnlijk van 1666 [2]). Deze scharboeken bevatten een lijst van de eigenaars met de aandeelen, die ze bezitten. Behalve deze beide boeken is er nog een aantal losse papieren, waarop ook zulk een lijst, waarschijnlijk van 1720—1723. [3])

Van de nieuwgrasscharren bestaat geen scharboek of lijst der eigenaren; hier zijn we dus geheel op de floreenregisters aangewezen.

In de scharrekeningen komen alleen de groote weidescharren voor en een enkele der kleine, benevens de 3 nieuwgrasscharren. Het schijnt dus wel dat de kleine weidescharren over het algemeen niet door de scharmeesters werden beadministreerd, maar misschien door een der eigenaars, evenals dit in Hindeloopen geschiedde na de afslatting, en zooals daar waarschijnlijk ook wel geschied zal zijn met de kleine „particuliere" fennen.

Er is niet veel van bekend, wanneer de gemeenscharren te

[1]) Ter tijdsbepaling kan men vooreerst de namen met die der floreenregisters vergelijken. Verder blijkt de hand die van Homme Friskes te zijn, die in 1725 en 1729 scharmeester was; de kleur der inkt is echter meer die van 1729.

[2]) Blijkens de namen, door vergelijking met het stemregister van 1640, na 1640. Op verschillende plaatsen blijkt dat in 1666 een nieuw scharboek is gemaakt. Daarom is 1666 genomen.

[3]) Dit blijkt uit de grootte der fennen, waarvan in de beide genoemde jaren stukken werden afgeslat.

Wumkes.nl

Molkwerum verdeeld zijn geworden. De gegevens der scharen rekenboeken vallen tusschen 1666 en 1730; aan het eind dezer periode is er nog niet veel veranderd, wij zullen dit bij de afzonderlijke scharren bespreken. In 1768 schijnen de scharren vrij wel in de tegenwoordige stukken land verdeeld te zijn, al zijn er dan nog verschillende met meerdere eigenaars.

Een stuk van 27 hoofd 1 einse heeft dan nog 9 eigenaars (in 1838 nog 8); een van 95 h 3 e 10 p heeft 18 eigenaars (in 1838 nog 12). Van 1730 tot 1768 is er dus heel wat veranderd, d.w.z. vrijwel in den zelfden tijd als te Hindeloopen vielen de gemeene scharren uiteen. Wanneer het precies gebeurde is niet zoo gemakkelijk uit de floreenregisters op te diepen. Tot 1768 toe waren deze zóó ingericht dat de posten ongeveer de rangschikking van 1700 behielden, welke toen was geschied naar de alfabetische orde der eigenaars. Er werd dan bij overgang telkens de de naam van den eigenaar veranderd maar al de stukjes van een fenne bleven verstrooid geboekt, al waren ze in één hand. Het boek was dan ook, trouwens tevens door andere gebreken, (n.l. het willekeurig verplaatsen der florenen bij verkoop) vrijwel onbruikbaar geworden. Daarom is in 1768 een geheel nieuwe indeeling ingevoerd, naar de ligging der perceelen. [1])

Behalve de hier genoemde scharren zijn er dus nog de grootere velden: „ooster- en wester-grouwen", „noorder- en zuider-doelen" en de kleine particuliere fennen.

Zulke worden er echter slechts enkele genoemd, als vooral: Hottie fenne, Walle fenne, Anne Fookles fenne, Tijmen Ockes fenne; evenals in Hindeloopen hebben ook deze weer meerdere eigenaars.

Een dezer fennen, die afwisselend Marten Heeres fenne en Wijbren Ockes fenne heet, wordt op de lijst van 1720—'23 (maar nergens anders) nog als gemeen schar opgegeven. De meeste van deze kleine fennen schijnen weideland geweest te zijn.

[1]) Volgens het „Kort en Zakelijk Rapport van de Commissie tot de floreenen", verschenen in 1764, verklaarde Hem. Oldeph. zelf „dat hun Floreen-register een verward en onnut stuk is, en niet geredresseert kan worden". De Commissie meent dat het register wel 40 of 50 jaar vitieus geweest is. Zij stelt voor dat Hem. Oldeph. wordt gemachtigd en gelast een geheel nieuw floreen-register aan te leggen „zonder gebonden te zijn aan de nummers van het tegenwoordige Register." Trouwens Hindeloopen verkeerde in vrijwel hetzelfde geval; het had echter toen reeds een nieuw en „zeer accuraat" register aan de Commissie doen toekomen.

Wumkes.nl

III. De gemeene scharren afzonderlijk beschouwd.

a. *De groote weidescharren.* [1])

1. *Westerwijmerts.*

Wij kennen voor de weidescharren de opgegeven grootte in 1720—1723, in 1729 (scharboek of lijst), in 1768 (nieuw floreenregister) en voor de kleine scharren nog in 1666 (scharboek). Voor die zelfde jaren weten we ook de deelhebbers. Dan kennen we nog het aantal koeien dat in de groote scharren weidde van de jaren 1690—1729 uit de scharrekenboeken. Daaruit kunnen we soms iets betreffende splitsing der scharren afleiden (als het aantal koeien plotseling daalt).

Behalve het aantal koeien wordt somtijds nog opgegeven het „inscheerd" of „overscheerd" land. Het eerste schijnt te beteekenen, dat men meer vee in het veld had dan met het land, dat men bezat of huurde, overeenkwam. Voor dit „inscheerde" land moest betaald worden, het bedrag wordt onder credit opgegeven. Het tweede beteekent dan dat men op meer land recht heeft dan men gebruikt. Het daarmee overeenkomende bedrag wordt teruggegeven. Het komt onder debet voor. Het inscheerde land bedraagt meestal slechts weinig, het overscheerde komt slechts een enkele maal voor. Het aantal koeien van Westerwijmerts begint in 1690 met 36 en eindigt in 1729 met $29^1/_2$ (de breuken worden met kleinvee gevonden). Het grootste aantal is $36^1/_2$ in 1695, het kleinste $25^1/_2$ in 1715; sprongen, die een blijvende vermindering als gevolg hebben, komen niet voor.

De opgegeven grootte is in 1720—'23: 41 h 40 e 4 p, in 1729: 41—4—$10^1/_2$, in 1768: 41—3—$11^5/_8$ (dan in 5 stukken verdeeld). Het aantal deelhebbers (eigenaars) is in 1700: 41, in 1720—'23: 37, in 1729: 36, in 1768: 4 en in 1838: 3.

2. *Gaast.*

De lijst der aantallen koeien spreekt hier zeer duidelijk.

Jaartal.	Aantal koeien.		
1690	$60^1/_4$	1716	$39^7/_{12}$ [2])
1691	$58^1/_4$	1717	$39^1/_2$

[1]) Genomen in de volgorde van het scharboek. Daar in het laatste floreenregister van H. O. en N. *niet* de kadastrale nummers voorkomen, is het hier vrij lastig de grenzen der scharren vast te stellen. In de kaart kunnen dus wel kleine fouten voorkomen.

[2]) Hier zal 1 lam = $^1/_{12}$ koe gerekend zijn.

Wumkes.nl

Jaartal.	Aantal koeien.		
1692	$60^{3}/_{4}$	:	:
1693	60	1721	39
:	:	1722	$38^{3}/_{4}$
:	:	1723	24
1713	$55^{3}/_{4}$	1724	24
1714	$55^{3}/_{4}$	:	:
1715	36	1729	$24^{1}/_{2}$

Op twee plaatsen, door een streep aangeduid, is een sprong. Toen zal dus een stuk van de fenne zijn afgeslat; waarschijnlijk dus in den nazomer van 1714 en 1722. Inderdaad vinden wij dan ook in 1729 opgegeven:

grootte van de gemeene schar = 27 h 2 e 10 p
Mr. J. Ringa syn affgeslat stuck = 14 h 5 e $3^{3}/_{4}$ p
S. Reyner stuck = 17 h 2 e $1^{1}/_{4}$ p

Totaal = 59 h 3 e 15 p

Op de lijst van 1720—1723 vinden wij voor de grootte 45 h 0 e $11^{1}/_{4}$ p, blijkbaar is het stuk van J. Ringa reeds afgeslat, terwijl het andere er nog aan zit. S. Reyner staat dan ook onder de eigenaars, maar J. Ringa niet.

In 1768 wordt als grootte van de geheele Gaast: 94 h 1 e $8^{1}/_{2}$ p opgegeven. Het schijnt dus wel dat men toen nog land als van de Gaast afkomstig beschouwde, dat er in 1690 al niet meer toe behoorde. Het blijkt echter niet welk. Deze groote Gaast is dan verdeeld in 6 stukken.

Het aantal eigenaars is in 1700: 45, 1720—'23: 27, 1729: 24, 1768: 8, 1838: 7.

3. Doimer.

De lijst der aantallen koeien geeft:

1691	$59^{1}/_{2}$	1718	$52^{3}/_{4}$
1692	$59^{3}/_{4}$	1719	$51^{3}/_{4}$
enz.		1720	43
		enz.	

Er is dus een sprong van 1719 naar 1720. Inderdaad bestaat er een stuk van 12 Febr. 1720, waaruit blijkt dat toen Feddrik Feddriks zich afscheidde met een perceel ter grootte van ongeveer 11 h 5 e. De oude grootte van ruim 69 h wordt daardoor ruim 57 h. In 1752 vindt een volledige scheiding plaats. [1])

[1]) Zie: Molkwerum 82 en 83. R. A. Leeuwarden.

Wumkes.nl

Het aantal eigenaars is in 1720—'23 en in 1729 telkens 43, in 1768: 10, in 1838: 6 (het bestond toen ook uit 6 perceelen).

4. Binkefenne.

Het aantal koeien is in 1690: 25½ en eindigt met geringe schommelingen in 1729 met 24¹/₁₂. De grootte blijft steeds ruim 34 hoofd. In 1729 heeft dus nog geen verdeeling plaats gevonden.

Het aantal eigenaars is in 1720 - '23: 29 en in 1729: 27.

In 1768 is het land in 4 stukken verdeeld en heeft 4 eigenaars, in 1838 zijn er 5 eigenaars.

5. Jaaxmafenne.

In 1690 is het aantal koeien 36¾, in 1719: 40½, waarop in 1720 volgt 31 hetgeen een blijvende verlaging blijkt te beteekenen. In 1729 is het 30. Dus in 1719 of 1720 is er een fenne afgeslat; inderdaad wordt dan ook in 1729 opgegeven als grootte 45 h 2 e 15 ⅔ p, terwijl het Sipke Reiner stuk = 15 h 1 e 2 p; zoodat de totale grootte 60 h 3 e 17⅔ p. In 1719 of 1720 is er dus ongeveer ¼ afgeslat (waarschijnlijk het oostelijkste perceel waarvoor in 1768: 15 h wordt opgegeven). Het is in 1768 verdeeld in 5 stukken. Het aantal eigenaars bedraagt in 1720—'23: 50, in 1729: 48, in 1768: 8, in 1838: 5.

6 Saaxmafenne.

In de aantallen koeien is 3 maal een sprong te constateeren:

1°. 1690 — 44 2°. 1692 — 35½
1691 — 35 1693 — 29¼
3°. 1712 — 23½
1713 — 15½

Het is dus wel waarschijnlijk, dat er 3 maal een stuk is afgeslat. Hieromtrent bestaan echter geen verdere gegevens. Wij zien alleen dat de oorspronkelijke grootte van 42—5—3 in 1729 is verminderd tot 22—1—5⅔. In 1768 is het land verdeeld in 5 stukken.[1]) Het aantal eigenaars van 1729: 17 (in de overgebleven halve fenne) is in 1768 voor het heele land: 7 en in 1838: 5.

[1]) Een dezer stukken, met 4 eigenaars, heet dan nog „het gemeen stuk Saaxmafenne", zooals trouwens ook bij sommige andere gemeene scharren in 1768 en ook nog wel in 1838 een der stukken met meerdere eigenaars „gemeenschar" genoemd wordt.

Wumkes.nl

7. *Sickma fenne.*

Deze fenne komt maar enkele malen in de rekenboeken voor, zoodat ook slechts dan het aantal koeien bekend is. Hierbij is een sprong van 1698 op 1699 van $31^1/_8$ op $21^1/_4$. De grootte opgaven geven ook geen licht. In 1720—'23 wordt alleen gesproken van „het noordelijk stuk" van 11—5—$10^5/_8$ [2]) met 20 deelhebbers, dan toen dus afgeslat was. In 1729 was de grootte: 48—1—$7^7/_{24}$ (wat de totale grootte is) met 39 deelhebbers. In 1768 was dit verdeeld in 4 stukken met 8 eigenaars, in 1838 eveneens.

b. De kleine weidescharren.

8. *De Wilde.*

Deze is met Boins-fenne de eenige van de kleine scharren, die een tijdlang in de rekenboeken voorkomt. De andere schijnen dus haast wel in particulier beheer te zijn geweest.

Het aantal koeien varieert van $5^1/_2$ tot $3^1/_2$. Volgens het scharboek der kleine scharren was in 1666 de grootte 12 4-6 met 43 deelhebbers (dit beteekent voor ieder ongeveer 4 Are). In 1729 was de grootte 10-5-9 met 29 deelhebbers, in 1768 had deze fenne (nu 11-1-$5^1/_2$) 3 en in 1838 nog 2 eigenaars.

9 *Boinsfenne (of lange fenne.)*

Het aantal koeien wordt niet opgegeven, onder de inkomsten wordt alleen de dijkshuur genoemd. De grootte is in 1666: 8-3-$13^1/_{12}$, het aantal deelhebbers: 26. Dit laatste is in 1720—'23: 17, in 1729: 20, in 1768: 7. In 1838 heeft het perceel (sedert 1666 vrijwel onveranderd gebleven) nog één eigenaar.

10. *Sjoerds fenne.*

In 1666	grootte =	8—2—$10^1/_2$,	aantal deelhebbers =	31
1729	„	8—2—$13^2/_3$,	„	14
1768	„	8—4—0	„	2
1838	„	8—4—0	„	1

11. *Saeckle fenne.*

In 1666	grootte =	6—4—0,	aantal deelhebbers =	13
1729	„	6—4—0,	„	9
1768	„	6—4—0,	„	1
1838	„	6—4—0,	„	1

[2]) Het noordelijkste stuk is echter in 1768: 14 h.

Wumkes.nl

12. Boosma fenne.

In 1666	grootte =	13—0—18,	aantal deelhebbers =	30
1729	„	13—0—0,	„	12
1768	„	11—0—0, (2 stukken)	aant. eig.	2
1838	„	„	„	3

13. Sipke fenne.

In 1666	grootte =	10—3—10,	aantal deelhebbers =	28
1729	„	11—2—19,	„	13
1768	„	11—2—19, (2 stukken)	aant. eig.	4
1838	„	„	„	2

c. Nieuwgras-scharren.

14. Nordig (ook wel Noordeg.[1])

Uit de rekenboeken volgt:

jaar.	*aantal koeien.*	*gebruikt land.*	*aangeg. land.*	*„inscheerd"*
1690	$137^{3}/_{4}$ à 14 e =	$1928^{1}/_{2}$ e	1787 e	$141^{1}/_{2}$ e
1691	$127^{3}/_{4}$ à 15 e =	$1916^{1}/_{4}$ e	1767 e 15 p	$148^{1}/_{2}$ e
		enz.		
1712	$147^{1}/_{4}$ à	?	1616 e 15 p	
1713	$126^{3}/_{4}$			
1714	102			
1715	$73^{1}/_{2}$	} opgaven ontbreken verder.		
1716	$98^{1}/_{2}$			
1717	83			
1718	109			
1719	84			
1720	$73^{1}{}_{3}$			
1721	$77^{1}/_{3}$			
	enz.			
1725	$111^{5}/_{12}$			
	enz.			
1729	$116^{3}/_{4}$			

De hier optredende vermindering, die in 1714 begonnen is en zich in 1725 ongeveer hersteld heeft, is waarschijnlijk het gevolg van de toen heerschende veepest. Een splitsing van de gemeenschar is er niet uit af te leiden. Hetzelfde verschijnsel zullen we zien bij de andere groote nieuwgras-schar de Surig. Het is wel opmerkelijk, dat wij deze vermindering in veel geringer mate zien bij de weidescharren (zie boven b.v. Gaast en Doimer).

Trad misschien de ziekte vooral in den zomer op of is voor dit verschijnsel een andere reden?

[1]) Thans Norg of Norge genoemd.

Wumkes.nl

In 1768 wordt voor de grootte 254 h 9 e opgegeven of 1533 e; het veld is nu in 16 stukken land verdeeld, waarvan nog 5 met meerdere eigenaars. In 1838 heet de grootte 68,79 H.A. (dat is minder dan 250 h); 2 stukken land hebben nog meerdere eigenaars.

Er blijkt niet hoe het komt dat de grootte nu zooveel geringer is dan in 1690.

15. Surig (Zuideg). [1])

De rekenboeken geven:

Jaar.	*Aantal koeien.*		*Gebruikt land.*	*Aang. land.*
1690	$156^1/_4$ à 14 e	=	$2187^1/_2$ e	2096 e
1691	105 à 20 e	=	2100 e	$2068^1/_4$ e
1692	135 à 16 e	=	2160 e	2104 e
		enz.		
1712	$123^1/_4$ à 18 e	=	$2194^1/_2$ e	$1974^{17}/_{20}$ e
1713	$125^1/_4$			
1714	$98^1/_2$			
1715	$89^1/_2$			
1716	$105^1/_1$			
enz.				
1725	123			
enz.				
1729	$133^3/_4$			

Ook hier valt geen blijvende verandering, op een bepaald jaar beginnend, te constateeren.

In 1768 was de grootte 372 h $2^1/_{20}$ e of $2234^1/_{20}$ e, het veld is nu verdeeld in 27 stukken, waarvan 9 met meerdere eigenaars. In 1838 heet de grootte 105,66 H.A. (of 2264 e ongeveer); 2 stukken hebben meerdere eigenaars.

16. Wee.

Volgens de rekenboeken was:

Jaar.	*Aantal koeien.*		*Gebruikt land.*	*Aang. land.*
1690	$39^1/_2$ à 15 e	=	$592^1/_2$ e	$509^1/_2$ e
1691	$42^1/_2$ à 12 e	=	510 e	$483^3/_4$ e
1692	$37^1/_2$ à 14 e	=	525 e	485 e
		enz.		
1700	$33^1/_3$ à 12 e	=	400 e	400 e
		enz.		

[1]) Thans: „Surg".

Wumkes.nl

Jaar.	*Aantal koeien.*	*Gebruikt land.*	*Aang. land.*
1712	$31^1/_4$ à 13 e =	$406^1/_4$ e	$388^1/_2$ e
	enz.		
1725	$20^5/_6$		
enz.			
1729	$22^1/_4$		

Het aantal is aanzienlijk verminderd, maar een zekere conclusie is niet te trekken.

In 1768 was de grootte $469^1/_2$ e, het veld is nu verdeeld in 12 stukken, waarvan 4 met 2 tot 4 eigenaars (12 in 't geheel).

In 1838 is de grootte 20,77 H.A. met 10 eigenaars.

Telt men voor 1690 het aantal koeien in de groote weidescharren op, dan krijgt men naar schatting ongeveer 292, in de 3 nieuwgras-scharren is het samen $333^1/_2$. Daar de kleine weidescharren omstreeks $^1/_7$ van de opp. der groote hebben, kunnen we rekenen dat de aantallen voor de fennen en maden ongeveer gelijk zijn. Als we er nog rekening mee houden hoe gering het aantal particuliere fennen was, kunnen we haast wel aannemen, dat geen vee liep op het groote veld tusschen Flait en Morra.

IV. Vervallen van het land.

Een merkwaardig verschijnsel, waaraan hier een apart hoofdstuk moet gewijd worden, is het veelvuldig „vervallen" of „wandelen" van het land.

Neem b.v. het hooiland („miedland") van eigenaar no. 3 uit het floreenregister van 1700. Wij vinden hier:

1 Hooft op de suyderdoelen vervallende met Rinck Poulus en Homme Attes.

2 Eynsen op de noordeg in eeckewar vervalt met Rinck Wybrens en de pastorije van Molqueren.

8 Eynsen en 15 roede op Hopkedam vervalt met Rinck Poulus.

$1^1/_2$ Eynse in broorewar vervalt met Jol Pyters.

$1^1/_2$ Eynse bij de put vervalt met Ansch Abbes op de noordeg.

Dus alle 5 perceelen vervallen. Dit vervallen is bij de hooilanden zoo algemeen, dat er, als een perceel niet vervalt, gewoonlijk bij vermeld wordt, dat het „stil ligt". De eerste 35 nummers uit het register hebben 197 perceeltjes hooiland; hiervan vervallen 153, terwijl 44 stil liggen (dus ~~nog niet~~ $^1/_5$). Daarentegen komt het vervallen bij de weidelanden zoo goed

Wumkes.nl

als niet voor; ik vond 3 maal vervallen van een aandeel in één fenne met een in een andere fenne en 2 maal veranderen in grootte van een aandeel in een bepaalde fenne.

Dit vervallen kan nog in velerlei opzicht varieeren:

1. *Het perceel kan vervallen met 1 of met meer andere perceelen.*

Te Molkwerum is het grootste aantal onderling vervallende perceelen, dat ik vond, 6.[2]) Meest zijn het 2 perceelen, die vervallen; van de 153 bovengenoemde zijn er 56, waarbij er meer dan 2 perceelen zijn.

2. Het perceel kan vervallen: *a.* in *hetzelfde war* (onderdeel van een groot veld als b.v. noordeg of zuideg). Wij lezen nu nog al eens dat het vervalt „op en neder".

b. naar een ander war in hetzelfde veld;

c. naar een ander veld.

Het eerste komt het meeste voor; toch is er onder de bovengenoemde 153 nog 11 maal sprake van een vervallen naar een ander veld, meestal afwisselend noordeg en zuideg.

Het interessantste geval hierbij is dat een perceel vervalt naar een gelijknamig war van het ander veld; wij komen daarop aanstonds terug.

3. Het perceel kan, *al of niet wandelend, van grootte veranderen en soms ook tijdelijk „niet zijn".*

4. Het vervallen kan geschieden *om het jaar, maar ook om de 2 of meer jaar.*

Het eerste is regel; eenmaal vond ik echter zelfs vervallen om de 12 jaar.

5. Naast het bovenbedoelde *eenvoudige* vervallen heeft men ook een meer *gecompliceerd.*

Laten wij het volgende voorbeeld nemen van no. 51:

„8 eynsen beneffens 4 eynsen op Westergrouwen, vervalt met barent alberts en former Tjeerdts van dit jaar 1700 synde op een ander jaar 1701 9 eynsen in ankers pollen, met een half hooft op de wee bij de pastorije half hooft, met nog 1 hooft op de wee daar de barte op leyt, en $^1/_2$ hooft op tjercksloot, het 3e jaar 1702 een hooft in nanwar op de suydeg met $4^1/_2$ eynse in de groote camp aldaer, en een eynse om 't seste jaer tegens anckers pollen en $^1/_2$ eynse in wolcke ages landt."

De bedoeling schijnt dus te zijn, dat dit bezit zal betreffen:

---

[1]) In Gaasterland vond ik eenmaal 10.

Wumkes.nl

in 1700: 8 e + 4 e op westergrouwen,
„ 1701: 9 e op ankerspollen + 6 e op de wee + 1 h + ½ h,
„ 1702: 1 h in nanwar + 4½ e in de groote camp,
„ 1703: als in 1700,
„ 1704: „ „ 1701,
„ 1705: 1 e tegen ankers pollen + ½ e in Wolcke Ages land;

en nu weer van voor af aan. Eindelijk moet nog opgemerkt worden, dat het vervallen van de perceelen van één bepaalden eigenaar geschiedt met allerlei verschillende personen. Zoo heeft no. 11 van het register 8 vervallende perceelen, telkens met andere personen, no. 16 heeft er 7 zulke, no. 17: 3 en no. 19: 7. Er schijnt dus in geen enkel opzicht regelmaat te zijn in dit vervallen. Het onderzoek daarnaar wordt ook bemoeilijkt door de onvolledigheid of onjuistheid van het register.

Als er een perceel in staat, dat vervalt met een van iemand anders, is er zeer veel kans, dat dit bij die persoon niet vermeld wordt. Soms ook ontbreekt die persoon geheel; waarschijnlijk is het dan een vroeger eigenaar, wiens naam uit gewoonte is overgenomen. Zoo ontbreekt in het hier bovenstaande geval de naam van Former Tjeerts in het register terwijl bij Barent Alberts niets omtrent deze zaak te vinden is.

Vermoedelijk heeft men ook uit sleur dit vervallen nog maar opgenomen, hoewel het niet meer geschiedde. In het register van 1758 is het aantal vervallende perceelen nog vrij gelijk aan dat van 1700, terwijl er in dat van 1768 (het eerste dat op de nieuwe manier, met rangschikking naar de ligging, was ingericht) in eens niet meer van gesproken wordt. Wij kunnen dus niet nagaan hoe er aan dit vervallen een einde is gekomen; natuurlijk is het er mee uit als de vervallende perceelen in één hand zijn gekomen, maar ook in vele gevallen zal men er met onderling overleg een einde aan gemaakt hebben.

Men kan zich als de oorzaak van dit wandelen vooral twee dingen voorstellen: 1°. bij verdeeling van een erfenis, wordt het land tusschen de erfgenamen op die manier verdeeld om de porties meer gelijk te maken; 2°. het oorspronkelijk door de dorpsgenooten in gemeenschap bezeten land wordt bij wijze van overgangsvorm op deze wijze verdeeld. Er is dan b.v. aan voorafgegaan: gemeenschappelijk maaien en hooien en daarna verloting van de hooioppers.

Deze overgangsvorm van het wandelen is eenigszins te ver-

Wumkes.nl

gelijken met het periodiek verdeelen van het land, zooals het vroeger in verschillende streken geschiedde en nog wel hier en daar plaats vindt.

Wanneer nu het *eerste* (verdeeling bij erfenis) de hoofdoorzaak van het wandelen was, zouden we zeker meerdere malen wandelen met dezelfde personen moeten zien, dan hier het geval is. De hier bestaande afwisseling in de personen wijst wel in de richting van het *tweede*. Toch behoeft daarom de invloed van het eerste niet geheel uitgeschakeld te worden: wat bij de eene soort verdeeling als goed en billijk werd beschouwd, zal allicht ook bij de andere zijn toegepast.

Er is echter bij het wandelen toch één regelmatigheid, die er op wijst dat er iets van een systeem in zit; dat is de reeds even genoemde wandeling naar een gelijknamig „war". Noordeg en Zuideg zijn nl. verdeeld in een aantal deelen, die ten minste in het midden een zekere regelmatigheid bezitten. De meeste van deze deelen dragen 2 aan 2 denzelfden naam. Zoo heeft men op de Noordeg de strooken: eeuwenwar, eeckenwar, algerwar, nanwar, popelstrengen, reinwar, allerdwar en dan „de 3 warren".[1]) In dezelfde volgorde (N.O.—Z.W.) heeft men op de Zuideg warren met denzelfden naam, met dit verschil dat „popelstrengen" hier „een war" heet en voor de „3 warren" nu komt: „Polling-, Foppen en Broerewar". Gemiddeld zijn deze warren ongeveer 8 h groot. In deze regelmaat zit op zich zelf al zeker systeem.[2]) Daarbij komt nu, dat men nog al eens vervallen heeft van noordeg naar zuideg en omgekeerd in het gelijknamig war blijvend. Zoo bij no. 13: 2 e op allerdwar, vervalt van de noordeg op de zuideg „met het halve war"; bij no. 16: 11 e 5 p op polwar het eene jaar noordeg, het andere zuideg; bij no. 32, no. 68, no. 87 en no. 118 iets dergelijks.

Dit doet eenigszins denken aan de periodieke herdeeling binnen dezelfde „twiere" te Hollum op Ameland, waarvan Van Blom in zijn bovengenoemd artikel spreekt.[3]) Misschien zou

[1]) De eerste en laatste zijn op de kaart aangegeven door de letters E en 3 W.

[2]) Daar de gelijknamige warren van noord- en zuideg ongeveer in elkaars verlengde liggen, zou men kunnen denken dat zij oorspronkelijk één geheel vormden; dit is echter niet waarschijnlijk, omdat hier juist de Koudumervaart een verbreeding „de Gronsen" vertoonde.

[3]) l. c. blz. 73.

Wumkes.nl

dan ook verdere studie van de oude Amelandsche toestanden ons nog het een en ander betreffende Molkwerum kunnen ophelderen.

V. Verdeeling van het bezit en grootte der perceelen.

In 1700 was het aantal eigenaars 270, terwijl het dorpsgebied 1957 h - 3 e - $4^{5}/_{24}$ p groot was. Gemiddeld had ieder dus ongeveer $7^{1}/_{4}$ hoofd of 5,4 pondemaat (2 H.A ongeveer). Van deze 270 staan 162 op minder dan één floreen, wat met ongeveer 4 pondemaat overeenkomt.

De grootste eigenaar heeft 53 h 2 e $3^{1}/_{6}$ p (40 pondemaat of $14^{7}/_{10}$ H.A.)

Ook in de afzonderlijke scharren varieert het bezit zeer: b v. in de Westerwijmerts van 17 penning tot 2 h 4 e, in de Gaast van 5e tot 3 h. Bij de bespreking dier scharren in hoofdstuk III is reeds genoemd het aantal eigenaars in verschillende jaren, hetwelk vrij geregeld bleek af te nemen.

Het zelfde is het geval met het totale aantal eigenaars van 1700 af. Wij hebben echter ook nog eenige oudere floreenregisters (zonder specificatie der landerijen, dus hier niet verder gebruikt), benevens een paar dijkboekjes, waarin de onderhoudplichtigen van Molkwerum zijn aangegeven. Waarschijnlijk zijn dit tevens de floreenplichtige eigenaars. Wij vinden zoo voor het aantal eigenaars (de beide oudste getallen zijn minder nauwkeurig) [1])

1576	1609	1642	1663	1674	1685	1700	1748	1768	1838
± 140	± 205	324	331	322	270	270	± 140	± 90	± 90

Wij zien dus vrijwel hetzelfde als te Hindeloopen: het maximum valt in de 2e helft der 17e eeuw. Verder kan nog vermeld worden dat het aantal uitwonende eigenaars voor de middenperiode waarvoor het het beste bekend is, naar verhouding zeer sterk toeneemt. In 1642 zijn 70 van de 324 „uitheemschen", in 1674: 83 van de 322, in 1700: 95 van de 270, terwijl in 1748 slechts 28 van de 140 tot de hoofden van gezinnen te Molkwerum in 1749 behooren, dus bijna 112 van de 140 zullen „uitheemsch" geweest zijn.

[1]) Maar ook de laatste drie dienen met eenige toegevendheid beschouwd te worden; de floreennummers zijn nu n.l. niet meer naar de eigenaars gerangschikt.

Wumkes.nl

Te Hindeloopen vonden wij weinig regelmaat in de grootte van de aandeelen in de weidescharren en de perceelen van de hooilanden; hier is deze iets grooter. Voor de Gaast zijn b v. deze aandeelen volgens het scharboek in einsen uitgedrukt: 6, 2, $1^1/_2$, 6, 6, $10^1/_2$, 9, 2, 1, 18, $1^1/_2$, $17^1/_2$, 6, $16^1/_2$, $8^1/_2$, $1^1/_2$, 2, 5, 6, 12, 14, 6, 6, 18. Zonder aarzeling neemt men hier 6 e of 1 hoofd als grondeenheid en krijgt dan:
1, $^1/_3$, $^1/_4$, 1, 1, $1^3/_4$, $1^1/_2$, $^1/_3$, $^1/_6$, 3, $^1/_4$, $2^{11}/_{12}$, 1, $2^3/_4$, $1^5/_{12}$, $^1/_4$, $^1/_3$, $^5/_6$, 1, 2, $2^1/_3$, 1, 1, 3, dus vrij eenvoudige getallen.

Als men nu weet (zie boven) dat de Gaast 59 h groot was en maximaal $60^3/_4$ koeien had, zien we dus dat 1 hoofd wel gelijk aan een koegang zal zijn gerekend. De breuken kunnen dan ander soort vee aangeven; de koeien werden boven ook tot op $^1/_{12}$ berekend. De oorspronkelijke verdeeling zal dus wel niet die in pond., einse, vierk. roede; maar in koegangen en onderdeelen daarvan zijn geweest.

Geen der andere scharren vertoont echter dezelfde regelmaat. Saaxma gelijkt er van de groote fennen nog het meest op:

15e, 6e, 3e, 6e, 6e, 6 e 4 p, $1^1/_2$ e, 9 e $8^1/_2$ p, 4 e $5^2/_8$ p, 4 e, 15 e $7^1/_2$ p, $29^1/_2$ e, 3 e, 19 e, 5e. Wij krijgen hier in hoofden: $2^1/_2$, 1, $^1/_2$, 1, 1, $(1^1/_5)$, $^1/_4$, $(1^{137}/_{240})$, $(^{257}/_{360})$, $^2/_3$, $(2^9/_{16})$ $4^{11}/_{12}$, $^1/_2$, $3^1/_6$, $^5/_6$. Het grootste aantal koeien was 44 op bijna 43 h, wat dus ook geeft 1 h per koe.

Van de kleine scharren vertoont de Wilde in 1666 nog al wat regelmaat, die echter in 1729 vrij wat verminderd is.

Evenzoo Boosma; en in sterkere mate Saekle fenne.

Van eenigszins anderen aard is de regelmaat van Doimer. Van de 41 posten zijn hier 12, waar het aantal einsen 14, 7 of $3^1/_2$ is; hier schijnt dus 7 e de grondeenheid. Waarschijnlijk is dus in deze fenne 7 e oorspronkelijk een koegang geweest. Inderdaad is het aantal koeien in Doimer ook naar verhouding iets minder dan in de Gaast: het grootste aantal was hier $59^3/_4$ op bijna 70 h, wat juist 7 e per koe wordt.

Hetzelfde type vertoont Westerwijmerts: van de 37 posten zijn er 5, die 7 of $3^1/_2$ einse bedragen. Het aantal koeien was hoogstens $36^1/_2$ op bijna 42 h. Ook Boinsfenne behoort tot dit type. De overige weidescharren hebben weinig regelmaat.

Daar er geen scharboeken van de hooilanden bestaan, moet men hier in het floreenregister naar regelmaat zoeken. Ik vond dan in 1700 op 236 perceeltjes:

Wumkes.nl

grootte:	½ e,	1 e,	1½ e,	2 e,	2½ e,	3 e,	3½ e,	4 e,	4½ e,	5 e
aant.:	2	17	14	17	4	39	3	17	8	4

grootte:	5½ e,	6 e,	1½ h,	2 h,	2½ h enz.	andere hoeveelh.
aant.:	0	48	27			36

Dus in 48 van de 236 gevallen of ⅕ is de grootte juist een hoofd; in 114 gevallen of ongeveer de helft van het totaal is de grootte een geheel aantal malen ½ hoofd. Hier is dus wel duidelijk 6 e of 1 hoofd de eenheid waarin het land is uitgedrukt.

VI. De landgebruikers.

Hiervan is veel minder bekend dan te Hindeloopen, eigenlijk zoo goed als niets. Als voorloopige hypothese nemen we aan dat ook hier veel kleine „koemelkers" waren; een aanwijzing daarvoor is ook gelegen in het vele kleinbezit.

Wij zagen al, dat wij ongelukkig in dit opzicht weinig vertrouwen kunnen op de volkstelling van 1749. In dat jaar waren er te Molkwerum 196 hoofden van gezinnen, waaronder 17 boer of koemelker genoemd werden (hiervan 6 in de Noordermeer).

Daar de verdeeling der bevolking naar de beroepen ongeveer dezelfde was als te Hindeloopen (87 van de 196 hoofden van gezinnen waren zeevarende) is er wel reden aan te nemen, dat ook hier het getal boeren in de verste verte niet het aantal landgebruikers aangeeft. Dat er ook nogal wat buiten het dorp wonenden land te Molkwerum gebruikten, blijkt hieruit, dat het scharrekenen en maaien steeds ook in de naburige plaatsen werd aangekondigd.

Eerst in 1768 weten we iets meer van de landgebruikers; dat jaar worden in het floreenregister 58 gebruikers met name genoemd; er zijn dan echter nog verscheidene stukken land, waarvan alleen vermeld wordt „diverse bruikers", zoodat het aantal heel wat grooter geweest kan zijn. In 1838 waren er 62 personen, die Molkwerumer land gebruikten.

VII. De inrichting der scharren.

Het eerste wat wij hieromtrent vinden is een fragment van een scharreglement, waarschijnlijk, volgens de hand, uit de 2e

Wumkes.nl

helft van de 16e eeuw. Wat van den inhoud is overgebleven beteekent zoo goed als niets; alleen is belangrijk dat de scharmeesters hier „atten" genoemd worden:

In de tweede plaats bestaat er een reglement van 1647, opgemaakt door grietman en secretaris van Hem. Oldeph. en de raadsleden van Molkwerum. Hierin wordt bepaald dat:

1. de raadslieden tevens scharmeesters zullen zijn (zooals wij zagen later 2 van de 4 raadslieden),
2. niemand mag vóór den bepaalden tijd vee uit of in de scharren drijven,
3. de scharmeesters bepalen wanneer en hoe dikwijls het vee in het nagras gebracht zal worden.
4. zij stellen jaarlijks „borners en waarders" aan voor oud- en nieuw-gras scharren.

Ten derden is er een besluit van 1649 van burgemeesters en scharmeesters van Molkwerum dat „die van Coudom" bij het „scheeren" van Zuideg en Noordeg aan dezelfde bepalingen onderworpen zijn als de Molkwerumers.

Eindelijk is er een toevoeging van 1664 aan het reglement van 1647, waarin bepaald wordt: dat de scharmeesters elk jaar rekening en verantwoording moeten doen; dat zij, benevens de schoolmeester (die steeds als getuige optreedt bij het nazien der rekeningen) jaarlijks elk 12 car. gl. salaris zullen genieten; dat op ieder schar „bequame Boonen" zullen gemaakt worden, waar de koeien uit kunnen drinken.

Van meer beteekenis dan deze reglementen is echter wat wij uit de rekenboeken van 1690—1729 kunnen opmaken.

In deze boeken heeft ieder der scharren zijn eigen credit- en debetrekening; daarbij ontbreken echter de kleine scharren in den regel; de „nieuwgrazen" hebben samen één rekening. De inkomsten der scharren bestaan uit een bepaald aantal stuivers per koe (van 2 tot 10) en de huur van het „inscheerd" land (voor de fennen 1 à $1^1/_4$ st. per vierk. roede; voor de maden 9 à 15 st. per hoofd). Hierbij komt dan soms nog dijkshuur van de scharren aan den zeedijk gelegen.

De uitgaven zijn velerlei; in den eersten tijd zijn ze meer gespecificeerd en gedateerd dan later. In 1693 lezen we b.v. voor de Gaast:

20 Febr. voor een tromslag wegens schoonmaecken ƒ 1—2—8
16 April „ „ „ „ scharrekenen —2—8

Wumkes.nl

2 Juni	voor iserwerck en spickers	1—0—0
	aan nieuwe troegen (ieder koe 2 st.)	6—0—0
5 Aug.	nieuwe emmer	—8—0
28 Aug.	Arbeidsloon	1—19—0
	een spar	—3—0
	spickers aan smid	—12—0
9 Sept.	groot prusse deel	—12—0
16 „	spickers	—3—0
17 Nov.	aan Rinnert Clasen	—10—0

Alle rekeningen beginnen met een tromslag voor schoonmaken en scharrekenen. Het eerste beteekent waarschijnlijk het schoonmaken der slooten; de putten worden ook herhaaldelijk, maar op ongeregelde tijden, schoongemaakt. Scharrekenen beteekent: het bewijs leveren dat men over het noodige land voor het vee, dat men in de scharren wil drijven, beschikt (en misschien betalen).

De dammen, hekken, putten en troggen vorderen het meeste geld. Het water in de slooten schijnt te brak geweest te zijn, zoodat in elke schar putten met troggen waren, waarin de „borners" het water schepten. Alle scharren dragen bij voor de troggen, puthaken en emmers.

In 1691 werden op 30 April in Doimer en Gaast 4 troggen geplaatst, in Westerwijmerts en Jaaxma 3, in de andere scharren elk 2. Deze troggen werden later met het vee overgebracht naar de nieuwgrasscharren en 's winters met de „barten" naar het dorp, waar er bergloon voor betaald werd. Het loon der borners staat steeds op de rekening der „nieuwgrazen", in de eerste jaren is het *f* 40, in de latere *f* 34

De putten waren soms met hout opgezet, soms met steen. In 1717 heeft Jaaxma 1500 moppen te betalen voor de nieuwe put, in 1719 Doimer 1600 steenen. In de omgeving der putten werd kiezel of riet gebracht ter opvulling, evenzoo op de dammen. De putten van de nieuwgras scharren waren in het pastorieland, daarvoor werd jaarlijks *f* 4 huur betaald.

Ook over de eigenlijke landbouwwerkzaamheden lezen wij wel eens iets in de boeken. Het scharrekenen gaat natuurlijk vooraf aan het beweiden. Als de tromslag voor het scharrekenen dus op 27 April staat, is het vee na dien datum in het land gekomen (waarbij vóór 1700 nog 11 dagen gevoegd

Wumkes.nl

moet worden om tot de tegenwoordige tijdrekening te herleiden).

De nieuwgrazen hebben op hun rekening een tromslag om het maaien aan te kondigen, in 1693 op 1 tot 4 Juli in de verschillende plaatsen.[1]) Het maaien kon dus niet vóór dien datum (+ 11 dagen) beginnen. Dan volgden 1 en 2 Aug. tromslagen voor scharrekenen; dit beteekende dat men zijn einsen in het nieuwgras moest toonen. Eerst daarna kon het vee dus in het hooiland gebracht worden.

Voor slatten wordt herhaaldelijk geld uitgegeven, soms is dit tusschen de fennen onderling, soms tusschen de fennen en Warnser landen. Waarschijnlijk werd de slataarde meestal over het land gebracht, tenminste herhaaldelijk is sprake van „modder over 't land smijten" of „moddersleglen". Van greppels blijkt echter niets.

Eenmaal wordt over mest gesproken; in 1699 lezen we van de schar Westerwijmerts: „aan de Bleecker Betaelt voor donghrijden 10—0—0," „voor slechten 4—0—0". Waar overigens de mest bleef? Bouwland was er niet en daar het dorp nog al vol was gebouwd met huizen was er ook niet veel ruimte voor tuintjes. Misschien werd dus de mest als brandstof gebruikt, zooals nog thans wel op Ameland.

Enkele malen wordt iets betaald voor „stykelmayen"; in 1714 wordt daar een aanzienlijk bedrag voor uitgegeven. Eenmaal, in 1723, wordt extra loon aan de koewaarders uitbetaald voor bewaking „verscheiden dagen en nagten," Misschien omdat men vreesde, dat de koeien door de droge slooten zouden gaan?

VIII. De Molkwerumer dorpsgemeente.

Naast de boekhouding der gemeene scharren komt in dezelfde rekenboeken ook die der dorpsgemeente voor. Zooals de boekhouding voor ieder schar afzonderlijk gevoerd wordt, zoo is ook die der dorpsgemeente gesplitst in 3 aparte deelen: Arme Staat, Dorp en Zijl en Floreen.

a. Arme staat heeft als uitgaven natuurlijk wat voor de

[1]) Dit gebeurt ook wel eens eerder: in 1691 was het 19 Juni, in 1692: 27 Juni (klokklippen te Molkwerum, tromslag in naburige plaatsen).

Wumkes.nl

armenzorg noodig is aan eetwaren, brandstof, kleeding, huishuur en aalmoezen aan passanten. Het ging niet over groote bedragen; òf er waren niet veel armen òf de gereformeerde en menniste diaconieën deden het meeste. In 1699 bedroeg het totale debet *f* 157—13—12, in 1729: *f* 50—16—0. De inkomsten werden gevonden uit „omgangen"; in 1699: 4, die ieder ongeveer *f* 40 opbrachten, in 1729: 3, die elk *f* 16 opbrachten. Hierbij voegt nog wel eens de bus in de herberg het zijne.

b. Dorp en Zijl.

Hierop komen als uitgaven: onderhoud van zijl en zijlhuis en eenige bruggen; een enkele maal slatting van de vaart het Fentke; verder de helft van het salaris van schoolmeester en dorpsrechter, een deel van het salaris der raadslieden en een douceur aan executeur voor het opzicht op de jaarmarkt.

De inkomsten komen voort uit de zijlshuur (met het huis), het huizengeld (in 1699: 206½ huis à 12 st) In het eind van de hier behandelde periode komt hierbij: de pacht der dorpsveeren (Hindeloopen, Workum, Sneek en Leeuwarden worden genoemd), het familiegeld en het dorpsstuivergeld voor turf en hout. Het huizengeld is intusschen sterk verminderd: in 1724 werd betaald voor 130 in 1729 voor 127 huizen[1]) Het eindbedrag onder dit hoofd bedraagt in den regel *f* 300 à *f* 400. Er is echter vrij geregeld een tekort en zoodoende een regelmatig aangroeiende schuld, die echter van 1720 op 1721 nog in eens een sprong maakt. Terwijl in 1720 vermeld wordt: „dorp te quade *f* 1683—12", heet het in 1721: „dorp te quade *f* 1936—15" terwijl bovendien: „nog dorp te quaede een obligatie groot *f* 1440 staande op d' naam van Wijbren Rinners c.s." Het is mij niet gebleken voor welk doel dit geld is opgenomen.

„Floreen" schijnt overigens de groote geldschieter geweest te zijn, zoowel voor „dorp en zijl" als voor de scharren. In 1721 heeft „floreen" aan het dorp te goede *f* 1736—15, aan de scharren *f* 100—8—6 en aan armestaat *f* 2—6—6.

---

[1]) In 1649 waren er 250 huizen, die *f* 125 betaalden. Voor 43 „zeebrieven" ontving men toen *f* 25,16. De zijlshuur was *f* 175. (Molkw. 11 R. A. Leeuw.)

Wumkes.nl

c. Floreen.

Deze heeft als uitgaven: de dorpsfloreen aan den ontvanger der florenen, de dijkschatting (ook naar florenen berekend) aan den ontvanger der dijkscontributie, de deelskosten aan den grietman; verder nog eenig eigen dijksonderhoud, $^1/_2$ salaris van schoolmeester en dorpsrechter en het grootste deel van dat der raadslieden.

De inkomsten worden gevonden uit de floreenbelasting naar dorpsbehoefte geregeld. In 1699 was dit 344 fl. à 9 gld. 2 st, in 1724: 317 fl. 20 st. à 9 gl. 16 st. en 26 fl. 8 st. $^1/_6$ pl. à $3^1/_2$ gl. (zware en lichte florenen.)

Merkwaardig is wel hoe men hier te Molkwerum de verschillende rekeningen apart hield; eenige jaren hebben zelfs „dorp" en „zijl" in het boek een eigen hoofd. Toch moeten we de 3 samen (armestaat, dorp en zijl, floreen) als de huishouding der dorpsgemeente beschouwen.[1]) In Friesland was het vroeger waarschijnlijk regel dat de dorpen hun eigen huishouding hielden binnen de grietenij, met eigen inkomsten en uitgaven.[2]) In den regel zal echter de kerk wel niet zoo streng van het dorp gescheiden geweest zijn als hier. Wij zagen reeds dat te Hindeloopen het kerkeland als stadseigendom beschouwd werd; het werd daar dan ook van stadswege verhuurd. Ook elders zien we de „burevoogden" voor de kerk zorgen of de kerkvoogden voor het dorp.

In de eerste plaats is echter voor Molkwerum iets bijzonders, dat er naast de dorpsrekening een scharrekening is, die door den zelfden burgemeester-scharmeester wordt gehouden in hetzelfde boek (alleen aan den anderen kant). Zoo kwamen we er ook toe de dorpshuishouding hier te bespreken, hoewel deze eigenlijk buiten ons onderwerp scheen te staan. Wij hebben hier op kleiner schaal wat men vooral aantreft in andere provinciën, in streken waar marken zijn.

Het bestuur van de marke beheert daar de gemeene gronden maar behartigt dikwijls bovendien verschillende andere plaatse-

[1]) Men had te Molkwerum een „dorpshuis", waarin men voor dorp of scharren vergaderde. Dit was echter geen dorpseigendom, waarschijnlijk een herberg.

[2]) Veel overeenkomst met het bovenstaande heeft de beschrijving van de dorpshuishouding van Joure in den Tegenwoordigen Staat, Deel XV, blz. 514(1786).

Wumkes.nl

linge belangen, vormt dan ook tevens het plaatselijk bestuur. Volgens het Boerboek van Uffelte [1]) b.v. herstelt daar de marke een brug, kleedt den „armenjager", int schoorsteengeld, onderhoudt de pastorie enz., handelt dus voor het dorp.

In hoeverre dit verband met dorp of buurtschap tot het wezen der marke behooren, over deze vraag verschillen de meeningen. Intusschen ontbreekt het verband van de gemeene scharren met dorp of stad in Molkwerum en Hindeloopen ook niet geheel. De magistraat van Hindeloopen benoemt de scharmeesters en maakt het reglement, twee raadsleden van Molkwerum beheeren de scharren en maken met grietman en secretaris van Hem. Oldeph. het reglement.

Evenwel, voor een marke is een zekere eenheid noodig, welke hier ontbreekt; de verschillende scharren samen vormen niet een bepaald geheel. Wel hebben ze dezelfde scharmeesters en hetzelfde reglement, maar niet dezelfde eigenaars, terwijl bij een marke in den eigenlijken zin ieder eigenaar hetzelfde aandeel in elk onderdeel van het gemeene veld heeft.

Aan den anderen kant is ook weer niet ieder schar op zich zelf voldoende een onafhankelijk geheel om daar den naam „mark" aan te kunnen geven. Wel kunnen we hier misschien van mark*gronden*, spreken in den zin van de Markenwet van 1886, welke daaronder verstaat „gronden, die van oudsher in onverdeelden eigendom bezeten worden, onder de namen van marken, maalschappen, holtingen, meenscharen, meenten, buurten of soortgelijke namen." De beperking „van oudsher" zou ons daarbij echter nog moeite kunnen geven.

Slotopmerkingen.

Zoo is dan gebleken dat er op de friesche klei een paar plaatsen liggen, waar nog in lateren tijd grootere gemeenschappelijke velden waren met gemeenschappelijke regeling van het bedrijf.

Deze resultaten kunnen nog aangevuld worden met de opmerking dat in den tegenwoordigen tijd de perceelverdeeling in deze beide plaatsen heel normaal is, terwijl ook de boerderijen tegenwoordig over het algemeen gesloten kavels vormen. Hieruit blijkt hoezeer de toestand in een paar honderd jaar kan veranderen.

[1]) R. A. Assen.

Wumkes.nl

Het schijnt dus niet onmogelijk, dat ook elders op de klei, hoewel we er niets meer van bemerken, in vroeger tijd toestanden als te Hindeloopen en Molkwerum op het gebied van landbezit en gebruik geheerscht hebben. Misschien zou men, in verband met het feit dat op deze beide plaatsen de oude taal en oude gebruiken lang zijn bewaard gebleven, geneigd zijn aan te nemen dat evenzoo op landbouwgebied hier in 1700 nog bestond, wat in ouden tijd algemeen was.

Deze conclusie zou echter te gewaagd zijn. Er zijn toch zeker twee redenen, die zouden kunnen maken, dat hier een exceptioneele toestand heerschte, vergeleken met de klei in 't algemeen. In de eerste plaats de nabijheid van de op geestheuvels gelegen dorpen Koudum, Hemelum en Warns en verderop de Gaasterlandsche zandstreek.

Hier vindt men op de hoogere dorpsgronden het als op een esch bijeengelegen bouwland en ook een meer markeachtig karakter van het grasland.

Kan nu wat wij in Hindeloopen en Molkwerum vonden niet een soort „uitbreiding" zijn van deze nabijgelegen geest uit, die weinig bewijst voor in het centrum van de klei gelegen streken?

In dit verband is het nog wel van belang er op te wijzen, dat in de iets noordelijker gelegen plaatsen Ferwoude en Gaast ook veel kleine perceeeltjes bouwland voorkwamen (en deels nog voorkomen) bijeengelegen als op een esch en dat men daar ook nog in lateren tijd meer dan elders op de klei meenscharren gehad heeft. Ook in de nog iets noordelijker gelegen dorpen Piaam en Idsegahuizen had men zulke kleine bouwperceeltjes; dan houdt dit langzamerhand op. Er is hier dus een smalle strook langs den zeedijk, die eenigszins markeachtige toestanden vertoont.

Nog een tweede reden hier iets bijzonders te verwachten is hierin gelegen, dat in den Z.W. hoek van Friesland een bevolking woonde, die voor een groot deel van de zeevaart leefde. Stavoren en Hindeloopen waren bekende handelsteden, maar de geheele streek leverde veel zeelieden. We vinden in 1749:

Wumkes.nl

	totaal aantal hoofden van gezinnen	schipper en gewezen schipper	stuurman matroos enz.	visscher
Hindeloopen:	532 (waarvan 162 zonder vermelding van beroep)	55	121	9
Molkwerum:	196 (waarvan 2 onbek.)	19	75	5
Warns en Scharl:	167	15	44	2

Het is duidelijk dat in zulke plaatsen de bevolking lang niet in die mate van den opbrengst van den grond behoefde te leven als in de kleistreek over het algemeen. Hier is een kleinbedrijf wel op zijn plaats, hetwelk uitstekend samengaat met gemeenschappelijke bedrijfsregeling en gemeene weiden.[1])

Een bijzonderheid in dezen Z.W.hoek van Friesland, die wel met het vorige zal samenhangen, is ook het groote aantal stemmen of schotschietende huizen. Molkwerum had 211 stemmen (en dit aantal bleef standvastig), terwijl er in 1749 slechts 196 hoofden van gezinnen waren; Warns en Scharl hadden 175 stemmen tegen 167 hoofden van gezinnen. Ook andere dorpen in de grietenij hadden 1749 meer stemmen dan gezinnen. Dit wijst op een van ouds talrijke bevolking, grooter dan het land zelf kon voeden.

Dergelijke overwegingen leiden tot voorzichtigheid bij het trekken van conclusies uit de resultaten van onze studie voor de kleistreek in het algemeen. Wanneer wij dus de vraag in de inleiding gesteld, in hoeverre de marketoestanden eertijds ook in de friesche kleistreek voorkwamen, voldoende willen beantwoorden, zal verder onderzoek noodig zijn. Moge het schrijver dezes gegeven zijn daartoe nog eens het zijne bij te dragen.

---

[1]) Ook op Ameland en de Noord-friesche eilanden, waar men zuivere marken had, leefde de bevolking voor een groot deel van de zeevaart.

Wumkes.nl

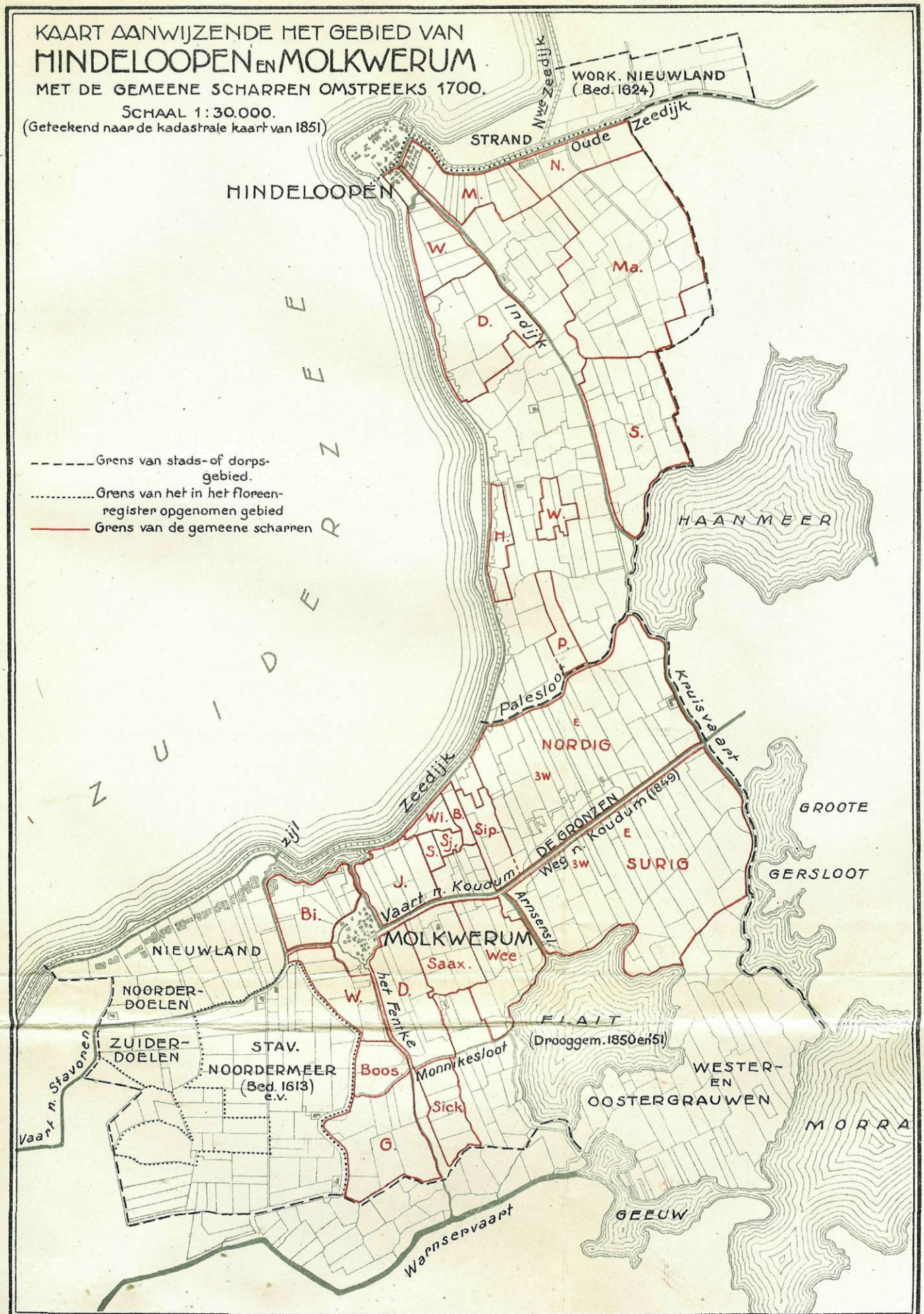

Wumkes.nl

Cart. Inst. J. B. Wolters Groningen

INHOUDSOPGAVE.

		Bladz
	INLEIDING	353
A.	**Hindeloopen.**	
I.	Het stadsgebied	355
II.	De gemeene scharren	356
III.	De gemeene scharren afzonderlijk beschouwd .	360
a.	Weidescharren	„
1.	Mienschar (op de kaart: M.) .	„
2.	Nijfenne („ N.) .	362
3.	Weide („ W.) .	„
4.	Diepesloot („ D.) .	363
5.	Hynxstefenne („ H.) .	„
b.	Hooilanden	„
6.	Maaden („ Ma.) .	„
7.	Soltgraft („ S) .	365
8 en 9.	Poelen en Welcke („ P. en W.) .	„
IV.	De particuliere fennen	366
V.	Verdeeling van het bezit	367
VI.	De landgebruikers	369
VII.	De inrichting der scharren	372
B.	**Molkwerum**	374
I.	Het dorpsgebied	„
II.	Gemeene scharren en particuliere fennen . .	376
III.	De gemeene scharren afzonderlijk beschouwd .	380
a.	De groote weidescharren	„
1.	Westerwijmerts (op de kaart: W.) .	„
2.	Gaast („ G.) .	„
3.	Doimer („ D.) .	381
4.	Binke fenne („ Bi.) .	382
5.	Jaaxma fenne („ J.) .	„
6.	Saaxma fenne („ Saax.) .	„
7.	Sickma fenne („ Sick.) .	383
b.	De kleine weidescharren	„
8.	De Wilde (op de kaart: W.) .	„
9	Boins fenne („ B.) .	„
10.	Sjoerdsfenne („ Sj.) .	„
11.	Saeckle fenne („ S) .	„
12.	Boosma fenne („ Boos) .	384
13.	Sipke fenne („ Sip.) .	„
c.	Nieuwgrasscharren	„
14.	Nordig	„
15.	Surig	385
16.	Wee	„
IV.	Vervallen van het land	386
V.	Verdeeling van het bezit en grootte der perceelen	390
VI.	De landgebruikers	392
VII.	De inrichting der scharren	393
VIII.	De Molkwerumer dorpsgemeente	395
Slotopmerkingen		398

Wumkes.nl

Das Papsttum und die Freien Friesen

Vortrag auf dem Friesischen Kongress zu Leeuwarden
gehalten am 1. September 1927
von Dr. H. REIMERS, Loga (Ostfriesland).

Das Papsttum und die freien Friesen, das ist etwas, was seinem innersten Wesen nach auf Gegensätzlichkeit angelegt zu sein scheint. Bei dem ersten auf allerumfassendste Einheitlichkeit angelegte zielstrebende Organisation, bei der Unterordnung unter die unbedingte Autorität des Einen Lebensgesetz ist. Bei den andern eine schier verwirrende Fülle von Eigenwüchsigkeit und Eigenwilligkeit auseinanderstrebender Elemente, die auf die Dauer den Tod aller Organisation bedeutet und zu Zeiten den kraftsprühenden Volkskörper schier in Atome zu zerstäuben droht. Fast möchte man meinen, dass hier ein Sichfinden ausgeschlossen und ein hartes Aufeinanderprallen Lebensnotwendigkeit gewesen wäre, zumal doch das ganze Mittelalter hindurch beide nicht wohl an einander vorübergehen konnten. Und doch war es nicht an dem. Herzensfrömmigkeit, die in dem Oberhaupte der Kirche und Nachfolger St. Petri den Statthalter Gottes sah, und weitblickende Regentenweisheit, die sich auch einmal in Würdigung der Volkseigenart zu bescheiden wusste, haben hier ein Sicheinleben innerhalb der beiderseitigen Gegebenheiten gezeitigt, dem nachzugehen auch für uns heutige eines gewissen Reizes nicht entbehrt.

Wir sind dafür neben gelegentlichen Angaben unserer Chronisten wesentlich auf die Bittschriften angewiesen, die im Laufe der Jahrhunderte von unseren Gegenden aus beim apostolischen Stuhle eingereicht wurden, sowie auf die Verfügungen, die von dort aus ergangen sind. Was uns die eigenen Archive und Urkundensammlungen davon bewahrt haben, ist verhältnismässig geringfügig. Unsere Hauptquelle ist die grosse, schier unerschöpfliche Fundgrube mittelalterlich europäischer Geschichte, das vatikanische Archiv zu Rom. Aus ihm hat vor 3 Jahrzehnten Gisbert Brom den Stoff für sein bis 1378 reichen-

Wumkes.nl

des „Bullarium Trajectense" [1]) geschöpft, das uns für das westerlauwersche Friesland so manche wertvolle Nachricht vermittelt. Aus ihm habe ich ein Jahrzehnt später meine Friesischen Papsturkunden [2]) unter Einschluss des Groningerlandes und Ausdehnung bis zur Reformationszeit dargeboten, wie für die östlichen Friesengebiete meine Oldenburgischen Papsturkunden [3]). Aus dem Vatikanischen Archiv endlich besitze ich, von längerer dortiger Tätigkeit her, eine Sammlung von Urkundenabschriften für Ostfriesland, die mich in die angenehme Lage versetzt, unserer kleinen Rundschau auch aus bisher unveröffentlichten Quellen einiges einflechten zu können.

Für die älteste Zeit freilich wissen diese Quellen noch nichts zu berichten. Die ersten Beziehungen zwischen dem römischen Stuhle und unserem Volksstamme knüpfen sich, wie fast allenthalben, an die Mission. Was die Diener der Kirche als Pioniere hier im äussersten Grenzlande des mit der Mission Hand in Hand vorstossenden Frankenreiches ausrichteten, konnte dem Oberhaupte der Kirche nicht gleichgültig bleiben. Die Stiftung Utrechts hängt mit dem von Waffengewalt nur allzu stürmisch übertönten Werben um den zähen Friesenstamm aufs engste zusammen. Da zuckt der Märtyrertod des Bonifatius als ein jäher greller Blitz auf in dem Halbdunkel, das über diese fernen Lande an der Nordsee gebreitet liegt. Die ragende Grösse des Mannes, der hier, gleich ungezählten in der weiten Welt, für seinen Herrn das Leben liess, mochte in Rom dem Friesennamen einen eigenen Klang geben. Mit ihm, dem man von Rom aus, wie einst das Pallium des Erzbischofs, so jetzt die Strahlenkrone eines Heiligen der Kirche dargeboten, sah man einen der besten ins Grab sinken. Hinfort konnte man von dem Volke, an das er sein Blut gewandt hatte, um so weniger lassen. Noch bevor das Jahrhundert zu Ende ging, stand vor dem damaligen Haupte der Christenheit zu Rom ein Friese, der das wesentlichste Stück zur endgültigen

---

[1]) Gisbertus Brom, Bullarium Trajectense, Haga Comitis, Mart. Nijhoff I 1892, II, 1896, im folgenden zitiert als „Bull. Traj."

[2]) Heinrich Reimers, Friesische Papsturkunden a.d. Vatikanischen Archive zu Rom. Leeuwarden, Meijer en Schaafsma 1908, zitiert als „Fries. Papsturk."

[3]) Heinrich Reimers, Oldenburgische Papsturkunden, Jahrbuch Bd XVI des Oldenburger Vereins für Altertumskunde und Landesgeschichte S. 1-177, Oldenburg 1907, zitiert als „Oldenb. Papsturk."

Wumkes.nl

Christianisierung des ganzen Stammes schaffen sollte.[1]) Hadrian I, war kein grosser Papst, aber Ludger war ein grosser Missionar, und doch waren für ihn, ehe er nach anfänglichen Rückschlägen sein Werk in der Heimat zu Ende führen konnte, jene Stunden in Rom bei Hadrian wie eine Weihe zu seines Werkes Vollendung.

Damals waren an die Stelle der Blutspuren von Dokkum zwischen dem zum guten Teile schon christlich gewordenen Friesenvolke und dem päpstlichen Stuhle bereits sehr persönliche Verbindungen und Bindungen getreten, die von Jahrzehnt zu Jahrzehnt zunahmen. Die Beziehungen der Friesen zu Rom in den Tagen Karls d. Gr. sind von viel buntem Sagengerank überwuchert. Aber eins hebt sich aus dem allen als feste klare Tatsache heraus: Schon in karolingischer Zeit gab es eine eigene friesische Kolonie in Rom, deren Mittelpunkt ein Hospital zur Aufnahme der Pilger, und eine eigene friesische Nationalkirche bildeten, die noch heute, nur etliche hundert Schritte vom Vatikan und St. Peter entfernt, in dem altersgrauen Kirchlein San Michele in Sassia erhalten ist. Professor Blok, der Altmeister niederländischer Geschichtsschreibung, hat uns davon eine treffliche Beschreibung gegeben und jedem Friesen, der einmal dort war, wird das Gotteshaus mit seinen ehrwürdigen Erinnerungen unvergesslich sein. Von dem Bestande der Friesenkirche und Friesenstiftung geben uns päpstliche Urkunden von 854 bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts Zeugnis, ohne dass sie uns für unsere Zwecke viel zu sagen hätten.[2])

Das Verhältnis des Papsttums zum Friesenstamme beginnt vielmehr erst da von allgemeinerem Interesse zu werden, wo die Eigenart des friesischen Volkes, als eines im besonderen Sinne freien, schärfer hervortritt, und wo es seine bewusste Eigenart geistlichen und weltlichen Gewalten gegenüber nachdrücklich zu vertreten anhebt, also etwa seit dem 12. Jahrhundert.

Das erste Wort eines Papstes in bezug auf die Friesen, das

---

[1]) vgl. Wilhelm Diekamp, die Vitae Sancti Ludgeri, Münster, Theissing 1881 S. 60 und 96,

[2]) P. J. Blok, de Friezen te Rome, Vrije Fries XX, 2 T. 1 f. f. vgl. auch H. Reimers, San Michele, die Friesenkirche in Rom, Vrije Fries XXI. 71 f.f.

Wumkes.nl

uns aus dieser Zeit überliefert ist, zeugt allerdings von wenig Verständnis für die Eigenart unseres Stammes, es ist auch mit ganz besonderem Absehen gesprochen. Hadrian IV., bemerkenswert als ein aus England stammender Papst, hat im Konflikt mit Friedrich Barbarossa einmal diesem vorgeworfen, er habe an Heinrich dem Löwen, der damals noch in bestem Einvernehmen mit seinem kaiserlichen Vetter lebte, einen Feldherrn, der ja nicht einmal der Friesen Herr werden könne, die doch ein gar unkultivierter Volksstamm seien, ohne Umsicht und ohne Einsicht (dum tamen rudis populus Frisiae gens sit, sine consilio et sine prudentia).[1]) Est ist jene Art, von Hörensagen über die Friesen abzuurteilen, wie sie sich auch jetzt nach bald 800 Jahren noch nicht verloren hat, hier noch verstärkt durch eine ganz bestimmte politische Tendenz.

Im grossen und ganzen aber haben die Erfahrungen der Kreuzzüge dem Urteil der massgebenden Stellen in Rom über die Friesen ihre Prägung gegeben. Am stärksten haben hier wiederum offenbar die Erlebnisse des 5. Kreuzzuges eingewirkt, die den Höhepunkt des Kreuzfahrerruhmes unseres Stammes bezeichnen. Schon auf der Hinreise, nachdem die Friesen mit Erfolg gegen die Sarazenen in Spanien gefochten hatten, war der Empfang der im Patrimonium Petri überwinternden Friesen durch Honorius III, ein besonders herzlicher und ehrenvoller. Bereits damals war er über die Tapferkeit und Kühnheit der Friesen des Lobes voll.[2]) Die Eroberung des Kettenturmes von Damiette am 24. August 1218 setzte dem Kreuzfahrerruhme der Friesen die Krone auf. Seitdem wusste man in ganz Europa, was man von der Kriegstüchtigkeit dieses seebefahrenen Stammes im Guten, wie im Bösen erwarten konnte. Kaum je mag den kriegerischen Leistungen eines einzelnen deutschen Stammes von einem Papste höheres Lob erteilt worden sein, als dies durch Papst Honorius damals den Friesen widerfuhr, die dem Herrn in überseeischen Ländern solche Dienste geleistet hatten, dass das Andenken an sie zu Lobe ihres Namens von Geschlecht zu Geschlecht fortgepflanzt werde, und dass sie als Helden von

[1]) Archiv der Ges. f. ältere deutsche Geschichtskunde IV, (1822) S. 433 vgl. G. Sello, Studien z. Gesch.v. Oestringen u. Rüstringen S. 90.

[2]) Ant. Matthaei Veteris aevi analecta, Hagae Comitum 1738, Tom. II, S. 32 f. Mon. Germ. S.S. XXIII, 482.

Wumkes.nl

riesenhafter Körperkraft sich vor allen anderen Nationen durch hochgemute Tapferkeit hervortun.[1])

Diese Einschätzung der friesischen Wehrkraft an höchster kirchlicher Stelle kam praktisch zum Ausdruck durch die Verwendung unseres Stammes in den Kämpfen Wilhelms von Holland um sein deutsches Königtum. Der junge niederländische Graf, den man unter geistlichem Schutze gegen den mächtigen Hohenstaufenkaiser Friedrich II. zum Gegenkönige erhob, hatte hart um sein Stücklein Anerkennung zu ringen, wie er denn auch nach des Kaisers Tode zu einer allseitigen Anerkennung im Reiche nie gelangt ist. Nur eins ist ihm unter allen Rückschlägen in den 8 Jahren seines Schattenkönigtums unentwegt erhalten geblieben: das Wohlwollen des Papstes. Dies aber kam unter sehr zahlreichen Gunstbeweisen nicht zuletzt dadurch zum Ausdruck, dass er im Jahre 1248 den Friesen, die sich bereits zum Kreuzzuge verpflichtet hatten, die Umwandlung ihres Kreuzgelübdes in ein solches zum Kriegszuge Wilhelms gegen die Anhänger der Hohenstaufen freistellte.[2]) In der Tat führte Innozenz IV. dadurch seinem Schützlinge die entscheidenden Kräfte zu, die zur Eroberung der Krönungsstadt Aachen den Ausschlag gaben. Dass ein starkes Königtum Wilhelms das Ende der unter den letzten Hohenstaufen sorglos gediehenen friesischen Freiheit bedeutet hätte, konnte für die päpstliche Politik keine Rolle spielen, und hat nicht einmal die Friesen von diesem verhältnismässig bequemen Kreuzzuge zurückhalten können.

Dass sie allerdings nicht gesonnen waren, auf solchen Wegen mit dem Oberhaupte der Kirche durch dick und dünn zu gehen, hatten sie im vorangehenden Jahrzehnte unmissverständlich bewiesen. Es war dem skrupellosen Politiker auf dem erzbischöflichen Stuhle zu Bremen gelungen, gegen seine Widersacher im Stedingerlande das Kreuz predigen zu können. Gregor IX. hatte dem frevlen Begehren zugestimmt. Seine nachherigen Bedenken und sein Befehl zum Einlenken kamen bei der weiten Entfernung zu spät. So wurde das Kreuz gegen das benachbarte Kolonistenvolk der Stedinger auch bei den Friesen in des Papstes Namen gepredigt. Die Predigt fand in

[1]) Schotanus, Gesch. v. Friesland, Tablin. S. 12; Bull. Traj. I, 113.
[2]) Bull. Traj. I, 197 vgl. 206.

Wumkes.nl

Appingadam offenen Widerstand und auch in den anderen friesischen Gebieten, wo es nicht zu solchem Widerstande kam, war das Verhalten gegen diese Art von Kreuzpredigt durchweg ablehnend. Ein friesischer Klostergeistlicher aber sagt über das Verhalten jener Kreuzprediger, sie hätten die Macht zu binden und zu lösen gebraucht, wie das Schwert in der Hand eines Rasenden. [1])

Von Rom aus hat man sich mit der Haltung der Friesen zum Stedingerkreuzzuge nicht beschäftigt. Dagegen haben gerade in dieser Zeit die öffentlichen Angelegenheiten Frieslands wiederholt die Aufmerksamkeit des päpstlichen Stuhles erregt. Zweimal haben die Päpste innerhalb verhaltnismässig kurzer Zeit durch besonders dazu beauftragte Prälaten in dem ewig unruhigen Lande den Frieden herzustellen gesucht. Bei Honorius III. lag das ausgesprochene Interesse vor, den Nachschub der bewährten Kräfte für den Kreuzzug im Emsigerlande nicht gestört zu sehen. [2]) Gregor IX. beruft sich in demselben Jahre, in dem er den Kreuzzug gegen die Stedinger predigen liess, den streitenden Oestringern und Harlingerländern gegenüber auf die Friedenspflichten seines hohen Amtes. [3]) Da die Friesen, denen die Ruhe verhasst zu sein scheint, so dass sie nur darauf aus sind, sich gegenseitig den Untergang zu bereiten, wie er erfahren hat, von anderen Menschen, als von grossen Fürsten, eine Friedensvermittlung überhaupt nicht annehmen, beauftragt er eine Dreizahl ansehnlicher geistlicher Herren, sozusagen als päpstliche Commissare, sich an einem Friedenswerke unter diesen ewig Streitenden den Himmel zu verdienen.

Bemerkenswert ist in der Begründung dieser Friedensaktion das Eingehen auf die Eigenart der Friesen, von denen der Papst weiss, dass sie es ohne eine Anregung von höchster Stelle aus nun schon ganz gewiss nicht tun werden. Dies deutet immerhin schon an, wie man sich daran gewöhnt, mit den freien Friesen als mit einer gegebenen Grösse zu rechnen. Auf derselben Linie liegt es in gewisser Weise, wenn man

---

[1]) Matth. Vet. aev. anal II 95 f. Mon. Germ. S.S. XXIII. 516.

[2]) Urkunde vom 16. Dezember 1220, Jahrbuch d. Ges. f. b. Kunst etc. zu Emden V, 2, 116, nach Mon. Germ. Epp. I, 158.

[3]) Urkunde vom 19. Januar 1233, ebendaselbst V, 2. 117. nach Mon. Germ. Epp. I, 504.

Wumkes.nl

durch das ganze Mittelalter hindurch, während sich die Päpste sonst durchweg mit der Bezeichnung der Diözesen, unbekümmert um die Landesgrenzen, zu begnügen pflegten, bei friesischen Klöstern und Ortschaften verhältnismässig oft in Papsturkunden den Zusatz „in Frisia" findet. Dahin gehört es weiter, dass bei allgemeinen Verfügungen für deutsche und niederländische Gebiete gern Friesland neben anderen grösseren Ländern besondere Erwähnung findet, ebenso auch bei der Bevollmächtigung päpstlicher Abgesandter für diese Länder. Ein Zeugnis dafür, noch an der Schwelle des Reformationszeitalters, ist die Titulatur des Kardinallegaten Reymund von St. Maria Novella, der sich im Jahre 1501, in einer durchaus nicht auf Friesland insbesondere abzielenden Angelegenheit, als Legatus de latere des apostolischen Stuhles für Deutschland, Dänemark, Schweden, Norwegen, Friesland und das Ordensland Preussen bezeichnet. [1])

Dies Rechnungtragen gegenüber bestehenden Zuständen geht allerdings, soweit wir sehen können, nicht bis zu einem Eintreten für die Erhaltung dieses Zustandes selbst, der als solcher kaum je im Interesse der Kurie gelegen haben kann. Im Gegenteil, der Papst bestätigt in den Zeiten des höchsten Kreuzfahrerruhmes der Friesen Abmachungen zwischen dem Bischof von Utrecht und dem Grafen von Holland über friesische Gebiete, in denen sie Grafschaftsrechte zu behaupten gedenken. [2]) Als sich ein Jahrhundert später friesische Gebiete unter Lösung ihrer Verbindung mit den Stammesgenossen, vorbehaltlich ihres Gehorsams gegen Kaiser und Papst, dem Grafen von Holland unterwerfen, findet dies die Bestätigung des Papstes. [3]) Nur einmal sehen wir auf staatsrechtlichem Gebiete einen Papst ausdrücklich zu Gunsten der Unabhängigkeit Frieslands auftreten. Das geschah im Jahre 1500, als Alexander VI., offenbar auf Drängen von friesischer Seite hin, dem von Kaiser Maximilian eingesetzten ewigen Gubernator Frieslands, Herzog Albrecht von Sachsen, den Rat gab, seinen damals schon seit 2 Jahren unter Aufwendung grosser Mittel in Friesland geführten Krieg überhaupt aufzugeben und

---

[1]) M. Schoengen, Jacobus Trajecti, nar. de inch. dom. cler. in Zwollis, Amsterdam, Joh. Müller 1908, S. 528.

[2]) Bull Traj. I, 104, Bestätigung einer Vereinbarung von 1204 im Jahre 1320.

[3]) Bull. Traj. I, 588 von Jahre 1320.

Wumkes.nl

das friesische Land sich selbst zu überlassen. Begründet wird dies mit der Mahnung, der Herzog möge angesichts der Türkengefahr seine Kräfte der gemeinsamen Sache der Christenheit widmen.[1]) Wichtiger aber als dieses, scheint es dem Papste damals gewesen zu sein, den Friesen und der Stadt Groningen Luft zu schaffen.

Abgesehen hiervon aber, ist die päpstliche Politik den Friesen gegenüber eine Realpolitik im engeren Sinne gewesen. Die öffentlichen Angelegenheiten als solche werden dabei kaum berührt, sie erscheinen immer nur als der gegebene Hintergrund für das Handeln auf dem eigentlichen Gebiete päpstlicher Gewalt. Freilich ist die Art, in der dies geschieht, in vielen Fällen bezeichnend genug für die Behandlung, die den freien Friesen von höchster kirchlicher Stelle zuteil geworden ist. Selbstverständlich wickelt sich ein Teil der kurialen Geschäfte Friesland gegenüber genau so ab, wie dies damals überall in der Christenheit geschah. Hier ist an die zahlreichen Dispense von Ehehindernissen bei Blutsverwandtschaft oder geistlicher Verwandtschaft, von Hindernissen für die Priesterweihe durch Alter oder Geburt zu denken. Ferner an die seit der avignionesischen Zeit immer zahlreicher werdenden Plenariaablässe für Einzelpersonen. Ihnen gesellt sich das in der Regel an Standespersonen und Prälaten verliehene Recht zur Führung eines Tragaltares hinzu. An ihm erkennt man vom letzten Viertel des 14. Jahrhunderts an deutlich das Einrücken unserer Häuptlinge in eine dynastische Stellung.

Auch die einzelnen Kirchen und Klöstern verliehenen Ablässe bieten für Friesland kaum eine Besonderheit. Den Anfang macht hier im Jahre 1245 das altberühmte St. Odulphuskloster in Stavoren,[2]) das später noch mehrfach gleicher Auszeichnung teilhaftig wurde. Erst im 14. Jahrhundert hören wir von zahlreicheren Verleihungen, wobei zur Begründung in vielen Fällen kostspielige Kirchenreparaturen angegeben werden. Hostienwundern begegnen wir in diesem Zusammenhange 1414 zu Schraard bei Bolsward[3] und 1418 zu Stavoren,[4])

[1]) Ungedruckte Urkunde in Hauptstaatsarchiv zu Dresden.
[2]) Bull-Traj. II, 2275.
[3]) Fries. Papsturk. S. 30.
[4]) Fries. Papsturk. S. 36.

Wumkes.nl

ferner nicht näher bezeichneten Wundern 1331 zu Appingadam.[1]) Behutsam pflegt den wohl oft recht lebhaften Wunderberichten, die in solchen Fällen bei der Kurie eingingen, in den Urkunden der Päpste ein „ut pie creditur" hinzugesetzt zu werden. Ob wir uns täuschen, wenn wir vermeinen, bei diesem vorsichtigen Hinweis auf den frommen Glauben, der allein den Bericht verbürgt, um die Lippen mancher Renaissancepäpste ein leises Lächeln spielen zu sehen? Schien ihnen nicht vieles, was einer späteren Zeit wieder als objektive Tatsache galt, nur noch auf einem „ut pie creditur" zu ruhen? Ein Anlass von besonderer Art lag ferner vor für die im Jahre 1336 erfolgte Ablassverleihung an die Kirche zu Oestringfelde bei Jever, wo an einem bestimmten Tage alle Reliquien aus Oestringen zusammengebracht wurden.[2]) Ein sogenannter Portiunculaablass, d. h. derselbe Ablass, der ursprünglich der Mutterkirche des Franziskanerordens zu Assisi eingeräumt war, wurde im Jahre 1400 vom Papste der Kirche des Benediktinerinnenklosters Mariental bei Norden verliehen. Als Grund für diese Verleihung wird die Reparaturbedürftigkeit von Mauern, Fenstern und Dach der Kirche angegeben, für die man durch die Gaben der zu jenem Ablass dorthin pilgernden Gläubigen wesentliche Beisteuern zu gewinnen hoffte. Drei Jahre nachher erhalten Pfarrkirche und Ludgerikapelle zu Norden aus Anlass der dort zu bestimmten Zeiten zu haltenden Predigten einen päpstlichen Ablass von einem Jahre und 40 Tagen.[3])

Ebensowenig wie diese Verleihungen, deren Zahl sich noch beträchtlich erweitern liesse, weisen die gelegentlich vom Papste ausgesprochenen Bestätigungen für Klostergründungen auf friesischem Boden wesentliche Besonderheiten auf. Sie beginnen im Jahre 1344 mit dem Cisterziensernonnenkloster Klein Aduard[4]) und schliessen 1506 mit dem Karmelitenkloster Altens in Butjadingerland ab.[5]) Kurz vor

[1]) Fries. Papsturk S. 68.

[2]) Oldenb. Papsturk S. 52.

[3]) Jahrbuch der Ges. f. b. Kunst etc. zu Emden. Bd. XIV, S. 163. vgl. H. Reimers, die Rätsel von St. Ludgeri in Festschrift anl. d. 400 jähr. Reformationsjubilaeums in Norden, Norden 1926 S. 45 f. f.

[4]) Fries. Papsturk S. 68 f.

[5]) Oldenb. Papsturkunden S. 169 vgl. dazu H. Reimers, das Karmelitenkloster Atens in Butjadingerland, Jahrbuch des Oldenburger Vereins für Landesgeschichte Bd. XXI S. 156—174.

Wumkes.nl

dieser letzten Klostergründung auf friesischem Boden hatte Alexander VI. mit Rücksicht darauf, dass in Ostfriesland bereits mehr als 27 Klöster bestanden und Graf Edzard in Uebereinstimmung mit den Häuptlingen und Prälaten seines Landes eine weitere Klostergründung nicht gestatten wollte, dem Scheitern einer beabsichtigten Klostergründung seine Zustimmung erteilt. Das Testament eines Häuptlings von Petkum verlangte die Gründung eines kleinen Augustinerchorherrnstiftes, der Papst aber erklärte sich, gegen eine gewisse Entschädigung für die betreffende Pfarrkirche, mit der Nichtausführung des Testamentes einverstanden ; in dieser Form gewiss ein in der Geschichte des Papsttums nicht eben häufiger Fall. [1])

Abgesehen hiervon hat sich die päpstliche Gewalt im Laufe der Jahrhunderte bei verschiedenartigen Erschütterungen des friesischen Klosterwesens zu mancherlei unmittelbaren Eingriffen bewogen gefunden. Zugriffe weltlicher Machthaber werden es in den meisten Fällen veranlasst haben, wenn die Päpste einzelne friesische Klöster mit ihren Besitzungen für 3 oder 5 Jahre unter ihren besonderen Schutz nahmen. Das ist zuerst 1245 mit St. Odulphus zu Stavoren geschehen. [2]) bald darauf mit dem ihm später angegliederten Hemelum. [3]) Im Verlaufe des 14. Jahrhunderts begegnen wir dem gleichen Vorgange noch 8 mal u. a. bei dem bekannten Ludingakerk [4]) und dem ostfriesichen Praemonstratenserkloster Langen. [5])

Weit häufiger aber nötigten Missstände im Innern der betr. Klöster zu einem nachdrücklichen oberhirtlichen Eingreifen. Die seit 1378 eingetretene Kirchenspaltung führte, wie draussen in der Welt, so auch in den Klöstern zu mancherlei Verwirrung. In unseren Gegenden muss dies besonders bei den Praemonstratensern der Fall gewesen sein. Das bewog Bonifaz IX. im Jahre 1392, von Rom aus einen niederländischen Praemonstratenser mit einer ausserordentlichen Visitation aller Praemonstratenserklöster von Holland und Friesland zu beauftragen. [6]) Er hatte zu seinem Entsetzen gehört, wie die

---

[1]) Bulle vom 26 April 1502 in Vatikanischen Archiv zu Rom ; vgl. Anl. 2.
[2]) Bull. Traj. II 2274.
[3]) ebendaselbst 2277.
[4]) Bull. Traj. II 1798.
[5]) Bulle vom 9. Februar 1372 im Vatikanischen Archiv zu Rom.
[6]) Bulle vom 6. Juli 1392 im Vatikanischen Archiv zu Rom.

Wumkes.nl

Häupter der verschiedenen Klöster ein unehrenhaftes Leben führten und sich nicht scheuten, schwere Ausschreitungen und ungeheuerliche Verbrechen zu begehen, so dass durch ihr böses Beispiel auch die Klosterinsassen verdorben wurden. Abt Wilhelm von St. Maria de Insula soll nun kraft päpstlicher Vollmacht mit eisernem Besen die nötigen Reformen zur Durchführung bringen.

Inwieweit diese Massnahme von Erfolg gewesen ist, können wir hier nicht weiter erörtern. Jedenfalls sah man sich nach einem Menschenalter (1426) abermals vor eine gleiche Notwendigkeit gestellt. Diesmal allerdings nicht nur für einen Orden, sondern für die Klöster insgesamt. Diesmal aber auch nicht für den weiteren Bezirk der Niederlande, sondern für Friesland allein.[1]) Der Hilferuf kam aus dem Volke heraus, wie es scheint nicht ohne Zutun der Pfarrgeistlichkeit des Landes. Dass die Ordensleute die Klöster willkürlich verlassen und sich in die Pfarrkirchen eindrängen, ist noch der geringste Vorwurf. Ungestraft geben sie sich Ausschweifungen und Verbrechen hin und machen dadurch die Religion zum Gespött. Die entrüsteten Bewohner des Landes müssen, wie sie sagen, fürchten, dass um der fluchwürdigen Verbrechen ihrer Ordensleute willen auch über sie der Zorn Gottes hereinbrechen werde. Die geschilderten Zustände scheinen sich vorwiegend auf den zur Utrechter Diözese gehörenden Teil Frieslands zu beziehen. Für den Utrechter Oberhirten erbitten die nicht mit Namen genannten Einwohner Frieslands denn auch stürmisch eine unbeschränkte Vollmacht, alle Klöster, auch die sonst von seiner Gewalt befreiten, an Haupt und Gliedern zu reformieren. Der kluge Papst MartinV., weit entfernt, einen solchen Notschrei zu überhören, hat doch wohlweislich dem von Utrecht den in der Sache vermutlich unbeeinflusster urteilenden Bischof von Speier beigeordnet und hat sich, statt eine Blankovollmacht zu geben, die Absetzung der etwa schuldigen Aebte auf zu erstattenden Bericht hin vorbehalten.

Abgesehen hiervon hatte der Papst manchmal Veranlassung, in die Verhältnisse einzelner friesischer Klöster einzugreifen. Das war insbesondere im westerlauwerschen Friesland der Fall, wo an die Stelle der friedenstiftenden Aebte des 13. Jahrhunderts im 14. und 15. Jahrhundert vielfach gar

[1]) Bulle vom 13 October 1426 ebendaselbst vgl. Anlage 1.

Wumkes.nl

kriegerische Aebte getreten waren, und wo das Konversenwesen, das den Klöstern in diesen Laienbrüdern zunächst eine beträchtliche wirtschaftliche und politische Macht zubrachte, in ein Unwesen ausartete, so dass man noch vor der Reformation mit diesem System gebrochen hat. Eigenartige Zustände hatten sich im Praemonstratenserkloster Marienthal und dem ihm verbundenen Vinea Domini bei Bolsward herausgebildet. Ein Teil der Chorherrn war gegen andere Geistliche, vornehmlich gegen die ernster gesinnten Klosterbrüder, handgreiflich vorgegangen. Sie hatten dann das Kloster verlassen und sich zu angesehenen Freunden weltlichen Standes begeben. Mit diesen kehrten sie gelegentlich in weltlicher Tracht in das Kloster zurück, aber nicht als reuige Sünder, sondern, um sich mit Gewalt die ihnen vermeintlich auch jetzt noch zustehenden Bezüge zu holen. Daraufhin erhielt der Abt, zunächst im Jahre 1371 auf 3 Jahre, päpstliche Vollmacht, die Ungetreuen, wenn sie ihren Sinn ändern wollten, in die klösterliche Gemeinschaft wieder aufzunehmen, andernfalls aber gegen sie und ihre weltlichen Helfershelfer mit schärfster Strafe vorzugehen.[1]) Dass diese an sich schon von Milde und Entgegenkommen zeugende Vollmacht im nächsten Jahre auf einen 10jährigen Zeitraum ausgedehnt werden muss,[2]) beweist, wie tiefgreifend die Erschütterung der klösterlichen Ordnung gewesen ist und was für Schwierigkeiten der kirchlicherseits zu wünschenden Erledigung der Angelegenheit nach der einen oder anderen Seite hin damals in Friesland entgegengestanden haben müssen.

Einen Einblick in die Verhältnisse jener Zeit, in der die westerlauwerschen Friesen ihren Notschrei über das verwahrloste Klosterwesen ihres Landes nach Rom hin erklingen liessen, bietet uns eine gut ein halbes Jahr später erlassene Verfügung Martins V. Er genehmigt, dass die gesamte Verwaltung des Augustinerklosters Ludingakerk in geistlichen Dingen, wie in äusseren Geschäften auf 7 Jahre einem bisherigen Pfarrer unterstellt wird.[3]) Dieser soll als Generaladministrator alle Befugnisse eines Abtes besitzen, ohne zum Eintritt in den Orden oder zur Anlegung des Ordensge-

[1]) Bull. Traj. II, 2034, 2035.
[2]) Bull. Traj. II, 2050.
[3]) Fries. Papsturk. S. 38 f.

Wumkes.nl

wandes verpflichtet zu sein. In Ludingakerk waren beim Tode des letztverstorbenen Abtes die Gebäude verfallen, die Güter verzettelt und das klösterliche Leben in heller Auflösung begriffen. In einer Abtswahl aus dem Konvent selbst oder aus einem benachbarten Kloster vermögen die besonneneren unter den Chorherrn kein Heil zu sehen. Infolgedessen richtet sich der Blick auf den schon bejahrten Pfarrer von Burgwerd. Ihn kennzeichnen die schlichten, aber inhaltsreichen Worte: gerecht, klug und gottesfürchtig. Der in wilden Zeitläuften als verlässlicher Vertrauensmann von so vielen in Anspruch genommene mag weder ein Ordensmann, noch vollends ein Abt werden. Ihm dünkt seine einfache Pfarrei begehrenswerter, als die Inful eines Prälaten. Aber die Chorherren von Ludingakerk und die wohlgesinnten unter den benachbarten Burgherren lassen ihm keine Ruhe. So nimmt er sich des verwaisten Klosters an, durch das es alsbald, wie der opferwillige rechtschaffene Mann Hand ans Werk gelegt hat, innerlich und äusserlich wie eine Gesundung hindurchgeht. Nur der Papst kann den damit geschaffenen seltsamen unkanonischen Ausnahmezustand genehmigen. Er aber tut es in richtiger Erkenntnis der Notwendigkeit, und Ludingakerks nunmehriger Generaladministrator Theodor Stempel rechtfertigt das allerseits in ihn gesetzte Vertrauen so sehr, dass Frieslands ehedem verwildertstes Kloster schon nach 2 Jahren als vollberechtigtes Glied in die von heiligem Eifer durchglühte Windesheimer Kongregation aufgenommen werden kann.

Freilich, nicht überall wurde der Wille, aus dem Verderben herauszukommen, allgemein und nicht jeder Mann guten Willens war ein zweiter Theodor Stempel. Gegen Ende des 15ten Jahrhunderts sehen wir das uralte St. Odulphuskloster zu Stavoren und das ihm angegliederte zu Hemelum nicht nur in die wüstesten Fehden des damals innerlich so zerrissenen Friesenlandes hineingezogen, sondern auch von Parteiungen schlimmster Art zerrissen. Der Abt wird von seinen Widersachern tätlich angegriffen und verletzt einen seiner Angreifer tötlich mit eigener Hand. Ein Gegenabt wird gegen ihn aufgestellt, dem man Verschleuderung von Klostergut in weitgehendstem Masse nachsagt. Als er sich seinerseits wieder verdrängt sieht, gehen doch die Kämpfe um

[1]) Fries. Papsturk. S. 56–59, drei Bullen aus dem Jahre 1492.

Wumkes.nl

wirkliche oder eingebildete Rechte noch Jahre lang fort. Die Verhältnisse sind zeitweise so verworren, dass auch die von Rom aus erfolgende Widerrufung der Exkommunikation und sonstige Verfügungen bald zu Gunsten der einen, bald zu Gunsten der anderen Partei, keine klare Haltung erkennen lassen. Sie gewähren uns lediglich den Einblick in eine heillose Verwirrung, die im Grossen und Ganzen erst mit der allgemeinen Festigung der Verhältnisse im Lande wieder überwunden werden konnte.

Im Vergleich zu den geschilderten Zuständen waren in Ostfriesland für eine einheitliche Oberleitung des Klosterwesens von Rom aus wesentlich günstigere Vorbedingungen geschaffen. Hier durften die Klöster schon seit der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts die pflegliche Hand einflussreicher Häuptlinge erfahren und sich seit Mitte des 15. Jahrhunderts des starken Schutzes landesherrlicher Gewalt erfreuen. Gefährdeten Klöstern gegenüber genügte in manchen Fällen die Herübernahme eines tüchtigen Mannes aus einem anderen Orden als Abt oder Prior, die dann die päpstliche Genehmigung fand. In schwereren Fällen wurden ganze Klöster der Windesheimer Kongregation zugeführt und damit segensreichen Reformen im Geiste ihrer Stifter zugänglich gemacht, wofür man sich nötigenfalls auch nur die nachträgliche Genehmigung von Rom einzuholen brauchte, so bei Sielmönken 1450, bei Pansaten und Hopels 1470.[1])

Die verhältnismässig grösste Mühe machte die Reform des vor den Toren Emdens gelegenen Franziskanerklosters Faldern. Hier war etwa seit dem letzten Viertel des 15. Jahrhunderts die Klosterzucht in bedenklichen Verfall geraten. In seinem äusseren Bestande erscheint das Kloster noch nicht erschüttert, und an Ausschreitungen, wie wir sie aus den westlichen Stammesgebieten kennen, war innerhalb der gefestigten Verhältnisse der jungen Reichsgrafschaft Ostfriesland nicht zu denken. Immerhin lag die Reformbedürftigkeit so klar zu Tage, dass man bereits mit elementaren Aeusserungen des Volksunwillens zu rechnen hatte. Trotzdem sah sich die Regentin, Gräfin Theda von Ostfriesland, die sonst durch Festnahme aller im Lande umherschweifenden Mönche und

[1]) Bullen vom 9. Juni 1450 und 1. Juni 1470 im Vatikanischen Archiv zu Rom.

Wumkes.nl

Nonnen gute Ordnung hielt, nicht in der Lage, aus eigener Kraft oder durch Vermittelung des Franziskanerordens Abhilfe zu schaffen. So bewirkte sie denn beim Papste, dass dieser eine Reform des Klosters und die Unterstellung desselben unter die Observanten anordnete, eine Massregel, mit deren Durchführung der zuständige Bischof von Münster betraut wurde.[1]) Das war im Jahre 1485. Durch Appellationen und allerlei Ausflüchte hat man die Sache dann noch mehr als ein Jahrzehnt hinzuziehen verstanden. Dann ist aber die Reform tatsächlich erfolgt und auch dieser Flecken im Bilde des sonst in der Zeit vor der Reformation wohlgeordneten ostfriesischen Klosterwesens beseitigt worden.

Dass man in Rom während des Mittelalters durchweg den Eindruck gehabt hat, in Friesland ausserordentlichen Verhältnissen gegenüberzustehen, ergibt sich, abgesehen von den bekannten, offen oder stillschweigend von der Kurie geduldeten Sonderarten friesischen Kirchenwesens aus mancherlei Einzelheiten. Wenn dem Bischof von Münster und dem Erzbischof von Bremen in den Jahren 1327 und 36 das Recht gegeben wird, entweihte Kirchen und Friedhöfe in ihren entlegenen friesischen Gebieten durch einfache Priester aufs neue weihen zu lassen,[2]) so konnte das an sich schon in den für jene Zeiten recht weiten Entfernungen seinen Grund haben. Bei Münster wird freilich hinzugefügt, dass der Bischof, wie auch seine Vorgänger, nicht sicher dorthin reisen könne, während bei Bremen die Ueberflutungen, die Unerträglichkeit des Klimas und die fortwährenden Kriege den Grund abgaben. Die andauernden friesischen Unruhen werden auch sonst gern in ähnlichen Zusammenhängen herangezogen. Der Groninger Geistliche Derk Beyer erlangt die Befreiung von der Residenzpflicht innerhalb seiner Propstei Hummerke mit der Begründung, dass es wegen der mannigfachen Umwälzungen und wegen der trotzigen Sinnesart der Bevölkerung nicht möglich sei, dort Wohnung zu nehmen.[3]) Im Jahre 1441 erreichen die Bewohner dieser Propstei vom Papste ihre Befreiung von der Gerichtsbarkeit des Münster-

[1]) Bulle vom 1. Juni 1485, ebendaselbst.

[2]) Bullen vom 20. November 1327 und 20. Juli 1336 im Vatikanischen Archiv zu Rom.

[3]) Fries. Papsturk. S. 82.

Wumkes.nl

schen Offizials. Diesmal erklären die Männer, unter denen Propst Beyer, der sich inzwischen vorzüglich akklimatisiert zu haben scheint, nicht hatte leben können, ihrerseits, sie hätten auf dem weiten Wege nach Münster zu befürchten, gefangen, verwundet, verstümmelt oder getötet zu werden. Ausserdem führen sie die bedrohlichen Wasserfluten und die in Rom so zugkräftige angebliche ungeheuerliche friesische Kälte ins Feld, um derentwillen sie zu Zeiten, ohne Gefahr für Leib und Leben, das Haus nicht verlassen könnten.[1] Sie erreichen ihr Ziel und gewinnen damit zu Gunsten der eigenen Propstei eine Exemption, wie sie die benachbarten friesischen Propsteien bereits seit längerem geniessen.

Die damit gegebene Verselbständigung der friesischen Gebiete gegenüber der bischöflichen Gewalt, über die ein einheitlicher Ueberblick zur Zeit kaum zu gewinnen ist, hat bis an die Schwelle der Reformationszeit hier und da Fortschritte gemacht. Ein dem erwähnten ähnlicher Vorgang aus der Utrechter Diözese ist die von Innozenz VIII. im Jahre 1491 erlassene Verfügung, dass der Bischof und der Propst von St. Martini zu Utrecht ihre Visitations- und Synodalrechte innerhalb der friesischen Landschaft Stellingwerf nur durch einen im Lande selbst wohnenden Geistlichen ausüben lassen dürfen. Als Grund ist hier angegeben, dass die Friesen auf dem Wege zu den Utrechter Commissaren in Drente und Overyssel von der feindlichen Bevölkerung dieser Landstriche Gefangenschaft und Totschlag zu befürchten hätten.[2] Offenbar ist dabei die allgemeine Neigung, das friesische Gebiet vom Bischofssitz so unabhängig wie möglich zu machen. Bemerkenswert aber ist es, wie der päpstliche Stuhl, auch gegen die Interessen der Bischöfe und ihrer Kapitel, diesem Drängen des friesischen Volkes immer wieder nachzugeben geneigt ist.

Es fehlt auch sonst nicht an Beispielen, dass die Friesen entgegen den Absichten der näheren übergeordneten Stellen ihr Recht in Rom gefunden haben. So in dem über ein Jahrzehnt währenden Prozesse des Propstes zu Reepsholt, in dem sich der Papst seiner gegen Erzbischof und Kapitel zu Bremen

[1]) Fries. Papsturk. S. 91 f.
[2]) Fries. Papsturk. S. 54 f.

Wumkes.nl

annahm.[1]) Ebenso ergeht es dem bekannten Chronisten Emo von Wittewerum in einem ein Jahrzehnt später geführten Rechtsstreite. Gerade bei dieser Angelegenheit erkennen wir auch, welchen Schwierigkeiten damals Appellationen nach Rom und die Erlangung der von dort erforderlichen Urkunden in unsern so weit entlegenen Gegenden ausgesetzt waren. Die Bulle, die das obsiegende Urteil für Emo enthält, und die er vorsichtshalber Kaufleuten mit auf die Reise gegeben hat, um nicht selbst als vom Papste kommender Pilger von des Papstes Feinden erkannt zu werden, wird ihren Trägern von umherschweifenden Anhängern Kaiser Ottos IV. abgenommen und Emos Begleiter muss sich abermals auf den Weg nach Rom machen, um nun glücklich das erwünschte Dokument heimzubringen.[2])

Es lag nur zu nahe, dass sich gewissenlose Menschen diese Verbindungsschwierigkeiten zu Nutze machten. Wir hören denn auch von verschiedenen Fälschungsgeschichten, die zu mancherlei Verwirrung Anlass gegeben haben. Schon im Jahre 1323 hatte man in der Diözese Utrecht verdächtige Papstbriefe angehalten, deren Unechtheit an der Kurie festgestellt wurde.[3]) Um das Jahr 1344 brachte der Pfarrer Esicus Scibada von Franeker ein Privilegium des kurz zuvor verstorbenen Papstes bei, das ihm die geistliche Gerichtsbarkeit über die auswärtigen Besucher der Franekerer Märkte übertrug.[4]) Es stellte sich als Fälschung heraus und der durchsichtige Zweck war nicht etwa, auf diese Weise innerhalb der Parochie um so besser Ordnung zu schaffen, sondern die nicht unbeträchtlichen Strafgelder aus den Marktvergehen einheimsen zu können. Dass man von Rom aus gegen solche Fälscher denkbar schärfstes Vorgehen forderte, ist nur begreiflich. Schon war in einem andern Teile Frieslands ein anderer Fälscher am Werk, auch er, gleich jenem von Franeker geistlichen Standes.

In dem an der Küste Harlingerlands gelegenen, später von

---

[1]) Jahrbuch der Ges. f. b. Kunst etc. in Emden, Bd. V. 2. S. 118 f. f. und verschiedene die dort mitgeteilten ergänzende Bullen im Vatikanischen Archiv zu Rom.

[2]) Matth. Vet. aev. Anal II, 12, Mon Germ. S. XXIII, 471.

[3]) Bull. Traj. I 630.

[4]) Bull. Traj. I 1106.

Wumkes.nl

den Fluten verschlungenen Otzum tauchte um jene Zeit plötzlich ein Geistlicher namens Stidolf Udana auf, der auf Grund päpstlicher Briefe den Pfarrer Jelbo Fronga für abgesetzt und sich für dessen päpstlicherseits bestimmten Nachfolger erklärte. Es gelang ihm, unter Umständen, über deren Einzelheiten wir nicht mehr unterrichtet sind, sich der Stelle zu bemächtigen und erst nach einem umständlichen Aufklärungsverfahren liess sich die Haltlosigkeit seiner Angaben in Rom nachweisen, worauf dann der Papst im Jahre 1346 dem Erzbischof von Bremen strengste Ahndung des Verbrechens befahl. [1])

Etwas ähnliches, das freilich leicht ungleich grösseren Umfang hätte annehmen können, hatte sich bereits im Jahre 1247 begeben. Damals erschien auf friesischem Boden ein Minorit mit einer an sich echten päpstlichen Vollmacht, [2]) die er durch Annahme eines falschen Namens für sich in Anspruch nahm. Er gab sich als Kollektor aus für die zum Kreuzzuge gesammelten Gelder. Die massgebenden Persönlichkeiten aber widerstanden ihm mannhaft, wie der Chronist sagt, „für die Freiheit der Friesen", da das Geld nur zur unmittelbaren Ausrüstung friesischer Kreuzfahrer bestimmt sei. Vielleicht hat hier die allgemeine Zurückhaltung der Friesen gegenüber päpstlichen und kirchlichen Kollektoren mitgesprochen.

So reichlich die auf Freiwilligkeit beruhenden kirchlichen Stiftungen der Friesen das ganze Mittelalter hindurch gewesen sind, man braucht nur an die unverhältnismässig hohe Zahl friesischer Klöster und Kirchen zu denken, so stark regt sich der Widerspruch des freien Volkes überall da, wo feststehende Einkünfte, die an Zins und Zoll weltlicher Zwingherrn erinnern, erhoben werden sollen. Wir besitzen für bestimmte Zeiten und Gegenden Nachrichten, dass die Friesen kirchliche Zehnten grundsätzlich verweigert hätten, anderwärts ist aber das zweifellose Vorhandensein solcher Zehnten nachzuweisen. Man wird also von einer dauernden allgemeinen Weigerung, wie das gern geschieht, nicht wohl sprechen können, auf das Ganze gesehen wird man eher sagen müssen, dass in diesem Stücke mit wechselndem Erfolge gerungen ist. Es ist offenbar, dass diese Einstellung der Friesen auch Konfliktsstoffe dem päpstlichen Stuhle gegenüber in sich barg.

[1]) Bulle vom 7. Juli 1346 im Vatikanischen Archiv zu Rom.
[2]) Matth. Vet. Anal II, 143, Mon. Germ. S. S. XXIII, 540.

Wumkes.nl

Um so mehr, als hier die Friesen die einheimische Geistlichkeit vielfach auf ihrer Seite gehabt haben mögen.

Als im Jahre 1244 der Papst dem Erzbischof von Köln zur Erstattung ihm geleisteter Dienste für ein Jahr ein Fünftel der gesamten kirchlichen Einkünfte aus seiner Kirchenprovinz überwies, weigerte sich ein Teil der friesischen Aebte und Weltgeistlichen, dem Folge zu leisten, und verfiel dadurch 3 Jahre später der päpstlichen Exkommunikation.[1]) Als im Jahre 1392 der Minorit Wigbold von Groningen als Kollektor eines päpstlichen Kardinallegaten auftrat, verbanden sich ostfriesische Prälaten und Häuptlinge mit den Ländern Fivelgo und Hunsingo zu gemeinsamem Widerstande gegen die ihrer Meinung nach widerrechtlichen Anforderungen, wobei sie zugleich den Nachfolger Petri im übrigen ihrer vollsten Ergebenheit und Dienstbeflissenheit versicherten.[2]) Von weiterem möge hier der Hinweis genügen, dass auch das Auftreten des Idzardus Gravius als päpstlicher Kollektor auf friesischem Boden leidenschaftlichen Widerspruch gefunden hat, der durch Vermittelung Herzog Georgs von Sachsen im Jahre 1512 in Rom kundgegeben wurde.[3]) Für unsern Zusammenhang mag die Feststellung genügen, dass etwas Wesentliches gegen die Haltung der Friesen in diesen Stücken von Rom aus nie unternommen worden ist.

Von besonderem Interesse ist für uns die Haltung des Päpstlichen Stuhles in Beziehung auf die Dinge, die man von jeher als Eigentümlichkeiten des friesischen Stammes angesehen hat. Und hier mag das von Friesland durch die Jahrhunderte hindurch mit so viel Zähigkeit behauptete Recht der freien Priesterwahl billig voranstehen. Besonders unter Alexander III, war es der Päpstlichen Gewalt gelungen, die bis dahin in Deutschland zu Recht bestehenden, aus altgermanischem Empfinden erwachsenen Eigenkirchen als solche zu Gunsten der kirchlichen Gewalt zu vernichten. In den Händen der Laien blieb im besten Falle nur das gunstweise gewährte Patronatsrecht. Diese Beschränkung konnte

[1]) Bull. Traj. I. 193.

[2]) Friedlaender Ostfr. Urkundenbuch I, 160.

[3]) Martena, Landboek etc. in Schwartzenberg, Placcaat-en Charter-Boek van Vriesland, Bd. II, 77—79 und Akten im Hauptstaatsarchiv zu Dresden.

Wumkes.nl

auf friesischem Boden nicht durchdringen, da hier sich mit der Ausbildung der friesischen Freiheit in weitgehendem Masse der Genossenschaftspatronat aller freien Grundbesitzer der Gemeinde durchsetzte, der auch das im Eigenkirchenbegriff enthaltene weitgehende Verwaltungsrecht über kirchliches Gut in seiner Hand behielt. So wurde ein Rechtszustand geschaffen, den man weithin als normal für das friesische Stammesgebiet empfand, wenngleich er, bei Vorhandensein alter Eigenkirchen und bei vorhandenem Patronat Einzelner, niemals der schlechthin allgemeine in Friesland geworden ist.

Von Rom aus konnte man diesen Zustand zunächst ebensowenig wünschen, wie man sich im 12. Jahrhundert ein Fortbestehen altgermanischen Eigenkirchenrechtes auf deutschem Boden wünschte. Da er sich aber innerhalb der besonderen Formen friesischen Lebens wie mit Naturnotwendigkeit herausbildete und durchsetzte, hat man ihm nicht entgegengewirkt. Im Gegenteil, wir vermögen bald zu erkennen, wie man ihn als etwas Bestehendes in kluger Weise geachtet hat.

Ob es auch auf Friesland beträchtlichen Einfluss geübt hat, wenn der Papst um 1220 in der gesamten Kirchenprovinz Köln dem Missbrauch kirchlichen Gutes duch die weltlichen Verwalter entgegentrat,[1]) vermögen wir nicht mehr zu erkennen. Als das Patronatsrecht, das andere Stück aus dem Erbe der altgermanischen Eigenkirche, einige Jahrzehnte später von Friesen der Diözese Münster durch Käuflichkeit der betr. geistlichen Stellen missbraucht wurde, schritt der Papst ernstlich dagegen ein,[2]) ohne den Friesen an sich ihr Recht irgendwie bestreiten zu wollen. Die hohen Würdenträger an den Domkapiteln, denen einzelne Teile friesischen Gebietes unterstellt waren, haben wohl versucht, ihre Rechte auf friesischem Boden auszudehnen und zum Teil, soweit sich absehen lässt, den friesischen Genossenschaftspatronat in ihren Aufsichtsgebieten zurückgedrängt. Wir besitzen ein bemerkenswertes Zeugnis dafür, wie auch in solchem Ringen von höchster kirchlicher Stelle aus einer friesischen Landgemeinde Recht gegeben wird.

Es war um das Jahr 1400. Zu Langwarden im But-

[1]) Bull. Traj. I, 97, 98, 100.

[2]) Finke. Papsturkunden Westfalens Nr. 443, Oorkondenboek van Groningen en Drenthe I, 103.

Wumkes.nl

jadingerland war der bisherige Pfarrer gestorben. Er hatte, aus welchem Grunde wissen wir nicht, beide Pfarrstellen an der dortigen Laurentiuskirche in seiner Hand vereinigt. Die wahlberechtigten Glieder der Gemeinde wünschten wieder zwei Rektoren für ihre Kirche und präsentierten der zuständigen Stelle beim Bremer Domkapitel, dem Archidiakon von Rüstringen, zwei geeignete Priester. Der Archidiakon weigert sich, sie zu bestätigen und einzuführen. Da tritt Bonifaz IX. unter ausdrücklicher Anerkennung ihres alten, verbrieften und bisher in friedlichem Besitze geübten Rechtes, durch Bestätigung der Gewählten für die Gemeinde ein [1]) und verschafft der friesischen Landgemeinde gegen den mächtigen Bremer Prälaten die Durchsetzung ihres Willens.

Ein besonders bezeichnendes Beispiel dafür, wie dieser Eigenwille der freien Gemeinden in Rom als etwas Gegebenes hingenommen wurde, bietet eine Dispensationsangelegenheit aus der Mitte des 15. Jahrhunderts. Die Gemeinde Nije Mirdum in Gaasterland wählte einen jungen Kleriker in ihre erledigte Pfarrstelle. Dieser gebrauchte, bis er ausgeweiht sein konnte, noch eine beträchtliche Zeit, die sich bis in das nächste Jahr hineingezogen hätte. Die Gemeinde aber setzt ihm einige Monate Frist und nicht mehr ; mag er sehen, wie er damit fertig wird. Er wendet sich um einen Dispens zum Weihenempfang ausserhalb der vorgeschriebenen Termine an den Papst, der allein hier noch helfen kann, und begründet sein Gesuch mit dem Hinweis darauf, dass seine künftige Gemeinde in Friesland liege, wo die Menschen nun einmal ziemlich eigenwillig seien. [2]) Mit dem Ausdruck „parrochialis ecclesia est constituta in partibus Frisiae, in quibus homines satis voluntarii existunt", hat der Erwählte von Nije Mirdum eine schier zeitlose Charakteristik echten Friesentums gegeben. Das Interessanteste an der Sache aber ist, dass Eugen IV. nicht nur sein Gesuch bewilligt, sondern noch dazuschreiben lässt, dass die Sache gegebenen Falles ohne die Ausfertigung einer sonst nötigen Bulle zur Ausführung gebracht werden könne.

Dem entspricht im allgemeinen eine bedeutsame Zurückhaltung in bezug auf die Versorgung kurialer Günstlinge mit

[1]) Oldenb. Papsturk. S. 79 ff.

[2]) Supplik vom 3 Juni 1444, Fries. Papsturk. S. 49.

Wumkes.nl

friesischen Pfarrstellen oder anderen Pfründen. Während sonst seit der avignionesischen Zeit die hierzu ausgefertigten sogenannten päpstlichen Provisionen für manche Länder die Hälfte und mehr der päpstlicherseits ausgestellten Dokumente ausmachen, nehmen diese für Friesland einen recht bescheidenen Raum ein. Das liegt doch nicht nur an dem Fehlen der grossen und weithin begehrten Pfründen, sondern weit mehr wohl an einer richtigen Einschätzung der Sinnesart jener „homines satis voluntarii".

Eine Gewalt, vor der auch dieser Wille nur zu oft machtlos weichen musste, war das Meer. Es hat in die Gesamtverhältnisse Frieslands und damit auch in seine Parochialverhältnisse tiefgreifende Aenderungen hineingebracht. Mit ihnen hat sich die höchste Gewalt in der Kirche nur ganz gelegentlich zu befassen gehabt, aber auch diese wenigen Male weisen bezeichnende Züge auf. Seit etwa 1390 war das Kirchdorf Zwaag soweit den Fluten des Dollarts zum Opfer gefallen, dass die kleine Gemeinde nicht mehr lebensfähig war. Der Abt des benachbarten Cisterzienserklosters Termünten übte seitdem mit Genehmigung der letzten Gemeindeglieder, in deren Hand folgerichtig der friesische Genossenschaftspatronat beruhen geblieben war, die Seelsorge aus und erhielt dafür den Rest der kirchlichen Einkünfte. Infolgedessen musste mit jedem Abtswechsel der Archidiakon von Friesland beim Domkapitel zu Münster den neuen Abt von Termünten, gleichsam im Nebenamte, zum Pfarrer von Zwaag einsetzen. Das liess er sich entsprechend bezahlen. Auch als bei einer Personalveränderung im Jahre 1419 von ganz Zwaag nur noch 2 Häuser vorhanden waren, wollte er von seinen Gebühren nicht lassen. Erst der Papst schaltete durch sein Machtwort die teure Funktion des Archidiakons aus und erwies so gleichsam dem versinkenden Dollartdorf den letzten Liebesdienst.[1])

Geschieht hier, wie so manches Mal in Friesischen Landen auch über den Kopf einflussreicher Zwischeninstanzen hinweg des Volkes Wille, so spielt dieser in einem anderen Falle wenigstens in den uns vorliegenden Schriftstücken keine unmittelbare Rolle. Wiederum handelt es sich um von der Flut verkleinerte oder gefährdete Gemeinden. Diesmal sind es zum Teil solche, die vom Jadebusen verschlungen sind,

[1]) Fries. Papsturk S 81.

Wumkes.nl

wie Arngast, Jadele und Ellens. Ein unternehmender Geistlicher erhält die Nutzniessung dieser Kirchen mit später hinzugefügten Einschränkungen vom Papste zugesprochen. Da es kaum denkbar ist, dass er sich gegen den Willen der Bevölkerung in den Besitz der dazu auch noch so verstreut liegenden Kirchengüter hätte setzen können, so ist ein vorheriges Einvernehmen mit dieser wohl stillschweigende Voraussetzung für die ganze Sache. Für uns bieten die in dieser Angelegenheit in den Jahren von 1423—27 ausgefertigten Papsturkunden wichtige Daten für das Einbruchsgebiet der Jade um jene Zeit. [1])

Aehnliche Verhältnisse finden wir in der in den Achtkarspeln gelegenen Gemeinde Kortwolde. Hier hat die Flut bis auf 4 Häuser alles fortgerissen. Den Einwohnern derselben legt ein eigenes Kirchenwesen nun um so mehr unerschwingliche Lasten auf, als der Münstersche Offizial, unbekümmert um die Zeitlage, von der noch zu Recht bestehenden Gemeinde die herkömmlichen Abgaben fordert. Im Jahre 1441 bewilligt Eugen IV. auf Bitten der Hartbedrängten die Vereinigung mit der benachbarten Gemeinde Surhuizum und erklärt zugleich die vermutlich nicht zu erlangende Zustimmung des Bischofs von Münster für nicht mehr notwendig. [2])

Nur einmal hat sich die päpstliche Gewalt ersichtlich gegen die volkstümliche freie Auffassung entschieden, da war freilich eine der grossen Fragen kirchlicher Politik im Spiele. Es war Jahrzehnte nach der Reformation. Die östlichen Teile Frieslands hatten sich längst von jeder Verbindung mit Rom losgesagt. In den Niederlanden hielt die spanische Macht die alte Verbindung noch aufrecht. Die Neuorganisation der bischöflichen Gewalt sollte hier nach dem Willen des spanischen Philipp gute Dienste leisten. Da entschloss sich Pius IV., zu Gunsten der bischölflichen Gewalt dem friesischen Volke das altangestammte Priesterwahlrecht zu entziehen, was einen glatten Bruch mit der behutsamen Politik von 4 Jahrhunderten bedeutete. Aus dem Kardinalskollegium erhoben sich, wir können nicht mehr genau verfolgen, auf welche Einflüsse hin, warnende Stimmen. Da konnte der Papst hören, es sei eine Härte, den Friesen ein Recht zu nehmen, das sie,

[1]) Oldenb. Papsturk. S. 124 f. f.
[2]) Fries, Papsturk. S. 47.

Wumkes.nl

wie die Eminenzen meinten, seit Einführung des Christentums besessen hätten. Das Tridentiner Konzil hat dem in seiner 14. Sitzung beigepflichtet, und so konnte auch hier dies volkstümliche Stück altfriesischen Kirchenwesens dennoch unversehrt in die neue evangelische Zeit mit hinübergerettet werden. [1])

Weiterhin bekannt geworden, als dieser, ist freilich ein anderer Zug des alten volkstümlichen friesischen Kirchenwesens. Das ist die angebliche Tatsache, dass es in Friesland durchweg bis an die Reformationszeit heran, trotz des allgemeinen kirchlichen Coelibats verheiratete Priester gegeben habe. Man kann dafür einen Kronzeugen anführen, dessen Stellung allerdings aufs erste Ansehen jeden Zweifel zu Boden schlägt. Das ist kein geringerer, als der 1464 verstorbene Papst Pius II. Er hat, allerdings wie er noch Aenea Silvio Piccolomini war, eine Art Länder- und Völkerkunde von Europa verfasst. In ihr kommt er auch auf die Friesen zu sprechen und bemerkt über sie u. a., dass sie nicht leicht unverheiratete Priester bei sich dulden, wofür er dann weiter eine recht drastische Begründung gibt. [2]) Nun verdankt er seine Kenntnisse von Friesland grösstenteils einer damals schon 200 Jahre alten Quelle, deren Beobachtungen vermutlich vor allem in der Bremer Diözese zusammengestellt sind. Gerade die Nachricht wegen der friesischen Priesterehe lässt sich aber nicht hierauf zurückführen und gewinnt dadurch Beglaubigung auch für spätere Zeit. Für das 13. Jahrhundert dagegen erhält die Nachricht eine gewisse Stütze aus dem Groningerlande durch den Bericht Emos über verheiratete Priester in Friesland, deren Vorhandensein er allerdings missbilligt und wohl schon zu seiner Zeit nicht als allgemeine Regel hinstellen will.

Auf jeden Fall handelt es sich zunächst um eine Zeit, in der die Kirche auch ausserhalb Frieslands noch mancherorten um die Durchsetzung und allseitige Anerkennung des Coelibats kämpfte. Noch um die Mitte des 13. Jahrhunderts hatten päpstliche Legaten im ganzen Gebiet der Utrechter Diözese in dieser Beziehung einen schweren Stand, und der beim Papste so vielvermögende deutsche König Wilhelm von Hol-

[1]) Sessio XIV, Cap. XII und XIII.
[2]) Descriptio Europae Cap. XXXV.

Wumkes.nl

land erwirkte denen, die sich den Coelibatsgeboten fügten, päpstlicherseits eine wohlwollende Aufnahme.[1]) Dass der Erfolg auch da nur ein teilweiser gewesen ist, ergibt sich aus der Tatsache, dass der Bischof von Utrecht noch 1296 vom Papste den Auftrag erhält, die Kirchengüter, mit denen Priester ihre Söhne und Töchter ausgestattet haben, für die Kirche zurückzufordern. In Betreff der Familienverhältnisse jener Geistlichen ist dabei von der in jenen Gegenden üblichen Gewohnheit die Rede, ohne dass damit allein friesische Landesteile gemeint zu sein scheinen.[2])

Wir können in diesem Zusammenhange der verwickelten Frage, inwieweit sich auch für die späteren Jahrhunderte auf friesischem Gebiet eine allgemeine Priesterehe, oder doch das, was man dafür angesehen hat, nachweisen lässt, nicht im einzelnen nachgehen. Es mag der Hinweis genügen, dass für das 15. und 16. Jahrhundert die Zahl derer, die bei ihrem Vatersnamen den Zusatz „her" führen und sich dadurch als Priesterkinder ausweisen, in den verschiedensten Teilen Frieslands nicht unbeträchtlich ist. In Gaasterland erscheint im Jahre 1428 ein Agge her Pieters als Besitzer einer Burg in einer Art Häuptlingsstellung, während sein Vater, her Pieter, noch als Pastor zu Wijckel lebt.[3]) Im Jahre 1488 bekleidet Reynt her Nonnen das Amt eines Kirchvogts zu Larrelt i. Ostfr., während her Nonne das Pfarramt zu Twixlum innehat.[4]) In dem Testament des alten Ulbet zu Wiesede i. Ostfr. von 1483 erscheinen her Fulfs Kinder ohne weiteres neben andern als erbberechtigt.[5])

Der Auricher Pfarrer Johann von Raden, stiftet im Jahre 1408 eine Vikarie an seiner Kirche, für die er seine 3 Söhne der Reihe nach als erste Vikare bestimmt, und diese Verfügung wird dann ohne einen Schatten der Missbilligung durch den Erzbischof von Bremen bestätigt, so dass Vater und Sohn gleichzeitig an derselben Kirche wirken konnten.[6]) Diese Reihe liesse sich, wenn es unsern Zwecken dienlich wäre, noch sehr beträchtlich fortsetzen.

---

[1]) Bull. Traj. I, 210.
[2]) Bull. Traj. I, 423.
[3]) Worp von Thabor IV, 72.
[4]) Friedlaender Ostfr. Urk. Buch. II, 1233.
[5]) ebendaselbst II, 1118.
[6]) ebendaselbst I, 214.

Wumkes.nl

In unserem Zusammenhange kommt es aber ja darauf an, die Stellung des päpstlichen Stuhles zu den solchergestalt bis an die Reformation heran in Friesland bestehenden Zuständen zu erkennen. Wir müssen uns zu diesem Zweck die 4 bis jetzt feststellbaren Papsturkunden, die hier Aufschluss geben können, der Reihe nach ansehen. Im Jahre 1264 erklärt der Pfarrer Remdo zu Lieuwerderwold bei Groningen, auf dieser Pfarrstelle seinerzeit der unmittelbare Nachfolger seines Vaters geworden zu sein. Die Eingesessenen des Kirchspiels haben ihn gewählt und der Bischof von Münster hat ihn bestätigt. Nachträglich macht er sich deswegen Vorwürfe, da es den kanonischen Vorschriften zuwider ist. Auf seine Bitte hin entsetzt der Papst den damaligen Pfarrer zu Rooderwold in Drenthe, der unter ganz gleichen Verhältnissen auf unkanonische Weise in seine Stellung gelangt ist, seines Amtes und verleiht von sich aus dem Remdo die dortige Kirche.[1])

Der Priester Eberhard von Seediek in Jeverland hat sich als Priestersohn weihen lassen, ohne dafür den vorgeschriebenen Dispens einzuholen. Man hat ihm von, wie er meinen musste, kundiger Seite gesagt, dass dies keine Schwierigkeiten mache, und er erkennt erst nachher, dass dies mit den Vorschriften der katholischen Kirche nicht übereinstimmt. Er ist sich also unter dem Einfluss der allgemeinen Auffassung des Landes der Tatsache nicht bewusst gewesen, dass er als Priesterkind der Kirche gegenüber zunächst ein Mann minderen Rechtes ist. Im Jahre 1331 erteilt der Papst ihm nachträglich den erforderlichen Dispens.[2])

Um das Jahr 1423 ist der Pfarrer Recko zu Marrum in Vredewold gestorben. Die stimmberechtigten Gemeindeglieder wählen seinen Sohn Recko an das Vaters Statt, und an massgebender Stelle zu Münster hat man kein Bedenken, ihm das Amt zu übertragen. Erst nach einigen Jahren entstehen dem jungen Pfarrer nachträglich Bedenken oder Schwierigkeiten, so dass er sich vom Papste Dispens erbittet, den er alsbald erhält.[3])

In genau derselben Lage finden wir ein paar Jahrzehnte später den Pfarrer zu Burhafe in Butjadingerland, als von der

[1]) Bull. Traj. I, 302.
[2]) Oldenb. Papsturk. S. 51.
[3]) Fries. Papsturk. S. 83.

Wumkes.nl

Gemeinde gewählten, von zuständiger Stelle in Bremen bestätigten Nachfolger seines Vaters. Er wird sich, wie er angibt erst jetzt, nach einer Reihe von Jahren dessen bewusst, dass er unter kirchenrechtlich unzulässigen Verhältnissen lebt und erhält nachträglich den päpstlichen Dispens. [1])

Eins wird aus all diesen Urkunden unwiderleglich deutlich, ein kirchliches Ausnahmegesetz, das den Priestern in Friesland etwa die Ehe gestattete, hat nie bestanden. Die betreffenden Kinder werden ausnahmslos als einer unerlaubten Verbindung der Priester entsprossen bezeichnet (de presbytero genitus et soluta), genau so, wie eine Anzahl anderer Welt- und Klostergeistlicher, die gleichen päpstlichen Dispens empfangen, deren Fälle aber für uns weniger lehrreich sind. Andererseits beweist die Gemeindewahl, die bischöfliche Bestätigung und die wiederholte Angabe, dass man sich einer ungesetzlichen Handlung bei Eintritt in die Nachfolge des Vaters nicht bewusst gewesen ist, dass diesen Verbindungen und den ihnen entsprossenen Kindern im Volksempfinden keinerlei Odium angeklebt haben kann. Es handelt sich da um eine weitgehende Duldung bestehender und nicht zu ändernder Zustände in Friesland, denen gegenüber auch der Papst sich gegebenen Falles nachgiebig erweist, ohne freilich dem grundsätzlichen kirchenrechtlichen Standpunkte, der die Priesterehe ausschliesst, etwas zu vergeben.

Wesentlich anders hat sich die Stellung des Papsttums in der vielerörterten Frage der friesischen Laienpröpste entwickelt. Wir stehen hier der eigenartigen Tatsache gegenüber, dass sich auf friesischem Boden, jedenfalls seit dem 13. Jahrhundert, Laien im Besitz der geistlichen Gerichtsbarkeit über die Laien und im Besitz anderer kirchlicher Rechte, die wir sonst nur im Besitz von Geistlichen kennen, befinden. Dabei handelt es sich allerdings nur um die 13 Propsteien des friesischen Anteils der Diözese Münster, und auch hier keineswegs immer um alle. Einzelne dieser Propsteien haben sich, soweit sich erkennen lässt, seit dem 13. oder 14. Jahrhundert bis zur Reformation ununterbrochen in sozusagen erblichem Besitz von Laien befunden, bei andern finden wir nur oder fast nur geistliche Pröpste, während bei einem weiteren Teile dieser Propsteien bald Geistliche, bald Laien im Besitz der begehrten

[1]) Oldenb. Papsturk. S. 160. Supplik vom 11. August 1442.

Wumkes.nl

Würden und Pfründen sind. Es hat an Erklärungen für diesen absonderlichen Zustand nicht gefehlt. Neuerdings hat man die Wurzeln dieser Zustände bis in die Zeit des hl. Ludger zurückdatieren wollen. Das ist, abgesehen von Einzelheiten, auf die wir hier nicht eingehen können, schon um deswegen in sich unwahrscheinlich, weil die stammesmässigen Besonderheiten, die wir unter dem Namen der friesischen Freiheit zusammenzufassen pflegen, doch selbst erst im 11. Jahrhundert ihren Anfang nehmen,[1]) und von den friesischen Gesamtzuständen wird man auch diese Dinge nicht loslösen dürfen.

Ueber die ganze recht weitgreifende Frage möge hier in aller Kürze nur das gesagt sein: Die Propsteikirchen, als die durchweg ältesten unseres Gebietes, sind vermutlich ursprünglich mehr oder weniger alle Eigenkirchen altgermanischer Art gewesen. Sie blieben es gemäss der Gestaltung der kirchenrechtlichen Verhältnisse in Friesland bis in das spätere Mittelalter hinein. Ein einzelner Machthaber oder eine einzelne Familie verfügte somit nicht nur über die Besetzung der Pfarre, sondern auch der Propstei, und diese Dinge wurden mit in den Machtbereich unserer alten „homines volutarii" hineingezogen.

Von wesentlicher Bedeutung zur Beurteilung derselben scheint mir eine bisher wenig beachtete Urkunde von 1328 zu sein, die ich in meinen Friesischen Papsturkunden zum Abdruck gebracht habe. Hier wird dem Pfarrer Poppeco von Seeriep zu Loppersum im Groningerlande Dispens dafür erteilt, dass er, der inzwischen zum Priester geweiht ist, seine Pfarrei bereits seit dem 15. Lebensjahre im Besitz gehabt hat. Dabei wird erwähnt, dass seine Vorgänger gemäss einer missbräuchlichen Uebung in Friesland die Weihen nicht empfangen hätten nud dass nun zur Zeit ein als Scholar bezeichneter Laie die zur Kirche in Loppersum gehörende halbe Propstei im Besitz habe.[2]) Wenn es nach den damaligen Verhältnissen in Friesland möglich war, dass mehrere Laien nach einander eine Kirche in ungekränktem Besitz behalten konnten, wobei sie dann freilich die unbedingt nötigen gottesdienstlichen Funktionen durch einen Vikar ausüben lassen

[1]) vgl. H. Reimers, Ostfriesland bis zum Aussterben, seines Fürstenhauses, Bremen 1925, S. 25 f.f.

[2]) Fries. Papsturk S. 67.

Wumkes.nl

mussten, wenn weiter die einer solchen Kirche anklebenden Propsteigerechtsame willkürlich von der Kirche getrennt und auf einen andern, als den Inhaber der Kirche übertragen werden konnten, so liess sich das alles natürlich auch leicht zu Gunsten des Grundherrn oder Patrons der Kirche bewerkstelligen, so dass dieser als Laie die Propstei in eigener Verwaltung behielt. Je mehr der Bischof unter den schwierigen Verhältnissen in Friesland auf diese Weise seine eigenen Einkünfte gesichert sah, um so williger wird er seinerseits diesen Zustand von sich aus legalisiert haben.

Für den Papst aber blieb das Vorhandensein der Laienpröpste in Friesland fast das ganze Mittelalter hindurch genau ebenso ein ungesetzmässiger Zustand, wie es die Familienverhältnisse der friesischen Priester waren. Wir besitzen dafür ein bemerkenswertes Zeugnis aus dem Jahre 1425. Seit Generationen hatte in Emden das Geschlecht der Abdena zugleich mit dem münsterschen Drostenamt die Propstei in Besitz gehabt. Dann war Propst Hisko durch die tom Brok vertrieben. Zunächst übte der Vizedekan geistlichen Standes, in dessen Händen sich die Jurisdiktion über die Geistlichen des Bezirkes von jeher befunden hatte, wohl die gesamten Gerechtsame anstatt des Verbannten aus, ohne dass dieser Zustand von irgendeiner Seite angefochten wäre. Nachdem man nun aber Hiskos Verbannung als endgültig glaubte ansehen zu können, wandte sich der Propst von Hummerke, Magister Derk Beyer, an den Papst mit der Bitte, ihm zu der seinigen auch die Emder Propstei zu übertragen, da sie rechtlich seit undenklichen Zeiten vakant, d. b. nicht mit einem geistlichen Inhaber besetzt sei und der Laie Hisko von Emden sie zuvor 16 Jahre in unrechtmässigem Besitz gehabt habe. Ihm wurde seine Bitte von Martin V. ebenso gewährt, wie dem Pfarrer Dacho zu Midwolde, der aus der Propstei Loppersum, die vor nicht langer Zeit noch einen geistlichen Propst besessen hatte, den seit 3 Jahren dort eingedrungenen Laienpropst zu verdrängen hoffte. [1])

So bezeichnend solche Verfügungen für die Rechtslage sind, einen eigentlichen Erfolg haben sie nicht gezeitigt. Im Gegenteil, man fand sich gegen Ende des Jahrhunderts an der Kurie bewogen, gerade zur Legalisierung dieses Zustandes in Fries-

[1]) Supplik vom 18. Juni 1425 im Vatikanischen Archiv zu Rom.

Wumkes.nl

land ein regelrechtes kirchliches Ausnahmegesetz zu erlassen. Was den Bischof Heinrich von Schwarzburg, den grossen Kriegsmann, der durch ein Menschenalter hindurch die Hochstifte Bremen und Münster regierte, dazu bewogen haben mag, dies in Rom zu befürworten, ist nicht ganz klar. Schon Papst Innozenz VIII. hatte die Sache genehmigt, [1]) war aber darüber hinweg gestorben, so erfolgte die förmliche Ausfertigung der Bulle denn erst etwa ein Jahr später durch Alexander VI. Unbändigkeit, Trotz und Aufsässigkeit der Friesen, die da als Beweggründe für die ausserordentliche Massregel angegeben werden, [2]) bedeuten zwar an sich nichts weniger als eine Schmeichelei für den Volksstamm, dessen Tugenden einst die Päpste in der Zeit der Kreuzzüge so hoch gelobt hatten. Trotzdem aber ist sachlich gesehen die Bulle Alexanders VI, gewissermassen die Krönung jener kurialen Politik, die in den Friesen je und je einen Volksstamm von durchaus eigener Prägung respektiert hat und sich von übereilten Gewaltmassregeln, auch wo Verletzungen formalen Rechtes dazu hätten Anlass geben können, in weitblickend behutsamer Weise ferngehalten hat.

In diesem Sinne klingt uns, auch wo der Ton einmal anders ist, wie einst in den Tagen Honorius' III., doch allenthalben etwas von der Achtung vor den freien Friesen entgegen, die nun einmal in manchen Stücken anders sind, wie die anderen. Wir aber mögen, da wir aus dem allen das Echo auf die Sprache unseres Volks, als die Sprache der friesischen Freiheit, heraushören, auf eine Weise wohl auch von den alten lateinischen Pergamenten der Päpste sagen :

Slaat men op d' aloude bladren
dar pronkt Frieslands moedertaal
En de vrijheid van haar vadern
tot een eeuwig zegepraal. [3])

[1]) Supplik vom 21. Januar 1491 im Vatikanischen Archiv zu Rom.
[2]) Friedlaender Ostfr. Urk. Buch II, 1304.
[3]) Isaac de Schepper an Gabbema zur 2 ten Auflage von Gysbert Japix

Wumkes.nl

ANLAGE 1.

Papst Martin V. beauftragt auf Supplik der Einwohner von Friesland die Bischöfe von Utrecht und Speier mit Visitation der friesischen Klöster.

Rom bei St. Apostoli den 13. Oktober 1426.
Vatikanisches Archiv, Reg. Suppl. 195 fol. 201.

Beatissime pater. Cum in plerisque diversorum ordinum monasteriis in terra Frisie consistentibus religionis ac regularis observancie abiecta norma ritus monasticus et vita regularis divinumque ministerium laxentur in dies et persone divinis obsequiis in illis asscripte, pie vite studio et suave contemplacionis iugo seposito, eciam plerumque religiosis personis diversorum ordinum in hac terra Frysie extra ipsa monasteria et loca religiosa parochialium ecclesiarum curis se submittentibus variis criminibus et excessibus in illis, quae dampnabiliter proh dolor inpunita remanent, se immergentibus periculosius non tremescunt in animarum suarum salutis dispendium et non sine scandalorum congerie, sacre religionis opprobrium et perniciosum exemplum plurimorum, ut igitur, obstructis precipitancium gressibus, plantaria inibi vigeatur deo gracia et fructus deinceps domino deinceps proveniant ampliores, ne et ira dei concitetur contra habitatores terre illius propter religiosorum scelera nephanda.

Supplicant humiliter sanctitati vestre habitatores dicte terre, quatenus super his vigilancie vestre partes solicicius imperciendo, devoto filio vestro episcopo Trajectensi, qui auctoritate apostolica omnia monasteria in hac terra Frysie, cuiuscunque religionis existant, eciam exempta, per se, vel per alium seu alios probos et ydoneos ac deum timentes viros ad id eligendum seu eligendos visitet et ad sue religionis ac ordinis observanciam debitam reformet, predictas personas, qui extra monasteria sua parochialium ecclesiarum curis se submittunt, ut prefertur, auctoritate supradicta ad sua monasteria revocet, monasteriis et locis supradictis tam in spiritualibus, quam in temporalibus, necnon in capite et in membris huiusmodi *) debite adminiculo adhibito, omnes et singulos eisdem monasteriis presidentes illorumque personas cuiuscunque dignitatis, gradus, ordinis vel condicionis extiterint, iuxta criminum et excessuum per eos quomodolibet perpetratorum exigenciam et qualitatem ac canonicas sanxiones et instituta regularia eorundem ordinum, prout presidencium et personarum animarum saluti ac monasteriorum huiusmodi statui et indempnitatibus congrue prospexerit, eadem auctoritate corrigat et debitis penis percellat necnon presidentes et personas huiusmodi,

*) visitationis officio impenso et reformationis.

Wumkes.nl

si illorum culpe vel demerita exigant, a dignitatibus eciam abbacialibus et regiminibus monasteriorum et locorum predictorum aliisque illorum administracionibus et officiis penitus destituat et illorum loco alios utiles et ydoneos surroget et preficiat, ipsisque surrogatis et prefectis *curam, regimen et administracionem monasteriorum, locorum, dignitatum* administracionum [et officiorum huiusmodi plenarie committat, eisque ab ipsorum subditis obedienciam et reverenciam debitas exhiberi ac alia omnia et singula in premissis et circa ea quomodolibet necessaria vel oportuna faciat, ordinet et exequatur. Contradictores quoque et rebelles, aut quovismodo impedientes reformationem predictam, sive regulares sive seculares fuerint, per censuram ecclesiasticam et alia iuris remedia, invocato eciam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis, compescat. Nec non presidentes et personas huiusmodi ac eorum quemlibet ab omnibus et [singulis excommunicacionis, suspensionis et interdicti sentenciis, aliisque censuris ecclesiasticis et penis, quibus forsan ligati habentur, vel quas in eos per se, vel alium aut alios supradictos, pro execucione officii visitacionis et reformationis huiusmodi quomodolibet promulgari contigerit, in forma ecclesiastica consueta absolvendi, plenam eadem [auctoritate facultatem concedere dignemini graciose. In contrarium facientes. Non obstantibus quibuscunque cum clausulis oportunis. Fiat ut petitur et committatur episcopis Spirensi et Trajectensi citra privacionem de dignitatibus abbacialibus, sed referant. O.

Datum Rome apud sanctos apostolos tercio idus octobris anno nono.

Wumkes.nl

ANLAGE 2.

Papst Alexander VI. dispensiert die Erben des Häuptlings Gerd von Petkum von der Verpflichtung zur Gründung eines Klosters und ordnet die Stiftung von drei Präbenden an der Kirche zu Petkum an. [1])

Rom bei St. Peter den 26 April 1502.
Vatikanisches Archiv zu Rom, Reg. Lat. 1103 fol. 231.

Jo. F. DE PARMA.

Alexander (episcopus, servus servorum Dei,) dilectis filiis, abbati in Thedinghen [2]) et preposito in Langhen, per prepositum soliti gubernari, Monasteriensis diocesis monasteriorum, salutem (et apostolicam benedictionem.) A summo patre familias in domo domini dispensatores effecti, nonnunquam pias testancium voluntates commutari mandamus, dum causae racionabiles subsunt et id conspicimus alias in domino salubriter expedire.

Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilectorum filiorum modernorum rectoris parrochialis ecclesie loci in Petecum, parcium Friscie, Monasteriensis diocesis, ac duorum clericorum perpetuorum beneficiatorum, vicariorum in eandem ecclesiam, petitio continebat, quod quondam Gerhardus [3]) de Petecum, dominus temporalis castri dicti loci, dum in humanis ageret, condens de bonis suis in ultima voluntate testamentu, inter cetera voluit et ordinavit, quod post eius et uxoris sue obitum in castro predicto unum monasterium ordinis sancti Augustini, sub invocacione sancti Antonii abbatis, erigeretur et de bonis suis mobilibus et immobilibus *donaretur* ac, *quod in dicto monasterio essent octo* presbyteri perpetui beneficiati, qui pro testatoris et consanguineorum suorum animarum salutem orarent, ac ius patronatus presentandi huiusmodi presbyteros certis laicis militaribus reliquit, seu ad eos pertinere voluit et certos executores pro executione eiusdem ultime voluntatis deputavit, prout in quodam instrumento publico desuper confecto di-

[1]) vgl. H. Reimers, die Quellen der Rer. Fris. Hist. des Ubbo Emmius, Leipzig 1907, S. 270, Jahrb. d. Ges. f. b. Kunst, Emden XVI, 303; derselbe: die Säkularisation der Klöster in Ostfriesland, Aurich 1906, S. 4 f. und, Quellen zur Gesch. Edzards d. Gr., Jahrbuch d. Ges. f. b. Kunst etc. Emden XVIII, 257.

[2]) or: Ledinghen.

[3]) or.: Berchardus.

Wumkes.nl

citur plenius contineri. Cum autem, sicut eadem petitio subiungebat, licet uxor prefati testatoris postmodum decesserit, tamen uxoris prefate heredes ac prefati testatoris heredum cessionarii voluntatem prefati testatoris, quo ad executionem huiusmodi monasterii, non ad implerunt, nec ad implere curati, sed in possessione castri et bonorum ac perceptione fructuum, reddituum et proventuum ex eis proveniencium, post obitum dicte uxoris prefati testatoris, per plures annos perseverarunt et perseverant de presenti. Et cum in comitatu Friscie Orientalis, in quo ecclesia et castrum huiusmodi sita sunt, plusquam viginti septem conventus seu domus et monasteria diversorum ordinum et sororum existant, dilectus filius nobilis vir Edeszardus, comes dicti comitatus Orientalis Friscie, una cum nobilibus et prelatis eiusdem comitatus, quod alia monasteria inibi erigantur, consentire noluit ac etiam difficile esset et quasi impossibile, monasterium in dicto castro erigere et de bonis huiusmodi dotare, cum medietas vel circa [1]) eorundem castri et bonorum ad heredes prefate uxoris, dicti testatoris iam defuncti, qui plures existunt, pertineat, et ipsi et in erectionem huiusmodi propter eorum multitudinem, quia sibi ex illa preiudicium asseretur, ut verisimiliter creditur, nullo pacto consentirent, sed portionem dicti castri ad eos pertinentem, quam pluribus annis absque lite et controversia tenuerunt, sibi servare volunt et etiam, si huiusmodi erectio fieret, periculo inundationis maris, cui dictum castrum propinquum existit, subiaceret.

Sed, cum fructus, redditus et proventus dicte ecclesie et duarum in illa existencium perpetuarum vicariarum satis modice et exiguí valoris existant, si in dicta ecclesia tria perpetua simplicia beneficia ecclesiastica, pro totidem presbyteris secularibus, sub invocatione eiusdem beati Antonii, erigerentur et instituerentur, illaque ex bonis predictis ad effectum premissum relictis sufficienter dotarentur ac bona ipsa per eosdem heredes et cessionarios, qui illa detinent, assignarentur et postquam dicta beneficia erecta et sufficienter dota fuerint, de illis ob eorum prímeva erectione vacantibus, tribus presbyteris secularibus per eosdem heredes et cessionarios loci ordinario, sive eius in spiritualibus vicario generali, presentandis et per ipsum ordinarium seu vicarium instituendis provideretur. Nec non fructus, redditus et proventus ecclesie et vicariarum predictarum taliter augerentur, quod rectores, vicarii et beneficiati huiusmodi haberent, unde se possent commode sustinere. Ac eisdem rectori, vicariis et benefiiciatis presentandis modus et ordo, quos in missis et horis canonicis et aliis officiis divinis et pro salute animarum testatoris et eius uxoris predictorum et eorum parentum ac consanguineorum celebrandis et decantandis observare deberent, statuerentur et ordinarentur ac prefatis heredibus et cessionariis, quod castrum huiusmodi cum reliqua parte bonorum libere et licite retinere et possidere ac fructus, redditus et proventus exinde provenientes per-

[1]) or : circha.

Wumkes.nl

cipere ac in suos usus convertere ac liberis et heredibus suis dimittere possint et valeant, concederetur. Et voluntas testatoris dicti in hoc commutaretur et executores testamenti huiusmodi illius ab executione quo ad erectionem predictam ac provisionem dicto testatori desuper factam absolverentur et liberarentur.

Ex hoc in ipsa ecclesia divinus cultus et ministrorum numerus augmentum susciperent ac eciam animarum saluti testatoris, uxoris, parentum et consanguineorum predictorum non parum consuleretur contentionibusque et dissensionibus, quae ex erectione dicti monasterii, si iuxta voluntatem prefati testatoris fieret, verisimiliter provenire possent, obviaretur. Quare pro parte rectoris et vicariorum predictorum nobis fuit humiliter supplicatum, ut in ipsa ecclesia tria perpetua simplicia beneficia ecclesiastica pro totidem perpetuis beneficiatis secularibus, sub invocatione eiusdem sancti Antonii, erigere, ac illa ex dictis bonis sufficienter dotare ac bona ipsa per eosdem heredes et cessionarios, qui illa detinent, assignare et postquam dicta beneficia sufficienter dota fuerint, de illis ob eorum pimeva erectione vacantibus, tribus personis ydoneis, ut prefertur, presentandis et instituendis provideri mandare ac fructus, redditus et proventus ecclesie et vicariarum predictarum taliter augere, quod ipsi rector et vicarii habeant, unde se commode sustentare possint, eisdemque rectori, vicariis et beneficiatis modum et ordinem, quos in missis et aliis divinis officiis pro animabus testatoris et eius uxoris ac ipsorum ciuslibet parentum et consanguineorum predictorum observare deberent, statuere et ordinare, aliasque inpremissis oportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, de premissis certam noticiam non habentes prefatosque rectorem et vicarios et eorum singulos a quibuscunque excommunicationis etc. absolutos fore censentes, huiusmodi supplicacionibus inclinati, discretioni vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus, vocatis executoribus ac heredibus et cessionariis predictis et aliis, qui fuerint evocandi, faciatis per nos ipsos in premissis, prout vobis videbitur faciendum, non obstantibus premissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis ceterisque contrariis quibuscunque.

Datum Rome apud sanctum Petrum, anno incarnacionis dominice millesimo quingentesimo secundo, sexto kalendas maii anno decimo.

Johannes LXXX episcopus Terracensis.

Wumkes.nl

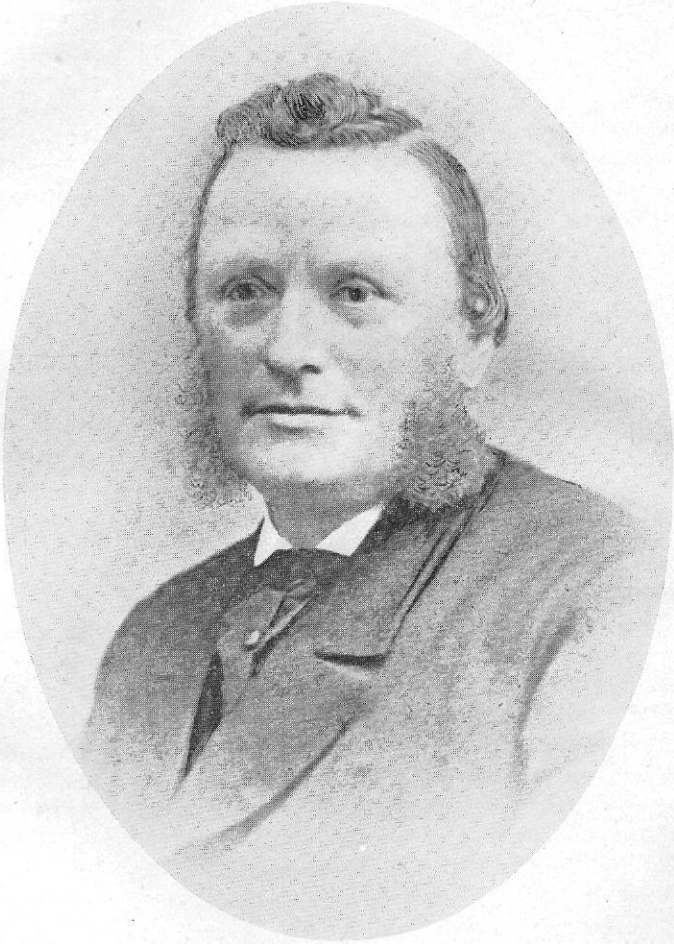

CORNELIS OVER DE LINDEN.

Wumkes.nl

De auteur van het Oera-Linda-Boek.

Door Mr. P. C. J. A. BOELES.

De geschriften betreffende het Oera-Linda-boek stapelen zich op en de verscheidenheid der meeningen daar in geuit wekken haast den indruk, dat wij nimmer met volledige zekerheid zullen weten wie het geschreven heeft. Het publiek wacht op wettig bewijs en verstaat daaronder rechtstreeks bewijs: een bekentenis, althans een ondubbelzinnige uitlating van den auteur of verklaringen van menschen, die den auteur aan het boek hebben zien werken. Zestig jaren zijn er verloopen, sedert het O.L.B. bekend werd en de kans, dat met rechtstreeks bewijs zal kunnen worden aangetoond wie de auteur was, wordt steeds geringer. Toch is het onjuist te veronderstellen, dat wettig bewijs alleen geleverd kan worden met behulp van direct bewijs. Dagelijks worden hier te lande en elders verdachten ter zake van misdrijven tot soms zeer zware straffen veroordeeld, uitsluitend op grond van indirect bewijs. Het onlangs afgeschafte wetboek van strafvordering, sprak in zulk geval van bewijs door aanwijzingen. Het bestaan van aanwijzingen kon alleen worden bewezen door getuigen, schriftelijke bescheiden, persoonlijk onderzoek of bezichtiging door den rechter en eigen erkentenis van den beklaagde. In het wezen der zaak is dit zoo gebleven, behalve dat het nieuwe wetboek van strafvordering ook de verklaringen van deskundigen als wettig bewijsmiddel heeft erkend. De rechter is natuurlijk niet gebonden om alles te gelooven wat de getuigen gelieven te verklaren. Bij onderlinge tegenspraak zal hij een keuze moeten doen, maar dit geldt ook voor de adviezen der deskundigen, die soms tot totaal verschillende uitspraken komen. Ook hier blijft de beslissing aan den rechter.

Dat de meeningen over het auteurschap verdeeld zijn, ligt aan verschillende omstandigheden. Een officieel onderzoek is nimmer ingesteld. De als bewijsmateraal in aanmerking komende feiten moet men uit allerlei geschriften, tot ingezonden stukken toe, verschenen in lokale bladen, bijeenzoeken en soms dient bij particulieren inzage gevraagd te worden van belangrijke, onuitgegeven bescheiden. Dit laatste geldt in het bij-

Wumkes.nl

zonder voor het O.L.B. zelf en de door Cornelis over de Linden geschreven opstellen. Slechts weinigen hebben den tijd, de belangstelling, de kennis, die vereischt wordt, om het bewijsmateriaal in allen omvang te bestudeeren, te ordenen en te kunnen waardeeren. Daardoor zijn er meerdere oplossingen van het vraagstuk aan de hand gedaan door onbevoegden, door schrijvers, die blijk gaven de voorhanden feiten slechts ten deele of oppervlakkig te hebben nagegaan. Voorts waren het voornamelijk historici en literatoren, die over het O.L.B. schreven. Hunne beschouwingen en deskundige adviezen zijn dikwijls van het hoogste belang, wanneer men een indruk wil krijgen van den aard van het O.L.B. zelf. Onomstootelijk is door hen aangetoond, dat het O.L.B. geen werkelijk oud handschrift is, maar een product uit de tweede helft der vorige eeuw. Naast de vraag of het handschrift oud of nieuw is, staat het probleem, dat ons thans bezig houdt : de vraag, wie het geschreven heeft en waarom hij er mee voor den dag kwam. Voor beoordeeling daarvan komen o. i. historici, literatoren en taalkundigen minder in aanmerking dan de juristen, speciaal de criminalisten. Uit een technisch oogpunt bezien is voormeld vraagstuk ongetwijfeld het naast verwant aan die, welke zich voordoen bij de behandeling van strafzaken. Wij staan voor iets dat aandoenlijk lijkt op valschheid in geschrift en poging tot oplichting, al mogen er dan ook elementen ontbreken, noodig om de daad van schrijver of schrijvers van het O.L.B. binnen het bereik van de strafwet te brengen. Was er voor het O.L.B., met de bewering dat het een echt oud handschrift was, een goede prijs gevraagd, zooals in vroegere eeuwen met den valschen Klaas Kolijn geschiedde, dan had de kooper, na ontdekking der valschheid, ongetwijfeld een klacht wegens oplichting kunnen instellen.

Een rechter kan in elk geval het best beoordeelen of er, volgens de regeling der hedendaagsche wetgeving, voldoende bewijs aanwezig is om aan te kunnen nemen dat één of meer bepaalde personen het O.L.B. hebben geschreven en voor een oud handschrift hebben willen doen doorgaan. De rechter is gewend aan een solide methode van bewijsvoering, het product van een eeuwenlange ervaring, opgedaan bij de behandeling van rechtszaken. Hij weet dat van getuige-verklaringen voor het bewijs alleen in aanmerking kan komen, datgene wat de getuige zelf heeft waargenomen en

Wumkes.nl

ondervonden en dat hij zijn phantasie in toom moet houden, niet mag werken met gissingen en pure veronderstellingen. Wij weten heel goed, dat ieder, serieus wetenschappelijk aangelegde geleerde, bij het trekken van zijn conclusies, vrijwel op dezelfde wijze te werk gaat; maar wij weten eveneens, dat er heel wat meeningen omtrent den vermoedelijken auteur van O.L.B. zijn geuit, die niet volgens deze beproefde methode van bewijsvoering tot stand zijn gekomen. Reeds daarom lijkt het wel gewenscht, dat ook de jurist zijn licht eens over dit moeilijke, doch uiterst interessante vraagstuk laat schijnen. Daar komt bij, dat de beoefening van elk vak speciale ervaring geeft. Vooral kijk op menschen en maatschappelijke verhoudingen is hier noodig en in dit opzicht heeft een rechter iets voor, omdat hij als het ware dagelijks de geloofwaardigheid van menschen, van getuigen, partijen en verdachten moet taxeeren, hunne drijfveeren leert kennen.

Wij hebben het lijvige dossier van de O.L.B.-zaak nu eens van een rechterlijk standpunt bezien. Van het standpunt van een eenigszins gespecialiseerden rechter, daar wij niet alleen jarenlang hebben deelgenomen aan de rechtspraak, duizende strafzaken mee hebben helpen berechten, maar ook door onze relatiën met het Friesch Genootschap vertrouwd zijn met de atmosfeer, waarin het stuk speelt en met de geschriften der personen, die er in optreden. Met het O.L.B. kwamen wij reeds in aanraking door onze publicatie en toelichting van den inhoud van het bekende kistje of liever „doos" met stukken, door Johan Winkler overgedragen aan het Friesch Genootschap.[1]) De algemeene indruk is, dat er thans door allerlei personen zoodanig is gerechercheerd en getuigd, dat de feitelijke kant van de zaak voldoende duidelijk naar voren is gekomen en dat de kwesties van literair-historischen en taalkundigen aard van deskundige zijde voldoende zijn toegelicht. Dit sluit niet uit, dat er voor eventueele contrôle nog wel dingen overblijven, die onderzocht kunnen worden.

Hierbij dient er met nadruk op gewezen te worden, dat er zeer onlangs nieuw feitenmateriaal voor het licht is gekomen en dat dezelfde persoon, die met deze feiten voor den dag kwam, het geheele vraagstuk opnieuw heeft onderzocht en

[1]) De Vrije Fries, 1917 dl. XXV. Thet Oera Linda Bok bewerkt, vertaald en uitgegeven door Dr. J. G. Ottema is helaas uitverkocht. Wij halen aan de eerste uitgave van 1872.

Wumkes.nl

toegelicht. Wij hebben op het oog het uitvoerige werk over „Het geheim van het Oera-Linda-boek", aan het eind van 1927 gepubliceerd door Dr. M. de Jong, privaat-docent in de geschiedenis aan de universiteit te Amsterdam en hoofd eener lagere school aldaar. Door het nieuwe en grondige onderzoek van Dr. de Jong is het thans, veel beter dan voorheen, mogelijk geworden een beslist antwoord te geven op de vraag : wie heeft het O.L.B. geschreven.

Met groote toewijding heeft Dr. de Jong alles onderzocht, wat met het O.L.B. in verband staat. Geen moeite is hem te veel geweest, aan zijn deskundigheid als historicus valt niet te twijfelen. Het vuur der overtuiging, dat Dr. Eelco Verwijs, de voormalige archivaris-bibliothecaris van Friesland, en niemand anders het O.L.B. geschreven heeft, maakt het boek boeiend van het begin tot het einde. Het betoog is scherp, de pen van Dr. de Jong wel versneden. Daar de conclusiën van Dr. de Jong straks zullen worden bestreden, willen wij niet nalaten met waardeering te constateeren, dat naar het ons voorkomt geen feiten zijn achter gehouden, die niet strookten met de opvatting van den schrijver. Feiten, wel te onderscheiden van gevolgtrekkingen en gissingen. Bijzonder consciëntieus zelfs heeft Dr. de Jong getracht alles aan het licht te brengen wat voor de beoordeeling van de zaak van belang kan zijn. Van dit feitenmateriaal zullen wij ruimschoots gebruik maken, het ten deele ook meer naar voren brengen. Vele belangrijke gegevens komen bij de Jong eerst ter sprake onder de streep, nadat de eigenlijke bewijsvoering is beëindigd.

Laten wij thans het dossier van de O. L. B. zaak eens van justitieel standpunt bezien. In een geval van valschheid in geschriften is het eerste werk van Justitie en Politie om, zoodra de valschheid is vastgesteld, de herkomst van het valsche stuk na te gaan. Eenvoudige logica zegt, dat de vervalscher, de maker van het stuk, de eerste bezitter is geweest. In zijn werkplaats, in zijn handen is het ontstaan. Hem zal het onmogelijk zijn aannemelijk te maken, althans naar waarheid te verklaren, dat hij zelf het stuk van derden kreeg, er op eerlijke wijze aan is gekomen. Stuit de Justitie op een bezitter of ex-bezitter, die niet kan of wil zeggen hoe hij aan het geincrimineerde stuk is gekomen, bij iemand, die blijkt te liegen, dan zal zij hem voortaan als verdachte beschouwen.

Wumkes.nl

De lotgevallen van het O. L. B. overziende, sedert het oogenblik, waarop, in 1867, Dr. Eelco Verwijs enkele bladen van het origineele handschrift ter tafel bracht in een bestuursvergadering van het Friesch Genootschap te Leeuwarden, komen wij ten slotte terecht bij Cornelis over de Linden, geboren in 1811 te Enkhuizen, in 1867 eerste meesterknecht aan 's Rijks Marinewerf in Den Helder, waar hij eenige honderden werklieden onder zich had. Hier stuiten wij. Verder heeft niemand de herkomst van het O. L. B. kunnen naspeuren. Cornelis over de Linden, verder aan te duiden als C. L., beweert wel, dat hij het O. L. B. reeds in 1848 van een tante heeft gekregen als „poesaka", als oud-familiegoed, maar dat verhaal blijkt een leugen te zijn. Het onderzoek dient zich van nu af te richten tegen C. L. als verdachte.

Waarom ook niet tegen Verwijs, die de geleerde wereld het eerst met het O. L. B., d. i. met fragmenten daarvan, bekend maakte? Omdat het zoo al niet eerder, dan toch zeker na het onderzoek van Dr. de Jong een uitgemaakte zaak is, dat de facsimile's, die C. L. van enkele bladen van het O. L. B. maakte en door middel van zijn vriend Siderius te Harlingen deed toekomen aan het schoolhoofd Jansen aldaar, om ze te vertalen, puur toevallig door Jansen aan Frieslands archivaris Verwijs zijn gezonden. Jansen zelf kon zich met die facsimile's niet voldoende redden en wendde zich nu tot den archivaris, die er wel verstand van zou hebben. Ook Dr. de Jong ziet dit zoo, en schrijft op blz. 370 „Hier iets anders dan een toeval, zij het dan ook geen wonderbaarlijk toeval aan te nemen, zou een natuurlijke verklaring der feiten onmogelijk maken".

Deze omstandigheid is voor de beoordeeling van het probleem van het uiterst belang en dient voortdurend in het oog te worden gehouden. Er is maar al te vaak o.a. door Johan Winkler, zonder een zweem van bewijs of motiveering, aangenomen dat C. L. en Verwijs, als het ware onder één deken lagen. Met dergelijke zeepbel-hypothesen behoeft geen rekening meer te worden gehouden. Vooral niet nu door de door Dr. de Jong besproken, en tot dusverre, op een enkelen brief na onbekende, vrij uitgebreide briefwisseling tusschen Verwijs en Over de Linden (blz. 339), beginnende met October 1867, een nog meer sprekend feit voor den dag is gekomen. Pas nadat het O. L. B. uit het duister in het licht

Wumkes.nl

kwam, niet eerder dan in October 1867 zijn C. L. Verwijs met elkaar in aanraking gekomen. Uitdrukkelijk neemt Dr. de Jong zulks aan en wij zijn het daar volmaakt mee eens: „een persoonlijke verbinding tusschen Over de Linden en Verwijs — onmisbaar niet alleen voor actieve, maar zelfs voor passieve medewerking van de eerste aan het werk van de laatste — heeft niet bestaan." Ook dit houde men voortdurend in het oog.

Het is eerlijk en oprecht, dat Dr. de Jong op deze punten de aandacht vestigt, want zij maken zijn standpunt niet sterker. Vooral het feit dat C. L. en Verwijs eerst nà October 1867 met elkaar in aanraking kwamen. Doch daarover later.

Wij zijn nu bij C. L. Als vaststaande mag reeds worden aangenomen, dat het O.L.B. geen handschrift is uit de dertiende eeuw, geen afschrift van een nog veel ouder, verdwenen origineel. Dat het nà 1854 voltooid moet zijn. Omtrent dit punt bestaat er in wetenschappelijke kringen geen verschil van gevoelen. Evenmin als Dr. de Jong, wenschen wij rekening te houden met de super-wetenschappelijke opvatting van Prof. Wirth, dat het O.L.B., hoewel zelf van recenten datum, terug zou kunnen gaan op een werkelijk oud, verloren gegaan handschrift, uit omstreeks den Karolingischen tijd.

De aard van het machinale papier waaruit het m.s. bestaat, wijst volgens de deskundigen op vervaardiging nà omstreeks 1850; terwijl de episode over paalwoningen in Zwitserland, de voltooiing van het O.L.B. doet stellen nà 1854, toen voor het eerst paalwoningen in Zwitserland ontdekt en kort daarna in het openbaar besproken zijn. Belangrijke data, die aantoonen, dat de mededeeling van C. L., dat hij het handschrift in 1848 van een tante ontving, bewust gelogen moet zijn. Die leugen past overigens geheel in den stijl van het O.L.B., dat blijkens den inhoud, een valsche familiekroniek is van, let wel, de voorouders van C. L. Een familie-kroniek blijft allicht in familie-bezit! Het leugenachtige verhaal van C. L., levert een sterke aanwijzing voor zijn schuld aan het literaire-bedrog. De band, die er bestaat tusschen den inhoud van het m.s. en den persoon van den eigenaar, is stellig in staat het geloof aan die schuld aanzienlijk te versterken.

Veronderstel nu eens, dat het O.L.B. een valsch bankbiljet was, wat zou er dan nog noodig zijn voor de constructie van het wettig bewijs, dat C. L. het vervaardigd had. Natuurlijk,

Wumkes.nl

dat men kan aantoonen, dat hij beschikte over de middelen en het talent, vereischt voor de vervaardiging van het valsche stuk. Papier, teekeningen, verwante werkstukken van zijn hand, die zeggen, dat hij niet alleen het materiaal, maar ook de kundigheid bezat, noodig, om het, laten wij zeggen, niet onverdienstelijk nagemaakte biljet te vervaardigen. Het papier, precies hetzelfde papier, als dat, waarop het O.L.B. geschreven is, bevond zich in de nalatenschap van C. L. Een nieuwe vondst, waarvan de eer toe komt aan Dr. de Jong (blz. 358). Het zijn enkele vellen velin vergé, op en top het handschrift papier, doch zonder de bruine tint, die aan het O.L.B. is gegeven om het voor een oud m.s. te kunnen doen doorgaan. De gevonden vellen zijn aan een der zijden afgeknipt tot juist op de lengte der O.L.B. vellen, die ook aan een der zijden besnoeid zijn. Voor een deel vertoonen de onbeschreven vellen dezelfde potloodliniatuur als de bladen van het O.L.B. Nog sterker, de in de nalatenschap van C. L. gevonden vellen vertoonen een pagineering met potlood-cijfers, waarin de hand van C. L. herkenbaar is. Het O.L.B. heeft hiaten, de pagineering loopt niet door en de cijfers van de onbeschreven vellen vallen juist in de cijfer-reeks, die in het O.L.B. ontbreekt. Zeer compromitteerend is het voorts, dat enkele der voormelde onbeschreven bladen recht uitgeloopen b r u i n e strepen of stroken vertoonen en ronde vlekken en spatten van gelijke kleur. C. L. — Dr. de Jong neemt het ook aan — heeft dus getracht aan dit papier de quasi-oude tint te geven, die het O.L.B. vertoont. Wij bewonderen den moed van Dr. de Jong om, ondanks deze vondst, zijn Verwijs-hypothese te lanceeren. Kijk zegt hij, dat bewijst nu allemaal niets tegen C. L. Hij heeft natuurlijk geprobeerd, om het O.L.B., dat hem door trawanten van Verwijs in handen gespeeld moet zijn en dat hij te goeder trouw voor een oude familie-kroniek aan zag, te restaureeren. Hij heeft de hiaten willen aanvullen, maar dat is hem niet gelukt. Deze redeneering gaat uit van de veronderstelling, dat C. L. te goeder trouw was. Het tegendeel is boven reeds gebleken en de neiging om de leemten in een handschrift, dat men voor echt houdt, valschelijk aan te vullen, is wel iets heel eigenaardigs. Hoe kwam C. L. dan juist aan hetzelfde papier? Met welke bedoeling zouden die leemten valschelijk aangevuld worden? Om zich zelf te bedotten? Dat zou al te dwaas zijn. Dus om anderen te bedriegen. Welnu

Wumkes.nl

dan zou daaruit blijken, dat C. L. neiging had tot literair bedrog, een neiging, die men eerder kan aannemen bij den auteur van het O.L.B., dan bij zijn slachtoffers.

Heeft hij een poging gedaan om leemten van het O.L.B. aan te vullen, dan moet hij met den inhoud ter dege bekend geweest zijn en wel reeds vóór November 1869 ; want in die maand was reeds gereed gekomen de kopie, die Verwijs van het O.L.B. had laten maken voor rekening van het Friesch Genootschap. Men zal niet trachten valschelijk de leemten van een handschrift aan te vullen, waarvan de omvang aan derden bekend is. Nu komen wij weer in botsing met de opvatting van Dr. de Jong, dat C. L. ook nog nà November 1869 te goeder trouw bij Verwijs, Winkler en Ottema, pogingen heeft aangewend om een afschrift van het O.L.B. te krijgen, omdat hij zelf den inhoud niet kon ontcijferen. Zeer verdacht is ook de bewering van C. L. zelf, dat hij eerst van Dr. Ottema, d. i. nà 1869, de beteekenis van de letters van het O.L.B. leerde kennen.

De gepagineerde blanco-vellen doen dus vermoeden, dat C. L. de technische bewerker van het O.L.B. is geweest. Er zijn ook aanwijzingen, dat hij de eigenlijke auteur was. De inhoud van het O.L.B., dat geschreven is in een soort oud-Friesch, vermengd met veel jongere Friesche zegswijzen en woorden, moet het werk zijn van iemand, die bekend was met de oude Friesche wetten en hun taal en tevens met het latere Friesch. Daar zijn de deskundigen het over eens. De middeleeuwsche Friesche wetten behooren tot de bronnen van het O.L.B. Treffend was nu, dat blijkens de bekende, in 1877 verschenen brochure van Prof. Beckering Vinckers „Wie heeft het O. L. B. geschreven" (blz. 35), zich bij het overlijden van C. L., in diens bibliotheek meerdere van dit soort bronnen hebben bevonden. In het geheel bestond die bibliotheek, bij verkoop nog uit 112 nummers, waaronder : De Haan Hettema, Emsiger landrecht ; Asega Buch, ein altfris. Gezetzbuch ; von Richthofen, Altfriesisches Wörterbuch ; Epkema, Woordenboek op Gysbert Japicx ; Worp van Thabor, Kronyk van Friesland ; twee deelen ; idem een deel (een origineel handschrift). Hoefft, Oud friesche spreekwoorden ; Wisdom, Handbook of Anglo Saxon Rootwords ; Rask, Friesche spraakleer en meer geleerde werken. Ten slotte twee uitgaven van Volney, Les Ruines, een werk, dat volgens de deskundigen, ook volgens Dr. de Jong, als een der bronnen van het

Wumkes.nl

O. L. B. is te beschouwen. Dat er tusschen het bezit van deze werken en het O. L. B. verband bestaat valt niet te betwijfelen. Een archivaris, een geleerde kan dergelijke werken in zijn bezit gehad hebben in verband met den aard van zijn betrekking, de richting van zijn studiën. Hij behoeft ze nog niet gebruikt te hebben als bronnen bij de bewerking van het O. L. B. Maar wat moest de scheepsbouwer C. L. er mee doen, indien hij niet de schrijver van het O. L. B. geweest is? Met behulp daarvan den inhoud van het O. L. B. leeren begrijpen, zegt C. L. zelf en Dr. de Jong zegt het hem na. Indien het een enkel of een paar Friesche woordenboeken geweest waren en indien tevens vast stond, dat C. L. te goeder trouw bezitter van het O. L. B. geworden was, dan zou men de juistheid van een dergelijke veronderstelling kunnen beamen. Maar wij weten nu reeds dat C. L. niet te goeder trouw was. Dat hij niet heeft kunnen verklaren hoe het m. s. van het O. L. B. in zijn bezit kwam. De meest voor de hand liggende verklaring van het bezit van dergelijke bronnen is dus wel, dat hij ze gebruikte bij de samenstelling van het O. L. B. De Volney, die reeds lang in het bezit van C. L. was en o.a. door hem is uitgeleend aan zijn vriend Siderius, een boek waar hij mee dweepte, kan moeilijk aangeschaft zijn om den inhoud van het O. L. B. te leeren kennen.

Hetzelfde geldt voor het Emsiger Landrecht en het Asegabuch. In het systeem van C. L. past de bewering dat hij de boeken kocht om het m. s. te leeren begrijpen, in het geheel niet. Volgens zijn zeggen leerde hij de beteekenis van het letterschrift eerst van Dr. Ottema en aan handboeken heeft men niets zoolang men het schrift van het O. L. B. niet ontcijferen kan. Toch zou hij reeds spoedig na 1848 begonnen zijn zich dergelijke werken aan te schaffen om het O. L. B. te bestudeeren. Waarschijnlijk heeft hij ze wel, reeds lang voor zijn dood, aangeschaft, maar niet voor gezegd doel. Er zijn personen die C. L. in zijn kantoor op de marine-werf hebben aangetroffen, bezig met het lezen van een Friesch werk. In verband met de overigen compromitteerende feiten, speciaal ook het bezit der blanco vellen papier, kan o.i. gerust worden aangenomen, dat de voormelde bronnen werkelijk dienst hebben gedaan bij de samenstelling van het O. L. B. en iedere rechter zal het feit dat C. L. die bronnen had, zonder aarzeling gebruiken bij de constructie van het bewijs, dat C. L. de auteur

Wumkes.nl

van het O. L. B. was. Hij heeft nog veel meer bronnen noodig gehad, wordt er gezegd. Maar die behoeft hij toch niet alle in eigendom te hebben bezeten of tot zijn dood in zijn bezit te hebben gehouden ! In de door hem geschreven opdracht van het O. L. B. aan zijn kleinzoon (Beck. V. blz. 22) zegt C. L. dat hij de „lape koer fen gabe schroer" vrijwel kon lezen. Dit werkje van Halbertsma, een bron voor de taal van het O. L. B., was hem dus bekend, toch komt het niet voor op de lijst der verkochte boeken. Hij kan het geleend of verkocht hebben en dit kan natuurlijk ook met andere boeken het geval geweest zijn, die noodig waren voor de samenstelling van het m. s. C. L. beschikte niet alleen over een exemplaar van boeken, die als bronnen van het O. L. B. kunnen worden aangewezen, hij wist ze ook te gebruiken. Hij, de scheepstimmerman heeft heel wat onuitgegeven opstellen nagelaten. Hiervan interesseeren ons in het bijzonder de z.g. geschriften van Jonathan, waarin de geschiedenis van Bram, van den heiligen vader Ben, van Boetha, van Sjoerd (Zoroaster), van Mozes en van Yes (Jezus).

Was door de besproken compromitteerende feiten het auteurschap van C. L. reeds bewezen te achten, de inhoud der geschriften van Jonathan versterkt dat bewijs in hooge mate en geeft ons ook het overtuigend bewijs, dat niemand anders dan C. L. het O. L. B. geschreven heeft. De opstellen bevinden zich thans in het bezit van een kleinzoon van C. L. n.l. de netschriften. Beckering-Vinckers, of liever zijn medewerker Berk, heeft in 1877 nog kennis kunnen maken met de kladschriften. Dr. de Jong kent alleen de netschriften en noemt ze Jonathan II, ter onderscheiding van de kladschriften of Jonathan I (blz. 322 v.v.). Wij moeten in dezen af gaan op de mededeelingen van Berk en Dr. de Jong. De Jong concludeert en toont ook door een voorbeeld aan, dat de geschriften van Jonathan een doorgaande, algemeene afhankelijkheid van Volney „Les ruines" vertoonen. Wij herinneren ons dat C. L. twee uitgaven van dit boek bezat. Hij wist dus dit boek als bron voor de door hem geschreven opstellen van Jonathan te gebruiken en het staat ook vast, — Dr. de J. en voor hem Berk, — hebben dit aangetoond, d a t d e a u t e u r v a n h e t O. L. B. u i t V o l n e y h e e f t g e p u t.

Dat Verwijs met dit niet alledaagsche werk bekend was, is

Wumkes.nl

niet gebleken. Meer behoeft er feitelijk niet van gezegd te worden.

Dr. de Jong geeft op blz. 322 v.v. een fragment uit het Boeddha-opstel van C. L., voorkomende in Jonathan II, dat, gelegd naast de Boeddha-episode van het O. L. B. (blz. 187 v.v.), uit een literair oogpunt bezien, naar onze meening daarvoor niet onder doet. Dr. de Jong helpt ons het bewijs te versterken, door te constateeren (blz. 338), dat de schrijver van het O. L. B. gebruik heeft gemaakt van de eerste redactie van C. Over de Linden's geschriften van Jonathan, althans van het opstel, genaamd Boeddha. Zonder aan deze conclusie eenig geweld aan te doen, formuleeren wij die liever aldus: in het O. L. B. vindt men iets, dat afkomstig is uit den geestelijken inventaris van C. L. Men kan dat op één lijn stellen met een belangrijk overtuigingstuk in een strafzaak, b.v. de pet van den verdachte, achter gelaten in het huis, dat geplunderd werd. Zeker, een kameraad van den verdachte, kan de pet geleend hebben. Hij kan de inbreker geweest zijn. Maar, wanneer de verdachte dit niet aannemelijk maakt en geen alibi kan bewijzen, dan zal de rechter hem, ondanks zijn ontkentenis, veroordeelen. Er behoeft dan tenminste niet veel meer bij te komen om het bewijs te voltooien. Veel minder dan wij reeds tegen C. L. konden aanvoeren.

Dr. de Jong tracht er zich uit te redden, door aan te nemen, dat Eelco Verwijs bij het schrijven van het O. L. B. gebruik gemaakt heeft van de eerste redactie van Over de Linden's „Geschriften van Jonathan", althans van het opstel, genaamd Boeddha. Eelco moet dan de pet van Cornelis geleend hebben, maar daar de Jong dit niet aannemelijk kan maken, zullen wij dit middel van verweer gerust mogen passeeren. Wij weten immers reeds, dat Verwijs en C. L. eerst in October 1867 met elkaar in aanraking kwamen, nadat het O. L. B. uit het duister in het licht was gekomen.

Wij raken hier een der zwakste plekken in de Verwijshypothese. Verwijs moet, indien hij het O. L. B. geschreven heeft, zijn grootste slachtoffer, Cornelis over de Linden, van nabij bestudeerd hebben. De familie-kroniek der Over de Linden's, de Boeddha-episode in het O. L. B. en nog vele andere bijzonderheden, die verband houden met den persoon van C. L. kunnen slechts gecreëerd zijn door iemand, die C.

Wumkes.nl

L., zijn onuitgegeven opstellen en zijn familie-traditie van haver tot gort gekend heeft. In het heele boek van Dr. de Jong is niets te vinden, dat er op wijst dat Eelco zoodanige kennis bezat. Veel sterker, het eerst in October 1867 met elkaar in aanraking komen, maakt zoo goed als zeker, dat Verwijs die kennis niet bezat. Zijn vriend Haversmidt, die slechts kort in Den Helder gestaan heeft, kan in dezen niet de bemiddelaar geweest zijn. Hij verklaarde uitdrukkelijk, (de J. blz. 345), dat hij nooit het genoegen had, op welke manier ook, met de familie O. de Linden en met de onder haar berustende schriftuur kennis te maken. Dr. de Jong aanvaardt die verklaring terecht als waar en wij waardeeren dat, maar voor zijn hypothese is het een dooddoener.

Resumeeren wij in gedachten de door ons gesignaleerde aanwijzingen, dan krijgen wij een stel redengevende feiten en omstandigheden, als bedoeld in artikel 359 van het tegenwoordige Wetboek van Strafvordering, dat naar ons recht ruim voldoende is om daarop de beslissing te doen steunen, dat Cornelis over de Linden, en niemand anders, de schrijver was van het O. L. B. Deze feiten en omstandigheden zijn wel niet op formeel wettige wijze bewezen, maar, daar de aangehaalde schriftelijke bescheiden nog aanwezig zijn, zou dit met het meerendeel, ook thans nog, gemakkelijk kunnen geschieden; wanneer de door ons aangehaalde deskundigen hunne verklaringen onder eede wilden herhalen. De getuigen zijn reeds overleden, maar het lijdt geen twijfel, dat zij gaarne met eede zouden hebben bekrachtigd, wat zij in het openbaar, in brochures en ingezonden stukken hebben verklaard.

Er zou, ter versterking der overtuiging, nog meer bewijs zijn aan te voeren. C. L. was een zeeman, had als scheepstimmerman een lange reis om de Kaap naar China gemaakt en verkeerde te Nieuwediep in de kringen van de marine.

Wie proeft in het O. L. B. niet de atmosfeer van de zee en herkent niet de gedachten van den schepeling, die verre reizen deed, de naaste omgeving van Nieuwediep. Het eiland Texel, de Vliestroom, Medemblik, tochten van zeelieden naar vreemde landen zijn schering en inslag in het O. L. B. Wetten voor stuurlieden en buitenvaarders (blz. 41 O. L. B.) ontbreken evenmin als de termen. „Skolt by nacht" en „Adelbrost".

Belangrijk is ook dat de Friesche taalkenner J. J. Hof heeft

Wumkes.nl

kunnen aantoonen, dat in de taal van het O. L. B. verschillende moderne Noord-Hollandsche zegswijzen en uitdrukkingen voorkomen. Dit leidde hem tot de opvatting, dat het O. L. B. door een Noord-Hollander geschreven is. C. L. was een Noord-Hollander. Verwijs niet.

Het standschrift waarin het O. L. B. geschreven is, werd door den auteur ontworpen door het te teekenen in met den passer getrokken cirkels. Het is passer- en teekenwerk. C. L. de scheepsbouwmeester, was ook teekenmeester en de passer als het ware zijn attribuut. Wie er aan twijfelt kan hem tegenover blz. 285 bij Dr. de Jong afgebeeld zien ; zittende aan een tafeltje, met een passer in de hand !

Van de bezwaren, die aangevoerd zijn tegen de opvatting, dat C. L. de auteur was, zijn reeds enkele besproken. Een dikwijls geuite bedenking is, dat het O. L. B. kennelijk het karakter vertoont van een grappige mystificatie en dat men zich bij C. L. moeilijk een motief kan denken voor het schrijven van een dergelijke literaire grap. Het zijn vooral de dolle etymologiën de dwaze naamsafleidingen geweest, die tot voormelde, o.i. onjuiste opvatting van den inhoud van het O. L. B. hebben geleid. Ieder die van het O. L. B. heeft gehoord, komt terstond aan met het daarin voorkomende verhaal dat Teunis, een neef van den ouden zeekoning Sterik, later als Neptunus tot god is verheven en allicht weet hij ook dat het O. L. B. (p. 121) „Medea mei lakkja" noemt als naam van een kreek en die in verband brengt met de uiting van een spotter uit Stavoren, die zei „Medea mei lakkja", d.i. Medea mag lachen. Kennelijk een toespeling op de in de middeleeuwen bekende rivier „Medemelaca", waaruit de naam Medemblik ontstaan is.

Zin voor humor is zeker niet voldoende om dezen karaktertrek van het O. L. B. behoorlijk te verklaren. Het geldt immers een verschijnsel, dat zich hier min of meer als laatste uitlooper voor doet, en reeds in allerlei geschriften van ouderen datum kan worden waargenomen. De kronieken, b.v. die van Occo Scharlensis, wemelen van dergelijke etymologiën. Zelfs ernstige schrijvers als Winsemius deden er aan mee. (Vgl. de J. blz. 273). Prof. J. W .Muller [1]) merkte reeds op, dat mannen als Becanus en Schrieckius, tienmaal zoo geleerd als C. L., op hetzelfde peil van wetenschap stonden, wat hunne

[1]) Over historische en literaire namaak. Tijdspiegel, 1912.

Wumkes.nl

etymologiën betreft. Zeggen de etymologiën uit het O. L. B. nu, dat de auteur een loopje met zijn lezers heeft willen nemen, dat hij boven de kronieken stond en ze bespottelijk heeft willen maken? Die conclusie is toch wel voorbarig. Vooral nu het O. L. B. meer heeft van een oude familie-sage, van een godsdienstige mythe, dan van een poging om een serieuse geschiedenis van den Frieschen stam te schrijven. De auteur heeft het voorbeeld van zijn bronnen gevolgd. Het is best mogelijk, dat hij soms bij het schrijven in humoristische stemming verkeerde, maar als symptoon van satirieke bedoelingen, kan ik die in ons oog zonderlinge, maar in oudere literatuur zoo veelvuldig voorkomende naamsafleidingen niet accepteeren. Reeds in de oude sage van Koning Karel en Radbod leest men[1]):

da spreeck di koningh Kaerl: ha, ha, dat land is mijn, ende hlackade (lachte); al deerom haet (heet) syn oerd Hachense;
dae spreeck Radboed: o wach! deerom heet syn oerd Wachense!

De auteur van het O.L.B. was goed thuis in de oude Friesche wetten, die deze sage overleverden. Doch, hoe men het verschijnsel ook wil verklaren, een argument tegen de door ons verdedigde opvatting, is er niet uit te putten, want uit de onuitgegeven opstellen van C. L. blijkt zonneklaar, dat hij, evenals Occo, Winsemius, de Grave, Schriekius en hoe zijn voorgangers heeten mogen, belust was op dergelijke etymologiën, en dat bij deze opstellen alle gedachte aan karikatuur of satire, uitgesloten is te achten. In de reeds aangehaalde geschriften van Jonathan is Zoroaster gelijk aan Sjoerd. In het Boeddha verhaal (deJ. blz. 323) staat „De bouwlieden noemden den knaap in hunne taal Butha of Boetha, dat boeten zeggen wil, omdat hij voor de misstap van zijne moeder moest boeten."

De onderwijzer Berk te den Helder, die ten behoeve van Prof. Beckering Vinckers in 1876 gesnuffeld heeft in de door C. L. nagelaten papieren, vond daaronder een drietal bladzijden, die kennelijk inhielden een vervolg op het O.L.B., n.l. de geschiedenis der Friezen in betrekking tot de Franken. Hierin stond o. a. dat koning Clovis dien naam gekregen had, omdat hij vocht met een heirbijl, om daarmede den mannen de koppen te kloven. Hier zien wij C. L. als „de laatste der

[1]) Richthofen, Rechtsquellen S. 439.

Wumkes.nl

groote etymologen" nog lustig aan het werk. Waarom zouden wij hem de eer betwisten, dat hij de schepper is geweest van „neef Teunis-Neptunus ?" Indien de onuitgegeven opstellen van C. L. ter beschikking stonden, zouden daar nog heel wat frappante staaltjes van naamsafleidingen à la Oera-Linda-Boek uit te halen zijn. Zie de brochure van B. V. blz. 50 v.v. Als het O.L.B. geen schalksche parodie is, wat kan het dan zijn ? Nu de geleerde, Dr. Ottema, die het boek voor zeer oud hield, er zoo erg ingeloopen is, wekt deze omstandigheid haast onweerstaanbaar de gedachte op, dat het ook werkelijk de bedoeling van den auteur geweest is om een dergelijk effect te bereiken, d. i. een frisiomane, of dilettantische geleerde bespottelijk te maken. Van die suggestie moet men zich totaal los maken. Dit gevolg is niet gewild. Wel is het de bedoeling geweest, dat het O. L. B. voor een oud handschrift aangezien zou worden. Waarom zou de auteur er anders door het letterschrift, de tint van het papier en de taal, een oud cachet aan gegeven hebben ? Hij is naïef en pedant genoeg geweest om te veronderstellen, dat men zijn maakwerk, zijn falsificatie voor een oud geschrift zou verslijten. C. L. wilde, blijkens zijn merkwaardigen brief van 17 October 1872, aan den gedeputeerde van Loon, [1]) zich de eer gunnen van een oeroud geslacht af te stammen. Dit was een der motieven voor het schrijven van het O.L.B. Hij is boos, dat men het O.L.B. niet voor oud wil houden en zegt spijtig : „volgens mijn eenvoudige mening, willen de meesten het tot leugen maken, omdat zij liever de naam willen hebben, dat zij van Apen afstammen en hunne beschaving van roof- en moordzuchtige Grieken en Romeinen hebben verkregen, dan dat zij de Friezen de eer zouden gunnen beschaafd te zijn geweest, eer zij door die volken zijn overheerd geworden.... Ook meen ik dat er zijn, die mij de eer niet gunnen, van zulk een oud geslacht af te stammen." De frisiomanie zelf is hier aan het woord, die ook in het O.L.B. tot uiting komt en het is een misvatting, daarin een parodie op de frisiomanie te lezen.

De frisiomanie, de geslachtswaan van C. L., is reeds voldoende gedokumenteerd door Beckering, Vinckers en Dr. de Jong (bladz. 299 v.v.). Zij bestond reeds lang vóór het te voorschijn komen van het O.L.B. en kan niet een gevolg zijn

[1]) Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen, 1908, blz. 242.

Wumkes.nl

van het lezen van een door anderen geschreven O.L.B., dat hem nà 1865 in handen zou zijn gespeeld. Het is verre van uitgesloten te achten, dat de geslachtswaan bij C. L. eenigzins abnormaal was. Er is reeds gesproken van een niet volkomen normaal brein (Prof. Muller), van een „psychies defect" (d. J. blz. 365). De vreemdsoortige uitingen van dergelijke psychopathen, worden licht aangezien voor charges, voor opzettelijke, bewuste overdrijving van eigenaardigheden die bij normale dilettanten worden aangetroffen. Wanneer men dergelijke op de spits gedreven symptomen van geslachts- en stamtrots in het O.L.B. aantreft en men weet niet wie de auteur is, dan kan men zich haast niet voorstellen, dat zoo iets serieus bedoeld is. Zij passen evenwel volkomen bij C. L., zooals wij hem nu zoo langzamerhand hebben leeren kennen.

Nog andere drijfveeren dan frisiomanie en geslachtswaan hebben bij de schepping van het O.L.B. een rol gespeeld. Wij kunnen er hier niet te diep op ingaan. Carel Vosmaer, aan wiens literair onderscheidingsvermogen niet te twijfelen valt, schreef: „Wij hebben twee beweegredenen ontleed, die Over de Linden tot zijn verdichtselen konden voeren: de zucht tot ouden geslachtsroem en die, om zijne denkbeelden over God en godsdiensten, wereld en maatschappij te verbreiden. Een derde, aan beiden verwant, is de vereering van Friesland." (Vergelijk de J. blz. 259.) Dr. G. A. Wumkes heeft dit nog eens nader uitgesponnen in een lezenswaardige brochure over „Frymitselderij en Oera-Linda-Boek".[1]) Interessant is de op blz. 29 aldaar gereproduceerde achterkant van het portret van C. L., door hem, even als het hier afgebeelde portret, in 1871 vereerd aan Dr. Ottema en thans in de Provinciale Bibliotheek van Friesland. Daarop heeft hij eigenhandig — schriftproeven van C. L. zijn zeldzaam — zijn Oera-Linda-boek stamboom geschreven, beginnende met Apol en Adela!

De drang, om zijn gedachten over God en maatschappij te uiten, die in het O.L.B. zoo duidelijk naar voren komt, gaf ook het aanzien aan de geschriften van Jonathan enz.

De gedachte aan de stichting van een wereldbroederschap, op ruimer basis dan de vrijmetselarij, in den vorm van de

---

[1]) Verschenen in „It Heitelân" 1923 en ook afzonderlijk als brochure verkrijgbaar.

Wumkes.nl

door hem gefingeerde broederschap der vrije bouwlieden, kan aan C. L. niet vreemd geweest zijn. Aldus Dr. de Jong (blz. 293). Herkent men hier den schrijver van het O.L.B. ?

* * *

Ter controleering van onze uitspraak, moge thans volgen eene nadere bespreking van de daarmede onvereenigbare Verwijs-hypothese van Dr. de Jong. Indien Verwijs en Verwijs alleen, zooals wordt aangenomen, de auteur van het O. L. B. is geweest, dan kan C. L. het niet hebben geschreven. Omgekeerd indien Verwijs de man niet was, dan ligt daarin een sterke bevestiging van de juistheid van onze zienswijze, want buiten C. L. en Verwijs komt, vooral na het onderzoek van Dr. de Jong niemand serieus voor het auteurschap in aanmerking. Wie het voorafgaande vergelijkt met de bewijsvoering van Dr. de J. bemerkt dra dat deze laatste een andere methode toepast, dan die welke onze wet gevolgd wil zien in zaken, waar het gaat om de hoogste belangen van den mensch : zijn eer en vrijheid. Ook hier gaat het om hooge belangen : om de eer van Dr. Eelco, wiens werk voor satanswerk wordt uitgemaakt, van wien, indien Dr. de J. gelijk heeft, moet worden aangenomen, dat hij gruwelijk heeft gelogen. Om van hetgeen hem verder in de schoenen geschoven wordt maar te zwijgen. De Jong gaat niet uit van feiten en omstandigheden, die door wettige, of in de wetenschap als deugdelijk erkende, bewijsmiddelen zijn vastgesteld. Hij gaat uit van een gissing, van een door wijlen Johan Winkler als persoonlijke meening, als persoonlijke overtuiging voorgedragen opvatting. Reeds in 1921 heeft de Jong de stelling geponeerd : „Bij het onderzoek naar de schrijver van het z.g. O. L. B. moeten de verklaringen van Johan Winkler, inzonderheid in zooverre zij Dr. Eelco Verwijs betreffen, tot basis genomen worden". Zoo loopt het eerste hoofdstuk van het hier besproken boek dan ook over de hypothese van Johan Winkler, gedeponeerd in het bekende kistje, na zijn dood, mede in onze tegenwoordigheid, geopend. Voor de constructie van het bewijs, dat Verwijs de auteur is kan de wetenschappelijke onderzoeker, kan de rechter van de verklaringen van Winkler slechts gebruiken, wat deze als getuige zelf heeft waargenomen en ondervonden en dat is bitter weinig. Hij zag, dat W. Eekhoff, de bekende archivaris van Leeuwarden, den spotlust opwekte van Verwijs, zijn medebestuurslid van het Friesch Genoot-

Wumkes.nl

schap. Eekhoff hield vast aan den ouderwetschen titel „archivarius". Verwijs sprak daarom van Eekhoff als „de laatste der archivariussen" en noemde hem ook „Wopke de profeet". Een waarlijk schrale motiveering van de hypothese, de zeepbelhypothese, dat Verwijs en Ds. François Haversmidt, geholpen door C. L., het O. L. B. in elkaar zouden hebben gezet. De Jong ziet dat ook wel in, doch tracht zijn lezers al dadelijk in de door hem gewilde s t e m m i n g te brengen door het betoog, dat aan de beschouwingen van Winkler groote s u b j e c t i e v e waarde moet worden toegekend. In een roman zou het betoog ongetwijfeld op zijn plaats zijn en wij kunnen begrijpen, dat de Jong, zooals hij in zijn inleiding zegt, er wel eens aan gedacht heeft zijn werk maar als een wetenschappelijke detective-roman aan te kondigen.

Het eerste hoofdstuk is boeiend van stijl, haast meesleepend. Wij lezen — wie wordt er niet door ontroerd — dat Winkler, „toen hij oud was geworden, de behoefte gevoeld heeft eene verklaring af te leggen, bij wijze van testament.... bij alles, wat het verder zijn mag of niet, is Winkler's testament in elk geval een hyper-subjectieve en door de plechtige inbewaargeving van het kistje, een symbolische verlossingsdaad. Er bestond bij den mensch Winkler een diepe, een levende, een heilige, haast religieuse overtuiging, dat alles wat Beckering Vinckers in schijnbare strenge bewijsvoering, met overdaad van bewijsmateriaal betoogd had, op drijfzand rustte.... Het gaat om een stuk leven, om het pond vleesch, dat deze zaak van den ouden man gevergd had." Aldus Dr. de Jong.

Met dit betoog is alleen aangetoond, dat Winkler zelf meende wat hij vertelde, dat hij volmaakt te goeder trouw was, iets waar niemand aan twijfelt. Maar wat geeft dat alles, nu volkomen vast staat, dat die meening absoluut onjuist is. Nu bewezen is — de Jong neemt dat zelf aan — dat C. L. n i e t de handlanger van Verwijs en Haverschmidt geweest kan zijn. Nu volmaakt aannemelijk gemaakt is, dat ook François Haverschmidt part noch deel aan het O. L. B. gehad heeft? Waarom zouden wij aan de meening van Winkler, die in haar geheel genomen, verworpen moet worden, eenige waarde kunnen toekennen voor zoover deze Verwijs betreft? Te meer nu Winkler ook al eens van geloof is veranderd. Toen hij in de kracht van zijn leven was, ging

Wumkes.nl

hij mee met Beckering Vinckers. Naar ons inzicht blijkt hier al aanstonds, dat er in de door de Jong toegepaste methode van bewijsvoering iets is wat niet deugt en dat hij begint met een vooropgezette meening. De Jong gaat niet uit van de lotgevallen van het O. L. B., van de correspondentie van Verwijs, van diens uitlatingen en rapporten, uitgebracht aan Gedeputeerde Staten van Friesland en aan het Friesch Genootschap. Al die dingen komen eerst aan de orde in het laatste gedeelte van het boek, nadat de beslissing is gevallen en aldus geformuleerd : „Na alles, wat wij aangevoerd hebben, mogen wij het zonder aanmatiging voor bewezen houden, dat de schrijver van het befaamde O. L. B. niemand anders is en kan zijn dan Dr. Eelco Verwijs". Van belang is, dat Dr. de Jong er op laat volgen : „S t a a n d e o p o n s v e r z e k e r d s t a n d p u n t moeten wij nu een kritise houding aannemen tegenover enz.". Inderdaad wordt bij de nu volgende bespreking der door ons vooropgestelde feiten als absoluut vaststaande aangenomen, dat Verwijs het O.L.B. geschreven heeft. Wat met deze opvatting strijdt, wordt niet aanvaard. Wanneer de onderwijzer Sipkens, een voor zoover bekend, betrouwbare getuige, die veel bij C. L. aan huis kwam, verklaart, dat hij reeds in 1860 het O.L.B. gezien heeft in het bezit van C. L., dan begrijpt Dr. de J. dat dit, indien juist, een doodoener is voor zijn hypothese. Verwijs kan immers het boek niet vóór 1862 geschreven hebben. De oplossing ligt nu voor de hand. Sipkens liegt (p. 303) ! Ook de correspondentie enz. van Verwijs wordt bezien van uit voormeld standpunt en niet onbevangen beoordeeld. Dit in het algemeen om een indruk te geven van het systeem dat door Dr. de Jong gevolgd is bij zijne uiteenzetting.

Wij gaan over tot de verdere argumenten door de Jong aangevoerd. Tijd en ruimte ontbreken om den schrijver op den voet te volgen. Wij dienen ons te bepalen tot het nemen van steekproeven. Hij heeft zich voorgesteld in zijn boek het bewijs te leveren : „dat het Oera-Linda-Boek, naar de schijn een stam- en familiekroniek, waarvan de oudste gedeelten zouden dagtekenen uit de 6e eeuw vóór Christus' geboorte, in zijn gehele opzet, en in al zijn delen, is een parodie op het door frisiomanie beheerschte dilettantisme van de Friesche taal-, geschied- en oudheidkundige wetenschap,

Wumkes.nl

zooals die beoefend werd in de kringen van het Friesch Genootschap, omstreeks het midden van de 19e eeuw. In de 284 aan het bewijs van deze stelling gewijde bladzijden is geen enkel voor Verwijs onmiskenbaar compromitteerend feit te ontdekken: geen leugen, geen bezit van het boek, vóórdat C. L. er mee voor den dag kwam, geen handschriftpapier, geen geschrift, waarvan de inhoud na verwant is aan die van het O.L.B. Niets van dat al. Een uitzondering dient alleen gemaakt te worden ten aanzien van hetgeen Dr. de J. op bl.z. 193 v.v. aanvoert in verband met de in cursief-schrift geschreven letters, voorkomende op p. 46 van het O.L.B., gereproduceerd na p. 194 in het boek van Dr. d. J. Hij neemt aan, dat die letters en de cijfers op p. 47 van het O.L.B., gereproduceerd vóór p. 187, het pennewerk zijn van H. Eilers, amanuensis aan het Provinciaal archief te Leeuwarden, een ondergeschikte van Eelco Verwijs. Ware dit zoo, dan zou dat voor Verwijs stellig zeer compromitteerend zijn. Wij kunnen evenwel de authoriteit van Dr. de Jong als schriftexpert niet erkennen. Zelfs voor een van Ledden Hulsebosch en een Dr. Hesselink zal het moeilijk zijn een vaste conclusie te formulieren, nu de geïncrimineerde letters en cijfers een luttel getal vormen. Inktproeven zijn niet genomen. Van vergelijking met het schrift van C. L. of dien mogelijke technische medewerkers voor enkele onderdeelen, zijn klerk of zijn vriend Stadermann, blijkt niets. In het door Dr. de Jong gereproduceerde schrift van Eilers, vonden wij geen enkele letter, die geheel overeenkomt met de letters in het O.L.B., wel viel op, dat de 4 voorkomende in den eersten regel van de schriftproef van Eilers, anders gevormd is dan de gereproduceerde cijfers 4 op blz. 46 en 47 van het O.L.B.

De geheele Eilers-episode is overigens opgebouwd uit veronderstellingen. Verwijs speelt er een buitengewoon leelijke rol in, niet in overeenstemming met hetgeen wij van diens karakter weten en zelfs Dr. de Jong heeft moeite een aannemelijke voorstelling van den gang van zaken t e b e d e n k e n. Hij veronderstelt terecht, dat Verwijs geen tijd zou gehad hebben om zijn in gewoon schrift geschreven copie over te schrijven in het lastige standschrift van het O.L.B. Daarvoor zou hij de hulp van Eilers noodig hebben gehad, maar die mocht niet begrijpen waar het om ging. Een „smoesje" was noodig. Verwijs zou b.v. gezegd hebben dat hij copie genomen

Wumkes.nl

had — in gewoon schrift dan zeker — van een zeer oud handschrift in vreemden lettervorm; dat de eigenaar copie wenschte, geheel gelijkvormig met het oorspronkelijke met verzoek voor de uitvoering te willen zorgdragen. Maar er bestond geen origineel m.s. in vreemden lettervorm! Eilers kon dat dus moeilijk facsimileeren. Hij zou de in gewoon schrift geschreven copie van Verwijs hebben moeten overschrijven in het vreemde schrift met behulp van een sleutel. Zelfs Eilers zou de zaak spoedig gewantrouwd hebben. Vooral later. Zou Verwijs zich afhankelijk stellen van het stilzwijgen van zijn amanuensis? En waarom zou Eilers later gezwegen hebben? Wat Dr. de Jong omtrent dit laatste punt te verstaan geeft (p. 197) zijn gissingen en insinuaties. Nu de andere argumenten. Van drie kanten heeft de schrijver de waarheid trachten te benaderen. Zoo zijn als uitgangspunten gekozen: 1e. de Friezen en de Friesche wetenschap; 2e. de persoon van Verwijs; 3e het Oera-Linda-boek.

De beschouwingen over en kritiek op de Friesche wetenschap en hare vertegenwoordigers omstreeks de eerste helft en het midden der vorige eeuw, zijn ongetwijfeld van belang voor de kennis van de geestelijke cultuur van Friesland. Het kan geen kwaad, dat het chauvinisme in de wetenschap weer eens aan de kaak gesteld wordt. Weer eens, want het O.L.B. heeft door zijn gevolgen reeds afschrikkend gewerkt en de kritiek der Friesche geschiedschrijving van Bolhuis van Zeeburgh (1873), is stellig nog niet vergeten. Toch valt het te betreuren, dat deze beschouwingen zijn opgehangen aan den kapstok van het O.L.B. en dat Dr. de Jong zich niet bepaald heeft tot den wetenschappelijken kring, zooals die was samengesteld op het oogenblik, waarop Verwijs er binnentrad. Eenerzijds is de Friesche wetenschap nu bezien van een te beperkt standpunt, anderzijds zijn taalgeleerden als de Haan Hettema besproken, die in 1862 niet meer behoorden tot den kring van Verwijs. De uitvoerige kritiek op het werk van de Haan Hettema, zal wel juist zijn, maar wij weten niet of Verwijs diens geschriften heeft bestudeerd, gelijk de Jong als vanzelfsprekend suggereert, al zal hij wel eens een artikel van Hettema gelezen hebben. Doordat de Jong alleen naar symptomen van chauvinisme en dilettantisme zocht en soms overdrijft, kreeg zijn schets van den kring van het Friesch Genootschap wel iets van een karikatuur.

Wumkes.nl

Speciaal overdreven lijkt de bewering, dat de kring van het Friesch Genootschap, in den tijd waarin Verwijs lid was van het bestuur en op dit punt komt het aan, in het algemeen genomen, vijftig jaar ten achter was bij de wetenschap in Holland. Wat zou men dan moeten zeggen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, dat na uitschrijving van een prijsvraag, het door Mr. Jacob Dirks, den voorzitter van het Friesch Genootschap, ingezonden antwoord met den gouden eere-prijs bekroonde en dit antwoord in 1846 uitgaf onder den titel van „Geschiedkundig onderzoek van den Koophandel der Friezen ?" Tot de verschijning, in 1908, van de dissertatie van Dr. Poelman,[1]) was het werk van Dirks voor heel Nederland het standaardwerk over de handelsgeschiedenis. Men moet geschriften nu eenmaal beoordeelen naar den tijd, waarin zij geschreven zijn. En wat te denken van de Koninklijke Academie, die Dirks onder hare leden deed opnemen, in wier vergaderingen hij maandelijks voeling hield met het puik der Nederlandsche geleerden ? Over de verdiensten van Dirks als numismaat — en de numismatiek was zijn fort — zwijgt de Jong ten eenenmale. En wie was destijds secretaris van het Friesch Genootschap ? Niemand minder dan Mr. Izaak Telting het latere lid van den Hoogen Raad. Een der meest bekwame rechtshistorici, die Nederland heeft opgeleverd. In dezen tijd, in 1866, gaf het Friesch Genootschap dan ook uit „De lex Frisionum", toegelicht door von Richthofen, gevolgd door een verhandeling van Prof. Lintelo de Geer. Een nog steeds bruikbare uitgave. Wij herinneren er hieraan, dat het Friesch Genootschap, zijn bestuur als orgaan genomen, niet de dupe van het O. L. B. is geworden. Het heeft de zaak op voorstel van Verwijs, die naar Leiden verhuisde, in handen gesteld van Johan Winkler en zich met diens afwijzend rapport vereenigd. Merkwaardigerwijs stemt de conclusie, waarmede Winkler eindigde, bijna woordelijk overeen met een door ons gepubliceerden brief van Verwijs, aan Winkler gericht en aanwezig in het kistje. Toch zou Verwijs, volgens Dr. de Jong, de auteur van het O. L. B. geweest zijn, de bedoeling gehad hebben, de kringen van het Friesch Genootschap er in te laten loopen !

Als tweede punt van uitgang werd, zooals vermeld is, de persoon van Verwijs gekozen. De drie aan hem gewijde hoofdstuk-

[1]) Geschiedenis van den handel van Noord-Nederland, V.

Wumkes.nl

ken zijn uitnemend geschreven, het resultaat van grondige studie en grooten speurzin. De vraag is, of Verwijs, zooals hij hier geschetst wordt in zijn werkelijke gedaante, gelijkt op Verwijs, zooals Dr. de Jong hem verderop gecreëerd heeft in den rol van auteur van het O. L. B. Als auteur van het O. L. B. zou hij de heele Friesche wetenschap uit het midden der 19e eeuw, zoowel van de taalkundigen, als van de historici en oudheidkundigen, onder de knie gehad moeten hebben, geheel vertrouwd geweest moeten zijn met den inhoud van de kroniek van Occo Scharlensis, het werk van Hamconius en dergelijke bronnen. Hij moet een uitgebreide kennis van de Friesche taal gehad hebben en zelfs met de lokale eigenaardigheden van het tegenwoordige Noord-Hollandsche dialect moet hij vertrouwd geweest zijn. Welk een geleerde en wat een bescheidenheid, om deze kennis slechts aan te wenden voor het schrijven van een anoniem werk, waarvan de groote beteekenis eerst na zestig jaren is beseft, door Dr. de Jong! Heeft de Jong gelijk, dan moeten wij in zijn schets althans eenig blijk vinden van kritische stemming ten opzichte van het dilettantisme en chauvinisme (frisiomanie), want Dr. de Jong wil bewijzen, dat het O. L. B. door Verwijs geschreven is als een parodie op het door frisiomanie beheerschte dilettantisme. Nu treft al aanstonds, dat Verwijs van geboorte een Overijselaar was, die eerst in 1858 zijn intree deed in Friesland, als leeraar in de nieuwe talen aan het gymnasium te Franeker. In 1862 verhuisde hij, na de benoeming tot archivaris-bibliothecaris van Friesland, naar Leeuwarden en reeds in de eerste helft van 1867 komt Cornelis over de Linden met het O. L. B. voor den dag. De gedachte om een parodie op de Friesche wetenschap te schrijven kan te Franeker kwalijk bij Verwijs zijn opgekomen. Hij schreef daar het tweede en derde deel van zijn „Bloemlezing uit de Middel-Nederlandsche Poëzie" en had ook als leeraar niets met de Friesche wetenschap te maken. Er blijven voor de conceptie en uitvoering van de O. L. B.-parodie dus maar enkele jaren over. Van kritiek op chauvinisme en dilettantisme in de Friesche wetenschap, blijkt niets. Men late zich niet van de wijs brengen door de beoordeelingen van de Friesche Volksalmanak en nog een paar geschriften in „De Gids" of de circulaire door Verwijs in 1864 gericht aan zijne medeleden van de Taalkundige Afdeeling van het Friesch Genootschap. Er is in de Gids, behalve bespreking van de moderne Friesche

Wumkes.nl

literatuur, eenige spot over levensschetsen van z.g. verdienstelijke Friezen uit den lateren tijd, dichteressen als Fenna Mastenbroek en Francijntje de Boer. Geen afbrekende kritiek op historisch of taalkundig wetenschappelijk werk. In de circulaire zou men het moeten vinden. Zij behelst evenwel slechts een verwijt over „verregaande luiheid". Van kennis der oude kronieken en een stemming, die Bolhuis van Zeeburgh in 1873 zijn Kritiek op de Friesche Geschiedschrijving deed uitgeven, hebben wij in de levensschets van Verwijs geen blijken aangetroffen. Het valt dan ook moeilijk om met Dr. de Jong het O. L. B. op te vatten als een werk van Verwijs, als een kritiek, in parodie-vorm, op de Friesche wetenschap. Een kritiek van ruimer strekking zelfs, dan het eerst later verschenen boek van B. v. Zeeburgh. Een kritiek, waarvoor heel wat meer kennis van de bronnen der Friesche wetenschap noodig zou zijn, dan die, waarover Zeeburgh beschikte. Men leze maar eens wat Dr. de Jong er al niet bijhaalt. Verwijs moet in de jaren 1862—1865, waarin hij het O. L. B. zou geschreven hebben, al bijzonder hard gestudeerd hebben in de Friesche bronnen en de geschriften der geparodieerde vertegenwoordigers der Friesche wetenschap. Als niet-Fries kwam hij immers op een hem vreemd terrein. Wat zien wij echter? Een Verwijs, die Leeuwarden beschouwde als een doorgangsplaats, een étape op den weg naar Holland. Een Verwijs, die na de afwerking van zijn „Bloemlezing", in 1863 met Prof. de Vries de uitgave van Maerlant's Spiegel, Historiaal ondernam. Een zeer uitvoerig werk (de Jong pag. 81). In 1862 begon hij de uitgave der Nederlandsche klassieken, waarvan in de jaren 1863—1867 telkens een gedeelte verscheen. Dan is in de Leeuwarder periode nog te stellen het grootste gedeelte van de arbeid, verbonden aan de kritische bewerking van „Die Rose van Hein van Aken", verschenen in 1868. Wij begrijpen nu dat Winkler, Colmjon en Dijkstra geen ongelijk hadden met hunne veronderstelling, dat Verwijs geen speciale kennis had van de Friesche taal. Daarmede is niet gezegd, dat Verwijs er geheel onbekend mee was. Als taalkenner oriënteerde hij zich snel, ook in Friesch. Eerlijkheidshalve willen wij zelfs constateeren, dat Dr. de Jong, die het niet heeft kunnen aantoonen, terecht (pag. 98) vermoedde, dat Verwijs belang stelde in de door Von Richthofen uitgegeven en in de oude landstaal overgeleverde rechtbronnen. Dat dit ook het geval was met

Wumkes.nl

de door de Haan Hettema bewerkte uitgaven, is echter minder waarschijnlijk. Het voormelde bleek ons toevallig uit een den 20sten Mei 1863 door Mr. C. W. A. Buma, bibliothecaris van het Fr. Gen., aan mijn vader, destijds rechter te Sneek, gericht schrijven. Een aardige bijdrage tot de kennis van het wetenschappelijk peil van het Friesch Genootschap in die dagen.

„Wij hebben hier — schrijft Buma — voor een maand of drie een genootschap opgerigt (n.l. Telting, Verwijs, Sloterdijck (Jan), v. Kleffens, A. Bloembergen, W. Rengers en ik), dat zich met de Friesche wetten enz. wil bekend maken. Wij behandelen de Lex Frisionum, 17 Keuren en de G. Japiks. Wij hebben 's winters alle 2- en zomers alle 4 weken vergadering, die van 6—10 duren, daarop souperen enz. Het is tot nog toe heel aangenaam geweest, wij hebben altijd goed er voor gewerkt. Verwijs is onze specialiteit in de taal evenals Telting het voor het regt is.... Eekhoff laat op 't Friesch Genootschap nogal eens een brief van zijn *vriend de Freiherr* von Richthofen, bij wien hij 't voorvorige jaar op zijn slot in Silezië veel gastvrijheid genoten heeft, door Telting als secretaris, voorlezen. Het is een pedante kerel, overigens zeer geschikt."

In Februari 1864 bestond dit „genootschap" nog, blijkens een brief van Mr. L. W. van Kleffens, die nu spreekt van onze onderafdeeling van het friesch genootschap.[1]) Dat Verwijs bekend was met het moderne Noord-Hollandsche dialect, gelijk Dr. de Jong aanneemt, lijkt geheel uitgesloten. Zeker, de vader was afkomstig uit Hoorn, doch had Noord-Holland reeds lang verlaten, toen Verwijs te Deventer geboren werd en reeds op diens 14de jaar is de vader overleden.

---

[1]) Reeds in 1857 had het Friesch Gen. op voorstel van Mr. I. Telting, na levendige discussie, ingesteld een commissie voor de regtsgeschiedenis van Friesland." De nieuwe onderafdeeling was er blijkbaar een voortzetting van. Mr. Ph. van Blom vertelt in zijn levensbericht van Telting (Ned. Mpij. v. Letterkunde 1896), dat de leden van genoemde commissie zich het Jonge Friesland noemden. Het voornaamste werk van Mr. I. Telting was zijn Schets van het Oud-Friesch privaatrecht, verschenen in Themis 1867—1882. De Duitsche rechtshistoricus Prof. R. Schröder heeft er op aangedrongen, dat dit ook voor Duitschland belangrijk werk afzonderlijk zou worden uitgegeven. Zeker niet omdat de wetenschap van Telting vijftig jaar ten achter was!

Wumkes.nl

Uit een brief van Verwijs aan het schoolhoofd Jansen te Harlingen, die hem in Juni 1867 de eerste facsimile's van het O. L. B. zond, heeft de Jong afgeleid, dat Verwijs terstond zag, dat in het O. L. B. West-Friesche (Noord-Hollandsche) woorden voorkwamen (pag. 373 en 376). Die opvatting kan ik niet deelen. Verwijs schrijft: „De stukken zijn uit West-Friesland, doch uit een tijd, toen het Friesch er nog bijna (naar mijn idee) even onverbasterd was, als in het eigenlijke Friesland". Jansen heeft hem medegedeeld, dat de facsimile's betrekking hadden op een m.s., dat reeds lang behoord had aan de familie van den tegenwoordigen eigenaar, een inwoner van Den Helder. Zoo kon Verwijs schrijven, dat de stukken uit West-Friesland afkomstig zijn. Dat hij er geen West-Friesch dialect in bespeurde, blijkt uit zijn vermoeden, dat het Friesch van het O. L. B. nog bijna even onverbasterd — dus vrij van dialect — was, als vroeger in Friesland.

Verwijs heeft in voormelde periode ook wel iets geschreven, dat verband hield met Friesland, maar bij zijn Middel-Nederlandsch werk, zinkt dat in het niet. Een boekje over „De abdij van Corvei en de kerk van Leeuwarden", verschenen in 1864, waarin treft de hoffelijke toon tegen vertegenwoordigers der Friesche wetenschap als Eekhoff en Dirks. Voorts „De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen", voornamelijk uit niet-Friesche bronnen geput, n.l. de rekeningen van de grafelijkheid van Holland.

Summa summarum, het lijkt onmogelijk dat Verwijs, gezien vooral de richting en omvang van zijne studiën, in den Leeuwarder tijd, een werk als het O. L. B. heeft kunnen schrijven als parodie op de Friesche wetenschap. Als derde punt van uitgang krijgen wij nu het Oera-Linda-Boek zelf. Dr. de Jong geeft een duidelijk overzicht van den inhoud en zijn naspeuring van de bronnen, of de soort bronnen, die bij de samenstelling gebezigd zijn, is ongetwijfeld van groot belang. Wij zagen reeds, dat uit den inhoud van het O. L. B. niet met zekerheid valt af te leiden, dat het een parodie is. Ware dit het geval geweest, dan zou in die omstandigheid zeker een sterk argument gelegen zijn voor de hypothese van Dr. de Jong. Wanneer men uitgaat, van hetgeen bewezen moet worden, n.l. dat Verwijs de auteur is, dan spreekt het van zelf, dat tusschen de regels van O. L. B. van alles gelezen wordt. Dat men in taal en inhoud charges gaat zien, in den vorm van het letterschrift een poging om

Wumkes.nl

runenjagers er in te laten loopen. Het verbaast ons zelfs, dat Dr. de Jong niet iets heeft weten te halen uit de bruine verf, waarmede aan het m.s. een oud aanzien is gegeven. Want in werkelijkheid steekt achter het bezigen van die verf, dezelfde bedoeling, die den auteur leidde tot ontwerpen van de vreemdsoortige letters en het bezigen van de zooveel mogelijk op oud-Friesch gelijkende taal. Hij heeft aan zijn werk het voorkomen willen geven van een oer-oud Friesch handschrift. Iets anders is er niet mee bedoeld. Te bewijzen is het tenminste niet.

Dr. de Jong heeft ons nu, nadat er zestig jaren verliepen, sedert de verschijning van het O. L. B., voor het eerst „vergund tussen de regels te lezen" (pag. 308). Maar wat hij daar las, was de projectie van zijn eigen gedachten, van zijn eigen kritiek. In het werk van Verwijs, zal er vergeefs naar gezocht worden.

Het is ook een raadsel, dat Dr. de Jong niet gevoeld heeft, dat het O. L. B. het werk is van iemand, die anders dacht, anders aangelegd was dan Verwijs. Zijn penseelstreek is niet te herkennen in de schildering der O. L. B. tafereelen. De slechte bouw, alle gemis aan een, het geheel en de details beheerschenden stijl, het gebrek aan harmonischen vorm, spreekt bij het O. L. B. wel zeer sterk. Het is zooals Verwijs zelf, zonder een zweem van vaderlijke liefde, gezegd heeft, een samenraapsel. Niet zonder verdienste. Verre van daar, doch een werkelijk kunstenaar, een geschoolde geest, een man als Verwijs, voor wien de vorm zooveel beteekende, zou zoo iets nooit gemaakt kunnen hebben. De toon van zijn werk is ook geheel anders. Uit de studenten-poëzie van Verwijs, zijn parodistisch werk, klinkt een luchtig, spottend, sarcastisch air. Vooral luchtig en glad van stijl. Het karakter van het O. L. B. is zwaarder, ernstiger, dikwijls is het dieper van toon. De literaire kwaliteit der onuitgegeven opstellen van C. L. loopt nogal uiteen, volgens degenen, die ze gelezen hebben. Ook in het O. L. B. komen stukken voor, die literair op laag peil staan. Eindeloos geleuter over de tochten van zeelieden en de Krekalanders (Grieken). Dan weer gedeelten, die treffen door diepte van gevoel en dichterlijken stijl, o.a. het Lyda-Frya-Finda-gedeelte. Is C. L. hier wellicht ook geinspireerd door werk van anderen, zooals hij het Boeddha-verhaal ontleende aan Volney? Onwaarschijnlijk is het niet. Alle bronnen van het O. L. B. zijn nog niet bekend.

Wumkes.nl

Is er in den inhoud van het O. L. B. dan iets dat bepaald op Verwijs wijst? De Jong heeft de aan de verklaring der symboliek gewijde passage genoemd: ontmaskering van den schrijver. Volgens authentieke interpretatie (Leeuwarder Courant 29 Dec. '27) ziet hij daarin een zijner strekste argumenten. Voor iemand, die niet thuis is in de oudere en nieuwe literatuur over Germaansche mythologie en folklore, hetgeen met slechts een enkele het geval zal zijn, is het verrassend, bij Dr. de Jong te lezen, hoe het O. L. B. gekomen moet zijn aan het mysterieuse omschrift om het middelste der drie spakenwielen, die gegrift waren in de wanden van de Waraburgt (zie onze afbeelding). „T. anfang" staat er en om de andere wielen „Wralda" en „'t bijin".

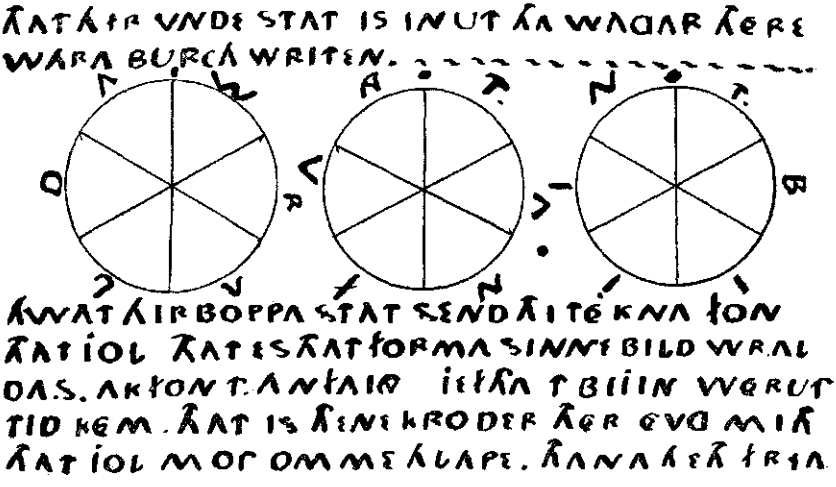

Facsimilé van een gedeelte van blz. 45 van het O. L. B.

Onder de cirkels leest men: Hwat hyr boppa stat send thi têkna fon that jol. That is that forma sinnebild Wralda's âk fon t. anfang jeftha 't bijin, wêrut tid kêm, enz.

Het wordt nu duidelijk, dat T. anfang een etymologische verklaring is van „Tanfana", een Germaansche godin, voorkomende in de bekende passage in Tacitus Annales, lib. I, 51, waar hij spreekt van den door Germanicus in het land der Marsi verwoesten „templum Tanfanae" (de tempel van Tanfana). De Jong heeft ook ontdekt, dat Verwijs met die lezing bekend geweest moet zijn. Diens vierde akademische stelling is toch ontleend

Wumkes.nl

aan een boek van Montanus: Die deutschen Volksfeste, waarvan hij een exemplaar had van het jaar 1854. Montanus zegt, sprekende van het bekende „Julfeest": „Es ist dies das nämliche Fest das die Deutschen nach Tacitus auch das Tanfana-Fest nannten, welches unser alter ehrlicher Kluver und mit ihm der gelehrte Dreyer vom Jahres-anfange, vonth' anfang ableitet. Verwijs nam het gespatieerd gedrukte niet in zijn stelling over, wel het voorafgaande, doch we kunnen met Dr. de Jong aannemen, dat het gespatieerd gedrukte hem bekend geweest is. Het is duidelijk, meent de Jong, dat „T. anfang" in het O. L. B. afkomstig is uit den inventaris van Verwijs.

Laat iemand beproeven dat te weerleggen! Het argument lijkt sterker dan het is. C. L. kan ook een Montanus tot zijn beschikking gehad hebben. Dr. de Jong heeft dingen, die minder waarschijnlijk te achten zijn, als vaststaand feit aangenomen, b.v. dat Verwijs het onuitgegeven opstel van C. L. over Boeddha leende en gebruikte bij de samenstelling van het O. L. B., zonder dat C. L. er iets van bemerkte. Wanneer wij veronderstelden, dat C. L. het exemplaar van Montanus, eigendom van Verwijs, buiten Verwijs om, b.v. door bemiddeling van Eilers, geleend had na een aanvraag aan de Provinciale bibliotheek, dan zou Dr. de Jong ons ter zake van een dergelijke redeneering niets kunnen verwijten. Het is echter volstrekt niet noodig tot dergelijke argumenten toevlucht te nemen. Niet alleen bij Montanus was de lezing Th. anfang te vinden, maar ook, gelijk hij zelf zegt, bij Kluver en Dreyer. Wie was nu „der ehrlicher Kluver?" Niemand minder dan de beroemde Leidsche geleerde Philippus Cluverius, de schrijver van Germaniae antiquae libri tres, waarvan de eerste druk reeds in 1616 te Leiden is uitgegeven. Een statige foliant, waarvan de Franeker Akademie een exemplaar bezat, thans in de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden. Lib. I, p. 222, zegt hij dat reeds vóór hem geleerde mannen, de naam der godin Tanfana afgeleid hebben van Th' Anfang. Met deze opvatting kan hij zich vereenigen. Wanneer men nu verder weet dat volgens een autoriteit als Karl Müllenhoff[1]), dit werk van Cluver is „eine hervorragende arbeit, grundlegend für die ganze folgende Zeit und im groszen und ganzen noch nicht übertroffen",

[1]) Deutsche Altertumskunde, B. IV, 1920, S. 95.

Wumkes.nl

dan is het zeker niet gewaagd te veronderstellen, dat de lezing „Th. anfang door meerdere schrijvers dan Dreyer en Montanus is overgenomen of besproken. De auteur van het O. L. B. behoeft waarlijk niet de Montanus van Verwijs geleend te hebben. De Jong vindt het vreemd, dat Verwijs, indien hij het O. L. B. niet schreef, aan T. anfang niet terstond gezien heeft, dat het geen oud m.s. was. Dergelijke argumentatie is altijd gevaarlijk. In 1867 waren er tien jaren verloopen sedert de promotie en in dien tijd kan een zinnetje, dat bij het bestudeeren der stellingen gelezen is, glad vergeten zijn. In de stellingen zelf komt het niet voor. Maar bovendien, met T. anfang is geenszins te bewijzen, dat het O. L. B. een product van de 19e eeuw was. De lezing was immers vóór 1616 bekend. Montanus spreekt ook over het „Juel-oder Joelfest", het O. L. B. over „thi têkna fon thât j o l". Ook dat zegt weinig, want tal van werken over Duitsche en Noorsche mythologie vermelden het Jol- of Juul-rad in verband met gebruiken bij het midwinterfeest. De oude Skandinaviërs lieten het joelrad in het winter-solstitium bergopwaarts rollen om de zon op gang te helpen bij haar nieuwen omloop. Nog heden ten dage leggen onze folkloristen verband tusschen de radvormige palm-paaschkoeken, ook in ons land hier en daar in gebruik, en het Juul-rad.[2]) C. L. die, blijkens zijne onuitgegeven geschriften, zoo ijverig studeerde in de geschiedenis der godsdiensten, kan allicht iets over dat Juul-rad en T. anfang gelezen hebben. Hamconius, een erkende bron van het O. L. B., kende reeds de „Tempel T. anfane".

Zoo moet de conclusie dan wel luiden, dat Dr. de Jong noch het wettig, noch het overtuigend bewijs voor zijn stelling heeft geleverd.

Ten slotte enkele bedenkingen van psychologischen aard. Een strafrechter moet dikwijls afgaan op de houding van getuigen en verdachten en nu is het ons opgevallen, dat zoowel de door Verwijs, als de door C. L. ten opzichte van het O. L. B. aangenomen houding ten eenenmale in strijd is met hetgeen de Verwijs-hypothese redelijkerwijs zou doen verwachten. Wat Verwijs betreft, heeft Dr. C. P. Burger Jr., oud-bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, zich reeds geuit in soortgelijken geest. Hij is volmaakt op de hoogte met de O. L. B.-zaak en heeft als oud-Leeuwarder, door zijn vriend-

[1]) Bijdragen en Mededeelingen v. h. Ned. Openluchtmuseum, Mei '27.

Wumkes.nl

schap met den lateren Mr. A. Telting, een neef van Verwijs, hooren spreken over Verwijs en het O. L. B. [1]) Dr. B. stelt [2]) de vraag : Zou een Nederlandsch archivaris in staat zijn om op de wijze, zooals wij dat hier van Verwijs zouden moeten aannemen, zijn ambt te misbruiken en zijn lastgevers en tegelijk de geheele wetenschappelijke wereld te bedriegen ? Hij beantwoordt de vraag met een beslist : neen. En Verwijs stond — zegt hij — zeker in eerlijkheid, in ernst en in ambtstrouw bij geen collega achter.

Men oordeele zelf. Verwijs was ambtenaar en een ambtenaar weet, dat zijn superieuren er niet van gediend zijn om bedrogen te worden. Had hij het O. L .B. geschreven, hij zou reeds op dien grond alles vermeden hebben om zijn chefs, de Gedeputeerde Staten van Friesland, in het geval te betrekken. Toch heeft hij zich door die chefs laten machtigen om te Den Helder bij C. L. een onderzoek naar den aard van het O. L. B., in te stellen. Omtrent zijn reis heeft Verwijs officieel verslag uitgebracht (zie bijlage). Indien Gedeputeerden, na dat verslag, te weten gekomen waren, dat Verwijs zelf de auteur was, zouden zij hem ongetwijfeld ongeschikt geacht hebben voor het archivarisschap en hem, wellicht niet eens eervol, uit zijn betrekking hebben ontslagen. Zijn toekomst zou op spel gestaan hebben en het gevaar voor ontdekking van het bedrog, moet indien hij de auteur was, groot zijn geweest. Niets dwong Verwijs om Gedeputeerden er bij te halen. Toen Jansen hem de facsimile's stuurde, had hij gemakkelijk, de door hem zelf afgezonden brander, die door toeval weer in zijn richting dreef, kunnen ontzeilen, door te zeggen, dat hij geen tijd had of dat J. zich maar moest wenden tot de Haan Hettema, Eekhoff of een ander, waarvoor het helsche schip volgens de Verwijshypothese bestemd was. De gevaren, die het O. L. B.-avontuur voor Verwijs meegebracht zouden hebben, waren te voorzien. Het was volgens de hypothese-de Jong een grootsche en vrij ingewikkelde onderneming. Medewerkers waren noodig om het O. L. B. in handen van C. L. te spelen en hem er te goeder trouw in te laten loopen. Blinde werktuigen waren voor zoo iets niet geschikt. Dus diende, nà Eilers, al weer omgezien te worden naar

[1]) C. P. Burger. Levensbericht van A. Telting. Levensberichten van de Mpij. Ned. Letterk., 1909, blz. 8 v. v.

[2]) Leeuwarder Nieuwsblad 21 Augustus 1925.

Wumkes.nl

medewerkers, die in het waarlijk niet eenvoudige geheim van het O. L. B. ingewijd moesten worden, warm voor de zaak dienden te zijn. De eigenlijke vrienden van Verwijs, personen, die hij kende en waarop hij vertrouwen kon, waren voor zulk werk niet geschikt en zouden er zich ook niet voor geleend hebben. Hij zou zijn toevlucht hebben moeten nemen tot vreemden. In het werkelijke leven gaat dat alles zoo maar niet. De onderneming leverde al te veel gevaar op en kans op mislukking. Bekend is, hoe spoedig iets uitlekt, wanneer meerdere personen bij een geheim betrokken zijn en veler aandacht op de zaak gevestigd is. Het O. L. B. heeft zelfs zoo zeer de gemoederen in beweging gebracht, dat ieder die er iets van wist of meende te weten, naar de pen greep om ingezonden stukken te schrijven of brochures. Toch is nooit iets aan het licht gekomen, dat er op wijst, dat het O. L. B., vóórdat C. L. het had, in het bezit van anderen is geweest. Dit geeft mij reeds de overtuiging, dat zulks ook niet het geval geweest k a n zijn. Dr. de Jong, op wien de bewijslast drukt, is dan ook ten eenenmale in gebreke gebleven, ook maar eenig feit te noemen, waaruit het voormelde zou kunnen blijken.

Verwijs, die volgens zijn biograaf Verdam, niet aarzelde voor zijne meeningen en gevoelens uit te komen ; een groot voorstander van de vrije uiting der vrije gedachte, zou een groot deel van zijn tijd gegeven hebben aan een geniepig werk der duisternisse. Wie het maar gelooft.

Nu de houding van C. L. Tevoren kon geen der samenzweerders weten, wat hij doen zou. Van hem kon niet verwacht worden, dat hij ten bate van hen, die hem wilden dupeeren, een valsche voorstelling zou geven omtrent de herkomst van het O. L. B., als het hem in handen was gespeeld. Teruggaande van den laatsten endossant, zou de trekker van den valschen wissel allicht gevonden worden. Hoogstens mocht men het er op wagen, dat C. L. gelooven zou, wat men hem omtrent de herkomst op den mouw zou spelden. Maar hem, in strijd met wat hij zelf wist, te suggereeren, dat hij het in 1848 van een tante gekregen had, w a s o n m o g e l ij k. Toch heeft C. L. steeds volgehouden, dat hij aldus in het bezit gekomen was. Daar komt bij, dat na het overlijden van C. L. voor den dag is gekomen, het merkwaardige stuk (Beck. V, p. 19 v.v.), waarin hij ten behoeve zijner nakomelingen zegt : „Alle menschen, die eenig belang in mijn handschrift stellen, vragen mij, h o e

Wumkes.nl

ik er aan gekomen ben. Zoo zult gij, denk ik, later ook doen, maar daar niet zeker is, dat ik dan nog leef, zoo wil ik dit hier nederschrijven" en dan volgt het verhaal van de lotgevallen van het O. L. B. en de mededeeling hoe hij in 1848 het van zijn tante kreeg. Wij hebben hier iets, wat Dr. de Jong een testament zou noemen. Een testament, dat niet een overtuiging, een meening betrof, gelijk in het geval van Winkler, maar een mededeeling bevatte omtrent iets wat C. L. zelf had meegemaakt. C. L. wist, hoe hij aan het O. L. B. gekomen was. Zou hij nu, indien hij niet de auteur geweest was, doch het te goeder trouw van derden gekregen had, in dit testament niet precies gezegd hebben, wie hem het O. L. B. in handen gespeeld had en aldus den naam genoemd hebben van een der medeplichtigen van Verwijs? Dat spreekt toch van zelf.

Verwijs, de held van Het geheim van het Oera-Linda-Boek, kon echter de gevaren, die het O. L. B.-avontuur voor een gewonen sterveling zouden hebben meegebracht, gemakkelijk trotseeren. Als zoovele boekenhelden, was hij tot alles in staat. Hij wist alles, dacht aan alles. Aan hem kon alles gelukken!

Wie zal het volgende slachtoffer zijn van het O. L. B.? In dit Oera-Linda-Boek, dat zeemansboek, schijnt een meermin te huizen, die ondanks alles wat er geschreven is, telkens kans ziet een geleerde te verschalken en uit den koers te lokken.

Leeuwarden, 6 Febr. '28.

Wumkes.nl

BIJLAGE:

Rapport door Dr. Verwijs uitgebracht aan het Provinciaal Bestuur betreffende het O. L. B.

Leeuwarden, 17 December 1867.

Hiernevens heb ik de eer U den uitslag van mijne reis naar Holland en de daarvan verkregene resultaten mededeelen.

De Heer *Over de Linden* toonde zich aanstonds zeer bereid mij zijn ganschen rijkdom van oud friesche stukken te laten zien, welke bestond: 1° Uit het raadselachtige handschrift, dat ongeveer 200 bladzijden in 4° bevat, doch waarvan het laatste gedeelte kennelijk ontbreekt. Het bestaat uit een samenraapsel van verschillende geheel onzamenhangende episodes, overleveringen enz., waarvan het moeilijk zal zijn zich een goed denkbeeld te maken vóór en aleer het geheel is afgeschreven. Vóór dien tijd waag ik mij ook niet aan een bepaald oordeel over de echtheid.

Te Leiden zijnde heb ik mij een ganschen morgen met Prof. de Vries met het Hs. beziggehouden, en ook later met den Heer te Winkel. Ontegenzeggelijk komen er een menigte zeer oude friesche woorden in voor, maar aan den anderen kant is de zegswijze zoo modern, mist zij zoo geheel en al de eigenaardige oude kleur, dat telkens weer twijfel oprijst. Een nauwkeurig chemisch onderzoek naar het papier, of het van katoen of linnen is, naar de gele kleur, of die er later is aangegeven enz., naar de inkt zal tevens moeten plaats grijpen, aleer men tot vaste conclusiën zal kunnen komen.

2°. Uit een folio band van de dikte van een Statenbijbel, waarin een gedeelte in het Latijn, het begin eener kroniek is, en het eerste hoofdstuk over den naam der Friezen en hunne vrijheid, over Karel den Groote enz. handelt. Verreweg het grootste deel is in het Nederlandsch en bevat het vervolg der kroniek tot ongeveer het midden der XVIe eeuw. Van een los blad, dat mij reeds vroeger werd toegezonden, is afschrift genomen en de inhoud mede door de Heeren Buma en Eekhoff onderzocht. Het behelst bijzonderheden uit het Saksische tijdperk, die bij geen andere friesche geschiedschrijvers zijn opgenomen. Het schrift en papier zijn uit de XVIe eeuw, en aan onechtheid bij geen mogelijkheid te denken. De nadere kennis dezer tot nu toe, naar het schijnt, *geheel onbekende kroniek, kan misschien zeer belangrijk zijn.*

Ik trachtte beide Hss. in hun geheel van den eigenaar mede te krij-

Wumkes.nl

gen, doch daartoe liet hij zich niet vinden. Hij eischte bepaaldelijk dat het oude Hs. eerst in zijn geheel voor hem werd vertaald. Was dit geschied, kende hij er den inhoud van, dan zoude hij er volstrekt niet tegen zijn, dat het Hs. werd uitgegeven, mits het maar niets bevatte dat zijne *familie* kon *compromitteeren!* Ik verzekerde hem tot nu toe niets van dien aard ontdekt te hebben, maar begreep dat ik met een onverzettelijk karakter te doen had met een man, die niet zoude afwijken van het eens opgevatte voornemen. Ik beloofde hem dus het geheel voor hem te zullen vertalen, iets dat wel eenigen tijd zal vorderen, maar anders niet vele bezwaren in heeft, te oordeelen althans naar hetgeen reeds door mij er van is gezien. Dan eerst zal hij ook het andere Hs. afstaan, dat door een ervaren kopiïst met gemak kan worden afgeschreven. Het Friesch Genootschap zoude zich daarmede zeker gaarne belasten.

Mijn denkbeeld is nu mij vooreerst bezig te houden met het afschrijven en vertalen van het geheele oude handschrift, daar het mij dan eerst mogelijk zal zijn, een oordeel over de echtheid of onechtheid uit te spreken. Een chemische bewerking zal over dat punt wellicht meer licht verspreiden. Ook eene reproductie van een paar bladen door middel der photographie zal misschien hierover aanwijzingen geven. In allen gevalle, 't zij het Hs. echt of onecht is, de moeite er aan besteed zal in allen gevallen niet geheel te vergeefs zijn. Zoodanig onderzoek zal natuurlijk tijd en arbeid vorderen, en de uitslag eerst later ter Uwer kennisse worden gebracht, daar ik mij voorstel in de werken van het Friesch Genootschap of op andere wijze er een breedvormig rapport over te geven, of het geheele Hs. met de vertaling uit te geven. Mijn toekomstig verblijf in Leiden, de hulp van de H.H. de Vries en te Winkel zal de zaak niet schaden, maar naar ik hoop, bevorderen en over de duistere punten meer licht verbreiden.

Gaarne zal ik mij later, na mijn vertrek van hier, blijven belasten met den heer *Over de Linden* te correspondeeren, of persoonlijk met hem te onderhandelen, dat mij door de nabijheid van den Helder niet moeilijk zal zijn.

Hiermede meen ik mij van de taak te hebben gekweten, daar ik voor alsnog niet bij machte ben U meer bijzonderheden mede te deelen.

COLL^{e}. De Archivaris Bibliothecaris
(get.) EELCO VERWIJS.

Aan
Heeren Gedeputeerde Staten
der provincie Friesland.

Wumkes.nl

Het heerlijk Leen Nijefenne op 't Bildt,
en zijn bezitters uit de Geslachten Van Hemmema en Du Tour,

door H. SANNES.

I. Het Leen onder de Hemmema's.

Ten O. van Berlikum, ongeveer waar thans het buitentje „Berghof" staat, lag oudtijds Hemmema-State, ten N. van den Hoogen- of Groenendijk, dus feitelijk op aangeslibden Bildtgrond, ofschoon die, zooals een eigenaardige bocht in de grietenijgrens ons toont, tot Menaldumadeel werd en wordt gerekend. De bewoners van deze State waren Olderman van het toen nog stedelijke voorrechten genietend stadje Utgong aan de Middelzee.[1]) Het waren de Hemmema's. De eerste, van wien de geschiedenis melding maakt, was Hette Hemmema, ± 1400.[2]) Ongetwijfeld is het geslacht veel ouder en hadden zij hun burcht, eerst van hout, later van steen, daar aan den oever der Middelzee gesticht om zich te beter te kunnen verdedigen tegen de Noormannen, die meer dan eens Utgong geplunderd en verbrand hebben en de Middelzee en haar boorden gemaakt tot een tooneel van schrik en verwoesting.[3])

De zoon van Hette, Doeke Hemmema, was gehuwd met Hil Onsta uit Groningerland. Hij komt nog in 1491 voor als Olderman te Berlikum,[4]) een aanzienlijk ambt, want de Olderman was het hoofd der stadsregeering.[5])

Hierop volgt weer een Hette Hemmema, die echter reeds vóór zijn vader, in 1489, gestorven was en te Berlikum in de kerk begraven ligt onder een roode zerk.[6]) Uit diens 2e huwelijk, met Ebel Rienksdr. Juwsma van Rinsumageest, had hij o.a. een zoon Doeke Hettes (Hemmema), die

---

[1]) Tweetal van kerkelijke Leerredenen etc. door Petrus Nota, Bedienaar des G. Woords te Berlikum; Franeker 1781.

[2]) Stamboek van den Frieschen Adel.

[3]) Friesche Volksalm. 1889 bl. 179 aant., 185 e. v.

[4]) Charterboek I bl. 742.

[5]) Telting: Oud Friesch Stadrecht bl. 86, 87.

[6]) MSS. Burmania, Prov. Bibl. van Friesl.

Wumkes.nl

in 1502 voorkomt als Grietman over Barradeel.[1]) Hij was gehuwd met Bauck v. Popma. Deze Bauck was de heldin, waarvan Winsemius, Worp v. Thabor[2]) en anderen ons verhalen, dat zij met mannenmoed de vijanden, die Hemmema-State wilden verwoesten, te weer stond in Aug. 1496, bij welke gebeurtenis wij hier niet zullen stilstaan. Zij moest de state overgeven, de levenden werden gedood, „wtgesecht" de wakkere Bauck, die gevankelijk naar Groningen werd gevoerd en in de gevangenis van een dood kind, volgens sommigen van een tweeling beviel.[3])

Bauck werd in 1497 uitgewisseld tegen andere gevangenen. De Schieringers namen nu vreeselijk wraak en weerden zich eenigen tijd zoo geducht, dat de Vetkoopers het beleg van Franeker moesten opbreken en ook Hemmema-State niet langer bezet konden houden. Doeke kon zijn stins nog in 't eind van 1496 weder betrekken.[4])

Deze Doeke Hettesz. Hemmema nu had „in voirtyden", „van den Quersten ende Regtren des Westerlandes", (zie de straks te noemen Leenbrief) vijf en dertig morgen Bildtland in eigendom gekregen. Het Bildt n.l. was toen reeds aangeslijkt, en ofschoon nog niet bedijkt (dat geschiedde van 1505—1508), hadden toch de omliggende kloosters en heerschappen reeds stukken van den aangeslibden kwelder aan zich getrokken en in gebruik genomen en door lage kaden beveiligd tegen hooge vloeden. Zoo deden de kloosters Mariëngaarde en Aanjum, zoo deden de kerken van Wier, Berlikum en Beetgum, zoo deden vele particulieren, en zoo had ook onze vriend Doeke reeds Bildtgrond in gebruik, en was zijn recht op 35 morgen daarvan, door de „Oversten ende Regtren" van Westergoo, in ruil natuurlijk voor verleende diensten of hulp aan die „Oversten", erkend.

Nu kwamen de Saksische Hertogen in Friesland, door de Schieringers ingehaald, toen dezen tegen het Vetkoopersch—Groningsche blok op den duur het loodje bleken te moeten leggen. Den 30en April 1498 droegen de Geestelijken, Edelen en Steden van Westergoo aan hertog Albrecht van Saksen de heer-

[1]) Andreae: Nalezing bl. 72.

[2]) Wins. bl. 340; W. v. Th. Dl. IV bl. 254 e. v.

[3]) P. Nota. Zie ook: Gabbema: Verhaal van Leeuwarden bl. 196—199. Worp v. Th. IV bl. 256.

[4]) Worp v. Th. IV bl. 259. Zie ook: Fr. Volksalm. 1893 bl. 41, 42.

Wumkes.nl

schappij over hun landen op.[1]) Na eenigen strijd volgden ook Zevenwouden en Oostergoo en nog vóór het einde des jaars zag de Hertog zich in geheel Friesland erkend als „Gubernator ende Potestaat". Bij bulle van 20 Juli 1498 erkende de Duitsche keizer, Maximiliaan I, hertog Albrecht als zoodanig ; zie Chbk. I bl. 786.

De gebeurtenissen uit dien tijd zijn bekend genoeg ; ik verwijs hiervoor naar Theissen's uitvoerige studie.[2]) Bepalen wij ons tot ons onderwerp.

Den 22 Juli 1498 werd door Keizer Maximiliaan te Freiburg in Breisgau de Giftbrief geteekend, waarbij aan Albrecht van Saksen, wegens getrouwe en ijverige dienst, dien hij „onsen beminden Heer en Vader loff. ged., en ook aan Ons en den Hoog WelGeb. Heer Philips, onsen beminden zoon, aan het H. R. Rijk, bij onse voorname en moeilijke oorlogen, verbonden en geschillen, in eigen persoon en ten koste van zijn bijzondere bezittingen, getrouwelijk en nuttelijk bewezen (heeft) en nog dagelijks bewijst," tot eenige belooning van zijne zoo getrouwe dienst geschonken werd „dat nieuwe door opslijking aangewassen weide- of bouwland 't groote Bildt en 't kleine Bildt, de Werff, de Schelling en Amelandt geheeten, met zijne aanhoorigheden aan de zee in Friesland gelegen" en wel in vollen eigendom.[3])

Albrecht heeft reeds in Aug. 1499, toen hij in Friesland vertoefde, zijn nieuwe bezitting bezichtigd[4]) en doen meten, doch eerst zijn zoon George was het gegeven, het Bildt te doen bedijken en dus tot een productief domein te maken (1505—'08).[5])

Tot 1515 n.l. heeft het Saksische bestuur hier geduurd : Albrecht van 1498—†1500 ; daarna zijn beide zoons Hendrik en George tezamen van 1500—1504 ; ten slotte George alleen van 1504, totdat hij in 1515 Friesland overdroeg aan Karel V, heer van Holland etc.

Deze Saksische hertogen nu hadden het plan, het Leenstelsel, zooals dat na Karel den Grooten de toestanden in het Frankische Rijk en elders beheerschte[6]), maar dat in het

[1]) Chbk. I bl. 782.

[2]) Theissen : Centraal gezag en Friesche Vrijheid, 1e hoofdstuk c.

[3]) Origineel in 't algem. Rijksarchief ; copie in de verz. Buma, bibl. Fr. Gen.

[4]) Chbk. II, bl. 8.

[5]) Theissen, bl. 57—61.

[6]) Zie de uitvoerige studie over het Leenstelsel in het Tijdschr. voor Gesch. Jrg. II, III en IV.

Wumkes.nl

land der „Vrije Friezen" nooit ingang had kunnen vinden, hier in te voeren. Op den Landdag te Franeker op 20 Mei 1504, kwam hertog George, toen pas in Friesland gearriveerd, met het voorstel, dat de Heerschappen (edelen) hunne onroerende goederen aan hem zouden opdragen en weder in leen zouden terugontvangen.[1]) Een storm van verzet stak onder den adel op. George kon zijn voornemen niet volvoeren : hij moest genoegen nemen met den 21en penning, door de edelen te betalen van al hunne huren. Die 21e penning is door den Frieschen adel betaald tot en met 1514.[2]) Toen stond de Hertog den Heerschappen toe, dien last af te koopen of af te dienen door 3 mnd. lang 500 knechten ten dienste van den Hertog te betalen. Karel V bevestigde bij de overdracht in 1515 dien vrijdom.[3]) Zoo ging het derhalve met de plannen tot invoering van de feodaliteit in Friesland.

Nog eer Hertog George met de heerschappen de regeling van 1504 getroffen had, werd door hem en zijn broer het loon der dankbaarheid uitgekeerd aan hun wakkerste helpers en trouwste vrienden. Daaronder behoorden, behalve Hessel Martena, ook de Hemmema's. In 1498 was Doeke Hemmema met Hessel Martena uitgetrokken met 1000 Duitsche en 500 Friesche knechten, om Zevenwouden voor den Hertog te winnen[4]), terwijl ook Aleff Hemmema zich weerde[5]). En terwijl de stad Franeker, waar de Friezen in 1500 tevergeefs hertog Hendrik belegerd hadden, voor haar dapper gedrag, bij giftbrief van 26 Maart 1501, behalve vrijdom van accijns voor in de stad gebrouwen bieren, één week- en 2 jaarmarkten, 200 morgen van het Saksische domein Het Bildt geschonken werd[6]), — welke 200 morgen de stad daar nóg bezit, onder St. Jacobiparochie, — werd Hessel Martena „sonder brieven" beschonken met 26 morgen Bildtland onder St. Annaparochie,[7]) *en bekwam Doecke Hettes (Hemmema) 15 morgen van hetzelfde Bildtland bij de 35 morgen, die hij — zie boven — reeds bezat, welke 50 morgen te-*

[1]) Theissen bl. 53.

[2]) Theissen bl. 54. Zie ook: Register van den Aanbreng van 1511, dl. I, Voorbericht bl. V; Chbk II, bl. 84.

[3]) Theissen bl. 415.

[4]) Winsemius Kroniek v. Frl. bl. 357.

[5]) Wins., bl. 359.

[6]) Chbk. II, bl. 214: Wins bl. 381.

[7]) Chbk. II, bl. 307.

Wumkes.nl

zamen, nu tot EEN LEEN *werden gemaakt,* „NIJEFENNE" *genaamd.*

De leenbrief is van 13 October 1502 en luidt woordelijk als volgt :

„Wij Georgen ende Henrick Gebroudren, van Gots gnaden „Hertogen tot Sassen, Landgrauen in Doringen, Merckgrauen „tot Myssen, Romsscher Konnelicker Majestaet ende des Heilige „Roomsche Rijks Euwlicke Gubarnatoren ende Potestaten in „Vrieslanden ; Bekennen voer allen ende ygelicken die dezen „onssen openen brieff aenzichtigen, dat die Eirbare onszen „lieuen getrouwen Doucke Hettez, den Hooggeboorene „fursten, onnzen lieuen Heeren ende Vader Heeren Aelbreecht, „Hertogen to Sassen etc., Saliger loefflicker gedachtenisse, in „zijnen zaecken ende aenleggen een lange tyt, Dessgelicken ons „oick, getrouwelicken ende wel gedient, ende zich altyt hoe „eenen getrouwen Onderdanen toegehoert, geholden haet, ende „henforden wel doen kan, zal ende mach ; Derhalven wy hem, „tot restitutie ende erholungen sinre verderffnisse ende scha- „den, szo hy om beruerdes onnsenen Heeren Vaders Seliger „ende Onszen wille geleden, Vijfftien morgen lan- „des op onsene Regaliën ende Vriheden der „Bilde, tot den vijff ende dertich morgen lan- „des dessulffts, dwelke hem in voirtyden, er „vurgenombde onnsene Heeren Vader Seliger ende wy Disse „friesserlande in bescut ende Regement genomen, van den „Ouersten ende Regtren des Westerlandes „sint geëygent ende gegeuen worden, hoewel „zulckene gaue der XXXV morgen landes geene kracht noch „stadt nit hebben mach ; aengezien zin trouwe Dinste, als bouen „voorteykent, hem die sulfftigen sampt den XV Die in eynen „zomme Vijfftich morgen Landes maecken, genedelicken con- „firmeert, geleent ende gegeuen hebn, confirmeren, lenen ende „geuen Hem ende zijns Lijffs eruen in ende mit „kracht dis brieffs ; alzo dat hy die sulfftigen L morgen Lan- „des opt Bilde gelegen, henforders mit allen horen nuttingen, „Renten, Ackeren, Wayden, Wateringen, nit mit al uytgesloten, „van ons, onssen eruen ende nacomen oick sust(?) ygelicken „ongehindert nietten ende bruycken zal ende mach, hoe zulcke- „ner leengueden gewoente is. Hy zal oick zuckene gueden Er- „deren (= orde) ende szo offten ende dicke sinre (= de zijnen, „zijn onderhoorigen) to fallen komen, rechte folge doen as „sichs van sulckene Leengueden behoirt, Doch ons hir inne

Wumkes.nl

„vorbeholdenn alle appellation, Accisen, Pachtenn „ende tollen zo onssene gemenen Lande „geuen; daarop hy ons oick gewoenlycke loefflycken ende „gelofften gedaen haet, Ons onssen eruen nut ende profyt to „schapenen, ende schaden getrouwelicken to bewaren ende to „verhuden, Oick alle dat doen solle ende wolle, dat een ge„trouwen leensman sinen rechten Heeren to done schuldich is, „'t alle getrouwelicken ende zonder argelist. Des T'oirkunde „hebn Wij onszen Friesschen Lant Ingezegil aen dessen Onszen „brieff laten hangen, die gegeuen tot Haerlinge, den dartienden „dag in Octobry in 't Jaer XVc ende twe. —

(was get.) J. Wuvergaw." [1])

Onder aan het perkament hing het Friesche landzegel in roode was, met het opschrift: Sigellum Ducum Saxonie Gubernatorum Frisiae.

Lang heeft Doeke Hemmema, de eerste bezitter van dit Leen, er geen genot van gehad: hij stierf reeds in 1503, nadat twee jaren tevoren zijn manhafte echtgenoote Bauck was heengegaan.

De tweede bezitter van het Leen Nijefenne was Doekes zoon: Hette Hemmema, hoveling te Berlikum. Hij huwde ± 1525 met Berber Graetnia of Gratinga, dochter van Sicco, die zijn naam van Burmania in Graetnia veranderd had, en diens 1e vrouw Ida van Dekama. [2]) Hette Hemmema en ook zijn oom Alef behoorden bij de 60 edelen, die op den 22 of 29 Juni 1515 den huldigingseed aan Karel V als heer van Friesland aflegden. [3]) Bij brief van 11 Januari 1517 werd hij dan ook door den nieuwen vorst in zijn leen bevestigd, [4]) gelijk bij de overdracht van Friesland aan Karel V door hertog George ook uitdrukkelijk bedongen was, dat schenkingen van Bildtland (dit domein was door George mede aan Karel V overgedragen), door hem aan bijzondere personen gedaan, door den nieuwen vorst erkend zouden worden.

[1]) De Leenbrief is te vinden in het Comm. en Instr.boek van het Mindergetal, B fol. 72. Rijksarch. te Leeuwarden. Bovenstaande ekst is evenwel overgenomen uit het boekje „Advysen rakende het Heerlijk Lheen Nijefenne", door D. C. baron Du Tour, welk boekje hierna aangehaald zal worden als: „Advysen".

[2]) Sminia: Nieuwe Naaml. van Grietmannen bl. 173.

[3]) Gabbema, bl. 306; Wins. bl. 434; Worp v. Th. V, bl. 153.

[4]) VIIe Rentmeestersrekening van Jan Rattaller 1525—26 fol. 139; Comm. en Instr.boek B p. 73.

Wumkes.nl

Hette komt in een vonnis van 19 Sept. 1531 voor als Grietman van Menaldumadeel [1]), doch was dit [2]) ook reeds in 1529 ; in 1537 was hij evenwel als zoodanig reeds vervangen door Pieter van Groeningen. In 1555, bij den troonsafstand van Karel V, deed hij den eed van trouw aan diens opvolger Filips II.

Het Leen lag ten N.W. van Berlikum in den Zuidhoek van 't Bildt onder behoor van het dorp St. Jacobiparochie. [3]) Het had reeden met steenen hoogemeien naar den Koudeweg en naar den Hoogen- of Groenendijk, terwijl een opvaart uit de Blikvaart de verbinding te water met de buitenwereld tot stand bracht. Op het Leen stond nog geen huis. Er bestaat een oude kaart van 't Bildt van 1571, geteekend door „Jan Jansen, Koster van St. Annenparochie", die op deze kaart alle boerderijen met den naam van den bewoner heeft geteekend. [4]) Het huis Nijefenne komt er niet op voor. Toch moet er omstreeks 1655 een huis op gestaan hebben, want in dat jaar zijn de Stemcohieren voor Het Bildt opgemaakt en daarin komt als de 1e stem onder St. Jacobiparochie voor : de bezitter van Nijefenne ; en slechts aan landen met een huis er op, was het stemrecht verbonden. Op jongere kaarten vinden we dan ook steeds het huis Nijefenne aangegeven, zoo b.v. op de kaarten van Schotanus 1664 en 1698 en op die van F. Halma 1718 ; op de kaart van Winsemius 1622 zoeken we Nijefenne tevergeefs, doch daar ontbreken meer adellijke Zathen.

De Heeren van Nijefenne beschouwden zich als e i g e n a a r s van het Leengoed en pretendeerden steeds vrijdom van dorps- en gemeentslasten, evenwel niet altijd met succes. Toen de Rentmeester Boudewijn van Loo over 1560 een omslag van 12 st. per morgen Bildtland onder St. Jacobiparochie hief, wilde Hette Hemmema daaraan niet voldoen. In 's Rentmeesters rekening over dien omslag (Rijksarchief Leeuw.) vinden we aangeteekend : „Van XLIX margen IIc XXVI rueden VIII „voet VIII duym lants, die bij Hette van Hemmema ten Rech- „ten Leene gehouden werden, voor hem ende zijn lijffserven, „van welcke landen die voorsz. Hette, alsoe hij sustineert in „alle oncosten nijet gehouden te weesen, betaelt heeft ses stu- „vers opte mergen, compt alhier ter somme van XXIX pond XII schell. VI penn.".

[1]) Sminia : Naamlijst, bl. 173.
[2]) Andreae : Nalezing, bl. 58.
[3]) Zie bijgevoegd schetskaartje tegenover bl. 518.
[4]) En voor dit werk 3 car. gl. en 14 st. ontving!

Wumkes.nl

Doch de Rekenkamer nam hiermee geen genoegen en de Rentmeester ontving last „omme van Hette Hemmema van desen termijnen inne te vorderen XII st. op die morgen, gelijcx dander pachteners geven."

Hette maakte zijn testament den 6 September 1572 en stierf „to Franker in Liuwe Dirxz huijs, de 12 Novembris 1572, de jouns „weijnich neij 4 ure en bigraeven in de omgong van Fraen-„kera tierke ; opt graeff is en Bernestien meij Hemmema en „Boytsma wepê," zegt zijn zoon Rienk Hemmema in zijn rekenboeck off Memoriael 1569—1573.[1]) Hette was 76 jaar (P. Nota zegt 82 jaar)[2]) oud geworden ; zijn vrouw Berber Graetnia stierf waarsch. reeds eerder, in elk geval vóór 1573. Van hun 8 kinderen was Rienk een der jongste ; met zijn vrouw Ath van Roorda (gehuwd 1 Nov. 1567) bemeiërde hij sedert 1 Mei 1569 een plaats te Hitzum, zooals blijkt uit zijn Rekenboeck, op den perkamenten omslag versierd met het wapen van zijn geslacht, een klimmenden windhond. De oudste zoon van Hette was Doeke Hemmema, die echter 30 Maart 1570, dus nog vóór zijn vader, gestorven was ; „ende is begraevê to Berltzû" zegt Rienk.

Zoo was nu gerechtigd tot het Leen Nijefenne, de 2e zoon van Hette en Berber, nl. Doctor Sicke (Sixtus) van Hemmema, geb. 6 Febr. 1533.[3]) Hij was de derde bezitter van het Leen. Hij, de eenige van zijn geslacht, die zich uitsluitend Hemminga schreef, (al komt bij zijn onmiddellijke opvolgers deze naam ook een enkele maal voor) heeft zich naam gemaakt als geleerde, en vooral als schrijver van zijn „Astrologiae ratione et experientia refutatae liber ; auctore Sixto ab Hemminga, Frisio, Patritio Bellocomensi", verschenen in 1583 bij Plantijn in Antwerpen[4]), deed hij zich kennen als een man, die zijn tijd ver vooruit was. P. J. D. van Slooten heeft in de Friesche Volksalmanak voor 1893 (bld. 35—60) hem de eer gegeven,

[1]) Bibl. v. h. Friesch Genootschap.

[2]) Zes en zeventig jaar komt mij wat onwaarschijnlijk voor: immers hij zou dan geboren zijn in 1496, en toen kreeg zijn moeder Bauck in de gevangenis een (of twee) dood(e) kind(eren). 't Zou natuurlijk mogelijk zijn, dat hij tusschen 12 Nov. en 31 Dec. nog 77 jaar werd, dan zou hij geboren zijn in 1495, wat niet uitgesloten is.

[3]) Zie bijgevoegde stamtafel.

[4]) Aanwezig in de Prov. Bibl.

Wumkes.nl

die hem toekomt. Naar dit artikel zij voor zijn verdere levensbijzonderheden hier verwezen.

Niets was Sicke van Hemminga liever geweest, dan zich stil en rustig op zijn stins te Berlikum terug te trekken, te midden van zijn gezin (hij was n.l. 2 Aug. 1563 gehuwd met Ath Siercksdr. van Bootsma, bij wie hij 10 k.k. kreeg) en zich verre te houden van de politieke beweging dier dagen en zich te bepalen bij zijn astrologische studiën. Doch daar waren de tijden niet naar ! Omstreeks 1572 was het om en bij Berlikum zeer onrustig : de Geuzen — „piraten" noemt Hemminga hen — maakten de kusten onveilig. Reeds 7 Mei had het Hof van Friesland een ieder, wie hij zij, verboden des morgens voor zonsopgang en des avonds na zonsondergang aan de Bildtzijl met schepen aan te komen bij verbeurte van schip en lading [1]) ; den 22 Augustus volgde het verbod om de Geuzen eenige adsistentie te verleenen [2]) ; den 12 September gelastte de stadhouder Caspar de Robles den Grietman van 't Bildt, Allert van Syrxma, bekend te maken, dat de Ingezetenen dier Grietenij hun granen niet langer naar Franeker (dat in handen der Geuzen was) mochten brengen, maar naar Leeuwarden, op verbeurte van lijf en goed [3]) ; den 18en September waren de Ingezetenen van Menaldumadeel en Franekeradeel door De Robles opgecommandeerd, om dadelijk na publicatie dezes, man bij man zich te Berlikum te vervoegen bij 's Konings soldaten aldaar, met schoppen, leppen en ander gereedschap om te graven, benevens „allerleye provande van broot, butter, kees, speck ende vleesch, oock drank, 't welck men hen voor een redelijcken prijse sal affcoopen," bij peene van voor een vijand en rebel geacht en dienovereenkomstig gestraft te worden. [4]) Om in de kosten te voorzien, werd bij Resol. van 2 Oct. 1572 een omslag van 2 st. op de floreen en bij Resol. van 2 Dec. nog een nadere omslag „ten dien zelven einde," weer van 2 st., en later nog eens een, geheven. In Chbk. III, p. 911 lezen we van een Victorie „tegens de Geusen of Rebellen bij Berlikum bevochten" en wordt ieder bevolen om de gevluchte Geuzen, die zich hier of daar trachten schuil te houden, te apprehendeeren en aan 't Gerecht over te leveren. Tijdens deze onlusten, was Sixtus met zijn gezin en zijn grijzen vader Hette, tijdelijk naar Franeker getrokken, waar de oude man stierf, gelijk we zagen. Uit dezen terugtocht naar Franeker mag men afleiden, dat Hemmema — zij het dan ook nog niet openlijk — het met de Geuzen

[1]) Chbk. III, bl. 885. [2]) ibid. bl. 900. [3]) ibid. bl. 906. [4]) t.a.p.

Wumkes.nl

hield : immers Franeker had reeds in Aug. de Geuzen binnengelaten en aldra begon zich hier een gewestelijk bestuur te organiseeren tegenover dat van den Spaanschen bevelhebber te Leeuwarden.[1]) In Chbk. III blz. 911 vinden we dan ook een ordonnantie van 't Hof van Friesland, waarbij den meiers van de Franeker landen op Het Bildt, alsmede den meier(s) van de leenlanden van de Erven van Hette Hemmema ten strengste verboden wordt, huur van die landerijen te betalen aan den Rentmeester van de genoemde stad of aan de erven van genoemden Hette, bij peene van nog eens te betalen en als faulteurs en den Rebellen toegedaan, gestraft te worden. Deze ordonnantie is geteekend 4 Nov. 1572 ; daar er gesproken wordt van „de erven van Hette Hemmema", moet deze vóór 4 Nov. overleden zijn. Toch stelt het Rekenboeck van zijn zoon Rienk zijn dood op 12 Nov. ; de aant. van E. M. v .Burmania eveneens en het Stamb. v. d. Fr. adel ook. Wat hiervan zij, Sixtus was niet aan het sterfbed van zijn vader. Voor familiezaken was hij naar Groningen gereisd, na door de Walen (zoo noemde men De Robles' soldaten), die Franeker omsingelden, heengekomen te zijn ; op de terugreis evenwel werd hij te Leeuwarden, naar het schijnt op last van Robles, gevangen genomen — als verdacht persoon, zooals ook uit 't bovenstaande blijkt —, doch zonder eenig verhoor ondergaan te hebben, na zes weken gevangenschap, zonder meer weer losgelaten[2]) ; twee dagen na zijn gevangenneming was zijn vader gestorven. Na 1572 keerde de rust eenigermate terug en kon Sixtus met zijn gezin de stins te Berlikum weer betrekken. Hieruit bleek het Spaansche Bestuur klaarblijkelijk zijn loyaliteit voldoende ; althans in 1573 werd hij met het feudum Nijefenne beleend, zooals we lezen in het volgende merkwaardige Friesche stuk in het Comm. en Instructieboek van het Mindergetal B fol. 77.

„Memorial.

„Om dattet ijn tokommende tijden sil mogen verstinzen wirde „hat dat is dier ijn mijn brieff fent feudum vorhelle is, to witten ; „ende betaelt synde onsen heer geweijden ende heerlijcken „rechten daertoe staende ende behoorende etc. : so hab ich dit „wille vorclaerje ende by geschrift stelle ; de eed ende hulde „dien habbende ijn presentie van Heer Jasper de Robles here „van Billij, Mr. Anthoine Del Waille raid ordis, Doctor Jan

[1]) Blok. Gesch. v. h. Ned. Volk, 1e dr., III bl. 111.

[2]) Fr. Volksalm. 1893, bl. 46.

Wumkes.nl

„Charles procureur-generael, Peter van Heemskerck griffier van „den Howe, Hette van Dekema, dier mey mij boppe gien wier, „waerd voort mentie macke ven disse wirden, dier aeck ynde „aalde confirmatie vorhelle wiern ende de Heer van Billij vre- „giende hoe volle ofte habbet wier, so soe de griffier Heems- „kerck antwird dattet ijtelycke porcelen wiern, bedraegende „togerre yn alles twa ende trijtich Car. goune ende twa sturen, „dier hij Heemskerck soe ontfaen so alst brief van confirmatie „scrioun wier, ende in ijder den het syns dier fen soe jaen. „Da seijde Heer van Billij, dat it gene dier him soe mogge „competerie, datter mij dat schinsse, wier fen ick hem tancke, „ende biwerre mijn eere, hem in ame wijns schinsende, dier „nochtans hij naet wilde accepterie, alhoewol dat ickt al opt „blockhuijs seijnd ende fiere litten hie. De brieff scrioun „wessende, seij mij Heemskerck, dat de Heergeweijden „ende heerlijcken rechten wier thien Carolus „goune. Het segel saun Car. goune ende thien sturen, de „griffier selfs saun Car. goune en X sturen, bedraegende togerre „vijff ende twijntich Car. goune, dier ick hem totelde ende „bethioed mij da dat de rest, to witten de ore saun Car. goune „twa sturen dat dade Heer van Billij tokame meij ijtelijcke ven „sijn familie ofte thienners, dier de Heer mij schinst hie ; Aldus „hab ick dit teeckne op den nioegentienden Novembris 1573, op „welcke deij yt sijgel bij mijn Heer president Igram van Achlen, „morns tusken acht wren ende nioegen dier oan hinge.

Sicke van Hemmingha."

Den 15 April 1584 is Sicke van Hemmema gestorven ; zijn vrouw Ath overleefde hem met nog slechts 3 van de 10 kinderen, die zij hem geschonken had. Hun zoon Sierck van Hemmema, geboren 17 Januari 1569, was de vierde bezitter van het Heerlijk Leen Nijefenne. Den 25 Maart 1585 (oude stijl) verscheen hij als oudste zoon van wl. den Ed. H. Geb. Heer Doctor Sicke van Hemmingha, geadsisteert cum matre curatrice Juffer Ath van Boijckama (varieert met Boijtsma = Bootsma), wed .van bedoelden Sicke, voor Gedeputeerden, verklarende dat het Leengoed door den dood van zijn vader op hem was vervallen „en vermits na rechte voorsz. „leengoeden binnen jaar en dach na 't versterven van den vasael „en laesten besitter van dien, moeten worden verheft en inves- „tituere versocht aen den Stadtholder van wegen Co. Mat. van „Hispangien, Here van Vrieslandt ; en dat hij Sierck comparant,

Wumkes.nl

„geen middel heeft om d' voorsz. leengoeden voor den Stadt-„holder van Sijn Mat. te verheffen, vermits d' absentie van den „selven buiten dese Landen, en dat hij compnt. denselven Stadt-„holder ofte oock dominii Feudi na gelegen des tijds niet can „noch geholden is te volgen, vermits desen inlantschen oorlog „en onwilligh ; Soo ist, dat de voorsz. Sierck van Hemmingha, „geassisteert als voren, ter presentie en aanhoeren van ons on-„dergeschr. als getuigen daartoe versocht en geroepen, heeft „geprotesteert en protesteert als noch, dat hij bereit is d' voorsz. „50 morgen lants als Leengoeden te releveren, verheffen en „confirmatie te versoecken en de eedt te doen soo ger.... „Stadtholder van wegen Sijn Mat. in desen Landen sal ge-„raacken te resideren en dat hem onschadelijk sal wesen 't „verloop van tijd door voorgaande reden en want voorsz. Sierck „van Hemmingha aen ons versocht heeft van t' gene verhaelt is, „kennisse te willen dragen in toecomende tijden en hem daeraff „acte gepasseert te worden, hebben hem desen gegunt en ver-„leent om te strecken na behoren. Actum binnen Leeuwarden „op dach, maent en jaere als boven (= 25 Maart 1585). (Get.) „Riemersma, Joannes Wilhelmi Velssen, Bouricius." (Comm. en Instr. b. v. h. Mindergetal B fol. 75.)

Hier zien we dus duidelijk de veranderde toestanden : Hemmema — nu openlijk — de Staatsche zijde toegedaan, en de Staten des Lands in de rechten getreden van den voormaligen Landheer.

Van dezen Sierck vinden we in de verschillende bronnen zeer weinig opgeteekend. Hij schijnt rustig zijn Goed bemeierd te hebben ; althans we treffen hem noch in een diplomatieke, noch in eenige militaire functie aan. Wat het eerste betreft, bleef hij daarmee geheel in de lijn der Hemmema's, die zoo goed als nooit een staatkundige post hebben waargenomen ; in verschillende militaire charges evenwel hebben onderscheidene leden van dit geslacht hun land met roem gediend, waarvan we nog voorbeelden zullen ontmoeten.

Niet altijd evenwel rolde voor Sierck het leven als dat eens gerusten Landmans heen : in het boekje „Advysen" etc., lezen we op blz. 12, dat de Friesche Rechtsgeleerde Joan van den Sande (lib. 4, tit. 9, def. 2) weet te verhalen, dat Sierck van Hemmema, in nood, pl.m. 1600 zijn geheele Leengoed eens verpand heeft aan Hajo van Scheltema ; bij zijn dood was het nog niet weder ingelost. Zijn zoon Sicke (zie hierna) eischte als

Wumkes.nl

Leenopvolger, het Leen wederom op, doch wenschte Scheltema de vereischte som niet te betalen ! Het Hof van Friesland veroordeelde hem daar niettemin toe : eerst na de betaling kon hij zijn Leengoed in bezit nemen.

Sierck van Hemmema is jong overleden, reeds den 23 October 1603 te Dordrecht, zooals blijkt uit een request van zijn weduwe Lijsbeth Lucasdr. Jarges van Groningen, met wie hij omstreeks 1594 gehuwd was. In dat request, gedateerd 12 Dec. 1604, zegt Lijsbeth, dat haar man is overleden „in 'slands dienst" ; waarschijnlijk (zegt Halbertsma) [1]) aan de pest. Dit lezen we ook in Mss. Burmania (Prov. Bibl.). Zijn beide broers, Hette en Sicke, sneuvelden tegen de Spanjaarden in Brabant ; wanneer, heb ik niet kunnen vinden. —

Lijsbeth dan bleef achter met 5 kinderen, twee zoons : Sicke en Doeke of Duco (de jongste, pas geb. in 1603) en drie dochters : Ath (jong gestorven), Bauck en Barber. Onder de moederlijke leiding groeiden de kinderen op. Sicke, die na zijn vaders dood, als oudste zoon, de vijfde bezitter van het Leen werd, bezat liefde voor de wetenschap en studeerde te Franeker aan de Academie, waar hij onder de vele buitenlanders, die daar studeerden, vriendschap sloot met een jongen Engelschen edelman, Robert Vere, den 2en zoon van den Graaf van Oxford. Eekhoff vertelt in den Fr. Volksalmanak van 1836 den roman tusschen Bauck, Sicke's zuster en dezen Brit, die haar huwde. Bauck † 1653 in Engeland.

Ook Barber is met een Engelschman, John Spencer, in Harlingen in garnizoen, gehuwd.

In Recesboek E van 't Bildt (= Handelingen van het Nedergerecht ; Rijksarchief Leeuw.) lezen we, dat op den Regtdag van 17 Dec. 1627 : Lucas Jarges tot Steenwijk voor hem en Juff. Elisabeth Jarges, als moeder en geauthoriseerde curatrix over Sicke van Hemmema, haar zoon, eischers, protesteren de effectu van de opsegginge, Jetske Rinsedr., wed. van Claes Willems, voor haar en als moeder en voorstandersche over hare kijnderen, bij de gedagte Claes in egte getogen, gedaagde, gedaen, omme St. Petri ad Cathedram aenstaende (= 22 Febr.) in vrijdom te hebben alsodanige Saate en landen d'nyue Fenne genaemt, als zij van de eischers in huijringe is hebbende. Waaruit dus blijkt, dat reeds in 1627 op het leen

[1]) J. H. Halbertsma : Fragmenten van het Geslacht der Van Harens.

Wumkes.nl

Nijefenne een boerderij gestaan kan hebben. In 1636, 1643 etc. blijkt uit eischen tot huuropzegging tegen Rintse Claesz. resp. Jan Claesz., dat toen inderdaad een „huisinge" op Nijefenne stond. (Recesb. van 't Bildt.)

Zoo leeren we Sicke van Hemmema dus kennen als de landedelman, die zich onledig houdt met het beheer van zijn goederen, en het verwondert ons niet, als we in de Stemcohieren van 't Bildt van 1655 onder no. 1 lezen : eijgenaer Jr. Sicco van Hemmema ; selfs gebruijcker. Hij was gehuwd met Womck Carelsdr. van Unia, weduwe van Douwe Jans Roorda, die hem reeds 19 Nov. 1639 door den dood ontviel, zonder hem kinderen na te laten. Sicke zelf is 19 October 1664 overleden, nog overleefd door zijn moeder Elisabeth Jarges, die 2 Sept. 1665 op den leeftijd van 92 jaar, overleden is en te Berlikum „op 't choor" is bijgezet. (Burm.). Ze had al haar kinderen overleefd, behalve den jongsten zoon Doecke of Duco van Hemmema, geboren in 1603, op wien, bij Resolutie van Ged. Staten van 7 Nov. 1664, nu het Leen Nijefenne devolveerde: hij was er de zesde bezitter van[1]). Deze Doecke had in zijn jeugd de militaire loopbaan gekozen. Hij ontving in 1632 een aanstelling als luitenant en huwde in 't zelfde jaar[2]) met Barbara Erntreiter von Hofreit, een dochter van Erhardt, den commandant van 't Staatsche Garnizoen te Embden (gestorven 1638). In 1637, bij resolutie van 19 Sept., werd hij bevorderd tot kapitein ; in 1645 vinden we hem als kapitein van de Stadhouderlijke Garde, en in 1664, het jaar van zijn verheffing tot Heer van Nijefenne, was hij bij resolutie van 9 April aangesteld tot Luit.-Collonel titutair van een nieuw regiment, gecomponeerd uit de gedetacheerde compagnie ter repartitie van deze en van de provincie van Stad en Lande staande.[3])

'n Geheel ander man dan zijn broer Sicke, was hij meermalen Volmacht ten Landsdage, en is zelfs Gedeputeerde Staat van Friesland geweest (1671—'74). Bij hem heeft kardinaal Fabio Chigi (die later Paus Alexander VII werd, 1655—'67) in April 1646 op zijn reis naar den Westfaalschen vredehandel als Pauselijk vertegenwoordiger, een bezoek ge-

[1]) Comm. en Instr.boek F. fol. 149.

[2]) Volgens het „Eheregister der reform. Kirche" in Emden den 23 Jan. 1633. (Mededeeling van Dr. F. Ritter, Emden).

[3]) Resol. d. Staten.

Wumkes.nl

bracht, toen hij de wijdvermaarde Berlikumer paardenmarkt wilde zien [1]). Burmania, in zijn Mss. over Friesche Adellijke Geslachten (Prov. Bibl.) weet ons echter ook nog iets minder moois van onzen Doeke te vertellen: „Doeke Hemmema, old Gedep.de „Staat van Vriesland en Volmagt ten Landsdage, heeft 1676 op „10 Juli sig niet ontsien in presentie van verscheidene personen „uit te braken en te seggen, dat Docter Angelus Tingaten olde „schelm en een Landsdief was. Dr. sprak hem daarover aan, „met dat gevolg, dat hij ter zake verbale injuriën aan Deselve, „bij sententie van 14 Juli 1677, gecondemneert wierd te betalen „32 GGld. cum exp. — Hemmema zeide, dat hij dien dag op „zekere comparitie was geweest aan Anna Buuren (= St. Anna-„par.), vanwaar 's avonds laat te Berlikum komende, hadde „gevonden staan op de Heereweg, voorsz. Docter en Cornelis „Visscher, van welke laaste was aangeroepen en sonder regt „ofte woord met de vuist aangetast en gestoten, waardoor irri-„teert was geworden, en vermits bovendien seer beschonken „was, wiste niet, dat sodanige woorden hadde geuit." (Typisch staaltje van de zeden ten plattenlande in die dagen !)

In de eerste jaren van hun huwelijk woonden Doecke en zijn jonge gemalin te Emden, waar dan ook successievelijk geboren werden hun kinderen : Erasmus in 1633, Elizabeth 25 Nov. 1635, Sierck Robert in 1638 (gestorven, 3 weken oud), Sicke waarschijnlijk ook, in 1640 (hij was vaandrig te Emden, doch stierf reeds in 1666, ongehuwd), Ernhart den 16 Juni 1643, (stierf als luitenant bij de infanterie, 25 Sept. 1660 ; te Berlikum bijgezet). In 1645 vestigde Doecke zich met zijn gezin te Leeuwarden, waar den 29 Dec. 1646 hem een zoon, Hette genaamd, geboren werd, die evenwel spoedig stierf. Wel werd hun dochter Wilhelmina nog te Emden geboren, den 26 Sept. 1649, doch de laatste 2 van de 9 weer te Leeuwarden, en wel Doecke of Duco den 9 Mei 1652, en Hendrik 22 Juli 1656, welke laatste evenwel in 1657 stierf.

De oudste zoon, Erasmus v. Hemmema was eerst student geweest van 1651—'54 te Franeker, daarna te Utrecht, en huwde in 1657 met Tjemck Tjercksdr. van Herema. Hij en zijn vrouw werden 29 Aug. 1658 te Berlikum aangenomen als lidmaten der Ned. Herv. Kerk. Hun eenig kind, geb. 1658, is jong gestorven. Erasmus had in 1655 de militaire loopbaan gekozen, evenals zijn vader en zijn broers Sicke, Ernhart en

[1]) Petrus Nota: „Tweetal kerkelijke leerredenen."

Wumkes.nl

Doecke. Hij trok in 1659 met de expeditie van De Ruyter tot hulp van Denemarken tegen de Zweden, die een inval op de Deensche eilanden hadden gedaan en de Sont gesloten hielden. Met dezelfde expeditie was de beroemde ambassadeur en Grietman van Het Bildt, Willem van Haren, die in 1658 met Erasmus' oudste zuster Elizabeth gehuwd was,[1]) naar Kopenhagen vertrokken, als buitengewoon gevolmachtigde van de Staten-Generaal, en had een belangrijk aandeel in het tot stand brengen van den vrede in 't Noorden. Het landingsleger, dat op De Ruyters vloot was meegevoerd, landde nu op het eiland Fünen en belegerde de stad Nyborg, die door de Zweden was bezet. Bij dit beleg is Erasmus den 24en November 1659 gesneuveld. Zijn vrouw Tjemck v. Herema overleefde hem, en is 1 Juni 1666 gestorven.

Na den dood van zijn vader in 1664, vinden we Doecke met zijn gezin meermalen op Hemmema-state en Nijefenne, maar toch meest te Leeuwarden. Een vreugde was het hem, zijn oudste dochter Elizabeth gelukkig gehuwd te weten met den Bildt-Grietman Willem van Haren, die te St. Annaparochie een woning had doen bouwen en tuinen en hoven doen aanleggen. Elizabeth van Hemmema is 26 Dec. 1688 overleden en was de eerste, die ter ruste gelegd werd in de door haar man in 1686 gestichte familie-grafkapel aan de Noordzijde der in 1682 nieuw-gebouwde kerk te St. Annapar. Haar eenig kind Willem, was in 1661, zeer jong, gestorven.

Nog twee kinderen waren den ouden Doecke van Hemmema overgebleven : Wilhelmina en Duco. De eerste was den 5en April 1671 te Leeuwarden gehuwd met den kapitein Onno Swiers van Tamminga tot Saxenhuizen, een Groninger edelman, die reeds in 1674 stierf aan de gevolgen van een kogelwond aan zijn arm, in 't beleg van Grave opgedaan.[2]) Ze hadden 2 kinderen : Albertina en Swier Tamminga, over wie straks nader. Nog zij vermeld, dat Wilhelmina weldra hertrouwde met Binnert Frederiks Heringa van Grovestins (weduwnaar van Titia Doeckesdr. van Burmania), die van 1679 tot zijn dood, den 24 Oct. 1696, Grietman over Ferwerderadeel was.[3]) Dit huwelijk bleef kinderloos. Wilhelmina overleefde hem : zij stierf den 28 Jan. 1718 te Groningen en werd daar in de A-kerk begraven.

[1]) Zie stamtafel.
[2]) Mss. Burmania.
[3]) Sminia, Naamlijst bl. 52.

Wumkes.nl

Intusschen had de oude Doecke in 1673 te Berlikum zijn vrouw Barbara verloren, die aldaar in Hemmemagraf op 't Choor werd bijgezet ; hijzelf moest den tol der natuur betalen den 15 Juli 1698 „des nademiddags omtrent 3 uijren, na enijge weijnijge dagen siekte, sonder enijge pijne of benautheijt, gansch schielijk, in 't 96e jaar zijns ouderdoms ; ende bijgeset nevens zijn vrou op 't Choor te Berlikum" zegt Burmania. In de oude kerk natuurlijk ; de tegenwoordige dateert van 1779.

Rest ons nog Doecke of Duco van Hemmema, de Jonge, geb. 9 Mei 1652 te Leeuwarden en na zijns vaders dood, den 15 Juli 1698, de zevende bezitter van Hemmemaleen of „Nijefenne" en de laatste Heer van dit Leen uit het geslacht Hemmema. Hij hield zich aan de traditie van zijn geslacht, ging in militairen dienst, en bekwam 2 Juli 1669 een aanstelling als kapitein bij de Friesche Garde.[1]) Als zoodanig stond hij aan den Rijn bij Lobith, toen koning Lodewijk XIV van Frankrijk over die rivier ons land binnenrukte den 12 Juni 1672. Aan het moorddadig gevecht, dat er na den overtocht der Franschen ontstond, nam hij deel[2]) en werd met de andere weinige overgeblevenen gevankelijk naar Emmerik gevoerd.

In 1673 stonden — zoo vertelt ons Halbertsma[3]) — in Friesland vijf grietenijen open, waarvan de ritmeester Ernst van Haren, de broeder van den Ambassadeur Willem v. H., er één zocht, om die i.p.v. zijn compagnie paarden te kunnen besturen ; als dit gelukte (en 't gelukte : Ernst werd in 1673 Grietman van W. Stellingwerf), dan wenschte de oude Doecke voor zijn zoon Duco, de openvallende compagnie en wendde zich bij schrijven van 8 Juli 1673[4]) deswege tot zijn schoonzoon Willem v. Haren den Ambassadeur, om diens voorspraak en recommandatie bij Hare Hoogheid. (Albertina Agnes, de Wed. van Stadhouder Willem Frederik, toen regentes voor haar minderjarigen zoon Hendrik Casimir II). Duco kreeg de Ritmeestersplaats 11 Aug. 1673.[5]) De Staten v. Friesland vernietigden evenwel bij besluit van 21 Nov. 1673 deze aanstelling, door

---

[1]) Resol. Ged. Staten.
[2]) Fr. Volksalm. 1840, bl. 101.
[3]) Fragmenten van het Geslacht der Van Harens.
[4]) „Hareniana", Prov. Bibl., Portef. 774.
[5]) Resol. v. Gedep. Staten.

Wumkes.nl

Ged. St. slechts provisioneel gedaan.[1]) Toch is hij later weer luitenant (1676) en kapitein (1707) bij de Friesche Garde en Raad van de Prinses-Douairière van Nassau (Amalia van Anhalt-Dessau, de wed. van Hendrik Casimir II, en van 1696—1707 regentes voor haar zoon Johan Willem Friso).

Bij Investituurbrief van den 22 December 1698 werd Jr. Duco van Hemmema, Ritmeester, met „Nijefenne" beleend.[2]) Bij al zijn militaire charges had hij niet veel gelegenheid, zijn goederen zelf te beheeren. In de nieuwe stemcohieren van 1698 vinden we dan op Nijefenne ook weer een meier, en wel Wijbe Wijtses.

In 1710 trouwde Duco te 's-Gravenhage met Civile Susanna Marc-Willemsdochter, baronesse du Tour, weduwe van Jacques, graaf d' Aumale en markies d' Haucourt. Hun huwelijk bleef evenwel kinderloos en zoo daalde met zijn dood, den 21 Februari 1721 te 's-Gravenhage, de laatste mannelijke loot van het aloude Friesche geslacht ten grave. Zijn lijk werd bij die zijner vaderen te Berlikum bijgezet.

Zijn weduwe erfde zijne bezittingen (uitgezonderd 't Leen Nijefenne, waarover straks), en liet ze bij haar dood, den 15 Jan. 1729 te 's-Hage, na aan haar eenigen zoon uit haar 1e huwelijk : Karel Duco, graaf d' Aumale, geb. Sept. 1693. (Zijn vader Jacques, graaf d' Aumale, was geb. 19 Jan. 1656, geh. met Civile Susanna du Tour in 1682 ; en overleden 20 Febr. 1708.)

Over dezen Karel Duco schrijft Ds. P. Nota uitvoerig, ook hoe hij Hemmema-State te Berlikum verfraaide. In den slag bij Raucoux (1746) tegen de Franschen, werd hij gewond en stierf tengevolge daarvan den 17en October van dat jaar in een veldhospitaal te St.-Truyen.[3]) In 1747 werden de goederen van den graaf verkocht, de State aan Hotze Quader[4]), die de adellijke huizinge spoedig deed afbreken, „tot groot verdriet van de Ingezetenen" — zegt Ds. P. Nota ; — „van de heerlijke hovingen werden nu moestuinen en kooltjerijen gemaakt", wat tot op dezen dag zoo gebleven is. Slechts de „Aumale-poort" herinnert nog aan Hemmema-State.

[1]) Register van Statenresolutiën. door Chalmot.

[2]) Comm. en Instr.boek F. fol. 151.

[3]) Zie het verhaal van 's graven dood door zijn knecht Evert gedaan, in de „Vrije Fries" dl. VI in „Het geslacht Arnoldi", bl. 57 e. v.

[4]) Zie Protocolboeken van Menaldumadeel. Rijksarch. te Leeuwarden.

Wumkes.nl

II. Het Leen in bezit van de Du Tour's.

En hoe ging het nu verder met Hemmemaleen of Nijefenne? In de Leenbrief van 1502 stond uitdrukkelijk, dat de Hertogen van Saksen die 50 morgen lands „confirmeren, lenen ende geuen Hem ende zijns Lijffserven".

Duco, de laatste bezitter uit het geslacht van Hemmema, stierf 21 Febr. 1721, gelijk wij zagen, zonder kinderen na te laten. De eenige van zijn geslacht (van des eersten Leenmans, Doecke Hettes' Lijffs erven alzoo), die toen nog leefde, was Albertina van Tamminga, de dochter van Duco's zuster Wilhelmina van Hemmema † 1718. Deze was 5 April 1671 gehuwd met den kapitein Onno Swiers van Tamminga († 1674) en schonk hem 2 kinderen : Albertina, geb. 1672, en Swier van Tamminga, geb. 1674, welke laatste bij resolutie van 8 Febr. 1692 een compagnie kreeg (dus kapitein werd), id. 12 April 1704 werd aangesteld tot Majoor bij het Regmt. van den Colonel Schratenbach, id. tot Overste-luitenant den 27 Maart 1706. Reeds den 18 November 1709 evenwel stierf hij te Leeuwarden, ongehuwd, oud in 't 36e jaar, en werd 10 dagen later te Berlikum bijgezet in den grafkelder der Hemmema's.

Zoo was dus in 1721, bij den dood van haar oom Doecke van Hemmema, de eenige nog in leven zijnde uit dat geslacht : Albertina van Tamminga, geb. in 1672. Zij was in 1685 (op 13-jarigen leeftijd dus !) gehuwd met David Constantijn, baron du Tour, een broer van Civile Susanna du Tour, die in 1710 huwde met Doecke van Hemmema. De achterstaande stamtafel van de voornaamste leden van het Hemmema-geslacht en aanverwante families, zal den overgang van het Leen op de Du Tours duidelijk doen zien.

Het Geslacht Du Tour, zoo lezen we in het Stamboek v. d. Fr. Adel, stamt af van een oud-adellijk geslacht in Champagne. Martial, baron du Tour, diende koning Hendrik IV (1589—1610) in onderscheidene betrekkingen. Zijn zoon David, baron du Tour, was de eerste van zijn geslacht, die in de Nederlanden kwam, als kapitein in het leger van Prins Maurits; hij † 17 Juli 1625. Zijn zoon, Marc Willem baron du Tour, werd edelman bij Prins Frederik Hendrik, later kamerheer van stadhouder Willem II, na 1650 Raadsheer van de Souvereine Hoven van Brabant ; hij † 8 April 1672, oud 48 jaar. Van dezen Marc Willem nu waren David Constantijn en Civile

Wumkes.nl

Susanne (geh. 1o. 1682 met Jacques d' Aumale, † 1708; 2o. 1710 met Doecke v. Hemmema) kinderen. De eerste trouwde, volgens het Doop- en Lidmatenboek der Ned. Herv. gemeente te St. Annaparochie, aldaar den 13 Dec. 1685 met Albertina van Tamminga. David Constantijn baron du Tour, geb. 1658, was van 1687 tot 1697 Rentmeester der Domeinen in Friesland en volgde als zoodanig op zijn vrouws aangehuwden oom, den Ambassadeur Willem van Haren, die vrijwillig van dezen post afstand had gedaan.[1]) Later was hij gecommitteerde wegens de edelen van Friesland ter Statenvergadering en bij de Staten-Generaal. Toen nu zijn zwager (= zijn vrouws oom) Doeke van Hemmema stierf (zie stamtafel), werd zijn gemalin Albertina van Tamminga beleend met het Heerlijk Leen Nijefenne, en was daarvan dus de achtste bezitter. Bij resolutie der Staten van Friesland d.d. 6 Nov. 1721, werd zij in het bezit van dit Leengoed bevestigd. Hier volgt uit het Staatsresolutieboek de „Investituur van gemeld „Lheen, door Vrouwe Albertina van Tamminga van de Staten „van Friesland geobtineert. De Staten van Frieslandt, Allen „den genen die desen zullen zien ofte horen lezen, Salut ; „Alzo aan onze Gedeputeerden heeft geremonstreert en versogt „Vrouw Albertina van Tamminga, Huisvrouwe van den Heere „David Constantijn du Tour, om in Leen te ontvangen, vermits „het overlijden van Jr. Duco van Hemmema, haar Oom, vijftig „morgen Lands, leggende op 't Bildt, haar Supplts. moeders „Overgrootvaders Vader, (moet zijn : Grootvader), mede Duco „van Hemmema genaamt, gegunt, verleent ende gegeven bij „de Doorlugtige en Hooggeboren Furst en Heere Albregt Hertog „van Saxen, ende namaals dezelve gifte bij Heeren Georg ende „Hendrik, Gebroederen, Hertogen tot Saxen als Erf-Gouver-„neurs ende Potestaten van Frieslandt, tot restitutie ende ver-„goedinge van de verderffenis en schade, bij den denzelven „Duco van Hemmema geleden, mitsgaders tot vergeldinge van „deszelfs goede en getrouwe diensten geconfirmeert en in Lheen „gegeven, gelijk breder is gebleken uit de Origineele Constitutie-„brief, daarvan zijnde geëxhibeert, ende beginnende : Wy „Georgen ende Henrick Gebrouderen, van Gods genaden Har-„togen tot Saxen etc..... ende eyndigende : die gegeven tot „Harlingen den 13 dag van October in 't jaar Vijftienhondert „en Twee, hangende daaraan het Friesche Landzegel in roden

[1]) Burmania : Naamlijst van Rentmeesters.

Wumkes.nl

„wasse ; Met welk Leengoed ook successivelijk n a e i s c h d e r „L h e e n r e c h t e n bij de hoge Overheden dezer Landschappe „in der tijd zijn beleent geworden Hette, Sicke, Sierck, Sicke „ende Duco van Hemmema (er moet nog een Duco bij !) „des „Supplts. moeders Overgrootvaders Vader, Overgrootvader, „Grootvader, Oom, Vader en Broeder [1]), getuigende zulks ook „de Origineele Leenbrieven ende dispositie van verheffingen „ende Investituur mede geëxhibeert, ende nademaal door het „overlijden als voren van des Supplt.es. Oom, hetzelve Leen op „Supplte. ware gedevolveert, verzogte zij overzulks, dat haar „mogte worden vergunt ende geoctroieert na gewoonte, Brieven „van confirmatie in forma, met praesentatie om den Eed van „getrouwigheid ende Vasalage te praesteeren ; So ist, dat wij „genegen zijnde de Supplte. haar verzoek te accordeeren, den„zelven vermits overlijden van voorsz. Jr. Duco van Hemmema, „haar Oom, met de voorgemelde Vijftig Morgen Lands van ons „in Leen roerende, hebben beleent ; consenteeren diensvolgens „bij desen den voorsz. Vrouwe Albertina van Tamminga de „Investiture van 't vorengedagte Lheengoed met appendentiën „en dependentiën van dien te genieten en te gebruiken na luid „der voorsz. Origineele Leenbrieven, salvo tamen jure tertii, en „behoudelijk mede, dat deselve Vrouw A. v. Tamminga zal „hebben te doen den Eed, om haar te gedragen als een getrouw „Vazal ende Vrouw van Leen schuldig is en behoort te doen, „ook te betalen onze Heere Gewaaden ende heerlijke recht, „daar toe staande en behoorende ; bevelende voorts alle hoge „en lage Justicieren, Grietsluiden, Rechteren en andere Offi„cieren, ook een yegelijk die dit aangaan mag, haar Vrouw „A. v. Tamminga hierinne geensins te turberen nog te ver„hinderen, maar veel meer het volkomen effect van desen onsen „consent te laten genieten, daaraan onse ernstige meininge sal „geschieden. Gegeven onder Onsen Zegil, gewoonlijke para„phure en Secretaris handt, binnen Leuwarden den 6 November „1721. Bij de Staten van Frieslandt, ter Relatie van derzelver „Gedeputeerden. (get.) H. Huber vt.

„Ter ordonnantie van Haar Ed. Mog. (get.) J. S. v. Wyckel."

„Op huiden den 3 December heeft Vrouw Albertina van Tam„minga betaald de Heere Gewaaden en de Heerlijke Rechten, „ook den behoorlijken Eed van getrouwigheid, hulde etc. op

[1]) Deze formuleering is blijkbaar klakkeloos overgenomen uit den beleeningsbrief van Duco van Hemmema in 1698.

Wumkes.nl

„deze Confirmatiebrief in handen van de Ed. Mog. Heeren Ge-
„deputeerde Staten van Frieslandt gepraesteert, om haar in
„alles te gedragen als een getrouw vasal en Vrouw van Leen
„schuldig is en behoort te doen. Me praesente.
(get.) H. Frieswijk."

Zoo was nu dus het Leen Nijefenne gescheiden van de overige nalatenschap van Duco van Hemmema, welke laatste kwam aan diens weduwe en haar nakomelingen uit haar 1e huwelijk, terwijl Nijefenne daaronder niet begrepen kon zijn, aangezien de kinderen van Civile Susanna geen kinderen van een Hemmema waren en dus geen Lijfserven van den eersten Leenman ; dit Leen kwam daarom aan de eenige nog levende loot van Hemmemastam, al droeg die dan ook dien naam niet meer.

In 't Resolutieboek der Staten van Friesland lezen we dienovereenkomstig, op 10 Maart 1722 : Is verstaan en goedgevonden, dat Vrouwe Civile Susanna du Tour, weduwe van Duco van Hemmema gelibereerd zal zijn van de betalinge van 't collateraal (= successierecht) ten opzichte van zeker stuk Leengoed, dependeerende van deze Provintie en genaamd de Nieuwe Fenne, gelegen op 't Oud-Bildt, zijnde voorsz. Leen na den dood van den Heer Hemmema geconfereerd op Vrouw Tamminga, Huisvrouw van D. C. du Tour ; en zal de supplte. de vrijheid hebben om voorsz. stuk Leengoed van de overige goederen des Boedels te deduceeren en op 't inventaris te royeeren.

Aangezien nu Hemmema-state voor den bezitter van Nijefenne niet meer ter beschikking was, als behoorende aan Civile Susanna du Tour en weldra aan de Aumales, vinden we van omstreeks dezen tijd af den bezitter dier Heerlijkheid op het Goed zelf wonen, wat zeker een verfraaiing en verbetering der daarop staande boerderij met zich meegebracht heeft. Toch vinden we in de Stemcohieren nog telkens meiers op Nijefenne. Dus, of de Du Tours woonden op de (verfraaide) boerderij en de meier elders, buiten het Leengoed, òf de meier bewoonde de boerderij Nijefenne en hield een gedeelte voor den Landheer beschikbaar.

Zoo bewoonde David Constantijn met zijn vrouw Albertina de State „Nijefenne". Van hun 14 kinderen stierven er 8 jong of ongehuwd. Van de overige zes, was de oudste dochter, Amalia Henriëtte Wilhelmina du Tour, geb. te

Wumkes.nl

Leeuwarden 16 Oct. 1686, den 21 April 1709 te St. Annapar.[1]), gehuwd met Jr. Adam Ernst van Haren, die van 1698 tot zijn dood, den 12 Mei 1717, Grietman over Het Bildt was; zij werd weldra de moeder[2]) van de twee beroemde dichters en staatslieden Willem en Onno Zwier van Haren; zij stierf te Leeuwarden 13 Nov. 1731 aan de pokken.

De oudste zoon, Marc Willem baron du Tour, volgt straks. De tweede zoon Onno Boldewijn bar. du Tour, geb. 29 Oct. 1689, was edelman bij Johan Willem Friso en geraakte met dien Prins in 't Hollandsch Diep bij Moerdijk den 14en Juli 1711, doch werd gered; hij sneuvelde 13 Juni 1712 als kapitein voor Quesnoy. Een jongere zoon Justin Philippe bar. du Tour, geb. te Leeuwarden 4 Maart 1698; † 20 Febr. 1756[3]), had uit zijn 1e huwelijk met Vrouwe Elisabeth van Assendelft, 2 zoons en een dochter; een van die zoons was Jacob Adriaan bar. du Tour, heer van Warmenhuysen (gedoopt te 's Hage 11 Aug. 1734; gehuwd 9 April 1758 met vrouwe Anna Catharina Rumpf, douair. van Hans Willem baron van Aylva; Grietman over Het Bildt door resignatie van Willem van Haren, den dichter, zijn neef, (zie boven), van 28 Oct. 1763 tot zijn dood den 25 Oct. 1780. Tenslotte waren er nog 2 dochters: Henriëtte Casemiera barones du Tour, geb. te Berlikum 9 Juli 1703; † te Dillenburg 22 Nov. 1757; gehuwd 17 Febr. 1727 met Filip Hendrik Ernst, baron v. Diepenbroeck, opperjagermeester van des Stadhouders Duitsche Staten; en Berbera Theodore, barones du Tour, geb. te Leeuwarden 12 Jan. 1709; † Dec. 1783, kinderloos; gehuwd 7 Juli 1765 met Johannes Gerardus Fortuin, luit.-kol. en grootmajoor van de stad Leeuwarden (geb. 1710; † 1783).

De vader, David Constantijn bar. du Tour, is op de state „Nijefenne" gestorven den 8en Dec. 1727 „des morgens de „klok 8 uuren, aan een quynende Borstziekte, in 't 70e jaar zijns „ouderdoms, zijnde Gecommitteerde ten Landsdage; is te Berli„kum in Hemmema-begraafplaats zonder pompe bijgezet."[4]) Zijn weduwe Albertina van Tamminga bleef op Nijefenne wonen met haar ongehuwde dochters, waarbij zich ook gevoegd had haar

[1]) Doop- en lidmatenboek Ned. Herv. Gem. te St. Ap.; Rijksarch. Leeuwarden.

[2]) Zie stamtafel.

[3]) Jaarboek v. d. Nederl. Adel 1888.

[4]) Burmania.

Wumkes.nl

oudste dochter, Amalia Henr. Wilh., sedert 1717 weduwe van Adam Ernst van Haren. Na 's Grietmans dood was er n.l. een hevige familietwist ontstaan, — waarvan Halbertsma in zijn „Fragmenten" gewaagt — en wel tusschen Willem van Haren (den vader van Adam Ernst) en zijn schoondochter (Amalia, de weduwe van Adam Ernst), welke twist nooit is bijgelegd. Zij stierf 13 Nov. 1731. In 't zelfde jaar, den 9en October, was ook Albertina van Tamminga te Leeuwarden gestorven en te Berlikum bij haar man „ter ruste besteld". Aangezien met haar de laatste loot uit het Hemmema-geslacht was heengegaan, kwam nu de vraag aan de orde, wie het Leen Nijefenne krijgen zou. Twee pretendenten deden zich op : Marc Willem bar. du Tour, de zoon van Albertina van Tamminga en van David Const. bar. du Tour ; en Willem van Haren, de zoon van Amalia Henr. Wilh. du Tour en van Adam Ernst v. Haren.[1]) Vijf jaren lang, van 1731 tot 1735, hebben zij er om getwist.

Onmiddellijk na den dood van Albertina van Tamminga, richtte Amalia Henr. Wilh. du Tour, weduwe Haren, zich den 12 Oct. 1731 met een Request tot de Gedep. Staten van Friesland, met het onderdanig verzoek, — „vermits geroerde Hem-„mema-leen, bestaande in 50 morgens Bildlandt, de Nieuwe „Fenne genaemd, nu vervallen is op haar supplte. als het „oldste levende kint van welgedagte vrouwe „Albertina van Tamminga, na 't geene de Leenrechten „van de Lenen op vrouwen terzaken dicteren, dat de-„selve komen op de oudste opstraet van de kinderen", — „om de supplte. met meergeseide Hemmemaleen alias de „Nieuwe Fenne te belenen en dienvolgens te consenteren „de investiture van geroerde Leen met alle appendentiën en „dependentiën van dien, om 't selve te genieten en gebruiken, „des vooraf voldoende de Heere gewaden en heerlijke Rechten „en praesterende den eed, om Haer in alles te gedragen als een „getrouwe vasalle en Vrouwe van Leen schuldig is en behoort „te doen."

De dood overviel haar echter, eer er antwoord kwam op haar Request, en 12 Dec. 1731 richtte Willem van Haren, Grietman van Het Bildt, zich met gelijk verzoek tot Gedeputeerde Staten, als „oldste nagelaten kint" van voorz. vrouwe Amalia Henr. Wilh. du Tour, op wie Hemmemaleen gedevol-

[1]) Zie stamtafel.

Wumkes.nl

veert was, doch die, „eerder uit dese werelt wech gerukt is, dan geseide brieven van confirmatie voltrocken sijn" ; om nu hem met het gemelde Leen te willen beleenen.

Van Haren had op zijn Request een uitvoerige Deductie, „raakende de successie en devolutie van de 50 morgen Bildtland, door de respve. Hertogen van Saxen aan Jr. Duco van Hemmema en desselfs lijfserven in Leen gegeven", laten volgen in 1732, nadat de Ged. Staten bij resolutie van 31 Maart 1732 een commissie uit hun midden hadden benoemd, bestaande uit de Heeren Vegelin van Claerbergen en Coehoorn, om deze zaak te onderzoeken. Aan Van Harens Deductie ontleenen wij, dat omtrent 't recht van devolutie van genoemd Leen, „vol„gende drie poincten in aenmerkinge komen, als primo : of de „Verleijbrief, door de Saksische Hertogen aen Jr. Duco van „Hemmema gepasseert, 't geroerde feudum alleen confereert „aen de manlijke graed of mede de vrouwlijke sexe daertoe „roepende ;

„Secundo : hoedaanig de Heeren Staten nae 't afsterven van „Jr. Duco van Hemmema den Jongen, in 1721, die de laeste „mansoijr van 't geslachte van Hemmema geweest is, meerge„seide feudum Hemmemanum hebben aengemerkt, als een „mansleen alleenich, dan ook als een vrouwen Leen ;

„En tertio : hoedanich de successie en devolutie in vrouwen Leenen is."

Belangende 't eerste punt (waarin foutief gezegd wordt, dat de Schieringers de vijanden van de Saksische Hertogen waren; ook wordt in deze stukken telkens foutief gezegd, dat het Leen Nijefenne onder St.-Annapar. lag : het lag onder het behoor van St.-Jacobipar., gelijk uit de Bildtkaarten en ook uit de Stemcohieren blijkt) [1]), zegt Van Haren, dient opgemerkt, dat het Leen als een vergoeding voor geleden schaden aan Jr. Duco van Hemmema gegeven is door de Saksische Hertogen, waartoe deze de macht hadden, omdat het Oude Bildt hun in vollen eigendom toebehoorde. Zie : Sande Decisiën lib. 4, tit. 9, def. 2. Vervolgens geven zij geroerde landen in leen aan hem en zijns lijfs erven, waaruit blijkt, dat de Saksische Hertogen Hemmemaleen mede tot een vrouwelijk leen gemaakt hebben, als kunnende de woorden „lijfs erven geen andere interpretatie hebben als die van „beide sexen, in 't bijzonder in dezen niet, dewijl het voorsz.

[1]) Zie het bijgevoegde kaartje tegenover bl. 518.

Wumkes.nl

„Leen gconfereert is tot een vergoedinge voor geledene scha-
„den".

De Staten van Friesland hebben getoond, deze opvatting te deelen, door in 1721 na den dood van Jr. Duco van Hemmema den Jongen, het laatste mans-oir van de familie van Hemmema, geen kinderen nalatend, het Leen te confereeren op Vrouw Albertina van Tamminga, nadat deze zich bij requeste aan Ged. Staten had geadresseert, om als naaste bloedverwante van de laatste Vasal de investiture van Hemmemaleen te mogen ontvangen, doch door Ged. Staten naar de Staten van den Lande verwezen, werd het verzoek toegestaan, tegen de gewone betaling der heerlijke rechten en het praesteeren van den eed van vasallage. „Zoodat geen twijffelinge meer gereser-
„veert kan zijn, dat gemelde Hemmema Leen een vrouwlijk
„Leen is. En per consequens, heeft Vrouwe Amalia Henriette
„Wilhelmina du Tour, nae 't overlijden van geroerde Vrouw
„Albertina van Tamminga, als het oudste kind van deselve
„Vrouwe, haer Ed. Moeder, te rechte request aen de Ed. Mog.
„Heeren Ged. Staten gepraesenteert, en daarbij de inves-
„titure van Hemmemaleen verzocht. En of wel dezelve Vrou-
„we A. H. W. du Tour, wed Haren, schielijk en onverwacht
„deeser wereld is overleeden, voor en al eer Haar Ed. Mog.
„op geroerde request hadden gedisponeert, en aen Haar Ed. de
„verleijbrief verleendt, zoo is 't doch genoegh, dat haer Ed. na
„welgedachte haer vrouw Moeder geleeft heeft, en haer Ed.
„recht bij requeste vervolgd heeft ; als gaende alle succes-
„siën vi legis immediate over op het oudste kind van de over-
„ledene, na 't gemeene axioma in de leenrechten bekent „op
„de oudste op straat". En gevolglijk is 't zelve leen op de
„deducent, de Heere Willem v. Haren, Grietman van der Bildt,
„als het oudste kind van bovengedachte vrouwe A. H. W. du
„Tour, zijn Ed. vrouw Moeder, gedevolveert."

Terzake het 3e punt moet hier 't Roomsche Leenrecht worden gevolgd. Immers in Friesland is nooit eenig leen geweest dan Hemmemaleen,[1]) veel minder een Leenkamer ; en daar

[1]) Hier vergist Van Haren zich : er zijn nog twee dergelijke Leenen in Friesland geweest :

a. 40 morgen Bildtgrond bij Beetgum, door de Saksische Hertogen geschonken aan Hessel van Martena ; kwam na diens dood (in 1517) aan Fritz von Grombach (die met Hessels oudste dochter gehuwd was), „vuijt sonderlinghe gratie, hoewel die naede natueren vant leen up een

Wumkes.nl

men nu in Friesland 't gemeene Roomsche Recht in alles opvolgt, exempt in die zaken, waaromtrent bij 's Lands ordonnantie veranderinge gemaakt is, wat met de successie en devolutie van Hemmemaleen niet het geval is, moet 't Roomsche Recht hier beslissen. Om dan hieruit aan te wijzen, dat gezeide Hemmemaleen na 't versterven van Vrouwe Albertina van Tamminga op Vrouwe A. H. W. du Tour, en door 't overlijden van dezelve op de Heere deducent gedevolveert is, heeft men maar alleen op te slaan : Feudorum, lib. 2, tit. 50, voerende ten opschrifte : de natura successionis feudi ; alwaar onderscheit gemaakt wordt inter feudum masculinum vel paternum, et feudum faemininum seu maternum. Ordinerende [1]) dat in mascu-

dochter nijet comen en mochten" (VIIe Rentmr. Rek. van Gerrit v. Loo 1536/37 ; Rijksarch. te Leeuw.) Toen Fritz v. Grombach stierf (pl.m. 1541), verviel het leen op zijn oudsten zoon Sixtus van Grombach, doch deze „in Duitschland in den Herrest 1545 deeser weerelt overleden" zijnde, heeft de Rentmeester possessie genomen van deze 40 morgen lands en ze weer aan het keiserlijk domein toegevoegd. (XVIIIe Rentmr. Rek. van Gerrit v. Loo 1547/48). Verder komen deze landen in de Rentmr.rekeningen voor als verhuurd met de overige Bildtlanden.

b. Broersma-Leen onder Kollum, 26 Januari 1532 door keizer Karel V vergund aan Vrouwe Gratia van Camminga, onder voorwaarde, dat bij iederen overgang van het leen 10 car.gl. aan den souverein betaald moest worden. (Andreae : Oudheidk. plaatsbeschr. van Koll. land c.a. dl. I, bl. 137 ; dl. II, aant. XXIV bl. 134). Ook van het Leen Nijefenne bedroegen de z.g. „heeregewaden" 10 car. gl. (Zie het Memorial van Sicke van Hemmingha pag. 481/82 hiervoor). Het Broersmaleen had een grootte van 73 pondemaat (= pl.m. 30 morgen). Andreae geeft de respectieve bezitters van het Leen op de laatst aangehaalde plaats. (Zie ook : C. en I. boek v.h. Mindergetal F. fol. 180 ; Chbk. V, bl. 1141). In 1739 werd het verkocht ; ook later kwam het door verkoop telkens in andere handen ; zoodat het na 1739 feitelijk niet meer als een Leen te beschouwen is.

[1]) Vertaling : dat in een mannelijk of vaderlijk leen altijd de zonen opvolgen. En wel de eerstgeborenen. Letterlijk : volgens sommigen volgt alleen de kleinzoon uit een zoon geboren, op, en zoo tot in 't oneindige ; langs de lijn van alle mannelijken uit de verwantschap tot in 't oneindige, indien het een vaderlijk leen zij. En in een vrouwelijk of moederlijk (leen), dat de eerstgeboren dochter opvolgt, zooals de zoon in een vaderlijk leen. Letterlijk en in beginsel : de aard der leenopvolging is, dat adscendenten niet opvolgen, b.v. de vader op den zoon, maar naar beneden (afdalende lijn) volgt de zoon den vader op en niet de dochter : *tenzij krachtens overeenkomst of wel als het een vrouwenleen is, want dan volgt de dochter zoowel de moeder als den vader op.*

Wumkes.nl

lino seu paterno feudo, semper filii succedant. Et quidem primogeniti. In verbis : secundum quosdam succedit nepos ex filio solus et sic usque in infinitum ; ex latere omnes per masculos usque in infinitum, si feudum sit paternum. Et in faeminino seu materno, quod primogenita filia succedat aeque ac filius in paterno. In verbis et in principio : successionis feuditalis est natura quod adscendentes non succedant ; verbi gratia pater filio, inferius vero filius patri succedit et non filia, nisi ex pacto vel nisi sit faemineum tunc enim succedit filia matri et patri. Invoegen men zonder haesitatie moet besluiten, dat de Heere deducent, volgens het Roomse leenrecht, diegene is, op welke het feudum Hemmemanum gedevolveert is. Kunnende de Leenrechten in andere Landen gebruikelijk, om gezeide redenen in hypothesi in geen aanmerkinge komen." (get.) T. Wesselius. (Van Harens advocaat in deze zaak.) Het stuk is ongedateerd ; in de marge staat 1732.

Hiertegen nu zond Marc Willem du Tour, de oudste zoon van Albertina van Tamminga, de volgende Eisch tegen Willem v. Haren in : „Omme voor de Ed. Mog. Heeren „Johan Vegelijn van Claerbergen, Grietman over Doniawerstal, „ende Goswijn Theodoor baron van Coehoorn, beyde Gedep. „Staten van Friesland, als Commissariën van 't Collegie der„selve Ed. Mog. Heeren Ged. Staten, te dienen van deductie „uijt naam en vanwegens de Heer Mark Willem du Tour, Lieu„tenant-Colonel van een Regiment te voet deducent ter eenre, „op ende tegens de Hr. Willem van Haren, Grietman vande „Bildt etc. etc. als erfgenaam van sijn vrouw Moeder Amelia „du Tour, bij wl. de Heer Willem van Haren (fout ; moet zijn „Adam Ernst v. H.) in eghte getogen, deduceerde ter andere „sijden, soo segt de Hr. deducent onder alle salutaire clausulen „van Reghte :

„1. dat voormaals op den 13 Oct. 1502 de Heren Georg en Hendrijk gebroeders, Hertogen van Saxen etc. etc. als euweligh „Gubernators en Potestaten van Friesland, aan wl. de Hr. Duco „van Hemmema in een feudum of Leen hebben gegeven 50 „morgen Bildland,

„2. Welke door versterff van Vrouw A. v. Tamminga open„gevallen synde, sustineerdt de Heer deducent, dat hetselve „Leen of feudale goederen op hem deducent syn gedevolveerdt, „en op niemand anders kan devolveeren,

Wumkes.nl

„3. De reden is, omdat dit feudum naar het feudale reght,
„'t geen in Duijtsland, Saxen, of naar de Constitutie Frederici
„in het Corpus juris staande, aan de Hr. Duco van Hemmema
„is gegeven,

„4. Welke niet op een vrouw kan vallen, zoo lang er man-
„nelijke oir in de familie van den vasal wordt gevonden,

„5. Moetende soodanigh feudum altoos op de oudste mans
„oir devolveeren,

„6. Het welke desen deducent is, en niet de Hr. deduceerde.

„7. Die ook bereijd is de jura of heregewaden daertoe staen-
„de te betalen, en den Eed van getrouwigheit af te leggen.

„8. Om welk reght soo klaar en duidelijk te adstrueren als
„doenlijk is, exhibeert den deducent syn bijgaande deductie van
„reghte, gefourneerd met copia Leenbrief, met A.

„9. Copia Resolutie van Haer Ed. Mog. de Heeren Staten
„van deesen Lande, met B.

„10. En de Genealogie van Hemmema geslaghte, met C.

„11. Welke ook in voorschr. Resolutie, d. d. den 6 Nov. 1721
„staat uijtgedrukt.

„12. Dese deductie was ingesteld tegens Vrouw Amelia du
„Tour, douair. de Haren.

„13. Welke bij 't versterven van sijn deducents vrouw Moe-
„der in 't leven

„14. en ouder van jaren was, als den deducent.

„15. Ende die daarom uit consideratie van haar Ouderdom
„sustineerde voor den deducent gepraefereerd te zijn.

„16. Dogh in middelen tijde, en naar het ingeven van des
„deducentes Request, U Ed. Mog. om investiture te hebben op
„dit Leen of feudum gepraesenteerdt, overleden sijnde,

„17. Koomt deszelfs soon de Heer deduceerde in sijn Ed.
„Moeders plaatse,

„18. Adopterende hetselve gevoelen van sijn Moeder,

„19. Hetwelke noghtans mede geen plaats kan hebben,

„20. So en als in voorschr. deductie duijdelijk naar reghte
„wordt aengewesen.

„21. Waartoe dan UEd. Mog. met Eerbied, en brevitatis
„causa renvoyeerdt by desen. Midsdien concludeerende ex
„dict. dicend. et Nob. Collegii off. Supplendis, contendeert den
„deducent, ten eynde het Collegie hem deducent praefereerende
„voor de Heer deduceerde, de Heer deduceerde sal worden
„gecondemneerdt te gehengen en te gedogen, dat de investiture

Wumkes.nl

„van de 50 Morgen Billand, Hemmemaleen genaamd, en ten „deductie breder gemeld worde op den deducent verleendt, en „deselve alsoo in de possessie dies gesteld, omme de profijten „en emolumenten van hetzelve Leen sedert de dood van Vrouw „Albertina van Tamminga rede vervallen en in het toekomende „te vervallen sijn leven lang te mogen genieten, ten minsten „onder praesentatie in desen gedaan, des deduceerdes oppositie „daartegens gedaan en nogh te doen, last en schadeloos aff te „doen cum expensis. Implorato etc. P. H. Petraeus." (Advocaat voor M. W. du Tour.)

Aan deze Eisch is een zeer wijdloopige deductie toegevoegd, die echter geen nieuwe gezichtspunten opent, geen historische bijzonderheden aan 't licht brengt, die nog niet bekend waren, bovendien wemelt van Latijnsche zinnen, zoodat we meenen te kunnen volstaan met de vermelding, dat M. W. baron du Tour zijn recht op het Leen aantoont, onder aanhaling van tal van rechtsbronnen en -uitspraken, door te bewijzen, dat naar het aloude, gemeene leenrecht „noyt eenige Vrouwe, schoon sijnde „descendente van den eersten verkrijger, tot het Leen heeft „kunnen komen, so lange als maar een mannelijk descendent, „schoon in nogh soo verren graad, aan den eersten verkrijger „off den laatsten Besitter van het leen bestaande, gevonden „wert ; En dat, wanneer nu al bij gebreck van mans oir in de „familie van den Eersten verkrijger, het leen is overgegaan op „een vrouw, soo als ten deesen het geval is, dan wederom de „mannelijke kinderen en afkomelingen van die vrouw, praefera- „ble zijn vóór de dogters en verdere vrouwelijke descendenten." Welke usance dan ook steeds bij de successie in Hemmemaleen is gevolgd, b.v. in 1603 volgde Sicke van Hemmema op, ofschoon er oudere dochters waren (Barber en Bauck) ; in 1698 evenzoo Doecke van Hemmema de Jonge, ofschoon zijn zuster Wilhelmina ouder was. Deeling van het Leen kan niet in aanmerking komen, daarover zijn de broers en zusters het samen eens, dus eindigt hij met het vertrouwen uit te spreken, dat de Heeren Staten zullen inzien, dat de supplnt. als oudste mans oir behoort te succedeeren met achterstelling van zijn zuster, ofschoon die ouder is, en geen zwarigheid zullen maken om aan hem supplnt., als wettigen leenvolger van zijn moeder, van het voorsz. Leen te verleenen het noodige verleij, onder praesentatie om de jura daartoe staande, te willen betalen.

Wumkes.nl

(De deductie is ongedateerd en ongeteekend).[1])

De zaak bleef evenwel nog hangende ; de Commissie kon de verschillende standpunten ('t Rom. Recht, waarvan Van Haren uitging, en 't algemeene (Duitsche) leenrecht, Du Tours uitgangspunt) niet tot elkander brengen, ook niet toen de Heer Vegelin in de commissie vervangen was door den Heer Bouricius. Eindelijk in 1735 lezen we in het Journaal van den Secretaris van Ged. Staten J. S. van Wyckel op dato Woensdag den 6 Julij, dat, gehoord het rapport der Heeren Commissarissen in deze zaak, die getracht hadden de beide partijen tot overeenstemming te brengen, eer de Staten een uitspraak zouden doen, deze bemiddeling succes had gehad, en de Heeren W. v. Haren en M. W. du Tour een accoord gesloten hadden, waarbij Van Haren afstand deed van zijn praetentie op voorsz. Leen. Waarop besloten werd, de Commissie voor haar moeite en rapport te bedanken, het accoord te erkennen en te registreeren in 't Secrete Resol. Boek, en de investituur van Hemmema-leen te verleenen aan Marc Willem du Tour op de bekende voorwaarden, en betalende de kosten der procedure.

In 't Secrete Resolutieboek lezen we dan op 6 Julij 1735, dat partijen onderling zijn overeengekomen, „dat wanneer op „Mij Mark Willem du Tour dese feudale goederen gelegen „onder St. Jacobs Parochje bij brijven van Placet mogen komen „over te gaan, ik als dan uijt de Landshuijren van welgemelte „Landen 's Jaarlijks op Po. Maydagen, uijt zal keren, voldoen „en betalen aan mijne beide Susters de H. W. Geb. Freulens „du Tour met namen Sara Civile Elizabeth, en Berbera Theo- „dora du Tour, een somma van 350 Car. gld. ijder gld. XX „stvs. doende, en sulx in baren en klinkenden munte, en niet „met Landschapsobligatien. Met noch daar te boven, een vie- „rendeel Boter, een half lopen grauwe, en een half lopen „groene orten, beneffens een half varken, twalef coppels hoen- „ders en gelijke veel Enden, 't welk alles door mij zal werden „uijtgekeerd, tot de Sterfdag van de langst levende van wel- „gedachte mijne Susteren. Zal in dien gevalle mijne beide „Dochteren met namen Wilhelmina Ermgarda Duco, en „Wilhelmina Chistina du Tour komen in plaetse van mijne „susteren, aan wien de uijtkeringe zal geschieden in gelijke „voegen als mijne susteren hebbe toegeleijt, egter met die be- „palinge, dat mijne dochteren 400 Car. gld. in gelde sonder „wijders zullen genieten.

[1]) Rijksarch. te Leeuwarden.

Wumkes.nl

„In consideratie van welx ik Willem van Haren bij desen „kome af te treden van mijn oppositie, die ik tegens verlenen „van brijven van Placet hier boven gedagt, onder deze expresse „stipulatie nogtans, dat zo welgedagte Here du Tour ofte zijn „Hoog Geb. zoon weigerig mogte zijn, om te eeniger tijd dit con„tract te willen nakomen of ook mogte sustineren dat dese „stipulatie ten profijte van een derde gedaan, onbestendig „mogte zijn, ende ten dien opsigte dese uijtkeringe niet soude „willen doen conform den inhoudt van dit contract, Ik als dan „in het zelve regt zal verblijven waarin ik tegenswoordig ben, „om die investiture van dit feudum sodanig op mij selvs te „mogen versoeken, als ik tegenswoordig hebbe gedaan, waar„in geen Praejudicie aan mij zal worden gegeven, schoon dit „contract tusschen ons is opgeregt, ende de Brieven van „Placet mogten worden verleent op Welged. Heer du Tour. „Gelijk ik Mark Willem du Tour verclare hetselve in alle delen „aan te nemen en te zullen praesteren. Alles onder verbandt „van onse wederzijdsche goederen, versoekende ootmoediglijk, „dat hoog Gedachte haar Ed. Mo. desen gelieven te approberen, „Brijven van Placet in forma gelieven te verlenen, ende de „stucken, Brieven en bescheiden ten wederzijden aan haar Ed. „Mo. ingedient, mogen worden bewaart bij 't Collegie ende tot „narigtinge van de contrahenten werden gedeponeerd. In ken„nisse onse handen en resp. Zegils. Leuwarden den 7e Julij 1735. Onder twe eensluidende : (get.) M. W. du Tour W. v. Haren.

De in het stuk vermelde zusters van M. W. du Tour waren : Sara Civile Elizabeth, geb. 4 Aug. 1696 ; ongehuwd, † 1769 ; en Berbera Theodora, geb. te Leeuw. 12 Jan. 1709 ; gehuwd 7 Juli 1765 met Joh. Ger. Fortuin, luit. kol. en grootmajoor van de stad Leeuwarden (geb. 1710; † Nov. 1783; zoon v. G. G. Fortuin en Clara Beilanus) en † Dec. 1783 zonder kinderen. Merkwaardig dat Van Haren hoegenaamd niets voor zichzelf bedong, doch enkel een jaarl. uitkeering aan zijn tantes en na haar dood aan zijn nichtjes.

Nu op de boven omschreven wijze het geschil was bijgelegd, volgde onder dagteekening van 8 Juli 1735 de Investituur van Hemmemaleen, alias de Nijefenne, op Jr. Marc Willem, baron du Tour (Comm. en Instr. boek F. bl. 189), die er aldus de negende bezitter van werd.

Marc Willem du Tour was geb. 1 Sept. 1687 ; hij werd colo-

Wumkes.nl

nel over een regiment infanterie en is ook commandant geweest van het fort de Knocke, een der Barrière- steden in de Z. Ned. Hij huwde in 1712 met Christina Clementina barones Sweerts de Landas, geb. 15 Aug. 1687 ; overl. 14 Maart 1762, dochter van Martin Christiaan, vrijheer van Oirschot en Best, Ridder des H. R. Rijks, en van vrouwe Clementia Gertruijd van Els. Zij schonk haar gemaal 5 kinderen : 1. David Constantijn, baron du Tour ,geb. te 's-Hertogenbosch 30 Sept. 1713 ; over wien straks meer.

2. Gerrit Martijn baron du Tour, geb. te 's-Hertogenbosch 31 Mei 1715 ; † 1 Sept. 1788 te Alkmaar, waar hij Schepen en Raad was ; ook was hij Bewindhebber der West-Indische Compagnie ter Kamer van Hoorn. Uit zijn 1e huwelijk, gesloten 13 Febr. 1743, met vrouwe Marie Baert van Cranenbroek (geb. 1725 ; † 18 Jan. 1751) had hij vier kinderen, o.a. Jacob Nanning baron du Tour, geb. te Alkmaar 19 Maart 1749, was eerst secretaris van Alkmaar, vestigde zich weldra in Friesland, waar hij Commissaris van de Monstering werd en na de restauratie in 1813, Grietman van Leeuwarderadeel ; hij was gehuwd 27 Oct. 1771 met Romelia Adriana dr. van Mr. Hendrik de Kempenaar ; en stierf kinderloos te Leeuwarden den 10 October 1823.

3. Wilhelmina Ermgarda Duca, geb. te Grave 19 Aug. 1716 ; gehuwd 5 Juli 1741 met George Corn. Levasseur, markies de Thouars, luit.-kol. der infanterie, die 29 Juni 1750 †. Haar sterfjaar staat in de te mijner beschikking zijnde bronnen niet opgeteekend, zoodat we niet weten, of zij nog van het voorrecht, haar bij het contract van 6 Juli 1735 toegekend, heeft kunnen profiteeren. Ze leefde nog in 1763.

4. Wilhelmina Christina, geb. 7 April 1718 ; geh. Oct. 1753 met Jan Willem Lechastelain, schepen en Raad der stad Alkmaar, enz., die Juli 1778 †. Zij is 30 April 1785 overleden en heeft dus haar beide tantes, in bovengemeld verdrag genoemd, overleefd, en is dus in 't genot van de toelage van *f* 400 geweest.

5. Onno Tamminga baron du Tour, geb. 11 Aug. 1719 ; † 5 Nov. 1779 ; geh. Oct. 1750 met Anna Maria Bouwens ; hij werd majoor van het corps ingenieurs 27 Nov. 1757, later kolonel. Ze hadden drie dochters.

Slechts kort heeft Marc Willem du Tour het leen bezeten : reeds den 13 Jan. 1743 is hij in Brabant gestorven en begraven

Wumkes.nl

te St. Michielsgestel. Nergens blijkt, dat hij met zijn gezin Nijefenne bewoond heeft. In de Stemcohieren lezen we op 1738 : Eygenaar : de Overste-luit. Marc. Willem du Tour ; meijer : Johannes Tjerx.

Nu werd tiende bezitter van het Heerlijk Leen, de oudste zoon van den overledene, met name Jr. David Constantijn baron du Tour, geb. te 's-Hertogenbosch 30 Sept. 1713. De Leenbrief is gedateerd 2 Febr. 1743, op welken datum de Heer D. C. du Tour, Ritmeester-titulair, ook heeft betaald de Heere Gewaden en heerlijke rechten, alsmede den behoorlijken Eed van getrouwigheid en hulde op deze Confirmatiebrief in handen van Ged. Staten gepraesteerd. Drie jaren in bezit van zijn Leen, werd hij 3 Oct. 1746 bevorderd tot Majoor der cavalerie, en in 1766 tot kolonel. Hij was 26 Nov. 1752 gehuwd met Jonkvrouwe Everdina Cornera Alberda uit Groningerland, die echter reeds 25 Sept. 1753 †, nog slechts 23 jaar oud ; zonder hem kinderen na te laten. Den 15en Juni 1758 sloot hij daarop een 2e huwelijk met Golda Caterine Elsebé Everdine van Bellinchave, geb. te Weerseloo in 1728 ; † 8 Maart 1793 ; eenigst kind van den Heer dier Overijselsche Heerlijkheid, welker titel hij nu bij de zijne voegde : baron du Tour van Bellinchave. Van 1753—'55 is hij gecommitteerde uit de edelen in de Friesche Staten geweest. Uit het 2e huw. had hij 3 kinderen : 1. Wilhelmina Cristine, geb. 14 Nov. 1759 ; † 15 Sept. 1818, ongehuwd.

2. Catherine Louise Antoinette Anna, geb. 8 Oct. 1760 ; geh. te Weerseloo 18 Juni 1800 met Martinus Corn. v. Scheltinga, die van 1775—1795 Grietman over Kollumerland c.a. was geweest, zich toen naar Overijsel begaf (Weerseloo), waar hij op 56-jarige leeftijd huwde en 18 April 1820 † op den Huize „Weldam" bij Goor ; zij † te Kollum, den 27 Nov. 1837.

3. Marc Corn. Willem baron du Tour, geb. te Weerseloo 9 Febr. 1764 ; over wien straks uitvoeriger.

Deze 10e bezitter van het Leen, David Constantijn du Tour, was met zijn bezitting zeer ingenomen, gelijk blijken zal, en heeft er, zooveel zijn militaire charges het hem veroorloofden, vertoefd. We mogen veilig aannemen, dat ook tijdens het Leenmanschap van zijn vader, hij de eigenlijke beheerder van het Goed is geweest. Waren zijn vader, broers en zusters meer georiënteerd naar „buiten-Friesland" (Brabant, Alkmaar etc.), hij bleef zich in Friesland thuis voelen.

Wumkes.nl

In 1762 stierf zijn moeder, vrouwe C. C. Sweerts de Landas, en werd bij haar vaderen te Ootmarsum begraven. De goederen werden nu verdeeld onder de vijf kinderen bovengenoemd. Uit de „Acte van Maagscheid" (= boedelverdeeling, scheiding), d.d. 10 Juni 1763, blijkt, dat de 5 kinderen-onderteekenaars „declareren bij dezen met den anderen overeengekomen te zijn, „nopens de aanvaarding en verdeeling van den Boedel en na„latenschap van hun ouders. Om welke verdeeling behoorlijker „wijze te reguleren, vooraf genarreert word, dat de Leen„roerige Heerlijkheid Nijefenne, gelegen in „Friesland, aan mij eerstgem. David C. baron du „Tour, als zijnde de oudste zoon, bij de mutuele Testamente „van wl. onze Ouders den 28 Juli 1731 besloten, gemaakt, en „alzoo voor Schepenen en den Secretaris in Michielsgestel en „Gemonde gepasseert, is besproken, zoo ras het zelve „Leengoed zoude bestorven zijn, gelijk ik eerst„ondergeteekende dan ook ingevolge het voorsz. Testament, „die Heerlijkheid zedert het overlijden van onzen Heer Vader „Zaliger, bereets hebbe gepossideert, en bij dezen door ons on„dergeteekende ten overvloede en voor zo veel hetzelve nodig „is aan onzen voorn. oudsten Broeder werd toebedeeld." Etc. etc. „Betuigende hiermede de gantsche nalatenschap van wl. „onze respectieve Ouders finaal te hebben geschift, gescheiden „en verdeelt, en is deze Acte ten oirconde der waarheid bij ons „ondergeschr. privativelijk getekent, en aan onzen oudsten „Broeder ter hand gestelt, etc. Gedaan ter goeder trouw. „Belinkhoff, den 10 Junij 1763."

(Volgen de handteekeningen der 5 kinderen.)

De baron David Constantijn du Tour was dus in het onbestreden bezit van zijn Heerlijk Leengoed bevestigd en vertoefde er bij voorkeur. Omstreeks 1765 evenwel was er sprake van, of de baron ook het recht had om het Leen te verkoopen. In de door hemzelf in 1768 of '69 bij A. Draysma, boekverkooper te Franeker gedrukte en gepubliceerde „Advysen Rakende het Heerlijk Lheen, genaamd De Nijefenne of Hemmemalheen, zijnde het eenigste van die natuur in de Provintie van Friesland", in welk boekje (aanwezig in het archief der Gemeente Het Bildt ; ook in de Prov. Bibl.) ook de bovengenoemde „Acte van Maagscheid", alsmede de oorspr. Leenbrief, de Investituur van het Leen op Albertina Tamminga, en ook die op D. C. baron du Tour voorkomen, zegt Du Tour :

Wumkes.nl

„Voor eenigen tijd mij in een gezelschap van Friesche Heeren „bevindende, wierd ik door een derzelver gepolst ,of ik genegend- „heid mogte hebben, mijn eigendomlijk Lheengoed, Nijefenne „genaamd, bij verkoop tegens eenen billijken prijs te trans- „porteeren", en kwam dus de vraag ter sprake, of hij een zoodanig Goed zou mogen verkoopen. Hijzelf was er volkomen van overtuigd, „mits, volgens de Lheen-Regten, den Lheen-Heer (= thans de Staten van Friesland) met betrekkinge tot de Curialia, kennende." Hij grondt deze meening hierop, dat het Goed sedert eeuwen lang door hem en zijn voorzaten als „een privatyff eigendom" is aangemerkt ; op zijn rechte afstamming van den eersten bezitter Doeke Hettesz. ; op den Lheenbrief van 1502 ; op het testament en de acte van maagscheid, hierboven aangehaald ; en hierop, dat van het Goed, als van ander patrimonieel bezit, de lasten aan den Lande en met name het Reëel, betaald wordt. Om den vrager te overtuigen, heeft hij het Advies ingewonnen van twee Advocaten uit Overijsel „alwaar de Lheengoederen en Lheengerigten „zeer frequent zijnde, men billijkerwijze verwagten moet, dat „de Regtsgeleerden op dat stuk beter gevat zijn, dan in Fries- „land ; alwaar dit eene materie is, Advocaten schier nooit in „hunne Practycq voorkomende." De twee Advocaten (Dr. P. Hubert en Dr. J. W. Racer) kwamen in hun advies van den 20 Febr. 1767, op tal van rechtsgeleerde gronden, tot de conclusie, dat dit Lheengoed kan worden „veralieneert" (= vervreemd) zonder dat daartoe in allengevalle eenig verder consent, dan alleen van den Leenheer noodig zij ; maar om veilig te zijn, moest men het onder conditie der approbatie (= toestemming) van de Heeren Staten van Friesland verkoopen, en „voor en aleer hetzelve te extraderen, zo wel de Verkoper als „Koper de ratificatie van die Verkoping, en ten gevolge van „dien de Investiture voor den Koper, bij de Heeren Staten van „Friesland, of wel Haar Ed. Mog. Gedeputeerden, als ter wel- „ker relatie de vorige Belheningen ook zijn geschiet" verzoeken, conform den Lheenbrief van 13 October 1502. — Met dit advies vereenigde zich de rechtgeleerde P. Putman. —

Nu komt evenwel de kundige Friesche Advocaat Dr. Matthijs Smit van Franeker, roet in het eten gooien, door in een schrijven van 23 Maart 1767 van een andere meening blijk te geven. Hij zegt, dat het niet de vraag is, of de tegenwoordige bezitter het Leen kan afstaan en door de Staten op iemand anders

Wumkes.nl

kan laten verheffen, maar of de kooper de zekerheid zou hebben, dit leen daarmee erfelijk in zijn familie te hebben gemaakt, waar het voor hem vooral op aankomt.

Dit nu betwijfelt Dr. Smit, op grond hiervan, dat in Friesland geen bepaalde wetten betreffende Leenrechten hebben kunnen ontstaan, aangezien er maar één leen is, en het dus zou kunnen gebeuren, dat men zijn toevlucht nam tot de wetten der stichters van het Leen, welke wetten geen vrouwenopvolging dulden. Wel hebben de Staten het Leen op een vrouw „verheft", maar dit moet voor 't vervolg niet als een recht worden aangemerkt, doch als een „specialis consessio" en een „donum gratiae", zonder noodzakelijkheid. Daar het Geslacht van Doeke Hettes Hemmema is uitgestorven in de mannelijke lijn, had in 1721 het leen aan den Lande moeten vervallen, ook volgens de Saksische wet, die geen vrouwenopvolging duldt. De Heer Du Tour bezit het leen dus niet uit recht, maar „bij de gratie" ; verkocht hij het goed en zouden de Staten den kooper àl willen beleenen, dan nog zou er weer geschil kunnen ontstaan, indien de kooper zonder mann. nakomelingen kwam te sterven. Tot zoover Dr. Matthijs Smit.

Baron du Tour, „die het voor mij en de mijne gewisselijk „niet om 't even is, hoe men omtrent den aart van mijne „eigendomlijke goederen denkt, en dien het vooral onaan„genaam moest voorkomen, de vrije dispositie over mijne „eigene besittingen, en de natuurlijke faculteit, om daarmede „te handelen na welgevallen, door p r a e t e n s e regtskundige „bespiegelingen, min of meer twijffelagtig gesteld te zien door „iemand, waarin men geene kundigheid in dese materie sup„poneren kan (als in sijne Friesche practycque geene gelegen„heid altoos gehad hebbende, zig op zulken stuk toe te leggen)," wil de zaak uitgemaakt hebben en wendt zich nu tot wèl ter zake kundigen. Hij stelde nu de beide „Advysen" (Van Hubert—Racer en van Dr. Smit), met de noodige authentieke stukken in handen van twee vermaarde Rechtgeleerden in Gelderland (een provincie, waar men van zulke zaken ervaring heeft), de Heeren H. W. Brantsen en J. C. Copes van Hasselt. In een uitvoerig advies„ gedateerd 13 Aug. 1767, weerleggen zij de door Dr. Smit aangevoerde bezwaren, betuigen, dat ook vrouwen het leengoed kunnen erven, en sluiten zich aan bij het advies, dat de Heeren Hubert en Racer gegeven hadden. Ook voor hen is de vraag deze, of de Heer du Tour het

Wumkes.nl

recht heeft, zijn Leengoed te verkoopen, welke vraag zij toestemmend beantwoorden, op tal van aangehaalde rechtsgronden. Uit de Investituur van het Leen op Albertina van Tamminga, blijkt met geen enkel woord, dat de Staten haar dit leen uit bijzondere gunst verleenden, terwijl, hadden de Staten die bedoeling gehad, het zeker uit den Leenbrief zou zijn gebleken ; ze kreeg het Leen dus, omdat ze er toe gerechtigd was, waarmee de Staten de vrouwenopvolging in dit Leen hebben erkend. Hieruit, alsmede uit het feit, dat het Leen eenmaal is verpand geweest (zie pag. 483, onderaan) volgt, dat het geheel het karakter van een allodiaal en patrimonieel goed heeft, en dat het dus door den bezitter ook verkocht kan worden, tot volle gerustheid van den kooper ; alleen moet de approbatie van de Staten gevraagd worden. — Baron du Tour heeft dit Advies nog door twee bij uitstek ter zake kundigen laten viseeren : door den advocaat J. H. van Heurn te 's-Hertogenbosch, Griffier van de Brabantsche Leenen (15 Juli 1768) en Dr. A. V. Doorslag, advocaat voor den Hove van Utrecht (4 Aug. 1768). Al deze Advysen met de authentieke bescheiden vinden we in het genoemde boekje : „Advysen rakende het Heerlijk Lheen, genaamd De Nijefenne" (Archief v. d. Gemeente Het Bildt no. 57 ; ook in de Prov. Bibl.).

Doch nu verschijnt er in 1769 bij Nic. Udink te Franeker een „Brief van Dr. Matthijs Smit aan den Wel. Ed. Gestr. „Heere J. C. Copes van Hasselt, over Zijn Ed. onlangs uit-„gekoomen advijs, rakende het Heerlijk Lheen de Nijefenne, „geleegen in de Grietenie van het Bildt," welk zeldzaam stukje, als rectificatie van de voorgaande „Advysen", alsmede om het eigenaardig licht, dat het op den Baron du Tour en op de heele geschiedenis van deze zaak werpt, bijzondere waarde bezit. (Gem. Archief 't Bildt no. 58 ; ook in de Prov. Bibl.).

Daarin betuigt de rechtsgeleerde, dat hij met de grootste verbazing in het boekje van den Baron du Tour „Advysen, etc.," als tweede in de rij der adviezen, een met zijn naam onderteekend stuk vond, waardoor den indruk kon worden gewekt, alsof dit een advies van den schrijver aan den Baron zou geweest zijn, wat allerminst het geval is. De zaak heeft zich aldus toegedragen : Begin 1767 schreef Jr. Jacob Adriaan baron du Tour, Grietman over het Bildt (1763—1780), met wien Dr. M. Smit zeer bevriend was, den rechtsgeleerde een brief, waarin o.a. voorkwam : „Mijn Neef Du Tour (= de Col-

Wumkes.nl

„lonel van Nijefenne) heeft mij het Goed de Nijefenne te koop „gepraesenteerd tegens drie percento ; ik hebbe daarin ge„difficulteerd, menende, dat Z. H. W. G. niet bevoegd was „dat Goed te verkopen ; dog heeft mij tot versekering van zijn „goed recht nevensgaande advijs gezonden, (= het advies der „Overijselsche Heeren), welke U. W. E. gelieve te examineeren, „en daarin geen swarigheid vindende, eens op te maken, wat „Capitaal voor dat goed zoude moeten besteden ; de voor„deelen en lasten zijn U.W.E. bekend ; etc." Dr. Smit had zich in zijn antwoord — zoo schrijft hij — niet te zeer ingelaten om uitvoerig het goed of kwaad recht van den tegenwoordigen bezitter te onderzoeken, doch „alleen eenige zwarigheden ge„opperd, die met eenige waarschijnelijkheit zouden konnen ge„beuren, en waarvan de waarde of onwaarde aan het oordeel „van den Heere Grietman overlaat." Deze persoonlijke brief aan den Grietman Du Tour nu, had de Heer Collonel gepubliceerd met de door hem van Overijselsche en Geldersche rechtsgeleerden gevraagde adviesen, en zich zelfs niet ontzien, hierin enkele dingen te veranderen en het nochtans met 's advocaten naam te onderteekenen. Het spijt hem, dat de Heer Copes van Hasselt er aldus ingeloopen is, want hij had zijn tijd waarlijk beter kunnen besteden dan aan het schrijven van het bewuste advies. Aan hun oude vriendschap, die hij zeer hoog schat, acht hij zich nu verplicht den Heer C. v. Hasselt nader in te lichten en de zaak in 't ware licht te plaatsen.

Daar de Grietman J. A. du Tour slechts een dochter bezat, vestigde Dr. Smit er vooral de aandacht op, dat de mannelijke lijn van het Geslacht Hemmema was uitgestorven, en dat, waar in deze provincie geen wettelijke regelen uit Leengewoonten konden ontstaan, aangezien er maar één Leen was, het niet ondenkbaar zou wezen, dat men onder omstandigheden tot de Saksische wetgeving, waaronder het Leen was ingesteld, zou k u n n e n (en niet m o e t e n, zooals de Heer C. v. H. heeft gelieven te lezen) terugkeeren, en die liet geen vrouwenopvolging toe. Dat Baron Du Tour het Leen bezat, was dus enkel te danken aan gunst der Staten, die het om bijzondere redenen wel op Albertina van Tamminga hadden gelieven te verheffen, maar dat ééne geval, maakte voor het Leen vrouwenopvolging nog geenszins tot een vaste wet. Merkwaardig was in dit verband, dat de Staten van Friesland

Wumkes.nl

op het Request van Vrouwe van Tamminga tot verkrijging van het Leen, hadden geantwoord „de Vrouw suppliante wordt „haar verzoek uit een bezondere gratie geaccordeert," en in den Leenbrief aan Vrouwe van Tamminga (zie boven), evenals in dien aan den tegenwoordigen bezitter, wordt wel vermeld, dat de successie in dit Lheen „naeysch „der Lheenregten,"[1]) successivelijk is geschied op de mann. Descendenten der Hemmema's, maar in de investituur van den tegenwoordigen bezitter wordt wel met voordacht van dien „eysch der Lheenregten," nopens de verheffing op Vrouwe van Tamminga en vervolgens op hem, gezwegen. Had de Heer Du Tour uit kracht van zijn geboorte onbeperkt recht op het Leengoed gehad, dan had het niet in de macht der Staten gelegen, hem daarbij zulke harde conditiën op te leggen, om nl. jaarlijks *f* 400.— aan bepaalde leden van zijn familie uit te keeren (gedoeld wordt hier op het verdrag van 1735 ; zie pag. 502/03), te meer — zegt Dr. Smit — daar dit Goed niet meer als ± *f* 500.— zuiver geld kan opbrengen ! —

Dat Lijfserven ook in Friesland in gewone zaken van erfvolging vrouwelijke zoowel als mann. descendenten omvat, weet Dr. Smit ook wel en heeft hij nergens 't tegendeel beweerd ; wel heeft hij een voorbeeld aangehaald, dat men zich aan dien regel tegen de uitdrukkelijke woorden van een testament in, eens niet heeft gehouden, doch dat geval ook als een exceptie aangeduid. Doch is de Leenopvolging identiek met de erfvolging in patrimonieel goed ? Vooral wanneer daaromtrent geen vaste wetten, ontleend aan het gewoonterecht, bestaan ?

Vervolgens weidt Dr. Smit nog uit over den aard van het Leen. „Het Goed werd door de Hertogen aan Doecke Hettesz. geschonken als een vergoeding wegens geleden schaden en voor zijn trouw aan de Hertogen en hun Vader betoond", haalt Dr. Copes van Hasselt uit den Leenbrief aan, waarmee hij dan wil zeggen, dat zulk een Leen aan het Geslacht moet verblijven en niet weer aan den Leenheer kan vervallen. Dr. Smit vindt dit echter niet veel meer dan een reeks complimenten, die weinig zeggen ; immers trouw jegens de wettige overheid is plicht ; de schade was door Doecke in den oorlog geleden, en geen souverein is gehouden de schade te betalen, welke een onderdaan door den vijand wordt aangedaan. Daar dus de gronden foutief zijn, deugt ook de conclusie

[1]) Zie blz. 492.

Wumkes.nl

niet, en ligt hierin geen enkele reden, die den Staten zou kunnen beletten, het Leen weer aan zich te trekken. — Wat betreft de 35 morgen Bildtgrond, dien Doecke als een vrij en allodiaal Goed reeds bezat en die hij feitelijk prijsgaf, om ze, vermeerderd met 15 morgen, tezamen in een Leen terug te ontvangen, betuigt Dr. Smit, dat Doecke daarmee niet veel prijs gaf, aangezien die gift van 35 morgen p e r s é onwettig was geweest, zooals trouwens in de Leenbrief van 1502 ook uitdrukkelijk staat te lezen. Immers niemand, behalve de wettige Souverein, is gerechtigd om domeingoed (als hoedanig alle aangeslibde grond werd beschouwd) weg te schenken. En waar nu Friesland nooit „Oversten ende Regtren des Westerlandes" tot zijn wettigen Souverein gehad heeft, móét die gift onwettig zijn, en was het Doecke een voorrecht, dat hij op deze manier zijn twijfelachtig bezit kon „wettigen". Dr. Smit veronderstelt dan, dat die 35 morgen hem in voortijden door d e G e l d e r s c h e n gegeven zouden zijn, wat mij onwaarschijnlijk voorkomt, daar het mij niet bekend is, dat die tijdens het leven van Doecke, in Friesland iets te zeggen hebben gehad. Ik vermoed liever, dat hem die gift gedaan is op een Landdag van Hovelingen, Edelen, en Rechteren (= Grietslieden) uit Westergoo, en die daarom door de Hertogen in hun Leenbrief onwettig wordt genoemd, omdat die overheden slechts een deel van Friesland vertegenwoordigden. Tenslotte betuigt hij nogmaals, dat zijn advies enkel bestemd was voor den G r i e t m a n Du Tour en niet anders bevatte dan enkele bedenkingen om den Grietman tot voorzichtigheid aan te manen, en hoegenaamd niets over het recht van den Bezitter om zijn Leen te verkoopen. Hierbij laat de geleerde schrijver zich dan nog verleiden tot een scherpe critiek op den Baron D. C. du Tour, als volgt: „Dog den Heer uitgever (nl. v. h. boekje „Advijzen, etc.") kennende, kan ik het (publiceeren van mijn „niet voor hem bestemd advies) Z. H. W. Geb. niet kwalijk „nemen, alzoo Z.E. zulke verbasende gedagten van de Heer„lijkheden en Prae-eminentiën van dit Goed heeft, dat men „niets tot verkleininge daarvan kan zeggen, zonder Z.E.'s on„genade op den hals te halen." Hij vermoedt, dat Dr. C. v. Hasselt daarvoor ook al eenige vrees heeft, daar hij al aardig de hoogdravende gedachten,. die „de Heer Collonel" over de voortreffelijkheden van dit Goed koestert, tot de zijne maakt, door aan hetzelve een middelbare en lage jurisdictie toe te ken-

Wumkes.nl

nen in zijn advies. „Twijffele egter zeer, of de Heer Collonel „met die geringe conditie van een middelbare of lage Jurisdic- „tie, in zijn gemoed wel tevreden is, want Z.E. is altijd van „gedagten geweest, dat Hem op de Nijefenne en den omtrek „van dien, een merum imperium competeerde. Dat de Heer „Erfstadhouder, aan wien bij Staats-Resulutie de vrije Jagt „over de geheele Grietenije van het Bildt is geoffreerd, de „Jagt daar maar bij oogluiking exerceerde, en diergelijke „Historiën meer. Ja, mij geheugt nog zeer wel, dat Z.H.W.G. „op het punct staande, om wegens schulden geëxecuteerd te „worden (gelijk die executie ook kort daaraan volgde), mij „kwam consulteren, of Z.E. wel verpligt was op Zijn Heerlijk- „heid een Regts Exploict te dulden, en niet bevoegd, om de „exploicteurs weg te jagen, en bij verder aandrang sterker „middelen te gebruiken: Hem funderende op zijn Diploma, „Alwaar Z.H.W.G. Heer genaamd werd, en de Heere ghe- „waaden aan den Souverain voldaan hadde, en daarom meen- „de ontslagen te zijn van alle polityke magt en geregtsdwang. „En wanneer Z.H.W.G. de rampzalige gevolgen, die uit zulke „desperate concepten zouden resulteren, op een ernstige wijze „voorhield, kreeg ik tot danksegging voor mijn advys het- „zelfde compliment, als hier in de voorrede, t.w., dat ik aan de „Heerlijkheden en voorregten van de Nije Fenne geen kennis „had, zoodat de vertelling van de Heer Collonel bij mij al zeer „oud is." —Het stuk is gedateerd, Franeker, den 13 Junij 1769.

Uit de verschillende rechtsgeleerde adviezen kon dus niet gedistilleerd worden, dat de bezitter zijn Leen niet mocht verkoopen. En verkocht zou 't worden, doch nog maar gedeeltelijk door den toenmaligen bezitter. Volgens Ds. Petrus Nota bewoonde hij in 1781 de op de Nijefenne staande Heerenhuizinge.

Merkwaardig is, dat deze man, om zijn eigendomsrecht op dit Leen (en dus het recht om het te vervreemden) aan te toonen, in de voorrede van zijn „Advysen, etc." zich er op beroept, dat van dit Goed, gelijk van andere patrimonieel eigendom, de lasten aan den Lande en inzonderheid het Reëel betaald wordt, tot tweemaal toe beproefd heeft door een request aan de Staten van Friesland, van de betaling van het Reëel ontheven te worden voor zijn Heerlijkheid Nijefenne. Deze beide verzoeken werden echter bij Staatsresol. van 31 Juli 1750 en 10 Mrt. 1774 (zie Staten-resol.) gewezen van de hand.

In de Floreenrente moest het Leen — zie de Floreencohieren

Wumkes.nl

van 't Bildt pag. 64 — jaarlijks 50 fl. 5 st. 9 penn. opbrengen. Van de Oud-Bildt-Gemeents-omslagen, die de eigenaars van de in 1752 verkochte Staten-Bildtlanden moesten betalen, volgens art. 4 van den Koopbrief van 7 Juli 1752, waarbij hun de verplichting was opgelegd v o o r a l t o o s, om de predikanten en schoolmeesters der 3 parochiën te beloonen en de kerken en torens, pastorieën en schoolmeestershuizen behoorlijk te onderhouden, waren de bezitters van het Leen Nijefenne vrijgesteld, als zijnde reeds vóór dien tijd in het bezit van dat Goed.

Toch scheen het den Heer Baron in financieel opzicht — gelijk we ook al weten uit den brief van Dr. Smit — niet naar den vleeze te gaan : in 1784 richtte hij zich bij adres tot de Staten met het verzoek om geld te mogen opnemen op zijn leengoed de Nijefenne, welk verzoek bij Res. van Ged St. van 7 September 1784 werd toegestaan.

Nu was evenwel de ondergang van het Goed reeds begonnen. In de Stemcohieren van 't Bildt van 1788 heet Nijefenne (stem no. 1) : „een huis en schuure met 43 morgen land", en slaan we de Protocolboeken van die gemeente op, dan vinden we, dat door Jr. David Constantijn baron Du Tour, op 27 Juli 1784 drie morgen oude greide en op 20 Nov. 1784 vier morgen beste oude greide „bij weege van Redemtie off „Weederkoop voor de tijd van seeven Jaaren a dato deezen" verkocht is aan Jr. Hans Willem baron v. Aylva, Grietman van het Bildt (1780—1788), die deze 7 morgen den 11 April 1788 overdeed, eveneens onder het recht van Redemtie (loopende tot 1791), aan den toenmaligen Bildt-Grietman Jr. Duco van Haren (1788—1795). Den 10 Dec. 1793 verkocht Duco van Haren deze 7 morgen weer aan Boyen Arjens Wassenaar en Tjerkje Klaases, en Klaas Arjens Wassenaar en Brechtje Jans (Wassenaar), echtelieden, huislieden onder St. Jacobipar., elk voor de helft, en in al deze koopbrieven staat vermeld : belast met floreen en reëel, d o c h v r ij v a n G e m e e n t s o m s l a g e n. De Wassenaars, in wier bezit dit gedeelte van het oude Leen Nijefenne bleef, hebben zich dit herinnerd, toen later na het befaamde Oud-Bildt-proces (pl.m. 1860), de Gemeentsomslagen werden vervangen door een Hoofdel. Omslag, en waarvan ze toen, voor zoover het 't voormalige Leen betrof, vrijstelling verzochten, op grond van de koopbrieven van die landen. Doch 't Gemeentebestuur kende de les, hem door 't

Wumkes.nl

vonnis van 11 Sept. 1861 [1]) ingeprent, waarbij de Gemeentsomslagen als een oude dorpsbelasting, door de gebeurtenissen van 1795 en daarna, vervallen waren verklaard, en dus voor de vrijstelling daarvan ook geen rechtsgrond meer bestond ; en ging op het verzoek niet in. (De oud-secretaris van 't Bildt vertelde mij deze bijzonderheid ; te St. Annapar. kon men mij hieromtrent evenwel geen nadere inlichtingen, data, enz. geven, helaas !)

Intusschen was „de Collonel" D. C. baron du Tour den 11 Mei 1785 overleden ; waar, heb ik niet kunnen vinden. In 1784 bewoonde hij echter nog de Nijefenne, waar de eerste der bovengenoemde koopbrieven verleden werd voor den advocaat en notaris Mr. Cornelis Wassenaar te St. Annapar. De 2e echter 20 Nov. 1784 voor notaris W. Hettema te Leeuwarden).

Het restant van het Leen, groot 43 morgen, werd bij confirmatie- of leenbrief van 8 Sept. 1785 verleend aan des overledenen eenigen zoon Jr. Marc Cornelis Willem baron du Tour van Bellinchave, geb. te Weerseloo 9 Febr. 1764, die alzoo de elfde, tevens de laatste bezitter van het Heerlijk Leen werd. Hij huwde te Jelsum 8 October 1792 met Duconia Martina Dorothea van Sixma, geb. te Hallum 6 Juni 1773 ; † te Leeuwarden 7 Dec. 1810 ; dochter van Age Tjepke Ruurd en van Albertina barones du Tour (dr. van Gerrit Martijn en Maria Baert van Cranenbroeck). [2]) Jr. Marc Corn. Willem, baron du Tour is na de restauratie lid van de Ridderschap van Friesland, in 1825 presideerend lid ; lid der Staten voor 't Bildt en Gedep. Staat van Friesland van 1815—1836 ; lid van de Ie Kamer der St. Gen. (1836—1848). Bij Kon. Besluit van 10 Mei 1820 was hij erkend in den Nederl. Adel met den titel van baron en barones, overgaande op al zijn wettige mann. en vrouw. afstammelingen ; hij was Commandeur in de orde van den Nederl. Leeuw. Hij is te Leeuwarden †, den 3 April 1850, oud 86 jaar, en te Hallum begraven. Van hun 6 kinderen stierven 2 zoons jong (Constantijn †

[1]) Zie het boekje: Arrest van het Prov. Gerechtshof in Friesland van 11 September 1861, in de zaak van den Heer Arjen Johannes Hoitsma, als ontvanger der Oud-Bildts- of Gemeentsomslagen onder Vrouwenparochie, Geopposeerde en Appellant, tegen den Heer Mr. Bernardus Dorhout, lid v. d. Gemeenteraad te Leeuwarden, Opposant en Geappelleerde.

[2]) Zie stamtafel.

Wumkes.nl

1799 te 's-Hage, oud 4 jaar; en Constantijn overl. 1816 aldaar, oud 15 jaar), 3 dochters op ouderen leeftijd, doch ongehuwd (Albertina † 1816 te Leeuwarden, oud 22 jaar; Fokkel Barber † 1862 te Leeuwarden, oud 63 jaar; Baudina Louise † 1824 te Leeuwarden, oud 22 jaar), terwijl hun jongste zoon Gerrit Martijn baron du Tour van Bellinchave, geb. te Zwolle 13 April 1804, advocaat werd en Raad in het Provinciaal Gerechtshof van Friesland, kamerheer des Konings enz. enz. Hij was drager van het Metalen Kruis, had dus deelgenomen aan den Veldtocht tegen de Belgen in 1830—1831 e.v. Hij is te Leeuwarden overl., den 4 Juni 1870 en mede te Hallum begraven. Aangaande dit illustre Geslacht, waarvan nog vertegenwoordigers in leven zijn, zij alleen nog meegedeeld, dat een zoon van dezen Gerrit Martijn, n.l. Jr. Mr. Marc Willem baron du Tour van Bellinchave (geb. te Leeuwarden 29 Juli 1835; † te Gorssel, den 26 Juli 1908) van 23 April 1883—21 April 1888 Minister van Justitie is geweest in het 3e Ministerie J. Heemskerk Az. (Zie zijn portret en een uitvoerige genealogie van dit Geslacht in het Jaarboek van den Ned. Adel, 1e jaargang 1888.)

Na deze korte uitweiding over de familie van den laatsten Bezitter van het Leen Nijefenne, rest ons nog „den uytganck" van het Leen zelve te memoreeren. Lang heeft het niet meer bestaan, nadat Jr. Marc Cornelis Willem baron du Tour in het bezit er van werd bevestigd door Gedep. Staten van Friesland, den 8 September 1785; terwijl in 1784 de afbraak reeds was begonnen met den verkoop van 7 morgen van het Leen, gelijk we zagen.

In de vergadering van Gedep. Staten van Friesland van 5 April 1791 werd behandeld een request van Marc Corn. W. baron du Tour, bezitter van 't Heerlijk Leen Nijefenne onder St. Jacobipar. op 't Bildt, houdende, dat door dit College aan wl. des suppliants vader bij resolutie van 7 Sept. 1784 was gepermitteerd om op voorsz. leengoed te mogen negotiëren, hetzelve daarvoor te hypotheceeren of anderszins hetzelve voor 't geheel of ten deele te mogen aliëneren onder sekere bepalingen, verzoekende dat bij nieuwe resolutie aan hem suppliant de permissie mede mag worden toegekend. Dit verzoek is toegestaan in die vergadering, met dien verstande, „dat gehouden zal zijn, in cas van aliënatie, de investiture den kooper nae behoren te versoeken,

Wumkes.nl

ook in gevalle hij dit leen bij gedeeltens mogte aliëneeren, daarop zal hebben te letten, dat alle die gedeeltens alsdan als zoovele besondere gesplitste leenen sullen moeten worden geconsidereerd, ten gevolge dat voor ieder van deselve een separate investiture zal behooren plaats te hebben", etc.

In 1800 is toen de resteerende 43 morgen van het Leen verkocht. De Bezitter woonde omstreeks die jaren te Zwolle, en de koopacten, 8 in getal, te vinden in de Protocolboeken van Het Bildt,[1]) zijn alle verteekend te Zwolle, den 22 December 1800 (één is van 23 Dec.) en verleden voor den advocaat W. L. van den Gronden aldaar. Hieruit blijkt, dat het Leengoed in 12 perceelen is verkocht.

Zie hierbij het schetskaartje,[2]) afgeteekend van een kadastrale kaart van Het Oude Bildt van 1735 (Rijksarchief te Leeuwarden) Bij resolutie van Ged. Staten van Friesland van 13 Maart 1734 waren n.l. de Heeren Vegelin en Kempenaer „gecommitteert „om het geheele Oude Bildt in een kaart te laten brengen." Den 7 Sept. 1736 werd het besluit genomen, den Landmeter Thijs Taconis voor zijn moeite in dezen, 600 £ uit te betalen, later nog vermeerderd met 75 £ en 8 st.

Wat nu dit kaartje betreft, het geeft de ligging van het Leen aan, met de naastlegers van 1735, bovendien de landen om Hemmemastate, van den Graaf d' Aumale. Het gebruik van den bodem (bouw of greide) is ook van 1735. In de landen van Nijefenne zijn evenwel ingevuld de nummers der perceelen van de verkooping in 1800 ; in de twee in 1784 verkochte perceelen staat dit aangegeven.

De 12 perceelen dan, in 1800 verkocht, vindt men op ommestaande staatje :

De verkooping der verschillende perceelen geschiedde op de volgende voorwaarden :

1o. Betaling in klinkende munt, niet met Lands-obligatiën ; op 2 Jan. 1801 een vierde gedeelte, de rest in 8 jaarlijksche termijnen, van het onbetaalde 3.5 % intrest.

2o. Onkosten van Bode, consent, 40e penning, schrijfloon en zegels van koopbrief en reversaal, proclameeren etc., zijn ten laste van de koopers.

3o. Het gekochte wordt overgedragen zoo goed en kwaad,

[1]) Rijksarch. te Leeuw.

[2]) Tegenover blz. 518.

Wumkes.nl

De verkooping van het Heerlijk Leen Nijefenne onder St. Jacobi-Parochie, in 1784 en 1800.

No. v h. perceel:	Grootte:	Bouw of Greide. in 1735.	Bouw of Greide. in 1800.	Prijs in totaal:	Belast met:	Reed en drift:	Namen der Koopers:
I.	3 mg.	bouw	greide	2040 car. gl.	3 floreen	Langs Luinsterweg	Cornelis v. Gelder en Trijntje Joh. Swarte, egtel. te Berlikum.
II.	1¾ mg.	bouw	bouw	Zie perc. X en XI.	1¾ floreen	id.	Douwe Pieters (later Fopma) en Sijtske Jans, egtel. onder St. J. P.
III.	1¾ mg.	bouw	bouw	624 c. gl. 15 st.	1¾ floreen	id.	Pope Fransen en Hiske Melis Wijnia voor ½; en Jan Lieuwes en Gaatske Dirks voor ½; allen onder Berlikum.
IV en V.	4 mg.	bouw	bouw	1120 car. gl.	4 floreen; het slatten van een sloot door 't midden.	id.	Jan Laases Plat en Aagje Jobs Wassenaar voor ½; en Job Arjens Wassenaar en Pytje Annes voor ½; allen onder St. Jac. P.
VI.	4 mg.	greide	greide	2542 car. gl.	4 floreen	Langs 't mg. Fenne, Reed en Luinsterweg.	Pope Fransen en Hiske Melis Wijnia, egtel.
VII.	2 mg.	greide	greide	2004 car. gl.	2 floreen; *vrij van gemeents-omslagen.*	Langs Singel, mg. Fenne, Reed en Luinsterweg. id. over perceel X en XI etc. naar de Koudeweg.	Claas Arjens Wassenaar en Brechtje Jans voor ½; en Boijen Arjens Wassenaar en Tjerkje Claases voor ½; allen onder St. Jac. Par.
VIII.	8 mg.	bouw	greide	5648 car. gl.	8 floreen	Over perc. IX, X en XI etc. naar den Koudeweg; verder als boven.	Aebe Atzes (later Wiegersma) en Geertje Pijters, egtel. onder St. Jac. Par.
IX	6 mg.	greide	greide	4020 car. gl.	6 floreen	Over perc. X etc. verder als boven.	Claas Arjens Wassenaar c. u. en Boijen Arjens Wassenaar c. u. elk ½.
X en XI.	8 mg.	bouw greide	greide	met perc. II: 6063-8-12	8 floreen	Naar den Koudeweg en langs Fenne, Reed, etc.	Douwe Pieters (Fopma) en Sijtske Jans, egtel. onder St. Jac. P.
XII.	5 mg.	hornleger, huis, singels, hovinge, mg. Fenne, Reed, Luinsterweg.		4351-5-0	5 floreen; *doch vrij van gemeents-lasten.*	Als boven. Belast met reed en drift van alle perceelen.	Jacob Tjeerds en Ietje Claases Kingma, egtel. te Minnertsga.
				In 1784:			
A.	3 mg.	bouw	greide	1800 car gl.	7floreen; *doch vrij van gemeents-omslagen*	Staat niets van in de koopbrieven van 1784; doch in 1800: reed en drift langs Singel, Fenne, Reed en Luinsterweg; alsmede naar den Koudeweg.	Jr. H. W. baron v. Aylva; in 1788 verkocht aan Jr. Duco van Haren; 1793 aan Boijen Arjens Wassenaar c. u. en Klaas Arjens Wassenaar c. u. te St. Jac. Par.
B.	4 mg.	greide	greide	2400 car gl.			
Totaal	50½ mg.			*f* 32613-8-12	50 floreen ruim.		

Wumkes.nl

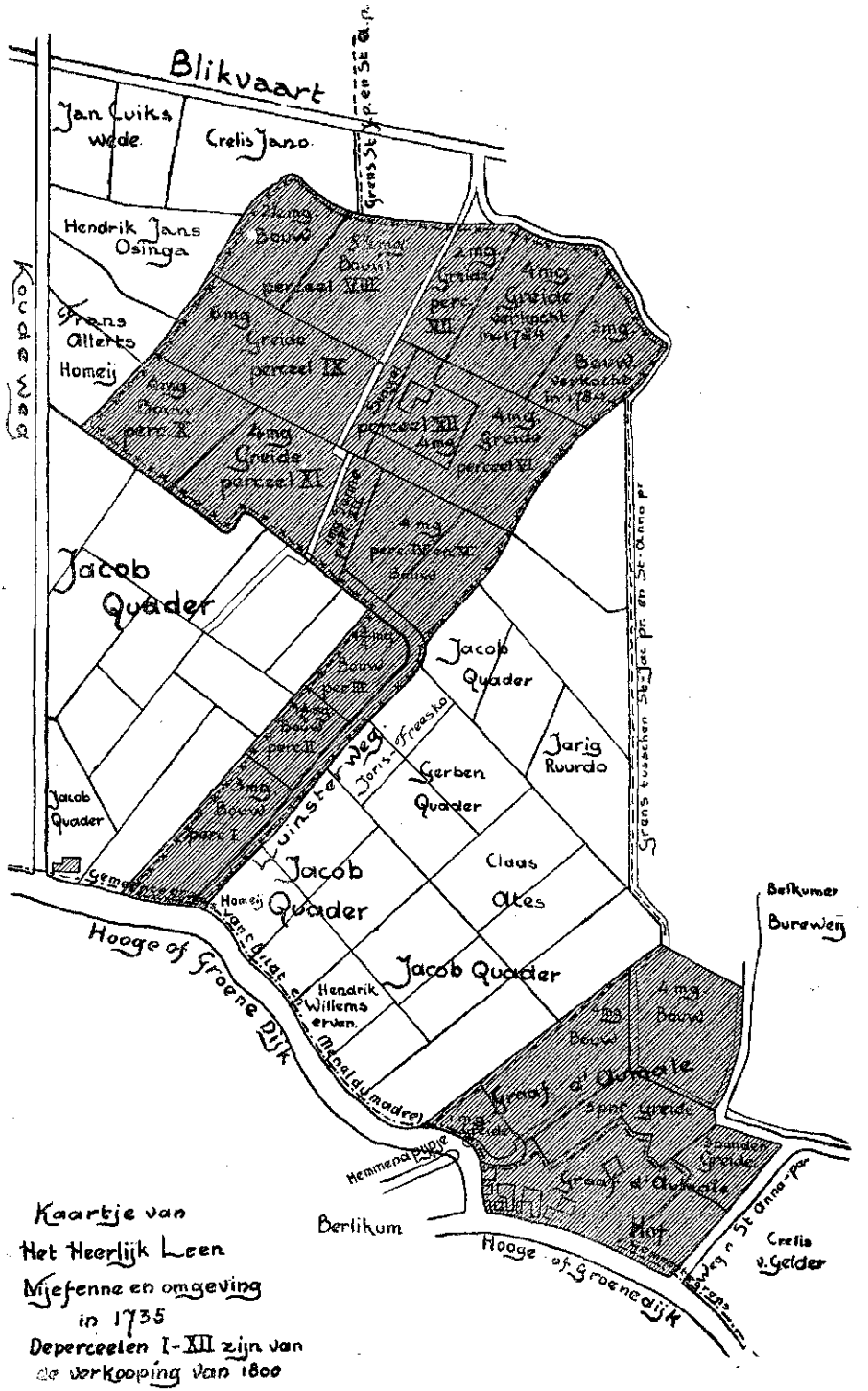

Kaartje van
Het Heerlijk Leen
Nijefenne en omgeving
in 1735
Deperceelen I-XII zijn van
de verkooping van 1800

Lees voor: Crelis Jano — Crelis Jans; voor: Jarig Ruurdo — Jarig Ruurds; voor Joris Freesko — Joris Freerks.

De twee stukken land ten N. van Jarig Ruurds behoorden in 1735 aan Philippus Lucas.

Wumkes.nl

groot en klein het is, zonder dat meting zal plaats hebben, alsmede met reed en drift, voet- en gangpaden, onderhoud van wegen, vaarten, bruggen, zetten, houten steigers, alsmede met Lands-, Deels-, Dijks-, Districts-, Dorps- en verdere lasten, actiën, servituten en gerechtigheden. Alleen bij de perceelen VII, gekocht door de Wassenaars, en XII staat vermeld : vrij van gemeentsomslagen.

4o. De eigendom gaat in bij 't passeeren van den koopbrief ; voor de perceelen I, VI en XII echter op Petri 1801 en voor de huizinge op Mey 1801. 't Loopende jaar huur ten voordeele van den verkooper, des die de Lasten tot dien tijd hoedende.

5o. De koopers mogen met de afbraak der huizinge en schuur niet beginnen, eer de helft der koopsom zal zijn voldaan ; hetgeen voor dat perceel 2 Jan. 1801 geschieden moet.

6o. De Singel, het morgen Fenne, de Reed en de Luinsterweg behooren bij perceel XII. Alle perceelen, ook de in 1784 verkochte, hebben hierlangs vrij reed en drift, des daarvoor betalende 5 st. per morgen in 't jaar aan de koopers van perceel XII, welke laatsten het onderhoud hebben van den Luinsterweg en van de Homeyen aan den Berlikumer en Koudeweg voor $^{43}/_{50}$ gedeelte. (De resteerende $^{7}/_{50}$ dragen natuurlijk de 7 morgen, in 1784 verkocht.)

7o. De perceelen VII — XII hebben bovendien vrij reed en drift naar den Koudeweg over de 4 mg. van den naastleger (in 1735 Frans Allerts ; in 1800 Douwe Pieters).

8o. Van enkele perceelen moet de dam verlegd worden, of een nieuwe sloot gegraven.

Huurders van de geheele 43 morgen van het Goed, benevens van huizinge en schuur, waren in 1798 reeds, tot Petri 1801, Oene Wopkes Tolsma cum uxore.

De huizinge en schuur werd op afbraak gekocht (in perc. XII) door Jacob Tjeerds, timmerman te Minnertsga. In de Leeuw. Crt. van 7 Febr. 1801 biedt hij uit de hand te koop aan : 5 extra schuursbinten, zwaar 15 à 18 duim, hoog op stijlen 22 à 23 voet met klippen, wijd in leegers 32 voet, lang in draaghouten 100 voet met het oversteek ; 13 zware eiken balken, 25 à 26 voet lang, alsmede houten vloeren, zouderplanken, beste binnendeurs-cousijnen, met en zonder paneelsdeuren, schuif-cousijns en pei-cousijnen ; verder een meenigte eiken Ribben en kamersbalken, met eenige vuuren Teelingsbalken, juffers, zwaare eiken kruepelspanten, etc. ; 4 à 500 Fransche

Wumkes.nl

ruiten, 8 à 10 dito groote, en een groot quantiteit Drielingsteen, een linnen kamerbehangsel met Engelsch laken opgeleid ; alles te zien op de Heerlijkheid de Nieuwe Fenne, digt aan Berlicum, waaraan men eerstdaags zal beginnen af te breeken.

En dan in de Leeuwarder Courant van 14 Februari 1801 lezen wij nog : De Secretaris Everhardus van Loon (van Het Bildt 1796—1835) zal op Vrijdag 27 Februari des morgens te 9 uur ten huize van Oene Wopkes (Tolsma), huisman op de Nieuwe Fenne onder St. Jacobipar., bij boedgoed verkoopen : koeien, paarden, een phaeton, een chais, wagens, eerdkarren, ploeg, eiden, landrol, sleeptrog, snijbank, keespars, keernmolen, keern met koperen hoep, 40 mouden, 7 molke vaten, een partij hooi en stroo, twee hiemdoggen, meubelen en huisgeraaden, etc. —

Met 1 Maart was dus de Zathe ontruimd en is men begonnen deze af te breken. Dit was het einde van het Heerlijk Leen Nijefenne.

Aan eenige grachten in 't land en misschien nog wat fundamentsteen in den bodem, is de standplaats van wat eens de zetel der Du Tours is geweest, nog zichtbaar. Anders herinnert niets meer aan den ouden tijd. Sic transit gloria mundi !

Kooten (Friesl.), Januari 1928.

Wumkes.nl

Johan Winkler en het Oera-Linda-Boek,

(een inleidende studie)

door Dr. M. DE JONG Hzn.

Al mei it just net noflik hjitte,
Dat immen mei de roskaem pielt,
Dy wier is, seil hun sizze litte,
As hy mar klear de wierheit fielt . . . .

H. T. VAN WARNERS.

In 1916 overleed te Haarlem op 75-jarige leeftijd de heer Johan Winkler, bekend folklorist, van huis uit geneesheer, van 1865—75 als zoodanig te Leeuwarden gevestigd, waar hij geboren was; beoefenaar van de Friese taal en geschiedenis, in zijn Leeuwarder tijd bestuurslid-bibliothecaris van het *Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde,* de laatst-overgeblevene van hen, die over de wieg van het Oera-Linda-Boek gestaan hadden, als weleer de Pleiaden over Klaasje Zevenster, onbewust van de herkomst van het wicht; hij was getuige geweest van al de tobberij der eerste jaren, van de trage groei van handschrift tot boek. En voor en na de uitgave had hij de eerste schermutselingen over de echtheid meegemaakt en zich niet onbetuigd gelaten.

Winkler's overlijden was een gebeurtenis voor het *Friesch Genootschap* en voor allen, die in Frieslands verleden en Friese cultuur belang stelden. In 1907 immers had Winkler bij het Genootschap in bewaring gegeven een kistje, dat naar zijn zeggen de bescheiden bevatte, die de openbaring zouden brengen van het geheim van het Oera-Linda-Boek. Cornelis over de Linden, de Helderse meesterknecht aan de Marine-werf, was volgens hem de vervaardiger niet.[1]) Wie het dan wel was of waren, zou uit de gedeponeerde stukken blijken . . . . na Winkler's dood.

Want pas dan, zoo had hij bepaald, zou het geheim ontsluierd mogen worden.

Toen nu Winkler van deze aarde verscheiden was, werd het kistje in de bestuursvergadering van 18 Maart 1916 geopend.

Het bleek te bevatten: een aantal brochures, kranten, enz. alle op het Oera-Linda-Boek betrekking hebbende, en voorts een aantal brieven van verschillende personen, de meeste van

---

[1]) Dit werd vrij algemeen aangenomen op gezag van de Kamper taalgeleerde J. Beckering Vinckers.

Wumkes.nl

Verwijs, aan Winkler gericht, benevens een memorie van Winkler's hand. In dit schrijven nu, dat de sleutel tot het geheim moest bevatten, werd beweerd, dat de vervaardigers van het Oera-Linda-handschrift waren: Dr. Eelco Verwijs en zijn academievriend Ds. François Haverschmidt, van 1862–64 predikant bij de Ned. Herv. Gemeente aan Den Helder, daarna te Schiedam, als Piet Paaltjens toen en later algemeen bekend. Scheepstimmerbaas Over de Linden was naar de beschouwing van Johan Winkler niet meer dan de handlanger dier beide heren geweest.

De opbrengst van het kistje was voor het Genootschapsbestuur een grote teleurstelling. Wel is waar was reeds lang te voren bekend geworden, welke personen Winkler op het oog had. In zooverre wist men dus, hoeveel men te wachten had. De teleurstelling, waaraan Mr. Boeles in *De Vrije Fries* uiting gaf [1]), was dan ook meer het gevolg hiervan, dat men verwacht had — en met recht mocht verwachten — dat Winkler, indien ook al geen positieve bewijzen, dan ten minste zoodanige gegevens aan het licht zou brengen, dat zijn opvatting daardoor hoogstwaarschijnlijk, althans aannemelijk gemaakt zou worden.

Dit nu is, we moeten het Mr. Boeles toegeven, niet geschied. De gedrukte stukken brachten natuurlijk geen nieuws; de geschreven stukken echter ook niet; de brieven van Verwijs schenen veeleer in tegenspraak met Winkler's beweren; en de memorie van Winkler zelf. . . . ja, wat bracht die voor nieuws? In hoofdzaak slechts dit: Zij gaf de *persoonlijke* motivering van de mystificatie, die echter voor de beide hoofdaanleggers niet dezelfde geweest zou zijn. Volgens Winkler was het er Verwijs alleenlijk om te doen geweest, de toenmalige archivaris van Leeuwarden, W. Eekhoff, die als geschiedschrijver van Friesland en van Leeuwarden naam had, er in te laten lopen. Bij Haverschmidt zou de bedoeling voorgezeten hebben, het openbaringsgezag van de Bijbel aan te tasten.

Zooverre de laatste betreft, weet Winkler letterlijk niets tot staving van zijn vermoeden bij te brengen; Verwijs' motieven licht hij toe met een aantal mededelingen over de persoonlijke verhouding tussen de stedelijke en de provinciale archivaris-Eekhoff schijnt een man geweest te zijn, die zich in het dagelijks leven door een ietwat afgemeten deftigheid onderscheidde. We

[1]) De Vrije Fries, XXV, bl. 32, vv.

Wumkes.nl

kennen Verwijs, ook uit Verdam's levensbeschrijving, genoeg, om te weten, dat zoo iets onfeilbaar zijn spotlust moest opwekken. Eekhoff, zoo herinnert Winkler, hield hardnekkig vast aan de ouderwetse titulatuur archivar*ius*, schoon toenmaals reeds al zijn collega's zich archivar*is* noemden. Dit moet Verwijs aanleiding gegeven hebben, Eekhoff bij voorkomende gelegenheid „de laatste der archivariussen" te noemen. Een ander maal betitelde hij hem als „Wopke de Profeet".

Verwijs' toeleg met het O. L. B. mislukte, zoo zegt Winkler. Eekhoff liep niet in de val.[1]) Er werd echter een ander slachtoffer gemaakt. Dr. J. G. Ottema, conrector van het Leeuwarder Gymnasium, spande zich uit alle macht voor de zaak, alsof zij de hoogste eer van Friesland gold en rustte niet, voor hij in 1872 het Oera-Linda-Boek, met de vertaling in het Nederlands er naast, uitgegeven had. Verwijs, die jegens Ottema niets kwaads in zijn schild had gevoerd, liet niettemin de zaak op zijn beloop en hield zich verder op een afstand.

Tot zoover Johan Winkler.

In een in het Fries geschreven, zeer lezenswaard artikel[2]) heeft de heer J. J. Hof de opmerking gemaakt, dat degenen, namens wie Mr. Boeles sprak, vermoedelijk onder de indruk van de teleurstelling, Winkler's mededelingen toch wel wat àl te laag hebben aangeslagen.[3]) Deze opmerking is juist, maar ietwat vaag. Ik zou me aldus willen uitdrukken: Men heeft uitsluitend naar objectieve gegevens uitgezien en daardoor voor de subjectieve kant van Winkler's verklaringen geen oog gehad. De objectieve waarde van Winkler's memorie is, zooals ik te zijner tijd zal aantonen, nog geringer dan Mr. Boeles aannam. En evenwel had deze gewicht moeten hechten aan het feit, aan het blote feit, dat een man van eer, als Johan Winkler, die de lijdensgeschiedenis van het begin af meegemaakt had, in zijn ouderdom de behoefte gevoeld heeft, een verklaring af te leggen in handen van hen, die, naar hij veronderstellen mocht, zijn ernst begrepen, en wel in de plechtigste vormen, *bij wijze van testament;* dat deze man negen jaar vrede gehad heeft met zijn uiterste wilsbeschikking, en op hoge leeftijd

[1]) Zoo meende Winkler. Wij weten echter beter.
[2]) It Heitelân, jg. 1923, nrs. 19—23.
[3]) Aldaar, bl. 242.

Wumkes.nl

is overleden zonder een enkel woord herroepen of enige nadere verklaring gegeven te hebben.

Hof zegt: „Ik heb Johan Winkler gekend, lange jaren. Als een goed mens, als een goed Fries, als een aristocraat van de geest, *als een orthodox Christen.*[1]) En ik weet voor mijzelf één ding: die man wenste niet de dood in te gaan met een lichtvaardige beschuldiging van medemensen op de lippen".

Dit getuigenis kan slechts strekken tot versterking van onze opvatting. Derhalve: De ernst en de integriteit van Johan Winkler hadden voor Mr. Boeles een argument moeten zijn — onder beneficie van inventaris natuurlijk — maar tòch een argument. Dat is de subjectieve waarde van Winkler's openbaarmaking, geheel op zichzelf beschouwd.

Uit de mededelingen van Hof betreffende zijn omgang — te Haarlem — en zijn latere briefwisseling met Johan Winkler, blijkt voorts, dat de oude man vele jaren met die Oera-Linda-geschiedenis omgepakt heeft. Ook dit is reeds op zichzelf een belangrijk subjectief gegeven; het bewijst, naast Winkler's ernst en integriteit, zijn nood en zorg.

Acuut werd de kwaal, toen in 1903, na een 25-jarige periode van schijndood, het Oera-Linda-Boek opnieuw in de litteratuur verscheen. In het opstel van F. Bezemer in het tijdschrift *Noord en Zuid*, jaargang 1903, dat in 1907 in de bundel *Nieuws uit Oude Boeken* herdrukt werd, zijn geen nieuwe gezichtspunten geopend. Integendeel! de schrijver behandelt het geval als een curiosum uit de oude doos en bepaalt zich tot een referaat van de opvattingen van Beckering Vinckers.

Winkler voelde zich verontrust. Hij zocht met de heer Bezemer en in het vervolg met ieder, die zich in krant of tijdschrift over het O.-L.-B. had uitgelaten, in verbinding te komen, om invloed uit te oefenen op de zienswijze der schrijvers.[2]) Zoo schreef in de *Oprechte Haarlemsche Courant* Steven Kleykamp (een schuilnaam), wiens identiteit Winkler vergeefs heeft trachten vast te stellen; zoo in *Het Boek*, van tijd tot tijd de stand van zaken opnemende, Dr. Burger; zoo ten slotte de heer Hof, die in *Hepkema* de zaak had aangeroerd.[3]) Er was iets,

[1]) It Heitelân, bl. 257. Cursivering van Hof.
[2]) Aldaar, bl. 244.
[3]) Aldaar, bl. 243.

Wumkes.nl

dat Winkler dreef, om voor dezen allen en o.a. ook voor de heer J. T. Eekhoff, die in 't bijzonder werk maakte van het O. L. B.[1]), een tip van de sluier op te lichten, door soms één, maar ook wel eens — zoo aan de heer Eekhoff — beide de hoofdschuldigen aan het drogwerk met name te noemen. Zoo kwam het, dat Winkler's bedoelingen, wat de personen betreft, al lang geen geheim meer waren, toen het kistje geopend zou worden. Deze zooveel onrust verradende, onderhandse schrijverij, een vreemd en abnormaal verschijnsel bij een man, die zooveel gepubliceerd had als Johan Winkler, leidde niet tot het doel, had veeleer een averechts resultaat. Daardoor werd hem die Oera-Linda-historie tot een obsessie, waarvan hij zich tot elken prijs bevrijden wilde. In 1906 schreef hij aan Hof, dat hij bezig was alles na te snorren, wat met het O. L. B. in betrekking stond. Dat zijn de voorbereidende maatregelen voor zijn Oera-Linda-testament.

Zoo hoopte Winkler voor goed de boze geest te bannen, die hem zoo lang gekweld had en zijn laatste levensjaren te vrijwaren tegen ergernis. Sterk kwam dit uit in 1912, toen Hof in April en Juni twee artikelen schreef over het O. L. B. in het *Nieuwsblad van Friesland*. „Daarmee is die verdrietige zaak, die nu al 45 jaar mij veel verdriet en ergernis gegeven heeft, opnieuw opgehaald", schrijft Winkler. Het is haast roerend hoe hij zijn jongere vriend verzoekt, alles te doen, wat hij als redacteur *kan* doen, om te verhinderen, dat er nu verder over die kwestie geschreven wordt. Hij heeft immers te Leeuwarden zijn testament doen neerleggen. „Zoo graag wilde ik, dat men maar enkele jaren wilde wachten . . . ." [2])

Men mag wel aannemen, dat de heer Hof, wanneer hem toentertijd de betekenis van Winkler's depositie te Leeuwarden *voor Winkler zelf* bewust geweest was, bedoelde artikelen voorlopig in de pen gehouden had. Want dàt is het, wat wij hier uitdrukkelijk moeten vaststellen: bij alles, wat het verder mag zijn of niet mag zijn, is Winkler's testament in elk geval een hyper-subjectieve en, door de plechtige inbewaargeving van het kistje, *een symbolise verlossingsdaad*. Dit verklaart voldoende, hoe Winkler zich tevreden kon stellen met zoo'n pover „bewijs"-

[1]) Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen, VI, 1908, bl. 237, vv.
[2]) It Heitelân, bl. 255.

Wumkes.nl

materiaal. Komt enerzijds de objectieve waarde daarvan nu nog sterker in verdenking, anderzijds wordt de subjectieve waarde ervan niet weinig versterkt. Wij mogen derhalve Winkler niet scheiden van die gegevens; hij heeft het zelf ook niet gedaan. Wij moeten m. a. w. het subject-Winkler *mede* tot object maken, d. w. z. de gegevens van het kistje niet anders beschouwen dan in verband met Winkler zelf. Dit geeft al aanstonds het volgende inzicht: Er bestond bij de mens Johan Winkler een diepe, een levende, een heilige, haast religieuze overtuiging, dat alles, wat Beckering Vinckers in schijnbaar strenge bewijsvoering met overdaad van materiaal betoogd had, op drijfzand rustte en dat — om het minste te noemen en binnen Winkler's ervaringsgebied te blijven — Eelco Verwijs willens en wetens een onecht stuk, aan welks ontstaan hij mede schuldig was, de kring van het *Friesch Genootschap* binnengesmokkeld had. Deze, op inwendige ervaring berustende overtuiging is, wel te verstaan, *niet* te houden voor een *mening*, ge grond op enkele meer of minder betwistbare gegevens. Zulk een *mening* over de oorsprong van het O. L. B. zou voor ons volkomen waardeloos zijn. Neen, het gaat om een stuk leven, om het pond vlees, dat deze zaak van de oude man gevergd had.

We zullen nu in de eerste plaats de vraag stellen, die ook Hof zich gesteld heeft: Waaròm heeft die duistere zaak de oude Winkler zoo gekweld?

Wij zullen niet ontkennen, dat het hem niet onverschillig geweest is, of hij bij de goedgelovigen, dan wel bij de echtheidontkenners ingedeeld werd. Zoo zond hij nog in latere jaren aan Dr. Burger een exemplaar van de Leeuwarder Courant van Sept. 1871, bevattende een artikel van zijn hand, waaruit overduidelijk bleek, dat hij niet in de val gelopen was, in *die* val tenminste niet. Maar er is toch geen redelijke grond, om aan te nemen, dat Winkler's onrustige bedrijvigheid van 1903 en volgende jaren ten doel had zijn critise naam te redden. Wie had die aangetast? Niemand. En Bezemer zeker niet. Trouwens, de kwestie van echtheid of onechtheid wàs toen voor niemand een kwestie meer. Verder smeedt men geen *nieuwe* hypothese, als men *oud* inzicht bewijzen wil, en dan vooral geen hypothese, die zijn eigen critise naam volstrekt niet onaangetast laat. Want dit moeten we goed in 't oog houden: *De Verwijs-*

Wumkes.nl

hypothese plaatst Winkler zelf in de rol van gedupeerde en is bovendien een verloochening van al wat hij vroeger zelf over de kwestie geschreven had.

Om met het laatste te beginnen: Winkler had indertijd het resultaat van Beckering Vinckers' onderzoek naar de schrijver volkomen aanvaard, zooals hij zich ook van ganser harte had aangesloten bij diens kritiek op de taal van het O. L. B. Dit komt in de eerste plaats tot uiting in een artikel van zijn hand in *De Nederlandsche Spectator* van 1877.[1]) Het was geschreven naar aanleiding van een voorafgaand anoniem stuk, waarin o.a. de volgende zinsnede voorkwam:

„In die dagen was de familie Over de Linden groot en het boek beroemd. Van alle kanten kwam men als in pelgrimage naar Den Helder om het eerbiedwaardig overblijfsel te zien".

„Zelfs in een stad in ons dierbaar vaderland was het gansch niet de bon ton aan de echtheid te twijfelen".

Die stad was Leeuwarden. En nu „stak" het Winkler *toentertijd* ongetwijfeld, dat hij bij de goedgelovige Leeuwarders ingedeeld werd.

Om te laten uitkomen, dat niet álle Leeuwarders zich bij de neus lieten nemen, gaf hij een geregeld overzicht van wat hij in de handschrift-affaire gedaan had. Hij had opdracht gekregen van het *Friesch Genootschap* om het door Verwijs genomen afschrift van het O. L. B. op taal en inhoud te onderzoeken. In zijn — zeer sober — verslag[2]) had Winkler verklaard, dat het handschrift hem zeer verdacht voorkwam; dat de inhoud allervreemdst, deels mythologies, deels histories en de taal ten dele Oud-Fries was, maar dat er ook uitdrukkingen in voorkwamen, die van jonge dagtekening schenen te zijn, schoon hij geen antwoord kon geven op de vraag, wanneer, door wie en met welk doel het handschrift zou zijn vervaardigd. Nu — 1877 — kon hij er aan herinneren, dat hij en zijn vriend Gerben Colmjon, Verwijs' opvolger aan het Provinciaal Archief, reeds in 1871 polemiek gevoerd hadden met de verdediger van de echtheid tot het uiterste, de latere uitgever Dr. J. G. Ottema. Met zeer doorzichtige bedoeling kon hij gewag maken van Ottema's toorn over zijn hardnekkige ongelovigheid.

---

[1]) Het artikel is gedagtekend 14 Maart. Ook in het kistje gedeponeerd.

[2]) Verslagen van het Friesch Genootschap, bl. 202.

Wumkes.nl

In een van zijn brochures had Ottema Johan Winkler gesignaleerd als de man, die in plaats van te zeggen: „Ik weet het niet", er de voorkeur aan gegeven had, zijn onkunde te bemantelen met een waanwijze minachting voor het Oera-Linda-Boek. Ottema had Winkler naderhand wel zijn verontschuldigingen aangeboden [1]), maar deze had zich de zaak zoo aangetrokken, dat hij zich genoopt gevoelde, af te treden als bestuurslid-bibliothecaris van het Friesch Genootschap.

Zoodat Winkler zelfs min of meer de houding aannam van een slachtoffer van zijn ongeloof aan de echtheid van het O. L. B.

Vrees voor zijn critise naam, het motief, dat Hof ten onrechte aanneemt voor Winkler's bedrijvigheid na 1903, deed dus toentertijd nog zijn volle werking. En Winkler gebruikte het juiste, het aangewezen middel, om het postvatten van verkeerde meningen te zijnen opzichte tegen te gaan: de publicatie. [2])

In genoemd artikel komt reeds uit, hoe hij zich bij voorbaat aansloot bij Beckering Vinckers' resultaten in zijn onderzoek naar de schrijver, wiens aanstaande ontmaskering hij zelfs het begin van het einde noemt. [3])

Hoe volkomen Winkler door Beckering Vinckers overtuigd werd, blijkt echter nergens beter uit dan uit een artikel van Winkler's hand in „Ostfriesisches Monatsblatt" van Juni 1877.[4]) Van 't boekje van B. V. heet het: „Man kaufe sich nur getrost das Büchlein und wird sich nachher über die $1^1/_2$ Mark, welche es kostet, gewisz nicht beklagen". En verder: „Dieser und jener und vorab Dr. J. G. Ottema, der gar zu arg durch den Betrug mitgenommen und angeführt ist, hat dieses seiner eigenen schwachen Kritik zu danken. Kein Mann von tüchtiger Wissenschaft doch hat sich, so bald das ganze Oera-Linda-Buch zu lesen war, anführen und mitnehmen lassen". „Am Ende, wir Friesen können uns Glück wünschen, dasz endlich durch Dr. J. Beckering Vinckers' Bemühungen das Rätsel des vielbe-

[1]) Deze verontschuldigingsbrief behoorde tot de inhoud van het kistje.

[2]) Vergelijk hiermee zijn handelwijze na 1903.

[3]) Beckering Vinckers' brochure *Wie heeft het Oera-Linda-Boek geschreven?* was toen nog niet van de pers. Zij verscheen nog hetzelfde jaar (1877). Winkler was van de komst der brochure op de hoogte.

[4]) Ook in het kistje gedeponeerd.

Wumkes.nl

sprochenen, berüchtigten Oera-Linda-Buchs für jeden Unbefangenen, für jeden Verständigen vollständig gelöst worden ist."

Duidelijker kon het niet gezegd worden. Het was in deze tijd, dat Winkler zelfs met Beckering Vinckers in vertrouwelijke correspondentie stond, één van zin in de Oera-Linda-zaak, zoo zelfs, dat B. V. Winkler kon aansporen de zaak eens in Friesland ter hand te nemen. [1])

Welk een minachting voor kritiekloze mensen als Ottema, die eigenlijk niet beter verdienen, dan hun geschiedt! Hoe duidelijk klinkt daardoor heen de toon: Ik dank u, dat ik niet ben gelijk deze. Die toon van blijde verzekerdheid zou eerst gesmoord moeten worden, voor er plaats kwam voor de theorie-Verwijs-Haverschmidt.

Verwijs — ach, hoe ver was Winkler er toenmaals van af, in hem de bedriegelijke vervaardiger van het O. L. B. te zien, zooals hij later deed. Toevallig had hij zijner in datzelfde Spectator-artikel gedacht.

Na opgemerkt te hebben, dat iedere Fries, in Friese taal en geschiedenis niet onbedreven, met hem tot dezelfde conclusie van onechtheid gekomen zou zijn, vervolgt hij: „Ja, dat Dr. Eelco Verwijs 't eerst eenige bladen van 't O. L. B. bij 't Friesch Genootschap van Geschied- Oudheid- en Taalkunde ter tafel bracht, is waar. Maar Dr. Verwijs is geen Fries en (ni fallor) met de eigenaardigheden der Friese taal niet zoo vertroud, om daardoor reeds terstond tot d'ontdekking van de valschheid van 't O. L. B. te kunnen komen. Voor zooverre ik weet, heeft-i dan ook nooit d'echtheid van 't O. L. B. onvoorwaardelijk verkondigd, noch verdedigd. Dat-i in 't begin twijfelde, 't bewijst eenvoudig, dat-i zelve te eerlijk was, om terstond zo grote oneerlijkheid bij een ander, bij den schrijver-eigenaar van 't handschrift, te kunnen vermoeden".

Ziedaar, Verwijs' rechtschapene onkunde onder de welwillende bescherming van de Friese expert Winkler. Hoe beschamend moet het voor deze geweest zijn, tot de erkentenis te komen — hoe dan ook — dat die onbevoegde het ding, dat hij niet beoordelen kon!.... zelf tot aanzijn geroepen had. Hoe meedogenloos hard en snijdend moet hem Verwijs' spotlach in de oren geklonken hebben. Daarbij voegde zich het besef, dat die Verwijs hem, juist hèm had uitgekozen voor het onderzoek

[1]) Blijkens brieven, in het kistje gedeponeerd, doch niet gepubliceerd.

Wumkes.nl

van het manuscript. Want dat het Friesch Genootschap Winkler met het uitbrengen van rapport belast had, *was geschied op voorstel van Verwijs.* [1]) In welk licht moest hem nu zijn correspondentie met Verwijs verschijnen, diens vertrouwelijke brieven, diens pogingen om hem te overreden, het O. L. B. te vertalen!

Kunnen we er nog wel één ogenblik aan denken, dat Winkler zijn Verwijs-Haverschmidt-hypothese geopperd zou hebben, omdat het hem hinderde, dat zijn krities vermogen in twijfel getrokken was? Neen, die hypothese, geworteld in diepe, zeer diepe ervaring, is *voor hem* geweest een smartelijke erkenning van de waarheid.

De man, die voor „zijn naam" niet beter had kunnen doen dan te zwijgen, heeft zonder enige andere dan inwendige noodzaak, maar uit een *noodzaak*, een tafereel van de Oera-Linda-historie gegeven, dat hem zelf deed zien in de rol van dubbel gedupeerde, van de onkritise, de goedgelovige naprater van Beckering Vinckers, en in de rol van slachtoffer van Eelco Verwijs. Wel mocht hij zich nu herinneren, wat hij eens van Ottema geschreven had, die „gar zu arg durch den Betrug mitgenommen und angeführt" was, maar dit „seiner eigenen schwachen Kritik" te wijten had.

Wat Winkler uitsprak, waren derhalve geen losse beweringen, was geen ijdel, op sensatie belust gepraat van loslippige ouderdom, tevens dienende om hemzelf in een schoner licht te plaatsen; neen! *ondanks zich zelf* is Winkler gekomen tot het uitspreken van datgene, wat zich als onafwijsbare waarheid aan hem had opgedrongen.

De kategorise imperatief!

Daarin nu ligt de betekenis van zijn verklaringen, *echter alleen voor zooverre wij mogen aannemen, dat zij op die inwendige ervaring berusten.*

Welk een tegenstelling tussen Verwijs' rechtschapene onkunde in de Spectator en zijn duivelskunsten van later. Welk een afstand tussen die hovaardige, lichtelijk waanwijze uitspraak, waarin, met voor Friezen van vroeger en later tijd eigenaardige mentaliteit, onbevoegdheid van niet-Friezen verkondigd wordt, om in zaken, Friesland betreffende, mee te spreken — en deze

[1]) Verslagen van het Friesch Genootschap, 1869—70, bl. 190 en 195.

Wumkes.nl

openbaring, die in haar diepste wezen niet anders was dan de schaamtevolle erkentenis van *eigen* jeugdige onkunde, dwaling en misvatting!

Hoe diep een val van de rustige hoogte eener zelfbehaaglijke zekerheid, niet als Ottema en zooveel anderen, het slachtoffer te zijn van een domslimme falsaris tot in de diepten van de twijfel en het knagend besef, door deze zelfgenoegzaamheid de dupe geworden te zijn van een falsificator, met wie hij a. h. w. onder één dak gewoond had!

Een lange tijd van worsteling, van tegenspartelen moet daar tussen liggen, een tijd van uitvluchten en zelfbedrog. Het woelde en gistte in Winkler, maar hij hield zich gesloten. Hof, met wie hij op vertrouwelijke voet stond, heeft meer dan eens gepoogd, hem over 't Oera-Linda-Boek aan het spreken te krijgen. Vergeefs. Over „dat sleaue boek" liet hij zich toen nog niet uit. Nadat echter sinds 1903 het O. L. B. een wederopstanding beleefd had en er beschouwingen in het oude genre verschenen; toen men Beckering Vinckers — nu histories geworden — voor feuilletonnistise en antiquarise doeleinden begon uit te buiten toen werd het voor Winkler een gewetenszaak, of hij dat kwaad mocht laten voortwoekeren.

Er zijn tekenen, die er op wijzen, dat Winkler — ondanks ommeslag van waanwijsheid tot contritie — nimmer tot de rechte zelfkennis in dezen gekomen is. Ware dat wel het geval geweest, hij had de ganse Oera-Linda-historie weten te objectiveren en daardoor zich zelf de rust verschaft, waarnaar hij zoozeer, maar vergeefs verlangde. Hoogstwaarschijnlijk zou hij dan ook wel eenige positieve aanwijzingen hebben kunnen geven, die aanvaard zouden zijn. Winkler is echter nimmer boven het Oera-Linda-Boek uit kunnen komen. Vandaar dat hij getracht heeft, zich zelf te sparen, zooveel mogelijk. In zijn memorie stelt Winkler het voor, alsof Verwijs — toen deze hem brief op brief schreef, om hem aan het vertalen te krijgen — hem eigenlijk in vertrouwen had willen nemen, hetgeen echter op zijn oprechte eenvoud afgestuit zou zijn. Zoo iets is volstrekt uitgesloten; men leze aandachtig Verwijs' brieven en herinnere zich Winkler's pedante grootspraak van 1877. Winkler verweert zich door de gedachte van *medeplichtigheid* slechts tegen de voor hem zooveel hinderlijker, van onbewust *werktuig* geweest of als zoodanig bedoeld te zijn De gedachte, door Verwijs ge-

Wumkes.nl

bruikt te zijn, heeft hij zoo ver mogelijk van zich gehouden. Opmerkelijk zijn zijn zeer sympathieke woorden aan het adres van den heer Eekhoff, volgens Winkler het eigenlijk bedoelde slachtoffer. Winkler kòn meegevoelen met Eekhoff, achter wiens rug hij zich schuilhoudt. Want hij mocht het nu boven allen twijfel achten, dat Verwijs hem, als rapporteur en vertaler, *een hoofdrol had toebedeeld* in de tragi-comedie. [1]) Verwijs moet gedacht hebben, dat de jonge, onervaren, wellicht wat pedante amateur-filoloog, zich door die onderscheiding vereerd zou gevoelen, een handig werktuig voor zijn doeleinden.

Zulke gedachten mogen het geweest zijn, die om toegang aangeklopt hebben bij de oude, verontruste Winkler. Hij heeft het echter niet over zich kunnen verkrijgen, de waarheid in deze gedaante te zien, hard en ongesluierd.

Toch is het merkwaardig, dat de stukken, die ons in staat stellen tot een oordeel over Winkler's vroegere denkbeelden, zooals Spectator-1877 en Ostfriesisches Monatsblatt, met vele andere door Winkler in het kistje gedeponeerd zijn, bij zijne, hem zelf verschonende memorie, evenals de belangrijke brieven van Verwijs. Winkler verschaft dus wel de middelen tot interpretatie van zijn memorie en dient weer, ondanks zich zelf, de waarheid. [2])

Wij hebben in het bovenstaande alleen met Verwijs rekening gehouden, alsof de theorie niet Haverschmidt naast Verwijs gesteld had. We zullen daar rekenschap van moeten geven. Vooreerst geeft Winkler niet de minste positieve aanwijzing op Haverschmidt's medeplichtigheid. Ten twede heeft hij in de waardering van Haverschmidt's motieven sterk geweifeld, zooals ook uit de mededelingen van de heer Hof blijkt. Pas in het laatste halfjaar, voorafgaande aan het Oera-Linda-testament, is hij tot de overtuiging gekomen, dat het Haverschmidt er om te doen geweest is, het gezag van de Bijbel aan te tasten. [3]) Ten derde weten wij van geen enkel persoonlijk

[1]) Zie Verslagen van het Friesch Genootschap 1869—70 bl. 190 en 195 en in De Vrije Fries, XXV, bl. 50.

[2]) Daarom is het te betreuren, dat in de De Vrije Fries XXV met de andere stukken niet een volledige inventaris van Winkler's kistje gepubliceerd is.

[3]) It Heitelân, bl. 244.

Wumkes.nl

contact van Winkler met Haverschmidt, dat de mogelijkheid van inwendige ervaring, van intuïtief weten open laat, hetgeen in zijn verhouding tot Verwijs juist een moment van betekenis moet geweest zijn. Wat Winkler over Haverschmidt — en Over de Linden — gezegd heeft,is hoogst waarschijnlijk niet meer dan een verstandelijke hypothese geweest, voortkomende uit deze overleggingen, die iedereen maken kan: Haverschmidt was een academievriend van Verwijs. Hij is predikant aan Den Helder geweest. Daar kwam hij in aanraking met Over de Linden. — Met zulke overleggingen geraakte Winkler echter buiten zijn eigenlijk ervaringsgebied. In hoeverre deze waard zijn een punt van onderzoek uit te maken, onafhankelijk van de persoon Winkler, zij daargelaten. Binnen Winkler's ervaringsgebied was echter slechts plaats voor een Verwijs-theorie. Het komt mij voor, dat we in Winkler's streven, om ook anderen dan Verwijs in de ontstaansgeschiedenis van het O. L. B. te betrekken, weer een onbewuste poging moeten zien om zichzelf te neutraliseren.

Hoe is de grote ommeslag in Winkler's denkwijze ten aanzien van het O. L. B. en zijn ontstaan te verklaren? Het is moeilijk daarop een bepaald antwoord te geven, want Winkler heeft alles achterwege gelaten, wat ons in staat had kunnen stellen, ons daarover een oordeel te vormen. Deze omstandigheid wettigt het vermoeden, dat we hier staan voor een *in hoofdzaak* intern psychies proces, d. w. z. dat naar alle waarschijnlijkheid slechts weinige en geringe feiten invloed op Winkler's denkwijze gehad hebben; dat andere combinatie van reeds aanwezige elementen, onder invloed van studie, levenservaring en veranderde omgeving, bovenal onder invloed van een veranderde opvatting van het *karakter* van het O. L. B. een *vermoeden*, ten slotte een *overtuiging* gevormd hebben, waarvoor hij a posteriori de nodige bewijsstukken heeft trachten bijeen te brengen. (Winkler spreekt van „stille nasporingen"), wat hem zelfs niet in de verte gelukt is.

Als ik wel zie, dan moet een heel vaag gevoel van beetgenomen te zijn, reeds uit de eerste dagen van het O. L. B. dagtekenen. Dit is dan mede oorzaak geweest van Winkler's dralen (het duurde een jaar voor hij met zijn onnozel verslagje gereed was). Men weet, dat er reeds destijds te Leeuwarden

Wumkes.nl

waren, die zeiden: „Het zal een grap van Verwijs zijn".[1]) Dit primaire gevoel is dan onder een zware voorstellingenlast bedolven geraakt. Vermoedelijk is Ottema's gezag en ernst en macht van feitenmateriaal daar niet vreemd aan, al was die dan ook *pro*. Ottema's hardnekkige verdediging moest bij zijn tegenstanders, vooral bij Friezen, die zijn ernst kenden en waardeerden, toch ongetwijfeld de indruk achterlaten, dat in het O. L. B. een man met bijzondere kwaliteiten aan het werk geweest was, degelijk en ernstig, zoodat de gedachte aan platte beetnemerij verworpen moest worden. Eindelijk ontsloeg het geharnast betoog van Beckering Vinckers hem van alle overgebleven scrupules. Winkler's Spectator-artikel bevat daarom waarschijnlijk ook een element afrekening van de schrijver met zich zelf, met zijn twijfelingen, zijn geheime vrees. Inderdaad, hij heeft zich *gaarne* door Beckering Vinckers laten overtuigen.

In hetzelfde jaar 1877 plaatste Winkler in *De Navorscher* [2]) een stukje, dat als een aanvulling van B. V.'s bewijzenmateriaal bedoeld was. *Een Voorlooper van het O. L. B.* heet het. Daarin wees hij als hoofdbron aan een werk van de Vlaamse raadsheer Charles Joseph de Grave, getiteld: *République des Champs Elysées ou Monde ancien,* Gent, 1806, welk werk volgens Winkler zóózeer met het O. L. B. overeenstemde, dat hij het ene niet anders kon beschouwen dan als een navolging van het andere. Elders kom ik op dit werk terug. Hier willen wij alleen maar vaststellen, dat Winkler — hij had het wel even mogen vermelden — deze suggestie niet aan zich zelf verschuldigd was. Zij was afkomstig van Jules Andrieu, die in *The Academy*, van 17 Juni 1876, het O. L. B. en genoemd boek van De Grave, meende te kunnen afleiden uit een gemeenschappelijke bron: een Zweeds werk van Olof Rudbeck, Upsala, 1679, getiteld: *Atland eller Mannheim.* Deze theorie (Beckering Vinckers' onthullingsbrochure was nog niet verschenen), werd door Taco H. de Beer in het weekblad *Euphonia* van 24 Juni d.a.v. (no. 13) aan het Nederlandse publiek medegedeeld. Beckering Vinckers had schijnbaar deze suggestie versmaad of ge-

---

[1]) Dr. C. P. Burger in Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen, jg. 1907.

[2]) De Navorscher, 1877, bl. 115.

Wumkes.nl

negeerd. Uit een brief van hem aan Winkler [1]) blijkt, dat hij er wel rekening mee gehouden had, doch dat het desbetreffende gedeelte ten offer gevallen is aan de bekrompenheid van de drukker. Winkler in elk geval acht Andrieu's aanwijzing een andere bejegening waard. Hij meent die met B. V.'s resultaten in overeenstemming te brengen door De Grave niet naast, maar boven het O. L. B. te plaatsen. [2]) Dat Ottema in het bezit was van een De Grave, vindt Beckering Vinckers hoogst belangrijk, evenals blijkbaar Winkler. Er is niet veel aandacht aan Winkler s stukje in *De Navorscher* geschonken. De schrijver is trouwens in gebreke gebleven, zijn opvatting nader te demonstreren. De onmogelijkheid, om zijn stelling waar te maken, moet hem, ondanks enige overeenkomst in algemene trekken, toen het er op aan kwam, spoedig gebleken zijn. Toch geloof ik, dat het nadenken over dit zonderlinge boek van De Grave, dat een fantastise ideaal-republiek plaatste aan de monden van de Rijn; dat alle beschaving van daar deed uitgaan; dat 't eiland Schouwen maakte tot het eiland van Circe, verblijfplaats van Ulysses, die respectievelijk hun namen zouden geleend hebben aan Zierikzee en Vlissingen [3]) — zeer veel heeft bijgedragen om Winkler het ware karakter van het Oera-Linda-Boek te openbaren.

„Een sleau boek" noemde hij het later, d. w. z. een mal, dwaas, vreemd boek vol flauwe... gekheid. Dat was al veel gewonnen, want schoon eenzijdig, deze opvatting ging boven Beckering Vinckers' resultaten uit en wees de weg naar de oplossing. Zoo heeft De Grave ongetwijfeld de smorende invloed van Beckering Vinckers bij Winkler helpen te niet doen.

Heeft Winkler Verwijs nog een keer ontmoet in de drie levensjaren, die de laatste nog restten, b.v. op de vergaderingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, waarvan ook Winkler sedert 1875 lid was? En heeft hij daar nadere suggesties ontvangen? Het is mogelijk, maar onbewijsbaar.

Eén belangrijke factor moeten wij nog in rekening brengen.

[1]) In het kistje.

[2]) Andrieu nam aan, dat het O. L. B. in 't laatst van de 17de eeuw uit Rudbeck's werk afgeleid was. Dit is met B. V.'s opvatting niet te rijmen.

[3]) Vgl. de zotte plaatsnamen-afleidingen in het O.-L.-B.: *Leiden* uit *Lydasburcht* (van de half-godin Lyda), enz.

Wumkes.nl

In hetzelfde jaar 1877 had Winkler Friesland metterwoon verlaten en zich te Haarlem gevestigd. Zijn veeljarig verblijf in Holland, waar hij niet onder de onmiddellijke invloed van een Friesland en elkander verheerlijkende geleerdenkring stond; waar hij met Nederlandse geleerden en Nederlandse wetenschap in aanraking kwam en zijn Friese aspiratiën tot Groot-Nederlandse wist om te vormen, moet op de algemene kleur van zijn denken van groten invloed geweest zijn. Daar begon het duister voor hem op te doemen, wat hem wel nimmer als klare, objectieve waarheid voor ogen gestaan heeft: dat de Friese wetenschap een halve eeuw bij de Hollandse ten achter was; dat de wetenschappelijke kritiek daar geen reiniging gebracht had; dat nieuwere inzichten op het gebied van taal en historie aan Friesland voorbijgegaan waren en nieuwe methodes van onderzoek daar geen ingang hadden gevonden. Friesland met zijn in vele opzichten eigene cultuur miste nu zijn Athenaeum, dat een schakel had kunnen vormen met de Hollands-Nederlandse wetenschap. De Bibliotheek was naar Leeuwarden gegaan, en een Buma, die de Buma-bibliotheek en de Buma-lenen gesticht had, mocht er van gedroomd hebben, Leeuwarden tot het brandpunt van een hoge Friese cultuur te maken; het *Friesch Genootschap* mocht zich met ijver wijden aan zijn taak van voornaamste drager dier cultuur, Leeuwarden was geen toonaangevend centrum geworden, dat op een lijn te stellen ware met de grote Nederlandse centra van wetenschap en kunst, — en de prestaties van het *Friesch Genootschap* waren niet in overeenstemming met de aanspraken, die men stilzwijgend of luide genoeg deed gelden.

Dit moet Winkler langzamerhand tot half-bewustheid gekomen zijn door zijn langdurig verblijf in Holland. Vreemde schamplichten zag hij spelen over het Oera-Linda-Boek, dat de hoogheid en de oudheid van de Friese stamcultuur zoo buitensporig verhief, met schijn van ernst, ja, met niet meer dan een schijn, want de frivole toon van het „sleaue boek" klonk steeds scheller en hatelijker voor hem op.

Naarmate voor Winkler's besef de klove tussen Friese werkelijkheid en het Friese ideaal dieper werd, onthulde zich voor hem het ware karakter van het Oera-Linda-Boek. Steeds duidelijker hoorde hij daarin de lach schateren van Mephisto, die de Friezen deze drogbeelden voor ogen getoverd had, zooals hij weleer de

Wumkes.nl

verblufte stamgasten im Bremer Ratskeller deed, toen zij elkaars neuzen voor kersen hielden en begonnen te „raufen" [1]), zooals hij nu de Friezen met satanies genoegen had zien plukharen.

Wie was de spotgeest, „naneef van den vader der logenen", gelijk Verwijs eenmaal Cornelis over de Linden betiteld had? Wie was de vreemde geest, die buiten en boven die relatief ietwat achterlijke cultuur stond; die haar in haar kracht en zwakheid, haar tendenzen en idealen, haar middelen en doeleinden zoo volkomen doorgrond had?

Het was dezelfde Eelco Verwijs, die schoon in aanzienlijke betrekking de Genootschapskring binnengetreden, als geen Fries zijnde, in zaken, Friesland betreffende, *niet voor vol* werd aangezien; de aartsspotter, die deze behandeling uit de hoogte — niet alleen het jonge amateurtje Johan Winkler veroorloofde zich die houding — met de pijlen van zijn vernuft betaald zette.

Het gevoel voor deze situatie is Winkler langzamerhand gekomen. Hij, Verwijs, moest de man geweest zijn, die hen allen doorzien en hen allen om de tuin geleid had.

Tal van kleine feitjes uit de voorgeschiedenis van het O. L. B. lieten tot schrik van Winkler een nieuwe duiding toe . . .

Dat Winkler niet alles scherpomlijnd voor zich gezien heeft, is ten dele het gevolg van zijn tegenspartelen, van zijn persoonlijk verweer tegen de rol van dupe. Maar toch ook hiervan, dat hij, de arts-dilettant-taal- en geschiedkundige, zelfs later, niet ver genoeg boven en buiten die kringen stond, en hun tendenzen en idealen niet voldoende wist te verloochenen. Zoo bleef hij bij zijn beoordeling van de situatie aan de *personen* hangen. Zijn ganse visie was ingesteld op de tegenstelling tussen Eekhoff en Verwijs.

Hij zag niet, wilde niet, en kon ten dele ook niet zien, dat het antagonisme tusschen de archivaris en de archivarius *symptomaties* was. En zijn haat concentreerde zich op het „sleaue boek", dat hij met zijn voelen gepeild had . . . tenslotte, — maar niet met zijn denken omvat.

---

[1]) Goethe, Faust.

Wumkes.nl

Tooneelgezelschappen te Harlingen.

door P. LEENDERTZ JR.

Over het geestelijk leven in vroegeren tijd buiten de groote steden weten wij maar heel weinig. En toch is het van groot belang, wanneer wij de beschavingsgeschiedenis van het geheele Nederlandsche volk willen kennen. Bij de schaarschheid der gegevens, die bovendien meermalen zeer verstrooid liggen, is het echter in den regel zoogoed als onmogelijk eene eenigszins volledige beschrijving te geven van eenig hiertoe betrekkelijk onderwerp. In allen gevalle moet eerst het verstrooide bijeengebracht worden. Daartoe deel ik hier mede, wat mij van het tooneel te Harlingen in de tweede helft der 18e en het begin der 19e eeuw bekend geworden is, in de hoop, dat anderen dit zullen aanvullen. Vooral zij, die de beschikking hebben over de nagelaten papieren van Simon Stijl en van met hem bevriende familiën te Harlingen, zullen daartoe in staat zijn.

De man, die in de 2e helft der 18e eeuw te Harlingen voor het letterkundig leven in het algemeen, en voor het tooneel in het bijzonder, van de grootste beteekenis was, is Simon Stijl. Eene goede levensbeschrijving van hem zou dus tegelijk de geschiedenis van het letterkundig leven in zijne woonplaats zijn. Maar zulk eene levensbeschrijving ontbreekt nog, al geven Scheltema [1]) en Ottema [2]) daarvoor heel wat bijzonderheden. Vooral ontbreekt ons eene goede bibliografie van Stijl's werken.

---

[1]) *Levensschets van Simon Stijl, door Jacobus Scheltema. Gevolgd van twee lijkzangen.* Amsterdam, 1804.

Zonder de lijkzangen is deze herdrukt in Scheltema's *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* I, 1e stuk, Amst. 1817, bl. 162—189.

Eene fout bij vele schrijvers is, dat zij 24 Mei als sterfdag noemen i. p. v. 31 Mei. Scheltema zegt n.l. dat Stijl op 24 Mei eene beroerte kreeg en eenige dagen later stierf. De juiste datum blijkt uit het bericht in den *Kunst- en Letterbode* 1804, I bl. 426 en uit het door Ottema medegedeelde opschrift op de grafzerk.

[2]) *Gelegenheidsrede bij de oprichting van het Monument voor Dr. Simon Stijl.* Leeuwarden 1860.

Wumkes.nl

Men kan wel vrij wat vinden bij Scheltema, Brouwer[1]) en Ottema, maar hunne mededeelingen zijn verre van volledig en niet altijd betrouwbaar.[2])

Of er vóór het midden der 18e eeuw ook reeds in Harlingen tooneelspelers kwamen, weten wij niet, en dus ook niet, in welken tijd Stijl's liefde voor het tooneel werd opgewekt. De eerste uitingen daarvan vinden wij in zijn gedicht *Aan de Dichtkonst*[3]) van 13 Oct. 1752, dus uit den tijd, dat hij te Leiden studeerde. Na Horatius, Virgilius en Homerus geroemd te hebben stelt hij het treurspel boven die allen, en wel het Nederlandsche treurspel. Als voorbeelden daarvan noemt hij Vondel's *Elektra* en *Lucifer,* Huydecoper's *Arzases* en Lud. Smids' *Konradijn.*

De wijze, waarop hij over deze stukken spreekt, doet vermoeden, dat hij ze heeft zien vertoonen. Hij zal dan ook te Leiden wel een geregeld bezoeker van den schouwburg geweest zijn en zeker ook wel eens zijn overgewipt naar Amsterdam, waar hij later althans vele vrienden uit zijn studententijd had[4]).

Niet alleen echter door het bezoeken van den schouwburg toonde hij zijne liefde voor het tooneel; hij begon ook zelf te

---

[1]) In zijne *Voorrede* voor de *Nagelaten Gedichten* (*Tooneelpoëzij*), Leeuwarden en Harlingen, 1835.

In Brouwer's voorrede ontbreekt de gewenschte helderheid en vooral de nauwkeurigheid, die men tegenwoordig in een bibliograaf onmisbaar acht. Het is b.v. niet mogelijk hieruit een overzicht te krijgen van de nagelaten geschriften van Stijl.

[2]) Bij slechts een enkelen schrijver vind ik b. v. den juisten titel van Stijl's *Onderzoek van het Bericht en Oordeel over het Treurspel De Mityleners; 't welk gevonden wordt in de Nieuwe Vaderlandsche Letter-oefeningen, II Deel. No. 8.* Harlingen, 1768. De meesten, ook Ottema, nemen den onjuisten titel van Scheltema over.

Ook van enkele der afzonderlijk uitgegeven gedichten geeft Scheltema een onjuisten titel.

Sommigen ook schrijven de vertaling van Turpin's verhandeling, die aan den 1en druk van *Opkomst en Bloei* voorafgaat, aan Stijl toe, terwijl toch uit de voorrede het tegendeel duidelijk blijkt.

[3]) *Nagelaten Gedichten. Mengelpoëzij.* Leeuw. en Harl. 1837, bl. 7.

[4]) Vgl. zijne *Reis naar Utrecht met Ds. van Engelen, in het jaar 1757* in *Nieuwe Friesche Volksalmanak* voor 1862, bl. 96.

Wumkes.nl

schrijven. Nog te Leiden schreef hij onder de zinspreuk *Sensim Scandendo* het kluchtspel *De Vrijer na de Kunst* [1]) en het blijspel *Krispijn Filozoof*, [2]) welke beide nog al in den smaak vielen [3]) en herhaaldelijk vertoond werden, vooral het laatste, waarvan dan ook een tweede druk verschenen is.

Van welken tijd zijne andere blijspelen zijn, weten wij niet, maar het vermoeden van Ottema (bl. 17), dat zij op één na tot zijne oudste werken behooren, is zeer aannemelijk. Slechts één daarvan is in lateren tijd gedrukt [4]). Van drie andere kennen wij alleen den titel [5]): *De getrouwde Lichtmis of De toets van het vrouwelijk gezag, Klinkklaar en Oprecht* en *Grijpaard of Geld is het Woord.* Zijn laatste blijspel n.l. *De Torenbouw van het vlek Brikkekiks in het landschap Batrachia* is veel later geschreven en was zeker niet bestemd om gedrukt te worden; het is ook in tegenstelling met de andere in proza. Het is een patriottisch schimpschrift uit 1787 [6]), dat dus eigenlijk buiten zijn tooneelarbeid blijft en misschien eerder een uitgebreid *Schuitpraatje* genoemd moet worden.

Na het blijspel begon hij zich ook op het treurspel toe te leggen. Eene vertaling van Aeschylus' *Agamemnon* en van Euripides' *Hecuba* zijn beide onvoltooid gebleven. Ottema kan wel gelijk hebben, als hij meent, dat Stijl deze alleen tot eigen oefening begonnen was. Maar als wij zien, dat ook van de vertaling der *Ilias*, waarmede hij omstreeks 1755 bezig was, slechts drie boeken afgewerkt zijn [7]), en dat er nog een aantal andere onvoltooide werken onder zijne nagelaten papieren zijn, dan gelooven wij toch eerder, dat zijne drukke praktijk hem de voltooiing belet heeft, en dat wij deze onvoltooide werken dus alle in zijne laatste studentenjaren en kort daarna mogen stellen.

---

[1]) Uitgegeven te Leiden bij C. Visser, 1754.

[2]) „ „ Amsterdam bij Iz. Duim, 1754; 2e druk 1782.

[3]) M. Corver, die van oordeel was, dat er na Langendijk geen tooneeldichter van eenige beteekenis geweest was, zeide er van: „Dit Blijspel, kan 'er even door". Zie zijne *Tooneel-aantekeningen*, bl. 115.

[4]) *De belachelijke Minnenijd, of de Knecht van Fortuin*, in de *Nagelaten Gedichten, Tooneelpoëzij* (1835), bl. 183—226.

[5]) Ottema, bl. 17.

[6]) C. Busken Huet heeft het hs. gezien en daaruit iets medegedeeld in *Litterarische Fantasieën* XXIV, blz. 153 vlg.

[7]) Ottema, bl. 24.

Wumkes.nl

Van zijne voltooide treurspelen is de *Heraklea*[1]) van 1754, de *Agnes*[2]) is „Voltrokken den 2e Maart 1758", *De dood van Orpheus* is 6 Jan. 1763 gespeeld[3]) en *De Mityleners* is in 1768 uitgegeven. Dit laatste kan echter, althans in eersten aanleg, wel vroeger geschreven zijn.

Na zijn terugkeer te Harlingen (1754) heeft hij er misschien aan gedacht zich grootendeels aan de studie der letteren te wijden. Maar toen hij zich als geneesheer gevestigd had, kreeg hij spoedig eene drukke praktijk, die hij met groote nauwgezetheid en toewijding waarnam. Ook stelde hij zich niet met de aan de akademie verworven kennis tevreden, maar hield zijne studie goed bij, zooals uit zijne werkzaamheid in het genootschap *Servandis civibus* voldoende blijkt. De letteren kwamen dus in de tweede plaats. Daardoor schreef hij betrekkelijk weinig meer en was zijne voornaamste werkzaamheid, dat hij anderen leiding gaf[4]), al bepaalde hij zich niet daartoe.

Indien Harlingen niet reeds voor dien tijd door troepen reizende tooneelspelers bezocht werd, kunnen wij vermoeden, dat zij er in dezen tijd op uitnoodiging van Stijl gekomen zijn. Te Leiden en te Amsterdam toch zal hij wel met verscheidenen van hen kennis gemaakt hebben. Wij zien althans, dat hij in hunne opvoeringen groot belang stelde. Er zijn nog een aantal aanspraken over, die zij van het tooneel tot de toeschouwers richtten en die door hem zijn opgesteld. Eenige daarvan worden door Ottema (bl. 20) genoemd. Drie daarvan zijn uitgesproken door J. Wedemeijer, nl. 1o. afscheid van het tooneel op 29 Dec. 1757, na de vertooning van *Konradijn* van L. Smids; 2o. Nieuwjaarswensch op 10 Jan. 1758 na de vertooning van *Karel den Stouten* van P. Verhoek; 3o. afscheid van het tooneel op 7 Febr. 1761.

Zooals de titels hier staan, hebben zij iets verbijsterends. Maar in de uitgave[5]) heeft de tweede een langeren titel: „Nieuwjaars-wensch bij het vernieuwen der Tooneel-liefhebberij, na het

[1]) *Nagelaten Gedichten* (1835), bl. 1—86. Voor de tijdsbepaling zie aldaar de Voorrede, bl. XXVI vlg.

[2]) Ib. bl. 87—182.

[3]) Ottema, bl. 17.

[4]) Men denke b.v. aan de vele werken, die in dezen tijd te Harlingen uitgegeven zijn.

[5]) *Nagelaten Gedichten, Mengelpoëzij*, bl. 15.

Wumkes.nl

vertoon van *Karel de Stoute*, den 10 Januarii 1758". Wij zien dus, dat Wedemeijer 29 Dec. 1757 afscheid nam van het tooneel te Harlingen, maar reeds 14 dagen later opnieuw optrad, en eerst 7 Febr. 1761 voorgoed afscheid nam. Den daarop volgenden winter speelde de troep van Faber, zooals uit een door Stijl geschreven aanspraak blijkt [1]). Ook in den winter van 1762 op 1763 speelde deze troep te Harlingen en vertoonde op 6 Jan. 1763 *De dood van Orpheus* van Stijl [2]). Daarna speelde het door Stijl opgerichte gezelschap van liefhebbers.

De troep van Faber was waarschijnlijk niet talrijk. Wij vinden als spelers genoemd: Zandstra, Faber en Heffer met hunne vrouwen, en Juffr. Laborie. Misschien waren er niet meer leden en bestonden de Rei van Bacchanten en het Gevolg van Bosch-Goden en Godinnen wel uit liefhebbers uit Harlingen zelf. Later heeft deze troep niet meer te Harlingen gespeeld, want nog in hetzelfde jaar werd hij ontbonden en in het volgende seizoen vinden wij Faber met zijne vrouw en Juffr. Laborie in den troep, dien Corver in dat jaar had opgericht [3]).

Of ook Jacob Wedemeijer directeur van een troep geweest is, valt te betwijfelen. Waarschijnlijker was hij alleen een der leden van den troep, die in de jaren 1757—1761 te Harlingen speelde. Stijl toch noemt hem, van deze jaren sprekende [4]), „een aankomeling van goede hoop" en een „bevalligen speeler, tot het treurspel geboren". In het speeljaar 1762—1763 was hij aan den Amsterdamschen Schouwburg verbonden [5]). Bij den strijd, die er in dat seizoen ontstond, had hij eerst afgesproken met Corver en anderen den Schouwburg te verlaten, „maar", zegt Corver, „hij verried ons, daar hij ook bitter voor gestraft is". Twee jaar later deed hij eene vergeefsche poging om in den troep van Corver te worden opgenomen. Dat deze, die hem „een jongen Knaap" noemt, veel minder gunstig over hem oordeelt [6]) dan Stijl, is licht te begrijpen.

---

[1]) Ottema, bl. 20.

[2]) Ottema, bl. 21. Deze deelt op bl. 43 de rolverdeeling mede.

[3]) J. A. Worp. *Geschiedenis van het Drama en van het Tooneel.* Groningen, 1908, II bl. 240.

[4]) *Het Leven van Jan Punt*, bl. 62 en 70.

[5]) Worp, II bl. 235.

[6]) M. Corver, *Tooneel-aantekeningen*, Leyden 1786, bl. 87, 122—125.

Wumkes.nl

Na Faber heeft waarschijnlijk geen reizende troep meer in Harlingen gespeeld. In de behoefte aan tooneelvoorstellingen werd nu voorzien door het Genootschap der Tooneelminnaaren, dat misschien in Dec. 1762 werd opgericht en reeds 19 Jan. 1763 den *Arsaces* van Huydecoper vertoonde. Na afloop daarvan werd, waarschijnlijk door Stijl zelf, een door hem vervaardigde aanspraak tot de toeschouwers gericht, waarin hunne toegevende belangstelling werd ingeroepen en het tooneel tegen zijne berispers werd verdedigd [1]).

In dit genootschap was Stijl dertien jaren lang de leider en de eerste speler. Van hem was ook het opschrift op het gordijn van het tooneel:

In 't Schouwspel heerscht de Deugd door Wijsheids achtbre stem:
Zoo iemand anders denkt, de Konst is niet voor hem.

Van de vertoonde stukken worden ons genoemd:

19 Jan. 1763. *Arsaces* van B. Huydecoper. (Zie boven.)

8 Maart 1763. *De dood van Willem den Eersten* van Cl. Bruin. In de door Stijl opgestelde aanspraak tot het publiek werd er zeker wel op gewezen, dat het de verjaardag van den Stadhouder was.

2 Jan. 1765. *Sophonisba* naar Voltaire, maar het blijkt niet, welke bewerking het was.

5 Juni 1765. *De malle Wedding of Gierige Geraard* van J. Blasius en *Don Quichot* van P. Langendijk. Bij het laatste schreef Stijl eene „Narede van Kamacho".

4 Juni 1766. *Constantinus de Groote* van P. Bernagie.

3 Juni 1767. *Het Huwelyk van Orondates en Statira* van D. Lingelbach.

23 Mei 1769. *Mahomet de Tweede*, zeker wel in de bewerking van N. W. op den Hooff.

Voor al deze vertooningen schreef Stijl eene aanspraak tot de toeschouwers, maar voor die op 3 Juni 1767 eene *Groete aan het Gezelschap*. [2])

Ook Stijl's treurspel *De Mityleners*, dat hij bij de uitgave in 1768 „Aan het Hooggeëerde Genootschap der Tooneelminnaaren te Harlingen" opdroeg, zal daar wel gespeeld zijn.

De hoofdrollen werden veelal door Stijl vervuld. Hij wordt

[1]) Ottema, bl. 18.
[2]) Ottema, bl. 20.

Wumkes.nl

geprezen als Rhadamistus in *Rhadamistus en Zenobia* van A. Bogaert, als Cato in het treurspel van dien naam van H. Angelkot en P. Langendijk, als Lubbert Lubbertze in het gelijknamige blijspel van M. van Breda naar Molière, als Achilles in het treurspel van B. Huydecoper, als Gijsbrecht van Amstel en als Herodes, waarschijnlijk in *Herodes en Mariamne* van Kath. Lescailje. In eenige van deze rollen werd hij door sommigen op ééne lijn gesteld met Duim, Punt en Spatsier.[1])

Naar aanleiding van de oprichting van dit tooneelgezelschap vertelt Scheltema: „Dit Liefhebberij-tooneel wierdt als een voorwerp van spotternij behandeld, door den schrijver van eene brief in het weekblad, *de Denker* geplaatst, dan Styl beandwoordde dien aanval zoo aartig en geestig in eenen *Tegendenker*, dat alle geschootene pijlen op het hoofd van den spotter terug stuitten".

Ook hier vergist Scheltema zich en geeft eene verbleekte en later opgesierde herinnering, zonder de zaak opnieuw te onderzoeken. In den *Denker* toch is een dergelijke brief niet te vinden, en van een *Tegendenker* is nergens sprake. Toch is er eene kern van waarheid in.

No. 102 van den *Denker* van 10 Dec. 1764 (2e deel, bl. 393—400) bevat een brief, die zeer wel van Stijl kan zijn. Hierin vindt men eene samenspraak van eene moeder en hare dochter. De laatste wil naar den schouwburg gaan, waar dien avond *Rhadamistus en Zenobia* en *Het gedwongen Huwelijk* vertoond zullen worden. De laatste titel ontlokt de Moeder een „Foei!" waarop de Dochter antwoordt: „Wel zo? 't Is een van de beste stukken, die Molière gemaakt heeft, en S..... speelt van zyn leven niet kunstiger". Met S..... zal hier wel *Stijl* bedoeld zijn. Wat later zegt de Moeder: „ik moest maar eene Actrice van je maaken", waarop het antwoord luidt: „Was ik het zo goed als Juffrouw F.....". Hier valt het niet moeilijk den naam aan te vullen tot *Fontein*.

De Moeder vaart heftig uit tegen het tooneel, op het gezag van den catechiseermeester en eenige predikanten, hoewel zij zelf zegt: „Een Predikant moet ook de Comedie slechts bij naam kennen". Daartegenover verdedigt de Dochter het met kalmte en verstand, maar toch ook met kracht. Van eene

[1]) Scheltema, bl. 9.

Wumkes.nl

onlangs gehoorde preek zegt zij b.v.: „Zot en impertinent. Kunt gy gelooven, dat zo veel fatsoenlyke lieden, als de Schouwburg bezoeken, daar opgaan naar Gilgal en Bethel, om Afgodery te pleegen, om Gods naam te hooren lasteren, om aanleiding te krygen tot buitensporigheden, tot Echtbreuk, en diergelyke gruwelen, die 't my niet betaamt te noemen?"

Waarschijnlijk zullen de Harlingers hierin wel den korten inhoud gelezen hebben van eene preek, die zij gehoord hadden, evenals zij in den Proponent P., Ds. N. en zijn Collega B. bepaalde personen herkend zullen hebben. Aan het einde wordt nog even gesproken over menschen van aanzien, die voor liefhebberij zes of zevenmaal in een jaar op het tooneel komen.

De geheele brief geeft een aardigen kijk op de wijze, waarop het tooneel van den kansel bestreden werd.

Hierbij behoort ook no. 139 van 26 Aug. 1765 (3e deel, bl. 265—272). Dit bevat drie brieven, zoogenaamd van Friesche vrouwen, met klachten over haar man. In de derde klaagt Claasket, dat haar man, „wiens voorouders braave Mennisten waren", lid van een liefhebberijtooneel geworden is. Dat kost veel geld en hij komt dikwijls laat thuis, b.v. nadat zij *Electra* overhoord hadden. Ook was daar *Faëton* ingestudeerd. Verder klaagt zij er over, dat hij op zijn 37e jaar nog dansen leert[1]). Wij zien uit dezen brief ook, dat de voorstellingen druk bezocht werden en dat de bezoekers van alle kanten kwamen.

Het is niet onmogelijk, dat ook deze brieven van Stijl zijn.

Wie na 1776 de leiding in het tooneelgezelschap gehad heeft, weten wij niet. Zelfs is het niet zeker, of het is blijven bestaan, ofschoon wij dat wel waarschijnlijk achten. Er blijft hier echter in onze kennis eene gaping van bijna twintig jaar.

In 1795 werd een nieuw gezelschap opgericht, blijkbaar door een jonger geslacht uit dezelfde kringen, waaruit het gezelschap van Stijl was voortgekomen. De namen Van der Plaats, Toussaint, Roorda, Stinstra, Fontein toch vinden wij ook onder zijne vrienden.

Ik heb, bij elkander ingebonden, een aantal tooneelstukken[2]),

---

[1]) Vgl. hierachter bl. 140 en 141.

[2]) Deze en de andere in dit artikel genoemde uitgaven behooren thans aan het Friesch Genootschap.

Wumkes.nl

op het schutblad aangeduid als „Tooneelstukken gespeeld in de Liefhebberij Comedie te Harlingen in de Raamstraat. 1e Stuk".

Bij elk stuk is bijgeschreven de datum van de opvoering, de rolverdeeling en het aantal regels (ook van de prozastukken), die ieder te spreken had.

Het kon haast niet anders, of voor de eerste opvoering moest een stuk van Stijl gekozen worden. De volgende stukken zijn gespeeld, steeds een treurspel en een blijspel:

11 Juni 1795 (Donderdag). *De Mityleners* (1768) [1]) en *De verbeterde Dwaas* (1788) van H. Ogelwight Jr.

17 Nov. 1795 (Dinsdag). *Arzases* (1743) van B. Huydecoper en *Loon naar Werk* (1710) van Y. Vincent.

29 Dec. 1795 (Dinsdag). *Achilles* (1742) van B. Huydecoper en *De Dwarsdryfster* (1746) van P. A. de Huybert van Cruyningen.

13 April 1796 (Woensdag). *De Dood van Johan en Garcias* (1715) van Cl. Bruin en *De Spilpenning* (1726) van T. Asselyn.

De spelers waren, in volgorde zooals zij het eerst genoemd worden: J. IJsenbeek, *Hendricus Stroband, Pier Boomsma, J. D. Toussaint*, D. IJsenbeek, *J. D. van der Plaats*, A. van Loon, *V. van der Plaats*, T. Tjallingi, Johannes Stroband, *S. Tjallingi*, K. van der Plaats, M. IJsenbeek.

Blijkbaar waren er ook meisjes lid, of speelden althans mede: D. IJsenbeek, die alleen in *De Mityleners* voor Klytie speelde (een rol van 47 regels); M. IJsenbeek, die in *De Spilpenning* voor Leonoor speelde (7 regels); T. Tjallingi, die in *Arzases* voor Egine speelde (21 regels) en K. van der Plaats, die in den *Achilles* voor Cephize (18 regels), in *Johan en Garcias* voor Cassandra (19 regels) en in *De Spilpenning* voor Sofia (4 regels) speelde. Voor het overige werden de vrouwenrollen door mannen gespeeld. De namen van hen, die dat naast mannenrollen gedaan hebben, zijn hierboven cursief gedrukt.

Waarschijnlijk waren J. D. en K. van der Plaats kinderen van den tafelbroeder en uitgever van Stijl. Zij waren dan wel zeer jong, want Volkert van der Plaats is eerst 16 Mei 1778 gehuwd met A. Toussaint. Dat hij zelf zal medegespeeld hebben, is niet waarschijnlijk, omdat hij reeds 50 of 51 jaar was. De genoemde V. van der Plaats was dus waarschijnlijk een neef.

---

[1]) Het cijfer tusschen haakjes is het jaartal der gebruikte uitgave, zooals die in den bundel voorkomt.

Wumkes.nl

J. D. en K. van der Plaats waren ongetwijfeld broeder en zuster. Er is nl. een oproepingsbriefje voor hen gezamenlijk ingespeld om „Saturdag den 19 Maart s' namiddags te 2 uur te exerceren. Vrijdag den 26 dito s' avonds te 5 uur te spelen". Hierin is natuurlijk òf Vrijdag òf 26 eene vergissing.

De opvoeringen begonnen dus om 5 uur. Tevens zien wij, dat de laatste van 26 Maart tot 13 April verschoven is. Waarschijnlijk had het plan om op Goeden Vrijdag of op Zaterdag voor Paschen eene voorstelling te geven, ergernis gewekt.

Op slechts eene enkele plaats is een woord van den tekst veranderd. In *De Mityleners* zijn een aantal tooneelaanwijzingen bijgevoegd, maar alleen in de rol van Nicias. Daaruit blijkt, dat dit exemplaar aan J. D. van der Plaats heeft toebehoord. Uit de bijvoeging op bl. 37 blijkt echter, dat J. IJsenbeek ze geschreven heeft. Deze had dus zeker de leiding en trad als régisseur op.

Zonder twijfel is er nog een bundel met de stukken geweest, die tusschen 13 April 1796 en Maart 1797 gespeeld zijn, toen er eene nieuwe vereeniging werd opgericht.

Tegelijk met den vorigen kocht ik nog eenige bundels, met den geschreven titel „Tooneelstukken, gespeeld in de Liefhebberij-comedie te Harlingen onder de Zinspreuk

De Smaak voor 't Schouwtoneel, gewettigd door de Reden
Geeft Luister aan de deugd, en zwier aan schoone zeden".

Hiervan kocht ik den 1en, 2en, 3en, 7en en 15en bundel en een zonder titel, die de 8e moet zijn.

De inrichting van deze bundels is geheel gelijk aan die van den vorigen. De verzamelaar van deze was ook weer J. D. van der Plaats.

In dit gezelschap zijn de volgende stukken gespeeld:

31 Maart 1797. *De Burgemeester*, naar Von Bruhl (1794) en P. Langendijk, *De Wiskunstenaars* (1784).

26 Mei 1797. Brandes, *Schyn bedriegt* (1777) en P. Bernagie, *De ontrouwe Voogd* (1782).

30 Sept. 1797. J. Nomsz, *Titus* (3e dr. z j.) (1780) en J. Japin, *De Lastigheid der Rykdommen* (1739).

9 Nov. 1797. J. van Walré, *De School voor de Vaders* (1788) en *Rikko* (1793).

Wumkes.nl

21 Dec. 1797. S. Feitama, *Pyrrhus* (1755, 2e dr.) [1]) en P. Langendijk, *De Zwetser* (1789).

1 Febr. 1798. P. J. Kasteleijn, *De Graaf van Olsbach* (1778) en P. G. Witsen Geysbeek, *De Ongeduldige* (1795)

15 Maart 1798. Ph. Zweerts, *Merope* (1746) en P. de la Croix, *Krispyn Medicyn* (1784).

3 Mei 1798. A. Vereul, *De Zege der Ouderliefde* (1791) en *De dankbaare Zoon* naar J. J. Engel (1788) [2]).

13 Sept. 1798. S. Styl, *De Mityleners* (1768) en P. Langendijk, *Don Quichot* (1786) [2]).

25 Oct. 1798. A. von Kotzebue, *De Lasteraar* (1796) [2]) en J. Japin, *De Woekeraar Edelman* (1785).

13 Dec. 1798. *De Doove*, naar Desforges (1797).

7 Febr. 1799. H. Ogelwight Jr., *Waldheim* (1789) en P. Bernagie, *Het Huwelyksluyten* (1739).

[Hiermede eindigt de 3e band; nu volgt de 7e.]

15 Mei 1801. G. C. de Greuve, *De Virtuosen* (1799) en A. Tack, *Het Huwelyk van den Capucijn* (1800).

2 Oct. 1801. L. W, van Merken, *Jacob Simonszoon de Ryk* (1776) en A. de Wit, *Het Hofsteeleeven* (1736).

5 Nov. 1801. J. S. van Esveldt—Holtrop, *De verkeerde Schaamte* (1798) en *De Verteller* naar J. B. Picard.

17 Dec. 1801. J. G. Doornik, *Beverley* (1800) en *Krispyn, Barbier, Dansmeester, Pagie en Graaf* (1729).

28 Jan. 1802. J. Nomsz, *Anthonius Hambroek* (2e dr. 1795) en J. J. Hartsinck, *De Hagenaar te Enkhuizen* (1784).

4 Maart 1802. *Natuur en Pligt* naar Pelletier Volméranges (1800) en *De Comedie bij Geval* naar Dorvigny (Utr. z. j. (1785)) [2])

1 April 1802. D. A. van de Wart, *De Hertog van Monmouth* (1799) en P. Langendijk, *Krelis Louwen* (1740).

9 Sept. 1802. P. G. Witsen Geysbeek, *De Bloedverwanten* (1798) en A. Hordyk Verstolk, *Het hoogste Lot* (1795).

[Hier ontbreken weer een aantal bundels en volgt no. 15.]

3 Nov. 1808. J. S. van Esveldt—Holtrop, *De Schrijf-lessenaar* (1801) en H. Tollens Cz., *Het Huwelyk naar de Mode* (1800).

15 Dec. 1808. D. Onderwater, *Stille Waters hebben diepe*

---

[1]) In den Catalogus der Maatschappij v. Letterkunde onjuist 1775.

[2]) Deze uitgave is noch in den Catalogus der Maatschappij van Letterkunde, noch in dien van de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam.

Wumkes.nl

Gronden en J. S. van Esveldt–Holtrop, *De Ongelukkigen* (1798).

26 Jan. 1809. R. C. van Goens, *De Twede Tartuffe* (1797) en *De belagchelyke Zelfmoord* naar A. Martainville (Rott. z. j.) [1]).

13 Maart 1809. W. C. Lochmann van Königsfeldt, geb. Meysenheim, *Wanhoop en Redding* (1803) en J. S. van Esveldt–Holtrop, *De Deserteur* (1807).

In het laatste deel is bij enkele stukken de rolverdeeling niet bijgeschreven.

Het is niet noodig van al die stukken de rolverdeeling op te geven. Ik geef hier dus alleen eene lijst van de spelers, in de volgorde, zooals zij voor het eerst genoemd worden. De namen van hen, die ook in de eerste vereeniging medegespeeld hebben, worden met een * gemerkt. Van hen, die ook vrouwenrollen gehad hebben, zijn de namen cursief gedrukt; van hen, die alleen vrouwenrollen gehad hebben, bovendien gespatiëerd.

E. Roorda, P. Greidanus, *F. Fontein,* S. Wijbenga, J. Huidekoper, **Jan IJsenbeek*, *F. Tjallingi, G. Stinstra, **J. Oosterbaan,* K. Oosterbaan, **N. Baur, *J. D. v. d. Plaats, M. Vellinga, Joh. Stroband, D. Brouwer,* G. Hingst, A. Tjallingi, G. Fontein, P. Oosterbaan, *Juff. R. van der Werf, Mevr. Roorda, Juff. A. Lieuwma,* *J. Stroband, P. Tetrode, *Hendr. Stroband, Sj. Hingst, **Juff. K. van der Plaats, Juff. IJsenbeek, Juff. A. Huidekoper,* Steenstra, J. van der Plaats, *Juff. E. Tuinhout, Juff. A. Stinstra, Juff. E. Tjallingi,* P. Tjallingi, Zijlstra, Nettevogel, C. Oosterbaan.

In 1808 komen er de volgende nieuwe namen bij:

Juff. D. Boomsma, Juff. A. Boomsma, A. Stinstra, *Juff. E, Stroband,* S. Tetrode, D. Fontein. B. Deketh, *Juff. Greidanus,* P. Huidekoper, Joh. Greidanus.

Zooals men ziet, was het een vrij gesloten gezelschap, en behoorden de leden tot een beperkt aantal familiën. In het begin werden de grootere vrouwenrollen door mannen gespeeld en werden alleen kleine vrouwenrolletjes waarschijnlijk aan heel jonge meisjes gegeven. Ook hebben er zeker wel eens

---

[1]) In den Catalogus der Maatsch. v. Letterk. wordt als jaar van uitgave opgegeven (c. 1810?). Het blijkt hier, dat het niet later dan 1808 is uitgegeven.

Wumkes.nl

kinderen medegespeeld, in kinderrollen. Hunne namen staan dan echter gewoon in de rolverdeeling als die van de anderen. Geen enkele maal is, voor zoover wij zien kunnen, een mannenrol door eene vrouw gespeeld.

Dat het gezelschap naast deze spelers ook nog andere leden had, blijkt uit twee brieven aan Daniel van der Plaats, vooraan in het eerste deel bijgebonden, waarop ook de titel is geschreven. Zij luiden:

Harlingen den 31 Jan. 1797.

Den burger D. van der plaats.

Medeburger

De Commissie van drie leeden tot het kiezen der stukken en verdeelen der rollen benoemd heeft goedgevonden U te geeven de rol van Mevr. blasdorp in de burgemeester en de rol van . . . . . in de wiskunstenaars, te speelen over 6 weken.

Waarmede blijven Uwe Medeburgers

Hijlke Haanekuik
E. Roorda
P. Greijdanus
tot het kiezen der stukken en verdeelen der rollen benoemd.

—

Harlingen den 7 Feb. 1797.

Den burger D. van der plaats
te Harlingen.

Burger!

Ingevolge de nieuwe verdeeling hebben wij goedgevonden U te geeven de rol van Julia in de burgemeester en geen rol in de wiskunstenaars.

waarmede blijven Uwe Dw. Medeburgers
Hijlke Haanekuik.
E. Roorda.
P. Greijdanus.

—

Ook wanneer er gedanst werd of buiten den tekst gezongen, zijn de namen bijgeschreven. Daaronder zijn er enkele, die niet onder de spelers voorkomen.

In enkele jaren werd er nog al gedanst. Het eerst vinden

Wumkes.nl

wij het in *De Lastigheid der Rijkdommen.* Aan het einde van het 1e bedrijf (bl. 26) werd tweemaal gedanst door V. van der Plaats, K. van der Plaats, F. Fontein en M. Tjallingii en door dezelfden nog eens in het 8e tooneel van het 3e bedrijf en tweemaal aan het einde. In *De Zwetser* stelden Baur, Roorda en IJsenbeek drie dansende Moffen voor.

Aan het einde van *De Dankbaare Zoon* volgt deze uitvoerige mededeeling :

„Hierop werd den Ritmeester door V. van der Plaats, F. Fontein Iz., Juff. K. van der Plaats en M. Tjallingii ieder een ruiker of iets dergelijks aangeboden, waarop zij een ballet dansten.

Toen dansten Michiel en Grietje eenige touren der Allemande.

Waarop 4 boeren (zijnde J. IJsenbeek, J. Huidekoper, N. Baur en H. Stroband) Jaapje sta stil en de Schermschool dansten.

Vervolgens werd door V. van der Plaats eenige passen van de Hornpijp gemaakt en een Ballet van de 4 eerstgenoemde (waarna de Ritmeester een Krans boven het hoofd werd gehouden) sloot het Toneel voor dit Saisoen."

In het 9e tooneel van het 1e bedrijf van *Don Quichot*, waar Don Quichot en Sanche stokslagen krijgen, staat aangeteekend „Zijlstra, Baur, Roorda, Nettevogel en F. Fontein danzen hier een Ballet". Daarentegen is in het 8e tooneel van het 3e bedrijf het dansen geschrapt. Het ballet aan het einde van het stuk werd gedanst door: Nettevogel en K. v. d. Plaats, D. Zijlstra en A. Huidekoper, Stroband en Juff. v. d. Werff, P. Tetrode en Mev. Roorda.

Bij de vertooners van *Krelis Louwen* wordt W. Tuinhout als danser opgegeven.

Nog talrijker zijn de mededeelingen omtrent het zingen.

In *De Lastigheid der Rijkdommen* is in het 3e tooneel van het 1e bedrijf ingevoegd de muziek van een „Trincklied" beginnende „Godd Bacchus lehdt uns das kostelijke Wijn" en de tekst van een lied van Filipijn op de wijze van „De Turk en zijn Narrewens". Bij het 5e tooneel zijn de muziek en de woorden van een lied van Filipijn ingevoegd. Aan het einde van het 1e bedrijf is ingevoegd de muziek van het liedje van „Twee van het gevolg van Plutus", terwijl in den tekst is bijgeschreven, dat het is gezongen door D. IJzenbeek en L. Popta. In het 8e tooneel van het 3e bedrijf zijn weer de woorden en de muziek van een lied van Filipijn ingevoegd. Het lied aan

Wumkes.nl

het einde van het stuk werd vervangen door een duet, gezongen door D. IJsenbeek en L. Popta, waarvan ook de woorden en de muziek zijn ingevoegd. Daarbij staat nog de opmerking: „Deeze Duett wordt op de Amsterd. Schouwburg gezongen, in plaats van de laatste zang in de Lastigheid der Rijkdommen".

In het laatste tooneel van *De Zwetser* is bij beide coupletten van Krispijn bijgeschreven: „Air: Ja wat wil ik wel weezen".

Aan het slot van *Krispyn Medicyn* is een duet bijgevoegd van Krispijn en Katrijn, op de wijze van „Un Militaire doit avoir Trompette et Tambour" uit de opera *l'Amant Statue.*

In het 12e tooneel van het 3e bedrijf van *Don Quichot* zijn de woorden en de muziek ingevoegd van drie coupletten op de wijze van „Femmes, Voulez vous éprouver" uit de opera *Le Secret.*

In het 17e tooneel van *De Woekeraar Edelman* is de dans geschrapt en zijn de beide coupletten vervangen door drie andere, waarvan de woorden en de muziek zijn ingevoegd. In het laatste tooneel is de muziek ingevoegd van den beurtzang, waarmede het stuk eindigt.

In *Het Huwelyk sluiten* is het liedje aan het einde van het 4e tooneel van het 1e bedrijf vervangen door een ander op de wijze van „Femmes, voulez vous éprouver". Deze drie coupletten zijn weer ingevoegd. In het 8e tooneel van het 2e bedrijf is een door Flink te zingen couplet ingevoegd op de wijze van „Dansons la Carmagnole".

In *De Virtuosen* is in het 5e en 6e tooneel van het 2e bedrijf de muziek ingevoegd van de in den tekst voorkomende zangstukken.

Ook van het trio aan het slot van *De verkeerde Schaamte* is de muziek ingevoegd.

In *Krelis Louwen* worden onder de lijst der vertooners als zangeressen opgegeven Mevr. Roorda, Juff. v. d. Werff en K. v. d. Plaats. In het 7e tooneel van het 2e bedrijf zijn de tekst en de muziek opgenomen van drie coupletten, „gezongen door Mijnh. en Mev. Roorda, Juff. v. d. Werff en K. v. d. Plaats". In het 3e tooneel van het 3e bedrijf vinden wij alleen de woorden van drie door dezelfden gezongen coupletten „Air. Lieve Meisjes hebt gij zin enz Zie 't Blindemannetje Band . . . .e stuk". (De cijfers zijn onleesbaar geworden: deze band ontbreekt mij.)

Wumkes.nl

Alleen in *De Virtuosen* is vrij veel geschrapt, zeker wel omdat de aardigheden wat ruw waren. Verder zijn slechts hier en daar enkele regels geschrapt om de ruwheid, of omdat b.v. het weglaten van een dans eene verandering in den tekst noodig maakte.

Daartegenover verdienen enkele bijvoegingen meer aandacht.

Aan het eerste stuk, *De Burgemeester*, gaat vooraf in hs. eene „Aanspraak, gedaan door E. Roorda bij de Opening van 't Tooneel te Harlingen den 31 Maart 1797."

Het zijn 8 strophen van 10 regels, waarvan de derde luidt:

O Gij, die door uw milde Gaaven
Deez plaats zoo heerlijk hebt vercierd,
Heb dank, heb dank, o eedle braven!
Uw hand wierd door Uw hart bestierd.
En Franeker: zou 'k U niet noemen?
Wij kunnen op uw vriendschap roemen,
Ook gij waart tot ons hulp bereid;
Hoe zullen wij uw vriendschap loonen,
Ontvang bij voorraad slegts de toonen,
Van onze oprechte erkentlijkheid.

Achter *De Hertog van Monmouth* is een blad ingevoegd met de mededeeling: „Onmiddelijk na 't afloopen van 't speelen der Hertog van Monmouth werd door de Heer F. Fontein van 't Toneel af gereciteerd 't volgend Vaars op de Algemeene Vreede te Amiens geslooten d Maart ll. door Dr. S. Styl". Aangezien dit nergens gedrukt is, laten wij het hier volgen.

1

De langgewenschte Vreede is eindelijk verscheenen,
En op dat ogenblik al 't grievend leed verdweenen,
Zoo worde ook hier, daar elk dat rijzend licht begroet,
Met vreugd ontmoet.

2

Zo lang het zig maar flaauw mogt opdoen aan de kimmen
Had Mavors moed genoeg om 't zijlings te begrimmen,
En rigte hier en daar, uit zugt tot Euveldaan
Nog wel een bloedbad aan.

Wumkes.nl

3

Nu ist in volle kragt ten hoogsten trans gesteegen
En schittert over de aarde, en stort een stroom van Zegen
Aan alle zijden uit, waarbij men klaar mag zien
Wat hand ons hulp wil bien.

4

Die hand, zoo fel getergd door de Onregtvaardigheeden
Had alle hoop op gunst regtvaardig afgesneeden,
Tot ze eindelijk geraakt door de algemeene nood
Zich uit genade ontsloot.

5

Moet zulk een blijden dag niet iedereen bekooren
Die nog ten eenemaal 't gevoel niet heeft verlooren
Die in zijn Vijand nog, zo hij een vijand vindt,
Den Medemensch bemint.

6

O schoonste dogter van den grooten Albehoeder
Aanbiddelijke vree, gij zegenrijke Moeder
Van al wat lieflijk is, en welbetaamlijk luidt
Hoe zagt lokt gij ons uit.

7

Daar de Oorlog alles sloopt, verdelgt, en af doet branden
Herstigt de Vreede al wat zij aanraakt met haar handen
Zij wenkt de lieve jeugd naar 't heilig Egtaltaar,
En vindt de vriendschap daar.

8

En gij die 't Schouwtoneel uit agting wilt beminnen
Spelt ook hieruit veel heils voor d' eedle Zanggodinnen
Ziet met een gunstig oog op onze poging neer
En moedigt ons nog meer.

Ook in het hierna gespeelde blijspel *Krelis Louwen* werd de vrede herdacht. Op bl. 56, dat is in het 5e tooneel van het 3e bedrijf, als Pieter uit het venster kijkt, vinden wij de volgende opmerking: „Door de Heer E. Roorda de rol van Pieter vervullende werd bij de 6e Regel van pag. 56 't volgende gevoegd:

Wat doe jij Swartsmoel hier de vreugde te verstooren,
Terwijl de vreebazuin zig overal laat hooren.
Daar heb je seldrementse quant
De Haarelemsche Nacourant."

Wumkes.nl

Of de rest der verzameling van J. D. van der Plaats verloren gegaan is, of nog hier of daar bewaard wordt, weet ik niet. Maar ook uit hetgeen wij nu nog hebben, zijn ons reeds vrij wat bijzonderheden gebleken omtrent die Harlinger tooneelgezelschappen. Ik kan er nog een paar bijvoegen.

Van Asselyn's *De Spilpenning* (1784) heb ik een exemplaar, dat behoord heeft aan „Juffer K. v. d. Plaats". Het stuk zou gespeeld worden op 4 Dec. 1800. Er ligt ook eene rolverdeeling in, die echter geen enkelen nieuwen naam brengt.

Aan dezelfde, die dan de rol van „Tryn, de Meyd" gespeeld heeft, zal wel toebehoord hebben mijn exemplaar van P. de la Croix *De ingebeelde Zieke* (1760). Er is geene rolverdeeling en ook geene opgave van den datum, maar wel een groot aantal spelaanwijzigingen en tekstveranderingen in de genoemde rol.

In een exemplaar van *De Lasteraar*, naar A. von Kotzebue (1802) is aangeteekend „Gespeeld te Harlingen d. 26 Januarij 1815", terwijl er een los lijstje in ligt met de namen der spelers. Dit waren: H. Stroband, Juffr. B. Ruitenga, Juffr. C. Mollema, I. Mollema, T. Tjallingii, M. van der Plaats, A. Ruitenga, I. IJsenbeek, G. Pettinga, S. Toussaint, Juffr. A. Boomsma, B. Boomsma, Juffr. D Boomsma, D. Greydanus.

Een minder bekend blijspel[1]) is: „Het Liefhebberij Tooneel bij Toeval; Blyspel in vier bedryven. Opgedragen aan de Verdienstelijke Active Leden van de Harlinger Tooneelsocieteit, door derzelver gewezen medelid J. R. Modderman. Te Harlingen, bij M. van der Plaats, 1821". Hieruit blijkt, dat het gezelschap in 1821 nog bestond, en dat er tweeërlei leden waren.

Ook in 1825 bestond het gezelschap nog. Er werden althans nog tooneelstukken ter lezing rondgezonden. Twee van die stukken bezit ik, no. 1 en no. 7. Het zijn *De Molenaar van Sans-Souci* door M. J. Engelman (1805), dat 17 Juli verzonden werd, en *De Lichtzinnige* van A. L. Barbaz (1807), dat blijkbaar niet rondgegaan is. Wel is er een lijstje met namen ingeplakt, maar dat is niet afgeteekend. De leestijd was 7 dagen en „iederen dag te late verzending is een stuiver boete". De toenmalige leden waren: I. I. IJzenbeek, M. v. d. Plaats, I. Mollema, Fa v. E. Tjallingii, P. F. Tjallingii, P. A. Braams, M. Blok, P.

---

[1]) Noch het stuk zelf, noch den schrijver heb ik ergens genoemd gevonden.

Wumkes.nl

Greydanus, D. Fontein Fz., P. Popta, S. Stinstra, G. Pettinga, W. Hillebrant.

Het boek moest teruggezonden worden aan M. v. d. Plaats.

Hoewel wij in het bovenstaande allerminst eene volledige geschiedenis hebben, geeft het toch reeds eenig beeld van een, zij het ook tijdelijk, opgewekt geestelijk leven in eene kleinere stad en van den invloed, die er van één man kan uitgaan.

Wumkes.nl

Johan Winkler en het Oera-Linda-Boek (een inleidende studie) (/index.php/nl/html-artikelen-de-vrije-fries/386-johan-winkler-en-het-oera-linda-boek)

Afdrukken

Uit: *De Vrije Fries* 28 (1926), 111-127. [PDF-bestand (http://images.tresoar.nl/wumkes/periodieken/dvf/dvf-0424-1928-28.pdf)]

Dr. M. (Murk) de Jong Hzn

> Al mei it just net noflik hjitte,
> Dat immen mei de roskaem pielt,
> Dy wier is, scil him sizze litte,
> As hy mar klear de wierheit fielt.
> H.T. VAN WARNERS

In 1916 overleed te Haarlem op 75-jarige leeftijd de heer Johan Winkler, bekend folklorist, van huis uit geneesheer, van 1865-75 als zoodanig te Leeuwarden gevestigd, waar hij geboren was; beoefenaar van de Friese taal en geschiedenis, in zijn Leeuwarder tijd bestuurslid-bibliothecaris van het *Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde*, de laatst overgeblevene van hen, die over de wieg van het Oera-Linda-Boek gestaan hadden, als weleer de Pleiaden over Klaasje Zevenster, onbewust van de herkomst van het wicht; hij was getuige geweest van al de tobberij der eerste jaren, van de trage groei van handschrift tot boek. En voor en na de uitgave had hij de eerste schermutselingen over de echtheid meegemaakt en zich niet onbetuigd gelaten. Winkler's overlijden was een gebeurtenis voor het *Friesch Genootschap* en voor allen, die in Frieslands verleden en Friese cultuur belang stelden. In 1907 immers had Winkler bij het Genootschap in bewaring gegeven een kistje, dat naar zijn zeggen de bescheiden bevatte, die de openbaring zouden brengen van het geheim van het Oera-Linda-Boek. Cornelis over de Linden, de Helderse meesterknecht aan de Marine-werf, was volgens hem de vervaardiger niet.1 Wie het dan wel was of waren, zou uit de gedeponeerde stukken blijken .... na Winkler's dood. Want pas dan, zoo had hij bepaald, zou het geheim ontsluierd mogen worden.
Toen nu Winkler van deze aarde verscheiden was, werd het kistje in de bestuursvergadering van

18 Maart 1916 geopend Het bleek te bevatten: een aantal brochures, kranten, enz alle op het Oera-Linda-Boek betrekking hebbende, en voorts een aantal brieven van verschillende personen, de meeste van (p. 112) Verwijs, aan Winkler gericht, benevens een memorie van Winkler's hand. In dit schrijven nu, dat de sleutel tot het geheim moest bevatten, werd beweerd, dat de vervaardigers van het Oera-Linda-handschrift waren: Dr. Eelco Verwijs en zijn academievriend Ds. François Haverschmidt, van 1862-64 predikant bij de Ned. Herv. (Nederlands Hervormde) Gemeente aan Den Helder, daarna te Schiedam, als Piet Paaltjens toen en later algemeen bekend. Scheepstimmerbaas Over de Linden was naar de beschouwing van Johan Winkler niet meer dan de handlanger dier beide heren geweest.

De opbrengst van het kistje was voor het Genootschapsbestuur een grote teleurstelling. Wel is waar was reeds lang te voren bekend geworden, welke personen Winkler op het oog had. In zooverre wist men dus, hoeveel men te wachten had. De teleurstelling, waaraan Mr. Boeles in *De Vrije Fries* uiting gaf2, was dan ook meer het gevolg hiervan, dat men verwacht had - en met recht mocht verwachten - dat Winkler, indien ook al geen positieve bewijzen, dan ten minste zoodanige gegevens aan het licht zou brengen, dat zijn opvatting daardoor hoogstwaarschijnlijk, althans aannemelijk gemaakt zou worden.

Dit nu is, we moeten het Mr. Boeles toegeven, niet geschied. De gedrukte stukken brachten natuurlijk geen nieuws; de geschreven stukken echter ook niet; de brieven van Verwijs schenen veeleer in tegenspraak met Winkler's beweren; en de memorie van Winkler zelf. ... ja, wat bracht die voor nieuws? In hoofdzaak slechts dit: Zij gaf de *persoonlijke* motivering van de mystificatie, die echter voor de beide hoofdaanleggers niet dezelfde geweest zou zijn. Volgens Winkler was het er Verwijs alleenlijk om te doen geweest, de toenmalige archivaris van Leeuwarden, W. Eekhoff, die als geschiedschrijver van Friesland en van Leeuwarden naam had, er in te laten lopen. Bij Haverschmidt zou de bedoeling voorgezeten hebben, het openbaringsgezag van de Bijbel aan te tasten.

Zooverre de laatste betreft, weet Winkler letterlijk niets tot staving van zijn vermoeden bij te brengen; Verwijs' motieven licht hij toe met een aantal mededelingen over de persoonlijke verhouding tussen de stedelijke en de provinciale archivaris. Eekhoff schijnt een man geweest te zijn, die zich in het dagelijks leven door een ietwat afgemeten deftigheid onderscheidde. We (p. 113) kennen Verwijs, ook uit Verdam's levensbeschrijving, genoeg, om te weten, dat zoo iets onfeilbaar zijn spotlust moest opwekken. Eekhoff, zoo herinnert Winkler, hield hardnekkig vast aan de ouderwetse titulatuur archivar*ius*, schoon toenmaals reeds al zijn collega's zich archivar*is* noemden. Dit moet Verwijs aanleiding gegeven hebben, Eekhoff bij voorkomende gelegenheid "de laatste der archivariussen" te noemen. Een ander maal betitelde hij hem als "Wopke de Profeet".

Verwijs' toeleg met het O.L.B. mislukte, zoo zegt Winkler. Eekhoff liep niet in de val.3 Er werd echter een ander slachtoffer gemaakt. Dr. J.G. Ottema, conrector van het Leeuwarder Gymnasium, spande zich uit alle macht voor de zaak, alsof zij de hoogste eer van Friesland gold en rustte niet, voor hij in 1872 het Oera-Linda-Boek, met de vertaling in het Nederlands er naast, uitgegeven had. Verwijs, die jegens Ottema niets kwaads in zijn schild had gevoerd, liet niettemin de zaak op zijn beloop en hield zich verder op een afstand.

Tot zoover Johan Winkler.

In een in het Fries geschreven, zeer lezenswaard artikel4 heeft de heer J.J. Hof de opmerking gemaakt, dat degenen, namens wie Mr. Boeles sprak, vermoedelijk onder de indruk van de teleurstelling, Winkler's mededelingen toch wel wat al te laag hebben aangeslagen.5 Deze opmerking is juist, maar ietwat vaag. Ik zou me aldus willen uitdrukken: Men heeft uitsluitend naar objectieve gegevens uitgezien en daardoor voor de subjectieve kant van Winkler's verklaringen geen oog gehad. De objectieve waarde van Winkler's memorie is, zooals ik te zijner tijd zal aantonen, nog geringer dan Mr. Boeles aannam. En evenwel had deze gewicht moeten hechten aan het feit, aan het blote feit, dat een man van eer, als Johan Winkler, die de lijdensgeschiedenis van het begin af meegemaakt had, in zijn ouderdom de behoefte gevoeld heeft. een verklaring af te leggen in handen van hen, die, naar hij veronderstellen mocht, zijn ernst begrepen, en wel in de plechtigste vormen, *bij wijze van testament*; dat deze man negen jaar vrede gehad heeft met zijn uiterste wilsbeschikking, en op hoge leeftijd (p. 114) is overleden zonder een enkel woord herroepen of enige nadere verklaring gegeven te hebben.
Hof zegt: "Ik heb Johan Winkler gekend, lange jaren. Als een goed mens, als een goed Fries, als een aristocraat van de geest, *als een orthodox Christen*.6 En ik weet voor mijzelf één ding: die man wenste niet de dood in te gaan met een lichtvaardige beschuldiging van medemensen op de lippen".
Dit getuigenis kan slechts strekken tot versterking van onze opvatting. Derhalve: De ernst en de integriteit van Johan Winkler hadden voor Mr. Boeles een argument moeten zijn - onder beneficie van inventaris natuurlijk - maar tòch een argument. Dat is de subjectieve waarde van Winkler's openbaarmaking, geheel op zichzelf beschouwd.
Uit de mededelingen van Hof betreffende zijn omgang - te Haarlem - en zijn latere briefwisseling met Johan Winkler, blijkt voorts, dat de oude man vele jaren met die Oera-Linda-geschiedenis omgepakt heeft. Ook dit is reeds op zichzelf een belangrijk subjectief gegeven; het bewijst, naast Winkler's ernst en integriteit, zijn nood en zorg.
Acuut werd de kwaal, toen in 1903, na een 25-jarige periode van schijndood, het Oera-Linda-Boek opnieuw in de litteratuur verscheen. In het opstel van F. Bezemer in het tijdschrift *Noord en Zuid*, jaargang 1903, dat in 1907 in de bundel *Nieuws uit Oude Boeken* herdrukt werd, zijn geen nieuwe gezichtspunten geopend. Integendeel! de schrijver behandelt het geval als een curiosum uit de oude doos en bepaalt zich tot een referaat van de opvattingen van Beckering Vinckers. Winkler voelde zich verontrust. Hij zocht met de heer Bezemer en in het vervolg met ieder, die zich in krant of tijdschrift over het O.L.B. had uitgelaten, in verbinding te komen, om invloed uit te oefenen op de zienswijze der schrijvers.7 Zoo schreef in de *Oprechte Haarlemsche Courant* Steven Kleykamp (een schuilnaam), wiens identiteit Winkler vergeefs heeft trachten vast te stellen; zoo in *Het Boek*, van tijd tot tijd de stand van zaken opnemende. Dr. Burger; zoo ten slotte de heer Hof, die in *Hepkema* de zaak had aangeroerd.8 Er was iets, (p. 115) dat Winkler dreef, om voor dezen allen en o.a. ook voor de heer J.T. Eekhoff, die in 't bijzonder werk maakte van het O.L.B.9, een tip van de sluier op te lichten, door soms één, maar ook wel eens - zoo aan de heer Eekhoff - beide de hoofdschuldigen aan het drogwerk met name te noemen. Zoo kwam het dat

Winklers bedoelingen, wat de personen betreft, al lang geen geheim meer waren, toen het kistje geopend zou worden. Deze zooveel onrust verradende, onderhandse schrijverij, een vreemd en abnormaal verschijnsel bij een man, die zooveel gepubliceerd had als Johan Winkler, leidde niet tot het doel, had veeleer een averechts resultaat. Daardoor werd hem die Oera-Linda-historie tot een obsessie, waarvan hij zich tot elken prijs bevrijden wilde. In 1906 schreef hij aan Hof, dat hij bezig was alles na te snorren, wat met het O.L.B. in betrekking stond. Dat zijn de voorbereidende maatregelen voor zijn Oera-Linda-testament.
Zoo hoopte Winkler voor goed de boze geest te bannen, die hem zoo lang gekweld had en zijn laatste levensjaren te vrijwaren tegen ergernis. Sterk kwam dit uit in 1912, toen Hof in April en Juni twee artikelen schreef over het O.L.B. in het *Nieuwsblad van Friesland*. "Daarmee is die verdrietige zaak, die nu al 45 jaar mij veel verdriet en ergernis gegeven heeft, opnieuw opgehaald", schrijft Winkler. Het is haast roerend hoe hij zijn jongere vriend verzoekt, alles te doen, wat hij als redacteur *kan* doen, om te verhinderen, dat er nu verder over die kwestie geschreven wordt. Hij heeft immers te Leeuwarden zijn testament doen neerleggen. "Zoo graag wilde ik, dat men maar enkele jaren wilde wachten ...."10
Men mag wel aannemen, dat de heer Hof, wanneer hem toentertijd de betekenis van Winkler's depositie te Leeuwarden *voor Winkler zelf* bewust geweest was, bedoelde artikelen voorlopig in de pen gehouden had. Want dat is het, wat wij hier uitdrukkelijk moeten vaststellen: bij alles, wat het verder mag zijn of niet mag zijn, is Winkler's testament in elk geval een hyper-subjectieve en, door de plechtige inbewaargeving van het kistje, *een symbolise verlossingsdaad*. Dit verklaart voldoende, hoe Winkler zich tevreden kon stellen met zoo'n pover "bewijs"- (p. 116) materiaal. Komt enerzijds de objectieve waarde daarvan nu nog sterker in verdenking, anderzijds wordt de subjectieve waarde ervan niet weinig versterkt. Wij mogen derhalve Winkler niet scheiden van die gegevens; hij heeft het zelf ook niet gedaan. Wij moeten m.a.w. het subject-Winkler mede tot object maken, d.w.z. de gegevens van het kistje niet anders beschouwen dan in verband met Winkler zelf. Dit geeft al aanstonds het volgende inzicht: Er bestond bij de mens Johan Winkler een diepe, een levende, een heilige, haast relegieuze overtuiging, dat alles, wat Beckering Vinckers in schijnbaar strenge bewijsvoering met overdaad van materiaal betoogd had, op drijfzand rustte en dat - om het minste te noemen en binnen Winkler's ervaringsgebied te blijven - Eelco Verwijs willens en wetens een onecht stuk, aan welks ontstaan hij mede schuldig was, de kring van het *Friesch Genootschap* binnengesmokkeld had. Deze, op inwendige ervaring berustende overtuiging is, wel te verstaan, *niet* te houden voor een *mening*, gegrond op enkele meer of minder betwistbare gegevens. Zulk een mening over de oorsprong van het O.L.B. zou voor ons volkomen waardeloos zijn. Neen, het gaat om een stuk leven, om het pond vlees, dat deze zaak van de oude man gevergd had.

We zullen nu in de eerste plaats de vraag stellen, die ook Hof zich gesteld heeft: Waarom heeft die duistere zaak de oude Winkler zoo gekweld?
Wij zullen niet ontkennen, dat het hem niet onverschillig geweest is, of hij bij de goedgelovigen, dan wel bij de echtheidontkenners ingedeeld werd. Zoo zond hij nog in latere jaren aan Dr. Burger een exemplaar van de Leeuwarder Courant van Sept. 1871. bevattende een artikel van zijn hand,

waaruit overduidelijk bleek, dat hij niet in de val gelopen was, in *die* val tenminste niet Maar er is toch geen redelijke grond, om aan te nemen, dat Winkler's onrustige bedrijvigheid van 1903 en volgende jaren ten doel had zijn critise naam te redden. Wie had die aangetast? Niemand. En Bezemer zeker niet. Trouwens, de kwestie van echtheid of onechtheid was toen voor niemand een kwestie meer. Verder smeedt men geen *nieuwe* hypothese, als men *oud* inzicht bewijzen wil, en dan vooral geen hypothese, die zijn eigen critise naam volstrekt niet onaangetast laat. Want dit moeten we goed in 't oog houden: (p. 117)*De Verwijs-hypothese plaatst Winkler zelf in de rol van gedupeerde en is bovendien een verloochening van al wat hij vroeger zelf over de kwestie geschreven had.*

Om met het laatste te beginnen: Winkler had indertijd het resultaat van Beckering Vinckers' onderzoek naar de schrijver volkomen aanvaard, zooals hij zich ook van ganser harte had aangesloten bij diens kritiek op de taal van het O.L.B. Dit komt in de eerste plaats tot uiting in een artikel van zijn hand in *De Nederlandsche Spectator* van 1877.11 Het was geschreven naar aanleiding van een voorafgaand anoniem stuk. waarin o.a. de volgende zinsnede voorkwam:

"In die dagen was de familie Over de Linden groot en het boek beroemd. Van alle kanten kwam men als in pelgrimage naar Den Helder om het eerbiedwaardig overblijfsel te zien".

"Zelfs in een stad in ons dierbaar vaderland was het gansch niet de bon ton aan de echtheid te twijfelen". Die stad was Leeuwarden. En nu "stak" het Winkler *toentertijd* ongetwijfeld, dat hij bij de goedgelovige Leeuwarders ingedeeld werd.

Om te laten uitkomen, dat niet alle Leeuwarders zich bij de neus lieten nemen, gaf hij een geregeld overzicht van wat hij in de handschrift-affaire gedaan had. Hij had opdracht gekregen van het *Friesch Genootschap* om het door Verwijs genomen afschrift van het O.L.B. op taal en inhoud te onderzoeken. In zijn - zeer sober - verslag12 had Winkler verklaard, dat het handschrift hem zeer verdacht voorkwam; dat de inhoud allervreemdst, deels mythologies, deels histories en de taal ten dele Oud-Fries was, maar dat er ook uitdrukkingen in voorkwamen, die van jonge dagtekening schenen te zijn, schoon hij geen antwoord kon geven op de vraag, wanneer, door wie en met welk doel het handschrift zou zijn vervaardigd. Nu - 1877 - kon hij er aan herinneren, dat hij en zijn vriend Gerben Colmjon, Verwijs' opvolger aan het Provinciaal Archief, reeds in 1871 polemiek gevoerd hadden met de verdediger van de echtheid tot het uiterste, de latere uitgever Dr. J.G. Ottema. Met zeer doorzichtige bedoeling kon hij gewag maken van Ottema's toorn over zijn hardnekkige ongelovigheid. (p. 118)

In een van zijn brochures had Ottema Johan Winkler gesignaleerd als de man, die in plaats van te zeggen: "Ik weet het niet", er de voorkeur aan gegeven had, zijn onkunde te bemantelen met een waanwijze minachting voor het Oera-Linda-Boek. Ottema had Winkler naderhand wel zijn verontschuldigingen aangeboden13, maar deze had zich de zaak zoo aangetrokken, dat hij zich genoopt gevoelde, af te treden als bestuurs-lid-bibliothecaris van het Friesch Genootschap. Zoodat Winkler zelfs min of meer de houding aannam van een slachtoffer van zijn ongeloof aan de echtheid van het O.L.B.

Vrees voor zijn critise naam, het motief, dat Hof ten onrechte aanneemt voor Winkler's bedrijvigheid na 1903, deed dus toentertijd nog zijn volle werking. En Winkler gebruikte het juiste, het aangewezen middel, om het postvatten van verkeerde meningen te zijnen opzichte tegen te

gaan: de publicatie.14

In genoemd artikel komt reeds uit, hoe hij zich bij voorbaat aansloot bij Beckering Vinckers' resultaten in zijn onderzoek naar de schrijver, wiens aanstaande ontmaskering hij zelfs het begin van her einde noemt.15

Hoe volkomen Winkler door Beckering Vinckers overtuigd werd, blijkt echter nergens beter uit dan uit een artikel van Winkler's hand in "Ostfriesisches Monatsblatt" van Juni 1877.16 Van 't boekje van B.V. heet het: "Man kaufe sich nur getrost das Büchlein und wird sich nachher über die 1½ Mark, welche es kostet, gewisz nicht beklagen". En verder: "Dieser und jener und vorab Dr. J.G. Ottema, der gar zu arg durch den Betrug mitgenommen und angeführt ist, hat dieses seiner eigenen schwachen Kritik zu danken. Kein Mann von luchtiger Wissenschaft doch hat sich, so bald das ganze Oera-Linda-Buch zu lesen war, anführen und mitnehmen lassen". "Am Ende, wir Friesen können uns Glück wünschen, dasz endlich durch Dr. J. Beckering Vinckers' Bemühungen das Rätsel des (p. 119) vielbesprochenen, berüchtigten Oera-Linda-Buchs für jeden Unbefangenen, für jeden Verständigen vollstandig gelost worden ist."

Duidelijker kon het niet gezegd worden. Het was in deze tijd, dat Winkler zelfs met Beckering Vinckers in vertrouwelijke correspondentie stond, één van zin in de Oera-Linda-zaak, zoo zelfs, dat B.V. Winkler kon aansporen de zaak eens in Friesland ter hand te nemen.17

Welk een minachting voor kritiekloze mensen als Ottema, die eigenlijk niet beter verdienen, dan hun geschiedt! Hoe duidelijk klinkt daardoor heen de toon: Ik dank u, dat ik niet ben gelijk deze. Die toon van blijde verzekerdheid zou eerst gesmoord moeten worden. voor er plaats kwam voor de theorie-Verwijs- Haverschmidt.

Verwijs - ach, hoe ver was Winkler er toenmaals van af, in hem de bedriegelijke vervaardiger van het O.L.B. te zien. zooals hij later deed. Toevallig had hij zijner in datzelfde Spectator-artikel gedacht.

Na opgemerkt te hebben, dat iedere Fries, in Friese taal en geschiedenis niet onbedreven, met hem tot dezelfde conclusie van onechtheid gekomen zou zijn, vervolgt hij: "Ja, dat Dr. Eelco Verwijs 't eerst eenige bladen van 't O.L.B., bij 't Friesch Genootschap van Geschied- Oudheid- en Taalkunde ter tafel bracht, is waar. Maar Dr. Verwijs is geen Fries en (ni fallor) met de eigenaardigheden der Friese taal niet zoo vertroud, om daardoor reeds terstond tot d'ontdekking van de valschheid van 't O.L.B. te kunnen komen. Voor zooverre ik weet, heeft-i dan ook nooit d'echtheid van 't O.L.B. onvoorwaardelijk verkondigd, noch verdedigd. Dat-i in 't begin twijfelde, 't bewijst eenvoudig, dat-i zelve te eerlijk was, om terstond zo grote oneerlijkheid bij een ander, bij den schrijver-eigenaar van 't handschrift, te kunnen vermoeden".

Ziedaar, Verwijs' rechtschapene onkunde onder de welwillende bescherming van de Friese expert Winkler. Hoe beschamend moet het voor deze geweest zijn, tot de erkentenis te komen - hoe dan ook - dat die onbevoegde het ding, dat hij niet beoordelen kon !.... zelf tot aanzijn geroepen had. Hoe meedogenloos hard en snijdend moet hem Verwijs' spotlach in de oren geklonken hebben. Daarbij voegde zich het besef, dat die Verwijs hem, juist hém had uitgekozen voor het onderzoek (p. 120) van het manuscript. Want dat het Friesch Genootschap Winkler met het uitbrengen van rapport belast had, *was geschied op voorstel van Verwijs*.18 In welk licht moest hem nu zijn correspondentie met Verwijs verschijnen, diens vertrouwelijke brieven, diens pogingen om hem te

overreden, het O.L.B. te vertalen!
Kunnen we er nog wel één ogenblik aan denken, dat Winkler zijn Verwijs-Haverschmidt-hypothese geopperd zou hebben, omdat het hem hinderde, dat zijn krities vermogen in twijfel getrokken was? Neen, die hypothese, geworteld in diepe, zeer diepe ervaring, is *voor hem* geweest een smartelijke erkenning van de waarheid.
De man, die voor "zijn naam" niet beter had kunnen doen dan te zwijgen, heeft zonder enige andere dan inwendige noodzaak, maar uit een noodzaak, een tafereel van de Oera-Linda-historie gegeven, dat hem zelf deed zien in de rol van dubbel gedupeerde, van de onkritise, de goedgelovige naprater van Beckering Vinckers, en in de rol van slachtoffer van Eelco Verwijs. Wel mocht hij zich nu herinneren, wat hij eens van Ottema geschreven had, die "gar zu arg durch den Betrug mitgenommen und angeführt" was, maar dit "seiner eigenen schwachen Kritik" te wijten had.
Wat Winkler uitsprak, waren derhalve geen losse beweringen, was geen ijdel, op sensatie belust gepraat van loslippige ouderdom, tevens dienende om hemzelf in een schoner licht te plaatsen; neen ! *ondanks zich zelf* is Winkler gekomen tot het uitspreken van datgene, wat zich als onafwijsbare waarheid aan hem had opgedrongen.
De kategorise imperatief!
Daarin nu ligt de betekenis van zijn verklaringen, *echter alleen voor zooverre wij mogen aannemen, dat zij op die inwendige ervaring berusten.*
Welk een tegenstelling tussen Verwijs' rechtschapene onkunde in de Spectator en zijn duivelskunsten van later. Welk een afstand tussen die hovaardige, lichtelijk waanwijze uitspraak, waarin, met voor Friezen van vroeger en later tijd eigenaardige mentaliteit, onbevoegdheid van niet-Friezen verkondigd wordt, om in zaken, Friesland betreffende, mee te spreken - en deze (p. 121) openbaring, die in haar diepste wezen niet anders was dan de schaamtevolle erkentenis van *eigen* jeugdige onkunde, dwaling en misvatting!
Hoe diep een val van de rustige hoogte eener zelfbehaaglijke zekerheid, niet als Ottema en zooveel anderen, het slachtoffer te zijn van een domslimme falsaris tot in de diepten van de twijfel en het knagend besef, door deze zelfgenoegzaamheid de dupe geworden te zijn van een falsificator, met wie hij a.h.w. onder één dak gewoond had!
Een lange tijd van worsteling, van tegenspartelen moet daar tussen liggen, een tijd van uitvluchten en zelfbedrog Het woelde en gistte in Winkler, maar hij hield zich gesloten. Hof, met wie hij op vertrouwelijke voet stond, heeft meer dan eens gepoogd, hem over 't Oera-Linda-Boek aan het spreken te krijgen. Vergeefs. Over "dat sleaue boek" liet hij zich toen nog niet uit. Nadat echter sinds 1903 het O.L.B. een wederopstanding beleefd had en er beschouwingen in het oude genre verschenen; toen men Beckering Vinckers - nu histories geworden - voor feuilletonnistise en antiquarise doeleinden begon uit te buiten toen werd het voor Winkler een gewetenszaak, of hij dat kwaad mocht laten voortwoekeren.
Er zijn tekenen, die er op wijzen, dat Winkler - ondanks ommeslag van waanwijsheid tot contritie - nimmer tot de rechte zelfkennis in dezen gekomen is. Ware dat wel het geval geweest, hij had de ganse Oera-Linda-historie weten te objectiveren en daardoor zich zelf de rust verschaft, waarnaar hij zoozeer, maar vergeefs verlangde. Hoogstwaarschijnlijk zou hij dan ook wel eenige positieve

aanwijzingen hebben kunnen geven, die aanvaard zouden zijn. Winkler is echter nimmer boven het Oera-Linda-Boek uit kunnen komen. Vandaar dat hij getracht heeft, zich zelf te sparen, zooveel mogelijk. In zijn memorie stelt Winkler het voor, alsof Verwijs - toen deze hem brief op brief schreef, om hem aan het vertalen te krijgen - hem eigenlijk in vertrouwen had willen nemen, hetgeen echter op zijn oprechte eenvoud afgestuit zou zijn. Zoo iets is volstrekt uitgesloten; men leze aandachtig Verwijs' brieven en herinnere zich Winkler's pedante grootspraak van 1877. Winkler verweert zich door de gedachte van *medeplichtigheid* slechts tegen de voor hem zooveel hinderlijker, van onbewust werktuig geweest of als zoodanig bedoeld te zijn De gedachte, door Verwijs gebruikt (p. 122) te zijn, heeft hij zoo ver mogelijk van zich gehouden. Opmerkelijk zijn zijn zeer sympathieke woorden aan het adres van den heer Eekhoff, volgens Winkler het eigenlijk bedoelde slachtoffer. Winkler kòn meegevoelen met Eekhoff, achter wiens rug hij zich schuilhoudt. Want hij mocht het nu boven allen twijfel achten, dat Verwijs hem, als rapporteur en vertaler, *een hoofdrol had toebedeeld* in de tragi-comedie.19 Verwijs moet gedacht hebben, dat de jonge, onervaren, wellicht wat pedante amateur-filoloog, zich door die onderscheiding vereerd zou gevoelen, een handig werktuig voor zijn doeleinden.
Zulke gedachten mogen het geweest zijn, die om toegang aangeklopt hebben bij de oude, verontruste Winkler. Hij heeft het echter niet over zich kunnen verkrijgen, de waarheid in deze gedaante te zien, hard en ongesluierd.
Toch is het merkwaardig, dat de stukken, die ons in staat stellen tot een oordeel over Winkler's vroegere denkbeelden, zooals Spectator-1877 en Ostfriesisches Monatsblatt, met vele andere door Winkler in het kistje gedeponeerd zijn, bij zijne, hem zelf verschonende memorie, evenals de belangrijke brieven van Verwijs. Winkler verschaft dus wel de middelen tot interpretatie van zijn memorie en dient weer, ondanks zich zelf, de waarheid.20

Wij hebben in het bovenstaande alleen met Verwijs rekening gehouden, alsof de theorie niet Haverschmidt naast Verwijs gesteld had. We zullen daar rekenschap van moeten geven. Vooreerst geeft Winkler niet de minste positieve aanwijzing op Haverschmidts medeplichtigheid. Ten tweede heeft hij in de waardering van Haverschmidt's motieven sterk geweifeld, zooals ook uit de mededelingen van de heer Hof blijkt. Pas in het laatste halfjaar, voorafgaande aan het Oera-Linda-testament, is hij tot de overtuiging gekomen, dat het Haverschmidt er om te doen geweest is, het gezag van de Bijbel aan te tasten.21 Ten derde weten wij van geen enkel persoonlijk (p. 123) contact van Winkler met Haverschmidt, dat de mogelijkheid van inwendige ervaring, van intuïtief weten open laat, hetgeen in zijn verhouding tot Verwijs juist een moment van betekenis moet geweest zijn. Wat Winkler over Haverschmidt - en Over de Linden - gezegd heeft, is hoogst waarschijnlijk niet meer dan een verstandelijke hypothese geweest voortkomende uit deze overleggingen, die iedereen maken kan: Haverschmidt was een academievriend van Verwijs. Hij is predikant aan Den Helder geweest. Daar kwam hij in aanraking met Over de Linden. - Met zulke overleggingen geraakte Winkler echter buiten zijn eigenlijk ervaringsgebied. In hoeverre deze waard zijn een punt van onderzoek uit te maken, onafhankelijk van de persoon Winkler, zij daargelaten. Binnen Winkler's ervaringsgebied was echter slechts plaats voor een Verwijs-theorie. Het komt mij voor, dat we in Winkler's streven, om ook anderen dan Verwijs in de

ontstaansgeschiedenis van het O.L.B. te betrekken, weer een onbewuste poging moeten zien om zichzelf te neutraliseren.

Hoe is de grote ommeslag in Winkler's denkwijze ten aanzien van het O.L.B. en zijn ontstaan te verklaren? Het is moeilijk daarop een bepaald antwoord te geven, want Winkler heeft alles achterwege gelaten, wat ons in staat had kunnen stellen, ons daarover een oordeel te vormen. Deze omstandigheid wettigt het vermoeden, dat we hier staan voor een *in hoofdzaak* intern psychies proces, d.w.z. dat naar alle waarschijnlijkheid slechts weinige en geringe feiten invloed op Winkler's denkwijze gehad hebben; dat andere combinatie van reeds aanwezige elementen, onder invloed van studie, levenservaring en veranderde omgeving, bovenal onder invloed van een veranderde opvatting van het *karakter* van het O.L.B. een *vermoeden*, ten slotte een *overtuiging* gevormd hebben, waarvoor hij a posteriori de nodige bewijsstukken heeft trachten bijeen te brengen. (Winkler spreekt van "stille nasporingen"), wat hem zelfs niet in de verte gelukt is.
Als ik wel zie, dan moet een heel vaag gevoel van beetgenomen te zijn, reeds uit de eerste dagen van het O.L.B. dagtekenen. Dit is dan mede oorzaak geweest van Winkler's dralen (het duurde een jaar voor hij met zijn onnozel verslagje gereed was). Men weet, dat er reeds destijds te Leeuwarden (p. 124) waren, die zeiden: "Het zal een grap van Verwijs zijn".22 Dit primaire gevoel is dan onder een zware voorstellingenlast bedolven geraakt. Vermoedelijk is Ottema's gezag en ernst en macht van feitenmateriaal daar niet vreemd aan, al was die dan ook *pro*. Ottema's hardnekkige verdediging moest bij zijn tegenstanders, vooral bij Friezen, die zijn ernst kenden en waardeerden, toch ongetwijfeld de indruk achterlaten, dat in het O.L.B. een man met bijzondere kwaliteiten aan het werk geweest was, degelijk en ernstig, zoodat de gedachte aan platte beetnemerij verworpen moest worden. Eindelijk ontsloeg het geharnast betoog van Beckering Vinckers hem van alle overgebleven scrupules. Winkler's Spectator-artikel bevat daarom waarschijnlijk ook een element afrekening van de schrijver met zich zelf, met zijn twijfelingen, zijn geheime vrees. Inderdaad, hij heeft zich *gaarne* door Beckering Vinckers laten overtuigen.
In hetzelfde jaar 1877 plaatste Winkler in *De Navorscher*23 een stukje, dat als een aanvulling van B.V.'s bewijzenmateriaal bedoeld was. *Een Voorlooper van het O.L.B.* heet het. Daarin wees hij als hoofdbron aan een werk van de Vlaamse raadsheer Charles Joseph de Grave, getiteld: *République des Champs Elysées ou Monde ancien*, Gent, 1806, welk werk volgens Winkler zoozeer met het O.L.B. overeenstemde, dat hij het ene niet anders kon beschouwen dan als een navolging van het andere. Elders kom ik op dit werk terug. Hier willen wij alleen maar vaststellen, dat Winkler - hij had het wel even mogen vermelden - deze suggestie niet aan zich zelf verschuldigd was. Zij was afkomstig van Jules Andrieu, die in *The Academy*, van 17 Juni 1876, het O.L.B. en genoemd boek van De Grave, meende te kunnen afleiden uit een gemeenschappelijke bron: een Zweeds werk van Olof Rudbeck, Upsala, 1679, getiteld: *Atland eller Mannheim*. Deze theorie (Beckering Vinckers' onthullingsbrochure was nog niet verschenen), werd door Taco H. de Beer in het weekblad *Euphonia* van 24 Juni d.a.v. (no. 13) aan het Nederlandse publiek medegedeeld. Beckering Vinckers had schijnbaar deze suggestie versmaad of (p. 125) genegeerd. Uit een brief van hem aan Winkler24 blijkt, dat hij er wel

rekening mee gehouden had, doch dat het desbetreffende gedeelte ten offer gevallen is aan de bekrompenheid van de drukker. Winkler in elk geval acht Andrieu's aanwijzing een andere bejegening waard. Hij meent die met B.V.'s resultaten in overeenstemming te brengen door De Grave niet naast, maar boven het O.L.B. te plaatsen.25 Dat Ottema in het bezit was van een De Grave, vindt Beckering Vinckers hoogst belangrijk, evenals blijkbaar Winkler. Er is niet veel aandacht aan Winkler's stukje in *De Navorscher* geschonken. De schrijver is trouwens in gebreke gebleven, zijn opvatting nader te demonstreren. De onmogelijkheid, om zijn stelling waar te maken, moet hem, ondanks enige overeenkomst in algemene trekken, toen het er op aan kwam, spoedig gebleken zijn. Toch geloof ik, dat het nadenken over dit zonderlinge boek van De Grave, dat een fantastise ideaal-republiek plaatste aan de monden van de Rijn; dat alle beschaving van daar deed uitgaan; dat 't eiland Schouwen maakte tot het eiland van Circe, verblijfplaats van Ulysses, die respectievelijk hun namen zouden geleend hebben aan Zierikzee en Vlissingen26 - zeer veel heeft bijgedragen om Winkler het ware karakter van het Oera-Linda-Boek te openbaren. "Een sleau boek" noemde hij het later, d.w.z. een mal, dwaas, vreemd boek vol flauwe ... gekheid. Dat was al veel gewonnen, want schoon eenzijdig, deze opvatting ging boven Beckering Vinckers' resultaten uit en wees de weg naar de oplossing. Zoo heeft De Grave ongetwijfeld de smorende invloed van Beckering Vinckers bij Winkler helpen te niet doen.

Heeft Winkler Verwijs nog een keer ontmoet in de drie levensjaren, die de laatste nog restten, B.V. op de vergaderingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, waarvan ook Winkler sedert 1875 lid was? En heeft hij daar nadere suggesties ontvangen? Het is mogelijk, maar onbewijsbaar. Eén belangrijke factor moeten wij nog in rekening brengen. (p. 126) In hetzelfde jaar 1877 had Winkler Friesland metterwoon verlaten en zich te Haarlem gevestigd. Zijn veeljarig verblijf in Holland, waar hij niet onder de onmiddellijke invloed van een Friesland en elkander verheerlijkende geleerdenkring stond; waar hij met Nederlandse geleerden en Nederlandse wetenschap in aanraking kwam en zijn Friese aspiratiën tot Groot-Nederlandse wist om te vormen, moet op de algemene kleur van zijn denken van groten invloed geweest zijn. Daar begon het duister voor hem op te doemen, wat hem wel nimmer als klare, objectieve waarheid voor ogen gestaan heeft: dat de Friese wetenschap een halve eeuw bij de Hollandse ten achter was; dat de wetenschappelijke kritiek daar geen reiniging gebracht had; dat nieuwere inzichten op het gebied van taal en historie aan Friesland voorbijgegaan waren en nieuwe methodes van onderzoek daar geen ingang hadden gevonden. Friesland met zijn in vele opzichten eigene cultuur miste nu zijn Athenaeum, dat een schakel had kunnen vormen met de Hollands-Nederlandse wetenschap. De Bibliotheek was naar Leeuwarden gegaan, en een Buma, die de Buma-bibliotheek en de Buma-lenen gesticht had, mocht er van gedroomd hebben, Leeuwarden tot het brandpunt van een hoge Friese cultuur te maken; het *Friesch Genootschap* mocht zich met ijver wijden aan zijn taak van voornaamste drager dier cultuur, Leeuwarden was geen toonaangevend centrum geworden, dat op een lijn te stellen ware met de grote Nederlandse centra van wetenschap en kunst, - en de prestaties van het *Friesch Genootschap* waren niet in overeenstemming met de aanspraken, die men stilzwijgend of luide genoeg deed gelden.

Dit moet Winkler langzamerhand tot half-bewustheid gekomen zijn door zijn langdurig verblijf in Holland. Vreemde schamplichten zag hij spelen over het Oera-Linda-Boek, dat de hoogheid en

de oudheid van de Friese stamcultuur zoo buitensporig verhief, met schijn van ernst, ja, met niet meer dan een schijn, want de frivole toon van het "sleaue boek" klonk steeds scheller en hatelijker voor hem op.
Naarmate voor Winkler's besef de klove tussen Friese werkelijkheid en het Friese ideaal dieper werd, onthulde zich voor hem het ware karakter van het Oera-Linda-Boek. Steeds duidelijker hoorde hij daarin de lach schateren van Mephisto, die de Friezen deze drogbeelden voor ogen getoverd had, zooals hij weleer de (p. 127) verblufte stamgasten im Bremer Ratskeller deed, toen zij elkaars neuzen voor kersen hielden en begonnen te "raufen"27 , zooals hij nu de Friezen met satanies genoegen had zien plukharen.
Wie was de spotgeest, "naneef van den vader der logenen", gelijk Verwijs eenmaal Cornelis over de Linden betiteld had? Wie was de vreemde geest, die buiten en boven die relatief ietwat achterlijke cultuur stond; die haar in haar kracht en zwakheid, haar tendenzen en idealen, haar middelen en doeleinden zoo volkomen doorgrond had?
Het was dezelfde Eelco Verwijs, die schoon in aanzienlijke betrekking de Genootschapskring binnengetreden, als geen Fries zijnde, in zaken, Friesland betreffende, *niet voor vol* werd aangezien; de aartsspotter, die deze behandeling uit de hoogte - niet alleen het jonge amateurtje Johan Winkler veroorloofde zich die houding - met de pijlen van zijn vernuft betaald zette.
Het gevoel voor deze situatie is Winkler langzamerhand gekomen. Hij, Verwijs, moest de man geweest zijn, die hen allen doorzien en hen allen om de tuin geleid had.
Tal van kleine feitjes uit de voorgeschiedenis van het O.L.B. lieten tot schrik van Winkler een nieuwe duiding toe ...
Dat Winkler niet alles scherpomlijnd voor zich gezien heeft, is ten dele het gevolg van zijn tegenspartelen, van zijn persoonlijk verweer tegen de rol van dupe. Maar toch ook hiervan, dat hij, de arts-dilettant-taal- en geschiedkundige, zelfs later, niet ver genoeg boven en buiten die kringen stond, en hun tendenzen en idealen niet voldoende wist te verloochenen. Zoo bleef hij bij zijn beoordeling van de situatie aan de *personen* hangen. Zijn ganse visie was ingesteld op de tegenstelling tussen Eekhoff en Verwijs.
Hij zag niet, wilde niet, en kon ten dele ook niet zien, dat het antagonisme tusschen de archivaris en de archivarius *symptomaties* was. En zijn haat concentreerde zich op het "sleaue boek", dat hij met zijn voelen gepeild had ... tenslotte, - maar niet met zijn denken omvat.

Noten

In druk verschenen als voetnoten, hier omgenummerd naar eindnoten.

1) Dit werd vrij algemeen aangenomen op gezag van de Kamper taalgeleerde J. Beckering Vinckers.
2) De Vrije Fries, XXV, bl. 32, vv.
3) Zoo meende Winkler. Wij weten echter beter.
4) It Heitelân, jg. 1923, nrs. 19-23.

5) Aldaar, bl. 242.
6) It Heitelân, bl. 257. Cursivering van Hof.
7) Aldaar, bl. 244.
8) Aldaar, bl. 243.
9) Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen. VI. 1908, bl. 237, vv.
10) It Heitelân, bl. 255.
11) Het artikel is gedagtekend 14 Maart. Ook in het kistje gedeponeerd.
12) Verslagen van het Friesch Genootschap, bl. 202.
13) Deze verontschuldigingsbrief behoorde tot de inhoud van het kistje.
14) Vergelijk hiermee zijn handelwijze na 1903.
15) Beckering Vinckers' brochure Wie heeft het Oera-Linda-Boek ge- schreven? was toen nog niet van de pers. Zij verscheen nog hetzelfde jaar (1877). Winkler was van de komst der brochure op de hoogte.
16) Ook in het kistje gedeponeerd.
17) Blijkens brieven, in het kistje gedeponeerd, doch niet gepubliceerd.
18) Verslagen van het Friesch Genootschap, 1869-70, bl. 190 en 195.
19) Zie Verslagen van het Friesch Genootschap 1869-70 bl. 190 en 195 en in De Vrije Fries, XXV, bl. 50.
20) Daarom is het te betreuren, dat in de De Vrije Fries XXV met de andere stukken niet een volledige inventaris van Winkler's kistje gepubliceerd is.
21) It Heitelân, bl. 244.
22) Dr. C.P. Burger in Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen, jg. 1907.
23) De Navorscher, 1877, bl. 115.
24) In het kistje.
25) Andrieu nam aan, dat het O.L.B., in 't laatst van de 17de eeuw uit Rudbeck's werk afgeleid was. Dit is met B.V.'s opvatting niet te rijmen.
26) Vgl. de zotte plaatsnamen-afleidingen in het O.L.B.: *Leiden* uit *Lydasburcht* (van de half-godin Lyda), enz.
27) Goethe, Faust.

© Koninklijk Fries Genootschap / de auteur
Dit artikel hoort thuis op de website van het Koninklijk Fries Genootschap (http://www.friesgenootschap.nl). Verdere verspreiding van dit artikel is niet toegestaan zonder uitdrukkelijke toestemming van de auteur en / of het Koninklijk Fries Genootschap.

Tooneelgezelschappen te Harlingen (/index.php/nl/html-artikelen-de-vrije-fries/385-tooneelgezelschappen-te-harlingen)

Afdrukken

Uit: *De Vrije Fries* 28 (1926), pp. 128-146. [PDF-bestand (http://images.tresoar.nl/wumkes/periodieken/dvf/dvf-0425-1928-28.pdf)]

P. Leendertz jr.

Over het geestelijk leven in vroegeren tijd buiten de groote steden weten wij maar heel weinig. En toch is het van groot belang, wanneer wij de beschavingsgeschiedenis van het geheele Nederlandsche volk willen kennen. Bij de schaarschheid der gegevens, die bovendien meermalen zeer
verstrooid liggen, is het echter in den regel zoogoed als onmogelijk eene eenigszins volledige beschrijving te geven van eenig hiertoe betrekkelijk onderwerp. In allen gevalle moet eerst het verstrooide bijeengebracht worden. Daartoe deel ik hier mede, wat mij van het tooneel te Harlingen
in de tweede helft der 18e en het begin der 19e eeuw bekend geworden is, in de hoop, dat anderen
dit zullen aanvullen. Vooral zij, die de beschikking hebben over de nagelaten papieren van Simon Stijl en van met hem bevriende familiën te Harlingen, zullen daartoe in staat zijn.

De man, die in de 2e helft der 18e eeuw te Harlingen voor het letterkundig leven in het algemeen, en voor het tooneel in het bijzonder, van de grootste beteekenis was, is Simon Stijl. Eene goede levensbeschrijving van hem zou dus tegelijk de geschiedenis van het letterkundig leven
in zijne woonplaats zijn. Maar zulk eene levensbeschrijving ontbreekt nog, al geven Scheltema<a id="t1" class="noot" href="#n1" name="t1">1 en Ottemahref="#n2">2 daarvoor heel wat bijzonderheden. Vooral ontbreekt ons eene goede bibliografie
van Stijl's werken. (p. 129) Men kan wel vrij wat vinden bij
Scheltema, Brouwer3 en Ottema, maar hunne
mededeelingen zijn verre van volledig en niet altijd betrouwbaar.href="#n4">4

Of er vóór het midden der 18e eeuw ook reeds in Harlingen tooneelspelers kwamen, weten wij niet, en dus ook niet, in welken tijd Stijls liefde voor het tooneel werd opgewekt. De eerste uitingen daarvan vinden wij in zijn gedicht Aan de Dichtkunstname="t5" href="#n5">5 van 13 Oct. 1752, dus uit den tijd, dat hij te Leiden studeerde. Na

Horatius, Virgilius en Homerus geroemd te hebben stelt hij het treurspel boven die allen, en wel het Nederlandsche treurspel. Als voorbeelden daarvan noemt hij Vondel's Elektra en Lucifer, Huydecoper's Arsases en Lud. Smids' Konradijn.

De wijze, waarop hij over deze stukken spreekt, doet vermoeden, dat hij ze heeft zien vertoonen. Hij zal dan ook te Leiden wel een geregeld bezoeker van den schouwburg geweest zijn en
zeker ook wel eens zijn overgewipt naar Amsterdam, waar hij later althans vele vrienden uit zijn studententijd had.6

Niet alleen echter door het bezoeken van den schouwburg toonde hij zijne liefde voor het tooneel; hij begon ook zelf te (p. 130) schrijven. Nog te Leiden schreef
hij onder de zinspreuk Sensim Scandendo het kluchtspel De Vrijer na de Kunst<a id="t7" class="noot" name="t7" href="#n7">7 en het blijspel Krispijn Filosoof,<a id="t8" class="noot" name="t8" href="#n8">8 welke beide nog al in den smaak vielenclass="noot" name="t9" href="#n9">9 en herhaaldelijk vertoond werden, vooral het laatste,
waarvan dan ook een tweede druk verschenen is.

Van welken tijd zijne andere blijspelen zijn, weten wij niet, maar het vermoeden van Ottema (bl. 17), dat zij op één na tot zijne oudste werken behooren, is zeer aannemelijk.
Slechts één daarvan is in lateren tijd gedrukt.href="#n10">10 Van drie andere kennen wij alleen den titelhref="#n11">11: De getrouwde Lichtmis of De toets van het vrouwelijk gezag, Klinkklaar en
Oprecht en Grijpaard of Geld is het Woord. Zijn laatste blijspel n.l. De Torenbouw
van het vlek Brikkekiks in het landschap Batrachia is veel later geschreven en was zeker niet bestemd om gedrukt te worden; het is ook in tegenstelling met de andere in proza. Het is een patriottisch schimpschrift uit 178712, dat dus
eigenlijk buiten zijn tooneelarbeid blijft en misschien eerder een uitgebreid Schuitpraatje genoemd moet worden.

Na het blijspel begon hij zich ook op het treurspel toe te leggen. Eene vertaling van Aeschylus' Agamemnon en van Euripides' Hecuba zijn beide onvoltooid
gebleven. Ottema kan wel gelijk hebben, als hij meent, dat Stijl deze alleen tot eigen oefening begonnen was. Maar als wij zien, dat ook van de vertaling der Ilias, waarmede hij omstreeks 1755 bezig was, slechts drie boeken afgewerkt zijnhref="#n13">13, en dat er nog een aantal andere onvoltooide werken onder zijne nagelaten
papieren zijn, dan gelooven wij toch eerder, dat zijne drukke praktijk hem de voltooiing belet heeft, en dat wij deze onvoltooide werken dus alle in zijne laatste studentenjaren en kort daarna mogen stellen. (p. 131)

Van zijne voltooide treurspelen is de Herakleahref="#n14">14 van 1754. de Agnes15 is "Voltrokken den 2e Maart 1758", De dood van Orpheus is 6 Jan. 1763 gespeeld<a id="t16" class="noot" name="t16" href="#n16">16 en De Mityleners is in 1768 uitgegeven

Dit laatste kan echter, althans in eersten aanleg, wel vroeger geschreven zijn.

Na zijn terugkeer te Harlingen (1754) heeft hij er misschien aan gedacht zich grootendeels aan de studie der letteren te wijden. Maar toen hij zich als geneesheer gevestigd had, kreeg hij spoedig eene drukke praktijk, die hij met groote nauwgezetheid en toewijding waarnam. Ook stelde
hij zich niet met de aan de akademie verworven kennis tevreden, maar hield zijne studie goed bij, zooals uit zijne werkzaamheid in het genootschap Sercandis civibus voldoende blijkt. De letteren kwamen dus in de tweede plaats. Daardoor schreef hij betrekkelijk weinig meer en was zijne voornaamste werkzaamheid, dat hij anderen leiding gafhref="#n17">17, al bepaalde hij zich niet daartoe.

Indien Harlingen niet reeds voor dien tijd door troepen reizende tooneelspelers bezocht werd, kunnen wij vermoeden, dat zij er in dezen tijd op uitnoodiging van Stijl gekomen zijn. Te Leiden en te Amsterdam toch zal hij wel met verscheidenen van hen kennis gemaakt hebben. Wij zien althans, dat hij in hunne opvoeringen groot belang stelde. Er zijn nog een aantal aanspraken over, die zij van het tooneel tot de toeschouwers richttenen die door hem zijn opgesteld. Eenige daarvan
worden door Ottema (bl. 20) genoemd. Drie daarvan zijn uitgesproken door J. Wedemeijer, nl. 1o. afscheid van het tooneel op 29 Dec. 1757, na de vertooning van Konradijn van L. Smids; 2o. Nieuwjaarswensch op 10 Jan. 1758 na de vertooning van Karel den Stouten van P. Verhoek; 3o. afscheid van het tooneel op 7 Febr. 1761.

Zooals de titels hier staan, hebben zij iets verbijsterends. Maar in de uitgaveclass="noot" name="t18" href="#n18">18 heeft de tweede een langeren titel:
"Nieuwjaars-wensch bij het vernieuwen der Tooneel-liefhebberij, na het (p.
132) vertoon van Karel de Stoute, den 10 Januarii 1758". Wij zien dus, dat
Wedemeijer 29 Dec. 1757 afscheid nam van het tooneel te Harlingen, maar reeds 14 dagen later opnieuw optrad, en eerst 7 Febr. 1761 voorgoed afscheid nam. Den daarop volgenden winter speelde
de troep van Faber, zooals uit een door Stijl geschreven aanspraak blijkt.name="t19" href="#n19">19 Ook in den winter van 1762 op 1763 speelde deze troep te Harlingen
en vertoonde op 6 Jan. 1763 De dood van Orpheus van Stijl.name="t20" href="#n20">20 Daarna speelde het door Stijl opgerichte gezelschap van
liefhebbers.

De troep van Faber was waarschijnlijk niet talrijk. Wij vinden als spelers genoemd: Zandstra, Faber en Heffer met hunne vrouwen, en Juffr. Laborie. Misschien waren er niet meer leden en bestonden de Rei van Bacchanten en het Gevolg van Bosch-Goden en Godinnen wel uit liefhebbers uit
Harlingen zelf. Later heeft deze troep niet meer te Harlingen gespeeld, want nog in hetzelfde jaar werd hij ontbonden en in het volgende seizoen vinden wij Faber met zijne vrouw en Juffr. Laborie in den troep, dien Corver in dat jaar had opgericht.href="#n21">21

Of ook Jacob Wedemeijer directeur van een troep geweest is, valt te betwijfelen. Waarschijnlijker was hij alleen een der leden van den troep, die in de jaren 1757-1761 te Harlingen speelde. Stijl toch noemt hem, van deze jaren sprekendename="t22" href="#n22">22, "een aankomeling van goede hoop" en een "bevalligen
speeler, tot het treurspel gebooren". In het speeljaar 1762-1763 was hij aan den Amsterdamschen Schouwburg verbonden23. Bij den
strijd, die er in dat seizoen ontstond, had hij eerst afgesproken met Corver en anderen den Schouwburg te verlaten, "maar", zegt Corver, "hij verried ons, daar hij ook bitter
voor gestraft is". Twee jaar later deed hij eene vergeefsche poging om in den troep van Corver te worden opgenomen. Dat deze, die hem "een jongen Knaap" noemt, veel minder gunstig over hem oordeelt24 dan Stijl, is
licht te begrijpen. (p. 133)

Na Faber heeft waarschijnlijk geen reizende troep meer in Harlingen gespeeld. In de behoefte aan tooneelvoorstellingen werd nu voorzien door het Genootschap der Tooneelminnaaren, dat misschien in Dec. 1762 werd opgericht en reeds 19 Jan. 1763 den Arzases van Huydecoper vertoonde. Na afloop daarvan werd, waarschijnlijk door Stijl zelf, een door hem vervaardigde aanspraak tot de toeschouwers gericht, waarin hunne toegevende belangstelling werd ingeroepen en
het tooneel tegen zijne berispers werd verdedigd.href="#n25">25

In dit genootschap was Stijl dertien jaren lang de leider en de eerste speler. Van hem was ook het opschrift op het gordijn van het tooneel:

In 't Schouwspel heerscht de Deugd door Wijsheids achtbre stem:

Zoo iemand anders denkt, de Konst is niet voor hem.

Van de vertoonde stukken worden ons genoemd:

19 Jan. 1763. Arzases van B. Huydecoper. (Zie boven.)

8 Maart 1763. De dood van Willem den Eersten van Cl. Bruin. In de door Stijl opgestelde aanspraak tot het publiek werd er zeker wel op gewezen, dat het de verjaardag van den Stadhouder
was.

2 Jan. 1765. Sophonisba naar Voltaire, maar het blijkt niet, welke bewerking het was.

5 Juni 1765. De malle Wedding of Gierige Geraard van J. Blasius en Don Quichot van P. Langendijk. Bij het laatste schreef Stijl eene "Narede van Kamacho".

4 Juni 1766. Constantinus de Groote van P. Bernagie.

3 Juni 1767. Het Huwelyk van Orondates en Statira van D. Lingelbach.

23 Mei 1769. Mahomet de Tweede, zeker wel in de bewerking van N.W. op den

Hooff.

Voor al deze vertooningen schreef Stijl eene aanspraak tot de toeschouwers, maar voor die op 3 Juni 1767 eene Groete aan het Gezelschap.href="#n26">26

Ook Stijl's treurspel De Mityleners, dat hij bij de uitgave in 1768 "Aan het Hooggeëerde Genootschap der Tooneelminnaaren te Harlingen" opdroeg, zal daar wel gespeeld zijn. De hoofdrollen werden veelal door Stijl vervuld. Hij wordt (p. 134) geprezen als Rhadamistus in Rhadamistus en Zenobia van A. Bogaert, als Cato in het treurspel van dien naam van H. Angelkot en P. Langendijk, als Lubbert Lubbertze in het gelijknamige blijspel van M. van Breda naar Molière, als Achilles in het treurspel van B. Huydecoper, als Gijsbrecht van Amstel en als Herodes, waarschijnlijk in Herodes en Mariamne van Kath. Lescailje. In eenige van deze rollen werd hij door sommigen op ééne lijn gesteld met Duim, Punt en Spatsier.27

Naar aanleiding van de oprichting van dit tooneelgezelschap vertelt Scheltema: "Dit Liefhebberij-tooneel wierdt als een voorwerp van spotternij behandeld, door den schrijver van eene
brief in het weekblad, de Denker geplaatst, dan Styl beandwoordde dien aanval zoo aartig en geestig in eenen Tegendenker dat alle geschootene pijlen op het hoofd van den spotter terug stuitten".

Ook hier vergist Scheltema zich en geeft eene verbleekte en later opgesierde herinnering, zonder de zaak opnieuw te onderzoeken. In den Denker toch is een dergelijke brief niet te vinden, en van een Tegendenker is nergens sprake. Toch is er eene kern van waarheid in.

No. 102 van den Denker van 10 Dec. 1764 (2e deel, bl. 393- 400) bevat een brief, die zeer wel van Stijl kan zijn. Hierin vindt men eene samenspraak van eene moeder en hare dochter. De
laatste wil naar den schouwburg gaan, waar dien avond Rhadamistus en Zenobia en Het gedwongen Huwelijk vertoond zullen worden. De laatste titel ontlokt de Moeder een "Foei !" waarop de Dochter antwoordt: "Wel zo? 't Is een van de beste stukken, die Molière gemaakt heeft, en S..... speelt van zyn leven niet kunstiger". Met S..... zal hier wel Stijl bedoeld zijn. Wat later zegt de Moeder: "ik moest maar eene Actrice van je maaken", waarop het antwoord luidt: "Was ik het zo goed als Juffrouw F.....". Hier valt het niet moeilijk den naam aan te vullen tot Fontein.

De Moeder vaart heftig uit tegen het tooneel, op het gezag van den catechiseermeester en eenige
predikanten, hoewel zij zelf zegt: "Een Predikant moet ook de Comedie slechts bij naam kennen". Daartegenover verdedigt de Dochter het met kalmte en verstand, maar toch ook met kracht. Van eene (p. 135) onlangs gehoorde preek zegt zij b.v.: "Zot en impertinent. Kunt gy gelooven, dat zo veel fatsoenlyke lieden, als de Schouwburgbezoeken, daar

opgaan naar Gilgal en Bethel, om Afgodery te pleegen, om Gods naam te hooren lasteren, om aanleiding te krygen tot buitensporigheden, tot Echtbreuk, en diergelyke gruwelen, die 't my niet betaamt te noemen?

Waarschijnlijk zullen de Harlingers hierin wel den korten inhoud gelezen hebben van eene preek, die zij gehoord hadden, evenals zij in den Proponent P., Ds. N. en zijn Collega B. bepaalde personen herkend zullen hebben. Aan het einde wordt nog even gesproken over menschen van aanzien,
die voor liefhebberij zes of zevenmaal in een jaar op het tooneel komen.

De geheele brief geeft een aardigen kijk op de wijze, waarop het tooneel van den kansel bestreden werd.

Hierbij behoort ook no. 139 van 26 Aug. 1765 (3e deel, bl. 265-272). Dit bevat drie brieven, zoogenaamd van Friesche vrouwen, met klachten over haar man. In de derde klaagt Claasket, dat haar
man, "wiens voorouders braave Mennisten waren", lid van een liefhebberijtooneel geworden is. Dat kost veel geld en hij komt dikwijls laat thuis, b.v. nadat zij Electra overhoord hadden. Ook was daar Faëton ingestudeerd. Verder klaagt zij er over, dat hij op zijn 37e jaar nog dansen leert28. Wij zien uit dezen brief
ook, dat de voorstellingen druk bezocht werden en dat de bezoekers van alle kanten kwamen.

Het is niet onmogelijk, dat ook deze brieven van Stijl zijn.

Wie na 1776 de leiding in het tooneelgezelschap gehad heeft, weten wij niet. Zelfs is het niet zeker, of het is blijven bestaan, ofschoon wij dat wel waarschijnlijk achten. Er blijft hier echter in onze kennis eene gaping van bijna twintig jaar.

In 1795 werd een nieuw gezelschap opgericht, blijkbaar door een jonger geslacht uit dezelfde kringen, waaruit het gezelschap van Stijl was voortgekomen. De namen Van der Plaats, Toussaint, Roorda, Stinstra, Fontein toch vinden wij ook onder zijne vrienden.

Ik heb, bij elkander ingebonden, een aantal tooneelstukkenhref="#n29">29, (p. 136) op het schutblad aangeduid als
"Tooneelstukken gespeeld in de Liefhebberij Comedie te Harlingen in de Raamstraat Ie Stuk".

Bij elk stuk is bijgeschreven de datum van de opvoering, de rolverdeeling en het aantal regels (ook van de prozastukken), die ieder te spreken had.

Het kon haast niet anders, of voor de eerste opvoering moest een stuk van Stijl gekozen worden. De volgende stukken zijn gespeeld, steeds een treurspel en een blijspel:

11 Juni 1795 (Donderdag). De Mityleners (1768)name="t30" href="#n30">30 en De verbeterde Dwaas (1788) van H. Ogelwight Jr.

17 Nov. 1795 (Dinsdag). Arzases (1743) van B. Huydecoper en Loon naar Werk (1710) van Y. Vincent.

29 Dec. 1795 (Dinsdag). Achilles (1742) van B. Huydecoper en De Dwarsdryfster (1746) van P.A. de Huybert van Cruyningen.

13 April 1796 (Woensdag). De Dood van Johan en Garcias (1715) van Cl. Bruin en De Spilpenning (1726) van T. Asselyn.

De spelers waren, in volgorde zooals zij het eerst genoemd worden: J. IJsenbeek, Hendricus Stroband, Pier Boomsma, J.D. Toussaint, D. IJsenbeek, J.D. van der Plaats, A. van Loon, V. van der Plaats, T. Tjallingi, Johannes Stroband, S. Tjallingi, K. van der Plaats, M. IJsenbeek.

Blijkbaar waren er ook meisjes lid, of speelden althans mede: D. IJsenbeek, die alleen in De Mityleners voor Klytie speelde (een rol van 47 regels); M. IJsenbeek, die in De Spilpenning voor Leonoor speelde (7 regels); T. Tjallingi, die in Arzases voor Egine speelde (21 regels) en K. van der Plaats, die in den Achilles voor Cephize (18 regels), in Johan en Garcias voor Cassandra (19 regels) en in De Spilpenning voor Sofia (4 regels) speelde. Voor het overige werden de vrouwenrollen door mannen gespeeld. De namen van hen,
die dat naast mannenrollen gedaan hebben, zijn hierboven cursief gedrukt.

Waarschijnlijk waren J. D. en K. van der Plaats kinderen van den tafelbroeder en uitgever van Stijl. Zij waren dan wel zeer jong, want Volkert van der Plaats is eerst 16 Mei 1778 gehuwd met A. Toussaint. Dat hij zelf zal medegespeeld hebben, is niet waarschijnlijk, omdat hij reeds 50 of 51 jaar was. De genoemde V. van der Plaats was dus waarschijnlijk een neef. (p. 137)

J. D. en K. van der Plaats waren ongetwijfeld broeder en zuster. Er is nl. een oproepingsbriefje voor hen gezamenlijk ingespeld om "Saturdag den 19 Maart s' namiddags te 2 uur te exerceren. Vrijdag den 26 dito s' avonds te 5 uur te spelen". Hierin is natuurlijk òf Vrijdag òf 26 eene vergissing.

De opvoeringen begonnen dus om 5 uur. Tevens zien wij, dat de laatste van 26 Maart tot 13 April verschoven is. Waarschijnlijk had het plan om op Goeden Vrijdag of op Zaterdag voor Paschen eene
voorstelling te geven, ergernis gewekt.

Op slechts eene enkele plaats is een woord van den tekst veranderd. In De Mityleners zijn een aantal tooneelaanwijzingen bijgevoegd, maar alleen in de rol van Nicias. Daaruit blijkt, dat dit exemplaar aan J.D. van der Plaats heeft toebehoord. Uit de bijvoeging op bl. 37 blijkt echter, dat J. IJsenbeek ze geschreven heeft. Deze had dus zeker de leiding en trad als regisseur op.

Zonder twijfel is er nog een bundel met de stukken geweest, die tusschen 13 April 1796 en Maart 1797 gespeeld zijn, toen er eene nieuwe vereeniging werd opgericht.

Tegelijk met den vorigen kocht ik nog eenige bundels, met den geschreven titel "Tooneelstukken, gespeeld in de Liefhebberijcomedie te Harlingen onder de Zinspreuk

De Smaak voor 't Schouwtoneel, gewettigd door de Reden

Geeft Luister aan de deugd, en zwier aan schoone zeden".

Hiervan kocht ik den len, 2en, 3en, 7en en 15en bundel en een zonder titel, die de 8e moet zijn.

De inrichting van deze bundels is geheel gelijk aan die van den vorigen. De verzamelaar van deze
was ook weer J.D. van der Plaats.

In dit gezelschap zijn de volgende stukken gespeeld:

31 Maart 1797. De Burgemeester, naar Von Bruhl (1794) en P. Langendijk De Wiskunstenaars (1784).

26 Mei 1797. Brandes, Schyn bedriegt (1777) en P. Bernagie, De ontrouwe Voogd (1782).

30 Sept 1797. J. Nomsz, Titus (3e dr. z.j.) (1780) en J. Japin, De Lastigheid der Rykdommen (1739).

9 Nov. 1797. J. van Walré, De School voor de Vaders (1788) en Rikko (1793).
(p. 138)

21 Dec. 1797. S. Feitama, Pyrrhus (1755, 2e dr.)href="#n31">31 en P. Langendijk, De Zwetser (1789).

l Febr. 1798. P.J. Kasteleijn, De Graaf van Olsbach (1778) en P.G. Witsen Geysbeek, De Ongeduldige (1795).

15 Maart 1798. Ph. Zweerts, Merope (1746) en P. de la Croix, Krispyn Medicyn (1784).

3 Mei 1798. A. Vereul, De Zege der Ouderliefde (1791) en De dankbaare Zoon naar J.J. Engel (1788)32.

13 Sept. 1798. S. Styl, De Mityleners (1768) en P. Langendijk, Don Quichot (1786)<a id="t33" class="noot" name="t33" href="#n33">33.

25 Oct. 1798. A. von Kotzebue, De Lasteraar (1796)href="#n34">34 en J. Japin, De Woekeraar Edelman (1785).

13 Dec. 1798. De Doove, naar Desforges (1797).

7 Febr. 1799. H. Ogelwight Jr., Waldheim (1789) en P. Bernagie, Het Huwelyksluyten (1739).

[Hiermede eindigt de 3e band; nu volgt de 7e.]

15 Mei 1801. G.C. de Greuve, De Virtuosen (1799) en A. Tack, Het Huwelyk van den Capucijn (1800).

2 Oct. 1801. L.W. van Merken, Jacob Simonszoon de Ryk (1776) en A. de Wit, Het Hofsteeleeven (1736).

5 Nov. 1801. J. S. van Esveldt-Holtrop, De verkeerde Schaamte (1798) en De Verteller naar J. B. Picard.

17 Dec. 1801. J. G. Doornik, Beverley (1800) en Krispyn, Barbier, Dansmeester, Pagie en Graaf (1729).

28 Jan. 1802. J. Nomsz, Anthonius Hambroek (2e dr. 1795) en J.J. Hartsinck, De Hagenaar te Enkhuizen (1784).

4 Maart 1802. Natuur en Pligt naar Pelletier Volméranges (1800) en De Comedie bij Geval naar Dorvigny (Utr. z.j. (1785))href="#n35">35

l April 1802. D.A. van de Wart, De Hertog van Monmouth (1799) en P. Langendijk, Krelis Louwen (1740).

9 Sept. 1802. P.G. Witsen Geysbeek, De Bloedverwanten (1798) en A. Hordyk Verstolk, Het hoogste Lof (1795).

[Hier ontbreken weer een aantal bundels en volgt no. 15.]

3 Nov. 1808. J. S van Esveldt-Holtrop, De Schrijf-lessenaar (1801) en H. Tollens Cz., Het Huwelyk naar de Mode (1800)

15 Dec. 1808. D. Onderwater, Stille Waters hebben diepe Gronden (p. 139) en J.S. van Esveldt-Holtrop, De Ongelukkigen (1798).

26 Jan. 1899. R.C. van Goens, De Twede Tartuffe (1797) en De belagchelyke Zelfmoord naar A. Martainville (Rott. z. j.) 1).36

13 Maart 1809. W. C. Lochmann van Königsfeldt, geb. Meysenheim. Wanhoop en Redding (1803) en J. S. van Esveldt-Holtrop, De Deserteur (1807).

In het laatste deel is bij enkele stukken de rolverdeeling niet bijgeschreven.

Het is niet noodig van al die stukken de rolverdeeling op te geven. Ik geef hier dus alleen eene lijst van de spelers, in de volgorde, zooals zij voor het eerst genoemd worden. De namen

van
hen, die ook in de eerste vereeniging medegespeeld hebben, worden met een * gemerkt. Van hen, die
ook vrouwenrollen gehad hebben, zijn de namen cursief gedrukt; van hen, die alleen vrouwenrollen
gehad hebben, bovendien gespatiëerd.

E. Roorda, P. Greidanus, F. Fontein, S. Wijbenga, J. Huidekoper, *Jan IJsenbeek, *F. Tjallingi, G. Stinstra, *J. Oosterbaan, K. Oosterbaan, *N. Baur, *J.D. v.d. Plaats, M. Vellinga, Joh. Stroband, D. Brouwer, G. Hingst, A. Tjallingi, G. Fontein, P. Oosterbaan, Juff. R. van der Werf, Mevr. Roorda, Juff. A. Lieuwma, *J. Stroband, P. Tetrode, *Hendr. Stroband, Sj. Hingst, *Juff. K. van der Plaats, Juff. IJsenbeek, Juff. A. Huidekoper, Steenstra, J. van der Plaats, Juff. E. Tuinhout, Juff. A. Stinstra, Juff. E. Tjallingi, P. Tjallingi, Zijlstra, Nettevogel, C. Oosterbaan.

In 1808 komen er de volgende nieuwe namen bij:

Juff. D. Boomsma, Juff. A. Boomsma, A. Stinstra, Juff. E. Stroband, S. Tetrode, D. Fontein. B. Deketh, Juff. Greidanus, P. Huidekoper, Joh. Greidanus.

Zooals men ziet, was het een vrij gesloten gezelschap, en behoorden de leden tot een beperkt aantal familiën. In het begin werden de grootere vrouwenrollen door mannen gespeeld en werden alleen kleine vrouwenrolletjes waarschijnlijk aan heel jonge meisjes gegeven. Ook hebben er zeker
wel eens (p. 140) kinderen medegespeeld, in kinderrollen. Hunne namen staan dan echter gewoon in de rolverdeeling als die van de anderen. Geen enkele maal is, voor zoover wij zien kunnen, een mannenrol door eene vrouw gespeeld.

Dat het gezelschap naast deze spelers ook nog andere leden had, blijkt uit twee brieven aan Daniel van der Plaats, vooraan in het eerste deel bijgebonden, waarop ook de titel is geschreven. Zij luiden:

Harlingen den 31 Jan. 1797.

Den burger D. van der plaats.

Medeburger

De Commissie van drie leeden tot het kiezen der stukken en verdelen der rollen benoemd heeft goedgevonden U te geeven de rol van Mevr. blasdorp in de burgemeester en de rol van ..... in de wiskunstenaars, te speelen over 6 weken.

Waarmede blijven Uwe Medeburgers

Hijlke Haanekuik

E. Roorda

P. Greijdanus

tot het kiezen der stukken en verdeden der rollen benoemd.

Harlingen den 7 Feb. 1797.

Den burger D. van der plaats te Harlingen.

Burger!

Ingevolge de nieuwe verdeeling hebben wij goedgevonden U te geeven de rol van Julia in de burgemeester en geen rol in de wiskunstenaars.

waarmede blijven Uwe Dw. Medeburgers

Hijlke Haanekuik.

E. Roorda.

P. Greijdanus.

Ook wanneer er gedanst werd of buiten den tekst gezongen, zijn de namen bijgeschreven. Daaronder zijn er enkele, die niet onder de spelers voorkomen.

In enkele jaren werd er nog al gedanst. Het eerst vinden (p. 141) wij
het in De Lastigheid der Rijkdommen. Aan het einde van het 1e bedrijf (bl. 26) werd tweemaal gedanst door V. van der Plaats, K. van der Plaats, F. Fontein en M. Tjallingii en door dezelfden nog eens in het 8e tooneel van het 3e bedrijf en tweemaal aan het einde. In De Zwetser stelden Baur, Roorda en IJsenbeek drie dansende Moffen voor.

Aan het einde van De Dankbaare Zoon volgt deze uitvoerige mededeeling:

> "Hierop werd den Ritmeester door V. van der Plaats. F. Fontein Iz., Juff. K. van der Plaats en M. Tjallingii ieder een ruiker of iets dergelijks aangeboden, waarop zij een ballet dansten. Toen dansten Michiel en Grietje eenige touren der Allemande. Waarop 4 boeren

(zijnde J.
IJsenbeek, J. Huidekoper, N. Baur en H. Stroband) Jaapje sta stil en de Schermschool dansten.
Vervolgens werd door V. van der Plaats eenige passen van de Hornpijp gemaakt en een Ballet van de
4 eerstgenoemde (waarna de Ritmeester een Krans boven het hoofd werd gehouden) sloot het Toneel
voor dit Saisoen."

In het 9e tooneel van het 1e bedrijf van Don Quichot waar Don Quichot en Sanche stokslagen krijgen, staat aangeteekend "Zijlstra, Baur, Roorda, Nettevogel en F. Fontein danzen hier een Ballet". Daarentegen is in het 8e tooneel van het 3e bedrijf het dansen geschrapt. Het ballet aan het einde van het stuk werd gedanst door: Nettevogel en K. v.d. Plaats, D. Zijlstra en A. Huidekoper, Stroband en Juff. v.d. Werff, P. Tetrode en Mev. Roorda.

Bij de vertooners van Krelis Louwen wordt W. Tuinhout als danser opgegeven.

Nog talrijker zijn de mededeelingen omtrent het zingen. In De Lastigheid der Rijkdommen is in het 3e tooneel van het 1e bedrijf ingevoegd de muziek van een "Trincklied" beginnende "Godd Bacchus lehdt uns das kostelijke Wijn" en de tekst van een lied van Filipijn op de wijze van "De Turk en zijn Narrewens". Bij het 5e tooneel zijn de muziek en de woorden van een lied van Filipijn ingevoegd. Aan het einde van het 1e bedrijf is ingevoegd de muziek van het liedje van "Twee van het gevolg van Plutus", terwijl in den tekst is bijgeschreven, dat het is gezongen door D. IJzenbeek en L. Popta. In het 8e tooneel van het 3e bedrijf zijn weer de woorden en de muziek van een lied van Filipijn ingevoegd. Het lied aan (p. 142) het einde van het stuk werd vervangen door een duet, gezongen door D. IJsenbeek en L. Popta, waarvan ook de woorden en de muziek zijn ingevoegd. Daarbij staat nog de
opmerking:

"Deeze Duett wordt op de Amsterd. Schouwburg gezongen,

in plaats van de laatste zang in de Lastigheid der Rijkdommen."

In het laatste tooneel van De Zwetser is bij beide coupletten van Krispijn bijgeschreven: "Air: Ja wat wil ik wel weezen".

Aan het slot van Krispyn Medicyn is een duet bijgevoegd van Krispijn en Katrijn, op de wijze van "Un Militaire doit avoir Trompette et Tambour" uit de opera l'Amant Statue.

In het 12e tooneel van het 3e bedrijf van Don Quichot zijn de woorden en de muziek ingevoegd van drie coupletten op de wijze van "Femmes, Voulez vous éprouver" uit de opera Le Secret.

"In het 17e tooneel van De Woekeraar Edelman is de dans geschrapt en zijn de beide coupletten vervangen door drie andere, waarvan de woorden en de muziek zijn ingevoegd. In het laatste tooneel is de muziek ingevoegd van den beurtzang, waarmede het stuk eindigt.

In Het Huwelyk sluiten is het liedje aan het einde van het 4e tooneel van het 1e bedrijf vervangen door een ander op de wijze van "Femmes, voulez vous éprouver". Deze drie coupletten zijn weer ingevoegd. In het 8e tooneel van het 2e bedrijf is een door Flink te zingen couplet ingevoegd op de wijze van "Dansons la Carmagnole".

In De Virtuosen is in het 5e en 6e tooneel van het 2e bedrijf de muziek ingevoegd van de in den tekst voorkomende zangstukken.

Ook van het trio aan het slot van De verkeerde Schaamte is de muziek ingevoegd.

In Krelis Louwen worden onder de lijst der vertooners als zangeressen opgegeven Mevr. Roorda, Juff. v.d. Werff en K. v.d. Plaats. In het 7e Tooneel van het 2e bedrijf zijn de tekst en de muziek opgenomen van drie coupletten, "gezongen door Mijnh. en Mev. Roorda, Juff. v.d. Werff en K v.d. Plaats". In het 3e tooneel van het 3e bedrijf vinden wij alleen de woorden van drie door dezelfden gezongen coupletten "Air. Lieve Meisjes hebt gij zin enz Zie 't Blindemannetje Band ... e stuk". (De cijfers zijn onleesbaar geworden: deze band ontbreekt mij.) (p. 143)

Alleen in De Virtuosen is vrij veel geschrapt, zeker wel omdat de aardigheden wat ruw waren. Verder zijn slechts hier en daar enkele regels geschrapt om de ruwheid, of omdat b.v. het weglaten van een dans eene verandering in den tekst noodig maakte.

Daartegenover verdienen enkele bijvoegingen meer aandacht. Aan het eerste stuk, De Burgemeester, gaat vooraf in hs. eene "Aanspraak, gedaan door E. Roorda bij de Opening van 't Tooneel te Harlingen den 31 Maart 1797."

Het zijn 8 strophen van 10 regels, waarvan de derde luidt:

> O Gij, die door uw milde Gaaven
>
> Deez plaats zoo heerlijk hebt vercierd,
>
> Heb dank, heb dank, o eedle braven!
>
> Uw hand wierd door Uw hart bestierd.
>
> En Franeker: zou 'k U niet noemen?
>
> Wij kunnen op uw vriendschap roemen,
>
> Ook gij waart tot ons hulp bereid;
>
> Hoe zullen wij uw vriendschap loonen,
>
> Ontvang bij voorraad slegts de toonen,

Van onze oprechte erkentlijkheid.

Achter De Hertog van Monmouth is een blad ingevoegd met de mededeeling: "Onmiddelijk na 't afloopen van 't speelen der Hertog van Monmouth werd door de Heer F. Fontein van 't Toneel af gereciteerd 't volgend Vaars op de Algemeene Vroede te Amiens geslooten d Maart 11. door Dr. S. Styl". Aangezien dit nergens gedrukt is, laten wij het hier volgen.

1

De langgewenschte Vreede is eindelijk verscheenen,

En op dat ogenblik al 't grievend leed verdweenen,

Zoo worde ook hier, daar elk dat rijzend licht begroet,

Met vreugd ontmoet.

2

Zo lang het zig maar flaauw mogt opdoen aan de kimmen

Had Mavors moed genoeg om 't zijlings te begrimmen,

En rigte hier en daar, uit zugt tot Euveldaan

Nog wel een bloedbad aan.

(p. 144)

3

Nu ist in volle kragt ten hoogsten trans gesteegen

En schittert over de aarde, en stort een stroom van Zegen

Aan alle zijden uit, waarbij men klaar mag zien

Wat hand ons hulp wil bien.

4

Die hand, zoo fel getergd door de Onregtvaardigheeden

Had alle hoop op gunst regtvaardig afgesneeden,

Tot ze eindelijk geraakt door de algemeene nood

Zich uit genade ontsloot.

5

Moet zulk een blijden dag niet iedereen bekooren

Die nog ten eenemaal 't gevoel niet heeft verlooren

Die in zijn Vijand nog, zo hij een vijand vindt,

Den Medemensch bemint.

6

O schoonste dogter van den grooten Albehoeder

Aanbiddelijke vree, gij zegenrijke Moeder

Van al wat lieflijk is, en welbetaamlijk luidt

Hoe zagt lokt gij ons uit.

7

Daar de Oorlog alles sloopt, verdelgt, en af doet branden

Herstigt de Vreede al wat zij aanraakt met haar handen

Zij wenkt de lieve jeugd naar 't heilig Egtaltaar,

En vindt de vriendschap daar.

8

En gij die 't Schouwtoneel uit agting wilt beminnen

Spelt ook hieruit veel heils voor d' eedie Zanggodinnen

Ziet met een gunstig oog op onze poging neer

En moedigt ons nog meer.

Ook in het hierna gespeelde blijspel Krelis Louwen werd de vrede herdacht Op bl. 56, dat is in het 5e tooneel van het 3e bedrijf, als Pieter uit het venster kijkt, vinden wij de volgende opmerking: "Door de Heer E. Roorda de rol van Pieter vervullende werd bij de 6e Regel van pag. 56 't volgende gevoegd :

Wat doe jij Swartsmoel hier de vreugde te verstooren,

Terwijl de vreebazuin zig overal laat hooren.

Daar heb je seldrementse quant

De Haarelemsche Nacourant."

(p. 145) Of de rest der verzameling van J.D. van der Plaats verloren
gegaan is, of nog hier of daar bewaard wordt, weet ik niet. Maar ook uit hetgeen wij nu nog hebben, zijn ons reeds vrij wat bijzonderheden gebleken omtrent die Harlinger

tooneelgezelschappen. Ik kan er nog een paar bijvoegen.

Van Asselyn's De Spilpenning (1784) heb ik een exemplaar, dat behoord heeft aan "Juffer K. v.d. Plaats". Het stuk zou gespeeld worden op 4 Dec. 1800. Er ligt ook eene rolverdeeling in, die echter geen enkelen nieuwen naam brengt.

Aan dezelfde, die dan de rol van "Tryn, de Meyd" gespeeld heeft, zal wel toebehoord hebben mijn exemplaar van P. de la Croix De ingebeelde Zieke (1760). Er is geene rolverdeeling en ook geene opgave van den datum, maar wel een groot aantal spelaanwijzigingen en
tekstveranderingen in de genoemde rol.

In een exemplaar van De Lasteraar naar A. von Kotzebue (1802) is aangeteekend "Gespeeld te Harlingen d. 26 Januarij 1815", terwijl er een los lijstje in ligt met de namen der spelers. Dit waren: H. Stroband, Juffr. B. Ruitenga, Juffr. C. Mollema, I. Mollema, T. Tjallingii, M. van der Plaats, A. Ruitenga, I. IJsenbeek, G. Pettinga, S. Toussaint, Juffr. A. Boomsma, B. Boomsma, Juffr. D Boomsma, D. Greydanus.

Een minder bekend blijspel37 is: "Het
Liefhebberij Tooneel bij Toeval; Blyspel in vier bedryven. Opgedragen aan de Verdienstelijke Active Leden van de Harlinger Tooneelsocieteit, door derzelver gewezen medelid J.R. Modderman. Te
Harlingen, bij M. van der Plaats, 1821". Hieruit blijkt, dat het gezelschap in 1821 nog bestond, en dat er tweeërlei leden waren.

Ook in 1825 bestond het gezelschap nog. Er werden althans nog tooneelstukken ter lezing rondgezonden. Twee van die stukken bezit ik, no. I en no. 7. Het zijn De Molenaar van Sans-Souci door M.J. Engelman (1805), dat 17 Juli verzonden werd, en De Lichtzinnige van A.L. Barbaz (1807), dat blijkbaar niet rondgegaan is. Wel is er een lijstje met namen ingeplakt, maar dat is niet afgeteekend. De leestijd was 7 dagen, en "iederen dag te late verzending is een stuiver boete". De toenmalige leden waren: I.I. IJzenbeek, M. v.d. Plaats, I. Mollema, Fa v. E. Tjallingii, P.F. Tjallingii, P.A. Braams. M. Blok, (p.
146) P. Greydanus, D. Fontein Fz., P. Popta, S. Stinstra, G. Pettinga, W. Hillebrant.

Het boek moest teruggezonden worden aan M. v.d. Plaats.

Hoewel wij in het bovenstaande allerminst eene volledige geschiedenis hebben, geeft het toch reeds eenig beeld van een zij het ook tijdelijk, opgewekt geestelijk leven in eene kleinere stad en van den invloed, die er van één man kan uitgaan.

Noten

In het origineel als voetnoten, hier doorgenummerd naar eindnoten.

1) Levensschets van Simon Stijl, door Jacobus Scheltema.
Gevolgd van twee lijkkzangen. Amsterdam, 1804. Zonder de lijkzangen is deze herdrukt in Scheltema's Geschied- en Letterkundig Mengelwerk 1, 1e stuk, Amst. 1817, bl. 162-189.

Eene fout bij vele schrijvers is, dat zij 24 Mei als sterfdag noemen i.p.v. 31 Mei. Scheltema zegt n.l. dat Stijl op 24 Mei eene beroerte kreeg en eenige dagen later stierf. De juiste datum blijkt uit het bericht in den Kunst- en Letterbode 1804, I bl. 426 en uit het door Ottema medegedeelde opschrift op de grafzerk.

2) Gelegenheidsrede bij de oprichting van het Monument voor Dr. Simon Stijl. Leeuwarden 1860.

3) In zijne Voorrede voor de Nagelaten Gedichten (Tooneelpoëzij), Leeuwarden en Harlingen, 1835.

In Brouwer's voorrede ontbreekt de gewenschte helderheid en vooral de nauwkeurigheid, die men tegenwoordig in een bibliograaf onmisbaar acht. Het is b.v. niet mogelijk hieruit een overzicht te krijgen van de nagelaten geschriften van Stijl.

4) Bij slechts een enkelen schrijver vind ik b.v. den juisten titel van Stijl's Onderzoek van het Bericht en Oordeel over het Treurspel De Mityleners; 't welk gevonden wordt in de Nieuwe Vaderlandsche Letter-oefeningen, II Deel. No. 8. Harlingen, 1768. De meesten, ook Ottema, nemen den onjuisten titel van Scheltema over.

Ook van enkele der afzonderlijk uitgegeven gedichten geeft Scheltema een onjuisten titel.

Sommigen ook schrijven de vertaling van Turpin's verhandeling, die aan den 1en druk van Opkomst en Bloei voorafgaat, aan Stijl toe, terwijl toch uit de voorrede het tegendeel duidelijk blijkt.

5) Nagelaten Gedichten. Mengelpoëzij. Leeuw. en Harl. 1837, bl. 7.

6) Vgl. zijne Reis naar Utrecht met Ds. van Engelen, in het jaar 1757 in Nieuwe Friesche Volksalmanak voor 1862, bl. 96.

7) Uitgegeven te Leiden bij C. Visser, 1754.

8) Uitgegeven te Amsterdam bij Iz. Duim, 1754; 2e druk 1782.

9) M. Corver, die van oordeel was, dat er na Langendijk geen tooneeldichter van eenige beteekenis geweest was, zeide er van: "Dit Blijspel, kan 'er even door". Zie zijne Tooneel-aantekeningen, bl. 115.

10) De belachelijke Minnenijd, of de Knecht van

Fortuin, in de Nagelaten Gedichten, Tooneelpoézij (1835), bl. 183-226.

11) Ottema, bl. 17.

12) C. Busken Huet heeft het hs. gezien en daaruit iets medegedeeld in Litterarische Fantasieën XXIV, biz. 153 vlg.

13) Ottema, bl. 24.

14) Nagelaten Gedichten (1835), bl. 1-86. Voor de tijdsbepaling zie aldaar de Voorrede, bl. XXVI vlg.

15) Ib. bl. 87-182.

16) Ottema. bl. 17.

17) Men denke b.v. aan de vele werken, die in dezen tijd te Harlingen uitgegeven zijn.

18) Nagelaten Gedichten, Mengelpoëzij, bl. 15.

19) Ottema, bl. 20.

20) Ottema, bl. 21. Deze deelt op bl. 43 de rolverdeeling mede.

21) J. A. Worp. Geschiedenis van het Drama en van het Tooneel. Groningen, 1908, II bl. 240.

22) Het Leven van Jan Punt, bl. 62 en 70.

23) Worp, II bl. 235.

24) M. Corver, Tooneel-aantekeningen, Leyden 1786, bl. 87, 122-125.

25) Ottema, bl. 18.

26) Ottema, bl. 20.

27) Scheltema, bl. 9.

28) Vgl. hierachter bl. 140 en 141.

29) Deze en de andere in dit artikel genoemde uitgaven behooren thans aan het Friesch Genootschap.

30) Het cijfer tusschen haakjes is het jaartal der gebruikte uitgave, zooals die in den bundel voorkomt.

31) In den Catalogus der Maatschappij v. Letterkunde onjuist 1775.

32) Deze uitgave is noch in den Catalogus der Maatschappij van Letterkunde, noch in dien van de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam.

33) Idem.

34) Idem.

35) Idem.

36) In den Catalogus der Maatsch. v. Letterk. wordt als jaar van uitgave opgegeven (c. 1810?). Het blijkt hier, dat het niet later dan 1808 is uitgegeven.

37) Noch het stuk zelf, noch den schrijver heb ik ergens genoemd gevonden.